

AKADEMİK İZDÜŞÜM DERGİSİ

Journal of Academic Projection

Yıl/Year: 2025

Cilt/Volume: 10

Sayı/Number: 2

ISSN:2547-9725

Bitlis Eren Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Akademik İzdüşüm Dergisi

Bitlis Eren University
Faculty of Economics and Administrative Sciences
Journal of Academic Projection

Yıl/Year: 2025 – Cilt/Volume: 10 – Sayı/Number: 2

Türkçe ve İngilizce Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergi
International Peer-Reviewed Journal Published in Turkish and English

Bitlis Eren Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Akademik İzdüşüm Dergisi

Bitlis Eren University
Faculty of Economics and Administrative Sciences
Journal of Academic Projection

Yıl/Year: 2025 – Cilt/Volume: 10 – Sayı/Number: 2

ISSN	:	2147-9725
Yayın Tarihi	:	29 Ekim 2025
Yayın Sezonu	:	Ekim 2025
Cilt	:	10
Sayı	:	2
İlk Yayın Tarihi	:	2016
Yayın Yeri	:	Bitlis
Yayın Dili	:	Türkçe ve İngilizce dillerindedir.
Adres	:	Akademik İzdüşüm Dergisi, BEÜ İİBF Bitlis Eren Üniversitesi 13000, Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE
E-posta	:	aid@beu.edu.tr
URL	:	http://dergipark.gov.tr/beuiibfaid

Akademik İzdüşüm Dergisi (AİD)
Journal of Academic Projection (JAP)
Yıl/Year: 2025 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Number: 2

Bitlis Eren Üniversitesi Adına
Sahibi/Owner

Editör / Editor

Editör Yardımcısı/ Co-editor

Alan Editörleri / Specialty Editors

Sekreteryä / Secretary

Dil Editörü / Language Editor

Yazı İşleri Sorumlusu / Head of Editorial

İndex Editörü / Index Editor

Derleme ve Mizanpaj / Compilation and Page Layout

Yayın Editörü / Production Editor

Prof. Dr. Necmettin ELMASTAŞ
Bitlis Eren Üniversitesi

Doç. Dr. Yahya DEMİRKANOĞLU
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yunus SAVAŞ
Bitlis Eren Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet İŞLER
Bitlis Eren Üniversitesi

Doç. Dr. Kıvanç DEMİRCİ
Bitlis Eren Üniversitesi

Doç. Dr. Çağlar ÖZBEK
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Dilek ALMA SAVAŞ
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Selim BOZDOĞAN
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şule BAYAZİT BEDİRHANOĞLU
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Canan KIŞLALIOĞLU
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hidayet BEYHAN
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hakan KAYA
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Arş. Gör. Aytaç DURAN
Van Yüziüncü Yıl Üniversitesi

Arş. Gör. Özgür YILMAZ
Bitlis Eren Üniversitesi

Arş. Gör. Çağrı SÜREK
Bitlis Eren Üniversitesi

Arş. Gör. Özgür YILMAZ/
Bitlis Eren Üniversitesi

Arş. Gör. Çağrı SEVİNÇLİ
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hidayet BEYHAN
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Erhan ERGİN
Bitlis Eren Üniversitesi

Arş. Gör. Çağrı SÜREK
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Arş. Gör. Mustafa ATEŞ
Bitlis Eren Üniversitesi

Akademik İzdüşüm Dergisi (AİD)
Journal of Academic Projection (JAP)
Yıl/Year: 2025 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Number: 2

Yayın Kurulu • Editorial Board

Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM
Bitlis Eren Üniversitesi

Prof. Dr. Ferit İZCİ
Van Yüziüncü Yıl Üniversitesi

Prof. Dr. Hakan ÖZDEMİR
İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Coşkun ÇILBANT
Manisa Celâl Bayar Üniversitesi

Prof. Dr. Sultan KAVİLİ ARAP
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Veysel ERAT
Bitlis Eren Üniversitesi

Prof. Dr. Yusuf ÇINAR
Batman Üniversitesi

Prof. Dr. Nezahat ALTUNTAŞ DUMAN
Aksaray Üniversitesi

Doç. Dr. Francesco PERONO CACCIAFOCO
Xi'an Jiaotong University-Liverpool University

Doç. Dr. Serdar YILMAZ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Doç. Dr. Gülmelek DOĞANAY
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet İŞLER
Bitlis Eren Üniversitesi

Doç. Dr. Kıvanç DEMİRCİ
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Dilek ALMA SAVAŞ
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Selim BOZDOĞAN
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şule BAYAZİT BEDİRHANOĞLU
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Canan KIŞLALIOĞLU
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hidayet BEYHAN
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hakan KAYA
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Arş. Gör. Maja VASILJEVIĆ
University of Belgrade

Akademik İzdüşüm Dergisi (AİD)
Journal of Academic Projection (JAP)
Yıl/Year: 2025 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Number: 2

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim Güray YONTAR
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Müslüme NARİN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin GÜL
Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Yakup ALTAN
Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof. Dr. Cengiz EKİZ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Bayram COŞKUN
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet CİHANGİR
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

Doç. Dr. Ömer Okan FETTAHLIOĞLU
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Akademik İzdüşüm Dergisi (AİD)
Journal of Academic Projection (JAP)
Yıl/Year: 2025 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Number: 2

AMAÇ VE KAPSAM

Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesinde, hakemli akademik bir dergi olan Akademik İzdüşüm Dergisi (AİD), ulusal ve uluslararası düzeyde sosyal bilimler alanındaki çalışmalarla bilime katkı sunmayı amaçlamaktadır. AİD kapsamında; işletme, iktisat, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, maliye, ekonometri, çalışma ekonomisi, yönetim bilişim sistemleri ve siyaset bilimi alanlarına dâhil olan konularda çalışmalar yayımlanmaktadır.

Mart ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan AİD kapsamında; özgün araştırma-inceleme makaleleri, çeviri, deneme, kitap tanıtma-eleştirisi, kongre-sempozyum haberleri yayımlanmaktadır. Çalışmalar Türkçe ve İngilizce dillerinde yayımlanabilmektedir. Yayınlar için ücret talep edilmemektedir. Yayımlanmış yazıların her türlü hakkı AİD'e aittir. Yayımlanmış yazılardan kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

AİD, yayım etiği ilkelerine yönelik hassasiyet gözetmekte ve herhangi bir etik dışı tutuma karşı olası tüm önlemleri almaktadır. AİD kapsamında yayımlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlara aittir. Fikirlerden üniversite ve fakülte sorumlu tutulamaz. Yazarlar, editöryal uyarı ve hakem raporlarını dikkate almak zorundadır. İlgili uyarıları dikkate almayan yazarların çalışmaları hangi aşamada olursa olsun iade/ret edilir. Yazım kurallarına ve dergi şablonuna uygun olmayan çalışmalar değerlendirmeye alınmayacaktır.

AIMS AND SCOPE

Journal of Academic Projection (JAP), which is a refereed academic journal within the body of Bitlis Eren University Faculty of Economics and Administrative Sciences, aims to contribute to science with studies in the field of social sciences at national and international level. Within the scope of JAP; Articles are published on topics including business, economics, public administration, international relations, finance, econometrics, labor economics, management information systems and political science.

Within the scope of the JAP, which is published twice a year, in March and October; original research-review articles, translation, essay, book introduction-criticism, congress-symposium news are published. The articles can be published in Turkish and English. There is no charge for publications. All rights of the published articles belong to the JAP. Published articles cannot be quoted without showing the source.

JAP is sensitive to the principles of publication ethics and takes all possible measures against any unethical attitude. The responsibility of the articles published within the scope of the JAP in terms of science and language belongs to the authors. The university and faculty cannot be held responsible for the ideas. Authors are obliged to take into consideration editorial warnings and referee reports. The articles of the authors who do not pay attention to the relevant warnings are returned / rejected at any stage. Studies that do not comply with the writing rules and journal template will not be evaluated.

Akademik İzdüşüm Dergisi (AİD)
Journal of Academic Projection (JAP)
Yıl/Year: 2025 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Number: 2

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Ersin TAYFUN	255-285
İngiliz Siyasetinde Gerontokrasi Eğilimi: Theresa May Dönemi Üzerine Bir İnceleme <i>Gerontocracy Tendencies in British Politics: A Review on Theresa May Period</i>	
Zülal ASLAN, Yasemin TATLI	286-316
Doğu Karadeniz Bölgesinde Çay Üreticilerinin Gıda Güvenliği Yönetim Sistemi Uygulamalarının İncelenmesi <i>Investigation of Food Safety Management System Practices of Tea Manufacturers in the Eastern Black Sea Region</i>	
Gülferah ERTÜRKMEN, Tuğba KONUK	317-337
Genç İşsizliğinde Histeri ve Doğal Oran Hipotezlerinin Test Edilmesi: OECD Ülkeleri için Bir Uygulama <i>Testing The Hysteresis And Natural Rate Hypotheses In Youth Unemployment: An Application For OECD Countries</i>	
Nihal Kalaycı OFLAZ	338-371
Analysis of Universal Health Coverage Indicators with Clustering Method, A Study on OECD Countries <i>Evrensel Sağlık Kapsayıcılığı Göstergelerinin Kümeleme Yöntemi ile Analizi, OECD Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme</i>	
Mustafa BOSTANCI, Serkan YILDIZ	372-410
1939 Büyük Erzincan Depremi'nin Türk Basınındaki Yansımaları <i>Reflections of the 1939 Great Erzincan Earthquake in the Turkish Press</i>	
Hatice ÖZDEMİR, Ramazan KAYABAŞI	411-439
Kişisel Koruyucu Donanım Araştırmalarında Küresel Yayın Eğilimleri ve Tematik Odaklar: Bibliyometrik Bir Analiz <i>Global Publication Trends and Thematic Focuses in Personal Protective Equipment Research: A Bibliometric Analysis</i>	
Mustafa YÜKSELER	440-476
Afetler Açısından Gösterge Bazlı Sosyal Zarar Görebilirlik Araştırmalarının Bibliyometrik Analizi <i>Bibliometric Analysis of Indicator-Based Social Vulnerability Studies in terms of Disasters</i>	
Ertuğrul USTA	477-506
ICRC Faaliyetlerinin İnsani Yardım İlkeleri Bağlamında Değerlendirilmesi: Gazze Örneği <i>Assessing The Activities Of The ICRC within the Framework of Humanitarian Principles: The Gaza Case</i>	
Murat KAYA, Hidayet GÜNEŞ	507-535
Finansal Varlıklarda Nedensellik İlişkisinin Analizi <i>Analysis Of Causality Relationship in Financial Assets</i>	
Mustafa Emir YÜCEL, Mustafa KAPLAN	536-566
The Impact of Energy Consumption Composition on Carbon Emissions in Türkiye: An Empirical ARDL Analysis <i>Türkiye'de Enerji Tüketim Bileşiminin Karbon Emisyonlarına Etkisi: ARDL Yöntemiyle Ampirik Bir Analiz</i>	
Mehmet Zakir SARIKAYA	567-599
İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Örgütlenme Yapısı ve İkinci Meşrutiyet'in İlanındaki Rolü <i>The Organizational Structure of the Committee of Union and Progress and its Role in the Proclamation of the Second Constitutional Monarchy</i>	
Oğuzhan BAŞARANOĞLU, Ali Kemal NURDOĞAN	600-628
Geleceğin Emek Mücadelesi: Dijital Çağda Sendikal Dönüşüm <i>The Labor Struggle of the Future: Union Transformation In The Digital Age</i>	
Mert Mahir GÖZ	629-660
Yapay Zekânın Demokrasiye Etkileri: Fırsatlar ve Tehditler <i>The Impact of Artificial Intelligence on Democracy: Opportunities and Threats</i>	

Akademik İzdüşüm Dergisi (AİD)
Journal of Academic Projection (JAP)
Yıl/Year: 2025 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Number: 2

Fatime NAS

661-692

Türkiye-Avrupa Birliği Arasındaki Gümrük Birliğinin Yumuşak Çekirdekli Meyveler Dış Ticareti Üzerindeki Etkisi
The Effect of The Customs Union Between Türkiye and The European Union on The Soft Fruits Nucleus

Uğur DOLGUN

693-720

Enflasyonun Sosyal Ağlarda İnşası: Aktör-Ağ Teorisi (AAT) Bağlamında İktisadi Göstergelerin Toplumsal Kurgusu
Constructing Inflation as a Networked Reality: An Actor-Network Theory (ANT) Approach to Economic Indicators

Hakan AŞAN

721-741

Determining Decision Criteria in Selecting Erp Compatible Business Process Software in the Digital Transformation Process

Dijital Dönüşüm Sürecinde ERP Uyumlu İş Süreçleri Yazılımı Seçiminde Karar Kriterlerinin Belirlenmesi

Emre DOĞAN, İbrahim Güray YONTAR

742-773

Kentlerde İklim Değişikliği Bağlamında İkiz Dönüşüm: Uygulama Alanı, Engeller ve Fırsatlar

Twin Transformation in the Context of Climate Change in Cities: Application Field, Obstacles and Opportunities

Derleme Makaleleri / Review Articles

Serat KÜÇÜKTERZİ

774-805

Maverdi'nin El-Ahkamü's Sultaniyye Eserinde Devlet Yönetimi: Geleneksel Devlet Anlayışının İzdüşümü
State Administration in al-Ahkamu's Sultaniyye by al- Mawardi: A Projection of Traditional State Concepts

Kitap İncelemesi / Book Review

Erdinç ÖZDEMİR

806-817

Savaş Erki Polis Erki

Düzeltilme / Erratum

Zerrin Toprak KARAMAN

818-818

Düzeltilme: E-Devletin Güvenlik Bağlantılı Sorumlulukları ve E-Vatandaşın Hakları

Erratum: Security-related Responsibilities of the E-Government and The Rights of the E-Citizen

Geliş/Received: 15/05/2025
Kabul/Accepted: 02/07/2025
Araştırma Makalesi / Research Article

ISSN: 2547-9725

İNGİLİZ SİYASETİNDE GERONTOKRASİ EĞİLİMİ: THERESA MAY DÖNEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ersin TAYFUN*

Öz

Gerontokrasi, kökleri çok eskiye dayanan ve günümüze kadar varlığını sürdüren bir kavramdır. Daha çok ilkel ve gelişmemiş topluluklarda görülmesine rağmen, demokratik toplumlarda da Gerontokrasi etkisini görmek mümkündür. “Yaşlılık” faktörünün merkezinde ortaya çıkan Gerontokrasi kavramı, geleneklere bağlı, aristokrasiyi ve tecrübeyi ön planda tutar. Kavram, “Yaş” ekseninde şekillenen bir siyaset profilini temsil etmektedir. “Yaşlılık” kavramı, hem sosyolojik hem de siyasi alanda etkili bir faktör olarak kendini göstermektedir. Sosyolojik alanda “Gerentoloji”, siyasi alanda “Gerontokratik yönetimler” için kullanılmaktadır. Saygınlık ve tecrübe, özellikle ilkel toplumlar başta olmak üzere birçok toplulukta bilgeliğin bir gereği olarak görülmüştür. Bu çalışmada, Birleşik Krallık’ın Gerontokrasi eğilimi, devlet organları ayrı ayrı ele alınarak istatistiksel veriler ve siyasi söylemler bağlamında ortaya konmuştur. Theresa May döneminde Birleşik Krallık’taki Gerontokrasi eğilimi; yasama, yürütme ve yargı alanları dâhil edilerek, siyasi kültür ve bürokrasi ile birlikte açıklanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla hazırlanan çalışmada tarihsel ve sosyal araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Geleneksel ve kültürel hassasiyetlerin dâhil tutulmaya çalışıldığı Birleşik Krallık’taki Gerontokrasi’nin, May dönemindeki etkisi ve sonuçları irdelenmiştir. Çalışmanın sonunda, Birleşik Krallık’ın tarihsel gelişim süreci ve anayasal düzeni göz önünde bulundurulduğunda; İngiliz parlamentosunda ve devlet bürokrasisinde Gerontokrasi eğiliminin baskın olduğu ve May döneminin bunun önemli örneklerinden biri olduğu bulgularına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhafazakârlık, Gerontokrasi, Theresa May Dönemi.

JEL Kodu: D83, Z0.

* Lisansüstü Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, ersintayfun@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9761-3801

Gerontocracy Tendencies in British Politics: A Review on Theresa May Period

Abstract

Gerontocracy is a concept that has ancient roots and has survived to the present day. Although it is mostly seen in primitive and undeveloped societies, it is also possible to see the influence of Gerontocracy in democratic societies. The concept of Gerontocracy, which emerges at the center of the “old age” factor, prioritizes tradition, aristocracy and experience. The concept represents a political profile shaped on the axis of “Age”. The concept of “old age” manifests itself as an effective factor in both the sociological and political spheres. In the sociological field it is used for “Gerontology” and in the political field for “Gerontocratic governments”. Respectability and experience have been seen as a requirement of wisdom in many societies, especially in primitive societies. In this study, the United Kingdom's tendency towards Gerontocracy is presented in the context of statistical data and political discourses by considering state organs separately. The tendency towards Gerontocracy in the United Kingdom during the Theresa May era was tried to be explained together with political culture and bureaucracy by including the legislative, executive and judicial areas. For this purpose, historical and social research methods were utilized in this study. The impact and consequences of Gerontocracy in the United Kingdom, where traditional and cultural sensitivities are tried to be kept alive, during the May era are analyzed. At the end of the study, considering the historical development process and constitutional order of the United Kingdom, it is concluded that the tendency towards Gerontocracy is dominant in the British parliament and state bureaucracy and that the May period is one of the important examples of this.

Keywords: Conservatism, Gerontocracy, Theresa May Period.

JEL Codes: D83, Z0.

1. GİRİŞ

Gerontokrasilerde en yaşlı birey, karar mekanizmalarında kilit rol üstlenmiştir. Yaşlılık, gelişmemiş ve ilkel toplumlar için ayırt edici bir lider özelliği anlamı taşımaktadır. Burada liderliğin tanımı değişmekte ve yaşlılık kavramı üzerine kurulmaktadır. Gerontokrasi; saygınlık, tecrübe ve bilgelikten beslenen ve günümüze kadar gelen bir yönetim özelliğidir. Günümüzde Gerontokrasi etkisinde birçok demokratik olmayan ülke varlığını sürdürmektedir. Bunun yanı sıra demokratik sifata sahip ülkelerde dahi Gerontokrasi etkisini görmek mümkündür.

Gerontokrasi, teorik olarak Max Weber tarafından ele alınmıştır. Weber'den önce Plato, bu kavramın adını koymasa da, yaş faktörü üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Weber,

“Geleneksel otorite” başlığı altında hem Gerontokrasi’nin tanımını hem de özelliklerini açıklamaya çalışmıştır. Gerontokrasi, kısaca “Yaşlılar Yönetimi”ni ifade etmektedir. Bir toplumdaki tüm geleneklere, değerlere hakim ve aynı zamanda yaşlı olan bireyler, “akıllı adamlar” sıfatıyla yönetim kademesinde yer alan aktörler olmuşlardır. Bu tür yönetimlerde, yaş olarak homojen bir dağılım söz konusudur. Weber tarafından kavramsal bir çerçeveye oturtulan Gerontokrasi, farklı etkileşimler geçirerek günümüz yönetimlerinde de yerini almıştır. Birleşik Krallık, Gerontokratik yönetim anlayışının geçmişten bugüne sürdürüldüğü özel bir örnektir. Birleşik Krallığın tarihi, muhafazakâr duruşa bağlılığı, parlamentonun yapısı ve liderlerin yönetim anlayışı bakımından Gerontokrasiyi bünyesinde barındıran bir demokrasidir. Demokratik bir unsurun nasıl bünyesinde Gerontokrasi’yi içselleştirdiği önemli bir inceleme konusudur.

Dönemsel olarak Gerontokrasi’nin Birleşik Krallık’taki etkisi değişmektedir. Özellikle Theresa May döneminde, Gerontokrasi’nin varlığını tüm devlet organlarında görmek mümkündür. 2017 seçimlerinde May ile birlikte, aday olan diğer ana parti liderlerinin dahi çok yaşlı oluşu, genç nüfusun yaşlı adaya yönelmek zorunda kalması, o dönemde Gerontokrasi’yi daha belirgin hale getirmiştir. May’in oluşturduğu kabinenin ve o dönemdeki yasama, yargı kanadının yaş profilinin oldukça yüksek olması, bu süreçteki Gerontokrasi varlığının bir kanıtı olmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde, Gerontokrasi kavramı açıklanmaya çalışılmış, farklı toplumlardaki algılanış biçimi ile birlikte nitelikleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümünde ise, Birleşik Krallık’ta var olan Gerontokrasi algısı ve Theresa May dönemi Gerontokrasi’den bahsedilmiştir. Sonuç bölümünde ise; Birleşik Krallık’taki Gerontokrasi eğiliminin tespitleri ortaya konmuş, May dönemi Gerontokrasi’nin avantaj ve dezavantajları üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır.

2. GERONTOKRASİ ÜZERİNE

Bu bölümde Gerontokrasi, öncelikle kavramsal ve teorik bir düzlemde ele alınmıştır. Sonrasında ise, farklı toplumlarda

Gerontokrasi oluşumları üzerinde durulmuş ve Gerontokrasi'nin özellikleri ifade edilmeye çalışılmıştır.

2.1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Gerontokrasi terimi teorik yönden Weber tarafından ortaya atılmış olsa da, kavramsal olarak ilk defa 1828 yılında Fransız politika eleştirmeni ve yazar Jean-Jacques Fazy tarafından kullanılmıştır. Fazy, bu terimi o dönemde Fransız parlamentosunu sayısal bir üstünlük ile işgal eden yaşlı üyelere hitaben kullanmıştır (Berton ve Panel, 2020: 2). Parlamentodaki yaşlı üye sayısını kınamak için bu terime başvurmuştur. 19'uncu yüzyıldan günümüze kadar ayakta kalan “Gerontokrasi” kavramı bir siyasi örgütlenme biçimine atıfta bulunmak için kullanılmaktadır. Terimin kökenleri bize yaş kavramının evrimi hakkında bir şeyler söylese de sonraki gelişimi tarihsel ve kültürler arası yaşlanma anlayışımızı genişletir niteliktedir (Eisele, 1979: 403-404). Genel manada terimin ifade ettiği şey; yaşlı insanların (genellikle erkeklerin) liderlik pozisyonlarına ulaşma şanslarının daha yüksek olduğu bir siyasi sistemdir. En yaşlı insanlar için liderlik pozisyonlarında yer almak, bu sistemin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Harris, 2005: 162-164).

Etimolojik olarak, Gerontokrasi kavramı Yunan dilinden türemektedir. “Geron(t)” kelimesi Türkçe karşılığı “yaşlı” anlamına gelmekte; “cracy” ise “iktidar” kelimesine karşılık gelmektedir. Bu kavram dar bir çerçevede, yaşlılar yönetimi veya liderliği olarak tanımlanmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde; Roma’da, İngiliz medeniyetlerinde ve Kilise tarafından etkin bir biçimde bu kavram uygulamaya sokulmuştur. Yaş faktörünün nicel yönü burada ikinci plana atılmakta ve kişiye yaşamı boyunca eşlik eden bilgelik, deneyim, bilgi ve doğruluk ön plana çıkmaktadır. Bir konseyde toplanan yaşlılar, bilgelik, tecrübe ve bilgiye dayanarak toplum düzeni ve refahı için bağlayıcı kararlar verebilmektedir. Yaşlanma süreci ile geline nokadaki bireyin donanımı ve toplum içindeki algılanış şekli, “Gerontokrasi” kavramını geçmişten günümüze kadar canlı tutmuştur (Onyoyo, 2014: 1-2).

Kuramsal anlamda Gerontokrasi kavramı incelendiğinde, öncelikle Max Weber tarafından, sosyal ve ekonomik

parametrelere dayandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. İlkesel bağlamda, devamlılık, tutarlılık ve ahlakilik ölçütleri açısından ele alındığında; Gerontokrasi'nin sosyal ve ekonomik alanda kabul görmüş, benimsenmiş uygulanabilir gelenekler olduğu çıkarımı yapılabileceği Weber tarafından belirtilmiştir. Weber, 'Economy and Society' (Ekonomi ve Toplum) adlı eserinde teorik olarak bu kavramı ele almıştır. Gerontokrasi, bu eserde 'Geleneksel Otorite' başlığı altında yer almıştır. Gerontokrasi terimi Weber'e göre; yaşlılar tarafından organize edilmiş bir grubun yönetilmesi manasına gelmektedir. Toplum içindeki en yaşlı birey, kutsal geleneklere en çok hâkim olan kişi olarak tasvir edilmiştir. Geleneksel Otorite'nin en saf hali olarak Gerontokrasi ele alınmıştır. Burada egemenlik kişisel bir hak olarak görülür. Lider, askeri güç gibi yönetim enstrümanlarının hepsini kendisinde toplar (Weber, 1978: 231-233).

Gerontokrasi'yi içinde barındıran Geleneksel Otorite'nin saf tanımı ise, Weber tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: Meşruluğun asırlık kurallar ve yetkilerin kutsallığı sayesinde oluştuğuna inanılan bir otorite tipi. Yönetenler geleneksel kurallara göre belirlenir ve bu kurallar çerçevesinde yakın çevresini veya ailesini yönetir. Geleneksel kuralların izin verdiği ölçüde, yönetenler kural dışı kararlar alabilir. İtaat, çıkarılan kurallara değil seçilen kişiye yöneliktir. Gelenek tarafından oluşturulan bu otorite pozisyonu, onu en iyi özümsemiş kişi tarafından uygulamaya sokulmalıdır. Böylece bu liderin emirleri meşruluk kazanacaktır (Weber, 1978: 227-228). Max Weber gibi "Gerontokrasi" kavramını doğrudan kullanmasa da Platon 'a göre gerçek bir yönetim, en bilgililerin en donanımlı insanların yönettiği bir platformdur. Platon en ideal iki yönetim biçimi olarak monarşi ve aristokrasiyi sunmaktadır. Plato (MÖ 427-347), Gerontokrasi'yi "The Laws" adlı eserinde yaşlılık üzerinden değerlendirmeye çalışmıştır. Ona göre; bir kanun yapıcı veya hazırlayıcısı en fazla 20 yıl hizmet etmelidir. Bu kanun yapıcısının seçilmesi için 50 yaşından küçük olmaması şarttır. Yani, 70 yaşı sınır olarak belirlemiş ve sonrasında bir kanun yapıcının bu sınırı geçmeyi hayal etmemesini önermiştir. 60 yaşındaki bir kişi ona göre sadece 10 yıl hizmet etmelidir (Plato, 1981: 405-407). Plato, Gerontokrasi'nin sınırlarını belirlemiş, bu yönetim şeklinin belirli sınırlar dahilinde uygulanabilirliğini

ifade etmeye çalışmıştır. Ayrıca bu eserden de anlaşılacağı üzere kavram, tarihsel köken olarak uzun bir sürecin ürünüdür.

2.2. Çeşitli Toplumlarda Gerontokratik Yönetim Algısı ve Gerontokratik Yönetimlerin Nitelikleri Üzerine

Gerontokrasi'nin, yetişkin nüfusun çoğundan önemli ölçüde daha yaşlı olan liderler tarafından yönetildiği bir oligarşik yönetim şeklini temsil etmesi ve geleneklere dayanması bakımından uzun bir geçmişi vardır. Antik Yunanlılar, Gerontokratik fikirlere ilk inananlar arasındadır. Platon, bu düşüncenin 'yaşlı adamın yönetmesi ve gençlerin boyun eğmesi, uyması' ile var olan bir olgu olduğunu vurgulamıştır. Platon'un burada vurguladığı şey, bir ülkeyi ya bir filozof ya da yöneten kişinin filozof seviyesinde bir bilgisi olması gerektiğidir. Genellikle bu tip politik yapıların yönetici sınıfı siyasi gücü yaş ile doğru orantılı şekilde algılamaktadır. Yaşlandıkça siyasi güç birikmeye başlar ve en yaşlılar, siyasi gücü elinde bulunduran iktidarlar olarak siyaset arenasında yerini alır. Dolayısıyla gerontokratik bir toplumda güç, zenginlik ve prestij algısının; bir yaş piramidi üzerinde yukarı yönlü sürekli bir hareket olduğu gözlemlenmiştir (Onebunne vd.,2017: 39).

Afrika toplumları, gerontokratik yapılarıyla bilinir. Yaş faktörü, çoğu zaman, belirli rolleri ve otorite pozisyonlarını üstlenmek için başvurulacak bir ön koşul gibi görünmektedir. Bu eğilim, Afrika gerçekliğinin tüm yönlerinde tarih boyunca görülmüştür. Yönetme yeteneğini gözardı etmemek kaydı ile en zeki olanın değil, en yaşlı olanın yolunda ilerlemek toplum tarafından bir erdem olarak görülmüştür. Kısacası, Afrika siyasi kurumlarında yaş, görevlerin, sorumlulukların ve işlevlerin dağılımını belirleyen bir faktör olmuştur (Onebunne vd., 2017: 40). Yaşlıların hüküm sürdüğü Nijerya'nın doğu kesimindeki Edo eyaletinin Esan kabilesi güzel bir Gerontokrasi örneği oluşturmaktadır. Esan topluluklarını yöneten yasalar, yaşlıların ana iktidar dayanakları olan, halkın gelenek ve göreneklerine dayanmaktadır. Weber'in söylemlerine paralel olarak, Afrika örfi hukuku, onu yorumlayanlar, sahiplenilenler ve nihayetinde uygulayıcıları olan yaşlılar tarafından liderlik için özel bir kabul görmüştür. Böylelikle örf ve geleneksel hukuk kuralları, Weber'in kabul ettiği sözlü gelenekler temelinde

şekillenmiş ve temelde herhangi bir politik toplumun düzgün işleyişi için kullanılmıştır (Onebunne vd., 2017: 39-41).

Özellikle Afrika kabile devletlerinde görülen Gerontokrasi'ye, Avustralya yerli topluluklarında da rastlanmıştır. Ayrıca; J. G. Frazer, Aborjinler gibi topluluklarda birtakım yönetime ilişkin kararların yaşlılar tarafından verildiğini ve gençlerin bu kararların dışında tutulduğunu belirtmiştir. Aslında, buradaki yaş kavramı tek başına anlamsız kalmakta ve birini yaşlı olarak nitelendiren şey bilgelik, deneyim, bilgi ve doğruluk olarak kabul görmüştür (Güngör, 2020: 315). Bu özellikler dini liderlerin seçiminde de etkili olmuştur. Papalık seçimlerinde, belli yaşı geçmiş kardinaller seçime katılabilme imkânına sahip ve bugüne kadar papalık vazifesi yürüten birçok dini liderin yaş ortalaması altmışın üzerinde seyrettiği gözlemlenmiştir. Kilise, geçmişten günümüze kadar, Gerontokrasi geleneğini sürdürmüştür. Vazife alan Papa, ölümü ve hastalığı haricinde görevinden azledilemez bir konuma sahiptir. Bu tür toplumlardaki ana düşünce; yıllar geçtikçe dini liderin bilgi birikimi ve tecrübesini genç kuşaklara aktarılabilme imkânı bulmasıdır (Güngör, 2020: 314-316).

Günümüze kadar varlığını sürdüren Gerontokrasi, uygulama alanı bulduğu çeşitli toplum ve gruplarda farklılıklar taşımasına rağmen, Gerontokrasi'nin kendine özgü temel karakteristik özellikleri bulunmaktadır. Bu karakteristik özellikleri, birtakım değişim döngülerinden geçerek günümüze kadar gelmiştir. Bakıldığında sadece devlet yönetimi ile sınırlı olmayan Gerontokrasi'nin, dini lider seçimlerinde, yargısal alandaki seçimlerde, üniversite platformlarındaki değerlendirmelerde etkisinin yadsınamaz derecede büyük olduğu görülmektedir (Önder, 2013: 274).

Bu yönetim biçiminin babadan oğula geçen, ırksal özellikleri ön planda tutan bir özelliği göze çarpmamaktadır. Saltanat şeklinde bir idare söz konusu değildir. Aynı soydan olan bir kimse, sırf bundan dolayı yönetimde hak iddia edemez. Yönetimdeki yaşlı lider, aynı zamanda topluma karşı sorumludur. Geleneklerden kaynaklanan kuralları dosdoğru uygulamak için bir danışma organına ihtiyaç yoktur, çünkü; tüm örf ve geleneksel normları en iyi şekilde bilen kişi, zaten

liderdir. Toplumun çıkarları aynı zamanda liderin çıkarı olmak zorundadır. Lider, sadece bilgeliğini ve tecrübesini kullanarak bu ortak çıkarları gerçekleştirmeye odaklanan bir pozisyonudur. Toplum düzeninin sağlanmasında şiddet eğilimli yollara kolay kolay başvurulmaz. Yönetimdeki kişi telkin, öğüt ve tecrübe aktarımıyla halkına yol göstermektedir (Weber, 1978: 231-235). Weber'in belirttiği bu özellikler, saf Gerontokrasi'ye karşılık gelmektedir. Günümüzde bu kavram nitelikleri özelinde daha karmaşık bir yapıya bürünmüştür.

Yaşlılar yönetiminin nitelikleri arasında en çok vurgulanan husus, 'tecrübe' kavramı olmuştur. Yaşlı lider, birçok problemi önceki deneyim ve görgüsü ışığında çözmektedir. Bu özellik ne doğuştan kazanılabilecek ne de çok bilimsel ve siyasi kitaplar okunarak elde edilebilecek türden bir yetenek değildir. Tecrübe, yaşanan zamanla birlikte, doğanın ortaya çıkardığı etkiye verilen doğru ya da yanlış tepkilerin ürünüdür. Ayrıca, burada sözlü anlatımla tecrübe desteklenmektedir. Geçmişte meydana gelen siyasi, sosyal, ekonomik olaylar sözlü anlatım yolu ile geleceğin liderlerine aktarılmaktadır. Tecrübeli bir lider bir konu hakkında kısa zamanda kararlar alabilir ve karar verme süreci bu yönetim biçimlerinde hızlıdır (Önder, 2013: 275).

Gençlerin resmi, kurumsal, siyasi süreçlere katılımının dünyanın her yerindeki yaşlı vatandaşlarla karşılaştırıldığında nispeten düşük olduğuna dair güçlü kanıtlar olduğu belirtilmektedir (Öztuna, 2023). Bunun, siyasi sistemin temsil edilebilirliğine zarar vereceği ve gençlerin haklarından mahrum kalmasına yol açacağı değerlendirilmektedir. Artan sayıda yaşlıyı içeren bir seçmen, seçmen katılımı, seçmen kaydı, parti desteği ve yasama organının sosyal ve kuşak yapısı açısından dengesiz bir yapıda olacağı vurgulanmıştır. Nesiller arası eşitsizlikleri daha da kötüleştirmekten kaçınmak için acil bir siyasi incelemenin gerekli olduğu ve gerontokratlar ve gençlerin ekonominin tüm sektörlerine katılımı arasındaki dengesizliklerin ekonomik olduğu kadar siyasi sonuçları da devleti olumsuz etkileyeceği ifade edilmiştir (Onebunne vd., 2017: 45). Yaş grupları arasındaki bu oluşan statüko farkını, Duverger farklı bir bakış açısı ile yorumlamıştır. Bu yönetim biçimlerinde oluşan statü farkına rağmen, zamanla toplumdaki

her kesimin o statülerden geçeceği ve sisteme aslında bu yönden bakıldığında, eşitlikçi ve dengeleyici bir yönetim sistemi olduğu Duverger tarafından ifade edilmiştir. Zaman içerisinde yaş aldıkça, gençlerin hem zihinsel hem de bedensel olarak geleneksel anlamda kendilerinden önceki neslin çizdiği yoldan gideceği düşünülmektedir (Duverger, 1982: 222).

3. İNGİLİZ SİYASETİNDE GERONTOKRASİ VE THERESA MAY DÖNEMİ

Bu bölümde, İngiliz siyasetinde Gerontokrasi'nin yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Gerontokrasi'nin İngiliz siyasetindeki eğilimi ve sonrasında Theresa May dönemi Gerontokrasi etkisi ele alınmıştır. Bu bölümde Gerontokrasi, öncelikle kavramsal ve teorik bir düzlemde ele alınmıştır. Sonrasında ise, farklı toplumlarda Gerontokrasi oluşumları üzerinde durulmuş ve Gerontokrasi'nin özellikleri ifade edilmeye çalışılmıştır.

3.1. İngiliz Siyasetinde Gerontokrasi Eğilimi

Geniş bir perspektiften bakıldığında, kültürel ve tarihsel değerler düzleminde geleneğe önem veren toplumların çoğu Gerontokrasi etkisine girmiştir (Rosenfeld ve Popko, 2010: 65). Birleşik Krallık da bu konuda iyi bir örnek teşkil eder. Yaşlı üye sayısı fazla partilerin giderek etkinliğini artırması, gençlerin ve yaşlıların hem seçim sürecinde hem de hükümet kurulduktan sonra beklentilerini farklı kutuplara taşımıştır. Gazeteciler ve bilim insanları genellikle, Birleşik Krallık siyasetinde sınıf ve din konusundaki eski ayrımların yerini bir yaş bölünmesinin aldığını iddia etmektedir. Birleşik Krallık'ta yaşlı liderlerin yükselişinin arkasında bu bölünmenin yattığı belirtilmektedir. (Grady, 2020: 2-3).

“Yaş” faktörünün ön plana çıktığı bir siyasi atmosfere sahip olan Birleşik Krallık, Gerontokratik yönetim anlayışına yabancı değildir. Tarihsel olarak geçmişe gidildiğinde, Anglo-Sakson kabilelerin danışma organı olan Witanagemot'un yapısı, Gerontokrasi'nin tarihsel dönüşüm ve gelişimi açısından önem arz etmektedir. Modern Birleşik Krallık Parlamentosu, kökenleri 8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar uzanan Anglo-Sakson hükümetinin iki özelliği üzerine inşa edilmiştir (Eroğlu, 2001:

1-3). Bunlar Witan ve Tartışmadır (moot). Kelime manası olarak ‘akıllı adamların buluşması’ anlamına gelen Witan; genel olarak yaşlı asiller ve piskoposlardan oluşmaktadır (Bilgin, 2015: 190-200). Günümüzde Lordlar Kamarası’nın temelini Witan oluşturmuştur. Witan’a has özellikleri Lordlar Kamarası’nda da görmek mümkündür. İngilizcede Lord kelimesi "efendi, hâkim, bey" sözcüğünden türemiştir. Eski İngilizcede "hane reisi" sözcüğünden dönüşmüştür. Bu sözcük Germence "gözetme, temin etme" sözcüklerinin bileşimi niteliğindedir ("Lord", t.y.). Geçmişten günümüze kadar Birleşik Krallık’ta "Lord" kelimesi, tam manasıyla orijinal anlamı dâhilinde kullanılmaya devam etmektedir. Bu sıfatın yükleneceği bireyler için her zaman yaş önemli bir faktör olmuştur (Brown, 2020: 5-12).

18’nci yüzyıl ve 19’uncu yüzyıl Birleşik Krallık liderleri yaş olarak Harris’in (2000) “yaşlılık” tanımlamasına göre incelenmiştir. Antik çağdan günümüze kadar yaşlı olarak kabul edilen yaş ortalaması 60 ve üzeri olarak belirlenmiştir (Harris, 2000: 555-556). 18’inci yüzyılda Birleşik Krallık’ın ikinci başkanı Spencer Compton 69, Thomas Pelham-Holles 61 ve Thomas Pelham-Holles 64 yaşlarında başkanlık koltuğunda oturmuşlardır. Yine aynı şekilde 19’ncü yüzyıla gelindiğinde, William Cavendish-Bentinck 69, Charles Grey 66, Arthur Wellesley 65, George Hamilton-Gordon 68, Henry John Temple 71, Edward Smith-Stanley 67, Benjamin Disraeli 64, William Ewart Gladstone 71 ve Robert Gascoyne-Cecil 65 yaşlarında başkanlık makamında bulunmuşlardır. 20’nci yüzyılda da birkaç lider dışında çoğu eski başkan yaşlılardan seçilmiştir (“Birleşik Krallık başbakanları listesi”, t.y.). 21’nci yüzyılda da birkaç istisna olmasına rağmen, genel eğilim hep yaşça büyüklerin başkan olması yönünde olmuştur. Görüldüğü üzere, yürütme organının en önemli makamı, Gerontokrasiyi çağrıştırır bir nitelik taşımaktadır. Nicel olarak parlamentonun eski dönemlerdeki yaş eğilimi net olarak ortaya konamasa da ülkenin yönetim anlayışı ve geleneklere bağlılığı göz önünde bulundurulduğunda, Lordlar Kamarası her zaman Gerontokrasi’nin somut örneği olmuştur. Avam Kamarası ise nispeten, tam bir Gerontokrasi örneği olmasa da bu durumdan, eskiden günümüze kadar dönemsel olarak etkilenmiştir (Kara, 2012: 12-18).

Tablo 1. 2020 yılı Lordlar Kamarası Yaş Profili

	Muhafazakar Parti		Tarafsızlar		İşçi Partisi		Liberal Demokratlar		Diğerleri		Psikoposlar	
Yaş Bandı	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
-39	2	0,8	2	1,1	0	0	0	0	0	0	0	0
40-49	18	7,4	4	2,1	1	0,6	1	1,1	2	3,1	0	0
50-59	39	16	16	8,6	15	8,3	14	15,1	7	10,8	3	11,5
60-69	64	26,2	48	25,7	40	22,2	26	28,0	20	30,8	22	84,6
70-79	74	30,3	78	41,7	81	45	39	41,9	24	36,9	1	3,8
80-89	44	18	36	19,3	40	22,2	11	11,8	11	16,9	0	0
90+	3	1,2	3	1,6	3	1,7	2	2,2	1	1,5	0	0
Toplam	244	100	187	100	180	100	93	100	65	100	26	100

Kaynak: (Brown, 2020)

Tablo 1’de, Lordlar Kamarası’nın 2020 itibarıyla yaş profili parti bazında ortaya konmuştur. Muhafazakâr Parti bu kamarada en çok üyesi bulunan parti özelliğini taşımaktadır. Tabloya göre bu partinin yaklaşık %85’i 60 yaş ve üzeri üyeden meydana gelmektedir. Yine aynı şekilde tarafsızların yaklaşık %88’i 60 yaş ve üzerindedir. 2020 yılında 90 yaşın üzerin 12 üye Lordlar Kamarası’nda bulunmaktadır. Genel itibarı ile değerlendirildiğinde ise Lordlar Kamarası’nın 2020 yılı yaş ortalamasının 70 olduğu görülmektedir. 50 yaş altı üye sayısı tüm gruplarda az sayıdadır. 2020 yılı verileri doğrultusunda Lordlar Kamarası’na 40 yıl ve daha fazla hizmet eden 27 üye bulunmaktadır. Lordlar Kamarası’nın 40 yaşın altında neredeyse yok denebilecek oranda (%1,9) üyesi bulunmaktadır. Bu bilgiler ışığında gerentokrasinin parlamentonun bu kanadında geçmişte olduğu gibi, günümüzde de yadsınamayacak derecede etkisi vardır. (Brown, 2020: 5-12).

Tablo 2. 1979-2019 Genel Seçimleri Avam Kamarası Yaş Profili

YAŞ	1979	1983	1987	1992	1997	2001	2005	2010	2015	2017	2019
18-29	6	10	4	1	10	4	3	14	15	13	21
30-39	120	120	112	82	92	79	89	112	92	104	109
40-49	205	223	252	259	255	236	191	193	209	189	182
50-59	203	201	197	211	225	247	249	218	214	201	194
60-69	87	86	79	95	69	83	100	98	98	115	105
70+	14	9	6	3	8	10	14	15	22	28	21

Kaynak: (Watson, 2020)

Birleşik Krallık parlamentosunun ikinci kanadını oluşturan Avam Kamarası'nda da, diğer Kamara'nın üye yaş profilleriyle benzerlik olduğu söylenebilir. Lordlar Kamarası kadar, yaşlılık oranı yüksek olmasa da Avam Kamarası'nda kayda değer biçimde yaşlı oranı göze çarpmaktadır. Tablo 2'ye göre 70 ve üzeri yaş grubunun sayısı, diğer yıllara nazaran artış eğilimindedir. 1979 ve 1997 yılları arasında en kalabalık yaş aralığı 40-49 iken, sonraki seçim yıllarında en kalabalık yaş aralığı 50-59'a yükselmiştir (Watson, 2020: 54-55).

Birleşik Krallık'taki Gerontokrasi eğilimi genel olarak son yıllarda artış göstermektedir. Bu durumun başlıca sebebi seçmen profilinin giderek homojenleşmesi, gençlerin politikaya olan ilgisizliği ve doğurganlık oranının düşmesi ile birlikte yaşlı nüfusun artmasıdır denebilir. Yaşlı seçmenin beklentileri genelde yaşça büyük siyasilere yönelme eğiliminde olmaktadır (Berry, 2012: 3-10). Yaşlı seçmen, genç liderleri güvenilir bulmamakta, aynı şekilde genç politikacıların seçim vaatlerini ve uygulamalarını olağan sükûnet ortamını tehdit edici özellikte buldukları için, rotasını yaşlı siyasilere çevirmektedir. Birleşik Krallık'ta, uzun süreler siyaset yapan yaşlı siyasiler, yaşlı seçmen tarafından deneyimli ve bilgili olarak görülebilmektedir. Yaşlı siyasilerin üreteceği politikalar daha istikrarlı ve güvenli olarak algılanabilmekte ve ayrıca emeklilik gibi konulara yaşlı siyasilerin özel bir ilgi göstermesi, çoğunluk gruptaki seçmeni etkilemektedir (Berton ve Panel, 2017: 24). Tüm demokrasilerde

olduğu gibi, üst düzey liderlik pozisyonlarının tipik olarak en kıdemli politikacılardan oluşu, Birleşik Krallık için de geçerli bir çıkarımdır. Seçmenler çıkarlarının deneyimli adaylar tarafından daha iyi savunulmakta olduğunu ve bu nedenle, birkaç ankete dayalı çalışmanın gösterdiği gibi, adaylar bu konuda çok genç olanları ve orta yaşlıları tercih etme konusunda isteksizdirler. Yaşlı seçmenin genel eğilimi, kendisine yakın yaşta olan adayı tercih etme yönündedir. Ayrıca eski seçmenler homojen çıkarlara sahip olma eğilimindedirler ve siyasete ayıracak daha fazla zamanları vardır. Gençlerin ise ters yönde bir eğilimi söz konusudur. Durum böyle olunca da Birleşik Krallık'ta Gerontokrasi güçlenerek devam etmektedir (Berton ve Panel, 2020: 8).

Birleşik Krallık'taki kabinenin yapısına bakıldığında, kabine başbakan tarafından oluşturulmaktadır; ancak atamaları monark tarafından yapılmaktadır (Burns, 2010). Monark'ın yaşı oldukça büyüktür. Kraliçe II. Elizabeth 96 yaşında vefat ederek bu zamana kadar iktidarda kalmayı başarmıştır. Burada önemli olan nokta, mutlak surette yaşlı bir aktörün konuya dahil edilmesidir. Kabine, başbakan tarafından şekillendirilse bile, monarkın etkisi de mevcuttur. Özellikle, başbakan tarafından bir kabine bakanının istifa etmesi istenildiğinde, bakan istifa etmediği takdirde talep doğrultusunda monark bakanı azletme yetkisine sahiptir. Ayrıca, Westminster modelinden dolayı, başbakan kabineyi genel itibari ile parlamentodan seçer. Dışarıdan bir aktörün dahil edilmesi çok görülmez (Kama, 2016: 185-186). Böylece parlamentodaki Gerontokrasi, kabineyi de etkisi altına almaktadır. 1979 ve 2001 yılına kadar olan hükümet döneminde, 40 yaşın altında kimseye kabinede yer verilmemiştir. Genel itibari ile kabine üyeleri, 40 ila 59 yaş aralığı içerisindeydir. Bazı dönemlerde özellikle genç bakanların temsili olarak, 2 veya 3 kişinin 40 yaş altında kabinede yer aldığı zamanlar da olmuştur. Bu eğilimi 2005 öncesinde pek görmek mümkün değildi. 2020 yılı verileri de dahil olmak üzere genç kadronun yönetimde söz sahibi olma oranı her zaman yetersiz kalmıştır. Genç seçmen siyasette yeterince temsil edilmemektedir. Bu durum, genç nüfusun yönetime olan inancını, yapılan yasama faaliyetlerine olan katkısını olumsuz

yönde etkilemeye devam etmektedir (Kingman ve Leitch, 2020: 14-18).

Avam Kamarası'nın aksine, Lordlar Kamarası hala ezici bir şekilde 1945 öncesi nesil ve Baby Boomers (İkinci Dünya Savaşı sonu ile 1960'ların ikinci çeyreği arasında doğan) nesillerinden oluşmaktadır. X Kuşağına ait çok az Lord bulunmaktadır. Milenyum kuşağı nesil ise neredeyse hiç yoktur. Bunun temel nedeni, Lordlar Kamarası üye profilinin yaşlı olması ve uzun süren bir siyasi serüvene sahip politikacıların ya da saygın din adamlarının tercih edilmesidir. Bu kişiler böylelikle, asil sıfatıyla ödüllendirilmektedir. Birleşik Krallık dahil tüm ülkede yaşam süresinin uzama eğiliminde olması da, uzun süreli bir makam işgali yaratmaktadır. Lordlar Kamarası'nın yasama konusundaki yetkileri, nispeten Avam Kamarası'na göre sınırlı da olsa, Gerontokrasi bu kanaldan beslenmekte ve hükümet üyelerinin profillerine yansımaktadır. Bu noktada siyasi kültürün de etkisi olduğunu ifade etmek gerekir. Gençler, siyasi hayata adım atarken, maalesef negatif bir anlayış ile karşı karşıya kalmaktadır (Kingman ve Leitch, 2020: 13).

Yasama organındaki Gerontokrasi etkisi, diğer devlet organlarında da görülmektedir. İngiliz yargı sistemi, Gerontokrasi'ye teslim olmuş durumdadır. Özellikle 2009 yılına kadar Lordlar Kamarası'nın yargı sistemindeki etkisi büyüktür. Yargı makamı ile bu Kamara arasında güçlü bir bağ vardı. Kamaranın bir komitesi temyiz görevini yerine getirmekle yükümlü "Hukuk Lordları'ndan" oluşuyordu. Bu durum tarihsel olarak olağan bir şekilde görülüyordu. 2000'li yıllara gelindiğinde, yasama kanadının bir parçası olan Lordlar Kamarası ile Temyiz Mahkemesi (Appeal in Ordinary) görevi arasındaki kurumsal bağlantıyı zayıflatmak için birtakım çalışmalar başlatılmıştır. 2005 Anayasa Reformu sonrasında 2009 yılında 12 üyeden oluşan Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesi kurulmuştur. Bu mahkeme en üst temyiz mahkemesi olarak görev yapmaktadır (Atagün, 2019: 10-12). Lordlar Kamarası'nın bir parçası olmaktan çıkmıştır, ancak; hâlâ üyeleri "Lord" sıfatını kullanmaktadır. Genel itibari ile de üyeler çok yaşlı kişilerden seçilmektedir. Günümüzde 12 üyeden 60 yaş altında sadece 1 kişi vardır ve o da 59 yaşındadır ("Biographies of the Justices", 2021). Kingsley, Birleşik Krallık,

her zaman aristokrasinin yoğun olduğu bir sistem olarak ele almıştır. Bürokrasinin Gerontokrasi etkisinde olmasından dolayı, değişen toplum yapısı ve bununla birlikte farklılaşan toplum ihtiyaçlarına cevap vermek zor hale gelmektedir. İngiliz bürokrasisi, içinde barındırdığı her ne kadar tarihsel ve toplumsal süreçlerden etkilense de toplumun ihtiyaçlarına yönelik temel öğeleri yansıtamamaktadır (Kingsley, 1946: 130-132).

3.2. Theresa May Döneminin Gerontokrasi Üzerinden Okunması

Gerontokrasi'nin belirli bir dönemde ele alınması konuyu anlamlandırmada daha etkili olacaktır. Bu nedenle gerontokratik süreci daha iyi ortaya koymak açısından Theresa May dönemi iyi bir örnek teşkil etmektedir. Theresa May dönemine geçmeden önce, May'in üyesi olduğu Muhafazakâr Parti hakkında kısaca bilgi vermekte yarar vardır. Muhafazakâr parti, İngiliz siyasetinde baskın bir tarihi geçmişe sahiptir. Söz konusu parti çoğunlukla tek parti veya koalisyon ortağı olarak İngiliz Parlamentosu'nun önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Muhafazakâr partinin temsil ettiği değerler bakımından şu kavramlar ön plana çıkmaktadır: Parlamenter egemenliğe sahip güçlü devlet, hukukun üstünlüğü ve Gerontokrasi'nin temeli olan gelenek ve otorite. Muhafazakârlar geleneğe büyük değer verirken, toplumsal ve siyasal hayatta güçlü ama sınırlı bir devlete duyulan ihtiyacı vurgulamışlardır. Toprak aristokrasisinin ana teması olan “gelenekçilik”, partinin en temel ve eski ideolojik eğilimidir. Ayrıca hukukun üstünlüğüne, otoriteye ve liderliğe saygı duyulur. Kökenlerden gelen düzgün işleyen sosyal ve politik kurumlar tarafından yaratılan; güçlü, özgür ve gelenekçi bir ulus vurgusu sürekli diri tutulmaya çalışılır (Üstaş, 2016: 51-55). Muhafazakârlık bir siyasi tavır olarak tarih boyunca Gerontokrasi ile birlikte var olduğuna göre, Muhafazakâr Parti de gelecekte etkili bir şekilde mevcudiyetini sürdürmeye devam edecektir sonucu çıkarılabilir. Bu tarz partiler radikal siyasi gündem ve projelere odaklanmak yerine demokratik ve gelenekselci siyasete odaklanırlar. Riskli karar almaktan her zaman kaçınmaya özen gösteren bir yapıları mevcuttur (Örmeci, 2019: 21-27).

Muhafazakâr parti genel profiline uygun bir karakter olan Theresa May, biyografisi ile de bu tespiti güçlendirmektedir. Oxford Üniversitesi, St Hugh's College'da Coğrafya öğrenimi görmüştür. Kariyerine İngiltere Merkez Bankası'nda başlamış ve Ödeme Takas Hizmetleri Birliği'nde, Avrupa İşleri Birimi Başkanı ve Uluslararası İlişkiler Kıdemli Danışmanı olarak görev yapmıştır. 1997'den beri Maidenhead milletvekili olarak görev yapmış ve o zamandan beri parlamento içinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1999'dan 2010'a kadar Gölge Kabine üyesi olarak görev yapmıştır. 2010 yılında İçişleri Bakanı olarak atanmış ve 2016 yılına kadar bu görevde kalmıştır. May, 11 Temmuz 2016'da Muhafazakâr parti lideri seçilmiş ve sonrasında bir önceki başbakan David Cameron'un istifası üzerine, 13 Temmuz 2016 yılında Birleşik Krallık Başbakanı olmuştur. 24 Temmuz 2019 yılına kadar 3 yıl süre ile başbakanlık koltuğunda oturmuştur ("Theresa MAY", t.y.).

2016'da Muhafazakâr liderlik yarışına giren Theresa May, AB referandumunun yarattığı bölünmeleri iyileştirecek güçlü, gerçekçi bir politikacı olarak görülmüştür. Gerontokrasi'nin hâkim olduğu bir toplumun düşünce tarzı bu yöndedir. David Cameron Hükümetinin Brexit referandumuna kurban gitmesinden sonra Muhafazakâr Parti, bu süreci daha iyi yöneteceğini düşündüğü Theresa May'i şu sebeplerden dolayı tercih etmiştir: Öncelikle, Gerontokrasi'nin en temel dayanağı olan tecrübe sahibi olması ve geleneklere bağlı olması, Brexit sürecinde Avrupa Birliği (AB) kalkınmasını desteklemesi ve AB'yi ötekileştirici bir tutum takınmaması, özellikle yine bir Gerontokrasi özelliği olan "ayakları yere basan kararlar alma eğiliminde olması ve hayalperest olmaması" nedenler arasında sayılabilir. Ayrıca, Brexit sürecinde çatlak seslerin çok çıkmasının önüne geçilmesine yönelik birtakım düşünceler de May'i başbakanlığa götürmüştür (Örmeci, 2017: 54-55). May, Brexit'e yönelik kurduğu kabinede özellikle yaşlılara yer vermiştir. Böylece radikal çıkışlara ve düşüncelere sahip insanlardan uzak durulmuş olunacaktır. Siyasi kültürün Birleşik Krallık'taki yansıması açısından da Theresa May dönemi, en belirgin siyasi karakteristikleri ortaya koyan bir dönem olmuştur. Birleşik Krallık, gelenek ve sembolleri varlığının bir parçası olarak görmektedir. Bu gelenek ve

sembollerde derinden, çıkarsız bir düşünce etrafında şekillenen güçlü bir bağ vardır. Geleneğe değer veren liderler, siyasi radikalleri de uysallaştırmayı başarabilir. Muhafazakâr Parti'nin May'i tercih etmesinin en önemli sebeplerinden birisi de budur. Oturmuş devlet gelenekleri ile kuşatılan bir siyasi kültürde radikal davranışlar sergilenmesi oldukça zor ve nadir görülmektedir. Avam Kamarası'na seçilen radikal biri için şu söz söylenir; "Şey; eski dost, o basitçe öyle olmuyor". Kamara'ya yeni girenlere öğretilen standart bir ders haline gelmiştir. Birey, radikal görüşlerini parlamentoda ifade etme hürriyetine sahiptir; ancak geleneksel sınırlar içerisinde kalması gerekir (Roskin, 2012: 62-63). Birleşik Krallık tarihinde, daha ılımlı, birleştirici başbakan profili her zaman tercih edilen ve aranan bir özellik olmuştur.

Birleşik Krallık'ta ana parti liderlerinin yaşları 1965'ten itibaren 35 yaş altına inmemiştir. 2010 yılından itibaren hızla artan bir yaş ortalaması göze çarpmaktadır. 2017 yılına gelindiğinde, Muhafazakâr Parti lideri Theresa May 61, İşçi Partisi lideri Jeremy Bernard Corbyn 68 ve Liberal Demokrat partisi lideri Sir Vince Cable 74 yaşında iktidara aday olmuştur. Bu üç parti liderinin yaş ortalaması bakımından, 80 yaşındaki Winston Churchill'in Tories'i yönettiği yaşından sonra, 1954'ten bu zamana kadar geçen sürede en dikkat çekici grup olmuştur ("Gerontocracy", 2017). Muhafazakâr Parti ve May'in iktidarlığını pekiştiren 2017 seçimleri, genç bir ana parti lideri olmadığı ve Gerontokrasi'nin derinden hissedildiği bir dönem olmuştur (Slattery, 2019: 237-238).

Muhafazakâr Parti'nin kazandığı bu seçimlerin karakteristiği, Gerontokrasi'yi açıklamak bakımından önemlidir. 1993 yılından bu zamana kadar, seçime iştirak eden çoğunluk seçmen profilini genelde yaşlılar teşkil etmiş ve bu seçimlere katılım oranı hep düşük olmuştur. 2017 yılında yapılan seçimlerde ise aksine seçime katılım oranı kayda değer derecede artmış ve gençlerin bu seçimde, diğer seçimlere oranla fazla katılım sağladığı tespit edilmiştir. Genç seçmen o dönem, 68 yaşındaki işçi partisi lideri Jeremy Bernard Corbyn'u desteklemiştir (Slattery, 2019: 237-238). Burada yaşanan olayda genç nüfusun Gerontokrasi'ye boyun eğdiği ve kabullendiği sonucu çıkarılabilir. Genç seçmen, iktidara

oynayabilecek genç bir siyasetçi aday bulamadığı için söylemlerden hareketle bir noktaya yoğunlaşmış ve güçlenen Gerontokrasi'ye bir bakıma katkıda bulunmuştur.

Bu seçimlerle işbaşına gelen Birleşik Krallık'ın ikinci kadın başbakanı olan May'ın söylem ve basın açıklamaları da Gerontokrasi etkisi altındadır. May, seçim kampanyası yürüttüğü esnada kendi davasının üç temel üzerine kurulu olacağını açıklamıştır. Birincisi, zorlu ve belirsiz ekonomik ve politik zamanlarda ülkeyi yönlendirmek için güçlü, kanıtlanmış liderliğe duyulan ihtiyaç. Bu maddeden de anlaşılacağı üzere May, “kanıtlanmış liderlik” diyerek, Gerontokrasi'nin temel özelliklerinden biri olan “tecrübe”yi vurgulamak istemiştir. İkincisi, Birleşik Krallık'ı her açıdan bir bütün yapmak ve geleneksel değerler çerçevesinde birleştirmek ana hedefler arasında sayılmıştır. Bu cümlede ise güvenliğe ve geleneğe olan bağlılık vurgulanmıştır. Üçüncü husus ise; ülkenin geleceği için güçlü, yeni ve olumlu bir vizyona ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır (“Theresa May”, 2018). Aslında, bu maddede May, Muhafazakâr Parti'nin vizyonunda değişikliğe gidilmesi gerektiğinin bilincindedir; ancak, kendisi de Gerontokrasi etkisindeki bir devlet sistemine yeni bir vizyon geliştirmekte başarısız olmuştur.

Ülkenin geçmişten bu döneme kadar Gerontokrasi eğilimi mevcuttur; ancak May döneminde, devletin tüm organları Gerontokrasi'nin boyunduruğu altında kalmıştır. Yasama, yürütme ve yargı organları, üye ve başkanları da dahil olmak üzere, yaş profili çok yüksek kimselerden oluşmaktadır. Daha çok gelenekçi ve siyasi arenada uzun yıllar tecrübeli kişiler devletin üst kademelerinde yer almıştır (“Gerontocracy”, 2017). Gerontokratik yönetimin bir özelliği olarak, yaş profili bakımından seçmen temsili sınırlı seviyede kalmıştır. 2017 seçimlerinde, genç nüfus, kendisine hitap edebilecek, kendi akranlarında bir aday olmadığı için, daha çok siyasi söylemlerden hareketle İşçi Partisi'ne bir tepki olarak yönelmiştir. İşçi Partisi, siyasi söylemlerini gençlerin gelecekteki refahının ülkenin belirsiz geleceğine bağlı olduğu savı üzerine kurmuştur. AB ile ilişkilerdeki ilişkiler bu noktada aydınlatılması gereken esas hususlar olarak belirlendi ancak özellikle, 18-21 yaş grubundakiler için konut yardımı

kesintilerinde iyileştirme, eğitim ve bakım ödeneğinin restorasyonu, yaşlılar için konut yardımlarının eski haline getirilmesi ve ayrıcalık tanınmaması; 21 yaş altı için, üniversite öğrenim ücretlerinin kaldırılması, gençlerin mental sağlığına ve çevreye duyarlı olma ön plana çıkan politik söylemlerdir. Muhafazakâr Parti ise genelde Brexit ve göç konularını ön plana çıkarmıştır (Sloam ve Ehsan, 2017: 8).

Genç yetişkin profilinin temsili açısından bakıldığında ise; iki önemli konu ortaya çıkmaktadır. Birincisi, günümüz genç yetişkinlerinin demokraside edindikleri yerdir. Yani devletler için bu tespit, sosyo-ekonomik eşitsizliklerin yönetilebileceği ana kanaldır. İkincisi, yaşın güçlü bir yönlendirici haline geldiğine dair artan kanıtlar mevcuttur. Genç insanların sahip olduğu siyasi tutumlar, Birleşik Krallık'ın seçilmişleri tarafından temsil edilmiyorsa, siyasi karar alma süreçleri hep gri tonlu (yaşlılar etkisinde) olmaya mahkumdur (Kingman ve Leitch, 2020: 7). Gerontokratik yönetimin bir özelliği olarak, yaşlı liderler çok uzun süre başbakanlık yapamamaktadır. Bunun sebebi, kişisel sağlık sorunları veya çok çeşitli olmakla birlikte, 1960'tan bu yana, 50 yaşın altındakiler için sekiz yıla karşılık 60'lı yaşlarında atanan parti liderlerinin ortalama görev süresi, iki buçuk yıl olmuştur. Görev süresi çok uzun olmadığı için de uzun soluklu planlar yapmaktan genelde yaşlı liderlerin çekindiği ifade edilir (Slattery, 2019: 237-241). May, bunun örneklerinden sadece biridir.

Gerontokrasi'nin çok büyük derecede May döneminde gözlemlenmesinin diğer bir sebebi ise, güvenlik algısı uğruna çok keskin kararlar alma eğilimidir. May, terörle mücadele konusunda gerekirse “İnsan haklarını değiştiririz” söyleminde bulunmuştur. Bu noktada Gerontokrasi eğilimli dönemlerde güvenlik algısı en üst seviyededir ve gerekirse çok radikal kararlar alınabilme ihtimali vardır. Terörle mücadele konusunda, May'in insan haklarının siyasette bir engel teşkil etmesi halinde bu haklarının değiştirilebilir olduğu düşüncesi, radikal güvenlik algısının bir örneğidir (BBC News, 2017).

May döneminde, Gerontokrasi'nin temel özelliği olan “yaşlılık” tüm devlet organlarında kendini göstermiştir. Yasama kanatlarından biri olan Lordlar Kamarası incelendiğinde de yaş profillerinin oldukça yüksek olduğu tespiti yapılabilir.

Gerontokrasi'nin varlığı, tarih boyunca Lordlar Kamarası üzerinden her zaman Birleşik Krallık'ı etkilemiştir. 2017 yılındaki mevcut Kamara'da %81'in üzerinde 60 yaş ve üzeri üye vardır. 39 yaşın altında sadece 2 üye bulunmaktadır. Bu iki üye, Muhafazakâr Parti üyesidir. Diğer partilere mensup 39 yaşın altında üye bulunmamaktadır. Ayrıca 90 yaşın üzerinde 13 kişi Lordlar Kamarası'nda o dönemde görev yapmıştır. Lord Peter Carrington (97), en yaşlı üyedir. O dönemde Kamara'nın yaş ortalaması 69 olarak kayıtlara geçmiştir (Brown, 2017: 4-6). Yasama organının her iki kanadı da yaşlı profilinde üyelerin yoğunlukta olduğu birer parlamento özelliği göstermektedir (Watson, 2020: 54-55). 2017 yılında oluşturulan bakanlar kurulu incelendiğinde ise; 40 yaşın altında olmayan yoğunluğun 50-69 yaş bandında olduğu bir profil ortaya çıkmaktadır (Kingman ve Leitch, 2020: 14). Yargı alanında ise, dönemin Yargıtay Başkanı Lord Neuberger, 68 yaşındadır. Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesi üyelerinin de aynı şekilde yaklaşık %95'i 60 yaşın üzerindedir ("Former Justices", 2021).

May, döneminde hükümetinin temel görevi, AB ile Brexit müzakereleri için uyumlu bir yaklaşım formüle etmeye devam etmek olmuştur. Birleşik Krallık yönetiminin ayrılma önerisinin ticaret ve tarifeler, hareket özgürlüğü ve AB yasaları ile Avrupa Adalet Divanı'nın oynamaya devam edebileceği rol gibi konuları nasıl ele alacağına ilişkin sayısız ayrıntı konusunda Muhafazakâr Parti içinde bile geniş bir anlaşmazlık o dönemde devam etmiştir (Özdemir ve Kanat, 2020: 2343-2345). Özellikle Theresa May'in bütünleştirici ve ara bulucu rolünü kullanamadığı ortaya çıkmıştır. Takip eden aylarda, May'in kabinesinin yapısı, bir dizi skandal ve fikir ayrılıkları sonucunda önemli ölçüde değişmiş ve istifalar birbirini takip etmiştir. Bu noktada, May'in, kabineyi kontrol altında tutamamakta ve zayıf bir profil çizmekte olduğu sonucuna varılabilir. May, Gerontokrasi'nin hâkim olduğu bir ülkede, Gerontokratik sebeplerle getirildiği koltuğu, yine aynı sebeplerden kaybetmiştir. Mart 2018'de İngiltere için çifte ajanlık yapan eski bir Rus istihbarat subayının ve kızının öldürülmesi, özellikle iç güvenlik konusunda zaafı olduğunu göstermiştir. Sonrasında ise, May'in parlamentoya danışmayarak, İngiliz hava kuvvetlerine ABD ve Fransa'nın

Suriye'deki bölgelere yönelik stratejik hava saldırılarında görev üstlenilmesine katılma emri vermesi bardağı taşıran damla olmuştur. İşçi partisi lideri Corbyn, bunu öncelikle ahlaki bulmamış, gelenek ve teamüllere ters bulmuştur, bununla birlikte–yasal olmadığını vurgulamıştır (“Theresa May”, t.y.). 2018 yılının sonunda yapılan anket sonuçlarında, ülke iki siyasi bloğa bölünmüş bir hal almıştır. Bir yandan İşçi Partisi’ni destekleyen genç seçmen çoğunluğu, diğer yandan ise yaşlı seçmen tarafından ayakta tutulmaya çalışılan Muhafazakâr Parti siyaset arenasında kendini göstermiştir. Bu dönemin en keskin ayrım çizgisinin seçmen profiline dayalı yaş faktörü olduğu gözükmemektedir (Skinner, 2018: 22-26).

Yaşlı, deneyimli ve hatta “şifacı” olarak nitelendirilen May, başbakan olarak, Brexit vizyonunu ifade etmedeki başarısızlığı ile ön plana çıkmış ve yavaş yavaş parti içinden kendisine yönelik zayıf liderlik suçlamalarına doğru bir düşünce gelişmeye başlamıştır. Her ne kadar geleneksel bir kültürden esinlenerek siyasasını oluşturan ve halk arasında klasikleşmiş güven sergileyen bir lider olsa da, dönemin politikalarındaki ani değişimlerde önleyici siyaset uygulayamamıştır. Ayrıca, May'in genel seçim çağrısından önce bile başarısızlık koşulları mevcuttur. Kampanya sırasında liderlik anlatısının çöküşünün önemli siyasi sonuçları olmuştur. May, ideolojik olarak kendini tek uluslu muhafazakâr olarak tanımlamış, ancak tek uluslu önermenin yalnızca onun ulus hakkındaki görüşleri ile ilgili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Yolles ve Fatta, 2018: 1278). May'in mesafeli ve beceriksiz tavrı, takma adı olan “Maybot” un hem Birleşik Krallık'taki hem de uluslararası haber kuruluşlarının ilgisini çekmesini sağlamış ve böylece onun güvenilirliğini azaltmıştır (Atkins ve Gaffney, 2020: 299-301). Ayrıca, “güçlü ve istikrarlı” sıfatlarının yerini “güçlü ve titrek” almış, görevde geçirdiği ilk aylarda insanların onu sevmesini sağlayan niteliklerin önemi de gün geçtikçe azalmıştır. Yaşlılığı yavaş yavaş alay konusu olmaya başladı (Denver, 2018: 27). May'in zayıf liderlik performansı ve nihayetinde Muhafazakârların çoğunluğunun desteğinin kaybına katkıda bulunmuştur (Denver, 2018: 27-28). May, bunun bedelini de istifa ederek ödemek zorunda kalmıştır.

May, istifasının ardından kendinden sonraki yönetimlere de Muhafazakâr Parti'nin geleneksel değerlerine sadık kalınması gerektiğini vurgulamıştır. Kendinden sonraki Başbakan, Boris Johnson'a popülist ve milliyetçi sağa yer vermemesi için açık bir uyarıda bulunmuş ve Birleşik Krallık'ın "uluslararası iş birliği ve uzlaşma" ruhunu koruması gerektiğini ifade etmiştir. May ayrıca partisi için "Muhafazakâr Parti için önemli olan şey, bir parti ve bir hükümet olarak Muhafazakârlar olarak inandığımız şeyleri her zaman destekleyen değerleri ve gelenekleri sunmaya devam etmemizdir" diyerek geçmişe bağlılığı vurgulamıştır (in-cumbria, 2019). Bu cümle de May'ın siyasetini, Gerontokrasi temelinde şekillendirdiğini göstermektedir.

Güçlü Gerontokratik özelliklerin etkisiyle iktidara getirilen May, belli bir dönem boyunca bu özellikleri yararına kullanabilmeyi zor da olsa başardı; ancak sonraki süreçte AB konuları, ekonomik konular liderliğini sarsan ana unsurlar olmuştur. Popülaritesini yaptığı tekrarlı konuşmalarla kaybetmeye başlamış, dinamik bir politika sergileyememiştir. Zamanla May'a yüklenen tüm olumlu sıfatlar vizyon eksikliği sebebiyle kaybolmaya başlamıştır. Brexit Anlaşmasına varma zorunluluğuyla kuşatılmış, dar ve kademeli politika değişikliklerinin ötesinde çok az bir vizyona sahip olmuştur. Hükümet politikasının net bir şekilde ortaya koyamamasının da bu vizyon eksikliğinden kaynaklandığı söylenebilir (Worthy ve Bennister, 2020: 7-8).

4. YÖNTEM / METODOLOJİ

Nitel araştırmalarda genel olarak gözlem, görüşme ve metin incelemesi teknikleri kullanılmaktadır. Araştırmacı bu yöntemde, derin ve betimleyici analizler yapma şansına sahiptir. Bu çalışmada, metin incelenmesi veri toplama tekniği ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Olgu veya olaylarla ilintili bilgiler içeren yazılı belgelerin ayrıntılı olarak taranması ve bu bilgilerden yeni bir bütünlük oluşturulması, doküman/metin analizi olarak bu çalışmada kullanılmıştır.

5. SONUÇ

İnsanoğlu için her zaman kendi akranları ile uyum içerisinde olma eğilimi vardır. Yaşlanan nüfusun artması, ülkelerde yaşlı liderlere olan ilgiyi de aynı yönde arttırmaktadır. Yaşlı liderler, kabineyi, danışmanlar meclisini ya da parlamentoyu etkileyerek kendi yaş gruplarına yakın bireylerin karar mekanizmasında yer almasını istemektedirler. Demokratik olmayan devletlerde Gerontokrasi bir kurtuluş olarak görülebilir, çünkü yaşlı liderlerin ömrü kısadır. Demokratik olan devletlerde ise sonuçlar farklılık gösterebilir.

Birleşik Krallık, Gerontokratik yönetim sisteminin iyi bir örneğidir. Hem demokratik ve üniter yapıda oluşu hem de Lordlar Kamarası gibi Gerontokrasi'nin kaynağını bünyesinde barındırması açısından dikkatleri üzerine toplamaktadır. Birleşik Krallık tarihinin ilk yıllarından itibaren süre gelen “yaşlılar” üzerinde olan değer, gelenekselci devlet anlayışı ve tecrübeye verilen önem, Gerontokrasi'nin burada kök salmasına izin vermiştir. Özellikle, Lordlar Kamarası'nın geçmişten günümüze değin, yaşlılardan oluşması ve “Lord” unvanları kullanmaları bunun en iyi örnekleridir. Birleşik Krallık'ın diğer yasama organı Avam Kamarası bile kayda değer biçimde büyük yaşta üyelerden oluşmaktadır. Parti liderleri, yargı mensupları, kabine üyelerinin baskın tek ortak özelliği, yaşlı bireyler olmalarıdır. Nüfusun yaşlanmasına paralel olarak, yaşlı parlamento üyelerinin ve diğer devlet organlarındaki yaşlı bireylerin sayısı artmıştır. Genç seçmen neredeyse temsil edilemez hale gelmiştir. Bu derece yoğun bir yaşlı üyenin devlet yönetiminde olması doğal olarak izlenecek politikaları da etkilemektedir. Gerontokrasi'nin doğası gereği, yaşlı liderlerin çok uzun soluklu ekonomi planları ya da gençlere yönelik eğitim konularında derinlemesine çalıştıkları politikaları yoktur. Bu tip liderler için en önemli unsur güvenliktir. Güvenlik temelinde politikalar geliştirilmeye çalışılır. Tek bir alana odaklanılır, tek taraflı (yaşlıların düşüncelerinin önemsendiği) bir karar mekanizması oluşturulur. Birleşik Krallık için temel değerleri özümseme ve geleneklere saygılı olma her zaman en kritik unsur olmuştur. Parlamentodaki ana partiler incelendiğinde, parti liderleri genellikle yaşlı üyelerden oluştuğu görülmektedir. Seçmenin bu tip lideri özümsemesi ve benimsemesi daha

kolaydır, çünkü seçmene “yaşlılık” sıfatı güven vermektedir. “Yaşlı lider, radikal kararlardan uzak kalabilen ve gençler gibi hayalci olmayan bir yapıya sahiptir. Devlet işi mühim bir meseledir ve ancak yaşlılara bırakılması gerekir.” düşüncesi, Birleşik Krallık’ta hâkim olan unsurdur.

Theresa May dönemi Gerontokrasi’nin hem zirve yaptığı hem de genç nüfusun bu duruma verdiği tepki açısından önem arz etmektedir. Tüm gerontokratik özellikleri bünyesinde barındıran May, 2017 seçimlerinde Başbakan seçilmiştir. Tüm kabinesini özenle seçmiş ve çoğunluğu yaşlı üyelerden oluşmaktadır. Böylece Brexit veya mülteci sorunları gibi ana konularda daha destekli hareket edebileceğini düşünmüştür. O dönemde May’in “şifacı” olarak nitelendirilmesi dahi bir Gerontokrasi’nin sonucudur. Muhafazakâr Parti, başbakan adayını, geleneklere bağlı, siyasi tecrübesi yüksek ve özellikle kadın bir aday seçmiştir. Böylece yapılacak olan politikalara karşı muhalefet ve toplum tarafından yönlendirilecek çatlak sesler azaltılabilecektir. Seçimi kazanma ihtimali de yaşlı nüfus göz önünde bulundurulduğunda artmaktadır.

May dönemi, devletin tüm organlarında yaşlıların hakim olduğu bir dönem olmuştur. Böylece, Brexit sürecinden herhangi bir güvenlik açığı ortaya çıkmadan halledilebilekken; Gerontokrasi’nin bir sonucu olarak hükümetin vizyon eksikliği, May’i Brexit kurbanı yapmıştır. Gerontokrasi’nin hissedildiği yönetimlerde, elastikiyet ve yenilikçilik pek görülmez, statükonun güvenli bir şekilde ilerlemesi esastır. Yine 2017 seçimlerinde ana partilerden genç hiçbir adayın siyasette boy gösterememesi, gençleri siyasi söylem odaklı hareket etmeye itmiştir. Büyük çoğunluk İşçi Partisi’ni destekleyerek, partinin muhalefet rolünü üstlenmesini sağlamıştır. Genç nüfus ilk defa bu seçimlere çoğunlukta katılarak, kendi yarattıkları etkiyi görme imkânı bulmuşlardır.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Akademik İzdüşüm Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Destek ve Teşekkür: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın tüm süreci makalenin beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarları olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanımız bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Atagün, Ö.F. (2019). Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesi. Erişim tarihi: 11.03.2021 <https://www.omeratagun.com/files/UK%20Supreme%20Court.pdf>.
- Atkins, J. & Gaffney, J.(2020). Narrative, persona and performance: The case of Theresa May 2016–2017. *The British Journal of Politics and International Relations*, 22(2), 293–308.
- BBC News. (2017). İngiltere Başbakanı Theresa May: Gerekirse insan hakları yasalarını değiştiririz. Erişim tarihi: 04.04.2021 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40183045>.
- Berry, C. (2012). The rise of gerontocracy? Addressing the intergenerational democratic deficit. *Intergenerational Foundation*, 3-60.
- Berton, M.R. & Panel, S. (2017). Strategic gerontocracy: why nondemocratic systems produce older leaders. *Public Choice*, 2-34.
- Berton, M.R. & Panel, S. (2020). Gerontocracy in a comparative perspective: Explaining why political leaders are (almost

always) older than their constituents. *Sociology Compass Wiley*, 1-12.

Bilgin, M. (2015). Parlamenter Sistemin Doğduğu Ülke: İngiltere, Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri Parlamenter Sistem Almanya, Güney Afrika, Hindistan, İtalya, İngiltere, Japonya Örnekleri. (Ed. H.Y., Kaya) *TBMM Araştırma Merkezi Yayınları*, 191-235.

Biographies of the Justices. (2021). The Supreme Court. Erişim tarihi: 17.04.2021 <https://www.supremecourt.uk/about/biographies-of-the-justices.html>.

Birleşik Krallık başbakanları listesi. (t.y.). Erişim tarihi: 11.05.2021 https://tr.wikipedia.org/wiki/Birle%C5%9FikKrall%C4%B1k_ba%C5%9F_bakanlar%C4%B1_listesi.

Brown, T., (2017). House of Lords: Statistical Profile of Membership—January 2017. Erişim tarihi: 19.03.2021 <https://lordslibrary.Parliament.uk/research-briefings/lln-2020-0050/>.

Burns, W. E. (2010). *A Brief History of Great Britain*. New York: Facts on File Inc.

Denver, D.(2018). The results: How Britain voted In: Tonge J. Britain Votes 2017. *Oxford University Press*, .8–28.

Duverger, M. (1982). *Siyaset Sosyolojisi*. Çev. Ş. Tekeli, İstanbul: Varlık Yayınları.

Eisele, F. R. (1979). Origins of “gerontocracy”. *The Gerontologist*, 19(4), 403–407.

Eroğlu, C. (2001). *Çağdaş Devlet Düzenleri*. Ankara: İmaj Yayınevi.

Former Justices, (2021). Erişim tarihi: 01.05.2021 <https://www.supremecourt.uk/about/former-justices.html>

Grady, T.O., (2020). Is Europe becoming a ‘gerontocracy’? New evidence on age cleavages in Europe since the 1980s. *Lecturer in Political Science*, University College London, 2-22.

- Harris, B. (2000). Old Age from Antiquity to Postmodernity. *Social History of Medicine*, 13(3), 555-582.
- Harris, D. K. (2005). *Encyclopedia of Ageism*. (Ed. Erdman B. Palmore, Laurence Branch, Diana K. Harris). NY: Haworth Press.
- In-cumbria, (2019). Theresa May tells her party to stick to traditional Tory values. Erişim tarihi: 22.04.2021 <https://www.in-cumbria.com/news/17738647.theresa-may-tells-party-stick-traditional-tory-values>
- Kara, F. (2012). Birleşik Krallık Avam Kamarası Çalışma Usul ve Esasları Üzerine. *Yasama Dergisi*, 21, 7-50.
- Kingman, D. & Leitch, C. (2020). Grey Power Young people missing from politics. *Intergenerational Foundation (IF)*, 4-27. Erat, V. & Arap, İ. (2016). *Dünyada ve Türkiye’de Bilim İktidar İlişkisinin Evrimi*. Ankara: Notabene Yayınları.
- Kingsley, J.D. (1946). Representative Bureaucracy: An Interpretation of the British Civil Service. *The American Historical Review*, 52(1), 129-132.
- Lord, (t.y.). Erişim tarihi: 30.05.2021 <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/lord>
- Onebunne, J.I., Ezeaka, C.S., & Obasi, P. (2017). The Political Culture of Gerontocracy and Youth Empowerment: a Comparative Analysis. *Nnadiabube Journal of Social Sciences (NJSS)*, 1(2), 35-47.
- Onyoyo, P. O., (2014). Theory of Gerontocracy in the African Customary Law. *University of Nairobi Digital Repository of the Library*, 1-14.
- Örmeci, O.(2017). Brexit Referandumu Sonrasında Birleşik Krallık’ın Geleceği. *Euro Politika dergisi*, 49-61.
- Örmeci, O. (2019). Geleneğin Gücü: Muhafazakâr Parti. *Uluslararası Politika Akademisi*, 1-35.
- Özdemir, H. & Kanat C. (2020). Neo-Liberal Dönemde İngiliz Siyasal Kültüründeki Değişim Üzerine. *Turkish Studies - Economy*, 15(4), 2337-2359.

- Öztuna, A. (2023). Türk Gençlerinin Siyasete Katılımı: Bir Sorumluluk, Bir Fırsat. Erişim tarihi: 23.06.2025
[https://www.fikirtepemedya.com/siyaset/turk-genclerinin-siyasete -katilimi-bir-sorumluluk-bir-firsat/](https://www.fikirtepemedya.com/siyaset/turk-genclerinin-siyasete-katilimi-bir-sorumluluk-bir-firsat/)
- Plato, (1981). *The Laws*. Çev: R. G. Bury, Harvard Üni. Press, Cambridge.
- Rosenfeld, C.P. & Popko, P. (2010). Home, Community, and Gerontocracy: Forecasting the Future of Senior Housing. *Journal of the American Society on Aging*, 34(3), 61-69.
- Roskin, M.G. (2012). *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür*. Ankara: Adres Yayınları.
- Skinner, G. (2018). 2018 In Politics: A Year Of Sound And Fury, Signifying ... Anything?.
- Ipsos MORI Almanac 2018*, 21-30.
- Slattery, M. (2019). *The Ageing of Great Britain*. Leicester: Troubador Publishing.
- Sloam, J. & Ehsan, R.M. (2017). Youth Quake: Young people and the 2017 General Election. *Intergenerational Foundation*, 2-22.
- Theresa May, (2018). Erişim tarihi: 30.05.2021
<https://www.biography.com/political-figure/theresa-may>
- Theresa May, (t.y.). Erişim tarihi: 30.05.2021
<https://www.britannica.com/biography/TheresaMay/EU-agreement-the-call-for-another-referendum-and-the-Irishbackstop>
- Üstaş, M. (2016). *The Position Of The United Kingdom's Conservative Party Vis-À-Vis European Integration*. (Yüksel Lisans Tezi). Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Watson, C. (2020). House of Commons trends. Erişim tarihi: 11.06.2021
<https://common.slibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9042/>
- Weber, M. (1978). Economy and society. *The Regents of the University of California*, 231-233.

- Worthy, B. & Bennister, M. (2020). Dominance, defence and diminishing returns? Theresa May's Leadership Capital July 2016–July 2018. *British Politics*, 1-22.
- Yolles, M. & Fatta, D.D. (2018). Agency, personality, and multiple identity types: understanding Theresa May. *Kybernetes*, 47(7), 1278-1306.

GERONTOCRACY TENDENCIES IN BRITISH POLITICS: A REVIEW ON THERESA MAY PERIOD

Extended Summary

Aim:

The aim of this study is to reveal the trend of gerontocracy in the United Kingdom under Theresa May. For this purpose, the study utilized historical and descriptive research methods. The effectiveness of the elderly in politics, bureaucracy and the judiciary in the United Kingdom is discussed. In the light of statistical data, the extent of the existence of “elderly governance” in the United Kingdom and the main reasons for this have been tried to be explained. In particular, this study is an answer to the question “Is there gerontocracy in the United Kingdom?”, which is expressed from time to time. Is gerontocracy only found in non-democratic states? Is gerontocracy a new concept for the United Kingdom? These constitute the research questions. In general, the study is based on two hypotheses. The first hypothesis is that “there has always been a tendency towards gerontocracy in politics and bureaucracy in the UK from the past to the present.” The second hypothesis is that “the Theresa May era has been the most gerontocratic of all British governments.” The fact that the history of the United Kingdom is very broad and that all state bodies are examined in terms of the “age” factor is the most important factor limiting this study. The fact that clear statistical data could be accessed after a certain period also limited the study. Again, in this study, Harris (2000: 555-556)'s definition of “old age” is used and the age of sixty and above is defined as old age and only the old age aspect of the subject is addressed.

Findings:

As a feature of gerontocratic governance, older leaders do not serve as prime minister for very long. The reasons for this vary from personal health problems to a wide variety of other

reasons, but since 1960, the average tenure of party leaders appointed in their 60s has been two and a half years, compared to eight years for those under 50. It has been found that older leaders are generally reluctant to make long-term plans because their tenure is not very long (Slattery, 2019, 237-241). May is just one example of this.

Conclusion and Discussion:

It is claimed that the gerontocratic form of government ensures that the young are prepared for life by the old. Thus, young people will not make the same mistakes as before and will have a say in governance when the time comes. The prerequisite for young people to be equipped is time. Society needs the elderly more than the young. It is only older leaders who can understand society and respond to its needs. There is no place for young people in the management staff and the perception that this is a good thing as a traditional rule is dominant in these administrations (Önder, 2013, 274-276). Throughout its history, the United Kingdom has been at the forefront of its traditions. Keeping traditional values alive is one of the main visions of the state. Gerontocracy has always made its impact felt in the UK, but the May era has clearly proved this with both its political language and practices.

Geliş/Received: 26/01/2025
Kabul/Accepted: 13/05/2025
Araştırma Makalesi / Research Article

ISSN: 2547-9725

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE ÇAY ÜRETİCİLERİNİN GIDA GÜVENLİĞİ YÖNETİM SİSTEMİ UYGULAMALARININ İNCELENMESİ

Zülal ASLAN*

Yasemin TATLI**

Öz

Bu çalışmanın temel amacı çay üretim süreçlerinde gıda güvenliği yönetim sistemi (GGYS) çalışmalarının uygulanabilirliğini analiz etmek ve sistemin çay üreticileri üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Bu amaçla Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki çay üreticilerinin GGYS uygulamalarının durumu ve etkinliği incelenmiştir. Araştırma Artvin, Rize ve Trabzon'da faaliyet gösteren çay fabrikalarındaki yöneticilerden yüz yüze anket yöntemi kullanarak veri toplanmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda çeşitli analizler yapılmıştır. Yapılan analizlerin sonuçlarına göre; tedarik zincirinde belirlenmiş denetim prosedürlerinin varlığı, gıda güvenliği uygulamalarının başarısını önemli ölçüde etkilemektedir. Bununla birlikte, sanitasyon, temizlik ve kalite kontrol noktalarının GGYS üzerindeki etkisi sınırlı kalmıştır. Ayrıca, işletmelerin gıda güvenliği standartlarına uyum seviyesinin artırılması için tedarikçi denetim süreçlerinin güçlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlar, işletmelerin gıda güvenliği uygulamalarını iyileştirmek için eğitim ve denetim mekanizmalarını daha etkin kullanmaları gerektiğini göstermektedir. Çay sektöründe sürdürülebilir gıda güvenliği sağlamak adına üretim süreçlerinin uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmesi ve yönetim sistemlerinin sürekli olarak gözden geçirilmesi önerilmektedir. Bu çalışma, çay sektöründe gıda güvenliği yönetiminin mevcut durumu hakkında kapsamlı bir bakış sunmakta ve gelecekte yapılacak iyileştirme çalışmalarına rehberlik etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çay Üretimi, Gıda Güvenliği, Gıda Güvenliği Yönetim Sistemi, Üretim Yönetimi, Standardizasyon ve Uyumluluk.

JEL Kodu: M11, L15

* Lisansüstü Öğrencisi, Gümüşhane Üniversitesi, arslanzulal34@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1478-7209

** Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Acil Yardım ve Afet Yönetim Bölümü, yasemintatli@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0143-6127

Investigation of Food Safety Management System Practices of Tea Manufacturers In The Eastern Black Sea Region

Abstract

The primary objective of this study is to analyze the applicability of food safety management system (FSMS) practices in tea production processes and to evaluate their impact on tea producers. For this purpose, the status and effectiveness of FSMS practices among tea producers in the Eastern Black Sea Region have been examined. The research has been conducted by collecting data through face-to-face surveys with managers of tea factories operating in Artvin, Rize, and Trabzon. Various analyses have been carried out based on the obtained findings. According to the results of the analyses, the presence of documented inspection procedures in the supply chain significantly influences the success of food safety practices. However, the impact of factors such as sanitation, cleaning, and quality control points on FSMS has been found to be limited. Additionally, it has been determined that strengthening supplier inspection processes is necessary to improve businesses' compliance with food safety standards. The findings of the study indicate that businesses should use training and inspection mechanisms more effectively to enhance their food safety practices. To ensure sustainable food safety in the tea sector, it is recommended that production processes be aligned with international standards and that management systems be continuously reviewed. This study provides a comprehensive overview of the current state of food safety management in the tea sector and serves as a guide for future improvement efforts.

Keywords: Tea Production, Food Safety, Food Safety Management System, Production Management, Standardization and Compliance

JEL Codes: M11, L15.

1. GİRİŞ

Gıda güvenliği, modern toplumların sağlığını koruma ve sürdürülebilir bir gıda sistemini sağlama açısından kritik bir öneme sahiptir. Gıda güvenliği, gıdaların üretiminden tüketiciye ulaşana kadar herhangi bir sağlık riskini önlemeyi hedefleyen uygulamalar ve standartlar bütünüdür. ISO 22000 ve HACCP gibi sistemler, gıda üretimi ve işlenmesi sırasında potansiyel tehlikeleri belirlemek, kontrol etmek ve bu tehlikeleri en aza indirmek için geliştirilmiştir (Psomas & Kafetzopoulos, 2015: 136). Bu standartlar, hem yasal düzenlemelere uyum sağlamak hem de tüketicilere güvenli gıdalar sunmak isteyen işletmeler için kritik öneme sahiptir.

Gıda güvenliği standartları, sadece birer kılavuz değil, aynı zamanda uygulanması gereken zorunlu kurallardır. Bu standartlar, işletmelerin gıda güvenliği risklerini en aza indirmelerine ve ürünlerinin güvenliğini garanti etmelerine yardımcı olur. ISO 22000 ve HACCP gibi sistemlerin temelinde, tehlike analizi ve kritik kontrol noktalarının belirlenmesi yatmaktadır. Bu süreç, gıda üretim zincirinin her aşamasında potansiyel tehlikelerin tanımlanmasını ve kontrol altına alınmasını sağlamaktadır (Wagenberg, 2010: 29).

Bu standartların uygulanması, büyük ve küçük ölçekli işletmeler için önemlidir. Gelişmekte olan ülkelerde altyapı yetersizlikleri ve mali kısıtlamalar nedeniyle gıda kaynaklı hastalıklar yaygınlaşmaktadır. Bu nedenle, uluslararası iş birliği ve destek programlarının önemi büyüktür (DSÖ, 2023).

Gıda güvenliği, bir üretim ve işleme sürecinden öte bir yönetim disiplini olarak ele alınmalıdır. İşletme yönetimleri, gıda güvenliği standartlarını benimseyerek politikalarına entegre etmelidir. Yönetim taahhüdü ve çalışan eğitimleri, bu sistemlerin etkin uygulanmasında kritik rol oynamaktadır (Ball, 2011: 68-69). Tüketicilerin de gıda güvenliği konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bilinçli tüketiciler, güvenli gıda talebini artırarak işletmeleri bu standartlara uymaya teşvik etmektedir (Wagenberg, 2010: 15).

Gıda güvenliği kavramı, tarihsel olarak hijyen ve temel sağlık önlemleri ile başlamış, modern gıda üretim süreçlerinin gelişmesiyle daha sistematik bir yapıya kavuşmuştur (Başaran, 2016: 10). Uluslararası ticaretin artmasıyla birlikte gıda güvenliği standartlarının uygulanması zorunlu hale gelmiştir. Birçok ülke, gıda ithalatında bu standartlara uyumu zorunlu kılmakta ve aksi takdirde ithalatı yasaklamaktadır (Bucak, 2012: 52).

Covid-19 pandemisi, gıda güvenliğinin önemini bir kez daha göstermiş ve hijyen protokollerinin güncellenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Pandemi döneminde HACCP ve ISO 22000 gibi standartlar daha da önem kazanmış, işletmeler bu standartlara sıkı bir şekilde uyum sağlamıştır (Sağdıç vd., 2020: 928).

Gıda güvenliği standartlarının etkin uygulanması, devletlerin yasal düzenlemeleri ve uluslararası kuruluşların desteği ile mümkün olacaktır. Etkin denetim mekanizmalarının kurulması ve sürekli iyileştirme süreçleri, gıda güvenliğinin sürdürülebilirliğini sağlamak için gereklidir (Guo vd., 2019: 110; Prasetya vd., 2022: 92).

Gıda güvenliği, sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından da büyük öneme sahiptir. Sürdürülebilir gıda üretimi, kaynakların verimli kullanılması, çevre dostu tekniklerin benimsenmesi ve gıda israfının azaltılması gibi unsurları kapsamaktadır (Kohilavani vd., 2013: 145). Bu unsurlar, gıda güvenliği standartları ile entegre edildiğinde ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, gıda güvenliği sistemlerinin etkin uygulanması, hem işletmelerin hem de devletlerin ve uluslararası kuruluşların ortak sorumluluğundadır. Gıda güvenliği, sürdürülebilir kalkınmanın ve küresel refahın temel taşlarından biridir (Allata vd., 2017: 240; Prasetya vd., 2022: 92). Bu noktada, gıda güvenliği ve tarım sektörü içinde öne çıkan alanlardan biri de çay üretimidir.

Türkiye'de çay üretimi, özellikle Karadeniz Bölgesi'nde yoğunlaşarak ülkenin tarım sektöründe önemli bir yer tutmaktadır. Rize, Trabzon ve Artvin illerinde yoğunlaşan çay tarımı, bölgenin ekonomik kalkınmasına büyük katkılar sağlamaktadır. Türkiye, dünya çay üretiminde önemli bir konumda yer almakta olup, üretimin büyük bir kısmı ülkenin iklim ve coğrafi koşullarına bağlı olarak yapılmaktadır (Korkmaz, 2012: 6-7). Çay üretimi, ekonomik bir faaliyet olmanın ötesinde kültürel bir miras olarak da değerlendirilmektedir.

Türkiye'de çay üretimi 19. yüzyılın sonlarına doğru başlamış, ancak 1917'de Rize ve Artvin'de yapılan çalışmalarla asıl başarı elde edilmiştir. 1924 yılında çıkarılan 407 sayılı kanun ile Rize'de çay yetiştiriciliği resmen teşvik edilmiştir (Durmuş vd., 2021: 288; T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Çay Değerlendirme Raporu, 2021: 5). Bu gelişmeler, Türkiye'nin çay üretiminde kendine yeten bir ülke haline gelmesini sağlamıştır.

Türkiye, dünya çay üretiminde %3,9'luk pay ile beşinci sırada yer alırken, ihracat konusunda iç tüketimin yüksek olması nedeniyle istenen seviyeye ulaşamamıştır. Türkiye'nin çay üretim kapasitesi yüksek olsa da Çin, Hindistan ve Kenya gibi ülkelerin gerisinde kalmaktadır. Çay üretimi, bölgedeki tarımsal istihdamı desteklemekte ve bölge halkına önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. Türkiye'nin çay ihracatını artırmak için çeşitli stratejiler geliştirilmekte ve 2023 yılı itibarıyla çay ihracatının 50 bin tona ulaşması hedeflenmektedir (Durmuş vd., 2021: 288).

Dünya çay üretiminde Çin, Hindistan, Kenya ve Sri Lanka gibi ülkeler başı çekmektedir. Çin, toplam üretimin %61,7'sini karşılarken, Türkiye %3,9'luk payla beşinci sıradadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021: 1). Türkiye'nin dünya çay ticaretindeki payı ise ihracat sınırlamaları nedeniyle %1,7 seviyesindedir. Türkiye'nin uluslararası pazarda daha etkin olabilmesi için üretim kapasitesini artırması, modern tarım tekniklerini benimsemesi ve kaliteyi iyileştirmesi gerekmektedir.

Türkiye'de çay üretimi çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Modern tarım ekipmanlarının eksikliği, uluslararası standartları karşılama konusunda yaşanan yetersizlikler ve üretim süreçlerindeki verimlilik düşüklüğü, sektörün en büyük sorunları arasında yer almaktadır. Uluslararası pazarda rekabet edebilmek için üretim kalitesinin artırılması ve çevre dostu üretim tekniklerinin benimsenmesi büyük önem taşımaktadır (Lan vd., 2023: 158).

Sürdürülebilir çay üretimi, doğal kaynakların korunmasını ve çevre dostu tarım uygulamalarının yaygınlaştırılmasını gerektirmektedir. Karadeniz Bölgesi'nde su tasarrufu sağlayan sulama sistemleri, toprak erozyonunu önleyici tedbirler ve kimyasal gübre kullanımının azaltılması gibi uygulamalar ön plana çıkmaktadır (Kohilavani vd., 2013: 145). Çevresel sürdürülebilirliğin yanı sıra, çay üreticilerinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve gelir düzeylerinin artırılması da büyük önem arz etmektedir.

Teknolojinin tarım sektöründeki önemi giderek artmaktadır. Modern tarım teknikleri, çay üretiminde kaliteyi

artırmakta ve maliyetleri düşürmektedir. Hassas tarım uygulamaları, toprak analizi, bitki gelişimi izleme ve akıllı sulama sistemleri gibi yenilikler, çay tarımında verimliliği artırabilir. Üreticilerin bu teknolojilere adapte olması, çay sektöründe rekabet gücünü artıracaktır (Lan vd., 2023: 158).

Devletin tarımsal kalkınma programları ile finansal destekler sunması, üreticilere modern tarım teknikleri konusunda eğitim verilmesi, çay sektörünün gelişimine katkı sağlayacaktır. Tarımsal krediler, hibe programları ve teknik danışmanlık hizmetleri sayesinde çay üretimi uluslararası pazarlarda rekabet edebilir hale gelebilecektir (Durmuş vd., 2021: 288).

Türkiye'nin çay üretiminde dünya çapında daha büyük bir yer edinmesi için belirlenen stratejik hedefler arasında üretim kapasitesinin artırılması, kalite standartlarının yükseltilmesi ve yeni ihracat pazarlarının keşfedilmesi yer almaktadır. Organik çay üretiminin teşvik edilmesi ve e-ticaret platformları aracılığıyla ihracatın artırılması bu hedeflere ulaşmada kritik rol oynayacaktır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021: 7).

Bu bağlamda gerçekleştirilen bu çalışma, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde çay üretimi yapan işletmelerin gıda güvenliği yönetim sistemi (GGYS) uygulamalarını kapsamlı biçimde ele almaktadır. Çalışma alan yazında bu kapsamda yapılmış sınırlı sayıdaki diğer çalışmaların ötesine geçerek ülkemizde çay üretimi yapan Doğu Karadeniz bölgesi bazında saha verilerine dayalı özgün bir katkı sunmaktadır. Özellikle de Artvin, Rize ve Trabzon illerinde faaliyet gösteren çay üreticilerine odaklanması bakımından, bu alanda yapılan ilk uygulamalı araştırma olma niteliği taşımaktadır. Çalışma, gıda güvenliği yönetim sistemlerinin işletmelerde ne düzeyde uygulandığını belirlemek, bu uygulamaların etkinliğini değerlendirmek ve iyileştirme alanlarını ortaya koymak üzere tasarlanmıştır. Çalışmanın uygulama bölümünde anket yoluyla toplanan veriler doğrultusunda istatistiksel analizler gerçekleştirilmiş, çay işletmelerindeki GGYS uygulamaları çok yönlü olarak incelenmiştir.

Araştırmada çay üreticilerinin gıda güvenliği uygulamalarına yönelik tutumları analiz edilmiş, elde edilen

bulgular faktör analizi ve t-testi gibi istatistiksel yöntemlerle değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, Türkiye'nin çay üretiminde güçlü konumunu sürdürebilmesi için modern tarım tekniklerinin benimsenmesi, üreticilerin eğitimi ve sürdürülebilir tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Teknolojik yeniliklerin üretime entegre edilmesi ve devlet desteklerinin artırılması ise Türkiye'nin çay sektöründeki rekabet gücünü yükseltecek, uluslararası pazarda daha sağlam bir yer edinmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu yönüyle çalışma, hem teorik bilgi birikimine hem de uygulayıcı aktörlere rehberlik edecek nitelikte özgün sonuçlar sunmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Gıda güvenliği, toplum sağlığını koruma ve gıda kaynaklı risklerin en aza indirilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Gıda üretimi yapan işletmelerde bu güvenliğin sağlanabilmesi için uluslararası standartlar ve yönetim sistemleri uygulanmaktadır. Ancak, bu sistemlerin etkinliği, tüketici farkındalığı ve bölgesel farklılıklar gibi pek çok faktörün göz önünde bulundurulmasını gerektirir. Bu literatür incelemesi, gıda güvenliği uygulamalarının nasıl geliştirilebileceğini anlamak için yapılan çeşitli araştırmaların bulgularını ele almaktadır. Aşağıda yer alan tabloda gıda üretiminde uygulanan güvenlik sistemlerine dair literatürde yer alan bazı çalışmaların özetleri sunulmuştur.

Tablo 1. Literatür özeti

Yazar ve Yıl	İncelenen Konu	Konu Yöntem	Bulgular

Cunha vd. (2025)	GG kültürü	Literatür taraması	GG kültürünün davranışsal boyutu vurgulanıyor Statik denetimler yerine kültürün dinamik yapısına odaklanılması gerektiği
Manning & Grant (2025)	GGYS'de bilişsel önyargılar	Kavramsal çalışma	Teknik süreçlerin önyargılardan etkilendiği Tüm paydaşlar için daha derin risk algısı anlayışı
Sartoni vd. (2025)	GGYS'nin dijitalleşmesi	Delphi yöntemi	Dijitalleşmenin destekleyici ama bazı kısıtları olduğu GGYS'ye dijital araçların entegrasyonu için politika önerisi
Solanilla-Duque vd. (2024)	Mezbahada HACCP uygulamaları	Gözlem & analiz	%32'si standartlara uyumlu HACCP temelli metodolojinin yerel izleme açısından etkili
Han vd. (2024)	Fu Brick çayı	Mikro - biyolojik analiz	Uygun olmayan koşullar risk oluşturuyor Mikrobiyom mühendisliğiyle güvenliğin artırılması gerektiği
Xu vd. (2024)	Yapay zekâ ve çay güvenliği	Derin & makine öğrenimi	Kalite testlerinde verim artışı Teknolojik entegrasyonla halk sağlığına katkı
Nyoka vd. (2023)	GGYS uygulama engelleri	Anket & analiz	Bilgi ile uygulama arasında negatif ilişki Yönetim desteği ve bilgi eksikliği kritik sorunlar
Nayak & Jespersen (2022)	GGYS olgunluk çerçevesi	Model geliştirme	Küresel uyarlamada zorluklar Kurumsal süreçlerin optimizasyonu
Tran vd. (2022)	Sertifika için ödeme isteği	Anket	Düşük gelirli tüketici eğilimi düşük Sosyoekonomik etmenler etkili
Gedikoğlu & Gedikoğlu (2021)	HACCP sertifikalı marul	Anket	Bölgesel programlara ilgi Tüketici farkındalığı önemli
Alrasheed vd. (2021)	HACCP ve etnik çeşitlilik	Gözlem	Hijyen eğitimi eksikliği İşe başlarken eğitim gerekliliği
Sağdıç vd. (2020)	SARS-CoV-2 ve hijyen	Literatür taraması	Virüs uzun süre canlı kalabilir Hijyenin önemi vurgulanıyor
Banach vd. (2020)	Deniz yosununda GGYS	İnceleme	Standartların uygulanması önemli Çoklu kullanım için GG gerekliliği

3. YÖNTEM

Bu araştırma, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde çay fabrikalarında gerçekleştirilen gıda güvenliği uygulamalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Çay üretimi bölgenin ekonomik kalkınmasında önemli bir rol oynadığı gibi bu bölgede üretilen

çaylar tüm ülke tarafından tüketilmektedir. Bu açıdan üretilen çayların tüketici sağlığı açısından güvenliğinin sağlanması gerekliliği çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Çay üretimi yapılan tesislerin gıda güvenliği yönetim sistemlerinin etkin uygulanması hem tüketici sağlığının korunması hem de imalat süreçlerinde kalite standartlarını sağlamak adına kritik öneme sahip bir konudur. Bu doğrultuda araştırmanın temel odağı, çay üretim sürecinde HACCP uygulamaları ile gıda güvenliği yönetim sistemlerinin uygulanabilirliğinin incelenmesidir.

Araştırmada kullanılan veriler, bölgedeki çay fabrikalarının yöneticileriyle gerçekleştirilen yüz yüze anket çalışmalarıyla iki aylık bir zaman diliminde elde edilmiştir. Araştırmanın örneklem evrenini, Doğu Karadeniz'deki çay fabrikalarındaki yöneticiler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında, gönüllülük esasına göre katılan 58 fabrika yöneticisinden toplanan veriler değerlendirmeye alınmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenen bu örneklem, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki çay üretiminde aktif olan fabrikaların temsilini sağlamıştır.

Veriler, Anandappa (2013) tarafından geliştirilen ve Türkçeye çevrilen “Evaluating Food Safety Systems Development and Implementation By Quantifying HACCP Training Durability” adlı çalışmadaki anket kullanılarak toplanmıştır. Toplanan veriler, SPSS 20 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde güvenilirlik analizi, tanımlayıcı istatistikler, faktör analizi ve t-testi gibi istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. Veriler diğer testlere tabi tutulmadan önce güvenilirlik analizi yapılmıştır.

Tablo 2. Ölçeklerin güvenilirlik analizi sonuçları

Ölçek	İfade Sayısı	Cronbach's Alpha
Gıda Güvenliği	16	0,935

Güvenilirlik ve geçerlilik, araştırmaların doğruluğunu sağlamada kritik öneme sahiptir. Verilerin güvenilir olması, araştırma sonuçlarının tutarlı ve tekrarlanabilir olmasını sağlar. Cronbach alfa katsayısı, ölçeklerdeki ifadelerin tutarlılığını ölçen bir değerdir ve 0 ile 1 arasında değişir. Katsayının 1'e yakın olması, yüksek güvenilirliği gösterir.

0.40'ın altındaki değerler güvenilirlik yok, 0,40-0,60 arası düşük, 0,60-0,80 arası oldukça güvenilir, 0,80-1,00 arası ise yüksek düzeyde güvenilir kabul edilir (Güriş & Astar, 2015: 282-283; Karagöz, 2016: 941).

Tabloda yer alan verilere göre, gıda güvenliği ölçeğinde yer alan 16 ifadenin Cronbach alfa katsayısı 0,935 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, 0,80 ile 1,00 arasında olduğundan, ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir. Bu yüksek güvenilirlik değeri, ölçek üzerindeki ifadelerin birbiriyle tutarlı olduğunu ve yapılan analizlerin güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır. Yani, araştırmanın gıda güvenliği üzerine yapılan çalışmaları, sonuçların güvenilir ve tutarlı olduğunu kanıtlamaktadır. Bu durum, araştırmanın geçerliliğine de olumlu katkı sağlamaktadır çünkü güvenilir veriler, doğru sonuçlar elde edilmesi için temel bir gerekliliktir. Cronbach alfa katsayısının yüksek olması, bu çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğinin yüksek olduğunu ve dolayısıyla yapılan analizlerin sağlam bir temele dayandığını göstermektedir. Bu, araştırmanın bulgularının hem tekrarlanabilir hem de genel geçer olduğunu işaret eder. Bu durum ise çalışmanın bilimsel değerini artırır.

3.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Araştırma modeli ve hipotezler, gıda güvenliği ile ilgili faaliyetler arasındaki ilişkileri analiz etmeyi hedeflemektedir. Şekil 1'de sunulan model, ISO 22000 Gıda Güvenliği Yönetim Sistemi'nin çay üretim fabrikalarına uygulanabilirliğini incelemektedir. Bu model, gıda zincirinin her aşamasında gerçekleştirilen tehlike analizi ve kritik kontrol noktalarının belirlenmesi sürecine odaklanır, bu da ISO 22000 standardının temel özelliklerinden biridir. Bu yaklaşım, olası problemlerin önceden tespit edilip önlenmesini sağlayarak, güvenilir gıdaların üretilmesine olanak tanır.

Araştırma, ISO 22000 standardının çay fabrikalarında uygulanmasının hijyen, sanitasyon ve güvenli gıda üretimi üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Bu çerçevede, işletmelerdeki tüm çalışanların ISO 22000 GGYS ile ilgili eğitimler alması sağlanmış ve bu standart işletmelerde rehber olarak kullanılmıştır. Araştırmada geliştirilen hipotezler, ISO

22000'in işletmelerdeki gıda güvenliği yönetim sistemleri üzerindeki etkilerini test etmeye yönelik olarak tasarlanmıştır. Şekil 1'de sunulan model, bu hipotezlerin teorik çerçevesini ve analiz yöntemlerini görsel olarak temsil etmektedir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

ISO 22000 Gıda Güvenliği Yönetim Sistemi'nin gıda işletmelerinde uygulanmasına yönelik örnek çalışmalar, literatürde kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Hipotezlerle ilişkilendirilen bu çalışmaların özetlerine aşağıda yer verilmiştir.

Alrasheed vd. (2021), farklı etnik kökenlerden gelen yemek hizmeti çalışanlarıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, hijyen eğitiminin işe başlanır başlanmaz verilmesi gerektiğini ve bazı hastanelerde bu konuda eksiklikler bulunduğunu tespit etmiştir. Ayrıca, HACCP bilgi ve anlayışı konusunda çalışanlar arasında bazı yetersizlikler belirlenmiştir.

Sağdıç vd. (2020), SARS-CoV-2 virüsünün insan vücudunda uzun süre yaşayabildiğini ortaya koyarak, gıda üreticileri ve tüketiciler açısından hijyen kurallarına sıkı uyumun önemine dikkat çekmiştir.

Banach vd. (2020), mevcut gıda ve yem güvenliği standartlarının deniz yosunu ürünlerine uygulanabilirliğini değerlendirmiştir. Deniz yosununun yetiştirilmesi, taşınması ve

işlenmesi süreçlerinin kritik olduğu belirtilmiş, ISO 22000 gibi standartların bu alanlarda dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Başaran (2016), ISO 22000 standardının ISO 9001 ve ISO 14001 ile yapısal benzerlikler taşıdığını ve özellikle ISO 9001 ile güçlü bir ilişki içinde olduğunu belirtmiştir.

Sampers vd. (2012), Japonya'daki gıda işletmelerinde FSMS uygulamalarını inceleyerek, teknolojiye dayalı önleyici tedbirlerin güçlü olduğunu, ancak doğrulama ve izleme gibi yönetim temelli süreçlerde eksiklikler bulunduğunu raporlamıştır.

Bucak (2012), İzmir'de ISO 22000 belgesine sahip işletmelerde yürüttüğü çalışmada, etiket kullanımının gıda güvenliği denetim süreçlerinde önemli kolaylıklar sağladığını ve bu uygulama ile sistem arasında anlamlı bir ilişki bulunduğunu belirtmiştir.

Son olarak Erkan vd. (2008), kalite standartlarının ürünlerin raf ömrü, paketlenme, depolama ve dağıtım süreçleriyle doğrudan ilişkili olduğunu; bu süreçlerin ise gıda güvenliği sistemleriyle güçlü bir bağ kurduğunu ortaya koymuştur.

Araştırma, gıda güvenliği ve kalite yönetim sistemlerinin işletmelerdeki diğer faktörlerle ilişkisini analiz etmek amacıyla aşağıdaki hipotezleri geliştirmiştir:

H₁: Gıda Güvenliği ve/veya Kalite yönetim sisteminin varlığı ile GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: İşletmede amaca uygun inşa edilmiş yapı(lar) bulunması ile GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₃: Üretim girdileri için kalite standartlarının olması ile GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₄: Tedarikçilerden gelen mallar için belgelenmiş denetim prosedürünün olması ile GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₅: Temizlik ve Sanitasyon için belgelenmiş prosedürlerin olması GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₆: Zararlı ve Atık Yönetimi için belgelenmiş prosedürlerin olması GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₇: Makine – ekipman bakım ve değişim prosedürlerinin olması GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₈: Gıda işleme faaliyetleri için belgelenmiş standart operasyon prosedürlerinin olması GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₉: Üretim süreci içerisinde güvenlik veya kalite kontrol noktalarının bulunması ile GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₀: Bitmiş ürünlerin piyasaya sürülmeden önce kalite kontrolden geçirilmesi ile GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₁: Kullanmadan önce ambalaj malzemeleri üzerinde test yapılması ile GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₂: Çalışanlara yaptığı işi kolaylaştıracak eğitimler verilmesi ile GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₃: Ürünlerin yasal gerekliliklere uygun olarak etiketlenmesi ile GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Bu model, ISO 22000 standardının işletmelerdeki gıda güvenliği yönetim sistemleri üzerindeki etkilerini teorik olarak görselleştirmekte ve hipotezlerin nasıl test edileceğini göstermektedir. Bu model, araştırmanın temelini oluşturarak ISO 22000'in çay üretim fabrikalarındaki uygulanabilirliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

3.2. Demografik Bulgular

Aşağıdaki tabloda araştırmaya dâhil olan çay üretim fabrikalarının bulunduğu iller, çalışan sayıları, hukuki statüleri, kaç yıldır faaliyet gösterdikleri, çay üretiminin hangi aşamasını üstlendikleri ve üretilen çay türleri ve gıda güvenliği

komitesi/ekibi gösterilmiştir. Bu demografik veriler, araştırmanın katılımcı profiline dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Tablo 3. İşletmelere Ait Bilgiler

		Frekans	Yüzde
İller	Rize	37	63,8
	Trabzon	17	29,3
	Artvin	4	6,9
Çalışan Sayısı	1-10 kişi	6	10,3
	11-20 kişi	11	19
	21-50 kişi	17	29,3
	51-75 kişi	5	8,6
	76-100 kişi	6	10,3
	101-120 kişi	2	3,4
	121-150 kişi	3	5,2
	151 kişi ve üzeri	8	13,8
İşletmenin Hukuki Statüsü	Şahıs	5	8,6
	Kolektif	4	6,9
	Limited	19	32,8
	Anonim	25	43,1
	KİT	5	8,6
Faaliyet Yılı	0-2 yıl	1	1,7
	3-6 yıl	3	5,2
	7-10 yıl	7	12,1
	11 yıl ve üstü	47	81,0
Çay Üretim Aşamaları	İşleme	35	60,3
	Paketleme	23	39,7
Çay Türleri	Siyah	56	96,6
	Yeşil	26	44,8
	Beyaz	5	8,6
	Diğer	8	12,1
Gıda Güvenliği komitesi/ekibi	1 - 3 kişi	39	67,2
	4 - 6 kişi	13	22,4
	7 - 10 kişi	3	5,2
	11 - 15 kişi	3	5,2
	Toplam	58	100

Araştırmaya katılan çay üretim fabrikalarının demografik bilgileri incelendiğinde, her bir kategoride en fazla temsil edilen gruplar dikkat çekmektedir. İller açısından bakıldığında, katılımcı fabrikaların %63,8'i Rize ilindendir, bu da Rize'nin Türkiye'nin çay üretiminde ana merkezlerden biri olduğunu göstermektedir. Çalışan sayısına göre en fazla temsil edilen grup, %29,3 ile 21-50 arası çalışanı olan fabrikalardır. Hukuki statü bakımından, Anonim Şirketler %43,1 ile en yaygın grubu oluşturmaktadır. Fabrikaların faaliyet yılına bakıldığında ise,

%81'i 11 yıl ve üzeri süredir faaliyet göstermektedir, bu da sektörün köklü ve deneyimli işletmelerden oluştuğunu işaret etmektedir. Çay üretim aşamaları incelendiğinde, %60,3 oranıyla en yaygın faaliyet çay işleme aşamasıdır. Üretilen çay türleri arasında ise siyah çay %96,6 ile en yaygın üretilen çay türüdür. Gıda güvenliği komitesi veya ekibi açısından en yaygın olan grup, %67,2 oranıyla 1-3 üyeden oluşan ekiplere sahip fabrikalardır.

3.3. Faktör Analizi

Faktör analizi, büyük veri setlerini özetleyerek daha az sayıda ve anlamlı yeni faktörler elde etmeyi amaçlayan birçok değişkenli analiz tekniğidir. Bu teknik, açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi olarak ikiye ayrılır. Açımlayıcı faktör analizi, ölçme aracındaki değişkenlerin kaç alt başlıkta toplanacağını ve bu başlıklar arasındaki ilişkileri açıklarken, doğrulayıcı faktör analizi bu modeli test ederek doğrulayıp doğrulamadığını inceler (Seçer, 2013: 117-118).

Faktör analizinin uygunluğunu belirlemek için korelasyon matrisi, Barlett testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi kullanılır. Korelasyon matrisinde, değişkenler arasındaki yüksek korelasyon katsayıları ortak faktör oluşturma olasılığını gösterir. Barlett testi, korelasyon matrisinde yüksek korelasyon olup olmadığını test eder ve sıfır hipotezinin reddedilmesi gerekir. KMO testi ise korelasyon katsayılarının büyüklüğünü kısmi korelasyon katsayılarıyla karşılaştırır; KMO değeri 0,5'in üzerinde olduğunda veri seti faktör analizi için uygun kabul edilir (Kalaycı, 2017: 321-322).

Tablo incelendiğinde KMO değeri 0,686 olarak belirlenmiştir. Bu değer ise veri setinin faktör analizi için yeterince uygun olduğunu göstermektedir. Bu değer, 0,5'in üzerinde olduğunda veri setinin faktör analizine uygun olduğunu gösterir, dolayısıyla bu çalışmada elde edilen 0,686'lık KMO değeri, veri setinin analiz için uygunluğunu teyit etmektedir.

Korelasyon matrisinde değişkenler arasında anlamlı bir korelasyon olup olmadığını test eden Barlett testinde ise Barlett değeri 811,395 ve p (sig.) değeri 0,000 olarak hesaplanmıştır.

Bu düşük p-değeri, korelasyon matrisindeki değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğunu yani veriler arasında yeterli düzeyde korelasyon bulunduğu ve faktör analizine devam edilebileceğini göstermektedir.

Tablo 4. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett testi

	KMO	B. Testi	Sig.
Gıda Güvenliği	0,686	811,395	0,00

Bu iki testin olumlu sonuçları, verilerin faktör analizine uygunluğunu ve analizlerin güvenilirliğini destekler niteliktedir. Bu uygunluğun ardından, yöneticilerden alınan geri bildirimler incelenmiştir. Yöneticilerin, gıda güvenliği uygulamaları konusundaki algıları ve işletmelerinde bu uygulamaların etkinliği üzerine görüşleri analiz edilmiştir. Özellikle "İşletme yönetimi gıda güvenliği konusundaki kurallara bağlıdır" ifadesi, yöneticiler arasında en yüksek ortalama (4,62) ile kabul gören ve en az değişkenliğe sahip olan ifadedir. Bu sonuç, yöneticilerin bu konuda büyük ölçüde hemfikir olduğunu göstermektedir.

Genel olarak, faktör yüklerinin çoğunluğu 0,7 ve üzerinde olup, bu da analiz edilen değişkenlerin genel faktörle güçlü bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Yüksek faktör yükleri, işletmelerdeki gıda güvenliği uygulamalarının yöneticiler tarafından güçlü bir şekilde benimsendiğini ve bu uygulamaların çalışanlar tarafından da tutarlı bir şekilde algılandığını ortaya koymaktadır. Bu, faktör analizinin güvenilirliğini destekler ve verilerin analiz için uygun olduğunu doğrular.

Son olarak, analiz edilen verilerde açıklanan varyans oranı %52,137 olarak hesaplanmıştır. Bu oran, yöneticilerin gıda güvenliği uygulamalarına ilişkin görüşlerinin veri setindeki değişkenliğin yaklaşık %52'sini açıkladığını göstermektedir. Genel olarak, KMO ve Barlett testi sonuçları, faktör analizinin sağlam bir temele dayandığını, yöneticilerin gıda güvenliği uygulamalarına dair tutumlarının tutarlı olduğunu ve bu tutumların işletmelerde etkili bir şekilde uygulandığını ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Gıda güvenliği ölçeğine ait faktör analizi

	Ort	S.S.	Faktör Yüğü

Çalışanlara gıda güvenliği eğitimi alma imkânı sağlanması	4,29	0,95	0,701
Gıda güvenliği kurallarına bağlılık	4,62	0,87	0,862
Güvensiz durumların bildirilmesinin teşvik edilmesi	4,32	0,82	0,762
Süreç iyileştirme faaliyetlerine katılımın desteklenmesi	4,22	0,75	0,837
Çalışanlara işleri için gerekli araç ve bilgi sağlanması	4,37	0,91	0,869
Yapılan işlerin gıda güvenliği ile ilişkisinin açıklanması.	4,41	0,89	0,827
Çalışanlar yıl boyu gıda güvenliği ekip etkinliklerine katılması	4,44	0,88	0,818
Denetimi yapılan çalışanlarla denetimin sonuçlarının paylaşılması	4,41	0,70	0,703
Çalışanlar sorun gördüğünde derhal bildirmesi	4,00	0,89	0,605
Ekibinin denetim sırasında evrak ve sıcaklık/zaman verilerine özel önem vermesi	3,98	0,90	0,633
Yeni malzemeler veya satıcı seçimlerinde gıda güvenliği ekibini görüşünün alınması	4,29	0,99	0,726
Yeni ürünlerde güvenlik planının yeniden değerlendirilmesi	4,37	0,83	0,744
Ekipmanların düzenli olarak kalibre edilmesi	4,06	0,93	0,515
Zaman/sıcaklık değerlerindeki kritik sapmalarda hızlı müdahale edilmesi	4,15	0,81	0,601
Sanitasyonun üretim süreçlerimizin önemli bir parçası olması	4,08	0,90	0,548
Gıda güvenliği konusunda ön koşullu programların kritik öneme sahip olması	4,27	0,72	0,670
Toplam Açıklanan Varyans	52,137		

3.4. İlişki ve Fark Analizleri

Sayısal verilerin ölçüm analizinde kullanılacak test türü, verilerin dağılımına bağlı olarak seçilmektedir. Verilerin normal dağılıma uygunluğu, test seçimini etkileyen önemli bir faktördür. Bu doğrultuda, parametrik ve parametrik olmayan testler kullanılmaktadır. Eğer parametrik testlerin varsayımları karşılanmazsa, parametrik olmayan testler devreye girmektedir. Normallik testi sonucunda (Kolmogorov-Smirnov = 1,319 ve sig = 0,062) p değeri 0,05'ten büyük olduğunda, incelenen faktörün dağılımının normal olduğu anlaşılmaktadır. Bu aşamadan sonra, verilerin homojenlik testleri gerçekleştirilerek hipotezler test edilmektedir.

Araştırmada, gıda güvenliği ve kalite yönetim sistemleri ile GGYS (Gıda Güvenliği Yönetim Sistemi) uygulamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen bir dizi hipotez test edilmiştir.

Tablo 6. İlişki ve Fark Analizleri

		n	x	S.S.	t	Sig.	Homoj. Testi	
							F	Sig.
Gıda Güvenliği ve/veya Kalite yönetim sistemi	E	50	4,28	0,64	0,456	0,650	0,233	0,631
	H	8	4,17	0,44				
İşletmede amaca uygun inşa edilmiş yapı(lar)	E	57	4,26	0,62	-	0,569	0,00	0,00
	H	1	4,62	-				
Üretim girdileri için kalite standartları	E	58	4,27	0,61	-	-	-	-
	H	0	-	-				
Tedarikçilerden gelen mallar için belgelenmiş denetim prosedürü	E	44	4,36	0,61	2,083	0,042	0,00	0,994
	H	14	3,98	0,55				
Temizlik ve Sanitasyon için belgelenmiş prosedürler	E	55	4,29	0,62	1,151	0,255	2,611	0,112
	H	3	3,87	0,00				
Zararlı ve Atık Yönetimi için belgelenmiş prosedürler	E	53	4,30	0,63	1,377	0,174	3,071	0,085
	H	5	3,91	0,08				
Makine - ekipman bakım ve değişim prosedürleri	E	55	4,28	0,62	-,724	0,472	0,853	0,336
	H	3	4,02	0,25				
Gıda işleme faaliyetleriniz için belgelenmiş standart operasyon prosedürleri	E	56	4,28	0,62	,927	0,358	1,198	0,185
	H	2	3,87	0,00				
Üretim sürecimiz içerisinde güvenlik ve/veya kalite kontrol noktaları	E	57	4,27	0,62	,341	0,734	0,00	0,00
	H	1	4,06	-				
Bitmiş ürünler piyasaya sürülmeden önce kalite kontrolü	E	55	4,31	0,58	2,178	0,034	1,743	0,192
	H	3	3,54	0,93				
Kullanmadan önce ambalaj malzemeleri üzerinde test	E	43	4,41	0,38	3,310	0,002	17,114	0,000
	H	15	3,85	0,92				
Çalışanlara yaptığı işi kolaylaştıracak eğitimler	E	54	4,33	0,58	2,999	0,004	0,055	0,816
	H	4	3,43	0,50				
Ürünlerimiz yasal gerekliliklere uygun etiketleme	E	58	4,27	0,61	-	-	-	-
	H	0	-	-				

Hipotez 3 (H_3) ve Hipotez 13 (H_{13}) ile ilgili bulgular tabloda sunulmuştur; ancak elde edilen değerler herhangi bir gruba dâhil edilemediğinden istatistiksel test uygulanamamıştır

Hipotez 1 (H_1) işletmelerde Gıda Güvenliği ve/veya Kalite Yönetim Sistemi'nin varlığının GGYS uygulamaları üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını incelemektedir. Yapılan analiz sonucunda t değeri 0,456 ve p değeri 0,650 olarak elde edilmiştir. t değerinin 1,96'nın altında ve p değerinin 0,05'in üzerinde olması, H_1 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Bu bulgu, söz konusu sistemlerin varlığının, GGYS uygulamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sebep olmadığını ortaya koymaktadır.

Hipotez 2 (H_2) amaca uygun inşa edilmiş yapıların varlığı ile GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmektedir. Yapılan analizde t değeri -0,571 ve p değeri 0,569 olarak hesaplanmıştır. t değerinin -1,96'nın üzerinde ve p değerinin 0,05'ten büyük olması, H_2 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Bu sonuç, fiziksel yapıların amaca uygun şekilde inşa edilmesinin, GGYS uygulamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığını ve bu unsurun sistemin etkinliğini artırmada yeterince belirleyici olmadığını ortaya koymaktadır.

Hipotez 4 (H_4) tedarikçilerden gelen ürünler için belgelenmiş denetim prosedürlerinin varlığı ile GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını incelemektedir. Yapılan analizde t değeri 2,083 ve p değeri 0,042 olarak bulunmuştur. t değerinin 1,96'nın üzerinde ve p değerinin 0,05'ten küçük olması, H_4 hipotezinin kabul edildiğini göstermektedir. Bu bulgu, tedarikçilere yönelik denetim prosedürlerinin varlığının, GGYS uygulamaları üzerinde anlamlı bir etki yarattığını ve tedarikçi kontrolünün gıda güvenliği yönetim sistemlerinin etkinliğini artırmada önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Hipotez 5 (H_5) işletmelerde temizlik ve sanitasyon için belgelenmiş prosedürlerin varlığı ile GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmektedir. Analiz sonuçlarına göre t değeri 1,151 ve p değeri 0,255 olarak belirlenmiştir. T değerinin 1,96'dan küçük ve p değerinin 0,05'ten büyük olması, H_5 hipotezinin

reddedildiğini göstermektedir. Bu doğrultuda, temizlik ve sanitasyon prosedürlerinin varlığı, GGYS uygulamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır. Bu bulgu, söz konusu prosedürlerin gıda güvenliği yönetim sistemlerinin etkinliğini artırmada tek başına belirleyici olmayabileceğine işaret etmektedir.

Hipotez 6 (H_6) zararlı ve atık yönetimi için belgelenmiş prosedürlerin varlığı ile GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını incelemektedir. Yapılan analiz sonucunda t değeri 1,377 ve p değeri 0,174 olarak hesaplanmıştır. T değerinin 1,96'nın altında ve p değerinin 0,05'in üzerinde olması, H_6 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Bu sonuç, zararlı ve atık yönetimine ilişkin prosedürlerin GGYS uygulamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki oluşturmadığını ve bu tür uygulamaların sistemin genel etkinliği açısından sınırlı düzeyde etkili olabileceğini ortaya koymaktadır.

Hipotez 7 (H_7) makine ve ekipmanlara yönelik bakım ve değişim prosedürlerinin varlığı ile GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmektedir. Yapılan analizde t değeri -0,724 ve p değeri 0,472 olarak elde edilmiştir. t değerinin -1,96'nın üzerinde ve p değerinin 0,05'in üzerinde olması, H_7 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Bu sonuç, makine ve ekipman bakım-değişim prosedürlerinin GGYS uygulamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark yaratmadığını ve bu tür teknik süreçlerin sistemin genel etkinliği üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Hipotez 8 (H_8) gıda işleme faaliyetlerine yönelik belgelenmiş standart operasyon prosedürlerinin varlığı ile GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmektedir. Yapılan analiz sonucunda t değeri 0,927 ve p değeri 0,358 olarak bulunmuştur. t değerinin 1,96'nın altında ve p değerinin 0,05'in üzerinde olması, H_8 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Bu bulgu, söz konusu prosedürlerin GGYS uygulamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki yaratmadığını ve uygulama düzeyinde beklenen katkıyı sağlamadığını ortaya koymaktadır.

Hipotez 9 (H_9) üretim sürecinde güvenlik ve/veya kalite kontrol noktalarının varlığı ile GGYS uygulamaları arasında

anamlı bir farklılık olup olmadığını incelemektedir. Yapılan analizde t değeri 0,341 ve p değeri 0,734 olarak bulunmuştur. t değerinin 1,96'nın altında ve p değerinin 0,05'in üzerinde olması, H_9 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Bu bulgu, üretim sürecinde yer alan kontrol noktalarının GGYS uygulamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki oluşturmadığını ve bu unsurların sistemin etkinliğini artırmada sınırlı bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Hipotez 10 (H_{10}) bitmiş ürünlerin kalite kontrolden geçirilmesi ile GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmektedir. Yapılan analiz sonucunda t değeri 2,178 ve p değeri 0,034 olarak elde edilmiştir. t değerinin 1,96'nın üzerinde ve p değerinin 0,05'in altında olması, H_{10} hipotezinin kabul edildiğini göstermektedir. Bu bulgu, nihai ürünlerin kalite kontrolüne tabi tutulmasının, GGYS uygulamaları üzerinde anlamlı bir etki yarattığını ve gıda güvenliği yönetim sistemlerinin etkinliğini artırmada önemli bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.

Hipotez 11 (H_{11}) ambalaj malzemelerinin test edilmesi ile GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmektedir. Yapılan analizde t değeri 3,310 ve p değeri 0,002 olarak elde edilmiştir. t değerinin 1,96'nın üzerinde ve p değerinin 0,05'in altında olması, H_{11} hipotezinin kabul edildiğini göstermektedir. Bu bulgu, ambalaj malzemelerine yönelik testlerin GGYS uygulamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki yarattığını ortaya koymaktadır. Ancak bu sonucun dikkatli değerlendirilmesi gerekmektedir; zira ambalaj malzemelerinin test edilmesi, gıda güvenliği yönetim sistemlerinin başarısında kritik bir rol oynayabilir.

Hipotez 12 (H_{12}) çalışanlara verilen eğitimler ile GGYS uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını incelemektedir. Yapılan analiz sonucunda t değeri 2,999 ve p değeri 0,004 olarak bulunmuştur. t değerinin 1,96'nın üzerinde ve p değerinin 0,05'in altında olması, H_{12} hipotezinin kabul edildiğini göstermektedir. Bu bulgu, çalışanlara yönelik eğitimlerin GGYS uygulamaları üzerinde anlamlı bir etki yarattığını ortaya koymaktadır. Eğitim faaliyetleri, çalışanların gıda güvenliği konusunda bilinç düzeyini artırarak, sistemin

daha etkin ve verimli bir şekilde uygulanmasına katkı sağlamaktadır.

Bu değerlendirmeler, t-testi sonuçlarına dayanarak her bir hipotezin kabul edilip edilmediğini ve bunun ne anlama geldiğini açıklamaktadır. Araştırma bulguları, bazı gıda güvenliği ve kalite yönetim sistemi unsurlarının GGYS uygulamaları üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle tedarikçi denetim prosedürleri, bitmiş ürünlerin kalite kontrolü, ambalaj malzemelerine yönelik testler ve çalışan eğitimleri gibi faktörlerin, sistemin uygulanabilirliğini anlamlı düzeyde etkilediği belirlenmiştir. Bu durum, bu unsurların gıda güvenliği yönetim sistemlerinin etkinliğinde kritik bir rol oynadığını göstermektedir.

Öte yandan, amaca uygun yapıların varlığı, temizlik ve sanitasyon uygulamaları, zararlı ve atık yönetimi prosedürleri, ekipman bakım ve değişim süreçleri, gıda işleme faaliyetlerine ilişkin standart operasyon prosedürleri ile üretim sürecindeki güvenlik ve/veya kalite kontrol noktaları, GGYS uygulamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmamıştır. Bu bulgular, bu tür prosedürlerin ve yapıların GGYS etkinliği üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu ya da yeterince etkili bir şekilde uygulanmadığını düşündürmektedir.

Bu sonuçlar, gıda güvenliği yönetim sistemlerinin etkinliğinin artırılmasında hangi faktörlerin daha önemli olduğunu ve hangilerinin gözden geçirilmesi gerektiğini göstermektedir. Özellikle çalışan eğitimlerinin ve kalite kontrol süreçlerinin önemi, bu araştırma bulgularıyla vurgulanmaktadır. Ayrıca, tedarikçi denetimleri ve ambalaj malzemelerinin test edilmesi gibi spesifik alanlarda yapılan iyileştirmelerin GGYS uygulamaları üzerinde olumlu etkiler yarattığı görülmektedir. Bu da, bu alanlara daha fazla odaklanmanın gıda güvenliği yönetim sistemlerinin başarısını artırabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak, araştırmada test edilen hipotezler ışığında, belirli prosedürlerin ve eğitimlerin GGYS uygulamaları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu, ancak bazı yapısal ve operasyonel faktörlerin etkisinin sınırlı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bulgular, gıda güvenliği yönetim sistemlerinin daha etkin bir

şekilde uygulanabilmesi için hangi alanlara odaklanması gerektiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

4. SONUÇ

Çalışma ülkenin Doğu Karadeniz bölgesinde faaliyet gösteren çay üretimi yapılan tesislerde GGYS uygulamalarının mevcut durumu ve etkinliği değerlendirilmiştir. Yüzyüze anket yöntemiyle elde edilen veriler SPSS 20 istatistiksel paket programı kullanılarak test edilmiştir.

Yapılan analizlerin sonuçlarına göre GGYS uygulamaları üzerinde belirleyici olan faktörler arasında en belirgin olanlar tedarikçi denetimleri, bitmiş ürün kalite kontrolleri, ambalaj malzemelerinin test edilmesi ve çalışan eğitimleri olmuştur. Çalışmada bu faktörlerin GGYS üzerinde olumlu katkı sağladığı gözlemlenmiştir. Buna karşılık temizlik ve sanitasyon prosedürleri, makine-ekipman bakım prosedürleri, gıda güvenliği veya kalite yönetim sisteminin varlığı, yapısal uygunluk, zararlı ve atık yönetimi gibi çeşitli yapısal ve operasyonel unsurların GGYS uygulamaları üzerinde anlamlı bir fark yaratmadığı görülmüştür. Bu durum, çay üretim tesislerindeki yöneticilerin sadece prosedür oluşturmakla kalmayıp, bu prosedürlerin sahada etkin ve sürekli biçimde uygulanmasını sağlaması gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda sektörün rekabet gücünü artırmak ve uluslararası standartlara daha iyi uyum sağlamak için yönetsel kararlılık büyük önem taşımaktadır.

Çalışmanın bir takım sınırlılıkları da bulunmaktadır. İlk olarak Türkiye’de çay işleme tesisleri yalnızca Doğu Karadeniz Bölgesinde bulunduğu için çalışma büyük oranda ulusal çay sektörünü temsil etse de ulusal coğrafyanın tamamında yapılmadığı için farklı bölgelerle karşılaştırma yapmaya olanak vermemektedir. Bunun yanı sıra çalışmada kullanılan anket çalışması nicel türde veriler toplanmış nitel veri toplama teknikleri kullanılmamıştır. Bu durum, katılımcı beyanlarının derinlemesine analizini ve uygulamadaki davranışların gözlemsel olarak değerlendirilmesini sınırlandırmıştır. Ayrıca çalışmada H_3 ve H_{13} hipotezlerinin test edilememesi de veri yetersizliğinden kaynaklı metodolojik bir kısıt oluşturmıştır.

Bu çalışma literatürde yer alan bazı bulgularla paralellik göstermektedir. Örneğin Nyoka vd. (2023) tarafından yapılan çalışmada çay sektöründe bilgi ile uygulama arasındaki farklara dikkat çekilmiştir. Bu durum, mevcut çalışmada çalışan eğitimlerinin önemini vurgulayan sonuçlarla örtüşmektedir. Diğer yandan, Sağdıç vd. (2020) gibi çalışmalarda temizlik ve sanitasyon prosedürlerinin kritik önemde olduğu belirtilirken, bu araştırmada söz konusu prosedürlerin GGYS üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı bulunmaması literatürle kısmi bir ayrışmayı işaret etmektedir. Bu farklılık, sektör içi uygulama düzeyleri ya da yönetsel kültürle ilişkilendirilebilir.

Sektör bazlı yapılacak gelecekteki araştırmalarda, odak grup görüşmeleri veya derinlemesine mülakatlar gibi nitel yöntemlerin kullanılmasıyla işletme kültürü, çalışan algısı ve yönetim anlayışları gibi daha derin değişkenlerin anlaşılması sağlanabilir. Ayrıca zaman serisi verileriyle yapılan analizler, GGYS uygulamalarının yıllar içindeki gelişimini izlemeye imkân tanıyabilir. Bunun yanı sıra çiftçiler, tedarikçiler, dağıtımcılar, tüketiciler gibi tedarik zincirinin diğer halkalarının dahil edileceği çok aktörlü araştırmalar da sistemin bütünsel analizine katkı sağlayacaktır. Bu yönde yapılacak çalışmalar, sektörel politika üretimi açısından daha güçlü bilimsel temeller oluşturacaktır.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Akademik İzdüşüm Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. Bu çalışmanın etik kurul onayı alınmıştır.

Destek ve Teşekkür: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın kavramsal ve analiz kısımlarının hazırlanmasında birinci ve ikinci yazar katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarları olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanımız bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Allata S., Valero A. & Benhadja L. (2017). Implementation of Traceability and Food Safety Systems (HACCP) Under The ISO 22000:2005 Standard in North Africa: The Case Study of an Ice Cream Company in Algeria. *Food Control*, 79, 239 – 253.
- Alrasheed A., Connerton P., Alshammari G. & Connerton I. (2021). Cohort Study on The Food Safety Knowledge Among Food Services Employees in Saudi Arabia State Hospitals. *Journal of King Saud University – Science*, 33(6), 1 – 6.
- Anandappa M. (2013). *Evaluating Food Safety Systems Development and Implementation by Quantifying HACCP Training Durability*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Lexington: University of Kentucky
- Ball B. (2011), Validation of Factors Identified as Influencing Employee Adherence to Food Safety Management Systems: A Meat Industry Perspective. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Ottawa: The University of Guelph.
- Banach J., Burg S. & Fels-Klerx H. (2020). Food Safety During Seaweed Cultivation at Offshore Wind Farms: An Exploratory Study in the North Sea. *Marine Policy*, 120, 1 – 9.
- Başaran, B. (2016). ISO 22000 Gıda Güvenliği Yönetim Sistemi. *Gıda ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(1), 9 - 26.
- Bucak T. (2012). *Yiyecek İçecek İşletmelerinde ISO 22000 Gıda Güvenliği Yönetim Sisteminin Uygulanabilirliği: İzmir İli Örneği*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Cunha D. T., Stedefeldt E., Luning P. A., Prates C. B. & Zanin L. M. (2025). Food Safety Culture As a Behaviour Phenomenon Shaping Food Safety. *Food Control*, 169, 1 - 19.
- Durmuş H., Yurtsever Ö. & Yalçın B. (2021). Bir Çay Fabrikasında Fine-Kinney ve FMEA Yöntemleri ile Risk Değerlendirmesi. *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 33(2), 287 - 298.

- Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) (2023). Gıda Kaynaklı Hastalıklar. 22.05.2023 tarihinde www.who.int adresinden alındı.
- Erkan N., Alakavuk D. & Tosun Y. (2008). Gıda Sanayinde Kullanılan Kalite Güvence Sistemleri. *Journal of Fisheries Sciences*, 2(1), 88 – 99.
- Gedikoğlu H. & Gedikoğlu A. (2021). Consumers' Awareness of and Willingness to Pay for HACCP-Certified Lettuce in The United States: Regional Differences. *Food Control*, 130, 1 – 12.
- Guo Z., Bai L. & Gong S. (2019). Government Regulations and Voluntary Certifications in Food Safety in China: A review. *Trends in Food Science & Technology*, 90, 160 – 165.
- Güriş, S. & Astar M. (2015). *Bilimsel Araştırmalarda SPSS İle İstatistik*. İstanbul: Der yayıncılık.
- Han Y., Wang X. & Gao Z. (2024). Microbial Species, Metabolites, and Natural Safety Control Strategies For Harmful Factors During The Fermentation Process of Fu Brick Tea. *Food Bioscience*, 61, 1-18.
- Kalaycı Ş. (2017). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Tarcan Matbaacılık.
- Karagöz, Y. (2016). *SPSS ve AMOS 2023 Uygulamalı İstatistiksel Analizler*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kohilavani Zzaman W., Febrianto N., Zakariya N. A., Abdullah W. N. W. & Yang T. A. (2013). Embedding Islamic Dietary Requirements Into HACCP Approach. *Food Control*, 34(2), 607 – 612.
- Korkmaz F. (2012). *Türkiye Çay Sektörünün Mevcut Durumu ve Bir Çay Fabrikasında Enerji Verimliliği Analizi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Lan H., Fahad S., Ngoc N., Anh T., Van D., Viet H., Hoang P., Kim C. & The N. (2023). Crop Farming and Technical Efficiency of Tea Production Nexus: An Analysis of Environmental Impacts. *Journal of the Saudi Society of Agricultural Sciences*, 22(3), 158-164.

- Manning L. & Grant J. H. (2025). Food Safety Management Systems: The Role of Cognitive And Cultural Biases in Determining What is 'Safe Enough'. *Trends in Food Science & Technology*, 156, 1-9.
- Nayak R. & Jespersen L. (2022). Development of a Framework to Capture The Maturity of Food Safety Regulatory and Enforcement Agencies: Insights From a Delphi Study. *Food Control*, 142, 1 – 12.
- Nyoka R., Muhezva C. & Jombo T. Z. (2023). Investigating Knowledge, Practices, Perceptions, Attitudes and Barriers Associated With Implementation of Food Safety Management Systems in Zimbabwe's Tea Industry. *Food and Humanity*, 1, 1413–1422.
- Prasetya T., Mamun A., Rosanti E., Rahmania A., Ahmad M., Ma'rifah S, Arifah D. & Maruf K. (2022). The Effects of Covid-19 Pandemic on Food Safety Between Indonesia and Bangladesh: A Comparative Study. *Heliyon*, 8 (10), 1 – 8.
- Psomas E. L. & Kafetzopoulos D. P. (2015). HACCP Effectiveness Between ISO 22000 Certified and Non-Certified Dairy Companies. *Food Control*, 53, 134-135.
- Sağdıç O., Kayacan S., Dertli E. & Arıcı M. (2020). Gıda Güvenliği Açısından COVID-19 Etmeni SARS-CoV-2'nin Değerlendirilmesi ve Korunma Yöntemleri. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 18, 927 – 933.
- Sampers I., Toyofuku H., Luning P., Uyttendaele M. & Jacxsens L. (2012). Semi-Quantitative Study To Evaluate The Performance of a HACCP-Based Food Safety Management System in Japanese Milk Processing Plants. *Food Control*, 23 (1), 227-233.
- Solanilla-Duque J. F., Morales-Velasco S. & Salazar-Sanchez M. D. R. (2024). Assessment of HACCP Plans and Colombian Regulations in Municipal Cattle Slaughterhouses For The Assurance of Standardised Food Safety and Quality Management Systems. *Heliyon*, 10(24), 1-19.
- Sartoni M., Semercioz Oduncuoglu A. S., Guidi A., Annosi M. S. & Luning P. A. (2025). Towards digitalisation of food safety

management systems – enablers and constraints. *Food Control*, 168, 1-13.

Seçer İ. (2013). *SPSS ve Lisrel ile Pratik Veri Analizi Analiz ve Raporlaştırma*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Tran N., Shikuku K., Hoffmann V., Lagerkvist C., Pincus L., Akintola S., Fakoya K., Olagunju O. & Bailey C. (2022). Are Consumers in Developing Countries Willing to Pay for Aquaculture Food Safety Certification? Evidence From a Field Experiment in Nigeria. *Aquaculture*, 550, 1 – 10.

Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Orman Bakanlığı (2021). Çay Değerlendirme Raporu. 20.12.2022 tarihinde <https://www.tarimorman.gov.tr> adresinden alındı

Xu Q., Zhou Y. & Wu L. (2024). Advancing Tea Detection With Artificial Intelligence: Strategies, Progress, and Future Prospects. *Trends in Food Science & Technology*, 153,1-19.

Wagenberg V. (2010). *Incentive Mechanisms For Food Safety Control in Pork Supply Chains a Study on The Relationship Between Finishing Pig Producers and Slaughterhouses in The Netherlands*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Wageningen: Wageningen University.

INVESTIGATION OF FOOD SAFETY MANAGEMENT SYSTEM PRACTICES OF TEA MANUFACTURERS IN THE EASTERN BLACK SEA REGION

Extended Summary

Aim:

The issue of food safety is very important for people to continue their lives in a healthy way and to meet this need when they demand it. Food safety and applications in this area are a guarantee that the food is prepared according to its intended use and that it will not harm the consumer who will meet its need. The main purpose of this study is to analyze the applicability of the Food Safety Management System in tea production processes and to evaluate its impact on tea producers. The research focuses on understanding the current status of the Food Safety Management System application among tea producers in the Eastern Black Sea Region, which includes Artvin, Rize and Trabzon.

Method(s):

The study adopted an applied research approach with a descriptive design. Data were collected through face-to-face surveys with donations from tea factories in Artvin, Rize and Trabzon. The study evaluated the survey data of 58 different business managers selected by simple random method. The data used in the study were analyzed through publication analysis, factor analysis and t-tests.

In addition to the methodological framework, the study developed the following hypotheses to test the relationships between FSMS practices and operational factors:

H₁: There is a significant difference between the presence of a Food Safety and/or Quality Management System and FSMS practices.

H₂: The presence of purpose-built infrastructure significantly affects FSMS practices.

H₃: The existence of quality standards for production inputs has a significant impact on FSMS practices.

H₄: Documented supplier audit procedures positively influence FSMS compliance.

H₅: Sanitation and cleaning procedures have a significant effect on FSMS success.

H₆: Waste management procedures positively impact FSMS compliance.

H₇: The presence of machinery maintenance procedures significantly influences FSMS practices.

H₈: Standard operational procedures for food processing have a direct impact on FSMS effectiveness.

H₉: The presence of quality control points in the production process positively affects FSMS implementation.

H₁₀: Conducting quality checks on finished products significantly enhances FSMS practices.

H₁₁: Testing packaging materials before use has a significant effect on FSMS compliance.

H₁₂: Employee training programs improve FSMS implementation.

H₁₃: Compliance with regulatory labeling requirements significantly affects FSMS practices.

The hypotheses were tested using t-tests and correlation analyses to determine the significance and strength of the relationships between different factors influencing FSMS implementation. The results provided valuable insights into key determinants of food safety compliance in the tea production sector.

Findings:

The study tested several hypotheses to evaluate the relationship between various factors and the implementation of the Food Safety Management System (FSMS) in tea manufacturing. The findings revealed that:

Rejected Hypotheses: No significant difference was found for factors such as the presence of food safety or quality management systems (H₁), purpose-built infrastructure (H₂),

sanitation procedures (H₅), hazardous waste management (H₆), machinery maintenance (H₇), documented operational procedures (H₈), and quality control points (H₉).

Accepted Hypotheses: Significant positive effects were observed in supplier inspection procedures (H₄), quality control of finished products (H₁₀), packaging material testing (H₁₁), and employee training (H₁₂).

Untested Hypotheses: Due to data limitations, H₃ and H₁₃ could not be evaluated.

The results highlight the importance of supplier audits, product testing, and staff training in enhancing FSMS compliance, while infrastructure and procedural elements alone may not be sufficient.

The results suggest that while factors such as supplier audits, quality checks, packaging tests, and employee training positively influence FSMS practices, structural elements such as infrastructure and sanitation procedures alone are not sufficient to ensure compliance.

These findings highlight the importance of focusing on supplier management, product quality control, and employee competency in enhancing food safety standards in tea production. Further studies can explore additional measures to improve FSMS effectiveness.

Conclusion and Discussion:

The study concludes that FSMS practices in tea production can be improved by focusing on supplier audits, product quality control, and employee training. While infrastructure and procedural elements alone are not sufficient, integrating these factors with continuous monitoring and compliance efforts can enhance food safety standards. Recommendations include strengthening inspection mechanisms, investing in training programs, and aligning production processes with international standards to ensure sustainable food safety in the tea sector.

Geliş/Received: 02/02/2025
Kabul/Accepted: 02/06/2025
Araştırma Makalesi / Research Article

ISSN: 2547-9725

GENÇ İŞSİZLİĞİNDE HİSTERİ VE DOĞAL ORAN HİPOTEZLERİNİN TEST EDİLMESİ: OECD ÜLKELERİ İÇİN BİR UYGULAMA

Gülferah ERTÜRKMEN*

Tuğba KONUK**

Öz

Bu çalışma, 1991-2023 dönemine ait 38 OECD ülkesinin genç işsizlik oranlarını inceleyerek, işsizlik histerisi ve doğal oran hipotezlerinin geçerliliğini test etmektedir. Histeri hipotezi, ekonomik şokların kalıcı etkiler yarattığını savunurken; doğal oran hipotezi, işsizliğin uzun vadede doğal seviyesine döneceğini öne sürmektedir. Yatay kesit bağımlılığı testleri sonucunda ülkeler arası etkileşim tespit edilmiş ve bu nedenle ikinci nesil panel birim kök testleri (Pesaran CADF, Fisher ADF, Fisher PP) kullanılmıştır.

Elde edilen bulgular, genç işsizlik oranlarının durağan olduğunu ve şokların kalıcı etkiler yaratmadığını göstermektedir. Böylece işsizlik histerisi hipotezi reddedilmiş, doğal oran hipotezi desteklenmiştir. Sonuçlar, OECD ülkelerinde iş gücü piyasalarının esnek olduğunu ve genç işsizliğin zamanla denge seviyesine döndüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, İşsizlik Histerisi, Doğal Oran Hipotezi, OECD Ülkeleri.

JEL Kodu: A10, C33, E2

Testing The Hysteresis And Natural Rate Hypotheses In Youth Unemployment: An Application For OECD Countries

Abstract

This article tests the validity of the unemployment hysteria and natural rate hypotheses by analyzing the youth unemployment rates of 38 OECD countries for the period 1991-2023. While the hysteria hypothesis argues that economic shocks create permanent effects, the natural rate hypothesis suggests that unemployment will return to its natural level in the long run. Horizontal cross-

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Göksun Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, gbozkaya@ksu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2239-0241

** Dr., yilmaz-tuba@outlook.com, ORCID: 0000-0002-7381-4131

section dependence tests reveal cross-country interaction and therefore, second generation panel unit root tests (Pesaran CADF, Fisher ADF, Fisher PP) are used. The findings indicate that youth unemployment rates are stationary and shocks do not have permanent effects. Thus, the unemployment hysteresis hypothesis is rejected and the natural rate hypothesis is supported. The results reveal that labor markets in OECD countries are flexible and youth unemployment returns to its equilibrium level over time.

Keywords: Unemployment, Unemployment Hysteresis, Natural Rate Hypothesis, OECD Countries

JEL Codes: A10, C33, E2

1. GİRİŞ

İşsizlik, ekonomik büyüme, toplumsal refah ve sosyal istikrar açısından kritik bir gösterge olup farklı yaş gruplarını ve demografik yapıları çeşitli şekillerde etkilemektedir. Bu bağlamda genç işsizlik, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde önemli bir ekonomik ve sosyal sorun olarak öne çıkmaktadır. Genç nüfusun iş gücü piyasasına katılımı, ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından büyük bir önem taşırken, bu kesimde yaşanan işsizlik, uzun vadede üretkenlik kayıpları, gelir eşitsizliği ve toplumsal huzursuzluk gibi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir (Blanchard & Summers, 1987).

Özellikle Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD) ülkeleri, farklı ekonomik yapılarına rağmen genç işsizlik sorunuyla ortak bir şekilde mücadele etmektedir. OECD (2023) verilerine göre, genç işsizlik oranları küresel ekonomik krizler, teknolojik dönüşümler ve iş gücü piyasalarındaki yapısal değişikliklerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Çoğu OECD ülkesinde genç işsizliğin genel işsizlik oranlarından daha yüksek olduğu görülmekte ve bu durum, iş piyasalarındaki katılıklar, eğitim-istihdam uyumsuzluğu ve dijitalleşme gibi faktörlerle açıklanmaktadır (Layard, Nickell & Jackman, 1991).

Kısa vadeli toplam talep dalgalanmalarının, işsizliğin uzun vadeli dengesini kalıcı olarak bozmayacağını savunan yaklaşım, doğal oran hipotezi olarak adlandırılmaktadır. Bu hipotez, Friedman (1968) tarafından ortaya atılmış olup, işsizlik oranının uzun vadede ekonominin denge seviyesine geri dönme eğiliminde olduğunu savunur. Ancak, doğal işsizlik oranı sabit bir değer değildir; piyasa aksaklıkları, iş gücü hareketliliği maliyetleri, açık iş pozisyonlarına dair bilgi edinme süreçleri, iş gücü arzı ve talebindeki rastlantısal değişimler gibi çeşitli yapısal faktörler tarafından şekillenir.

Doğal oran hipotezi, emek piyasasında denge sağlandığında ortaya çıkan ve Walrasyan genel denge ile uyumlu olan işsizlik düzeyi olarak tanımlanır. Bu oran zaman içinde çeşitli yapısal faktörlere bağlı olarak değişebilir ve kesin biçimde hesaplanması oldukça zordur. Friedman (1968), bu nedenle özellikle çok kısa vadeli dönemler dışında işsizlik oranı için belirli bir hedef seviye belirlemenin uygun olmadığını vurgulamaktadır (Ağazade, 2016). Phelps'in (1968) geliştirdiği doğal işsizlik oranı yaklaşımı ise, ekonomik şokların kısa vadede işsizlik oranını artırabileceğini; ancak uzun vadede işsizliğin yeniden denge seviyesine döneceğini savunmaktadır.

İşsizlik oranlarındaki değişimi açıklayan bir diğer önemli yaklaşım ise histeri hipotezidir (Çelik, 2019). Doğal işsizlik oranı hipotezi ile histeri hipotezi arasındaki temel fark, büyük ölçüde Blanchard ve Summers'ın (1987) çalışmasına dayanmaktadır. Blanchard ve Summers (1987), işsizliğe yönelik olumsuz bir şokun neden kalıcı etkiler yaratabileceğini, "üyelik (membership) teorisi" veya diğer bir ifadeyle "içeridekiler ve dışarıdakiler" ayrımıyla açıklamaktadır. Buna göre, ücret pazarlığında etkili olan içeridekiler (örneğin sendikalar), ekonomik şoklara karşı nominal ücretlerin düşmesini engelleyerek dışarıdakilerin istihdam edilmesini zorlaştırabilir. Ayrıca, işsizlik oranlarının kalıcı hale gelmesinin bir diğer nedeni olarak "süre (duration) teorisi" öne sürülmektedir. Bu teori, uzun süreli işsiz bireylerin ücret belirleme süreçlerinde oldukça düşük bir etkisi olduğunu savunur. Bunun sonucunda, uzun süre işsiz kalan bireyler iş bulma konusunda motivasyonlarını kaybederken, içeridekilerin pazarlık gücü artmaktadır. İşsizlik oranlarının uzun vadede kalıcı hale gelmesine yol açan diğer faktörler arasında ise beşeri sermayenin aşınması ve işsiz bireyler üzerindeki sosyal damgalama (stigma) mekanizmaları yer almaktadır.

Literatürde bu iki hipotezin geçerliliği ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Bu farklılık, çoğu zaman analizde kullanılan veri setleri, örneklem dönemleri ve ekonometrik yöntemlerden kaynaklanmaktadır. Özellikle panel veri analizlerinde yatay kesit bağımlılığı, yapısal kırılmalar ve homojenlik gibi unsurların dikkate alınması, elde edilen sonuçları önemli ölçüde etkileyebilmektedir (Nazlıoğlu, 2010; Yaya, Ogbonna, & Mudida, 2019).

Bu çalışma, söz konusu teorik çerçeveden hareketle şu temel soruya yanıt aramaktadır: OECD ülkelerinde genç işsizlik oranları ekonomik şoklara karşı ne ölçüde duyarlıdır? Bu oranlar zamanla dengeye dönmekte midir, yoksa kalıcı etkiler mi göstermektedir? Bu doğrultuda, 1991–2023 dönemine ait 38

OECD ülkesine ilişkin genç işsizlik verileri kullanılarak, ekonometrik testler aracılığıyla genç işsizliğin durağanlığı incelenecektir. Öncelikle ülkeler arası etkileşim yatay kesit bağımlılığı testleriyle değerlendirilecek, ardından serilerin durağanlığına ilişkin birim kök testleri uygulanacaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

İşsizlik histerisi ve doğal oran hipotezine yönelik yapılan yerli ve yabancı literatür taramasına ilişkin çalışmalar, konunun teorik ve ampirik çerçevede ele alınmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda, işsizlik histerisi hipotezi, işsizlik oranlarının zaman içinde kendini devam ettiren bir yapıya sahip olup olmadığını ve şoklara karşı kalıcı tepkiler verip vermediğini incelerken, doğal oran hipotezi ise işsizlik oranının uzun vadede arz ve talep faktörlerine bağlı olarak belirli bir denge seviyesinde oluştuğunu öne sürmektedir.

Bu iki hipotezin geçerliliğini sınanan akademik çalışmalar, farklı ülkeler, dönemler ve yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarda genellikle zaman serisi analizi, panel veri yöntemleri ve yapısal kırılma testleri gibi ekonometrik teknikler kullanılarak işsizlik dinamikleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Literatürde yer alan bu çalışmalar, işsizlik oranlarının farklı ülkelerde ve dönemlerde nasıl değiştiğini anlamak açısından önemli katkılar sunmaktadır.

Bu kapsamda, işsizlik histerisi ve doğal oran hipotezinin araştırıldığı yerli ve yabancı akademik çalışmalar, yayın yıllarına göre kronolojik olarak aşağıda Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. İşsizlik Histerisi ve Doğal Oran Hipoteziyle İlgili Literatür Taraması

Yazar(lar)	Yayın Yılı	Ülke	Sonuçlar
Phelps	1967	ABD	Doğal işsizlik oranı kavramını ortaya atmış ve işsizliğin uzun vadede bu orana döneceğini savunmuştur.
Friedman	1968	ABD	Phelps'in doğal oran hipotezini desteklemiştir.
Blanchard ve Summers	1986	ABD ve Avrupa	İşsizlik histerisi hipotezini destekleyen kanıtlar sunup; Avrupa'da işsizlik oranlarının kalıcı olduğunu sonucu bulunmuştur.

Barro	1988	ABD	Rasyonel beklentiler ve piyasa temizlenmesi varsayımlarına dayanarak, işsizlik histerisi hipotezine karşı çıkmıştır.
Layard, Nickell ve Jackman	1991	OECD Ülkeleri	Doğal oran hipotezini savunarak, işsizlikteki değişimlerin temel olarak yapısal faktörlerden kaynaklandığını öne sürmüşlerdir.
Røed	1997	İskandinav Ülkeleri	Çalışma, işsizlikte histeri etkilerinin güçlü olduğunu ve uzun süreli işsizliğin bu etkileri daha da pekiştirdiğini ortaya koymuştur.
Blanchard ve Katz	1997	ABD	ABD'nin esnek iş gücü piyasası yapısı, işsizlik oranlarının şoklara karşı kalıcı tepki vermemesine neden olmuş; bu da histeri etkilerinin sınırlı kaldığını göstermektedir.
Ball	1999	G7 Ülkeleri	Bulgular, yüksek enflasyon dönemlerinden sonra iş gücü piyasasında histeri etkisinin daha güçlü bir şekilde ortaya çıktığını göstermektedir.
Leon-Ledesma	2002	Avrupa ve ABD	Avrupa'da histeri etkilerinin daha güçlü, ABD'de ise doğal oran hipotezinin geçerli olduğunu tespit edilmiştir.
Smyth	2003	Avustralya	İşsizlik oranlarının histeri etkisi taşıdığına dair kanıtlar bulunmuştur.
Camarero ve Tamarit	2004	OECD Ülkeleri	Panel birim kök testleri ile histeri etkisini destekleyen bulgular sunmuşlardır.
Gustavsson ve Österholm	2006	İsveç	İsveç'te histeri etkisinin mevcut olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Güloğlu & İspir	2011	Türkiye	Türkiye ekonomisini oluşturan sektörlerdeki işsizlik oranlarının, doğal işsizlik hipotezinin özel bir versiyonu ile açıklanabilir olduğu görülmüştür.
Bayrakdar	2015	Türkiye	Çalışma, Türkiye'de işsizlik histerisinin varlığını desteklemekte; işsizlik oranlarının zaman içinde geçici şoklara karşı duyarsızlaştığını ve kalıcı bir düzeye yerleştiğini ortaya koymaktadır.
Karanassou, Sala ve Snower	2016	OECD Ülkeleri	İşsizliğin belirli bir aralıkta dalgalanabileceğini ve bu aralığın kurumsal faktörlerden etkilenebileceğini savunmuşlardır.
Ağazade	2016	Türkiye	20005-2015 dönemi için Türkiye'de İşsizlik histerisinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Taş ve Uğur	2017	Türkiye	1980-2013 dönemi için Türkiye’de işsizlik histerisinin geçerli olduğunu buldular; yapısal kırılmalar dikkate alındığında bile histeri etkisi tespit edilmiştir.
Özpolat ve Nakipoğlu Özsoy	2018	14 OECD Ülkesi	1998–2017 dönemine ait verilerle yapılan çalışmada, cinsiyete göre işsizlik histerisi incelenmiş ve bulguların hem ülkelere hem de cinsiyete göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.
Yaya vd.	2019	42 Afrika Ülkesi	Afrika ülkelerinin büyük çoğunluğunda işsizlik histerisinin olmadığı tespit edilmiştir.
Bayat, Temiz ve Konat	2020	Türkiye	1923–2019 dönemine ilişkin analizler, Türkiye’de işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olduğunu ve iş gücü piyasasındaki yapısal değişimlerin kalıcı nitelik taşıdığını göstermiştir.
Belke	2020	AB Ülkeleri	Doğal oran hipotezinin, kadın işsizliğinde 22 ülkede, genç işsizliğinin tüm ülkelerde geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.
Öztürk	2020	Türkiye	Çalışma, işsizlik histerisi hipotezinin iş gücüne katılım, istihdam ve genç işsizlik serileri açısından geçerlilik taşıdığını ortaya koymaktadır.
Yurtkuran	2021	Türkiye	2006–2019 dönemi verileriyle gerçekleştirilen analizde Fourier birim kök testleri kullanılmış ve Türkiye’de işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Li vd.	2021	12 Asya Ülkesi	Asya ülkelerinde işsizlik histerisi etkisinin cinsiyet bazında farklılık göstermektedir.
Şak	2021	Türkiye	Kadın işsizliğinde işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.
Çoşkun	2021	Türkiye	Türkiye’de genç işsizlikte histeri etkisinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.
Üçler vd.	2022	Türkiye	Genç kadın işsizliğinde histeri etkisinin geçerli olduğunu ortaya koymuşlardır.
Özen Atabey	2023	E7 Ülkeleri	Analiz kapsamındaki çoğu ülkede işsizlik histerisi etkisinin var olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir.

Atamer	2023	Türkiye	Farklı birim kök testleri kullanılarak yapılan analiz sonucunda, incelenen dönemde Türkiye’de kadın, erkek ve toplam işsizlik oranları açısından işsizlik histerisi hipotezinin büyük ölçüde geçerli olduğu tespit edilmiştir.

1960’lı yıllardan itibaren hem ülke bazlı hem de ülke gruplarına yönelik gerçekleştirilen ampirik araştırmalar, doğal işsizlik oranı hipotezi ile işsizlik histerisi hipotezinin geçerliliği konusunda ortak bir sonuca ulaşamamıştır. Bu durum, büyük ölçüde kullanılan birim kök testlerinin yöntemsel farklılıkları ve analizlerde ele alınan dönemlerin çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Nitekim bazı çalışmalarda, belirli ülkelerde doğal oran hipotezinin geçerli olduğu tespit edilirken; bazı ülkelerde ise işsizlik histerisi hipotezinin daha açıklayıcı olduğu sonucuna varılmıştır. Öte yandan, bazı araştırmalar yalnızca bir hipotezin geçerli olduğunu savunurken, diğerleri her iki hipotezin de farklı ekonomik ve yapısal koşullara bağlı olarak açıklayıcı güce sahip olabileceğini göstermektedir.

Bu çalışma, 1991-2023 yılları arasındaki verilere dayanan ve 38 OECD ülkesinin tamamını kapsayan geniş ölçekli bir analiz sunarak literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Önceki araştırmalar genellikle sınırlı sayıda ülkeyi ele almış veya daha kısa zaman dilimlerine odaklanmıştır. Ayrıca, işsizlik oranlarını genel olarak inceleyen çalışmalar bulunmasına rağmen, genç işsizlik özelinde yapılan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışma, genç işsizlik oranlarının doğal işsizlik oranı hipotezi mi yoksa işsizlik histerisi hipotezi ile mi daha iyi açıklandığını değerlendirmek amacıyla farklı birim kök testleri kullanarak kapsamlı bir karşılaştırmalı analiz gerçekleştirmektedir.

3. AMPİRİK ANALİZ

Çalışmada, 38 OECD ülkesinin tamamı analiz edilerek genç işsizlik oranlarının uzun vadeli dinamikleri incelenmiştir. Bu kapsamda ele alınan ülkeler şunlardır: Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Çekya, Almanya, Danimarka, İspanya, Estonya, Finlandiya, Fransa, Birleşik Krallık, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İzlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Kore Cumhuriyeti, Litvanya, Lüksemburg, Letonya, Meksika, Hollanda, Norveç, Yeni Zelanda, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, İsveç, Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ve İsviçre. Çalışmanın geniş kapsamı sayesinde, OECD ülkelerinde genç işsizliğin doğal

işsizlik oranı hipotezi veya işsizlik histerisi hipotezi ile açıklanıp açıklanamayacağına dair kapsamlı bir değerlendirme yapılması amaçlanmaktadır. Tablo 2’de görüldüğü üzere veriler OECD veri tabanından elde edilmiştir. Modelde yer alan değişken logaritmik olarak kullanılmıştır.

Tablo 2. Değişken ve Tanımı

Değişken	Açıklaması	Kaynak ve Dönem
LGIS	Logaritmik Genç İşsizlik Oranı	www.oecd.org , (1991-2023)

Ampirik analizde kullanılan değişkenler, serilerin istikrarını sağlamak ve değişkenler arasındaki doğrusal olmayan ilişkileri daha iyi modelleyebilmek amacıyla logaritmik forma dönüştürülmüştür. Bu kapsamda, genç işsizlik oranı (GIS), logaritmik formda (LGIS) modele dahil edilmiştir.

3.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

OECD ülkelerinde genç işsizlik oranları açısından işsizlik histerisi ve doğal oran hipotezlerinin geçerliliğini incelemek amacıyla çeşitli ekonometrik analizler uygulanacaktır. İlk aşamada, ülkeler arasındaki karşılıklı etkileşimi belirlemek üzere yatay kesit bağımlılığı testi yapılacaktır. Bu testin sonucuna bağlı olarak, sırasıyla eğitim homojenliği testi ve panel birim kök testleri gerçekleştirilecektir. Bir ülkede meydana gelen ekonomik bir şokun diğer ülkeleri de etkilemesi, ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığına işaret eder. Böyle bir bağımlılığın tespit edilmesi durumunda, analizlerde ikinci nesil panel birim kök testlerinin kullanılması gerekmektedir (Nazlıoğlu, 2010).

Küreselleşmenin etkisiyle, herhangi bir ülkede ortaya çıkan ekonomik dalgalanmalar diğer ülkeleri de etkileyebilmektedir. Yatay kesit bağımlılığı (cross-section dependency) olarak adlandırılan bu olgu, ekonometrik analizlerde dikkate alınması gereken önemli bir faktördür. Seriler arasında yatay kesit bağımlılığının bulunması, elde edilen analiz sonuçlarını önemli ölçüde etkileyebilir (Breusch & Pagan, 1980). H_0 : "Kesitler arası bağımlılık yoktur" hipotezinin reddedilmemesi durumunda, ülkeler arasında herhangi bir bağımlılığın olmadığı kabul edilir. Bu durumda, bir ülkede meydana gelen makroekonomik bir şokun diğer ülkeleri etkilemediği ifade edilebilir ve modele birinci nesil panel birim kök testleri uygulanır. Ancak, sıfır hipotezi reddedildiğinde kesitler arası bağımlılığın var olduğu kabul edilir ve bu

durumda ikinci nesil panel birim kök testleri kullanılır (Baltagi, 2008).

Panel veri analizinde yatay kesit bağımlılığı testleri, hangi tür panel birim kök testlerinin uygulanması gerektiğini belirlemede kritik bir rol oynar. Başka bir ifadeyle, değişkenler arasındaki kesitler arası bağımlılığın var olup olmadığını incelemek, birinci nesil mi yoksa ikinci nesil panel birim kök testlerinin tercih edilmesi gerektiğine dair önemli bilgiler sağlamaktadır. Birinci nesil panel birim kök testleri, paneldeki kesit birimleri arasında bağımsızlık varsayımına dayanırken, ikinci nesil testler bu varsayımın ihlal edilebileceğini göz önünde bulundurur ve kesitler arası bağımlılığı dikkate alır. Bu nedenle, yatay kesit bağımlılığının olup olmadığını test etmek, doğru yöntemin seçilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu doğrultuda, değişkenlerde kesitler arası bağımlılığı tespit etmek için farklı testler geliştirilmiştir. Literatürde yaygın olarak kullanılan başlıca testlerden biri Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testidir. Bu test, özellikle büyük örneklemeler için uygun olup, standart hata terimleri arasındaki korelasyonu inceleyerek kesitler arası bağımlılığı tespit etmeye çalışır. Bir diğer önemli test, Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD (Cross-sectional Dependence) testidir. CD testi, kesitler arası bağımlılığı belirlemek için kullanılan ve özellikle büyük örneklemelerde etkin sonuçlar veren bir yöntemdir. Bunun yanı sıra, Pesaran (2004) tarafından sunulan CDLM testi de kesit bağımlılığını ölçmek için kullanılan bir diğer yöntemdir ve CD testinin modifiye edilmiş bir versiyonu olarak özellikle küçük örneklemeler için daha güçlü sonuçlar sunar. Son olarak, Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen LMadj testi, Breusch-Pagan LM testinin düzeltilmiş bir versiyonudur ve özellikle orta büyüklükteki örneklemeler için geliştirilmiştir. Bu testler sayesinde, panel veri setinde yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edilebilir ve buna uygun olarak birinci veya ikinci nesil panel birim kök testleri uygulanabilir. Eğer kesitler arası bağımlılık mevcutsa, ikinci nesil panel birim kök testleri tercih edilmelidir. Aksi halde, birinci nesil testler kullanılabilir. Bu bağlamda, çalışmalarda kullanılan panel veri analizinin güvenilirliğini artırmak adına, yatay kesit bağımlılığının belirlenmesi büyük önem taşımaktadır.

Çalışmada gerçekleştirilen yatay kesit bağımlılığı testleri sonucunda, %1 anlamlılık düzeyinde kesitler arası bağımlılığın var olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, panelde yer alan ülkeler arasında güçlü bir ekonomik etkileşim olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, bir ülkede meydana gelen ekonomik değişimlerin, diğer ülkeleri de doğrudan veya dolaylı

olarak etkilediği söylenebilir. Özellikle küreselleşmenin artması, ticaret hacminin genişlemesi ve finansal piyasaların birbirine entegre olması gibi faktörler, ülkeler arasındaki ekonomik bağımlılığı artırmaktadır.

Bu durum, makroekonomik şokların ve politika değişikliklerinin sadece tek bir ülkeyle sınırlı kalmadığını, aksine diğer ülkelerde de benzer etkiler yaratabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, ekonomik analizlerde ve politika tasarımlarında, ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığın dikkate alınması büyük önem taşımaktadır. Çalışmada elde edilen bulgular, özellikle OECD ülkeleri bağlamında değerlendirildiğinde, bu ülkeler arasında sıkı ekonomik ilişkilerin varlığını desteklemektedir. OECD ülkelerinde yatay kesit bağımlılığı testine ilişkin detaylı sonuçlar Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Testler	İst. Değeri	Olasılık Değeri
CD _{lm1} (BP, 1980)	830.183*	0.000
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	4.499*	0.000
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	-3.776*	0.000
LM _{adj} (PUY, 2008)	11.195*	0.000

Not: “*” %1 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Yatay kesit bağımlılığının göz ardı edilmesi, makroekonomik şokların panelde yer alan tüm ülkeler üzerinde etkili olmadığı varsayımına dayanır. Ancak, bu durum pratikte nadiren karşılaşılan bir senaryodur. Bu nedenle, kesitler arası bağımlılığı dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testlerinin uygulanması, elde edilen bulguların güvenilirliği ve etkinliği açısından büyük önem taşımaktadır (Nazlıoğlu, 2010).

3.2. Homojenlik Testi Sonuçları

Bu çalışmada, Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Slope Homogeneity Test (Delta Test) kullanılarak homojenlik analizi gerçekleştirilmiştir. Test kapsamında, H₀: Eğim katsayıları homojendir sıfır hipotezi ile H₁: Eğim katsayıları heterojendir alternatif hipotezi sınanmıştır. Bu test, bir ülkede meydana gelen ekonomik değişimlerin diğer ülkelere aynı düzeyde etki edip etmediğini değerlendirmek amacıyla uygulanmaktadır. Eğim katsayılarının heterojen olması, ülkelerin ekonomik yapılarının birbirinden farklı olduğunu, homojen olması ise benzer ekonomik yapıya sahip olduklarını göstermektedir (Konuk & Engin, 2023).

OECD ülkelerine yönelik gerçekleştirilen homojenlik testi sonuçları Tablo 4'te sunulmaktadır. Sonuçlara göre, eğitim parametrelerinin heterojen olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, OECD ülkelerinin ekonomik yapılarının farklı olduğunu ve herhangi bir ülkede meydana gelen değişimin diğer ülkeleri farklı ölçülerde etkilediğini göstermektedir.

Tablo 4. Eğitim Homojenliği Test Sonuçları

Testler	Test İst.	Olasılık Değeri
Delta Tilde	29.363*	0.000
Delta Tilde_{adj}	30.797*	0.000

Not: “*” %1 anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

Delta testlerinde, modelin homojen olduğu varsayımına dayanan H_0 hipotezi, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde istatistiksel olarak reddedilmiştir. Bu durum, panelde yer alan kesit birimleri arasında önemli farklılıklar olduğunu ve katsayıların homojen olmadığına işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle, modelde kullanılan değişkenlerin etkileri ülkeler veya birimler arasında farklılık göstermektedir.

Bu bulgu, ekonomik, yapısal ve kurumsal farklılıkların panel veri analizinde dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle, ülkeler arasında ekonomik kalkınma düzeyi, piyasa yapısı, politika uygulamaları ve kurumsal çerçeve gibi unsurlar değişkenlerin etkilerini farklılaştırabilmektedir. Dolayısıyla, heterojenliğin varlığı, homojenlik varsayımına dayalı modellerin yetersiz kalabileceğini ve analizlerde heterojenliği dikkate alan yöntemlerin kullanılmasının daha uygun olacağını göstermektedir.

3.3. Panel Birim Kök Test Sonuçları

CADF testi, ADF regresyon testi olarak bilinen testten gecikmeli yatay kesit ortalamaları ile genişletilerek oluşturulmuştur. CADF testi $T > N$ ve $N > T$ olduğu iki durumda da kullanılmaktadır (Akay vd. 2015:631). Tablo 5'te OECD ülkelerinde genç işsizlik değişkeni için Pesaran CADF birim kök testi sonucuna yer verilmektedir.

Tablo 5: CADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	T-bar İstatistik değeri	%10 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	z-bar İstatistik Değeri	Prob(olasılık) Değeri
LGIS	-2.160	-2.050	-2.110	-2.230	-2.556	0.005

CADF birim kök testine ait sonuçlar, %5 anlamlılık düzeyinde temel hipotezin reddedilmesinin, değişkenin seviyede durağan olduğunu gösterdiğini ortaya koymaktadır. Tabloda sunulan t-bar (CIPS) istatistiklerinin, %95 (cv5) güven seviyesinde hesaplanan kritik değerlerin mutlak değerinden büyük olması, tüm serilerin seviyede durağan olduğu sonucunu desteklemektedir. Bu bulgular doğrultusunda, OECD ülkelerinde genç işsizlik oranları için Doğal Oran Hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Fisher (1932) tarafından geliştirilen yöntemden yararlanılarak Maddala ve Wu (1999) ile Choi (2001) tarafından, her bir yatay kesit için elde edilen birim kök istatistiklerinin p değerlerinin birleşimine dayalı bir test oluşturulmuştur (Abdioğlu & Uysal). Maddala ve Wu (1999) tarafından geliştirilen Fisher ADF ve Fisher PP testleri, H_0 : Bütün panel birim kök içermektedir şeklinde kurulan temel hipotez üzerinden değerlendirilmiştir. Analiz sonuçları, H_0 hipotezinin reddedilmesi durumunda, panelin durağan olduğu sonucuna işaret etmektedir. İkinci nesil panel birim kök testlerinden biri olan Fisher Genişletilmiş Dickey-Fuller (Fisher ADF) Panel Birim Kök Testi sonuçları Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6. Fisher ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	İstatistik	Prob Değeri
ADF Fisher Chi2(P)	198.0113	0.0000
Normal(Z)	-6.7583	0.0000
Logit t(L*)	-7.7616	0.0000
Modifiedinv. Chi-2(Pm)	9.8964	0.0000

Uygulanan ADF Fisher Chi-Square, Normal (Z), Logit t (L) ve ModifiedInverse Chi-Square (Pm) birim kök testlerinin tamamında olasılık (prob) değerleri 0.0000 olarak bulunmuş ve bu sonuçlar %1 anlamlılık seviyesinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermiştir. Bu doğrultuda, genç işsizlik oranlarının durağan olduğu, yani ekonomik şoklara rağmen uzun vadede doğal dengesine geri döndüğü tespit edilmiştir. Dolayısıyla, işsizlik histerisi hipotezi reddedilirken, doğal işsizlik oranı hipotezi desteklenmiştir. Elde edilen bulgular, OECD ülkelerinde iş gücü piyasalarının esnek olduğunu ve genç

işsizlik oranlarının zaman içinde ekonomik dalgalanmalara rağmen belirli bir denge seviyesine geri döndüğünü göstermektedir. Bu durum, işsizlikle mücadelede kısa vadeli politikaların etkili olabileceğini ancak uzun vadede piyasa mekanizmalarının kendi dengesini sağladığını göstermektedir.

Tablo 7. FisherPhillips-Perron Birim Kök Test Sonuçları

	İstatistik	Prob Değeri
FisherPhillips-Perron Chi2(P)	152.2234	0.0000
Normal(Z)	-4.8710	0.0000
Logit t(L*)	-5.2204	0.0000
Modifiedinv. Chi-2(Pm)	6.1825	0.000

Elde edilen bulgulara göre, tüm testlerin olasılık (prob) değerleri 0.0000 çıkmış ve %1 anlamlılık seviyesinde sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bu sonuçlar, genç işsizlik oranlarının durağan olduğunu, yani ekonomik şokların uzun vadede kalıcı bir etki yaratmadığını göstermektedir. Başka bir deyişle, genç işsizlik oranları zaman içinde kendi doğal seviyesine geri dönmekte, geçici dalgalanmalar ise uzun vadeli işsizlik eğilimlerini belirleyici bir unsur olmaktan çıkmaktadır.

Bu bağlamda, elde edilen veriler işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olmadığını ortaya koyarken, doğal işsizlik oranı hipotezini desteklemektedir. Bu da iş gücü piyasalarının esnekliğine işaret etmekte ve özellikle OECD ülkelerinde genç işsizlik oranlarının ekonomik dalgalanmalara karşı dirençli olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, ekonomik krizler veya geçici durgunluklar kısa vadeli işsizlik artışlarına neden olsa da, bu etkiler uzun vadede kaybolmakta ve işsizlik oranları doğal dengesine geri dönmektedir. Bulgular, iş gücü piyasalarındaki esnekliğin ve ekonomik dinamiklerin, genç işsizlik oranlarını dengeleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, özellikle gelişmiş ekonomilerde uygulanan aktif iş gücü politikaları, eğitim sistemleri ve istihdam teşviklerinin işsizliği belirli bir sınırdan tutma konusunda etkili olduğunu düşündürmektedir.

Elde edilen sonuçlar, Phelps (1967), Friedman (1968), Barro (1988) ve Layard vd. (1991) gibi önemli akademik çalışmaların öngörülerıyla büyük ölçüde uyumludur. Bu çalışmalar da doğal işsizlik oranı hipotezini destekleyerek, iş gücü piyasalarının zaman içinde kendini dengeleme eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, genç işsizlik oranlarının durağan olduğu yönündeki bulgular, ekonomik politikaların oluşturulmasında ve uzun vadeli istihdam

stratejilerinin belirlenmesinde dikkate alınması gereken önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışma, OECD ülkelerinde genç işsizliğin uzun vadeli dinamiklerini inceleyerek işsizlik histerisi hipotezi ile doğal işsizlik oranı hipotezinin geçerliliğini test etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada, 1991-2023 dönemine ait 38 OECD ülkesinin genç işsizlik oranları kullanılmış ve CADF, Fisher ADF ile FisherPhillips-Perron panel birim kök testleri uygulanmıştır. Ampirik bulgular, genç işsizlik oranlarının durağan olduğunu, yani ekonomik şokların işsizlik oranları üzerinde kalıcı bir etki yaratmadığını göstermektedir. Tüm testlerin olasılık (prob) değerlerinin 0.0000 olması, serilerin uzun vadede doğal seviyelerine geri döndüğünü, dolayısıyla işsizlik histerisi hipotezinin reddedildiğini ve doğal işsizlik oranı hipotezinin desteklendiğini ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular, OECD ülkelerindeki iş gücü piyasalarının esnek olduğunu ve ekonomik dalgalanmalara rağmen genç işsizlik oranlarının zaman içinde belirli bir denge seviyesine geri döndüğünü göstermektedir. Özellikle ekonomik krizler, yapısal değişimler veya teknolojik dönüşümler gibi faktörler kısa vadede genç işsizlik oranlarını artırabilse de, uzun vadede iş gücü piyasasının kendini dengeleme eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, Friedman (1968), Phelps (1967), Barro (1988) ve Layard vd. (1991) tarafından öne sürülen doğal işsizlik oranı hipotezi ile uyumludur.

Çalışmadan elde edilen bulgular, işsizlikle mücadelede uygulanabilecek politika önerileri açısından önemli çıkarımlar sunmaktadır. Genç işsizlik oranlarının uzun vadede doğal seviyesine dönmesi, OECD ülkelerinde iş gücü piyasalarının şoklara karşı dirençli olduğunu göstermektedir. Ancak, ekonomik krizler ve yapısal dönüşümler kısa vadede işsizlik oranlarında dalgalanmalara yol açtığı için, bu dalgalanmaların etkisini minimize etmek amacıyla iş gücü piyasasının esnekliğini artıracak reformların uygulanması gerekmektedir. Özellikle, genç işsizliği azaltmaya yönelik şu politika önlemleri önem taşımaktadır: Eğitim sisteminin iş gücü piyasası ile uyumunu artırmak için mesleki eğitim programları ve dijital beceri geliştirme kurslarının teşvik edilmesi, esnek istihdam modellerinin yaygınlaştırılarak uzaktan çalışma, yarı zamanlı istihdam ve proje bazlı çalışma sistemlerinin desteklenmesi, girişimciliğin teşvik edilerek start-up destek programlarının,

düşük faizli kredi imkanlarının ve mentorluk sistemlerinin güçlendirilmesi, genç iş gücünün coğrafi mobilitesini artırmak için uluslararası iş fırsatlarına erişimi kolaylaştıracak teşviklerin geliştirilmesi, ekonomik şoklara karşı genç işsizliği koruyucu programların oluşturulması, özellikle geçici istihdam destekleri ve iş garantili eğitim programlarının yaygınlaştırılması.

Bu çalışma, 1991-2023 dönemi boyunca 38 OECD ülkesini kapsayan geniş bir veri seti kullanarak genç işsizliğin uzun vadeli dinamiklerini analiz etmiştir. Önceki çalışmalar genellikle sınırlı sayıda ülkeye odaklanmış veya daha kısa zaman aralıklarını incelemiştir. Ayrıca, işsizlik oranlarını genel olarak ele alan araştırmalar yaygınken, genç işsizlik özelinde yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışma, genç işsizlik oranlarının doğal işsizlik oranı hipotezi mi yoksa işsizlik histerisi hipotezi ile mi daha iyi açıklandığını değerlendirmek amacıyla farklı birim kök testleri kullanarak kapsamlı bir karşılaştırmalı analiz gerçekleştirmektedir. Gelecekte yapılacak araştırmalar, farklı yaş grupları ve sektör bazında işsizlik dinamiklerini detaylandırarak iş gücü piyasasındaki farklılıkları daha iyi analiz edebilir. Ayrıca, kadın ve erkek işsizlik oranlarının ayrı ayrı incelendiği çalışmalar, cinsiyete dayalı farklılıkları belirlemek açısından önemli katkılar sağlayabilir. Teknolojik dönüşüm, otomasyon ve yapay zekâ gibi faktörlerin genç işsizlik üzerindeki uzun vadeli etkilerini inceleyen araştırmalar, gelecekte iş gücü piyasası dinamiklerini anlamak açısından değerli olacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışma, OECD ülkelerinde genç işsizliğin uzun vadede doğal seviyesine döndüğünü ve işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olmadığını ortaya koymaktadır. Ekonomik şokların işsizlik oranları üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiş ve iş gücü piyasalarının zaman içinde dengesini sağladığı görülmüştür. Genç işsizliğin azaltılması ve ekonomik dalgalanmalara karşı dayanıklılığın artırılması için eğitim-istihdam uyumunun güçlendirilmesi, esnek istihdam modellerinin geliştirilmesi, girişimcilik teşviklerinin artırılması ve ekonomik şoklara karşı koruyucu politikaların uygulanması önerilmektedir. Bu bağlamda, çalışma sonuçlarının hem akademik literatüre hem de politika yapıcılara önemli katkılar sunduğu düşünülmektedir.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan ederiz. Aksi bir durumun tespiti halinde Akademik İzdüşüm Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Destek ve Teşekkür: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın tüm süreci makalenin beyan edilen iki yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarları olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanımız bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, Z., & Uysal, T. (2013). Türkiye’de bölgeler arası yakınsama: Panel birim kök analizi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 27(3), 125-143.
- Ağazade, S. (2016). Türkiye için işsizlik histerisine karşın doğal oran hipotezinin doğrusal dışı yöntemlerle sınanması. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 6(2), 28-46.
- Akay, Ç. E., Abdieva, R., & Oskonbaeva, Z. (2015). Yenilenebilir enerji tüketimi, iktisadi büyüme ve karbondioksit emisyonu arasındaki nedensel ilişki: Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri örneği. *International Conference on Eurasian Economies*, 628-636.
- Atamer, M. A., Uçar, M., & Ülger, M. (2023). Türkiye ekonomisinde işsizlik histerisi hipotezinin geçerliliğinin analizi: 1988-2020 dönemi. *Journal of Research in Economics, Politics & Finance*, 8(2), 283-304.
- Ball, L. (1999). Aggregate demand and long-run unemployment. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1999(2), 189-236. <https://doi.org/10.2307/2534687>
- Baltagi, B. H. (2008). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley & Sons.

- Barro, R. J. (1988). The persistence of unemployment. *The American Economic Review*, 78(2), 32-37.
- Bayat, T., Temiz, D., & Konat, S. (2020). İşsizlik histerisi üzerine tarihsel bir analiz: Türkiye örneği. *Pearson Journal of Social Sciences & Humanities*, 5(1), 23-45. <https://doi.org/10.5281/zenodo.390123>
- Bayrakdar, S. (2015). Türkiye’de işsizlik histerisi: Doğal işsizlik oranı yaklaşımı kapsamında bir analiz. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52(605), 25-34.
- Belke, M. (2020). Genç ve kadın işsizliğinde histeri ve doğal oran hipotezlerinin test edilmesi: Avrupa Birliği ülkeleri için Fourier panel birim kök testlerinden kanıtlar. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(Ek), 56-73.
- Blanchard, O. J., & Katz, L. F. (1997). What we know and do not know about the natural rate of unemployment. *Journal of Economic Perspectives*, 11(1), 51-72. <https://doi.org/10.1257/jep.11.1.51>
- Blanchard, O. J., & Summers, L. H. (1986). Hysteresis and the European unemployment problem. *NBER Macroeconomics Annual*, 1(1), 15-78. <https://doi.org/10.3386/w1950>
- Blanchard, O. J., & Summers, L. H. (1987). Hysteresis in unemployment. *European Economic Review*, 31(1-2), 288-295.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Camarero, M., & Tamarit, C. (2004). Hysteresis vs. natural rate of unemployment: New evidence for OECD countries. *Economic Letters*, 84(3), 413-417. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2004.03.038>
- Coşkun, N. (2021). Genç Nüfusta İşsizlik Histerisinin Sınanması: Türkiye Örneği. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*. <https://doi.org/10.25229/beta.892482>

- Çelik, H. (2019). İşsizlik histerisi geçerliliğinin Türkiye ve komşu ülkeleri için incelenmesi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 6(15), 41-68.
- Friedman, M. (1968). The role of monetary policy. *The American Economic Review*, 58(1), 1-17.
- Gustavsson, M., & Österholm, P. (2006). Hysteresis and non-linearities in unemployment rates. *Applied Economics Letters*, 13(9), 545-548. <https://doi.org/10.1080/13504850500461382>
- Güloğlu, B., & İspir, M. S. (2011). Doğal işsizlik oranı mı? İşsizlik histerisi mi? Türkiye için sektörel panel birim kök sınaması analizi. *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 205 - 215.
- Karanassou, M., Sala, H., & Snower, D. J. (2016). The natural rate of unemployment and policies to reduce it. *CESifo Economic Studies*, 62(1), 1-47.
- Konuk, T., & Engin, C. (2023). Uluslararası göçün işsizlik ve enflasyon üzerine etkisi: Panel veri analizi. *Öneri Dergisi*, 18(60), 291-317. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.1178132>
- Layard, R., Nickell, S., & Jackman, R. (1991). *Unemployment: Macroeconomic performance and the labour market*. Oxford University Press.
- Leon-Ledesma, M. A. (2002). Unemployment hysteresis in the US states and the EU: A panel approach. *Bulletin of Economic Research*, 54(2), 95-103. <https://doi.org/10.1111/1467-8586.00140>
- Li, Z., Su, C., & Tao, R. (2021). Does gender matter for the unemployment hysteresis effect among Asian countries?. *International Journal of Manpower*. <https://doi.org/10.1108/ijm-05-2019-0233>.
- Nazlıoğlu, Ş. (2010). Makro iktisat politikalarının tarım sektörü üzerindeki etkileri: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir karşılaştırma (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

- OECD. (2023). *Employment outlook 2023: Trends and policies in the labor market*. OECD Publishing.
- Özen Atabey, A. (2023). E7 ülkelerinde işsizlik histerisi: Doğrusal, doğrusal olmayan ve Fourier birim kök testlerinden kanıtlar. *Paradigma: İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 12(Özel Sayı), 27-41.
- Öztürk, M. (2020). Türkiye’de işsizlik histerisi hipotezinin geçerliliği: Çok boyutlu ve asimetrik yaklaşım. *OPUS – Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(10. Yıl Özel Sayısı), 4882-4910.
<https://doi.org/10.26466/opus.725553>
- Pesaran, H. M. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels (Discussion Paper No. 1240).
<https://doi.org/10.17863/CAM.5113>
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142, 50-93.
- Phelps, E. S. (1967). Phillips curves, expectations of inflation and optimal unemployment over time. *Economica*, 34(135), 254-281.
- Phelps, E. S. (1968). Money-wage dynamics and labor-market equilibrium. *Journal of Political Economy*, 76(4), 678-711.
- Üçler, Y., Yıldırım, M., Akcan, A., & Ak, Ö. (2022). Unemployment hysteria of young women and young men in Turkey. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 456-472.
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.1100513>
- Yaya, O., Ogbonna, A., & Mudida, R. (2019). Hysteresis of unemployment rates in Africa: new findings from Fourier ADF test. *Quality & Quantity*, 1-15.
<https://doi.org/10.1007/S11135-019-00894-6>.

TESTING THE HYSTERESIS AND NATURAL RATE HYPOTHESES IN YOUTH UNEMPLOYMENT: AN APPLICATION FOR OECD COUNTRIES

Extended Summary

Aim:

This study investigates the long-term dynamics of youth unemployment in OECD countries by testing the validity of the unemployment hysteresis hypothesis and the natural rate of unemployment hypothesis. The hysteresis hypothesis suggests that economic shocks have permanent effects on unemployment, while the natural rate hypothesis asserts that unemployment will return to its equilibrium level over time. Given the economic and social significance of youth unemployment, the study aims to determine which hypothesis better explains its behavior across OECD countries. The findings contribute to understanding labor market flexibility and inform policymakers on effective youth employment strategies.

Method(s):

This is an empirical study employing panel data analysis. The research covers 38 OECD countries from 1991 to 2023, utilizing panel unit root tests to examine the stationarity of youth unemployment rates. The study follows these steps:

1. Cross-sectional dependence tests were applied to assess the interdependence among countries. The presence of cross-sectional dependence was confirmed.

2. Given this dependence, second-generation panel unit root tests were employed, including:

- Pesaran CADF test
- Fisher ADF test
- Fisher PP test

3. If youth unemployment rates are stationary, it indicates that economic shocks do not have permanent effects, supporting the natural rate hypothesis. If not, it supports the hysteresis hypothesis.

Findings:

The empirical findings suggest that youth unemployment rates are stationary, meaning that they return to their natural level after economic shocks. The hysteresis hypothesis is rejected, while the natural rate hypothesis is supported. Key results include:

- Cross-sectional dependence tests confirm that economic shocks in one country affect others.

- Pesaran CADF, Fisher ADF, and Fisher PP tests indicate that youth unemployment rates are stationary at the 5% significance level.

- These findings suggest that OECD labor markets are flexible, and short-term fluctuations in youth unemployment do not have lasting effects.

Conclusion and Discussion:

This study provides strong evidence supporting the natural rate hypothesis for youth unemployment in OECD countries. The results align with the theoretical framework proposed by Friedman (1968) and Phelps (1967), suggesting that labor markets self-correct over time. These findings imply that long-term structural reforms rather than short-term interventions are crucial in addressing youth unemployment.

Key policy recommendations include:

1. Enhancing education-employment alignment through vocational training and digital skill development.

2. Promoting flexible employment models, such as remote and part-time work, to integrate young job seekers.

3. Encouraging entrepreneurship with startup incentives, low-interest loans, and mentorship programs.

4. Supporting labor mobility through international job opportunities and migration-friendly policies.

5. Implementing targeted employment policies to mitigate short-term economic shocks affecting youth employment.

This study fills an important gap in the literature by providing a comprehensive analysis of youth unemployment dynamics across 38 OECD countries over a long period. Future research could explore sectoral differences, gender-specific trends, and the impact of technological advancements on youth unemployment.

ANALYSIS OF UNIVERSAL HEALTH COVERAGE INDICATORS WITH CLUSTERING METHOD, A STUDY ON OECD COUNTRIES

Nihal Kalaycı OFLAZ*

Abstract

Health and Quality of Life (SDG3), one of the Sustainable Development Goals implemented by the United Nations Development Programme, aims to ensure that everyone has access to health services at the lowest possible cost. The increase in catastrophic health expenditure due to the COVID-19 pandemic has increased the importance of Universal Health Coverage, which is one of the goals to be achieved through SDG3. This study aims to determine Turkey's relative level of development among OECD countries in terms of Universal Health Coverage goals. In this study, cluster analysis, which is one of the multivariate statistical analysis methods, was used to analyse the countries with similar characteristics among OECD countries in terms of Universal Health Coverage sub-targets. In the analysis, hierarchical and non-hierarchical clustering analyses were carried out using data from 34 OECD countries. Three clusters were obtained in line with the results of both analyses. The main limitation of the study is that the data are not published every year. Compared to other countries in the cluster in which Turkey is included, it can be stated that in order to achieve universal health coverage, the quality and diversity of services included in the social security system should be increased and payment mechanisms should be improved in such a way as to reduce financial catastrophes.

Keywords: Sustainable Development, Universal Health Coverage, Cluster Analysis.

JEL Codes: I14, I15

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, nkalayci@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8252-5868

Evrensel Sağlık Kapsayıcılığı Göstergelerinin Kümeleme Yöntemi İle Analizi, OECD Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme

Öz

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının yürüttüğü Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları arasında yer alan Sağlık ve Kaliteli Yaşam (SKA3) amacı herkesin en düşük maliyetle sağlık hizmetlerine erişimini sağlamayı hedeflemektedir. COVID-19 pandemisi ile katastrofik sağlık harcamalarında meydana gelen artış SKA3 ile ulaşılması amaçlanan hedeflerden biri olan Evrensel Sağlık kapsayıcılığının önemi artırmıştır. Bu çalışma Türkiye'nin Evrensel Sağlık Kapsayıcılığı hedefleri açısından OECD ülkeleri arasındaki göreceli gelişme düzeyinin tespit edilmesi amacıyla tasarlanmıştır. Bu çalışmada Evrensel Sağlık Kapsayıcılığının alt hedefleri açısından OECD ülkeleri arasında benzer özellikler gösteren ülkelerin analiz edilmesi amacıyla çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemlerinden biri olan kümeleme analizinden yararlanılmıştır. Analizde 34 OECD ülkesinin verisinden yararlanılarak hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan kümeleme analizi yapılmıştır. Her iki analizden elde edilen sonuçlar doğrultusunda üç küme elde edilmiştir. Çalışmanın en önemli kısıtı verilerin her yıl açıklanmıyor olmasıdır. Türkiye için dahil olduğu kümede yer alan diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında evrensel sağlık kapsayıcılığına ulaşılabilmesi için sosyal güvenlik sistemine dahil olan hizmetlerin kalitesi ve çeşitliliğini artırmanın yanında ödeme mekanizmalarının finansal katastrofiyi azaltacak yönde iyileştirmesi gerektiği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Evrensel Sağlık Kapsayıcılığı, Kümeleme Analizi.

JEL Kodu: I14 , I15

1. INTRODUCTION

Although underdeveloped countries, particularly those hit by the debt crisis after the 1980s, have tried to compensate for inadequate resources allocated to health through privatization and out-of-pocket spending, the COVID-19 pandemic has demonstrated the importance of strengthening health systems (Civil Society Engagement Mechanism, 2021). Naturally, Universal Health Coverage (UHC), which ensures that all people receive the health services they need equally and with adequate quality and that the use of these services does not expose the user to financial hardship, has become a priority goal of health reform for both the World Health Organization (WHO) and many countries (WHO, 2025; Gabani et al., 2023; Zhou et al., 2024). Evidence suggests that health systems relying less on public and direct taxes and more on private payments are more

vulnerable to catastrophic health expenditure and that inequalities in health expenditure experienced by financially vulnerable populations pose significant challenges to achieving UHC (Shaltynov et al., 2024). This underscores the significance of economic, political and social measures to remove barriers to achieving UHC. However, government-funded social protection systems may also exhibit undesirable features, such as limited or uniform coverage of health services, especially in less developed countries (Gabani et al., 2023). To achieve UHC, it is crucial to incorporate different types and levels of health services and financial support in national health systems and social protection policies to meet the health needs of households and strengthen primary health care (Okamoto et al., 2024; Zhou et al., 2024). Although there are differences in implementation, the goal is to improve insurance coverage globally and remove barriers to individuals' exposure to financial risks.

The objectives of this study and the questions it seeks to answer are as follows: To perform an analysis in terms of the sub-indicators of the Universal Health Coverage target, to identify countries that are similar to Turkey in terms of indicators such as Population with household expenditure on health > 10% of total household expenditure or income (%), Population with household expenditure on health > 25% of total household expenditure or income (%), UHC: Service coverage index, Health expenditure as a percentage of GDP (%), Out-of-pocket expenditure as a percentage of GDP (%), Out-of-pocket expenditure as a percentage of health expenditure (%). This also makes it possible to identify which countries have difficulties in accessing health services. The main contribution of this study to the literature is that it provides an evaluation in terms of universal health coverage indicators, and it is noted that health and social welfare criteria are mostly examined in cluster analysis studies in the health sector. In this respect, it differs from other studies. To determine Türkiye's relative position in the light of global efforts, this study aims to analyze the current situation of OECD countries in terms of the sub-targets of UHC, the similarities between countries, and Türkiye's similarities and differences with other countries. For this purpose, hierarchical and non-hierarchical cluster analysis was conducted using the Orange package program.

This article is structured as follows. First, the conceptual framework of sustainable development, sustainable

development goals and SDG 3 are presented. Then, a literature review is conducted, cluster analysis is introduced, and data and methodology are explained. Finally, the results of the cluster analysis of the data on the sub-goals of the OECD countries identified for SDG3 and the conclusions of the study are presented.

2. SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Sustainable development is defined as development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs in "Our Common Future", also known as the "Brundtland Report", published by the World Commission on Environment and Development in 1987 (WCED, 1987). Looking at the steps taken globally for sustainable development, the adoption of the Rio Declaration on Environment and Development (Agenda 21) and the Paris Agreement, the most important agreement on climate change, in 1992 (Sachs, 2015) and the United Nations Conference on Sustainable Development (Rio+20) held in 2012, 10 years after this conference, are very important milestones for the realization of sustainable development goals (United Nations, 2012). The aim of the Rio+20 conference was to negotiate a new set of global sustainable development goals (SDGs) that would chart the course for sustainable development in the world after 2015 (Osborn et al., 2015). Indeed, the United Nations Millennium Development Goals, shared goals to be achieved by 2015, and subsequent initiatives, such as the 2030 Agenda for Sustainable Development, have played a crucial role in the global agenda (Mishra et al., 2024).

The 2030 Agenda for Sustainable Development is recognized as a global call to action. With the United Nations 2030 Agenda, 17 sustainable development goals and 169 targets related to these goals have been set to end poverty, reduce inequality, and create a more prosperous society (United

Nations, 2015). The Sustainable Development Goals are shown in Figure 1.

Figure 1: Sustainable Development Goals

Source: (United Nations, 2025).

The Sustainable Development Goals consist of universal, indivisible, and interrelated goals covering the period from January 1, 2016 to December 31, 2030 (Sachs, 2015). These 17 interconnected goals represent a holistic approach to global development, and the importance of the cooperation of all segments of society, technology, financial inclusion, and continuous monitoring for the realization of the goals are stated as the main theoretical findings of the Sustainable Development Goals (Mishra et al., 2024).

To ensure the cooperation of all segments and enhance the functionality of the Sustainable Development Goals, Sachs et al. (2019) proposed transformations in six areas. These areas include: (1) education, gender, and inequality; (2) health, well-being, and demography; (3) energy decarbonization and sustainable industry; (4) sustainable food, land, water, and oceans; (5) sustainable cities and communities; and (6) the digital revolution for sustainable development. Implementing these six transformational areas requires meeting technical

standards, combining public and private financing, developing and deploying new technologies, ensuring policy coherence, providing market incentives and regulations, and engaging civil society.

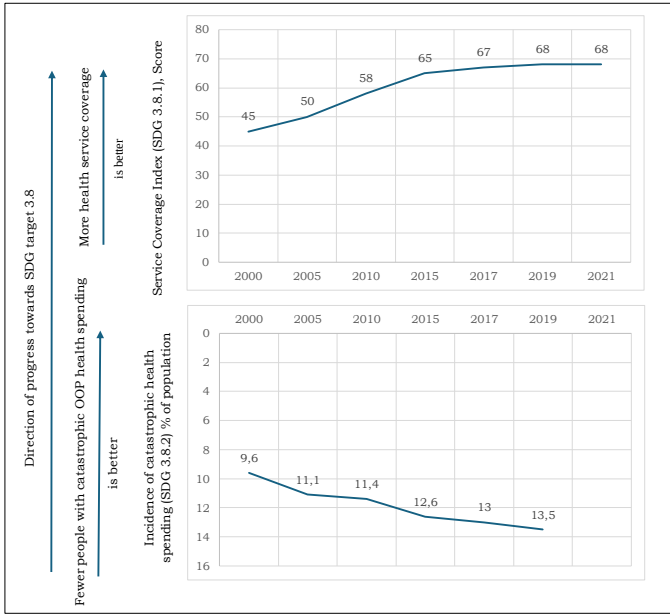
2.1. SDG3: Good Health and Well-Being

Health is one of the most fundamental human rights and a sustainable development goal contributing to social inclusion, equality, poverty eradication, economic growth and human dignity beyond health and well-being (Hoang-Vu Eozenou, et al., 2023). Health and quality of life is the third sustainable development goal, and the provision of equitable and affordable health services for all is one of the highest priority targets under this goal. The main reason for this is that catastrophic health expenditure impoverishes individuals and is one of the barriers to achieving sustainable development goals. According to WHO, out-of-pocket health expenditure will push 344 million people into extreme poverty and 1.3 billion people into relative poverty in 2019 (WHO, 2024a).

SDG3.8 is one of the most critical levers of SDG3, as it aims to achieve UHC or access to health services for all at the lowest cost and advocates for equity in accessing quality health services nationally and internationally (Cerf, 2019). SDG3.8 has two main sub-indicators. SDG3.8.1, the service coverage index, is calculated as the geometric mean of 14 indicators focused on four health service areas: a) family planning, b) communicable diseases, c) noncommunicable diseases, and d) service capacity and access (United Nations, 2023). SDG3.8.2 aims to prevent financial hardship due to out-of-pocket health expenditures. Financial hardship occurs when out-of-pocket health expenditures threaten people's standard of living or impede access to other basic needs, such as food, shelter, clothing, or education (WHO & World Bank, 2023). Every year, millions of people, mostly in low-income countries, are pushed into poverty as a result of excessive or catastrophic spending on health care. With households spending more than 40% of their income on health-related expenses, known as catastrophic health spending, protecting against this spending is a top priority for SDG3 (Chapman, 2016). SDG3.8.2 has two indicators. These

indicators are: Population with household expenditure on health > 10% of total household expenditure or income (%), Population with household expenditure on health > 25% of total household expenditure or income (%). For SDGs 3.8.1 and 3.8.2, global data for 2000-2021 on progress in coverage (SDG 3.8.1) and catastrophic out-of-pocket health expenditure (SDG 3.8.2) are presented in Chart 1.

Chart 1. Progress in service coverage (SDG3.8.1) and catastrophic OOP health spending (SDG3.8.2, 10% threshold), 2000-2021

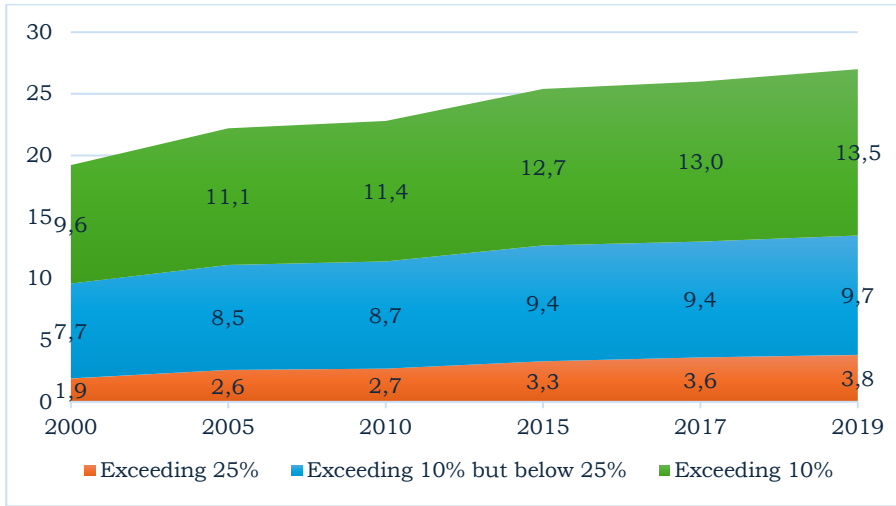

Source: (World Health Organization & The World Bank, 2023).

Chart 1 shows SDG3.8.1 and SDG3.8.2 in an integrated manner. The increase in SDG3.8.1, which monitors the service coverage index, is an indicator of increased coverage of health services. The global average of the service coverage index in the upper part of Chart 1 shows an increase between 2000 and 2021. SDG3.8.2 at the bottom of the graph indicates that the population exposed to catastrophic health expenditure should be reduced, and the global average shows that the population exposed to financial catastrophe due to out-of-pocket health expenditure has increased between 2000 and 2021.

In the global reporting of SDG3.8.2, two thresholds are used to determine household expenditure on health as a proportion of total household consumption or income: a lower threshold of 10% and an upper threshold of 25%. Using these two thresholds, financial hardship in health is measured by the corresponding indicator (WHO, 2024a). Chart 2 shows the proportion of the population with out-of-pocket health expenditure exceeding 10% or 25% of the household budget and the proportion of the population exceeding 10% but below 25% for 2000-2021 globally.

Chart 2. Proportion of the population with out-of-pocket health spending exceeding 10% or 25% of the household budget

Source: (WHO, 2024b).

The proportion of the population whose out-of-pocket health expenditure exceeds 10% or 25% of their household budget is gradually increasing. The graph also shows the proportion of the population whose out-of-pocket health expenditure is above 10% but below 25%. This group is also increasing in parallel with the other two thresholds. The global outlook for SDG3.8 is analyzed by region in Table 1.

Table 1. SDG3.8. Health and Quality Life

Areas	SDG 3.8.		
	3.8.1	3.8.2	
	UHC Service Coverage Index	Population with household expenditures on health> 10% of total household expenditure or income (%)	Population with household expenditures on health> 25% of total household expenditure or income (%)
	2021	2019	2019
African Region	44	8,6	2,6
Region of the Americas	80	7,8	1,5
South-East Asia Region	62	16,1	5,9
European Region	81	7,9	1,3
Eastern Mediterranean Region	57	12,1	2,2
Western Pacific Region	79	19,8	5,3
Global	68	13,5	3,8

Source: (WHO, 2024c).

UHC is highest in Europe (81), the Americas (80), and the Western Pacific (79), as measured by the service coverage index. Empirical evidence shows that a high service coverage index of UHC mitigates the health effects of COVID-19 in Southeast Asia and the Western Pacific Region (Saengtabtim et al., 2023).

With an index value of 44 in 2021, Africa is a region with inadequate health insurance coverage. Academic studies also support this situation. In fact, Kipo-Sunyehzi (2024) examined the policy strategies of four African countries (Rwanda, Tanzania, South Africa, and Ghana) to achieve UHC and found that less than 50% of the population in Rwanda and Ghana are not covered by health insurance and that four African countries spend less than 10% of their GDP on health. With these indicators, it will take some more time to achieve the goal of UHC in Africa by 2030.

The regions with the highest proportion (%) of the population spending more than 10% of total household expenditure or income on health are Western Pacific (19.8%), Southeast Asia (16.1%) and Eastern Mediterranean (12.1%).

The regions with the highest percentage of the population spending more than 25% of total household expenditure or income on out-of-pocket health care are Southeast Asia (5.9%) and Western Pacific (5.3%).

3. LITERATURE REVIEW

In the studies on universal health coverage, health expenditure and health systems are analysed using the cluster analysis method; in the study conducted by Çetintürk & Gençtürk (2020), cluster analysis was used to identify similar OECD countries according to the types of expenditures and to determine Türkiye's place among the OECD countries. 14 different expenditure variables used by 36 OECD countries for health services between 2003 and 2017 were analyzed using the Ward method. Countries were clustered according to their health expenditure types. Estonia, Latvia, Mexico, Czech Republic, Luxembourg, Belgium and Australia were identified as the countries with which Türkiye had the most similarities in different types of health expenditure. The study shows that Türkiye lags behind developed countries in health expenditure and clustering with countries with relatively low health expenditure.

In Demircioğlu & Eşiyok's (2020) study, health data from 36 OECD and EU member countries were evaluated, countries with similarities were identified, and Türkiye's place in these countries was tried to be determined. The K-means method, one of the clustering algorithms, was used to analyze the data. As a result, the countries were divided into binary, triple and quadruple clusters.

Gabani et al. (2023) examined the impact of health financing systems on health system outcomes using the clustering method including variables related to UHC and found that countries' social security systems perform better when the informal sector is smaller, GDP per capita is higher, corruption control is higher, and labor force reductions are lower.

Wagstaff & Neelsen (2020) measured the progress of 111 countries towards UHC using an index based on eight services and found that most countries increased their UHC index. However, the increases in the index did not necessarily coincide

with improvements in financial protection. The study emphasized that this is a possible trade-off between the two dimensions of UHC and that progress towards UHC requires improvements in financial protection and service coverage.

In the study of Özen (2024), 11 health provinces selected to classify the provinces in Türkiye based on health indicators were clustered according to the health structures of 81 provinces using hierarchical and non-hierarchical clustering methods. The results of the analysis performed with the "Ward Method and Squared Euclidean" distance, which is one of the hierarchical clustering methods, show which provinces have similar characteristics in terms of health indicators and which provinces are in a better/worse situation in terms of the health indicators considered.

The study by Köse (2022) determined how 36 OECD countries were grouped in 2019 according to the k-means clustering method in terms of selected indicators related to health workforce, health status, and health sector resources. In countries with high levels of wealth, such as Norway and Sweden, the health care quality is improving and access to health services is increasing as investments in health are prioritized.

Çuhadar & Altın (2023) examined the socioeconomic data of OECD countries during the COVID-19 period using cluster analysis. According to the data used in the study and the results of the cluster analysis, it was observed that Türkiye was in the same group as the countries that were at the bottom of the OECD countries in terms of education and health expenditure.

An analysis of studies on universal health coverage shows that studies have been conducted to investigate how to ensure progress by 2030 on the sub-criteria of this goal (Hogan et al., 2018; Rahman et al., 2018). This study differs from other studies in that it aims to identify countries that are similar to Türkiye in terms of the level of achievement of the sub-targets set for the goal of UHC (SDG3.8).

4. METHOD: CLUSTER ANALYSIS

Cluster analysis is defined as a multivariate statistical analysis technique that allows the researcher to find similar groups in any data set under study and divide them into clusters that are identical but different from others (Dalmajer, 2022; Gnanadesikan, 2011). Cluster analysis is a common data mining technique that aims to classify n of units or entities into homogeneous and heterogeneous clusters according to the determined characteristics of p variables (Lund & Ma, 2021). Two methods, hierarchical and non-hierarchical clustering, are used in the analysis, and the clustering analysis consists of the steps shown in Figure-2.

Figure 2. Stages of cluster analysis

Source: Created by the author.

Although data standardization is the first step in clustering analysis, original values can also be used (Altun Ada, 2011). The distance or similarity between the data is determined using different distance values, such as Euclidean, Manhattan, and Minkowski. Euclidean distance method is used to understand the closeness or distance between data points. This distance calculation calculates the shortest distance between n -dimensional points (Yılmaz et al., 2023:3). The Manhattan distance value is obtained as the absolute value of the differences of the points. The Minkowski distance value is obtained by generalizing the Euclidean distance and the Manhattan distances (Yılmaz et al., 2023:3). The number of clusters is determined using hierarchical and non-hierarchical clustering methods.

The classification of the OECD countries included in the study in terms of SDG3.8 indicators was carried out using cluster analysis, one of the multivariate statistical methods. The Orange package was used for the analysis. This program is a Python-based tool for data visualization and data mining. In this study, the research material consists of secondary data on UHC

indicators obtained from the WHO database. The variables, the years to which the variables belong and the sources from which the data were obtained are presented in Table-2.

Table 2. Variables and Sources

Variable	Explanations	Year	Source
X1	Population with household expenditures on health> 10% of total household expenditure or income (%)	2019	https://www.who.int/data/gho/indicator-metadata-registry/imr-details/4844
X2	Population with household expenditures on health> 25% of total household expenditure or income (%)	2019	https://www.who.int/data/gho/indicator-metadata-registry/imr-details/4844
X3	UHC: Service coverage index	2021	https://www.who.int/data/gho/data/themes/topics/service-coverage
X4	Health spending percentage of gdp (%)	2021	https://www.who.int/data/gho/data/indicators
X5	Out of pocket percentage of gdp %	2021	https://www.who.int/data/gho/data/themes/topics/financial-protection
X6	Out of pocket percentage of health expenditure (%)	2021	https://www.who.int/data/gho/data/themes/topics/financial-protection

The summary statistics for the parameters listed in Table 2 are presented in Table 3.

Table 3. Summary Stats

Variable	Mean	Mode	Median	Dispersion	Min.	Max
X1	8,306	4,3	7,2	0,601	1,5	21,4
X2	1,303	0,7	0,9	0,867	0,00	5,7
X3	83,235	82,0	84,0	0,051	74,5	91,0
X4	9,55088	4,565	9,431	0,25797	4,565	17,363
X5	1,77218	0,505	1,61	0,36497	0,505	3,228
X6	19,1675	8,906	17,0635	0,39588	8,906	41,371

According to summary statistics; the variable X3 (mean 83.235, dispersion 0.051) is almost constant. This means that the values of this variable are very close to each other. Variables X2 and X6 have a wider distribution and there are large differences between the values of these variables. Variables X1 and X4 show a medium degree of variability.

4.1. Results of Analysis

The Orange program calculates the distances between rows or columns in a data set to find the distance matrix. The data are normalized to ensure that data features are treated equally in the matrix. The normalization is performed on a column-by-column basis. The distance matrix allows only a two-dimensional comparison between variables. It does not perform hierarchical clustering as in a dendrogram (Aytaç, 2021). The distance matrix obtained based on Euclidean distance is given in Table-4.

Table 4. Distance Matrix

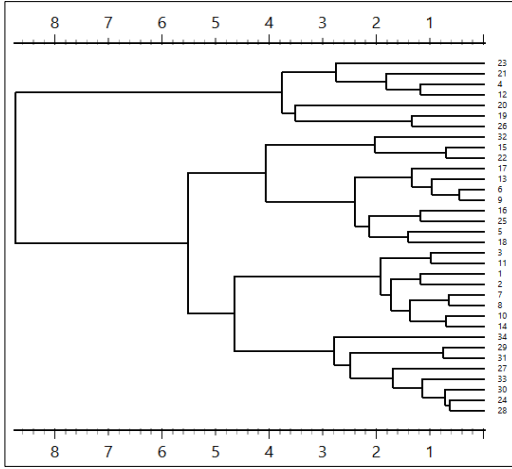
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
1		1.174	1.131	2.957	1.817	1.657	1.193	1.029	1.938	0.969	1.218	3.251	2.296	1.525	2.337	2.406	1.693	1.968	2.882	4.739	3.320	2.935	3.807	1.919	3.143	3.726	2.413	2.249	2.224	2.182	2.465	3.673	2.434	2.868
2	1.174		1.595	1.781	1.626	1.504	1.543	1.733	1.680	1.082	2.001	2.622	1.820	1.457	2.444	1.632	1.326	1.615	2.174	3.950	2.806	3.078	3.727	2.077	2.459	2.915	2.667	2.511	2.064	2.338	2.415	3.737	2.753	3.178
3	1.131	1.595		3.316	2.457	2.323	1.548	1.669	2.667	1.283	0.976	3.966	2.960	1.293	2.589	2.581	2.133	2.210	2.913	5.268	4.015	3.073	4.490	1.854	3.452	3.830	2.755	3.355	2.408	2.234	2.598	4.140	2.246	2.828
4	2.957	1.781	3.316		2.545	2.105	2.937	3.044	1.972	2.449	3.471	1.185	1.767	2.817	3.553	2.055	1.794	2.786	1.693	3.043	1.873	4.085	2.835	3.205	2.618	2.170	3.264	2.532	2.488	3.352	3.759	4.127	3.797	4.161
5	1.817	1.626	2.457	2.545		1.139	1.289	1.484	1.225	1.572	2.487	3.068	1.734	1.899	1.698	1.625	1.772	1.404	2.950	3.687	2.526	2.338	3.525	2.195	2.095	3.752	2.379	2.287	2.516	2.372	3.127	2.723	2.946	3.550
6	1.657	1.504	2.323	2.105	1.139		1.218	1.446	0.952	1.237	2.360	2.598	1.016	1.665	1.582	1.594	1.211	1.889	2.603	3.980	2.287	2.186	2.800	1.943	1.988	3.551	1.852	2.079	2.152	2.287	2.662	2.521	2.845	3.702
7	1.193	1.029	1.548	2.937	1.289	1.218		0.639	1.558	0.763	1.413	3.544	2.010	1.040	1.186	1.970	1.610	1.533	3.047	4.702	3.235	1.807	3.759	1.353	2.500	3.991	1.817	1.551	2.199	1.771	2.659	2.769	2.186	3.082
8	1.029	1.543	1.669	3.048	1.848	1.446	0.639		1.701	0.968	1.250	3.538	2.151	1.431	1.528	2.360	1.722	1.493	3.267	4.814	3.261	2.078	3.687	1.486	2.817	4.128	1.783	1.542	2.191	1.726	2.565	2.826	2.186	3.081
9	1.938	1.680	2.667	1.972	1.225	0.452	1.558	1.701		1.505	2.644	2.289	0.875	0.934	1.768	1.878	1.180	1.922	2.564	3.676	1.893	2.331	2.816	2.099	1.777	3.407	1.886	2.176	2.100	2.642	2.375	2.848	3.738	
10	0.969	1.082	1.283	2.469	1.572	1.237	0.763	0.968	1.505		1.251	3.075	1.762	0.696	1.055	1.712	1.080	1.418	2.469	4.468	2.961	2.212	3.536	1.121	2.339	3.368	1.752	1.524	1.521	2.016	1.910	1.539	2.751	
11	3.251	2.296	1.525	2.337	2.406	1.693	1.968	2.882	4.739	3.320	2.935	3.807	1.919	3.143	3.726	2.413	2.249	2.224	2.182	2.465	3.673	2.434	2.868											
12	2.296	1.525	2.337	2.406	1.693	1.968	2.882	4.739	3.320	2.935	3.807	1.919	3.143	3.726	2.413	2.249	2.224	2.182	2.465	3.673	2.434	2.868												
13	1.525	2.337	2.406	1.693	1.968	2.882	4.739	3.320	2.935	3.807	1.919	3.143	3.726	2.413	2.249	2.224	2.182	2.465	3.673	2.434	2.868													
14	2.337	2.406	1.693	1.968	2.882	4.739	3.320	2.935	3.807	1.919	3.143	3.726	2.413	2.249	2.224	2.182	2.465	3.673	2.434	2.868														
15	2.406	1.693	1.968	2.882	4.739	3.320	2.935	3.807	1.919	3.143	3.726	2.413	2.249	2.224	2.182	2.465	3.673	2.434	2.868															
16	2.337	2.406	1.693	1.968	2.882	4.739	3.320	2.935	3.807	1.919	3.143	3.726	2.413	2.249	2.224	2.182	2.465	3.673	2.434	2.868														
17	1.693	1.968	2.882	4.739	3.320	2.935	3.807	1.919	3.143	3.726	2.413	2.249	2.224	2.182	2.465	3.673	2.434	2.868																
18	1.968	2.882	4.739	3.320	2.935	3.807	1.919	3.143	3.726	2.413	2.249	2.224	2.182	2.465	3.673	2.434	2.868																	
19	3.320	2.935	3.807	1.919	3.143	3.726	2.413	2.249	2.224	2.182	2.465	3.673	2.434	2.868																				
20	2.935	3.807	1.919	3.143	3.726	2.413	2.249	2.224	2.182	2.465	3.673	2.434	2.868																					
21	3.807	1.919	3.143	3.726	2.413	2.249	2.224	2.182	2.465	3.673	2.434	2.868																						
22	1.919	3.143	3.726	2.413	2.249	2.224	2.182	2.465	3.673	2.434	2.868																							
23	3.143	3.726	2.413	2.249	2.224	2.182	2.465	3.673	2.434	2.868																								
24	3.726	2.413	2.249	2.224	2.182	2.465	3.673	2.434	2.868																									
25	2.413	2.249	2.224	2.182	2.465	3.673	2.434	2.868																										
26	2.249	2.224	2.182	2.465	3.673	2.434	2.868																											
27	2.224	2.182	2.465	3.673	2.434	2.868																												
28	2.182	2.465	3.673	2.434	2.868																													
29	2.465	3.673	2.434	2.868																														
30	3.673	2.434	2.868																															
31	2.434	2.868																																
32	2.868																																	
33																																		
34																																		

According to the distance matrix, the countries with the lowest correspondence are 28 (Slovenia) and 24 (Norway), 24 (Norway) and 27 (Slovakia), 24 (Norway) and 30 (Sweden). The countries with the highest agreement are 20 (Latvia) and 11 (Germany), 20 (Latvia) and 3 (Canada).

4.1.1. Hierarchical Cluster Analysis

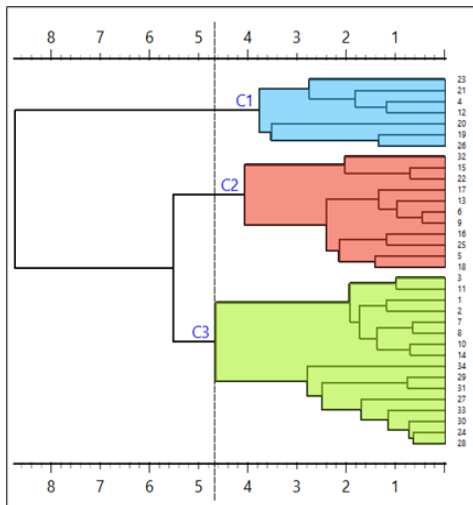
Hierarchical clustering analysis was performed using Ward's linkage method, which employs dendrograms that are grouped in a nested pattern. Dendrograms can be used to comment on the closeness or similarity of data between clusters (MathWorks.com). Figure-3 shows the dendrogram generated by Ward's method.

Figure 3. Hierarchical clustering (Dendrogram of Ward's Method)

The dendrogram shows the order in which the graphical clusters are combined. It is therefore interpreted by examining the height at which the objects that make up the dendrogram are brought together. The similarity between countries 28 and 24, 31 and 29, 10 and 14, 8 and 7, 2 and 1, 11 and 3 is strong; the similarity between countries 18 and 5, 25 and 16, 9 and 6, 22 and 15 is high; 26 and 19, 12 and 4 are also highly similar. The clusters related to the dendrogram by Ward method are given in Figure 4.

Figure 4. Dendrogram and cluster numbers of Ward's Method

The number of clusters obtained using the dendrogram chart was determined as three according to the non-progressive clustering method. X1: Population whose household health expenditure is more than 10% of total household expenditure or income (%), X2: Population whose household health expenditure is more than 25% of total household expenditure or income (%), X3: UHC: service coverage index, X4: Health expenditure as a percentage of GDP (%), X5: Out-of-pocket expenditure as a percentage of GDP (%), X6: Clusters obtained from data of out-of-pocket expenditure as a percentage of health expenditure (%) are shared in Table-5.

Table 5. Clusters According to Wards's Method

	Countries	Cluster	X1	X2	X3	X4	X5	X6
1	AUT	C3	4.3	0.7	84.5	12.096	1.909	15.779
2	BEL	C3	11.4	1.4	85.6	11.043	1.972	17.856
3	CAN	C3	3.5	0.8	91.0	12.334	1.730	14.023
4	CHL	C1	14.6	2.1	82.3	9.343	2.828	30.266
5	COL	C2	8.2	2.2	79.6	9.018	1.233	13.670
6	CRI	C2	7.4	1.1	81.1	7.569	1.570	20.742
7	CZE	C3	4.6	0.8	84.2	9.489	1.208	12.726
8	DNK	C3	2.9	0.5	82.0	10.824	1.364	12.598
9	EST	C2	8.8	1.2	79.3	7.491	1.653	22.074
10	FIN	C3	6.7	0.7	85.7	10.250	1.650	16.101
11	DEU	C3	1.5	0.1	88.0	12.934	1.558	12.044
12	GRC	C1	16.9	1.6	77.2	9.173	3.057	33.330
13	HUN	C2	12.3	0.9	79.5	7.376	1.817	24.640
14	ISL	C3	7.0	0.9	88.9	9.734	1.426	14.647
15	IRL	C2	5.6	0.5	82.7	6.717	0.718	10.688
16	ISR	C2	12.8	2.6	85.5	7.905	1.565	19.799
17	ITA	C2	9.3	1.1	83.8	9.384	2.055	21.894
18	JPN	C2	11.1	2.0	83.5	11.299	1.256	11.114
19	KOR	C1	12.0	2.9	89.1	9.331	2.715	29.099
20	LVA	C1	21.4	5.7	74.6	9.045	2.441	26.982
21	LTU	C1	12.9	2.7	75.3	7.823	2.359	30.158
22	LUX	C2	4.3	0.2	83.1	5.668	0.505	8.906
23	MEX	C1	4.4	1.2	74.5	6.079	2.515	41.371
24	NOR	C3	5.1	0.5	87.0	9.919	1.394	14.055
25	POL	C2	16.1	2.0	82.0	6.439	1.278	19.847
26	PRT	C1	18.4	3.3	87.9	11.137	3.228	28.988
27	SVK	C3	2.7	0.0	81.8	7.751	1.504	19.404
28	SVN	C3	3.7	0.3	84.4	9.478	1.222	12.897
29	ESP	C3	7.9	1.1	85.3	10.740	2.255	20.997
30	SWE	C3	5.5	0.7	85.2	11.247	1.472	13.085
31	CHE	C3	7.9	0.3	86.3	11.801	2.628	22.265
32	TUR	C2	4.2	0.7	75.6	4.565	0.743	16.271
33	GBR	C3	2.4	0.6	87.8	12.365	1.568	12.678
34	USA	C3	4.6	0.9	85.7	17.363	1.858	10.700

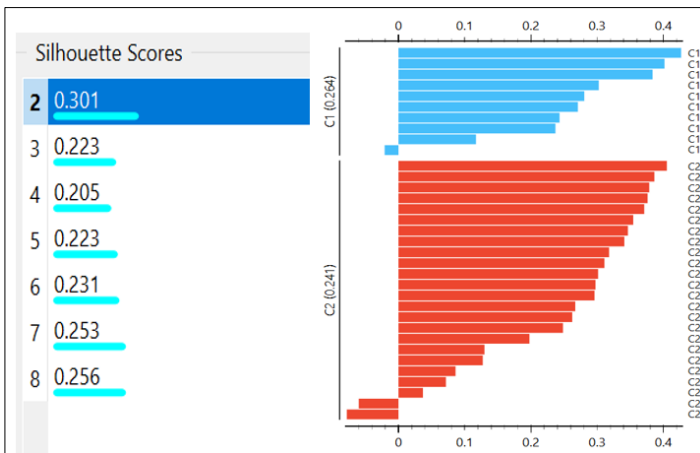
Countries in Cluster C1 are Chile, Greece, Korea, Latvia, Lithuania, Mexico, and Portugal. Countries in Cluster C2 are

Colombia, Costa Rica, Estonia, Hungary, Ireland, Israel, Italy, Japan, Luxembourg, Poland, and Türkiye. Countries in Cluster C3 are Austria, Belgium, Canada, the Czech Republic, Denmark, Finland, Germany, Iceland, Norway, Slovakia, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, the United Kingdom, and the United States.

4.1.2. Non-Hierarchical Cluster Analysis

The data of the countries included in the analysis are clustered using the K-means method. The clustering is done using the silhouette method created in the orange program. The silhouette method was first introduced by Rousseeuw in 1987 and uses the average dissimilarity of the object to all other objects in the cluster. The silhouette value ranges from -1 to 1. The closer the value is to 1, the closer the relationship between the object and the cluster (Prabaswara et al., 2024). In other words, this value indicates how a data point belongs to a cluster; if the value is close to 1, the data point fits into that cluster. The number of clusters can be determined using the average silhouette coefficient in K-means. When the silhouette score is examined according to the K-means method, it is suggested that the OECD member countries should be classified into two clusters in terms of UHC indicators with a score of 0.301, as shown in Chart 5.

Chart 5. Silhouette Plot Graph

Using the K-means method, it can be seen that the OECD member countries consist of two clusters according to the silhouette value in terms of UHC indicators, and the clusters and silhouette values are presented in Table-6.

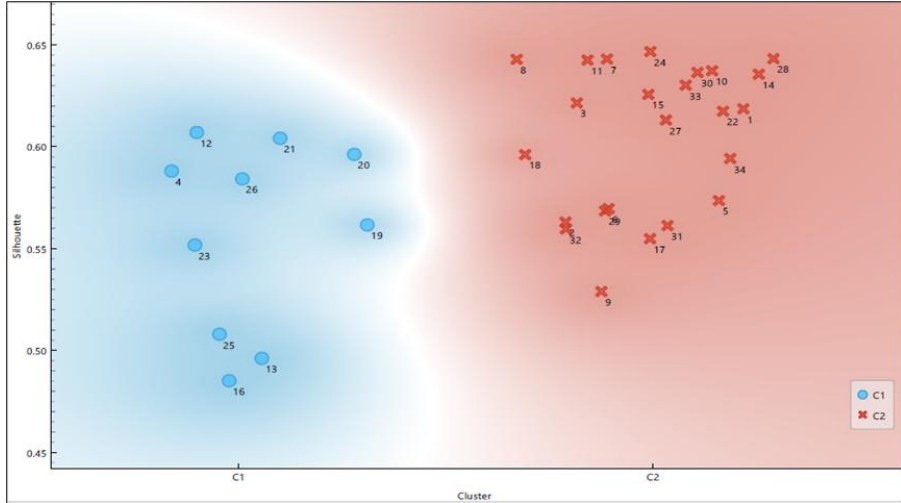
Table 6. Clusters & Silhouette values according to the K-means method

Country Code	Countries	Cluster	Silhouette Scores
1	AUT	C2	0.618600
2	BEL	C2	0.563014
3	CAN	C2	0.621514
4	CHL	C1	0.588072
5	COL	C2	0.573593
6	CRI	C2	0.569595
7	CZE	C2	0.643055
8	DNK	C2	0.642913
9	EST	C2	0.528956
10	FIN	C2	0.637282
11	DEU	C2	0.642543
12	GRC	C1	0.606977
13	HUN	C1	0.496132
14	ISL	C2	0.635598
15	IRL	C2	0.625695
16	ISR	C1	0.485164
17	ITA	C2	0.554857
18	JPN	C2	0.596122
19	KOR	C1	0.561636
20	LVA	C1	0.596244
21	LTU	C1	0.604156
22	LUX	C2	0.617410
23	MEX	C1	0.551776
24	NOR	C2	0.646715
25	POL	C1	0.507996
26	PRT	C1	0.584231
27	SVK	C2	0.613114
28	SVN	C2	0.643233
29	ESP	C2	0.568497
30	SWE	C2	0.636482
31	CHE	C2	0.561317
32	TUR	C2	0.559640
33	GBR	C2	0.630219
34	USA	C2	0.594202

Comparing the data of the two clusters formed according to the silhouette score, the countries in cluster C1 have values above 0.49, and Israel differs from other countries as it has a value below this score. However, it is included in Cluster C1. The silhouette score of the countries in Cluster C2 is above approximately 0.56. Therefore, Estonia and Italy are included in cluster C2, although they are negatively differentiated from other countries as they have values below 0.56. The two clusters

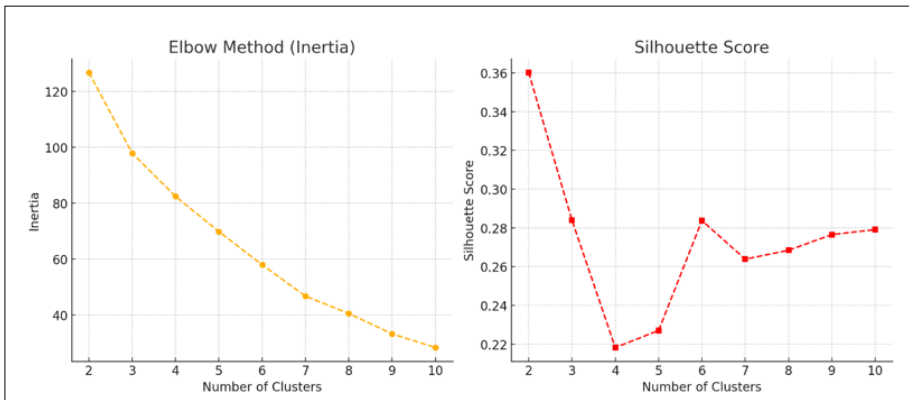
formed according to the Silhouette score are shown in the Chart-6.

Chart 6. Cluster Analysis Results

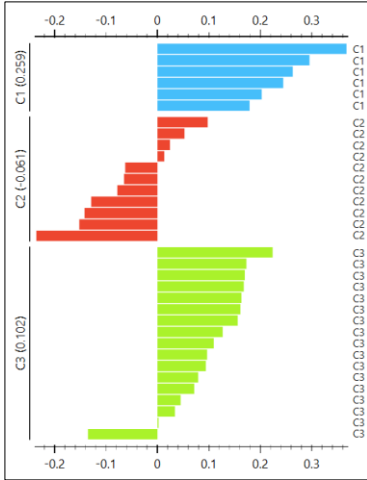
As the formation of three clusters according to the Silhouette value provides a more homogeneous view, OECD member countries are also considered to form three clusters in terms of universal health coverage indicators. Various metrics such as the Elbow Method and Silhouette Score were used to determine the optimal number of clusters. The elbow method is a method that looks at the percentage of variance explained as a function of the number of clusters (Bholowalia & Kumar, 2014). The scores for the three clusters are shown in Chart 7.

Chart 7. Elbow Method and Silhouette Score

According to the elbow method, the significant break point of the curve indicates 2 or 3 clusters. According to Silhouette Score, 2 clusters are highest, but 3 clusters are also high. In line with these results, it is determined that the most logical approach is to divide the OECD countries into 3 different groups. The details of Silhouette Score are given in Chart 8.

Chart 8. Silhoutte Score

The three clusters formed by the K-means method according to the silhouette value in terms of UHC indicators of OECD member countries are presented in Table-7.

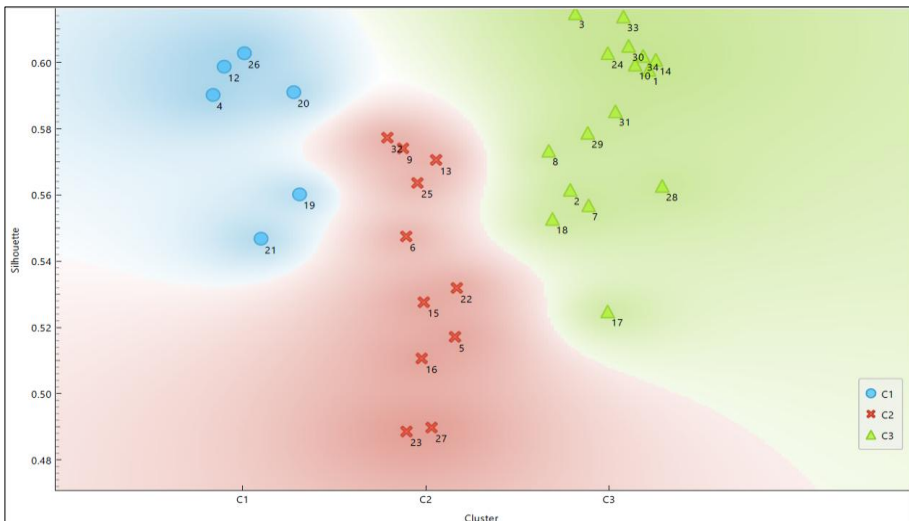
Table 7. Clusters & Silhouette values according to the K-means method

Country Code	Countries	Cluster	Silhouette Scores
1	AUT	C3	0.597679
2	BEL	C3	0.561461
3	CAN	C3	0.614725
4	CHL	C1	0.590116
5	COL	C2	0.517129
6	CRI	C2	0.547421
7	CZE	C3	0.556771
8	DNK	C3	0.573260
9	EST	C2	0.573993
10	FIN	C3	0.599232
11	DEU	C3	0.626648
12	GRC	C1	0.598637
13	HUN	C2	0.570515
14	ISL	C3	0.600715
15	IRL	C2	0.527568
16	ISR	C2	0.510608
17	ITA	C3	0.524787
18	JPN	C3	0.552711

Country Code	Countries	Cluster	Silhouette Scores
19	KOR	C1	0.560109
20	LVA	C1	0.590936
21	LTU	C1	0.546740
22	LUX	C2	0.531877
23	MEX	C2	0.488563
24	NOR	C3	0.602722
25	POL	C2	0.563548
26	PRT	C1	0.602692
27	SVK	C2	0.489770
28	SVN	C3	0.562668
29	ESP	C3	0.578662
30	SWE	C3	0.604911
31	CHE	C3	0.585169
32	TUR	C2	0.577214
33	GBR	C3	0.613738
34	USA	C3	0.601889

Comparing the silhouette scores of the three clusters, we see that they are above 0.54. Colombia, Ireland, Israel, Mexico and Slovakia in cluster C2 and Italy in cluster C3 are different from the other countries as they have a silhouette score below 0.54. The silhouette scores of the countries in clusters C1 and C3 are above 0.54. In this respect, the countries included in the two clusters are the closest countries in terms of silhouette score. The results in terms of the silhouette score obtained according to the K-means non-hierarchical clustering method are presented in Chart-9.

Chart 9. Cluster Analysis Results

When the clusters obtained by the K-means method are evaluated, the countries in cluster C1 are Chile, Greece, Korea, Latvia, Lithuania and Portugal. The countries in cluster C2 are Colombia, Costa Rica, Estonia, Hungary, Ireland, Israel, Luxembourg, Mexico, Poland, Slovakia and Türkiye. Countries in Cluster C3 are Austria, Belgium, Canada, Czech Republic, Denmark, Finland, Germany, Iceland, Italy, Japan, Norway, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, the United Kingdom and the United States.

Countries are included in different clusters according to the hierarchical and non-hierarchical clustering methods; Mexico is in cluster C1 according to the hierarchical clustering method, while it is in cluster C2 according to the non-hierarchical clustering method. Italy, Japan and Slovakia are in cluster C2 according to the hierarchical clustering method and cluster C3 according to the non-hierarchical clustering method. Türkiye is in cluster C2 according to both hierarchical and non-hierarchical clustering methods. The silhouette value is the closest to 1 among the countries in cluster C2. According to the K-means method, the data for the countries in Cluster C2 are presented in Table-8.

Table 8. Countries in cluster C2 according to the K-means method

Country	Cluster	Silhouette Scores	X1	X2	X3	X4	X5	X6
			Pop. with household expenditures on health> 10% of total household expenditure or income (%)	Pop. with household expenditures on health> 25% of total household expenditure or income (%)	UHC: Service coverage index	Health spending per. of GDP (%)	Out of pocket per. of GDP %	Out of pocket per. of health exp. (%)
COL	C2	0.51712	8,2	2,2	79,6	9,01	1,23	13,6
CRI	C2	0.54742	7,4	1,1	81,1	7,56	1,57	20,7
EST	C2	0.57399	8,8	1,2	79,3	7,49	1,65	22,0
HUN	C2	0.57051	12,3	0,9	79,5	7,37	1,81	24,6
IRL	C2	0.52756	5,6	0,5	82,7	6,71	0,71	10,6
ISR	C2	0.51060	12,8	2,6	85,5	7,90	1,56	19,7
LUX	C2	0.53187	4,3	0,2	83,1	5,66	0,50	8,9
MEX	C2	0.48856	4,4	1,2	74,5	6,07	2,51	41,3
POL	C2	0.56354	16,1	2	82	6,43	1,27	19,8
SVK	C2	0.48977	2,7	0	81,8	7,75	1,50	19,4
TUR	C2	0.57721	4,2	0,7	75,6	4,56	0,74	16,2

When Türkiye's current situation is compared with the countries in the same cluster, in terms of the variable of the population with health expenditure more than 10% of total household expenditure or income (%), the value of (4.2%) is below the C2 cluster average of (7.89%). In terms of the variable of the population with health expenditure more than 25% of total household expenditure or income (%), the value of (1%) is below the C2 cluster average of (1%), (15%), (1.37%) for the variable of out-of-pocket expenditure as a percentage of GDP, and (19.76%) for the variable of the out-of-pocket percentage of health expenditure (%) are positive steps towards achieving UHC. However, the fact that the service coverage index and the percentage of GDP spent on health (%) are below the averages of (80.43) and (6.96%), respectively, indicates that there are challenges in achieving UHC. Within the framework of the results obtained from the study, according to the K-means averages method, it is seen that Luxembourg and Ireland have achieved more favorable results than Türkiye in terms of access to UHC in terms of all variables in terms of countries in cluster C2, where Türkiye is located.

At this point, the questions of what the health spending share should be and whether health spending is being used efficiently come to the fore. A health expenditure share of less than 4-5% of GDP makes it challenging to achieve UHC (Jowett et al., 2016). Empirical studies also suggest that 5% of GDP public health spending is necessary to achieve UHC (Mcintyre et al., 2017). According to the Report on Financing Health Systems on the Road to Universal Coverage (2010), countries whose entire population has access to most services typically spend around 5-6% of GDP on health, but it is also noted that 20-40% of this expenditure is wasted due to inefficiency (WHO, 2010). Reducing corruption, prioritizing basic health services, improving the quality of health services and reducing inequalities are as important as ensuring the efficiency of health budgets to achieve UHC (Civil Society Engagement Mechanism, 2019). In Türkiye, adjusting the sub-parameters that make up the service coverage index, increasing the variety of services covered by the social security system, and reducing the share of out-of-pocket health expenditures, although it remains below

the average than other OECD countries are crucial for eliminating health inequalities.

5. CONCLUSION

In this study, cluster analysis was conducted using the indicators related to UHC, one of the primary targets of the health and quality of life goal, the third of the United Nations Sustainable Development Goals. The aim was to identify countries with similar characteristics to Türkiye using data on UHC-related variables from 34 countries for which data were available for analysis. For this purpose, Ward's technique, one of the hierarchical clustering methods, and the K-means technique, one of the non-hierarchical clustering methods, were used.

As a result, Türkiye was found to be in cluster C2 in terms of hierarchical and non-hierarchical clustering methods. The hierarchical clustering analysis indicates that the countries in cluster C2 are Colombia, Costa Rica, Estonia, Hungary, Ireland, Israel, Italy, Japan, Luxembourg and Poland. According to the non-hierarchical clustering analysis results, Türkiye is included in cluster C2 with Colombia, Costa Rica, Estonia, Hungary, Ireland, Israel, Luxembourg, Mexico, Poland and Slovakia. Both hierarchical and non-hierarchical clustering methods Show that Mexico, Italy, Japan and Slovakia are included in different clusters.

According to the K-means non-hierarchical clustering method, Luxembourg and Ireland have more positive results than Türkiye in terms of access to UHC in terms of all variables analyzed in the study. For Türkiye, the quality, diversity and inclusion rate of services in payment mechanisms should be increased, especially regarding the sub-parameters that make up the service coverage index and the services included in the social security system. However, to make progress towards UHC, the share of out-of-pocket health expenditure should be reduced. Khan et al. (2017) argue that large and unpredictable health payments can expose households to significant financial risks, which can lead to poverty. In addition, as Gaddam, R., & Rao (2023) point out, the catastrophic burden of out-of-pocket expenditures can shift the inequality caused by financial

catastrophes from the rich to the poor. Reducing the share of out-of-pocket expenditure will decrease financial catastrophes and is also important for eliminating health inequalities. Panda et al. (2024) report that Indian households spend 11 per cent of their monthly consumption expenditure on inpatient health care, and 28 per cent of households have an increased financial burden due to increased inpatient health care expenditure. Similarly, in Ethiopia, out-of-pocket health expenditure accounts for 31 per cent of the population, leading to catastrophic and impoverishing expenditure (Tadiwos et al., 2025). Protecting individuals against financial risks is therefore of paramount importance.

Türkiye spends the lowest share of GDP on health (4.5%) than the countries in Cluster C2. To make progress towards UHC, it is recommended that this ratio be around 5-6% of GDP. In addition to increasing the share of health expenditure in GDP, it is also essential to ensure the efficient use of these resources, diversify the range of services provided under the umbrella of social security, and redirect them towards areas that promote a more qualitative development of the services provided. In further studies, different analyses can be conducted on the allocation of health budgets, both according to the time interval and whether the share of countries' health expenditures is public or private.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan ederim. Aksi bir durumun tespiti halinde Akademik İzdüşüm Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Destek ve Teşekkür: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın tüm süreci makalenin beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çatışma Beyanı: Araştırmada herhangi bir çıkar çalışması bulunmamaktadır.

REFERENCES

- Aytaç, E. (2021). An Alternative Approach in Defining the Similarity of Catchments: Application of Hierarchical Clustering Method. *AKU J. Sci. Eng.* 21 (2021) 047101. 958-970.
- Bholowalia, P., & Kumar, A. (2014). EBK-means: A clustering technique based on elbow method and k-means in WSN. *International Journal of Computer Applications*, 105(9), 17-24.
- Cerf, M. E. (2019). Sustainable development goal integration, interdependence, and implementation: The environment-economic-health nexus and UHC. *Global Challenges*, 3(9), 1900021, 1-6.
- Cetinturk, İ., & Gençturk, M. (2020). The Classification of The Health Expenditure Indicators of OECD Countries Through Clustering Analysis. *Süleyman Demirel University Visionary Journal*, 11(26), 228-244.
- Civil Society Engagement Mechanism (2019). Why 5% Of GDP, Access date: 2.2,2025 from <https://cseonline.net/wp-content/uploads/2019/07/WHY-5-of-GDP-1.pdf>.
- Civil Society Engagement Mechanism (2021). What is UHC?. Access date: 2.2,2025. <https://cseonline.net/lessons/what-is-universal-health-coverage/>.
- Chapman, A. R. (2016). Assessing the UHC target in the sustainable development goals from a human rights perspective. *BMC international health and human rights*, 16 (33), 1-9.
- Cuhadar, P., & Altin, M. (2023). A Study on the Socio-Economic Effects of the COVID-19 Process with Cluster Analysis. (Ed. S.Karabulut). *Analysis of Economic and Financial Applications with Empirical Methods*, 47-58. Bursa: Ekin Bookshop.
- Dalmajer, E. S., Nord, C. L., & Astle, D. E. (2022). Statistical power for cluster analysis. *BMC bioinformatics*, 23(1), 205.

- Demircioğlu, M., & Eşiyok, S. (2020). Classifying Countries With Clustering Analysis In Struggling COVID-19 Pandemic. *Istanbul Ticaret University Journal of Social Sciences*, 19(37), 369-389.
- Gabani, J., Mazumdar, S., & Suhrcke, M. (2023). The effect of health financing systems on health system outcomes: A cross-country panel analysis. *Health Economics*, 32(3), 574-619.
- Gaddam, R., & Rao, K. R. (2023). Incidence, inequality and determinants of catastrophic health expenditure in India. *Journal of Health Management*, 25(1), 30-39.
- Gnanadesikan, R. (2011). *Methods for statistical data analysis of multivariate observations*. John Wiley & Sons.
- Hoang-Vu Eozenou, P., Neelsen, S., & Pirlea AF. (2023). UHC as a Sustainable Development Goal, Access date: 02.02,2025 <https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/stories/universal-health-coverage-as-a-sustainable-development-goal.html>.
- Hogan, D. R., Stevens, G. A., Hosseinpoor, A. R., & Boerma, T. (2018). Monitoring universal health coverage within the Sustainable Development Goals: development and baseline data for an index of essential health services. *The Lancet Global Health*, 6(2), e152-e168.
- Jowett M, Brunal MP, Flores G, Cylus J. (2016). Spending targets for health: no magic number. Geneva: World Health Organization. Access date: <http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/250048/1/WHO-HIS-HGFHFWorkingPaper-16.1-eng.pdf>.
- Khan, J. A., Ahmed, S., & Evans, T. G. (2017). Catastrophic healthcare expenditure and poverty related to out-of-pocket payments for healthcare in Bangladesh—an estimation of financial risk protection of universal health coverage. *Health policy and planning*, 32(8), 1102-1110.
- Kipo-Sunyehzi, D.D. (2024). Sustainable Development Goal 3.8 UHC from global perspectives: An analysis of the health insurance policies in Rwanda, Tanzania, South Africa, and

- Ghana. *Health Sciences Investigations Journal*, 6(1), 814-822.
- Köse, A. (2022). Evaluation of OECD Countries According to Clustering Analysis Method In Terms Of Health Indicators. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS*, 12(4), 2010-2021.
- Lund, B., & Ma, J. (2021). A review of cluster analysis techniques and their uses in library and information science research: k-means and k-medoids clustering. *Performance Measurement and Metrics*, 22(3), 161-173.
- MathWorks.com, Access date: 25,03,2025.
<https://www.mathworks.com/help/stats/dendrogram.html>.
- Mishra, M., Desul, S., Santos, C. A. G., Mishra, S. K., Kamal, A. H. M., Goswami, S., ... & Baral, K. (2024). A bibliometric analysis of sustainable development goals (SDGs): a review of progress, challenges, and opportunities. *Environment, Development And Sustainability*, 26(5), 11101-11143.
- Mcintyre, D., Meheus, F., & Röttingen, J. A. (2017). What level of domestic government health expenditure should we aspire to for UHC?. *Health Economics, Policy and Law*, 12(2), 125-137.
- Okamoto, S., Sata, M., Rosenberg, M., Nakagoshi, N., Kamimura, K., Komamura, K., ... & Iso, H. (2024). UHC in the context of population ageing: catastrophic health expenditure and unmet need for healthcare. *Health Economics Review*, 14(1), 8.
- Osborn, D., Cutter, A., & Ullah, F. (2015). Universal sustainable development goals. *Understanding the transformational challenge for developed countries*, 2(1), 1-25.
- Ozen, M. Y. (2024). Türkiye's Health Profile: Health Indicators and Cluster Analysis by Provinces. *Journal of Health and Nursing Management*. 11(3), 583-593.
- Panda, H. S., Rout, H. S., & Jakovljevic, M. (2024). Catastrophic health expenditure of inpatients in emerging economies:

- evidence from the Indian subcontinent. *Health Research Policy and Systems*, 22(1), 104, 1-10.
- Pilgir, P., & Akçetin, N. Ç. (2022). How is the Life of Women in OECD Countries?: A Look with Cluster Analysis. *Academic Research in Social and Administrative Sciences*. (Ed. A.Yildiz & K. Çapraz). İstanbul: Hyper yayın.
- Prabaswara, R., Kalla, M. I., Siregar, P. O., Falihin, M. M. A., Simanjuntak, B. S. P., & Sormin, S. (2024). Cluster analysis of province case mix index on Indonesian national health security (BPJS Kesehatan) system. *Science Midwifery*, 12(2), 713-721.
- Rahman, M. S., Rahman, M. M., Gilmour, S., Swe, K. T., Abe, S. K., & Shibuya, K. (2018). Trends in, and projections of, indicators of universal health coverage in Bangladesh, 1995–2030: a Bayesian analysis of population-based household data. *The Lancet Global Health*, 6(1), e84-e94.
- Sachs, J. D. (2015). Achieving the sustainable development goals. *Journal of International Business Ethics*, 8(2), 53-62.
- Sachs, J. D., Schmidt-Traub, G., Mazzucato, M., Messner, D., Nakicenovic, N., & Rockström, J. (2019). Six Transformations to achieve the Sustainable Development Goals. *Nature Sustainability*, 2(9), 805–814.
- Saengtabtim, K., Tang, J., Leelawat, N., Egawa, S., Suppasri, A., & Imamura, F. (2023). UHC mitigated COVID-19 health-related consequences in Asia Oceania. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 92, 103725.
- Shaltynov, A., Jamedinova, U., Semenova, Y., Abenova, M., & Myssayev, A. (2024, May). Inequalities in Out-of-Pocket Health Expenditure Measured Using Financing Incidence Analysis (FIA): A Systematic Review. In *Healthcare*, Vol. 12, No. 10, 1051.
- Tadiwos, Y. B., Kassahun, M. M., & Mebratie, A. D. (2025). Catastrophic and impoverishing out-of-pocket health expenditure in Ethiopia: evidence from the Ethiopia socioeconomic survey. *Health Economics Review*, 15(1), 15, 1-13.

- United Nations (2012). The future we want. In *Conference on Sustainable Development (Rio+ 20)* (Vol. 20). Access date: 05.02,2025.<https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/istedigimiz-gelecek-birlesmis-milletler-surdurulebilir-kalkinma-konferansi>.
- United Nations (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. *New York*. Access date: 05,02,2025 <https://docs.un.org/en/A/RES/70/1>.
- United Nations (2023). SDG indicator metadata (Harmonized metadata template-format version 1.1), Access date: 02.02,2025.<https://unstats.un.org/sdgs/metadata/files/Metadata-03-08-01.pdf>.
- United Nations (2025). Sustainable Development Goals, Access date: 10.02, 2025. <https://sdgs.un.org/>
- Yilmaz, M., Inan, O., & Terzioğlu, H. (2023). A Brief Review on Hierarchical Clustering Methods. *Innovative approaches in engineering 1*. (Eds. S.Servi & AC.Agacayak).Egitim Publishing Group.
- Zhou, Y., Li, C., Wang, M., Xu, S., Wang, L., Hu, J., ... & Wang, W. (2022). UHC in China: a serial national cross-sectional study of surveys from 2003 to 2018. *The Lancet Public Health*, 7(12), e1051-e1063.
- Wagstaff, A., & Neelsen, S. (2020). A comprehensive assessment of UHC in 111 countries: a retrospective observational study. *The Lancet Global Health*, 8(1), e39-e49.
- WCED, 1987. Our Common Future, *Brundtland Report*. Access date: 20.01,2025. <https://ambiente.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/03/brundtland-report-our-common-future.pdf>.
- World Health Organization and International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank; 2023 (2023). Tracking UHC: 2023 global monitoring report Geneva.

- World Health Organization. (2010). World Health Report (The): Health Systems Financing: the path to universal Coverage Access date: 10.02, 2025.
https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/44371/9789241564021_eng.pdf?sequence=1.
- World Health Organization (2024a). Member State Information session on Monitoring UHC (Sustainable Development Goals target 3.8). Access date: 24.02, 2025.
<https://cdn.who.int/media/docs/defaultsource/health-system-governance/20240815>.
- World Health Organization (2024b). World health statistics 2024: monitoring health for the SDGs, Sustainable Development Goals. Geneva. Access date: 24.02, 2025.
<https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/376869/9789240094703-eng.pdf?sequence=1>.
- World Health Organization (2024c). Monitoring health for the SDGs. The global health observatory. Geneva. Access date: 15.02, 2025.
<https://www.who.int/data/gho/data/themes/world-health-statistics>.
- World Health Organization (2025). Achieve UHC, Access date: 02.02,2025.
<https://www.who.int/data/gho/data/themes/theme-details/GHO/universal-health-coverage>.

ANALYSIS OF UNIVERSAL HEALTH COVERAGE INDICATORS WITH CLUSTERING METHOD, A STUDY ON OECD COUNTRIES

Extended Summary

Aim:

This study aims to analyze the current situation of OECD countries in terms of the sub-targets of UHC, the similarities between countries, and Türkiye's similarities and differences with other countries.

Method(s):

In this study, cluster analysis was conducted using the indicators related to UHC, one of the primary targets of the health and quality of life goal, the third of the United Nations Sustainable Development Goals. The aim was to identify countries with similar characteristics to Türkiye using data on UHC-related variables from 34 countries for which data were available for analysis. For this purpose, Ward's technique, one of the hierarchical clustering methods, and the K-means technique, one of the non-hierarchical clustering methods, were used. The main contribution of this study to the literature is that it provides an assessment in terms of UHC indicators.

This study differs from other studies in that it aims to identify countries that are similar to Türkiye in terms of the level of achievement of the sub-targets set for the goal of UHC (SDG 3.8). The classification of the OECD countries included in the study in terms of SDG 3.8 indicators was carried out using cluster analysis, one of the multivariate statistical methods. The Orange package was used for the analysis. This program is a Python-based tool for data visualization and data mining. In this study, the research material consists of secondary data on UHC indicators obtained from the WHO database.

Findings:

First, a hierarchical clustering analysis was performed. Hierarchical clustering analysis was performed using Ward's linkage method. According to Wards's Method Countries in

Cluster C1 are Chile, Greece, Korea, Latvia, Lithuania, Mexico, and Portugal. Countries in Cluster C2 are Colombia, Costa Rica, Estonia, Hungary, Ireland, Israel, Italy, Japan, Luxembourg, Poland, and Türkiye. Countries in Cluster C3 are Austria, Belgium, Canada, the Czech Republic, Denmark, Finland, Germany, Iceland, Norway, Slovakia, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, the United Kingdom, and the United States.

Non-hierarchical Cluster Analysis was then performed. The data of the countries included in the analysis are clustered using the K-means method. The number of clusters can be determined using the average silhouette coefficient in K-means. Comparing the data of the two clusters formed according to the silhouette score, the countries in cluster C1 have values above 0.49, and Israel differs from other countries as it has a value below this score. However, it is included in Cluster C1. Although there are countries with negative scores, since the formation of three clusters according to silhouette value provides a more homogeneous view. Therefore, the OECD member countries are also considered to form three clusters with respect to the UHC indicators. As a result, Turkey is placed in cluster C2. When Türkiye's current situation is compared with the countries in the same cluster, in terms of the variable of the population with health expenditure more than 10% of total household expenditure or income (%), the value of (4.2%) is below the C2 cluster average of (7.89%). In terms of the variable of the population with health expenditure more than 25% of total household expenditure or income (%), the value of (1%) is below the C2 cluster average of (1%), (15%), (1.37%) for the variable of out-of-pocket expenditure as a percentage of GDP, and (19.76%) for the variable of the out-of-pocket percentage of health expenditure (%) are positive steps towards achieving UHC.

Conclusion and Discussion:

For Türkiye, the quality, diversity and inclusion rate of services in payment mechanisms should be increased, especially regarding the sub-parameters that make up the service coverage index and the services included in the social security system. However, to make progress towards UHC, the share of out-of-pocket health expenditure should be reduced. Reducing the share of out-of-pocket expenditure will decrease

financial catastrophes and is also important for eliminating health inequalities.

Türkiye spends the lowest share of GDP on health (4.5%) than the countries in Cluster C2. To make progress towards UHC, it is recommended that this ratio be around 5-6% of GDP. In addition to increasing the share of health expenditure in GDP, it is also essential to ensure the efficient use of these resources, diversify the range of services provided under the umbrella of social security, and redirect them towards areas that promote a more qualitative development of the services provided. In further studies, different analyses can be conducted on the allocation of health budgets, both according to the time interval and whether the share of countries' health expenditures is public or private.

Geliş/Received: 22/03/2025
Kabul/Accepted: 06/05/2025
Araştırma Makalesi / Research Article

ISSN: 2547-9725

1939 BÜYÜK ERZİNCAN DEPREMİ'NİN TÜRK BASININDAKİ YANSIMALARI*

Mustafa BOSTANCI **

Serkan YILDIZ ***

Öz

1939 Erzincan Depremi, diğer adıyla Büyük Erzincan Depremi, 27 Aralık 1939 tarihinde merkez üssü Erzincan olmak üzere 7,9 büyüklüğünde meydana gelmiştir. Bu sarsıntı sonucunda 116.720 bina tamamen yıkılmıştır. Resmi kayıtlara göre, depremde 32.968 kişi hayatını kaybetmiş ve 100 binden fazla kişi yaralanmıştır. Yüksek ölüm oranlarının başlıca sebepleri arasında zorlu kış koşulları ve yardım ile arama-kurtarma faaliyetlerinin güç şartlar altında yürütülmesi gösterilmektedir. Bu deprem, 1939 ile 1999 yılları arasında Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde meydana gelen ve batıya doğru kayma eğiliminde olan büyük depremler dizisinin ilki olarak değerlendirilmektedir. Büyüklüğü açısından, karada gerçekleşen dünya çapında sayılı mega depremler arasında yer alan Erzincan Depremi, 1668 yılında meydana gelen 8,0 büyüklüğündeki Kuzey Anadolu Depremi'nden sonra, 7,8 büyüklüğündeki 2023 Kahramanmaraş depremleri ile birlikte Anadolu'da kaydedilen en büyük ikinci depremdir. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki en yüksek can kaybı ile sonuçlanan ikinci deprem olarak da kayıtlara geçmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erzincan Depremi, Basın, Büyüklük, Can Kaybı.

Reflections of the 1939 Great Erzincan Earthquake in the Turkish Press

Abstract

The 1939 Erzincan Earthquake, also known as the Great Erzincan Earthquake, occurred on December 27, 1939 with a magnitude of 7,9 with its epicenter in

*Bu makale "1939 Büyük Erzincan Depremi" isimli Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, mustafabostanci066@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7518-3057

*** Milli Eğitim Bakanlığı, serkan1yildiz@gmail.com, ORCID: 0009-0004-9766-7203

Erzincan. Because of this tremor, 116,720 buildings were destroyed. According to official records, 32,968 people lost their lives and more than 100.000 people were injured. The main reasons for the high death toll are the harsh winter conditions and the difficult conditions under which aid and search and rescue activities were carried out. This earthquake is considered the first of a series of major earthquakes that occurred on the North Anatolian Fault Line between 1939 and 1999 and tended to shift westward. In terms of magnitude, the Erzincan Earthquake, which is among the few mega earthquakes that have occurred on land worldwide, is the second largest earthquake recorded in Anatolia after the 8,0 magnitude North Anatolian Earthquake that occurred in 1668, along with the 7,8 magnitude Kahramanmaraş earthquakes in 2023. It is also recorded as the second earthquake that resulted in the highest loss of life in the history of the Republic of Turkey.

Keywords: *Erzincan Earthquake, Press, Magnitude, Loss of Life.*

1. GİRİŞ

Türkiye deprem riski oldukça yüksek olan bir kuşak üzerinde yer almaktadır. Ülkemizin %92'si deprem bölgeleri içerisinde yer alırken, ülke nüfusunun %95'i deprem tehlikesi altında yaşamaktadır (Öztürk, 2009: 1). Bunun yanında, Türkiye topraklarının %66'sı 1. ve 2. derece deprem bölgeleri, yani aktif fay hatları içerisinde bulunmakta ve Türk halkının %71'i yüksek deprem riski taşıyan bu bölgelerde yaşamaktadır (Yalçın, 2012: 5).

Türkiye'de meydana gelen 1938 Kırşehir, 1939 Erzincan ve Dikili depremlerinde 40 bine yakın vatandaşımız hayatını kaybetmiştir (Özgör, 1952: 19). 1940'ta Ahlât, 1941'de Varto merkezli depremlerde de kayıplar yaşanmış (Karaca, 2020: 117-118), 1943 Tosya depreminde; Tosya, Kastamonu merkezi ve Kargı dâhil olmak üzere 1071 kişi hayatını kaybetmiştir (Çelebi, 2021: 52-53). 1930 Hakkâri depreminde 2.514, 1942 Tokat-Erbaa depreminde 3.000, 1944 Gerede depreminde 3.959, 1976 Çaldıran depreminde 3.840 vatandaşımız hayatını kaybetmiştir. Yine büyük kayıp yaşanan depremlerden olan, 1999 Gölcük depreminde ise 17.480 kişi (bilimgenc.tubitak.gov.tr), 1992 Erzincan depreminde ise 653 kişi hayatını kaybetmiştir (Gül & Başıbüyük, 2011: 233).

6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri de 1939 Erzincan Depremi gibi en büyük depremlerimiz arasında yerini almıştır. Bu depremde Kahramanmaraş, Hatay,

Gaziantep, Osmaniye, Malatya, Adıyaman, Adana, Diyarbakır, Kilis ve Şanlıurfa'da toplamında 2 milyona yakın yerleşimde hasar meydana gelmiştir (ilkha.com/gündem). En acısı da 54 bine yakın vatandaşımız hayatını kaybederken, 110 bine yakın kişi de yaralanmıştır (tr.wikipedia.org/wiki/2023).

Tarihe baktığımızda, yaklaşık 40 ya da 50 yılda bir büyük depremler yaşayan Erzincan şehri, bu depremler neticesinde büyük kayıplar vermiş ve yıkımlar görmüştür. Depremlerin sık ve şiddetli oluşunda Erzincan Ovası'nın zemini ve Kuzey Anadolu Fay Hattı'nda oluşan enerji birikiminin, Kuzey Anadolu Dağları'nı aşamayıp geriye yansması etkili olmuştur (Aytemiz, 2012: 12). 27 Aralık 1939 tarihinde, saat 01.57'de merkez üssü Erzincan olan 7,90 (MAG-Ms) büyüklüğündeki bu depremde, 32.968 kişi hayatını kaybederken, 116.720 bina yıkılmıştır (www.koeri.boun.edu.tr/sismo). Bu deprem, Türkiye'de 1668 yılından sonra yaşanmış olan depremlerin en büyüğü olmuştur (deprem.afad.gov.tr). Yine Türkiye'de kayıt altına alınmış depremlerde meydana gelen kayıp ve hasarlar ile karşılaştırma yapıldığında, 1939 Depremi o zamana kadar meydana gelmiş olan, en çok hasar bırakan ve kayıp yaşanmasına sebep olan deprem olarak tarihe geçmiştir (Haçın, 2014: 40). Bu büyük deprem Akşam, Cumhuriyet, İkdam, Son Posta, Türkiye, Ulus, Vakit gibi ulusal ve yerel basında geniş yer bulmuş ve haftalarca deprem haberleri yapılmıştır.

2. DEPREMİN MEYDANA GELİŞİ VE ÜLKEDE DUYULMASI

Deprem, 27 Aralık 1939 Çarşamba günü saat 01.57'de meydana gelmesine rağmen, bu olayın ülke genelinde duyulması, depremin üzerinden saatler geçtikten sonra Erzincan Valisi Osman Nuri Tekeli ve Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı General Muharrem Mazlum İskora'nın Kemah Dumanlı İstasyonu'ndan sabah 08.00 civarında yolladıkları telgrafla olmuştur. Bu telgraf, Başvekâlete, Milli Müdafaa, Dâhiliye, Sıhhiye Vekâletleri; Genelkurmay Başkanlığı, III. Ordu Müfettişi General

Kazım Orbay, IV. Umumi Müfettişliği ve Kızılay Genel Merkezi'ne iletilmiştir (Tosik Dinç, 2016: 2).

27 Aralık günü saat 08.00'de Kemah'tan Ankara'ya gönderilen telgrafta; depremin gece saat 02.00 civarında meydana geldiği, yer sarsıntısıyla birlikte hükümet konağı, ordu evi, postane, ordu müfettişliği ve şehrin sağlam yapıları da dâhil olmak üzere dükkânların ve evlerin yıkıldığı, şehrin tamamen enkaza dönüştüğü bilgileri yer almıştır. Ayrıca, halkın tamamen açıkta kaldığı, insan kaybının belirlenmesi için çalışmaların sürdüğü, depremin çok büyük olduğu ve acil insani yardımların bölgeye ulaştırılmasının şart olduğu belirtilmiştir. Erzincan'da meydana gelen kadar büyük olmasa da çevre illerde de büyük yıkımların meydana geldiği yine çekilen telgraflardan anlaşılmaktadır (Haçin, 2014: 40-41). Telgrafta bütün bunlara ilaveten enkaz altında çok fazla vatandaşın olduğu, topçu ve piyade kışlalarındaki askerlerle beraber kurtarma çalışmalarının yürütüldüğünü ifade edilmiş, ekmek, doktor ve çadırın ilk acil ihtiyaçlar olduğu, haberleşme konusunda da sorunlar yaşandığı da bildirilmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.843.4).

Sıhhiye Vekili Dr. Hulusi Alataş, Erzincan'a ilk girişini; "Tüylar ürpertecek şekilde muazzam bir felaket sahnesidir" şeklinde ifade etmiş ve yazdığı raporda; en sağlam yapılmış binalar da dâhil olmak üzere şehrin baştan sona yıkıldığını ve harabeye döndüğünü ve neredeyse sağlam kalmış bina olmadığını belirtmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.844.11).

Cumhuriyet gazetesi depremin ertesi günü verdiği manşet şöyledir: "Şiddetli zelzele neticesinde Erzincan tamamen enkaz yığını haline geldi." (Cumhuriyet, 1939: 1). Aynı gazetenin 29 Aralık tarihindeki manşetinde, Erzincan nüfusunun % 70'ten fazlasının öldüğü ve şehirdeki binaların tamamına yakınının yıkıldığı yazılmıştır (Cumhuriyet, 1939: 1). Deprem bilhassa Erzincan, Tokat, Sivas ve havalisinde ağır tahribat meydana getirmiştir (Akşam, 28 Aralık 1939: 1).

Bu arada, Ordu Valisi'nin 27 Aralık tarihli telgrafında, Ordu merkez ile Ünye, Fatsa, Gökçöy'de ölü ve

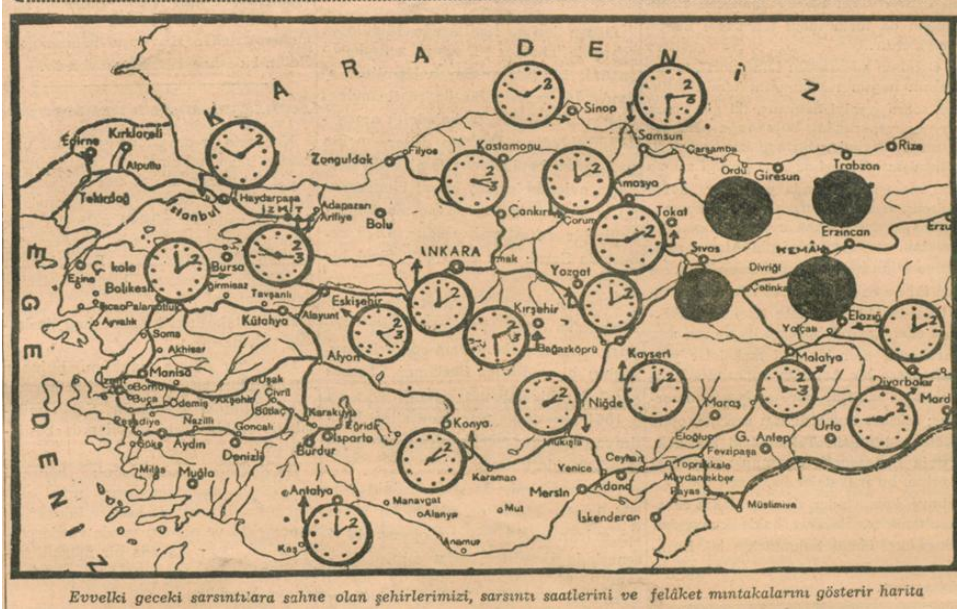
yaralıların bulunduğu bilgisi verilerek, acilen 2000 çadıra ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 77.482.5).

Sismik açıdan çok hareketli bir vaziyette olan Kuzey Anadolu Fay Hattında meydana gelen bu büyük deprem, Erzincan merkezli olarak gerçekleşmiş ve büyüklüğü de 7,9 olarak ölçülmüştür (Haçın, 2014: 40). Depremden bir gün sonra İngiltere/Londra'dan da bilgiler ulaşmıştır. Bu bilgilere göre Türkiye'de büyük bir depremin meydana geldiği belirtilmiş, ölçüm cihazlarının zarar gördüğü ifade edilmiştir (Akşam, 1939: 5). Yine Londra kaynaklı haberlere göre, aynı tarihte üç farklı yerde daha, şiddetli yer sarsıntıları meydana gelmiştir. Bunlardan biri Orta Amerika'da San Salvador'da, diğeri Los Angeles'ta, en şiddetli olan üçüncü sarsıntı ise Türkiye'de meydana gelmiştir (Son Posta, 1939: 8).

Kandilli Rasathanesi Müdürü Prof. Dr. Mehmet Fatih Gökmen, deprem sonrası yaptığı değerlendirmede, meydana gelen depremin yerin 49 km altında gerçekleştiğini ve böylesine büyük çapta bir depreme daha önce hiç rastlamadığını belirterek şu açıklamayı yapmıştır: “Anadolu'daki deprem o kadar güçlü ve etkili olmuştur ki, aletlerimiz bile bu şiddete dayanamayarak birçokları bozulmuştur.” (Ulus, 1939: 3)

3. DEPREMİN DİĞER İLLERDE HİSSEDİLMESİ

Harita 1. Şehirlerin depremi hissetme saatlerini gösteren harita

Son Posta gazetesinin 28 Aralık 1939 tarihli sayısında, 27 Aralık gecesi ülkede depremin nerelerde hissedildiği ve saatleri bir haritada gösterilmiştir (Son Posta, 1939: 1).

Deprem hafif ve şiddetli olmak üzere neredeyse bütün Anadolu'da hissedilmiştir (Ulus, 1939: 5). Son Posta gazetesinin haritalı resimle (Son Posta, 1939: 1) verdiği sarsıntı bilgilerinden de anlaşıldığı kadarıyla, depremin ülkede hissedilmesi değişik zaman dilimlerinde ve şiddetlerde gerçekleşmiştir.

Ulus gazetesinde yer alan zaman ve yer bilgilerine göre; 01.50 ile 05.00 arasında olduğu tespit edilen bir deprem meydana gelmiştir. Meydana gelen büyük deprem, 02.50'de Kocaeli'de, 01.52'de Bursa'da, 01.45'te Diyarbakır'da, 01.30'da Tosya'da, 02.05'te İzmit'te, 02.00'da Antalya'da, 02.10'da Konya ve Ulukışla'da, 02.55'te Malatya'da hafif şiddetlerde olmak üzere hissedilmiştir. Bunun yanında; 01.50'de İstanbul'da, 02.00'de Kayseri'de, 01.58'de Yozgat'ta, 02.00'de Elazığ'da, 01.50'de Sinop'ta, 02.20'de Eskişehir'de ve 02.17'de Kastamonu'da, 01.55'te Çorum'da, 02.23'te Kırşehir'de, 02.28'de Samsun'da, 01.45-01.47 arasında Tokat'ta,

01.57’de Sivas ve civarında hissedilen sarsıntılar nispeten daha şiddetli olmuştur (Ulus, 1939: 5).

Bu arada, 27 Aralık gecesi gerçekleşen büyük deprem sonrası meydana gelen artçı sarsıntıların sonucunda Çorum’daki tek kaplıca olan Beke kaplıcasının suyunun da kesildiği anlaşılmıştır (Cumhuriyet, 1 Ocak 1940: 5). Ayrıca, Samsun’un Ladik ilçesinde bulunan Hilas Kaplıcalarının, yaşanan büyük yer hareketleri neticesinde mecrasını değiştirdiği anlaşılmıştır (Son Posta, 28 Aralık 1939: 8).

4. DEPREM SONRASI BÖLGEDE DURUM

Bölgede bulunan İkdam gazetesi muhabiri mevcut durumu şu şekilde rapor etmektedir: “Yolda bekleyen iki yolcu treni dün Erzincan’a varmıştır. Bunlardan başka ilk imdat treni de vasıl olmuştur. İkinci imdat treni Divriği’den hareket etmiş olup saat 16.00’da buraya gelecektir. Enkaz yığını halinde bulunan şehrin birkaç yerinde zaman zaman yangınlar çıkmaktadır. Askeri, mülki teşkilat açıkta ve enkaz altında kalanlarla meşgul olmaktadır. Her taraftan yardım kolları ve yiyecek, giyecek, eşya geliyor. Orgeneral Orbay ve General Akdoğan felaketzedelerle meşgul olmaktadırlar. Açıkta kalanlar ve yaralılar Kayseri, Sivas ve yakın şehirlerde barındırılmak üzere trenlerle sevk edilmeye başlandılar. Erzincan’ın feci vaziyeti tüyler ürpertici bir manzara arz etmektedir. Zabit ve askerlerden yaralananların sayısı azdır.” (İkdam, 1939: 1).

Yine İkdam gazetesinin manşete taşımış olduğu haberde, gece yarısı müthiş bir felaket yaşandığı, facianın şehri enkaz yığını haline getirdiği ve insan zayıyatını tespit etmenin şimdilik mümkün olmadığı belirtilmekle birlikte % 50 civarında olduğunun tahmin edildiği bildirilmektedir (İkdam, 1939: 1).

Dâhiliye Vekili Faik Öztrak, yaşanan büyük felaket hakkında şu beyanatta bulunmuşlardır: “Felaket hakikaten büyük ve geniştir. Lazım gelen bütün tedbirleri almış bulunuyoruz. Her tarafa, para, çadır, çamaşır yollanmıştır. Herkes elinde olan bütün vasıta ile zaman kaybetmeden ve her hangi bir yetki aramadan vatandaşların imdadına koşacaktır. İdareciler bütün güç

ve vasıtalarla felaketzedelerin iskân ve barınmaları için çalışacaklardır.” (Son Posta, 1939: 1).

28 Aralık sabahında Dâhiliye Vekili Öztrak ve Sıhhiye Vekili Dr. Hulusi Alataş, Ankara'dan saat 09.40 yola çıkan ve depremzedelere çadır, yiyecek ve enkazları kaldırmak için amale de götüren trenle deprem bölgesine doğru yola çıkmışlardır. Trende bulunan gazeteci Nüsret Safa Coşkun, vekillerden aldığı bilgileri şu şekilde aktarmaktadır: “Memleketin doğu bölgesi ile bu bölgeye yakın olan Orta Anadolu bölümünden bazı illerimiz, eşi benzeri görülmemiş bir deprem felaketiyle yüzleşmişlerdir. Bunlar arasında en şanssız Erzincan olmuş. Şehrin tamamen yıkıldığı ve insan kaybının oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır.” (Haçın, 2014: 42).

Depremi şiddetinin ve yıkıcı etkisinin büyük olmasının yanında, mevsim şartları da felaketin boyutunu artırmıştır. Kışın şiddetli olduğu aralık ayının sonunda, -35'e varan hava sıcaklığı dışarıda ve enkaz altında kalanlar için ölümleri kaçınılmaz hale getirmiştir. Depremde yaralanan ve hastalar için de kötü hava koşulları oldukça olumsuz bir tabloyu da beraberinde getirmiş, hayatını kaybeden yurttaş sayısının da artmasına neden olmuştur (Haçın, 2014: 41). Evlerin çoğunlukla kerpiç ve ahşap malzemeden yapılmış olması, kış olması sebebiyle de soba ve mangalların sarsıntıda devrilmiş olması birçok yangının çıkmasına sebebiyet vermiştir (Yavuz, 2015: 88).

İzmit'te yayın yapan Türkyolu gazetesinin manşetten verdiği haberde, şehrin tamamen harabeye döndüğü, nüfusun ise %70'inin hayatını kaybettiği ifade edilmiştir. Gazetede ayrıca, Kocaeli halkının büyük bir istekle yardıma koştuğu ve kısa bir sürede oluşturulan yardım komitesinin derhal çalışmalarına başladığı belirtilmiştir (Türkyolu, 1939: 1).

Bu arada, Sıhhiye Vekili Alataş, Zara'dan ve Tokat'tan, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilen telgrafi Meclis oturumunda okumuştur. Zara'dan gelen telgraf şu şekildedir: “Bu gece zelzele dolayısıyla merkezde ve köylerimizde yüzlerce hane yıkılmış ve şimdiye kadar 26 ölü tespit edilmiştir. Birçok binalar da yıkılmaya namzettir. Birçok fakir kış günü sokaklarda kalmıştır.

Yakında kati rakamlarla vakayı arz edeceğim. 200 çadırla tespit edilecek nakdi yardımın tez elden gönderilmesi ...”

Tokat’tan gelen telgraf ise şu şekildedir: “26 gecesi saat 02.00’de meydana gelen şiddetli bir sarsıntıda merkez ve bağlı bölgelerde şu ana kadar tespit edilen ölü sayısı 88, yaralı sayısı ise 65’tir. Yıkılan binaların sayısı henüz belirlenmemiştir. Kazalarla iletişim kesildiğinden, özel araçlarla edinilen bilgilere göre Erbaa ve Niksar kazalarında tahribatın oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır. Yaralıların tedavisi için gerekli olan sağlık ekiplerinin gönderilmesi ve açıkta kalanlar için şu anda 500 çadır ile meydana kalanların ihtiyaçları için telgrafla iki bin lira gönderilmesi emrinin verilmesini talep ederim.” (Ulus, 1939: 5).

Deprem sonrası bazı illerden ve ilçelerden gelen haberler ile ilgili bir kısım bilgiler Ulus gazetesinde yayınlanmıştır. Tokat valisinden alınan bilgiye göre; ölü sayısı yüz civarı, yaralı sayısı ise bunun çok üzerinde tahmin edilmektedir. Erbaa ve Niksar da çok zarar görmüş ancak henüz net bir bilgi alınamadığı ifade edilmiştir. Yine Ordu valisinden de benzer şekilde henüz yeterli bilgi edinilemediği bilgisi alınmıştır. Erzurum’da ise felaket haber alınır alınmaz, vali vekili, belediye reisi, ticaret ve sağlık odası müdürlerinden oluşan bir komisyon kurulmuş ve çalışmalara başlamıştır. 3 doktor, 2 hasta bakıcı, 2 sağlık memurundan oluşan iki ekip, trenle Erzincan’a hareket etmiştir. Ekip beraberinde, 4 saat içinde toplamış olduğu 1.300 kg ekmek, 1.500 kg şeker, 10 kg çay, 110 kg kavurma, 35 kg yağ vb. ile birlikte çadır, battaniye, ilkyardım malzemeleri ve sedyeyi de götürmüştür. Trabzon merkezinde 1, merkez köylerde 1, Vakfıkebir kazasında 4 vatandaş yaşamını yitirmiştir. Merkez ve ilçelerde yıkılan evlerin olduğu bildirilmiştir. Samsun’da merkezde ölüm haberi olmamakla beraber, Çarşamba kazasında mühim tahribat olmuştur. Çarşamba’da 25 ev yıkılmış, enkaz altında kalan 11 kişi hayatını kaybetmiş 52 kişi yaralanmıştır. Çarşamba tren yolu hasar nedeniyle ulaşım kapanmıştır. Amasya’da oldukça yıkıcı olan deprem büyük hasar ve zayıat verilmesine sebep olmuştur. Tam sayı bilinmemekle

beraber sadece yüz hanelik köyde yüzü aşkın vatandaşın hayatını kaybettiği belirtilmiştir. Yozgat'ta bazı köylerde yıkılan binalar tespit edilmiş, iki vatandaşın da hayatını kaybettiği bilgisi alınmıştır. Sivas'tan gelen önceki haberlerde Zara ilçesindeki ölü sayısının 1.500 olduğu ifade edilmiş olsa da aslında bu sayının 150 civarı olduğu bildirilmiştir. Yine Suşehri'nde 150 civarı vatandaşın hayatını kaybettiği bilgisi ulaşmıştır. Turhal'da 9 kişinin hayatını kaybettiği bildirilmiştir. Dikili'de yıkılan ve hasar gören evler bulunduğu bilgisi ulaşmıştır. Deprem ayrıca Elazığ, Tunceli, Çorum, Mardin, Merzifon, Kırşehir ve Kastamonu'da hissedilmekle beraber yıkıcı etkisi olmadığı bilgisi alınmıştır (Ulus, 1939: 5).

Serbest çalışan muhabirlerin ve Anadolu Ajansı muhabirlerinin de yapmış oldukları bildirimlere göre; Çankırı, Safranbolu, Kayseri, Bafra ve Maraş illeri de deprem bölgesinde olmasına rağmen herhangi bir hasar almamış, yıkılan ya da oturulamayacak durumda olan bina tespit edildiğine dair herhangi bir bilgi alınamamıştır (Akşam, 1939: 5).

Samsun'da en fazla hasar Çarşamba civarında oluşmuştur (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.844.5). Tokat'tan gelen telgrafta, kazalarla haberleşmeye çalışıldığı ve Tokat'ta bulunan doktorlar ve sağlık memurlarıyla ekip kurularak otomobil ve hayvanlar vasıtasıyla köylere yardım götürüldüğü bildirilmiştir. İhtiyaç halinde otellerden ve diğer uygun binalardan yararlanılabileceği ifade edilmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 77.482.5).

Harita 2'de gösterilen taralı alanlar depremin tesirinin fazla olduğu bölgelerdir (Cumhuriyet, 1939: 1).

Harita 2. Depremin tesir alanını gösteren harita

Erzincan'a giden bir inşaat erbabı da gördüğü manzarayı şöyle yorumlamıştır: “Çarşı ile mağazalar, evler yanıyordu. Şehirdeki doktorların kimisi ölmüş, kimisinin de şuuru bozulmuştu. Sağ kalanlar birbirlerine yardım edecek halde değillerdi.” (Cumhuriyet, 1939: 1).

Büyük Millet Meclisi, 28 Aralık 1939'da, Başbakan Şemsettin Günaltay'ın başkanlığında toplanmış, celse açıldıktan sonra da Sıhhiye Vekili Alataş söz almıştır (Ulus, 1939: 1). Böylece, depremin hükümet tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde resmi olarak duyurulması da sağlanmıştır (İkdam, 1939: 1). Alataş yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: “Bu sabah saat 02.00'de memleketin birçok yerinde şiddetli bir deprem hissedildi. Bu depremin etkisi en çok Erzincan, Tokat, Sivas ve Ordu illerinde görülmüştür.” (Ulus, 1939: 1). Ardından Erzincan'dan gelen telgrafı okuyarak Meclisi bilgilendirmiştir (İkdam, 1939: 1,5). Bu telgrafta şu ifadeler yer almaktadır: “Gece saat 02.00'de çok şiddetli bir deprem meydana geldi. Bu depremde hükümet konağı, ordu müfettişliği, postahane ve şehrin en sağlam binaları da dâhil olmak üzere tüm evler ve dükkânlar yıkılmıştır. Şehir tamamen enkaza dönüşmüştür. Kendilerini kurtarabilenler sokaklara dökülmüştür. Şu an birçok yaralı ve ölü tespit edilmiştir; çok sayıda nüfus enkaz

altında kalmıştır. Az hasar gören piyade ve topçu kışlalarından gelen askerlerle enkaz altındakilerin kurtarılması ve diğer yerlerde başlayan yangınların söndürülmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Şehirde iletişim imkânı bulunmadığından, büyük zorluklarla General İskora ile birlikte Dumanlı istasyonuna ulaşılmıştır. Bilgiler ancak oradan iletilebilmiştir. Tümen komutanı Akdoğan şehirde yardım faaliyetleriyle meşguldür. Şehir tamamen yıkıldığı için ekmek ihtiyacı vardır; ayrıca enkaz altından kurtulanların ve kurtulacakların tedavisi için ilaç, doktor ve halkı barındırmak amacıyla çok sayıda çadıra ihtiyaç duyulmaktadır. Tahribatın sadece şehirle sınırlı olmadığı, köylerde de geniş çapta hasar ve kayıplar olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda elde edilecek detaylar daha sonra iletilecektir.”

Bu arada, Erzincan’dan hareket eden ilk yaralı kafilesi Sivas’a doğru yola çıkmıştır. Konu ile alakalı Sıhhiye Vekiline telgraf çeken Başvekil Celal Bayar; Sivas’ın ne kadar daha yaralı kabul edebileceği ve bunun yanında Malatya, Elazığ, Diyarbakır ile de haberleşme sağlanarak buraların durumunun tespit edilmesini istemiştir. Alınacak kararların ve verilen emirlerin de birer örneğinin kendisine gönderilmesi talimatını vermiştir (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.843.10).

Artçı sarsıntıların devam ettiği Amasya’da ilk belirlemelere göre, 719 vatandaş hayatını kaybetmiştir. Ancak bu rakam gün geçtikçe yükselmeye devam etmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.844.5).

Tunceli’den Türkiye Büyük Millet Meclisine gelen telgrafta depremin özellikle Pülümür ilçesini etkilediği ve ölenlerin olduğu ifade edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, 18. Birleşim, c. VII, 27.12.1939: 127).

Erzurum valiliği, 28 Aralık saat 16.30’ da Türkiye Büyük Millet Meclisine göndermiş olduğu telgrafta, Erzurum’dan yola çıkmış olan yardım treninin, Erbaş’ta yolda kaldığı ve çekilerek Tunceli’ye kadar götürüldüğü ancak Erzincan’a giden yolun bozuk olması nedeniyle ileri gidemediği ifade edilmiştir. Bunun üzerine, Erzurum’dan gönderilen 15 tane kamyonun trende bulunan heyeti ve

yardım malzemesini Erzincan'a ulaştıracağı rapor edilmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 77.482.5).

Yaşanan bu büyük felaket nedeniyle Reisi Cumhur İsmet İnönü Erzincan Valiliği'ne şu telgrafi çekmiştir: "Erzincan'ın maruz kaldığı felakete son derece üzüldüm. Tüm millet, Erzincan ile yakından ilgilidir. Cumhuriyet hükümeti, bu felaketin acılarını hafifletmek amacıyla acil önlemler almıştır. En büyük acımız, nüfus açısından yaşadığımız büyük kayıptır. Diğer tahribatları milletimiz kısa bir süre içinde tamamen onaracak ve bu enkazdan ülkemizin güzel bir yapısı ortaya çıkacaktır. Tüm devlet memurlarının fedakârlık ve görev bilinciyle birbirleriyle yarışmalarını bekliyorum. Halkın acısını dindirmek için özellikle manevi durumlarda sükûnetin korunması gerekmektedir. Milletimizin Erzincan'a içten bir bağlılık duyduğu halk tarafından bilinmelidir." (Ulus, 1939: 1).

Gazeteci, yazar ve dönemin milletvekili (1923-1930 arası vekillik yapmıştır) Falih Rıfkı Atay da Ulus gazetesinde 28 Aralık'ta çıkan "Milli Bir Yardım Seferberliği" başlıklı yazısında şunları ifade etmektedir:

"Korkunç bir deprem, bazı bölgelerde ağır, bazı bölgelerde ise hafif olmak üzere hemen hemen tüm ülkeyi sarsmıştır: deprem, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında, Anadolu'nun doğusunda, batısında ve merkezinde hissedilmiştir. İlk haberler, Erzincan'ın büyük ölçüde hasar gördüğünü bildirmekteydi. Birçok ilçemizde önemli zararlar bulunmaktadır. Tokat'ta büyük binalar yıkılmıştır. Bu satırları yazdığımız sırada felaketin tüm tahribatını henüz tam olarak bilmiyoruz. Ancak yüzlerce vatandaşımız hayatını kaybetmiştir; birçok kişi yaralanmış ve binlercesi, kışın bu sert günlerinde dışarıda kalmıştır. Dün, Büyük Millet Meclisi'ne detaylar iletildiğinde, tüm vekiller derin bir üzüntü içinde kalakalmıştır... Meclis Başkanı'nın başkanlığında bir milli yardım komitesi kurulmuştur... Elden gelen her şey, o kadar kısa sürede ve o kadar kapsamlı bir şekilde yapılmıştır ki, acımızdan kalbimiz burkulurken, hükümetin gösterdiği titizlik ve görev bilincini takdir etmeden edemiyoruz... En üzücü olanı, depremin ülkenin özellikle en soğuk bölgelerini, gece yarısı, kar ve fırtına

altında vurmuş olmasıdır... Türk milletinin enerjisi, fedakârlığı ve yardımseverlik anlayışı, felakete karşı duyarlılığı ile bir kez daha kanıtlanacaktır. Facianın büyüklüğü oranında yardım ve özellikle hızlı yardım, bizim görevimizdir! Millet Meclisi Başkanı'nın başkanlığındaki komitenin gösterdiği her yoldan, talihsiz vatandaşlarımızın imdadına koşmalıyız.” (Ulus, 1939: 1).

Büyük Millet Meclisi'nin 10 Ocak 1940 tarihli oturumunda beyanat veren Dâhiliye Vekili Öztrak, ülkede yaşanan deprem felaketi hakkında şu bilgilendirmeleri yapmıştır:

“Değerli arkadaşlarım, konuşmama başlarken öncelikle sizleri ve aracılığınızla aziz milletimizi taziye etmeyi bir görev olarak görüyorum. Felaketimiz gerçekten büyük ve acı bir durumdur. Birazdan Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekili arkadaşımızdan doğru rakamları dinleyeceksiniz; yaklaşık yirmi beş bin masum vatandaşımızı kaybettik. Sekiz bin civarında yaralımız bulunmaktadır. Kısmen veya tamamen yıkılan binaların sayısı otuz bine yakındır. Ancak bu rakamlar da kısmen tahmine dayanmaktadır. Biraz daha az veya daha fazla olması mümkündür.

Gerçekten de felaket büyük ve etkisi geniştir. Hem mevsim hem de depremin meydana geldiği saat, felaketin şiddetini artırmıştır. Musibet, herkesi yatağında ve tatlı uykusunda haince yakalamış; ne ihtiyar, ne kadın, ne hasta, ne de çocuk ayırt etmemiştir. Felaketin masum kurbanlarına rahmet, geride kalanlara sabır ve metanet diliyorum. Başınız sağ olsun arkadaşlar, milletimiz var olsun. Felaketzedeler, kimsesizler, milletin kollarında en sıcak şefkati buluyorlar ve bulmaya devam edeceklerdir. Himmetlerinizle en kısa zamanda felaketin yıkıntıları üzerinde yeni yapılar inşa edilecektir.” (Akşam, 1940: 1).

Bu arada 31 Aralık 1939 akşamı saat 23.00'te İstanbul'dan gelen tren ile yerli ve yabancı gazeteciler ve sinema sektöründen insanların da içinde bulunduğu bir heyet Erzincan'a ulaşmıştır (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.844.11).

5. TBMM'NİN DEPREM MESAİSİ

29 Aralık 1939’ da Büyük Millet Meclisi Şemsettin Günaltay’ın başkanlığında toplanmış ve celse şu sözlerle açılmıştır: “Muhterem arkadaşlar, felaket sahalarından peyderpey alınan haberlere nazaran pek çok vatandaşın bu felakete kurban gittikleri anlaşıyor. Aramızdan ayrılan bu masum vatandaşların hatırasını tebcilen muhterem heyetinizi iki dakika kaimen sükûta davet ediyorum.” Bunun üzerine milletvekilleri ayağa kalkarak iki dakika boyunca sessiz bir şekilde bekleyerek, depremde vefat eden vatandaşların aziz hatıralarına saygılarını göstermişlerdir (Son Posta, 1939: 3).

Tunceli milletvekili Sami Erkman söz alarak şunları söylemiştir: “Deprem maalesef ülkemizde büyük bir tahribat yaratmaktadır. Bu nedenle, Heyeti Umumiye yani ülke olarak yardım edilmesi gerektiğine inanıyorum. Ayrıca, gelecek yılın bütçesinden ödenmek üzere arkadaşlar adına depremden etkilenenlere derhal 40 bin lira verilmesini öneriyorum.” diyerek düşüncelerini ifade etmiştir. Erzincan milletvekili Aziz Samih İlter ise: “Erzincan bölgesinin iklimini herkes bilmektedir. Ülke genelinde büyük bir yıkım söz konusu olduğuna göre, bu mevsimde orada çadır altında kalmanın ne anlama geldiğini de herkes anlamaktadır. Bu nedenle, halkın daha güvenli bölgelere taşınmasını ve yaralılar, çocuklar, kadınlar için ülke içinde barınma imkânları sağlanmasını öneriyorum.” şeklinde görüşlerini dile getirmiştir.

Başvekil Refik Saydam bu açıklamalar üzerine söz alarak, bölgeden yapılacak nakiller konusunda tüm bilgilerin toplanması sonrasında harekete geçileceğini ifade etmiştir (Tosik Dinç, 2016: 3).

TBMM’nin 3 Ocak 1940 celse açılışında da zabıtlara “zelzele felaket sahalarında ölen vatandaşların hatırasını tazizen iki dakika ayakta susuldu” şeklinde bir kayıt geçmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, 20. Birleşim, C. VIII, 03.01.1940: 2).

Çanakkale milletvekili Ziya Gevher Etili Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne bir teklif sunmuştur. Bu teklif Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kabul görmüştür (Tosik Dinç, 2016: 3). Bu teklif ile alakalı, Anadolu Ajansından alınan bilgiler doğrultusunda, Türkiye Büyük Millet

Meclisi'nde gerçekleşen görüşmelerin bir bölümü şu şekildedir:

“Ziya Gevher Etili (Çanakkale); Yardımın şu şekilde yapılmasının daha uygun olacağına inanıyorum: Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın başkanlığında bir milli yardım komitesi kurulmalıdır. Öncelikle biz bu komiteye katılacağız, ardından tüm ülkeye yayılmasını talep edeceğim. Diğer taraftan hükümet de gerekli yasaları çıkarsın ve gereken tedbirleri alsın; Hilali Ahmer (Kızılay) de destek versin. Biz de Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın liderliğinde bir milli komite oluşturalım. Bunun organizasyonunu başkana bırakalım. Sonrasında 'Muvafık' sesleri duyuldu.

Ziya Gevher Etili (Çanakkale); “müsaade ederseniz, teklifim sözlü olsun. Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın başkanlığında bir milli yardım komitesi kurulmasını ve öncelikle Büyük Millet Meclisi üyelerinin katılımını, ardından tüm ülkeye yayılmasını öneriyorum.”

Başkan; “Ziya Gevher arkadaşımız, Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın başkanlığında bir milli yardım komitesi kurulmasını öneriyor. Bunu oylamanıza sunuyorum. Kabul edenler... Etmeyenler... Oy birliğiyle kabul edilmiştir.” (Son Posta, 1939: 8).

Erzincan merkez olmak üzere meydana gelen deprem dolayısıyla, zarar gören vatandaşlara yapılacak yardımları düzenlemek ve kontrol etmek amacıyla TBMM başkanı himayesinde bir Milli Yardım Komitesinin kurulması hakkında kanun çıkarılmıştır. Bu kanuna ait detayları Resmi Gazete'nin 2 Ocak 1940 tarihli ve 4.399 sayılı baskısında görmek mümkündür (Resmi Gazete, 2 Kânunusani 1940, Karar No: 1163, Sayı: 4399: 13045).

TBMM Başkanı Abdülhalik Renda başkanlığında kurulan Milli Yardım Komitesi, çalışmalarına hemen başlamış ve ilk yardım olarak Büyük Millet Meclisi namına Kızılay'a 20 bin lira bağışta bulunulmuştur. Komitenin illere göndermiş olduğu ilk tebliğde ise şu açıklamalar yapılmıştır:

“Yurdumuzda son depremten etkilenen felaketzede vatandaşlarımıza yardım amacıyla, Büyük Millet Meclisi'nin dünkü oturumunda Meclis Başkanı'nın

başkanlığında kurulması kararlaştırılan Milli Yardım Komitesi, bugün Büyük Millet Meclisi Başkanı Abdülhalik Renda'nın liderliğinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Dr. Fikri Tüzer ile Meclis'in bağımsız grup vekili Hilmi Uran'dan oluşarak teşekkül etmiştir.

Komite, bu amaçla yapılacak nakdi ve aynı yardımların doğrudan Milli Yardım Komitesi hesabına Kızılay'a yatırılmasını ve oradan makbuz alınmasını esas olarak kabul etmiştir. Ayrıca, Büyük Millet Meclisi üyelerinin ilk taksiti olarak Kızılay'a 20 bin lira yatırılmıştır. Komite, tüm illerde yan komiteler oluşturarak hayırsever vatandaşların bağışlarını toplamak için gerekli bildirimleri yapmayı kararlaştırmıştır." (İkdam, 1939: 1).

Alınan önlemlerden biri de, Erzincan ve depremin yaşandığı diğer yerleşim yerlerinde yaşamını sürdüren halk için hükümet layihasının hazırlanması olmuştur. Bu raporda, bölge halkının vergi borçlarının ertelenmesi, memurlara avans verilmesi, dışarıdan yapılacak yardımlarda gümrük vergisi kolaylığı sağlanması gibi hususlarda bir dizi kolaylık ve önlem Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine taşınmıştır (Tosik Dinç, 2016: 8). Ayrıca depremin etkilediği bölgelerin valilerinin, gereken parayı Ziraat Bankası'ndan hemen alabilmeleri için gereken talimatlar verilmiştir (Türkdili, 1939: 1).

Bu arada, Seyhan ve İçel vilayetlerine telgraf çeken Başvekil Celal Bayar, un ve benzeri erzakın temini için açılan 5 bin liralık kredinin kullanılması, ihtiyaçların tespiti için Erzincan, Malatya ve Sivas valilikleri ile iletişime geçerek gerekli malzemelerin ulaştırılması ve bu işlemlerle alakalı evrakların Başvekâlete gönderilmesi talimatını vermiştir (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.844.4).

Diğer taraftan, depremzedelerin ihtiyaçları için kullanılmak üzere Kızılay tarafından değişik fabrikalara sipariş edilen kerestelerin vergiye tabi olması gerekmektedir. Hükümet bu kerestelerin temini için alınması gereken ve 1 Ocak 1940'ta yürürlüğe giren "muamele" vergisi ile ilgili bir muafiyet çalışması yapmıştır. Buna göre ilgili kanunun 5.maddesine şu fıkra

eklenmiştir: “Kızılay Cemiyeti tarafından zelzele felaketzedeleri için yaptırılacak inşaata ait keresteler, mezkûr cemiyete tasdik şartile, muamele vergisinden muaftır.” (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 178.234.10).

Deprem sonrası farklı şehirlere yerleştirilen ailelerin, birbirlerinden haberdar olmalarını sağlamak amacıyla Dâhiliye Vekâleti müsteşarlığına müracaat etmeleri istenmiştir. Bu sayede aileleri için endişelenenlere yardımcı olunmaya çalışılmıştır (Cumhuriyet, 1940: 6).

6. DEVLET BÜYÜKLERİNİN DEPREM BÖLGESİNE ZİYARETLERİ

Devlet büyüklerinin yapmış oldukları ziyaretlerin şüphesiz en önemlisi Cumhurbaşkanı’nın ziyareti olmuştur.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve yanındaki heyet deprem bölgesinde inceleme yaparlarken hazin bir olay meydana gelmiştir. Oğlunun cenazesini, toprağı tırnakları ile kazıyarak çıkaran yaşlı bir kadın İsmet İnönü’ nün boynuna sarılarak (Tan, 2 Ocak 1940: 1) “Mehmet’im burada öldü. O da askerdi. Senin oğlundu. Sen sağ ol babamız.” demek suretiyle hıçkırıklar içinde ağlayarak, yaşamış olduğu derin üzüntüyü ifade etmiştir. Bu hadiseden oldukça etkilendiği görülen Cumhurbaşkanı, vekillere çeşitli konularda vermiş olduğu talimatlardan sonra akşam saatlerinde bölgeden ayrılmıştır (Vakit, 2 Ocak 1940: s. 5). Bu esnada çekilen fotoğraf, 1939 Büyük Erzincan Depremi’nin adeta bir simgesi olmuştur. Adı Sıdika olan bu acılı kadının heykeli yapılarak Erzincan Valiliği’nin önüne konmuş ve bu büyük afetin anıtı haline gelmiştir (Aytemiz, 2012: 51).

Başvekil Refik Saydam, 3 Mayıs 1940 tarihinde Erzincan’a yapmış olduğu ziyarette bazı tespitlerde bulunmuştur. Bunların öne çıkanlarından biri, şehrin hastanesinin çalışır vaziyette olduğu ancak Ankara’ya döndüğünde Kızılay’a ileteceği bazı eksiklerin bulunduğudur. Diğerisi ise, Nafia Vekâleti’nin yeni kurulacak şehrin yerinin tespitini yapması gerektiğidir (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 2.12.1).

Reisicumhur İsmet İnönü Tokat'a yapmış olduğu ziyarette şehirde yıkılan ve harabeye dönen bölgeleri ziyaret etmiş ve şu açıklamayı yapmıştır: “Deprem felaketine maruz kalan bölgelerimizden, tüm Türk milletine yeni yıl için içten dileklerimi sunarım. Yakın ve uzak medeni milletlerin ve insanlık âleminin acımıza gösterdiği ilgiye, Türk milletinin derin teşekkürlerini iletmek isterim. Felaket bölgesindeki vatandaşlar, memleketimizin dört bir yanından gösterilen destekten dolayı duydukları minnettarlığı ifade etmektedirler. Vatanın çeşitli kesimleri arasında gözlemlenen yakın ve sağlam dayanışma, büyük bir milletin sevinçte ve acıda nasıl tek bir aile gibi hareket ettiğini göstermektedir. Milletimiz içindeki bu birliktelik sayesinde, bu günlerin en az sarsıntıyla geçeceğine ve her zorluktan milletimizin yeni bir güçle çıkacağına olan inancım tamdır. Bireyleri arasında karşılıklı görev bilinci ve tüm toplumda vatana karşı fedakârlık duygusu taşıyan milletimizin, iyi ve güzel günler göreceği kesindir.”

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bu ziyaretinde Tokat merkez, Turhal ve Niksar ilçelerini ziyaret ederek tetkiklerde bulunmuştur (Akşam, 1940: 1).

7. DEPREM SONRASI YAPILAN YARDIMLAR

7.1. Yapılan İlk Yardımlar

TBMM’de deprem ile ilgili bilgilendirme yapıldıktan sonra, Erzincan vilayetine Kızılay merkezinden şimdilik 15.000 lira, 500 çadır, 1.000 don, 1.000 gömlek, 1.000 battaniye, Erzurum ve Sivas’tan ekmek, un temin edilmiştir. Bununla beraber Erzurum’dan ecza ve sıhhiye malzemesi ile birlikte iki sıhhi heyet gönderileceğini, bu heyetlerin Erzurum’dan gelecek olanı akşam, Sivas’tan gelecek olanının ise sabah saatlerinde trenle yola çıkacağı ifade edilmiştir (Ulus, 1939: 1).

Bütün illerde faaliyete geçmiş olan yardım komiteleri derhal çalışmalarına başlamışlardır. Yapılan ilk yardımların bazıları şunlardır:

İlk günde, Edirne Komitesi 3.500, Eskişehir Komitesi 5.200, İzmit Komitesi 2.000, Ayancık Komitesi

1.203, Afyon Komitesi 720, Simav Komitesi 2.111, Şarköy Komitesi 165, Merzifon Komitesi 5.000, Ardahan Komitesi 1.200, Ladik Komitesi 200, Samsun Komitesi 10.300 lira olmak üzere yardım toplamış ve bunları Kızılay merkezine göndermişlerdir.

Dâhiliye Vekilliğinin Sivas'ta depremde etkilenen özel idare memurlarına ikişer, yetim ve emeklilere üçer maaş nakit avans verilmesi ve Tokat, Ordu, Samsun illerindeki özel idare memurlarına da ikişer maaş nakit avans verilmesi ile ilgili hazırlamış olduğu tezkere, İcra Vekilleri Heyeti tarafından çıkarılan 6 Mayıs 1940 tarih ve 2/12921 sayılı kararname ile kabul edilmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.41.19).

8 Haziran 1940 tarihinde Kızılay Umumi Merkezinden, Başvekilliğe çekilen telgrafta, toplamda 1.000 adet çadırın, geçici iskân bölgelerinden geri dönüş yapacak olan vatandaşlara tahsis edilmek üzere, Erzincan Valiliğine gönderildiği bildirilmiştir. Hatay, İçel, Seyhan, Malatya, Gaziantep, Kayseri, Maraş şehirleri depremzedeler için geçici iskân bölgesi olarak belirlenen yerlerdir (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 121.770.6).

Gönderilen 1.000 çadırdan sonra Erzincan Valiliği tarafından Kızılay'dan 3 Temmuz 1940 tarihinde acil olarak istenen 500 çadırın gönderilmesi için de Kızılay harekete geçerek 300 çadırın hemen, 200 çadırın ise temin edilir edilmez gönderilmesi emrinin Kızılay Etimesgut Ambarları Müdürlüğüne verildiğini Erzincan Valiliğine bildirmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 121.771.1).

İngiltere tarafından depremzedelere dağıtılmak üzere Kızılay Cemiyeti'ne bağışlanan balık, et konservesi ve 159.791 kg bisküvinin Cemiyetten pazarlıkla satın alınması, İcra Vekilleri Heyetinin kararnamesi ile kabul edilmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 92.97.14).

Deprem sırasında gerek bölgede memur olan ve de gerekse geçici görevli olarak bulunan Vakıflar İdaresi memurlarının maddi zararların kısmen karşılanması için bir çalışma yapılmıştır. Buna göre bu memurlara 400 lira tazminat verilmesi, İcra Vekilleri Heyetince onaylanmıştır (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 89.130.4).

Erzincan'daki enkaz kaldırma çalışmalarının ve hayatını kaybeden vatandaşların göçük altından çıkarılması sürecinin devam etmesi nedeniyle, halk sağlığının ve asayişin korunması amacıyla önlem alınması gereği doğmuştur. Buna göre ikinci bir emre kadar Erzincan'a gidilmesi ve demiryolu ile yolcu taşınması yasaklanmıştır. Ulaştırma Vekilliğinin vermiş olduğu teklif, 3 Ocak 1940 tarihinde, başında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü' nün bulunduğu İcra Vekilleri Heyetince kabul edilerek onaylanmıştır (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 89.124.8).

İcra Vekilleri Heyetinin 28.02.1940 tarihli 2/12921 sayılı kararnamesi ile Erzincan depreminden etkilenen bölgelere, Amasya/Gümüşhacıköy, Ordu Mesudiye, Tunceli/Kalan, Gümüşhane/Torul, kazaları da eklenmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.52.6). Aynı kararnameye ek olarak, Dâhiliye Vekilliğinin teklifiyle, 31 Mayıs 1940 tarihinde Kayseri'nin Develi kazasına bağlı bazı köyler de listeye eklenmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.53.12). Yine aynı kararnameye ek olarak, Maliye Vekilliğinin teklifi üzerine, 17 Temmuz 1940 tarihinde Tirebolu'nun bazı köyleri de listeye alınmıştır (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 92.71.9).

Ayrıca 13 Nisan 1940 tarihinde Yozgat'ın Maden ve Sorgun kazalarında meydana gelen deprem nedeniyle, Erzincan depreminden etkilenen mıntıkalara ait cetvele, yukarıda adı geçen kazalar da, Dâhiliye Vekilliğinin 07.06.1940 tarih ve 5780 sayılı teklifiyle, İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilerek 15 Haziran 1940 tarihinde eklenmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.58.3).

Deprem nedeniyle büyük zarar gören Erzincan'ın Belediye Reisliği görevi 15 Haziran 1940 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından, şehrin valisine verilmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.57.14).

27 Aralık 1939 tarihinde ve devamında Erzincan ve çevresinde deprem felaketine uğrayan kişilerin para ve icra borçları, çıkarılan 06.03.1940 tarihli 95/1994 sayılı tezkere ile 6 ay süreyle ertelenmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 90.20.4).

Depremden sonra büyük zarar gören Reşadiye kasabasının yeniden kurulması konusunda büyük kabiliyet gerektiren işlerin üstesinden gelecek bir belediye reisi bulunamadığından dolayı, buranın belediye işlerini yürütme vazifesi 27.05.1940 tarih ve 2/13565 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kaymakama verilmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.50.5).

7.2. Yurtiçinde Yapılan Yardımlar

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, depremde zarar gören vatandaşlar yararına kullanılmak üzere şahsi hesabından, Milli Yardım Komitesine 10.000 lira yardımda bulunmuştur (Ulus, 1940: 1).

Kızılay tarafından Erzincan'a, Zara'ya, Ordu'ya, 27 Aralık günü yani depremin gerçekleştiği gün telgraf havalesi yoluyla yardımlar gönderilmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 178.234.5).

27-28 Aralık tarihleri itibariyle Kızılay tarafından yapılan ilk yardımlar şu şekildedir: Erzincan'a 15.000 lira, 1.000 battaniye, 1.000 don, 1.000 gömlek ve 500 çadır gönderilmiştir. Sivas'a 5.000 lira, 500 çadır, 500 don, 500 gömlek ve 500 battaniye gönderilmiştir. Tokat'a 3.000 lira, 300 çadır, 500 don, 500 gömlek ve 500 battaniye gönderilmiştir. Ordu'ya 2.000 lira gönderilmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.844.5). Acil ihtiyacı karşılamak amacıyla, bir günde 4.200 adet ekmek pişirme kapasitesine sahip iki adet seyyar fırın 30 Aralık 1939 tarihinde Ankara'dan hareket eden trenle Erzincan tümen komutanlığına gönderilmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.844.6).

Ankara Hukuk Fakültesi öğrencileri kendi aralarında yapmış oldukları toplantı sonunda geniş çaplı yardım kararı almışlardır. Öğrenciler kendilerine verilen yemeklerin birer kabını ve fakültenin kendileri için yapmış olduğu masrafların bir bölümünün de yine depremzedelere verilmek üzere ayrılmasını fakülte yönetiminden rica etmişlerdir (Akşam, 1939: 7). Ankara Belediyesi, kazalara bilgilendirme yazısı göndererek, kurban bayramında kesilecek kurbanların derilerinin belediye tarafından toplanarak Kızılay'a teslim edilmesini

istemiştir. Ayrıca yine deprem işleri ile meşgul olan Müsteşarlar komisyonunun emriyle, deprem bölgelerine gönderilmek üzere, bağışlanan kurban etlerinden kavurma imal ettirilmiştir (Cumhuriyet, 1940: 6).

Ankara'daki Yüksek Ziraat Enstitüsü, Orman ve Veteriner Enstitüsü öğrencileri ve tüm mensupları deprem bölgelerine yapabilecekleri yardımları belirlemek amacıyla toplanarak aralarında iş bölümü yapmışlardır. Bu çalışma neticesinde 670 parça giyim malzemesini Kızılay merkezine teslim etmişlerdir. Hemen ertesi günü ise 630 parça kıyafet ve ilk maddi yardım olarak 1.500 lirayı yine Kızılay merkezine teslim ederek katkı sağlamışlardır (İkdam, 1939: 2).

Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri, felakete uğrayan vatandaşlar için aralarında toplamış oldukları 1.000 lirayı bağışlamışlardır. (Son Posta, 1939: 1). Bunun yanında profesör ve diğer hocalar ile idarecilerin 500 liralık yardımları da Kızılay merkezine ulaştırılmıştır (Ulus, 1940: 5).

Paşabahçe Kızılay şubesi, 497 lira nakit ve 553 parça çeşitli eşya olmak üzere yardımda bulunmuştur (Akşam, 1940: 4). Milli Piyango idaresi de, depremzede vatandaşlar için, 50.000 lira yardımda bulunmuştur (Ulus, 1940: 8).

Samsun'da Halk Partisi'nde yapılan toplantıda, 10 dakika gibi kısa bir süre içerisinde 39 kişi, 10.300 lira nakdi yardım toplamışlardır. Yine Samsun'dan hayırsever vatandaşlar tarafından, Erbaa ve Amasya'ya ekmek, zeytin, peynir gibi temel gıda maddeleri de gönderilmiştir (Son Posta, 1939: 3).

Balıkesirliler felaketzede vatandaşlara yardım için hemen faaliyete geçmişler ve ilk yardım olarak 7.000 lira para yardımında bulunmuşlardır (Türksözü, 1939: 3).

Kastamonu Milli Yardım Komitesi de ilk yardım olarak 5000 lira, Çankırı Komitesi 1.500 lira, Beypazarı 2.000 lira, Gerede 1000 lira olmak üzere Kızılay şubelerine yardımda bulunmuşlardır (Son Posta, 1939: 8).

Kayseri halkı da yine depremzede vatandaşlara ilk yardım olarak; ekmek, un, ayakkabı ve benzeri giyecek eşya yardımını Sivas'a göndermişlerdir (Ulus, 1940: 6).

Ayrıca, Kayseri’de 29 Aralıkta nakit para toplamaya başlayan yardım komitesi, 17 Ocak tarihi itibarıyla 24.106 lira yardım toplamıştır. Kayseri Kızılay şubesi tarafından da merkez şubesine 15.000 lira gönderilmiştir (BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1584.462.3).

İstanbul’da faaliyet gösteren, İstanbul yaprak tütün depolar grup müdürlüğüne bağlı bakım ve işletme evleri işçileri bir günlük yevmiyeleri olan 765 lira 50 kuruş tutarındaki parayı depremzedelere bağış yapmışlardır (Akşam, 3 Ocak 1940: 5). İstanbul Ticaret ve Zahire Borsası yönetimi tarafından felaketzedelere 5 bin lira nakdi yardımda bulunulmuştur (Son Posta, 29 Aralık 1939: 8). İstanbul’un Vali ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar, İstanbul şehri namına ilk yardım olarak 10 bin lira gönderilmesini kararlaştırmış ve yardım hemen bölgeye gönderilmiştir. Bunun yanında vilayet ve belediye memurları da derecelerine göre, maaşlarından % 1 ile 3 arasında bir yardımı felaketzedeler yararına kullanılmak üzere bağışlamaya karar vermişlerdir (İkdam, 1939: 1).

İstanbul’da bulunan Taksim Opereti heyeti felaketzedeler yararına bir etkinlik düzenlemiş, düzenlenen gecedeki elde edilen hasılatın tamamı da felaketzedeler için kullanılmak üzere yardım komitesine teslim edilmiştir (Son Posta, 1939: 8). İstanbul’da toplanan sigortacılar birliği üyeleri, aralarında yapmış oldukları toplantıda hangi sigortacının ne kadar yardım yapacağı belirlenmiştir. Sigorta şirketleri de çeşitli miktarlarda yardım vermeyi taahhüt etmişlerdir (Akşam, 1940: 5). Ayrıca bu sigorta şirketlerinde çalışan mümessiller de 1.120 lira tutarında bağışlarını Kızılay veznesine yatırmışlardır. Bunun yanında çalışan diğer memurlar da maaşlarından belli bir miktar bağış yapacakları taahhüdünde bulunmuşlardır (Akşam, 1940: 5).

İstanbul Gümrük Başmüdürlüğü’ne mensup gümrük memurları aralarında yapmış oldukları görüşme neticesinde, maaşlarının % 3’ünü felaketzedelere vermeyi kararlaştırmışlardır. Ayrıca Denizyolları İdaresi memur ve müstahdemleri de felaketzedelere çamaşır ve para yardımı yapmışlardır (Cumhuriyet, 1939: 5).

Şirketi Hayriye idaresi idare tarafında felaketzedelere 2.000 lira miktarında yapılan yardımın yanı sıra, şirketin müdürü ve yönetim heyeti tarafından 500 lira verilmiştir. Buna ilave olarak şirketin diğer çalışanları tarafından da 1.700 lira yardımda bulunulmuştur (Cumhuriyet, 1939: 5).

Bu arada, İstanbul Valisi Dr. Lütü Kırdar Akşam gazetesine vermiş olduğu beyanatta şu ifadeleri kullanmıştır: “Zelzele felaketinin yurdumuzun mühim bir kısmında yaptığı büyük tahribatı hepimiz biliyoruz. İlk acil tedbir olarak Giresun ve Ordu’ya birer sıhhiye heyeti göndermeye karar verdik. Bu heyetlerde birer başhekim, ikişer doktor, idare memuru, hastabakıcı, sıhhiye memuru bulunacaktır. Bunlar beraberlerinde malzeme-i sıhhiye, ecza-i tıbbiye, erzak, yatak takımı, battaniye, çadır vs. götüreceklerdir. İlk heyet bugün saat 10.00’da Dumlupınar Vapuru ile hareket edecektir.” (Akşam, 1939: 7).

Diğer taraftan, deprem bölgelerinde faaliyet gösteren milli yardım komitelerinin, her mahalleye ve köye yetişmesinin mümkün olmadığı görüldüğü için, komitelerin emrinde çalışmak şartıyla tali komite ve ekiplerin oluşturulması gerektiği CHP Genel Sekreterliği tarafından, Vilayet İdare Heyeti Reisliklerine bildirilmiştir. Bütün partililerin bu oluşumlara destek vermeleri ve vazife almaları istenmiştir (BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5.22.5).

İzmir halkı tarafından kısa sürede bir vagonluk çamaşır, yardım kolileri, battaniye, elbise, ayakkabı ve yünlü eşya Sivas Kızılay merkezine gönderilmiştir. (Ulus, 1940: 6). Yine İzmir halkı tarafından 12 Ocak 1940 tarihi itibarıyla toplanan nakdi yardım miktarının 103.147 liraya ulaştığı, yapılan erzak yardım tutarının da eklenmesiyle bu rakamın 130.000’i aştığı tespit edilmiştir (Ulus, 1940: 6). İzmit halkı bir gün içerisinde, ilk yardım olmak üzere, 5.000 lira teberruda bulunmuştur (Türkyolu, 1939: 1).

Amasya’dan da deprem bölgesine ilk yardım olarak; 1.540 kilo ekmek, şeker, çay, zeytin, yağ gibi temel gıda maddeleri gönderilmiştir (Ulus, 1940: 6).

Elazığ halkı da daha önce yaptıkları yardımlara ilave olmak üzere, elbise, yorgan, ekmek, yağ, fasulye, pirinç ve benzeri yardımlarda bulunmuşlardır (Ulus, 1940: 6).

Adana Türksözü gazetesi, 29 Aralık 1939 sayılı baskısının ilk sayfasında şu başlığı manşet haber olarak atmıştır: “Bir gün et ve tatlı yemeyelim.” Yine Adana halkı ilk yardım olarak, depremin hemen ertesi günü 25.000 lira para toplayarak ilgili birimlere teslim etmişlerdir (Türksözü, 1939: 1). Bu nakdi yardımın yanı sıra; çamaşır, ekmek, nohut, fasulye, mercimek ve benzeri gıda maddeleri, yatak gibi temel ihtiyaç maddeleri de Adana halkı tarafından depremzede vatandaşlara ulaştırılmak üzere toplanmıştır (Ulus, 1940: 6). Adana ilinde görev yapan askeri memur ve müstahdemler maaşlarından bir kısmını felaketzede vatandaşlara bağışlamışlardır (Türksözü, 1939: 1).

Sivas ve Divriği halkının temin ettiği 6.138 kg ekmek, 56 kg pastırma, 20 kilo helva, 56 kilo zeytin, 5 kilo peynir Erzincan’a gönderilen yardımların bir bölümüdür (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.844.5).

Maraş halkı tarafından 30 Aralık 1939 tarihi itibarıyla 3.813 lira, 14.899 kg bulgur, 1.163 kg un, 173 kg pekmez, 224 kg buğday, 10 kg tarhana temin edilmiş ve deprem bölgelerine ve Kızılay’a gönderilmiştir (BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1585.466.1).

Balıkesir’ de yayın yapan Türk dili gazetesi, depremzede vatandaşlar için felaketin hemen ertesi günü Balıkesir halkı tarafından, 7.000 lira nakit para toplandığını yazmıştır (Türkdili, 1939: 2).

7.3. Yabancı Devletlerin Yapmış Oldukları Yardımlar

Sabık Mısır Hidivi Abbas Hilmi paşa adına oğlu, Milli Komiteye müracaat ederek felaketzedeler için 4.000 Türk lirasını Kızılay’a bağışlamıştır (Akşam, 3 Ocak 1940: 5). Yine Mısır Hükümeti, Türkiye elçisine 10.000 Mısır liralık bir çek vermek suretiyle yardımda bulunmuştur (Ulus, 1940: 5).

Amerika Birleşik Devletleri Kızılsalip Cemiyeti deprem felaketzedelerine ilk yardım olarak 5000 dolar göndermiştir. Devamında eşya ve nakit yardıma devam edeceği bilgisi de alınmıştır (Ulus, 1939: 1).

Romanya'nın nakdi yardımı yerine kereste, yine Yunanistan'ın nakdi yardımı yerine de sıhhi malzeme yapılması Türk hükümeti tarafından rica edilmiştir (Türksözü, 1939: 1).

Reuters Ajansı'nın bildirdiğine göre; İngiltere Hükümeti son günlerde Anadolu'da meydana gelen depremde zarar gören felaketzedelere yardım amacıyla, Türk hükümeti emrine 25.000 İngiliz lirası tahsis etmiştir (İkdam, 1939: 1). 2 Ocak 1940 tarihinde, İngiltere Deniz Bakanlığı tarafından, modern bir ameliyathanesi, röntgen cihazı, gelişmiş sağlık cihazları olan "Maine" adlı bir hastane gemisinin gönderilmek istendiği Genel Kurmay Başkanlığına bildirilmiştir. (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.844.14).

Alman Hükümeti ilk olarak sağlık yardımı göndermiştir. Önemli bir bölümü sargı bezi olan ve bir tondan oluşan tıbbi yardım Almanya Hükümeti'ne ait bir uçakla İstanbul'a getirilerek yetkililere teslim edilmiştir. Aynı uçağın birkaç gün sonra yeni yardımlarla tekrar geleceği bilgisi alınmıştır (Ulus, 1940: 2).

İtalya başkonsolosu, Vali Dr. Lütfi Kırdar'ı ziyaret etmiş, İstanbul'da yaşayan İtalyan halkın depremzedeler için kendi aralarında toplamış oldukları 11 bin lira nakdi yardımı Kızılay şubesine teslim etmiştir (Akşam, 1940: 3).

Bulgar Hükümeti de felaketzede vatandaşlarımız için 2.000.000 Bulgar levası yardımda bulunmuşlardır (Türksözü, 31 Aralık 1939: 1). Ayrıca, Bulgaristan Çocuklara Yardım Cemiyeti tarafından depremzede çocuklar için 500 adet elbise, oyuncak ve benzeri eşya gönderilmiştir (Akşam, 1940: 10).

Afgan milletinin üzüntüsünü Ankara'ya yazdığı mektupla ifade eden Afgan Büyükelçisi, 500 lira yardımın da kabulünü rica etmiştir (Türkdili, 1939: 1).

Irak Hükümetinin Ankara Büyükelçisi, hariciye vekilini ziyaret ederek, hükümeti ve kendi adına üzüntülerini iletmış ve hükümetinin 12.000 lira, Irak Kızılay'ının da 1.500 lira yardımda bulunduğunu iletmıştır (Ulus, 1940: 5).

Yunanistan'da bulunan Politeknik Okulu profesörlerinden Rusopulos, deprem sonrası inşaat

konusunda uzman olması nedeniyle Yunan Hükümeti tarafından tavsiye edilmiş, bunun üzerine Hariciye Vekâleti tarafından tecrübelerinden yararlanmak üzere Türkiye'ye davet edilmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.845.19).

8. DEPREM SONRASI BAYINDIRLIK VE İSKÂN ÇALIŞMALARI

2 Mayıs 1940 tarihli Ankara'ya gönderilen telgrafta, Erzincan merkezin ve kazalarının deprem öncesi ve deprem sonrası nüfusları paylaşılmıştır. 1935 senesinde şehir merkezi ve merkeze bağlı yerleşim yerleri de dâhil olmak üzere nüfus 60012 iken Mayıs 1940 ta bu sayının 39623'e gerilediği gönderilen tabloda belirtilmiştir. Sadece şehir merkezi nüfusu ise deprem öncesi 16.144 iken depremden sonra 2.500'e düşmüştür (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 117.737.1). Bölgedeki insan kaybının yanı sıra birçok hayvan da telef olmuştur. 2 Mayıs 1940 tarihinde Ankara'ya gönderilen telgrafta, deprem felaketinde Erzincan genelinde toplam 5.160 öküz, 6.704 inek, 1.339 manda, 948 at, 779 eşek, 29.164 koyun ve 6.248 tane de keçi ölmüştür. Bunları topladığımızda da karşımıza 50.342 gibi büyük bir rakam çıkmaktadır (BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 117.737.1).

Üniversiteden, içinde bir Ordinaryüs Jeoloji Profesörünün de bulunduğu heyet tarafından yapılan çalışma sonucunda yeni şehrin Kemah Boğazı ile Hah arasındaki sahaya kurulmasının uygun olacağı değerlendirilmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.60.16).

Bunun dışında deprem dönemi Erzincan Valisi Sükûtu Tükel de yeni şehrin kurulacağı alanla alakalı çalışmalar yapmıştır. Hatta "Yeni Şehir Neden Bitirilemedi" adında bir kitap kaleme almıştır. Başbakan Refik Saydam'ın kararıyla gönderilecek olan 2 milyon liranın sadece ilk taksiti olan 500.000 lira haricinde bir ödeme yapılmamış olması şehrin inşasının bitirilememesinin temel sebebi olarak görülmüştür. Bunun dışında, arazi sahipleri arasındaki sorunlar, rant kavgası, yetkililerin yanlış yönlendirilmesi, hatalı ve yanlış

raporlar da diğer etmenler arasında yer almıştır. Yaşanan gelişmeler sonrası iyice yıpranan Vali Tükel görevden alınmıştır (Aytemiz, 2012: 131-132).

Buna karşılık Nafia Vekâleti de yaptığı çalışmada farklı bir değerlendirmede bulunmuştur. Üniversitenin raporunda gösterilen sahanın her ne kadar deprem sahası dışında kalsa da, % 50-70 arası hasar alan ikinci mıntıkaya çok yakın olduğu belirtilmiştir. Eski şehre kurulmuş olan tren istasyonundan uzak olması, kuzeydoğu rüzgârlarına açık olması, hazır içme suyu kaynağının olmaması, etrafında yüksek dağların oluşu, eski şehre uzak oluşu nedeniyle ulaşım sorunları yaşanabileceği gibi önemli sebeplerle şehrin bahsedilen bölgeye kurulmasının doğru olmayacağı belirtilmiştir. Ancak askeri kışlaların, istasyonun, hastanenin, halkın bir bölümünün çok yakına zaten yerleşmiş olması, rüzgâr ve güneş bakımından daha elverişli olması, içme suyunun kolay temini gibi önemli sebeplerin, bölgenin depreme müsait olması kusurunu hafifleteceği ifade edilmiş ve yeni şehrin, Erzincan merkeze 5.5 km mesafede olan Trabzon yolu ile kışla civarı arasına kurulmasının uygun olacağı görüşüne varılmıştır.

Sonuç olarak başında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bulunduğu İcra Vekilleri Heyetince 22 Haziran 1940 tarihinde yapılan görüşmede, Nafia Vekâleti tarafından uygun görülen bölgede yani Trabzon yolu üzerinde yeni şehrin kurulmasına karar verilmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.60.16). Şehrin kurulacağı yerlerin istimlak edilmesinin uygun olduğuna dair karar ise, 10 Eylül 1940 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından verilmiştir (BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 92.85.18).

SONUÇ

Başta dönemin basınının kullanıldığı, buna ilaveten arşiv malzemesinin de kullanıldığı bu çalışmada, 27 Aralık 1939 tarihinde saat 01.57'de meydana gelen 1939 Erzincan Depremi, özellikle depreme müdahale, alınan önlemler ve yapılan yardımlar çerçevesinde aydınlatılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Resmi kayıtlara göre, bu depremde 32.968 kişi hayatını kaybetmiş olup, 2023

yılının Şubat ayında meydana gelen Maraş Depremlerinden sonra, en fazla can kaybının yaşandığı ikinci deprem olarak kayıtlara geçmiştir. Büyüklük açısından değerlendirildiğinde, 1668 yılında meydana gelen Kuzey Anadolu Depremi'nin ardından, Maraş Depremi ile birlikte ikinci sırada yer almaktadır.

Depremin şiddeti, ülkemizdeki pek çok şehirde hissedilmiş olmakla birlikte, yıkıcı etkisi en çok Erzincan, Tokat ve Sivas'ta gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, diğer şehirlerde de yıkılan binalar ve can kayıpları yaşanmıştır. Depremin etki alanının genişliği, yardım ekiplerinin ve Kızılay'ın her bölgeye ulaşımını zorlaştırmıştır.

Erzincan, Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde yer alan en geniş ve en genç tektonik hareketlerin gözlemlendiği bir bölgedir. Tarih boyunca yaşanan büyük depremler, bu durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Yaşanan şiddetli yer sarsıntısının yanı sıra, felaketin boyutunun artmasına neden olan unsurlar arasında soğuk hava ve kar yağışı yer almaktadır. Deprem sonrasında, yıkıntılardan kurtulmaya çalışan veya yıkıntıların altında kalan vatandaşlarımız, şiddetli soğukla başa çıkmak zorunda kalmış ve bir kısmı donarak hayatını kaybetmiştir. Felaketzedelere müdahalenin gecikmesinin başlıca nedenleri, depremden etkilenen alanın genişliği ve ulaşım zorlukları olmuştur.

Deprem sonrası özellikle bölgeye ulaşım konusunda ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. Yardım için yola çıkan ekipler, tren raylarının bozulması, kar altında kalması ve trenlerin raylardan çıkarak karlara saplanması gibi sebeplerle yolda mahsur kalmışlardır. Ayrıca, telgraf hatlarının kopması haberleşmeyi olumsuz etkilemiş ve ihtiyaç ile durum tespiti konusunda gecikmelere yol açmıştır. Kara yolu ile ulaşım da olumsuz hava koşulları nedeniyle benzer sıkıntılar yaşanmıştır. Bu aksaklıklar ve olumsuz koşulların sonucunda, felaketin yetkili merciler tarafından geç öğrenilmesi nedeniyle acil yardım bekleyen depremzede vatandaşlar büyük zorluklarla karşılaşmışlardır.

Öte yandan, Türk halkının bir felaket karşısında ne kadar fedakâr ve yardımsever olabileceği de gözler önüne

serilmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü başta olmak üzere, tüm devlet görevlileri kendi maaşlarından bağışlar yaparak halka örnek olmuşlardır. Yapılan yardımlar incelendiğinde, maddi durumu kısıtlı olan vatandaşların bile ellerindeki tüm birikimlerini felaketzedelere sundukları görülmektedir.

Deprem sonrası imar ve iskân faaliyetlerine yönelik çalışmalar da başlatılmıştır. Uzmanlar Erzincan'a gelerek çeşitli incelemelerde bulunmuş ve yeni kurulacak şehrin yerinin belirlenmesi konusunda önerilerde bulunmuşlardır. Tavsiye edilen yerin, fay hattından uzak ve daha güvenli bir bölge olduğu ifade edilmiştir. Ancak Bayındırlık Vekâleti, önerilen yerin imkânlarının kısıtlı ve yaşam koşulları açısından elverişsiz olduğu gerekçesiyle, eski şehre yakın bir bölgeye yeni şehrin kurulmasına karar vermiştir. Ayrıca, şehre geri dönmek isteyen vatandaşlara belirtilen süreler dâhilinde ücretsiz ulaşım ve geçici baraka imkânları sağlanmıştır.

Netice itibarıyla, depremin yıkıcı etkileri hem ülkemizde hem de uluslararası alanda yankılanmıştır. Türkiye'nin o dönemdeki kurumlarının deprem sonrası tepkileri ve gerçekleştirdikleri faaliyetler, önemli tecrübeler edinme fırsatı sunmaktadır. Özellikle ilk yardım ve arama kurtarma çalışmalarıyla ilgili yapılacak değerlendirmeler bu bağlamda ön plana çıkmaktadır. Yaşanan felaketler, bir kez daha göstermektedir ki, ülkemizde deprem konusunda yapılacak bilimsel çalışmaların sayısının artırılması ve farklı bilim dallarını kapsayacak şekilde zenginleştirilmesi zorunludur. Halkın % 95'inin deprem riski altında yaşadığı ülkemizde, deprem gerçeğine uygun hareket etmenin bir gereklilik olduğu unutulmamalıdır.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Akademik İzdüşüm Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Destek ve Teşekkür: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın kavramsal kısımlarının hazırlanmasında ağırlıklı olarak ikinci yazar, analiz kısımlarının hazırlanmasında ise ağırlıklı olarak birinci yazar katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı: Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Telif-Tetkik Eserler

- Aytemiz, C. (2021). *1939 Erzincan Depremi ve Yeni Şehir Fay Hatları Üzerinde Nasıl Kuruldu*, Ankara: Başak Matbaacılık.
- Çelebi, E. (2001). Büyük Hareket: 26 Kasım 1943 Tarihli Tosya Lâdik Depreminin Kastamonu Merkez ve Tosya İlçesindeki Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme. *KAREFAD, ÇKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 42-64.
- Gül, A. ve Başıbüyük, A. (2011). *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi*. Rize: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Haçın, İ. (2014). “1939 Erzincan Büyük Depremi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30 (88), 37-70.
- Karaca, E. (2020). *Cumhuriyetin Teşekkülü Sürecinde Bitlis Vilâyeti/Kazası 1919-1950*. Ankara: Gece Kitaplığı,
- Özgör, H. (1952). *Sismologie - Türkiye’de ve Dünyada Meydana Gelen Büyük Depremler*. Ankara: Türkiye Matbaacılık.
- Öztürk, S. (2009). *Deprem Tehlikesi ve Artçı Şok Olasılığı Değerlendirme Yöntemlerinin Türkiye’deki Depremlere Bir Uygulaması*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, 18.Birleşim, C. 7, Ankara: TBMM Basımevi
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, 20.Birleşim, C. 8, Ankara: TBMM Basımevi

- Tosik Dinç, F. (2016). Ulus Gazetesine Göre 1939 Erzincan Depremi. *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 1-21.
- Yalçın, H. (2012). *Türkiye ve Kafkasların Depremselliği Deprem Tehlikesinin İncelenmesi*. Sakarya Üniversitesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yavuz, C. (2015). 1939 Erzincan Depremi Kurtarma Çalışmalarında Yer Alan Mahkûmların Affı Bağlamında Türkiye'deki Af Uygulaması. *TBB Dergisi*, 119, 87-96.

Arşiv Belgeleri (Cumhuriyet Arşivi)

- BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 2.12.1
- BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 89.130.4
- BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 89.124.8
- BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5.22.5
- BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.843.4
- BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.844.11
- BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 77.482.5
- BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.844.5
- BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.844.6
- BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.843.10
- BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.844.4
- BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 178.234.10
- BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 121.771.1
- BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 143.24.17
- BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 117.737.1
- BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.844.14
- BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 119.845.19
- BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 178.234.5
- BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1584.462.3
- BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1585.466.1
- BCA, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 121.770.6
- BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.41.19
- BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 92.97.14
- BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.52.6
- BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.53.12
- BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 92.71.9
- BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.58.3
- BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.57.14

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 90.20.4

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.50.5

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 91.60.16

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 92.85.18

İnternet Kaynakları

Bilim Genç, Son 100 yılda Türkiye’de 7 ve 7’nin üzerindeki büyüklüklerde 16 deprem meydana geldi, Erişim tarihi: 04.05.2024.

<https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/turkiyede-son-yuzyilda-gerceklesen-buyuk-depremler>.

İlkha (2023). Türkiye’de yaşanan büyük depremler, Erişim tarihi: 04.05.2024.

<https://ilkha.com/gundem/turkiyede-yasanan-buyuk-depremler-345272>

Vikipedi, 2023 Kahramanmaraş depremleri, Erişim tarihi: 04.05.2024.

https://tr.wikipedia.org/wiki/2023_Kahramanmara%C5%9F_depremleri.

BDTİM, Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi, Erişim tarihi: 28.9.2023.

<http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprembilgileri/buyuk-depremler/>.

AFAD, Son Depremler Listesi, Erişim tarihi: 31.05.2019.

<https://deprem.afad.gov.tr/tarihteBuAy>.

AFAD, Son Depremler Listesi, Erişim tarihi: 10.04.2023.

<https://deprem.afad.gov.tr/tarihteBuAy>.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Erişim tarihi: 17.04.2023.

<https://sozluk.gov.tr/>.

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

İkdam

Resmi Gazete

Son Posta

Türkyolu

Ulus

Vakit

[illegible]

İsmet İnönü ile Oğlunu Kaybetmiş Acılı Bir Annenin
Fotoğrafi

REFLECTIONS OF THE 1939 GREAT ERZINCAN EARTHQUAKE IN THE TURKISH PRESS

Extended Summary

Aim:

In this study, which primarily uses the press of the period and also archive materials, the 1939 Erzincan Earthquake, which occurred on December 27, 1939 at 01.57, was tried to be illuminated and evaluated, especially within the framework of the intervention to the earthquake, the precautions taken and the aid provided.

Method:

Research, archive and document review and literature review methods were used. In addition, although quantitative methods were used in this research, the historical method was not abandoned and analyses were made by using press materials and archive documents intensively.

Findings:

Turkey is located in an earthquake zone and according to the consensus of experts; two main fault lines are constantly at risk of rupture. These ruptures actually occur from time to time. No matter how much we argue, nature continues to apply its own rules. Turkey has a tragic habit of "losing one's life as a result of an earthquake" that would never be considered in other countries. Losing one's life during an earthquake, losing one's life due to deficiencies in rescue activities, living in tents, living in containers and being in need of assistance should not be the fate of this country. We encounter such negativities because we do not know how to prepare for an earthquake.

Conclusion and Discussion:

As a result, it is clearly seen how the devastating effects of the earthquake reverberated both in our country and internationally. The reactions and activities carried out by the institutions of Turkey in that period after the earthquake provide an opportunity to gain important experiences. In this

context, evaluations to be made especially regarding first aid and search and rescue efforts come to the forefront. The disasters experienced once again show that it is necessary to increase the number of scientific studies to be conducted on earthquakes in our country and to enrich them in a way that covers different branches of science. It should not be forgotten that it is a necessity to act in accordance with the reality of earthquakes in our country, where 95% of the population lives under earthquake risk. Studies to be conducted on the urbanization process of a city with high earthquake experience such as Erzincan today, to what extent it is prepared for the reality of earthquakes and how many lessons it has learned from the past will make a significant contribution in terms of creating awareness and curiosity in the field.

Geliş/Received: 07/05/2025
Kabul/Accepted: 13/07/2025
Araştırma Makalesi / Research Article

ISSN: 2547-9725

KİŞİSEL KORUYUCU DONANIM ARAŞTIRMALARINDA KÜRESEL YAYIN EĞİLİMLERİ VE TEMATİK ODAKLAR: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

Hatice ÖZDEMİR*

Ramazan KAYABAŞI**

Öz

Çalışanı korumak ve işin devamlılığını sağlamak için iş sağlığı ve güvenliğinde çok çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Risklerle mücadele etmek için öncelik, tehlikenin kaynağında yok edilmesidir. Tüm teknik tedbirlere rağmen riskler devam ediyorsa kişileri korumak için son adım kişisel koruyucu donanım (KKD) kullanımıdır. Son aşamada alınacak son tedbir olduğu için çalışanın korunması ve işin devamlılığı için oldukça önemlidir. Buradan hareketle, çalışmamızda KKD ile ilgili araştırmaların retrospektif bir yaklaşımla bibliyometrik analizi yapılmıştır. Araştırmada, Web of Science veri tabanında 1993-2025 yılları arasında, KKD ile ilgili 440 makaleden elde edilen bulgular ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur. Çalışmada, makalelerin yayımlandığı yıllar, yazarlar, ülkeler, dergiler ve atıf sayıları gibi bibliyometrik göstergeler ışığında yapılan analizler yer almaktadır. Ayrıca, anahtar kelimeler, yazarlar, ülkeler ve kurumlar arasındaki ilişkiler, ağ haritaları kullanılarak görselleştirilmiştir. KKD ile ilgili ilk makale; 1993 yılında yayımlanmıştır. 2012'ye kadar literatürde sınırlı sayıda çalışma bulunmaktayken, özellikle 2019 yılından sonra COVID-19 salgınının etkisiyle yayın sayısında önemli bir artış gözlemlenmiştir. En fazla atıf inşaat kazalarının faktörlerini inceleyen makaleye olmuştur. KKD konusunu ele alan yayınların büyük bir kısmının ABD tarafından yapılmış ve genellikle halk sağlığı ve enfeksiyon kontrolü gibi tematik dergilerde yayınlanmıştır. Ayrıca, yazarlar ve kurumlar arasındaki işbirlikleri ve literatürdeki tematik kümelenmeler de çalışmanın önemli bulguları arasında yer almaktadır. Sonuç olarak, KKD kullanımı, yalnızca iş güvenliği değil, aynı zamanda küresel sağlık krizleri bağlamında halk sağlığı açısından da kritik bir araştırma alanı haline gelmiştir ve bu alandaki bilimsel üretkenlik hızla artmaktadır.

* Öğr. Gör., Kayseri Üniversitesi, Mustafa Çıkrıkçıoğlu Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, haticeozdemir@kayseri.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4449-2433

**Öğr. Gör. Dr., Kayseri Üniversitesi, Tomarza Mustafa Akıncıoğlu Meslek Yüksekokulu, İnşaat Bölümü, rkayabasi@kayseri.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6195-7445

Anahtar Kelimeler: Bibliyometrik Analiz, İş Sağlığı ve Güvenliği, Kişisel Koruyucu Donanımlar, İnşaat Sektörü.

JEL Kodu: I12, L6.

Global Publication Trends and Thematic Focuses in Personal Protective Equipment Research: A Bibliometric Analysis

Abstract

A wide range of methods are employed in the field of occupational health and safety to protect employees and ensure the continuity of work. The primary strategy in combating risks is the elimination of the source of hazard. If risks persist despite all technical precautions, the final measure to safeguard individuals is the use of safety signs and personal protective equipment (PPE). However, even at this final stage, the use of PPE is of critical importance for both the protection of the employee and the continuity of operations. Therefore, in this study, a retrospective bibliometric analysis of research related to PPE was conducted. The study presents detailed findings from 440 articles on PPE indexed in the Web of Science database between 1993 and 2025. The articles are analyzed through bibliometric indicators such as year of publication, authors, countries, journals, and number of citations. Additionally, relationships between keywords, authors, countries, and institutions are visualized using network maps. The first article on PPE was published in 1993. While the number of studies remained limited until 2012, a significant increase in publications has been observed, particularly after 2019, due to the impact of the COVID-19 pandemic. The most cited article was the article examining the factors of construction accidents. The majority of publications addressing the subject of PPE were made in the USA and were generally published in thematic journals such as public health and infection control. Moreover, collaborations among authors and institutions, as well as thematic clusters in the literature, constitute key findings of the study. In conclusion, the use of PPE has emerged as a critical research area not only in terms of occupational safety but also in the context of public health during global health crises, with scientific productivity in this field rapidly increasing.

Keywords: Bibliometric Analysis, Occupational Health and Safety, Personal Protective Equipment, Construction Industry.

JEL Codes: I12, L6.

1. GİRİŞ

İşyerlerinde fiziksel, kimyasal, biyolojik, mekanik ve ergonomik olmak üzere çeşitli potansiyel tehlike kaynakları bulunmaktadır. İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) açısından benimsenen önlem hiyerarşisine göre, öncelikli yaklaşım bu tehlikelerin tamamen ortadan kaldırılmasıdır. Bu mümkün değilse, daha az tehlikeli alternatiflerle değiştirilmesi, tehlike

kaynaklarının izole edilmesi ve mühendislik önlemleri ile riskin en aza indirilmesi hedeflenir. Alınan teknik önlemlere ek olarak, idari düzenlemeler yapılmalı ve çalışanlara uygun KKD temin edilerek kalan risklere karşı bireysel düzeyde etkin bir koruma sağlanması yoluna gidilmelidir. KKD kullanımı mevcut tehlikelerden kaynaklanabilecek ciddi yaralanmaların önlenmesinde tamamlayıcı ve hayati bir rol üstlenmektedir.

Küresel ölçekte KKD kullanımı riskleri azaltmadaki önemi giderek artmasına rağmen, bu donanımların değeri hâlen yeterince takdir edilmemektedir (Akboğa & Eskişar, 2021). İş kazalarının ve ilerleyen süreçte ortaya çıkabilecek meslek hastalıklarının önlenmesi, yalnızca KKD kullanımıyla değil, tüm koruyucu önlemlerin birbirini tamamlayacak şekilde ve bütüncül bir yaklaşımla uygulanmasına bağlıdır. İşyerlerinde kazaların büyük bir kısmı güvenli olmayan davranışlardan ve yine büyük bir kısmı güvenli olmayan durumlardan meydana gelmektedir (Çetin & Beğik, 2021). Bu bağlamda, teknik tedbirlerin yetersiz kaldığı ve riskin yüksek olduğu durumlarda KKD'ler, ön plana çıkan tamamlayıcı bir koruma unsuru olarak değerlendirilmektedir. KKD kullanımı, çalışanın güvenli davranışlarının bir parçası olarak kabul edilmekte ve güvenlik performansına doğrudan katkı sağlamaktadır (Eren & Palaz, 2022). İnşaat sektörü başta olmak üzere sağlık ve hizmet sektörlerinde çalışan bireyler, KKD aracılığıyla yalnızca kendi güvenliklerini sağlamakla kalmayıp aynı zamanda sundukları hizmetin kalitesini de artırmaktadırlar (Sarıçoban & Yenimahalleli, 2024).

Özellikle tehlike kaynağının tamamen ortadan kaldırılamadığı iş koşullarında, KKD kullanımı son savunma hattı olarak hayati bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle, kişisel koruyucu donanım kullanımına yönelik ihtiyaç artmakta ve bu durum küresel ticaret pazarına yansımaktadır. Nitekim KKD pazarının, %5,24'lük yıllık bileşik büyüme oranıyla 2032 yılına kadar 85.055,9 milyar ABD dolarına ulaşacağı öngörülmektedir (Singh, 2025).

COVID-19 pandemisi ile birlikte KKD kullanımına dair farkındalık ve ilgi önemli ölçüde artmıştır. Pandemi sürecinde özellikle sağlık çalışanlarının kullandığı filtreli yüz maskeleri üzerine çeşitli açılardan çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır.

Örneğin, N95 tipi maskelerin kullanımında karşılaşılan zorluklar farklı boyutlarıyla ele alınmıştır (Gibbs & Nonnenmann, 2020). KKD standart gereklilikleri ve KKD'nin uygun seçimi (Park, 2020), KKD kullanımının sağlık çalışanlarının fiziksel sağlığı üzerindeki etkileri (Galanis vd., 2021), COVID-19 pandemisi sırasında KKD'lerin temin edilmesinde karşılaşılan güçlükler (Livingston vd., 2020) ve COVID-19'un bulaşma yolları, hangi KKD' nin ne zaman ve neden önerildiği (Cook, 2020) konularının çalışıldığı yayınlanmış çeşitli makalelerdir.

İSG alanında KKD'nin önemi yalnızca sektör bazında değil, aynı zamanda küresel düzeyde de stratejik bir konu haline gelmiştir. Literatür, KKD kullanımının özellikle yüksek risk grubunda yer alan çalışanların sağlıklarını korumada etkili bir araç olduğunu göstermektedir (Junk, 2013). Bununla birlikte, KKD ile İSG uygulamaları arasındaki etkileşim hâlen çeşitli eksiklikler barındırmakta olup, bu alanda yapılan çalışmalar; KKD kullanımının nasıl daha etkili hale getirilebileceğine yönelik çözüm arayışlarını gündeme getirmektedir. Bu kapsamda son dönemde geliştirilen akıllı kişisel koruyucu donanımlar da dikkat çekmektedir. Örneğin, zincirli testere kullanıcıları için geliştirilen ve laboratuvar ortamında test edilen akıllı koruyucu eldivenler ile yalnız çalışanların güvenliğini sağlamak üzere tasarlanan IoT tabanlı mobil sistemler, bu alandaki teknolojik yeniliklere örnek teşkil etmektedir (Blocher vd., 2022; Marchal & Baudoin, 2022).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İşyerlerinde, İSG profesyonelleri tarafından risk değerlendirmeleri ile mevcut riskler ve alınması gereken önlemler belirlenmektedir. Önleyici ve iyileştirici önlemlerle risklerin tamamen giderilemediği durumlarda KKD kullanılması gerekmektedir. Riskler doğrultusunda çalışanların korunması için uygun KKD seçimi çok önemlidir çünkü KKD çalışana etki eden her bir tehlikeye karşı tam koruma sağlamalıdır. KKD Kategorizasyon Rehberine Dair Tebliğ'de işitmeyi korumak için kulak koruyucuları, gözleri ve yüzü korumak üzere geliştirilen koruyucular, baş ve saçlı derinin korunmasına yönelik koruyucular, solunum sistemi koruyucuları, el ve kollar için

tasarlanmış koruyucular, ayak, bacak ve kaymalara karşı koruyucular, yüksekten düşmeye karşı koruyucu donanımlar, koruyucu giysiler ve kurtarma donanımları kullanılan başlıca ekipmanlar olarak sıralanmaktadır (Resmi Gazete, 2012).

İşverenler tarafından, Çalışanlara verilecek KKD'lerin belirlenmesinde; İSG ve ürün güvenliğine ilişkin mevzuat, yönetmelikler ile ulusal ve uluslararası standartlar yol göstermektedir. Tablo 1'de KKD ilişkin temel mevzuata ilişkin bilgiler verilmektedir.

Tablo 1. KKD ile İlgili Mevzuat

No	Mevzuat Adı	Resmi Gazete No	Resmi Gazete Tarihi
1	İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu	28339	30.06.2012
2	Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu	31066	12.03.2020
3	Kişisel Koruyucu Donanımların İşyerlerinde Kullanılması Hakkında Yönetmelik	28695	02.07.2013
4	Kişisel Koruyucu Donanım Yönetmeliği	30761	01.05.2019
5	Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Piyasa Gözetimi Ve Denetimi Yönetmeliği	31990	21.10.2022
6	“CE” İşareti Yönetmeliği	31493	27.05.2021
7	Uygunluk Değerlendirme Kuruluşları Ve Onaylanmış Kuruluşlar Yönetmeliği	31493	27.05.2021
8	Ürünlerin Piyasa Gözetimi Ve Denetimine Dair Çerçeve Yönetmelik	31537	10.07.2021
9	Kişisel Koruyucu Donanımlarla İlgili Uyumlaştırılmış Ulusal Standartlara Dair Tebliğ	29383	11.06.2015
10	Kişisel Koruyucu Donanımlarla İlgili Onaylanmış Kuruluşların Görevlendirilmesine Dair Tebliğ	25684	28.12.2004
11	Kişisel Koruyucu Donanımların Kategorizasyon Rehberine Dair Tebliğ	28230	11.03.2012
12	Kişisel Koruyucu Donanımlar Teknik Komitesinin Oluşumu ve Görevlerine Dair Tebliğ	28736	15.08.2013
13	Kişisel Koruyucu Donanımların İthalat Denetimi Tebliği	32769	31.12.2024

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, kamu ve özel sektör çalışanlarını kapsayacak biçimde çıkarılmış, çalışanların

sağlık ve güvenliğini korumaya yönelik temel yasal düzenlemelerden birisidir. Kanun, hem işveren hem de çalışanlar için KKD konusunda açık yükümlülükler içermektedir. Buna göre işveren, işyerinde yapılacak risk değerlendirmesi sonucunda gerekli görülen KKD' leri çalışanlara ücretsiz olarak sağlamalıdır. Ayrıca bu donanımların standartlara uygun, kişiye özel ve uygun ölçüde olmasına da dikkat etmelidir (Resmi Gazete, 2012). Aynı zamanda çalışanlara bu donanımların nasıl kullanılacağına dair eğitim verilmesi, denetimin sağlanması ve kullanımın izlenmesi de işverenin sorumluluğundadır. Çalışanlar da bu kapsamda kendilerine verilen KKD'leri doğru ve özenli biçimde kullanmak, amacına uygun şekilde muhafaza etmek ve başkalarına devretmemekle yükümlüdürler.

7223 sayılı Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu, Türkiye'de piyasaya arz edilen ürünlerin insan sağlığı, can ve mal güvenliği, hayvan ve bitki yaşamı, çevre ve tüketicinin korunması açısından güvenli olmasını sağlamak amacıyla yürürlüğe girmiş bir çerçeve yasadır (Resmi Gazete, 2020). Dolayısıyla piyasaya arz edilen KKD'lerin gerçekten koruyucu ve güvenli olmasını sağlamak amacıyla üretim, denetim, ürünlerin geri çağırılması gibi tüm süreçleri kapsar. Kanun'da üreticiler, ithalatçılar, dağıtıcılar, teknik düzenleme yapan kamu kurumları, uygunluk değerlendirmesi yapan kuruluşlar ve tüketiciler için düzenlemeler yer almaktadır.

Her iki kanunda yer alan maddeler; KKD'lere ilişkin çıkarılan ikincil mevzuatın dayanağını oluşturarak, bu donanımların piyasaya sürülmesi ve işyerlerindeki kullanımına yönelik uygulamaların detaylandırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kişisel Koruyucu Donanım Yönetmeliği ile KKD'lerde bulunması gereken; özellikler, test koşulları, belgelendirme ve CE işareti gibi unsurlar belirlenmiştir. "CE" işareti; ürünün, "CE" işaretinin konulmasını öngören teknik mevzuatın ilgili bütün kurallarına uygun olduğunu gösteren işarettir (Resmi Gazete, 2021). İşyerlerinde KKD kullanımına ilişkin kurallar Kişisel Koruyucu Donanımların İşyerlerinde Kullanılması Hakkında Yönetmelik ile işyerinde çalışanların sağlık ve güvenliğini korumak için KKD'lerin temin edilmesi,

kullanılması, bakımı ve uyulması gereken asgari gereklilikleri belirlemiştir (Resmi Gazete, 2013).

KKD güvenliği ve etkinliği sadece mevzuatla değil ulusal ve uluslararası standartlar doğrultusunda sağlanmaktadır. KKD'lerin belirli standartlara uygun olarak üretilmesi, işyerlerinde iş kazalarının önlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Piyasaya arz edilmiş her KKD, ilgili teknik düzenlemelere uygun olmalıdır. Geniş çerçevede ürün güvenliği mevzuatı olarak adlandırılan bu düzenlemeler, Gümrük birliği üyeliğinin bir gereği olarak ülkemizde de uygulanmaktadır. Ülkemizde piyasaya yalnızca güvenli ürünler arz edilebilir ve ürünün güvenli olmasını sağlamak üreticinin sorumluluğudur (Ovacılı & Öymez, 2020).

Küresel olarak, KKD standartlarına ve uygunluğuna yaklaşım farklılık göstermektedir. ABD'de, İş Güvenliği ve Sağlığı İdaresi (OSHA), KKD'lerin AB uygulamalarına benzer şekilde titiz testler ve sertifikasyon ile belirli güvenlik standartlarını karşılamasını zorunlu kılmaktadır. Asya'da, Japonya ve Güney Kore gibi ülkeler, KKD'lerin kalite güvencesini ve güvenlik etkinliğini vurgulayan düzenleyici çerçevelere sahiptir (Metin, 2024).

3. YÖNTEM

Bibliyometrik yöntemler, bilimsel literatürün niceliksel olarak analiz edilmesine olanak sağlayan güçlü araçlardır (Ellegaard & Wallin, 2015). Bu analiz yöntemi; yazarlar, ülkeler, kurumlar ve konular gibi çeşitli araştırma bileşenleri arasındaki sosyal ve yapısal ilişkileri inceleyerek, belirli bir akademik alanın bibliyometrik ve entelektüel yapısını ortaya koyar (Dal & Burkut, 2024; Donthu vd., 2021; Zehir vd., 2024). Seçilen alandaki literatürün genel çerçevesini ortaya koyan bu yöntem, alanın gelişim dinamiklerini anlamada etkili bir yol sunmaktadır. Google Scholar, Scopus ve Web of Science (WoS) gibi uluslararası bilimsel veri tabanlarının; R, Leximancer ve VOSviewer gibi analiz yazılımlarıyla entegre bir şekilde kullanılması, kapsamlı bibliyometrik verilerin toplanmasını ve analiz edilmesini kolaylaştırmakta, bu da alana yönelik akademik ilgiyi artırmaktadır (Passas, 2024).

3.1. Veri Kaynakları

Bu çalışmada da, KKD konusunu ele alan bilimsel yayınlar, bibliyometrik ve betimleyici analiz yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında, çalışmalara dâhil edilecek yayınların seçiminde çeşitli ölçütler dikkate alınmıştır. İlk olarak, 20-24 Şubat 2025 tarihleri arasında WoS Core Collection veri tabanında kapsamlı bir tarama gerçekleştirilmiştir. WoS veri tabanının tercih edilmesinde; uluslararası düzeyde en çok kullanılan iki bilimsel veri tabanından biri olması, gelişmiş arama özellikleri, veri elde etme sürecindeki pratiklik ve atıf analizlerindeki kapsam derinliği gibi faktörler etkili olmuştur (Pranckutė, 2021).

Tarama işlemi sırasında WoS veri tabanında kullanılan arama sorgusu şu şekilde yapılandırılmıştır: Topic: "personal protective equipment" OR "PPE" OR "individual protection equipment" OR "IPE" AND "occupational health and safety" OR "occupational health" OR "occupational safety" OR "OHS" NOT "Environmental Protection Agency" OR "Occupational Safety and Health Administration" OR "National Institute for Occupational Safety and Health" OR "Occupational Safety and Health Research Institute" Arama filtreleri olarak; dil: İngilizce, belge türü: makale ve tüm açık erişim türleri dâhil edilmiştir.

3.2. Verilerin Analizi

Yapılan tarama sonucunda, kişisel koruyucu donanımları farklı yönleriyle ele alan ve 1993–2025 yılları arasında yayımlanmış toplam 440 İngilizce bilimsel makaleye ulaşılmıştır. Bu makaleler, WoS üzerinden “Export Records” sekmesi kullanılarak “Tab Delimited” formatında dışa aktarılmış ve analizde kullanılacak veri seti elde edilmiştir. Elde edilen bibliyometrik verilerin analizinde ve ağ görselleştirmesinde, VOSviewer (sürüm 1.6.20) yazılımı kullanılmıştır. VOSviewer, Van Eck ve Waltman tarafından geliştirilen, bilimsel yayınlar arasındaki atıf ve iş birliği ağlarını analiz etmek ve görselleştirmek amacıyla tasarlanmış ücretsiz bir Java tabanlı uygulamadır.

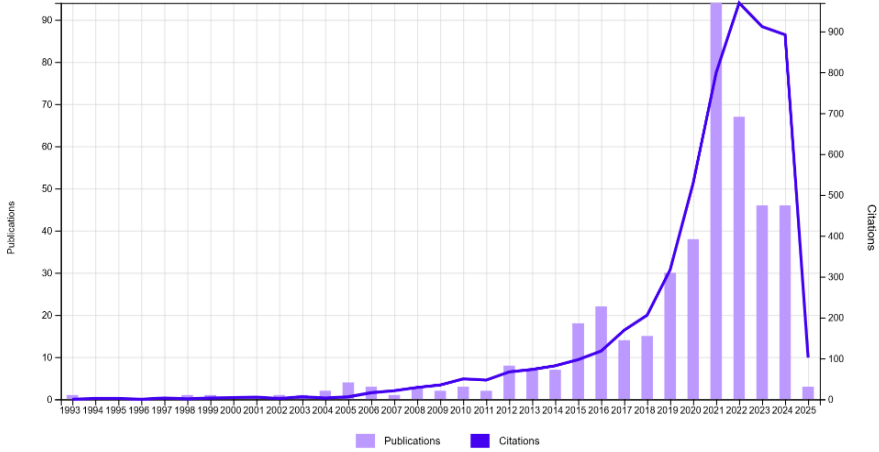
4. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, KKD ile ilişkin 440 makaleden elde edilen bulgular detaylı biçimde sunulmaktadır. Çalışmaların genel tanımlayıcı özellikleri; yayımlandıkları yıllar, yazarlar, ülkeler, dergiler ve atıf sayıları gibi bibliyometrik ölçütler çerçevesinde analiz edilmiştir. Ayrıca anahtar kelimeler, yazarlar, ülkeler ve kurumlar arasındaki ilişkileri ortaya koyan ağ haritaları aracılığıyla, literatürdeki tematik kümelenmeler ve iş birliği yapıları görselleştirilmiştir.

4.1. Çalışmaların tanımlayıcı özellikleri

WoS veri tabanından elde edilen makalelerin ve yapılan atıfların yıllara göre değişimi Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1. Makale ve atıfların yıllara göre dağılımı (1993-2025)

Şekil 1’de, kişisel koruyucu donanımlara (KKD) ilişkin bilimsel yayınların yıllara göre dağılımı ve bu yayınlara yapılan atıf sayıları görselleştirilmiştir. Konuyla ilgili ilk yayın 1993 yılında gerçekleştirilmiş olup, bu tarihten 2012 yılına kadar literatürde oldukça sınırlı sayıda çalışma yer aldığı görülmektedir. 2012 yılından itibaren yayın sayılarında kademeli bir artış başlasa da asıl dikkat çekici ivmelenme, 2019 yılından sonra meydana gelmiştir. Bu artışın temelinde, COVID-19 pandemi döneminin KKD kullanımına ilişkin farkındalığı artırması ve bu alandaki araştırma ihtiyacını tetiklemesi yatmaktadır.

2021 yılı, 94 yayın ile inceleme kapsamındaki en yüksek yayın sayısına ulaşılmıştır. Bu durum, pandeminin en yoğun şekilde yaşandığı dönemde, KKD'lerin hem sağlık sektöründe hem de diğer sektörlerdeki yaşamsal önemi nedeniyle araştırmacılar tarafından yoğun ilgi görmesiyle ilişkilendirilebilir. İncelenen 440 yayının %52,05'i yalnızca 2019-2022 yılları arasında yayımlanmıştır. Bu rakam, ilgili dönemdeki bilimsel üretkenliğin ve ilginin çarpıcı bir şekilde arttığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, aynı dönemde atıf sayılarında da belirgin bir artış yaşanmış, bu da yayımlanan makalelerin, araştırmacılar arasında geniş yankı bulduğunu göstermektedir. Sonuç olarak bu eğilimler KKD alanındaki araştırmaların küresel krizlerden etkilendiğine ve bilimsel literatürde odak noktası haline geldiğine işaret etmektedir.

KKD' la ilgili 440 makalenin atıf sayısına göre en etkin 10 makalesi Tablo 2'de yer almaktadır. En fazla atıf alan 10 çalışmanın yarısı Covid-19 ile ilişkilidir. En yüksek atıf sayısına sahip olan makale; Haslam ve ark. (2005) tarafından yazılmış olup çalışmada, inşaat kazalarına sebep olan faktörler araştırmıştır. İnşaatlarda incelenen olayların %56'sında KKD dahil ekipman eksiklerinin olduğu tespit edilmiştir. KKD tasarımı ve kullanımında daha gelişmiş yöntemlere ihtiyaç olduğu ve risk yönetiminde ilk değil, son çare olarak kullanılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. İkinci sırada, Arnetz ve ark. (2020) tarafından yürütülen çalışma yer almaktadır. Mayıs 2020'de 695 ABD'li hemşireden oluşan bir örneklemde çevrimiçi anket yöntemiyle yapılmış ve KKD tedarikine ilişkin sorunlar, belirsiz kullanım yönergeleri ve uzun süreler boyunca takılmasının fiziksel etkileri tartışılmıştır. Hemşirelere yeterli KKD verilmesi, hemşireleri güvende tutmaya ve enfekte olma korkularını hafifletmeye yardımcı olabilecek somut bir önlem olarak bulunmuştur. En fazla atıf alan üçüncü çalışma; Modi ve ark. (2020) tarafından yürütülmüş olup sağlık çalışanları ve öğrenciler arasında, COVID-19 hastalığı ve ilgili enfeksiyon kontrol uygulamalarına ilişkin farkındalık değerlendirilmiştir. Sonuçlar, sağlık öğrencileri ve profesyonellerin yalnızca %45,4'ü maske/solunum cihazının uygulanması için doğru sırayı bildiğini ortaya çıkarmıştır.

Tablo 2. KKD konusunda en sık alıntı yapılan ilk 10 makale

No	Makale Adı	Yazarlar	Dergi Adı	Yıl	Atıf Sayısı
1	Contributing factors in construction accidents	Haslam, R.A. et al.	Applied Ergonomics	2005	684
2	Nurse Reports of Stressful Situations during the COVID-19 Pandemic: Qualitative Analysis of Survey Responses	Arnetz, Judith E. et al.	International Journal of Environmental Research And Public Health	2020	185
3	COVID-19 Awareness Among Healthcare Students and Professionals in Mumbai Metropolitan Region: A Questionnaire-Based Survey	Modi, Pranav D. et al.	Cureus Journal Of Medical Science	2020	117
4	Protecting health care workers from SARS and other respiratory pathogens: A review of the infection control literature	Gamage, B. et al.	American Journal of Infection Control	2005	111
5	Inequities in Employment by Race, Ethnicity, and Sector During COVID-19	Gemelas, J. et al.	Journal of Racial And Ethnic Health Disparities	2022	98
6	Illnesses and injuries reported by Latino poultry workers in western North Carolina	Quandt, S.A. et al.	American Journal of Industrial Medicine	2006	88
7	Towards a conceptual framework of OSH risk management in smart working environments based on smart PPE, ambient intelligence and the Internet of Things technologies	Podgorski, D. et al.	International Journal of Occupational Safety And Ergonomics	2017	75
8	Effect of single- versus double-gloving on virus transfer to health care workers' skin and clothing during removal of personal protective equipment	Casanova, L.M. et al.	American Journal of Infection Control	2012	73
9	COVID-19 among Health Workers in Germany and Malaysia	Nienhaus, A. et al.	International Journal of Environmental Research and Public Health	2020	70
10	Emerging infectious diseases: Focus on infection control issues for novel coronaviruses (Severe Acute Respiratory Syndrome-CoV and Middle East Respiratory Syndrome-CoV), hemorrhagic fever viruses (Lassa and Ebola), and highly pathogenic avian influenza viruses, A(H5N1) and A(H7N9)	Weber, D.J. et al.	American Journal of Infection Control	2016	69

Tablo 3, KKD konulu bibliyometrik analiz kapsamında en fazla yayına sahip yazarları göstermektedir.

Tablo 3. KKD’ la ilgili makale sayısına göre en etkili yazarlar

No	Yazarlar	Yayın sayısı	Yayın Yüzdesi (%)
1	Sara A Quandt	5	1,14
2	Thomas A. Arcury	5	1,14
3	Joel Mumma	4	0,91
4	Colleen S. Kraft,	4	0,91
5	Lisa M. Casanova	4	0,91

Tablo 3’te yer alan bulgular literatürde öne çıkan akademisyenlerin belirlenmesi ve alandaki entelektüel yapının anlaşılması açısından önemlidir. Tabloya göre, en fazla yayına sahip yazarlar arasında “Sara A. Quandt” ve “Thomas A. Arcury”; beşer yayınlı toplam literatürün %1,14’ünü oluşturmuş ve çalışmalarıyla alanın gelişimine anlamlı katkı sunmuşlardır. Bu iki yazarın özellikle tarım işçileri ve göçmen çalışanların KKD kullanımı üzerine yoğunlaştıkları bilinmekte, bu da onların çalışmalarının sosyal boyutlara ve saha temelli araştırmalara dayandığını göstermektedir. Ardından gelen “Joel Mumma”, “Colleen S. Kraft” ve “Lisa M. Casanova”; dörder yayınlı (%0,91) literatürde öne çıkan diğer isimlerdir. Bu yazarların çalışmaları daha çok sağlık sektöründeki KKD uygulamaları ve enfeksiyon kontrolü konularına odaklanmakta olup, özellikle COVID-19 pandemisi sırasında yapılan yayınlarla birlikte görünürlükleri artmıştır. Bu çalışmalarının ortak noktası, KKD kullanımının yalnızca teknik bir uygulama olmadığı ayrıca işçi sağlığı, enfeksiyon önleme ve kamu sağlığı alanlarında disiplinler arası bir bakış açısı sağlamasıdır. Bu durum, çalışmanızda da vurgulanan KKD’nin sektörel çeşitliliği ve küresel boyutta ele alınması gerektiği gerçeğini desteklemektedir.

KKD kavramını inceleyen makalelerin, araştırma alanlarına göre dağılımları incelemiş ve ilk 5 sıra Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Araştırma Alanlarına Göre Yayınların Dağılımı

No	Araştırma Alanları	Yayın sayısı	Yayın Yüzdesi (%)
1	Public Environmental Occupational Health	201	32,63
2	Environmental Sciences Ecology	65	10,55
3	Engineering	36	5,84
4	General Internal Medicine	34	5,52
5	Infectious Diseases	33	5,36

Tablo 4'e göre; "Halk, çevre ve iş sağlığı" alanı 201 çalışma ile ilk sıradadır. Bunu sırasıyla; 65 makale ile "Çevre Bilimleri ve Ekoloji" ve 36 makale ile "Mühendislik" alanı takip etmektedir.

KKD hakkında literatüre en fazla katkı yapan ilk 5 ülke, Tablo 5'te yer almaktadır. Listenin başında yer alan ABD, toplam yayınların %20,60'ını (123 yayın) gerçekleştirmiştir. Bu oran, ABD'nin konuya olan yüksek akademik ilgisini ve araştırma kapasitesini yansıtmaktadır. Ayrıca ABD'nin pandemi sürecinde sağlık ve güvenlik önlemlerine verdiği önemin, bu artışta belirleyici bir etken olduğu değerlendirilmektedir. ABD'yi sırasıyla Brezilya (%6,87; 41 yayın), İngiltere (%4,52; 27 yayın), Avustralya (%3,85; 23 yayın) ve Kanada (%3,85; 23 yayın) takip etmektedir. Bu ülkelerin listede üst sıralarda yer alması, KKD araştırmalarının çoğunlukla gelişmiş sağlık sistemine sahip, araştırma bütçeleri yüksek ve İSG politikaları güçlü olan ülkelerde yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Söz konusu dağılım, KKD konusunun küresel düzeyde araştırıldığını gösterse de, özellikle Kuzey Amerika ve bazı batı ülkelerinde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Bu durum, düşük ve orta gelirli ülkelerde KKD üzerine yapılan akademik çalışmaların görece sınırlı olduğunu ve bu alanda daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Tablo 5. En Fazla Yayın Yapan Ülkeler

No	Ülkeler	Yayın sayısı	Yayın Yüzdesi (%)
1	USA	123	20,60
2	Brazil	41	6,87
3	England	27	4,52
4	Australia	23	3,85
5	Canada	23	3,85

KKD konusunu ele alan en fazla makalenin yer aldığı dergiler, Tablo 6'da verilmiştir. Tabloya göre, KKD alanındaki çalışmaların belirli tematik dergilerde kümелendiği ve halk sağlığı ile enfeksiyon kontrolü alanında uzmanlaşmış dergilerin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. En fazla yayına ev sahipliği yapan dergi, toplam yayınların %6,37'sine karşılık gelen 27 makale ile "International Journal of Environmental Research and Public Health" olmuştur. Bu durum, KKD konusunun çevresel sağlık ve halk sağlığı bağlamında değerlendirildiğini ve

multidisipliner yaklaşımların önem kazandığını göstermektedir. Derginin; açık erişimli olması ve geniş disiplinler arası yayın yelpazesi, bu alandaki araştırmalar için tercih edilirlğini artıran unsurlar arasındadır.

İkinci sırada, 13 yayın %3,07 ile “Frontiers in Public Health” yer almaktadır. Bu dergi de; küresel halk sağlığı sorunlarını ele alan açık erişimli bir platform olarak, COVID-19 pandemisi sırasında hızla artan KKD ile ilgili araştırmaların yaygınlaştığı önemli mecralardan biri olmuştur. Ardından, “American Journal of Infection Control” ve “PLOS ONE” her biri 11 yayın %2,60 ile dikkat çekmektedir. Özellikle American Journal of Infection Control, KKD kullanımının temel uygulama alanlarından biri olan enfeksiyon kontrolüne odaklanmış olması nedeniyle, bu konuda yapılan uygulamalı çalışmaların yayınlandığı önde gelen kaynaklardan biridir. Beşinci sırada yer alan “BMC Public Health” ise 8 yayın %1,89 ile sağlık politikaları, epidemiyoloji ve halk sağlığına dair kapsamlı araştırmalar için önemli bir platform olarak dikkat çekmektedir.

Bu dağılım, KKD konulu bilimsel üretimin büyük ölçüde halk sağlığı, enfeksiyon kontrolü ve çevresel sağlık odaklı dergilerde yoğunlaştığını göstermektedir. Bu da, çalışmanın genel sonuçlarıyla tutarlıdır: COVID-19 pandemisi gibi küresel sağlık krizlerinin ardından KKD kullanımına dair ilginin artması, ilgili dergilerdeki yayın sayılarına doğrudan yansımıştır. Ayrıca bu bulgular, kişisel koruyucu donanımların yalnızca iş güvenliği bağlamında değil, genel halk sağlığı perspektifinde de önemli bir araştırma alanı haline geldiğini ortaya koymaktadır.

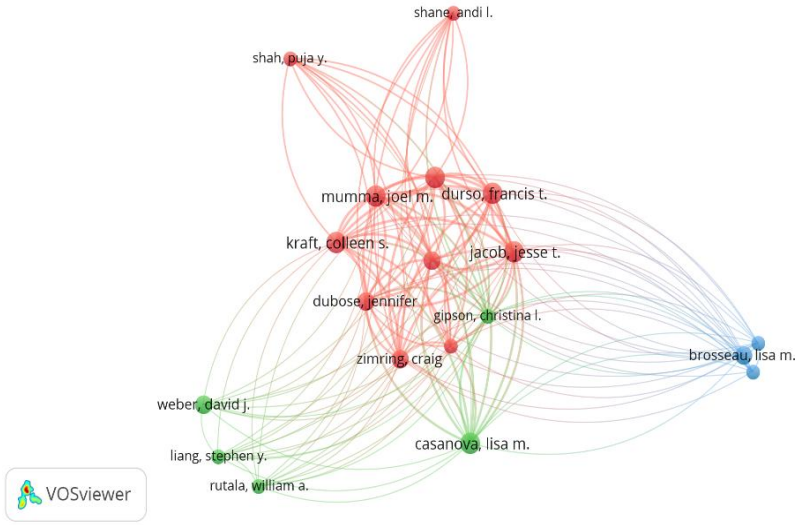
Tablo 6. En Fazla Makale Yayımlayan Dergiler

No	Dergi Adı	Yayın sayısı	Yayın Yüzdesi (%)
1	International Journal of Environmental Research and Public Health	27	6,37
2	Frontiers In Public Health	13	3,07
3	American Journal Of Infection Control	11	2,60
4	Plos One	11	2,60
5	BMC Public Health	8	1,89

4.2. Bilimsel Haritalama

Araştırma konusunda en çok atıf alan ve literatürün en etkili yazarlarını ortaya koymak amacıyla citation (authors) analizi ile ağ haritası hazırlanmıştır. Toplam 2.302 yazarın olduğu çalışmalar, en az 2 makale yayınlama ve 10 atıf alma şartını karşılayan 79 yazar içinde bağlantıya sahip 19 yazar için ağ haritası Şekil 2’de verilmiştir. Şekilde en fazla atıf alan etkili yazarları 3 küme oluşturduğu görülmektedir. 1. küme (kırmızı); 137 atıf ile; Durso, F.T., Jakop, J.T., Kraft. C.M., Mumma, J.M. ve Walsh, V.I. ilk sırayı paylaşmaktadır. 2. Küme (yeşil)’de; Casanova L.M. 149 atıf ve 3. küme (mavi)’de; Brosseau L.M. 47 atıfıla önde gelmektedir.

Şekil 2. Atıf sayısına göre en etkin yazarlar ağ haritası

Anahtar kelimeler; özetleme, indeksleme ve daha detaylı arama işlemleri gibi farklı ihtiyaçlara cevap verir ve belge üst verilerinin önemli bir parçasını oluşturur (Yayla, 2024). Anahtar kelimeler, konunun temel yönünü ortaya koymalarının (Ma vd., 2022) yanında, zaman içerisindeki evrimini de gözler önüne sermeleri açısından (Pesta vd., 2018) önem taşır. 440 makalede toplam 1.287 anahtar kelime kullanılmıştır. Bu kelimelerin kullanım sıklığını ve aralarındaki bağlantıyı görselleştirmek üzere, en az 4 makalede kullanılma şartı uygulanmış ve toplam 56 kelime, 5 küme ve 321 bağlantıya ulaşılmıştır.

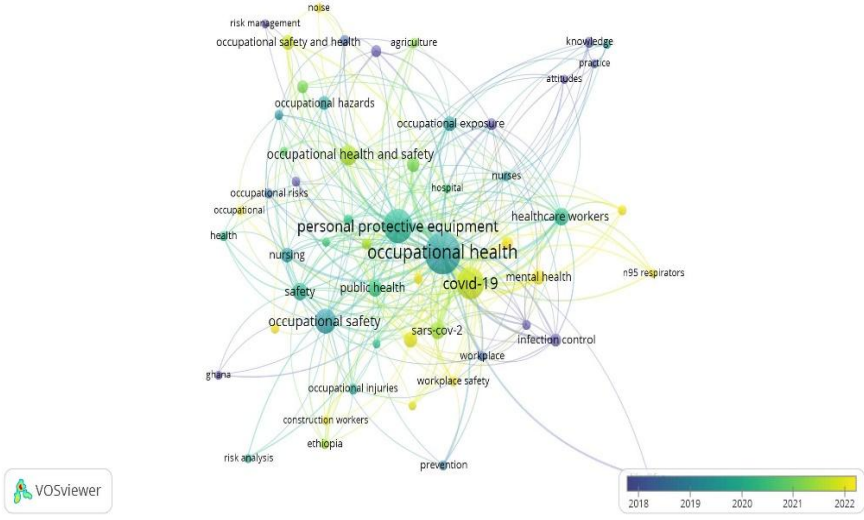
Şekil 3’te yer alan anahtar kelimeler incelendiğinde 5 farklı küme oluşturduğu görülmektedir. Her düğüm bir kelimeyi ifade etmekte olup düğüm ne kadar büyükse kelime o kadar sık kullanılmıştır. Sıklıkla birlikte kullanılan kelimeler aynı kümede yer almaktadır. Ağ haritasında en fazla kullanılan ve aynı zamanda bağlantı gücü en yüksek kelime; “occupational health” mavi kümede yer almaktadır.

Küme 1 (kırmızı); 16 kelime ile en büyük kümedir. Araştırmanın konusu olan “personal protective equipment” kırmızı kümede ve ağ haritasının merkezine konumlanmıştır. KKD etrafında yoğunlaşan kavramlar; “occupatioanal safety”, “safety”, “sars-cov-2”, “risk factor”, “risk analysis”, “constroction workers”, “attitues” kelimeleridir. Özellikle inşaat ve sağlık gibi çok tehlikeli sektörlerde çalışanların iş güvenliği önlemleri içerisinde KKD’ları farklı yönleri ile ele alan çalışmaların oluşturduğu kümedir. Küme 2 (yeşil); “occupational health and safety”, “occupational hazard”, “risk assesment”, “risk management”, “exposure” kelimelerini içermektedir. İş yerinde karşılaşılan tehlikelerin belirlenmesi, bu tehlikelere maruziyet seviyelerinin ölçülmesi ve bu risklerin yönetilmesine yönelik çalışmalar bu kümede bir araya gelmiştir. Küme 3 (mavi); ağ haritasında en büyük düğümü olan “occupational health” kelimesini de içine alan 14 kelime ile üçüncü sıradaki kümedir. “Covid-19”, “public health”, “pandemic”, “helthcare workers”, “N95” kelimeleri bu kümede yer almaktadır. Bu kümede yer alan çalışmalar; Covid-19 döneminde öne çıkan riskler, İSG önlemleri ve özellikle de kişisel koruyucular ile doğrudan ilişkilidir. Küme 4 (sarı); “health”, “nursing”, “health personnel”, “helth care workers” kelimeleri ile odağında sağlık çalışanlarının yer aldığı kırmızı ve mavi kümenin içerisine giren dağınık bir görüntü çizmektedir. Özellikle pandemi döneminde öne çıkan sağlık çalışanlarını bekleyen tehlikeler ve korunma prensiplerinin sunulduğu araştırmalardır. Küme 5 (mor); mavi kümede yer alan kavramlarla iç içe geçmiştir. “epidemiology”, infection kontrol, “menthal health” öne çıkan kavramlardır. Covid-19 enfeksiyonunun epidemiyolojisini araştıran çalışmaların kişisel korunma önlemlerine vurgu yaptığı araştırmalardan oluşmaktadır. Mavi kümedeki kavramlarla bağlantı gücü yüksektir. Ağ haritasının genelinde, iş sağlığı ve

Şekil 3. Makalelerde en fazla geçen anahtar kelime ağ haritası

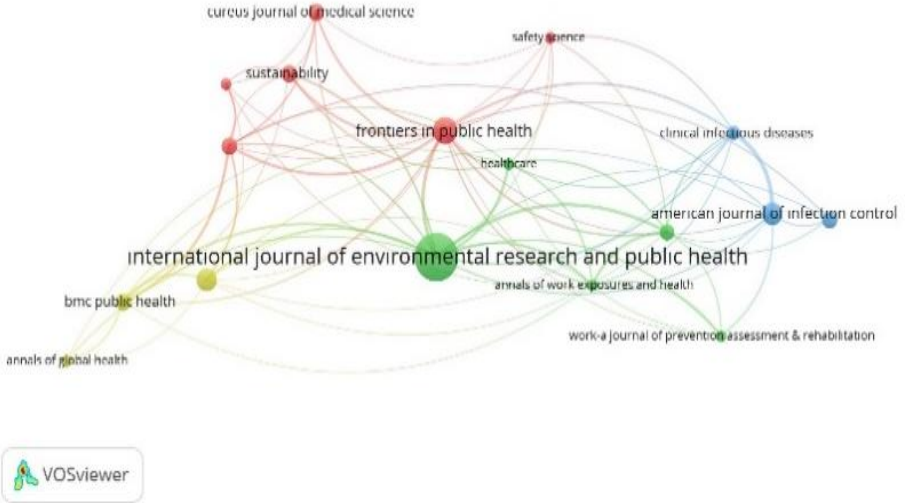
427 *Akademik İzdüşüm Dergisi, Yıl: 2025, Cilt: 10, Sayı: 2, s. 411-439*

Şekil 4. Anahtar kelimelerin kullanımının yıllara göre değişimi

KKD konusu ile ilgili makale yayımlanmış dergilerin bibliyografik eşleşmesi Şekil 5’te yer almaktadır.

Şekil 5. KKD konusu ile ilgili makale yayımlanmış dergilerin bibliyografik eşleşmesi

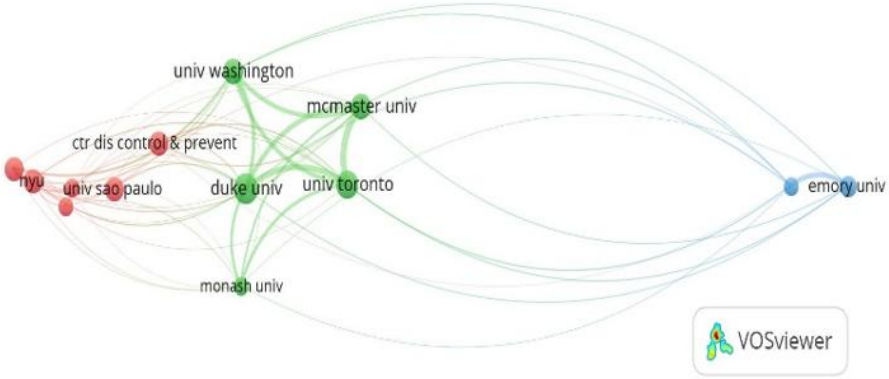

Analiz sonucunda, KKD ile ilgili 216 dergiden yalnızca 17’si belirli eşik değerleri sağlayarak haritalamaya dahil edilmiştir. Elde edilen ağ haritasında, dergiler dört ayrı kümeye ayrılmış ve “International Journal of Environmental Research

and Public Health” dergisi, 27 makale, 601 atıf ve 100 bağlantı gücü ile merkezî konumda yer almıştır. Diğer kümeler ise “Frontiers in Public Health”, “American Journal of Infection Control” ve “PLOS ONE” dergileri tarafından temsil edilmiştir. Bu dağılım, KKD konusunun; halk sağlığı, çevre sağlığı, enfeksiyon kontrolü ve iş sağlığı gibi çok disiplinli alanlarda yoğun şekilde ele alındığını ortaya koymaktadır. Bu durum, KKD araştırmalarının hem teorik hem uygulamalı bağlamda geniş bir akademik ilgiyi cezbedtiğini göstermektedir.

Şekil 6’da KKD konusunda çalışma yürüten üniversite/ kurumların ağ haritası yer almaktadır.

Şekil 6. KKD konusu ile ilgili makale yayımlamış organizasyonların bibliyografik eşleşmesi

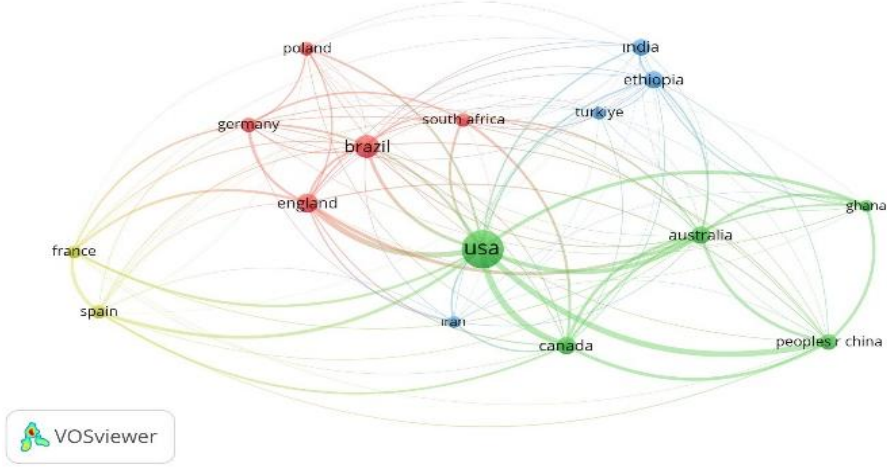

Ağ haritası, 967 üniversite/kurum arasında en az 5 makaleye ve 5 atfa sahip 13 organizasyon için oluşturulmuştur. Kurumlar içerisinde konuyla ilgili yürütülen çalışmalarda, en fazla öne çıkan kurum; 10 makale, 115 atıf ve 621 bağlantı gücü ile Duke University (ABD)’dir. 1. küme (kırmızı); University of São Paulo (Brezilya) ve Centers for Disease Control and Prevention (ABD), King’s Collage London (İngiltere) öne çıkan düğümlerdir. Bu durum, özellikle küresel halk sağlığı ve epidemiyoloji alanlarında iş birliklerine işaret etmektedir. 2. küme (yeşil); Duke University (ABD), University of Washington (ABD), University of Toronto (Kanada), McMaster University (Kanada) ve Monash (Avustralya) bir araya getirmiş olup bu üniversiteler arasında, araştırma konusu ile ilgili güçlü bir işbirliği bulunmaktadır. 3. küme (mavi); Emory University (ABD) ve Georgia State University (ABD) arasındaki işbirliğine

işaret etmektedir. Diğer organizasyonların dışında yer alan bu üniversiteler için, daha farklı bir araştırma odağına sahip oldukları söylenebilir.

KKD konusu ile ilgili makale yayımlamış ülkelerin bibliyometrik eşleşmesi Şekil 7’de yer almaktadır.

Şekil 7. KKD konusu ile ilgili makale yayımlamış ülkelerin bibliyometrik eşleşmesi

77 ülkeden yayın sayısı ve atıf sayısı en az 10 olan, 16 ülke bu eşiği karşılamıştır. Bibliyografik eşleşmesi, iki ayrı ülkeden yapılan makalelerin üçüncü bir ülkeden gelen yayınlara atıfta bulunmasıyla gerçekleşir (Mas-Tur vd., 2021). Aynı kümede yer alan ülkeler, birbirleriyle daha fazla işbirliği yapan ve ortak yayın eğiliminde olan ülkelerdir. Küme 1 (kırmızı); Brezilya, İngiltere, Almanya, Polonya ve Güney Afrika, küme 2 (yeşil); ABD, Kanada, Çin, Avustralya, Gana, küme 3 (mavi); Etiyopya, Hindistan, Türkiye, İran, küme 4 (sarı); İspanya ve Fransa yer almaktadır. Tüm ülkeler içerisinde en yüksek bağlantı gücüne sahip ülke 2.427 bağlantı gücü ile ABD olup ilk sıradadır. ABD ile en güçlü bağlantıya; Kanada (572), Çin (481) ve İngiltere (418) sahiptir.

5. SONUÇ

Bu çalışma, KKD konusunda, WoS veri tabanında yayımlanan bilimsel makaleleri bibliyometrik analiz yöntemiyle inceleyerek, küresel araştırma eğilimleri, tematik odaklar ve

uluslararası iş birliği ağları üzerine önemli bulgular sunmaktadır. 1993-2025 yılları arasında yayımlanan toplam 440 makale, 2.302 yazar tarafından, 1.287 anahtar kelime ile kaleme alınmış ve bu makaleler 216 farklı dergide yayımlanmıştır. En fazla yayın ve atıf yapılan ülkeler arasında ABD, Çin ve İngiltere öne çıkarken, Türkiye son yıllarda artan yayın sayısı ile bu alanda yükselen bir ivme göstermektedir. 2017 yılından itibaren, KKD ile ilgili yayın sayısında önemli bir artış gözlemlenmiş ve bu artış 2021 yılında 94 makale ile zirveye ulaşmıştır. Makaleler atıf sayılarına göre değerlendirildiğinde, en yüksek atfa sahip makale, Junk (2013) tarafından yazılmış olup 387 atıf almıştır. Bunu sırasıyla Thomas & Twyman (2005) ve McDonald vd. (2011) takip etmektedir.

Bibliyometrik analiz sonuçları; KKD ile ilgili yayınların en güçlü bağlantıları; “iş sağlığı”, “Covid-19” ve “KKD” anahtar kelimeleri arasında olduğunu göstermektedir. Özellikle, 2020’li yılların başında, pandemi nedeniyle “Covid-19”, “enfeksiyon kontrolü”, “sağlık çalışanları” gibi anahtar kelimeler literatürde baskın hale gelmiştir. Bu durum, pandemi sürecinin KKD kullanımına olan ihtiyacı artırdığı ve araştırmaların büyük bir kısmının, bu acil ihtiyaca paralel olarak şekillendiğini ortaya koymaktadır. KKD ile ilgili yapılan çalışmalar, İSG alanı ile artan bir ivmeye ve güçlü bir bağlantıya sahiptir. Bu kavramlar arasındaki önemli bulgular, “iş sağlığı” ile ilgili düzenlemelerin, “iş güvenliği” araştırmaları ile birlikte daha fazla vurgulanması gerektiğini göstermektedir.

İnşaat sektörü, iş kazalarının en fazla yaşandığı iş yerlerinden biri olarak öne çıkar. Dolayısıyla bu sektörde KKD kullanımı kritik bir öneme sahiptir. KKD kullanmanın hayati ve zorunlu olduğu inşaat sektörü; araştırmacıların yeni dönemde yaptıkları çalışmalarda kendisine yer bulmuş ve konunun gelişmeye açık olan perspektifini yansıtmaktadır. İnşaat sektörünün yanı sıra; KKD kullanımının yoğun olduğu sağlık, tarım ve acil müdahale faaliyetleri (itfaiye) gibi sektörler, literatürde sıklıkla vurgulanan faaliyet alanları olmuştur.

Yapılan analizde, ülke bazında iş birliklerinin yoğun olduğu ve başta ABD olmak üzere, Kanada, Çin, İngiltere gibi ülkelerin güçlü iş birliği gösterdiği gözlemlenmiştir. Bu iş birlikleri, halk sağlığı ve epidemiyoloji alanlarında önemli

katkıları sağlamaktadır. En fazla iş birliği yapan kurumlar arasında; Duke, São Paulo ve Washington üniversiteleri yer almaktadır. KKD araştırmalarındaki uluslararası iş birliği ağları, disiplinler arası çalışmaların arttığını ve bu alandaki akademik etkinin büyüdüğünü de göstermektedir. Yapılan araştırmaların; sektörel odaklar, kullanıcı davranışları, ergonomi ve iş kazalarının önlenmesi gibi temalar üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir.

KKD ile ilgili yapılan çalışmalarda en sık kullanılan anahtar kelimeler arasında; "personal protective equipment" (PPE), "occupational safety" (iş güvenliği), "risk factors" (risk faktörleri) ve "Covid-19" yer almaktadır. Pandemi dönemi, KKD kullanımının önemini daha da vurgulamış ve sağlık sorunlarına karşı alınan önlemlerin artırılmasını sağlamıştır. Bu durum araştırmalara da yansımıştır. Pandeminin sona ermesiyle birlikte, araştırmaların ekseninin, "iş sağlığı" alanından "iş güvenliği" alanına kayması beklenebilir. Özellikle, yeni teknolojiler ile KKD'lerin birlikte kullanımı giderek artmaktadır. "Akıllı (smart) KKD" kavramı, teknoloji ile donatılmış KKD'leri karşılık gelmektedir. Ancak yapılan analizde elde edilen veriler, akıllı KKD kavramının öne çıkan temalar arasında yer almadığını göstermektedir. Bu durum, akıllı teknolojilerle entegre edilmiş kişisel koruyucuların analizlerini, önemli ve araştırmaya açık bir alan haline getirmektedir. "Risk perception" (risk algısı), "risk analysis" (risk analizi), "burnout" (tükenmişlik) ve "biosafety" (biyogüvenlik) anahtar kelimeleri kelime ağ haritasının çeperinde konumlanmıştır. Bu kavramlar KKD ile birlikte ele alınıp yeni araştırma fırsatları sunan alanlar olarak dikkat çekmektedir. KKD ile ilgili yapılacak gelecek çalışmalarda maden, inşaat, sağlık, tarım gibi çok tehlikeli sektörel analizlerle konunun daha da derinleştirilmesi, teknolojik yeniliklerin entegrasyonu ve gelişmekte olan ülkelerdeki uygulamaların daha fazla araştırılması faydalı olacaktır.

Sonuç olarak, KKD alanında yapılan araştırmalar, hem niceliksel hem de niteliksel olarak artış göstermiştir. Pandemi süreci, bu artışın önemli bir etkeni olmuş ve pandemi sonrası dönemde daha fazla sektör temelli analizler yapılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, politika yapımcılar, iş sağlığı ve

güvenliği profesyonelleri ile araştırmacılar için değerli bir kaynak sunmakta olup, alandaki gelecekteki araştırmalar için yol gösterici niteliktedir.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Akademik İzdüşüm Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Destek ve Teşekkür: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın kavramsal kısımlarının hazırlanmasında ağırlıklı olarak ikinci yazar, analiz kısımlarının hazırlanmasında ise ağırlıklı olarak birinci yazar katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarları olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanımız bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akboğa Kale, Ö., & Eskişar, T. (2021). Kişisel koruyucu Donanım Kullanımının Önemi ve Gelişim Planlaması İçin Bir Alan Çalışması. *Çalışma ve Toplum*, 4(71), 2739-2752.
- Arnetz, J. E., Goetz, C. M., Arnetz, B. B., & Arble, E. (2020). Nurse Reports of Stressful Situations During the Covid-19 Pandemic: Qualitative Analysis of Survey Responses. *International Journal Of Environmental Research And Public Health*, 17(21), s. 1-12.
- Blocher, S., Wolff, D., Fassbender, D., & Schneider, M. (2022). Smart Protective Glove for Personal Protective Equipment (PPE) Against Chainsaws for Arborists. *Materials*, 18(5), s. 1-15.
- Cook, T. M. (2020). Personal Protective Equipment During the Coronavirus Disease (COVID) 2019 Pandemic – a Narrative Review. *Anaesthesia*, 75(7), s. 920-927.
- Çetin, S., & Beğik, V. (2021). İş Sağlığı ve Güvenliğinde Sürdürülebilir Kişisel Koruyucu Donanım Politikalarının Uygulanması. *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 13, (1), 202-2011.

- Dal, M., & Burkut, E. B. (2024). Analysis of English Articles on Occupational Health and Safety in the WoS and Scopus Databases in Turkey with Scientific Mapping Techniques (2000–2023). *Journal of Architecture, Arts and Heritage*, 3(1), 1-13.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to Conduct a Bibliometric Analysis: An Overview and Guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296.
- Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The Bibliometric Analysis of Scholarly Production: How Great is the Impact? *Scientometrics*, 105, 1809-1831.
- Eren, K. B., & Palaz, S. (2022). Kişisel Koruyucu Donanım Kullanımını Etkileyen Faktörlerin İmalat Çalışanları Açısından Araştırılması: Kesitsel Bir Çalışma. *Sosyal Güvenlik Dergisi (Journal of Social Security)*, 12(1), 167-186.
- Galanis, P., Vraaka, I., Fragkou, D., Bilali, A., & Kaitelidou, D. (2021). Impact of Personal Protective Equipment Use on Health Care Workers' Physical Health During the Covid-19 Pandemic: A Systematic Review and Meta-analysis. *American Journal of Infection Control*, 49(10), s. 1305-1315.
- Gibbs, J. L., & Nonnenmann, M. W. (2020). OSHA Voluntary Respirator Use: Challenges Incurred With use of N95 Filtering Facepiece Respirators During the Covid-19 Pandemic. *Toxicology and Industrial Health*, 36(9), 681-688.
- Haslam, R. A., Hide, S. A., Gibb, A. F., Gyi, D. E., Pavitt, T., Atkinson, S., & Duff, A. R. (2005). Contributing Factors in Construction Accidents. *Applied Ergonomics*, 36(4), 401-415.
- Livingston, E., Desai, A., & Berkwits, M. (2020). Sourcing Personal Protective Equipment During the Covid-19 Pandemic. *JAMA*, 323(19), 1912-1914.
- Ma, T.-J., Lee, G.-G., Liu, J. S., Lan, R., & Weng, J.-H. (2022). Bibliographic Coupling: A Main Path Analysis From 1963 to 2020. *Information Research*, 27(1), 918.
- Marchal, P., & Baudoin, J. (2022). Proposal for a Method for Analysing Smart Personal Protective Systems.

- International Journal of Occupational Safety And Ergonomics, 28(3), 1566-1576.
- Mas-Tur, A., Roig-Tierno, N., Sarin, S., Haon, C., Sego, T., Belkhouja, B., Merigó, J. M. (2021). Co-citation, Bibliographic Coupling and Leading Authors, Institutions and Countries in the 50 Years of Technological Forecasting and Social Change. *Technological Forecasting and Social Change*, 165, 1-22.
- Metin, E. (2024, 05 15). Avrupa Birliği Perspektifinden Kişisel Koruyucu Donanımlar (KKD) Aracılığıyla İş Sağlığı ve Güvenliğinin Geliştirilmesinde Uygunluk Değerlendirmesinin Rolü. Erişim Tarihi: 05 02, 2025 usbcertification: <https://tr.usbcertification.com/avrupa-birligi-perspektifinden-kisisel-koruyucu-donanimlar-kkd-araciligiyla-is-sagligi-ve-guvenliginin-gelistirilmesinde-uygunluk-degerlendirmesinin-rolu/>
- Ovacılı, S., & Öymez, Y. (2020). Kişisel Koruyucu Donanımlar, İş Sağlığı ve Güvenliği Meslek Hastalıkları (s. 737-760). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Park, S. (2020). Personal Protective Equipment for Healthcare Workers during the COVID-19 Pandemic. *Infect Chemother*, 52(2), 165-182.
- Passas, L. (2024). Bibliometric Analysis: The Main Steps. *Encyclopedia*, 4(2), 1014-1025.
- Pesta , B., Fuerst, J., & Kirkegaard, E. O. (2018). Bibliometric Keyword Analysis across Seventeen Years (2000–2016) of Intelligence Articles. *Journal of Intelligence*, 6(4), 1-12.
- Prancutè, R. (2021). Web of Science (WoS) and Scopus: The Titans of Bibliographic Information in Today's Academic World. *Publications*, 9(1), 1-59.
- Resmî Gazete. (2012). 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu. Erişim tarihi: 02.05.2025. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6331&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Resmî Gazete. (2013). Kişisel Koruyucu Donanımların İşyerlerinde Kullanılması Hakkında Yönetmelik. Erişim tarihi: 02.05.2025. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=18540&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

- Resmî Gazete. (2020). 7223 sayılı Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu. Erişim tarihi: 02.05.2025. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=7223&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Resmî Gazete. (2021). “CE” İşareti Yönetmeliği. Erişim tarihi: 02.05.2025. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4021&MevzuatTur=21&MevzuatTertip=5>
- Sarıçoban, S., & Yenimahalleli Yaşar, G. (2024). Bibliometric analysis of studies on personal protective equipment use in health institutions. *The Journal of Theory and Practice in Healthcare*, 4, (3).
- Singh, S. (2025). Market Research Future. Personal Protective Equipment Market Erişim tarihi: 24.02.2025. Report: <https://www.marketresearchfuture.com/reports/personal-protective-equipment-market-3826>
- Yayla, K. (2024). Türk Kütüphaneciliği Dergisi Dijital Arşivindeki Bilimsel Makalelere Erişimin Artırılması: Türkçe Özlerden Anahtar Kelimeler Atanması. *Türk Kütüphaneciliği*, 38(4), 205-224.
- Zehir, C., Allaham, M. V., & Mammadov, Z. F. (2024). A Bibliometric Study on Turkey - Azerbaijan Economic Relations. *Yönetim ve Ekonomi*, 31(2), 227-246.

GLOBAL PUBLICATION TRENDS AND THEMATIC FOCUSES IN PERSONAL PROTECTIVE EQUIPMENT RESEARCH: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS

Extended Summary

Aim:

This study conducts a bibliometric analysis to explore the global scientific research landscape on personal protective equipment (PPE) from 1993 to 2025. The objective is to identify publication trends, thematic focuses, collaboration networks, and citation patterns within the PPE literature. Particular emphasis is placed on understanding how major health crises, especially the COVID-19 pandemic, have shaped the scope and intensity of PPE-related research. The study positions PPE not only within occupational health but also within the broader framework of public health.

Method(s):

The research is based on data extracted from the Web of Science (WoS) Core Collection, encompassing 440 articles published between 1993 and 2025. Bibliometric indicators—such as publication year, citation count, authorship, affiliations, journal impact, and keyword frequency—were employed. Visualization techniques including co-authorship mapping, keyword co-occurrence analysis, and institutional collaboration networks were utilized. Software tools like VOSviewer facilitated the exploration of structural relationships and emerging research clusters within the dataset.

Findings:

The earliest WoS-indexed PPE-related article dates back to 1993, with modest publication levels until 2012. A dramatic increase in research output occurred after 2019, coinciding with the COVID-19 pandemic. Publication activity peaked in 2021, indicating the urgency for evidence-based solutions related to protective equipment.

The dataset includes contributions from 2,302 authors and features 1,287 unique keywords across 216 academic journals.

The most cited publication, authored by Junk (2013), focused on construction site accidents and received 387 citations. Other frequently cited works addressed PPE in industrial risk and workplace safety, revealing the field's interdisciplinary nature.

The United States, China, and the United Kingdom were the most productive and influential countries in terms of both output and citation. Turkey has also seen a marked increase in publication numbers, reflecting its growing involvement in the field. Frequent keywords included “personal protective equipment,” “occupational safety,” “risk factors,” and “COVID-19,” highlighting a dual focus on workplace safety and public health.

After 2020, terms such as “infection control” and “pandemic response” appeared more frequently, indicating a shift in thematic orientation. Sector-based analysis identified construction, healthcare, agriculture, and firefighting as key areas of focus due to their high exposure risks. International collaboration was prominent, with active networks among the USA, China, the UK, and Canada. Leading institutions such as Duke University, University of São Paulo, and University of Washington emerged as central actors in these networks, particularly in public health-focused research during the pandemic.

Despite increased attention, “smart PPE”—which integrates digital and wearable technologies—was underrepresented in the literature. This suggests a research gap and highlights a potential area for future technological innovation, especially in the context of the Internet of Things (IoT).

Conclusion and Discussion:

This study provides a comprehensive overview of the evolution of PPE research and its transformation during global health emergencies. The findings reveal strong thematic clustering around occupational health, infection prevention, and risk management. The construction industry appears as a critical area, mirrored by the prevalence of safety-related keywords and the high citation rates of studies focused on worksite hazards.

There is a need for integrated research approaches and technological solutions that respond to both existing risks and emerging OSH threats in the workplace. Going forward, scholars are encouraged to deepen investigations into ergonomic design, user compliance, and sector-specific PPE applications. There is also a need to address regional disparities by exploring PPE use and policy in developing countries. Furthermore, integrating emerging technologies into PPE design and regulation will be essential for enhancing both effectiveness and accessibility.

In conclusion, the bibliometric findings underscore the increased importance and complexity of PPE research. This work offers a valuable reference point for future studies and policy frameworks aiming to enhance global health preparedness and workplace safety.

Geliş/Received: 03/06/2025
Kabul/Accepted: 20/06/2025
Araştırma Makalesi / Research Article

ISSN: 2547-9725

AFETLER AÇISINDAN GÖSTERGE BAZLI SOSYAL ZARAR GÖREBİLİRLİK ARAŞTIRMALARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Mustafa YÜKSELER*

Öz

Afet risklerinin azaltılması kapsamında yapılan zarar görebilirlik değerlendirmeleri, veri, bilgi ve kaynaklardaki eksikliklerin belirlenmesi ile ekonomik yapının korunması ve kurumların afetlere hazırlık düzeyinin artırılmasına önemli katkılar sağlayabilmektedir. Bu çalışmada, afetler açısından gösterge bazlı sosyal zarar görebilirlik (SZ) araştırmalarının genel çerçevesi ve yeni araştırma eğilimlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, literatürdeki çalışmalar bibliyometrik yöntemle incelenmiştir. Çalışma kapsamında Web of Science veri tabanı kullanılarak, 2003-2024 yılları arasında yapılmış 785 araştırma makalesine ulaşılmıştır. Elde edilen verilerin işlenmesi ve görselleştirilmesi için Bibliyometrix R paketi kullanılmıştır. Çalışma bulguları makalelerin yıl, ülke, kurum, yazar, atf sayısı ve anahtar kelime kullanım durumlarıyla ilgilidir. Çalışma sonuçlarına göre, en çok yayın yapılan ve en çok atf alan ülke Amerika Birleşik Devletleri olurken, Chinese University of Hong Kong ve Colombia University en çok yayın yapan üniversitelerdir. Susan L. Cutter en çok atf alan yazar olup, son yıllarda SZ araştırmalarında iklim değişikliği, dirençlilik ve sel risk yönetimi konularına yoğunlaşmıştır. Çalışma sonuçlarının gelecekte SZ konusunda yapılacak araştırmalar için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afet, Sosyal Zarar Görebilirlik, Gösterge, Bibliyometrik Analiz.

JEL Kodu: Q54, H84.

Bibliometric Analysis of Indicator-Based Social Vulnerability Studies in terms of Disasters

* Dr. Öğr. Görevlisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Kavaklıdere Şehit Mustafa Alper Meslek Yüksekokulu, yukselermustafa@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3644-3295

Abstract

Vulnerability assessment conducted within the scope of disaster risk reduction can make significant contributions to protecting the economic structure and increasing disaster preparedness level of institutions by identifying deficiencies in data, information and resources. This study aims to identify the general framework and new research trends of indicator-based social vulnerability (SV) studies in terms of disasters. To this end, studies in the literature were examined using bibliometric methods. Within the scope of the study, 785 research articles published between 2003 and 2024 were accessed using the Web of Science database. The Bibliometrix R package was used to process and visualise the obtained data. The study findings are related to year, country, institution, author, number of citations, and keyword usage of articles. According to the study results, the United States is the country with most publications and citations, while the Chinese University of Hong Kong and Colombia University are the universities with the most publications. Susan L. Cutter is the most cited author, and in recent years, SV research has focused on climate change, resilience, and flood risk management. The study results are expected to guide future research on SV.

Keywords: Disaster, Social Vulnerability, Indicator, Bibliometric Analysis.

JEL Codes: Q54, H84.

1. GİRİŞ

Dünya genelinde afet ve doğal tehlikelerin sayısı giderek artmaktadır. Nitekim, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından yayınlanan rapora göre, 1970’lerde yılda ortalama 90 afet meydana gelirken, 2000 ile 2020 yılları arasında bu rakam yılda 350-500’e yükselmiştir (FAO, 2021). Birleşmiş Milletler Afet Risk Azaltma Ofisi (UNDRR) ise mevcut eğilimin bu şekilde devam etmesi halinde, afetlerin sayısının 2030 yılında 560’a yükselebileceği öngörülmektedir (UNDRR, 2022). Ayrıca, raporlarda belirtilen doğal tehlikelerden jeofiziksel olayların 1970’lerde ve 1980’lerde 25, 2010’larda ise yılda yaklaşık 30-35 olay meydana gelerek nispeten sabit bir artış olurken, iklim ile ilgili tehlikelerde (kuraklık, fırtına ve aşırı sıcaklık olayları 1970’lerde 40’tan 2010’larda yaklaşık 150’ye çıkmış, sel olaylarının sayısı ise 30’dan 180’e çıkmış) keskin bir artış görülmüştür (FAO, 2021). Diğer yandan bu artışlara karşılık dünya çapında can ve mal kayıplarının da giderek arttığı görülmektedir. Bu bağlamda, 1980-1999 yılları arasında meydana gelen afetlerden dolayı 1,19 milyon insan ölmüş, 3,25 milyar insan etkilenmiş ve 1,63 trilyon Amerikan doları ekonomik kayıp görülürken, 2000-2019 yılları arasında bu rakamların 1,23 milyon ölüm, 4,03

milyar etkilenme ve 2,97 trilyon Amerikan doları kayba yükselmiştir (CRED & UNDRR, 2020). Hidrometeorolojik tehlikelerle ilişkili afetlerin sayısındaki artış ile iklim değişikliği ile arasında doğrudan bir ilişki olmasının yanı sıra meydana gelen bu afetlerin toplumlar üzerindeki etkileri, kentsel nüfusun hızla artması, teknolojik ilerlemeler, aşırı tüketim alışkanlıkları gibi faktörler nedeniyle giderek daha şiddetli hale gelmekte ve afetlerin yönetilmesi giderek karmaşıklaşmaktadır. Bu nedenle, afetlerden kaynaklanabilecek can ve mal kayıplarını minimum seviyede tutmak için afet risk azaltma çalışmaları kritik bir öneme sahiptir.

Afet riski kavramı literatürde farklı şekillerde tanımlanmakta ve formüle edilmektedir. En genel haliyle afet riski, matematiksel olarak tehlike ile zarar görebilirliğin çarpımı şeklinde ifade edilmektedir (Birkmann, 2013b; UN/ISDR, 2004). Bu kapsamda, risklerin azaltılması için hem tehdit oluşturan tehlikelerin hem de toplumu, ekonomiyi, yapıları ve doğal çevreyi etkileyebilecek zarar görebilirlik düzeylerinin iyi anlaşılması gerekmektedir (Cutter, Boruff, & Shirley, 2003). Deprem, sel, fırtına, volkanik patlama, heyelan gibi doğal tehlikelerin oluşumu engellenemediğinden, bu tür tehlikelerin riskini azaltmak için zarar görebilirliğinin azaltılmasına odaklanılmaktadır. Nitekim, Birleşmiş Milletler (UN) öncülüğünde düzenlenen uluslararası afet risk azaltma konferanslarında da zarar görebilirlik göstergelerinin geliştirilmesi ve değerlendirilmesi vurgulanmakta olup (UNDRR, 2007a, 2009, 2015), afet risklerinin azaltılmasının sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada bir ön koşul olarak belirtilmektedir (UNDRR, 2023).

Afet risk azaltma perspektifinde, zarar görebilirlik değerlendirmeleri sadece risk azaltma ve baş etme veya uyum stratejilerinin formülasyonu için önemli bir koşul olmakla kalmayıp (Birkmann, 2013a; Guo & Kapucu, 2020), aynı zamanda toplumun, karar vericilerin, afet ve acil durum yönetici ve uygulayıcılarının ve toplumun diğer birçok üyesi dahil olmak üzere herkes için değerli bilgiler sağlama olanağına da sahiptir (Thomas, Hyde, & Meyer, 2013). Bu sayede, zarar görebilirlik değerlendirmeleri, veri, bilgi ve kaynaklardaki eksikliklerin belirlenmesi, ekonomik yapıların korunması ve

iyileştirilmesi, kendi kendini koruma önlemlerinin oluşturulmasına yardımcı olma ve kuruluşların afet önleme rollerinde destek olma potansiyeline sahiptir (Cannon, Twigg, & Rowell, 2003).

Bu çalışmanın amacı, literatürde afetler açısından gösterge bazlı sosyal zarar görebilirlik (SZ) araştırmalarının genel çerçevesi ve güncel araştırma eğilimlerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, hızlı ve kapsamlı erişim olanağından dolayı bibliyometrik analiz yöntemi tercih edilmiştir. Bibliyometrik analiz, belirli bir alandaki güncel durumu nicel ve biçimsel verilerle ortaya koyan, akademik eğilimleri görselleştirme yazılımlarıyla izlemeyi kolaylaştıran analitik bir yöntemdir (Dirik, Eryilmaz, & Erhan, 2023). Çalışmada, veri görselleştirme, haritalama ve çok boyutlu analiz yeteneği nedeniyle *Bibliometrix R* paketi kullanılmıştır. Analiz kapsamında kullanılacak veriler için kapsamlı, nitelikli ve güvenilir kabul edilen *Web of Science (WoS)* veri tabanı kullanılmıştır.

Afetler bağlamında SZ'e ilişkin bilimsel gelişmeler ve mevcut dinamikleri inceleyen bazı bibliyometrik çalışmalar mevcut olmasına rağmen (Fuller & Pincetl, 2015; Li & Wang, 2022), literatürde gösterge bazlı SZ araştırmalarının genel çerçevesini ve gelişme eğilimlerini sistematik biçimde ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda, mevcut çalışma ile afetler açısından SZ araştırmalarının genel çerçevesini ve yeni araştırma eğilimlerin belirlenmesiyle, gelecekteki çalışmalara kuramsal bir zemin sunmak ve araştırma alanına ivme kazandırmak hedeflenmektedir. Elde edilen bulguların, SZ odaklı araştırmalar için hem etkili bir referans çerçevesi sunması hem de yeni araştırma soruları ve bakış açıları geliştirilmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Afetler Açısından SZ ve Değerlendirme Yaklaşımları

Afet literatüründe zarar görebilirlik; maruziyet, duyarlılık, baş etme kapasitesi ve dirençlilik kavramlarını içermektedir (Birkmann, 2013b; Cutter vd., 2003; Serkendiz vd., 2023). Ancak, sosyal, ekonomik, fiziksel ve çevresel gibi çok boyutlu

bir yapıya sahip olmasından dolayı (Adger, 2006; Ciurean, Schroter, & Glade, 2013), literatürde hem tanımı hem de değerlendirme yaklaşımlarının farklılaştığı görülmektedir (Cutter vd., 2003; de Brito, Evers, & Höllermann, 2017; O'Brien, O'Keefe, Rose, & Wisner, 2006). Genel olarak, zarar görebilirlik, bir topluluğun tehlikelerin etkisine karşı duyarlılığını arttıran fiziksel, sosyal, ekonomik ve çevresel faktörler veya süreçler tarafından belirlenen koşullar şeklinde tanımlanmaktadır (UN/ISDR, 2004).

Zarar görebilirliğin çok boyutlu yapısı ile hem somut hem de soyut özellikler içermesi, bu kavramın tek bir denklemle ya da tüm düzey ve tehlikeler için geçerli evrensel bir gösterge setiyle ifade edilmesini güçleştirmektedir (Birkmann, 2013b; Downing, 1990). Örneğin, afet sonrası kısa vadede can kayıpları, fiziksel hasarlar ve doğrudan ekonomik kayıplar öne çıkarken; uzun vadede dolaylı ekonomik etkiler, sosyal rahatsızlıklar ve çevresel bozulma önem kazanmakta, ancak bu soyut sonuçlar genellikle ölçülememektedir (Thomas vd., 2013). Bu nedenle, zarar görebilirlik değerlendirmelerinde çoğunlukla ölçülebilir somut kayıplara odaklanılmakta; sosyal uyum, psikolojik etkiler ve kültürel zararlar gibi maddi olmayan unsurlar ise çoğu zaman yalnızca tanımlanabilmektedir. Sonuç olarak zarar görebilirlik ya metrik ölçeklerle ya da algılara ve sosyal değerlere dayalı niteliksel biçimde değerlendirilmektedir (Glade, 2003). Literatürde zarar görebilirliğin nicel değerlendirmesine ilişkin olarak, hasar eğrileri (*damage curves*) (Merz, Kreibich, Schwarze, & Thieken, 2010; Maria Papathoma-Köhle, 2016), kırılganlık eğrileri (*fragility curves*) (Lagomarsino, Cattari, & Ottonelli, 2021; Ozturk vd., 2016) ve zarar görebilirlik göstergeleri (*vulnerability indicators*) (Cutter vd., 2003; Fekete, 2009) gibi farklı değerlendirme yaklaşımları bulunmaktadır. Bu yöntemlerden kırılganlık ve hasar eğrileri, genel olarak mühendislik alanlarında yaygın olarak kullanılan (Bruno Merz, 2006) ve genellikle yapı tipine özel ve bir tehlikenin yoğunluğunu beklenen maliyetiyle ilişkilendirilmektedir (Kappes, Papathoma-Köhle, & Keiler, 2012). Bu yöntemler ağırlıklı olarak belirli bir tehlikeye karşı fiziksel zarar görebilirliğe odaklanırken, bireylerin SZ'ini ve baş etme kapasitelerini göz ardı etmektedir (Koks, Jongman, Husby, &

Botzen, 2015). Gösterge bazlı yöntemde ise, belirli bir yöntem kapsamında genel anlamda zarar görebilirliği temsil eden göstergeler ve vekil değişkenlerin birleşimi olarak ifade edilebilir. Bu yaklaşım, şeffaf, açık, kullanımı ve anlaşılması kolay olması nedeniyle nicel zarar görebilirlik değerlendirmelerinde merkezi bir role sahiptir (Ciurean vd., 2013) Diğer yöntemlere kıyasla kullanım kolaylığı ve zarar görebilirliğin farklı boyutlarını birleştirme olanağı sunması (Ciurean vd., 2013; de Brito, Evers, & Almoradie, 2018), zarar görebilirliğin bütüncül bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır (Birkmann, 2013a; Fuchs, Kuhlicke, & Meyer, 2011). Ayrıca, gösterge bazlı yaklaşım analiz birimlerini tanımlama, sıralama ve karşılaştırma imkânı sunduğu için politika çevrelerinde kabul görmekte ve zarar görebilirlik değerlendirmelerinde en yaygın yöntem olarak öne çıkmaktadır (Eakin & Bojórquez-Tapia, 2008; Fatemi, Ardalan, Aguirre, Mansouri, & Mohammadfam, 2017; Yoon, 2012).

Çalışmanın odağı olan SZ, nüfusların, kuruluşların ve toplumların doğal tehlikeler gibi dış stres faktörlerine hazırlık, müdahale ve iyileştirme yeteneklerini etkileyen önceden var olan koşullar ve doğal durumlar şeklinde ifade edilmektedir (Ge, Yang, Chen, & Dou, 2019; Roncancio & Nardocci, 2016). Bu bağlamda, SZ kavramı; sosyal, ekonomik, siyasi ve kurumsal koşullardan kaynaklanan, yerelden uluslararası ölçeğe kadar uzanan çok boyutlu bir yapıya sahiptir (Ge, Dou, Wang, Chen, & Zhang, 2021). SZ çalışmaları, kavramı sosyo-ekonomik sınıf, inanç, cinsiyet, ırk ve etnik köken, engellilik, nüfus dağılımı, sosyal eşitlik ve geleneksel değerler gibi toplumsal özelliklerle ilişkilendirilmektedir (Cutter vd., 2003; Wisner, Blaikie, Cannon, & Davis, 2004). Literatürde SZ üzerinde sosyo-ekonomik durum, sosyal ve mekânsal eşitsizlik gibi temel faktörlerin etkisine fikir birliği bulunmasına rağmen (Ge vd., 2021; Guo & Kapucu, 2020), bu faktörlere bağlı değişkenlerin zamansal ve mekânsal olarak farklılık göstermesi nedeniyle evrensel bir değişken kümesi ile tanımlanamamaktadır (Cutter vd., 2003). SZ'in gözlemlenebilir değişkenlerin yanı sıra gözlemlenemeyen birçok unsuru içermesi, değerlendirme sürecini karmaşıktırmaktadır (Birkmann, 2013a). Bu nedenle, çoğunlukla doğrudan gözlemlenebilir ve ölçülebilir

göstergelere dayalı olarak geliştirilen sayısal indekslerden oluşabilmektedir (Yoon, 2012). Bu bağlamda, gösterge bazlı SZ değerlendirmesine yönelik yapılan çalışmaların mevcut durumu ve genel çerçevesinin anlaşılması ve yeni araştırma eğilimlerinin hangi yönde olduğunun bilinmesi hem gelecekte yapılacak afet risk azaltma çalışmaları için hem de olası afetlerden kaynaklanacak can ve mal kayıplarının en aza indirilmesi açısından önemlidir.

2.2. Bibliyometrik Analiz

Bibliyometri kavramı 1969 yılında Alan Prithchard tarafından ortaya atılan bir kavramı olup, yazılı iletişimin çeşitli yönlerini sayısallaştırarak ve analiz ederek yazılı iletişim süreçlerine ve bir disiplinin doğasına ve gelişimine ışık tutmak şeklinde tanımlanmaktadır (Pritchard, 1969). Bibliyometrik analiz, istatistiksel ve matematiksel yöntemlerle bilimsel yayınları değerlendirerek, politika yapıcılar, araştırmacılar ve diğer paydaşlara bilgi sunma ihtiyacından doğmuştur (Ellegaard & Wallin, 2015). Nitekim, çalışma yapılan konuda veya alanda mevcut gelişmelerin hangi yönde olduğu ortaya koyarak bu alanla ilgilenen tüm paydaşlara verileri sunan etkili yöntemlerden biridir (Böyükylmaz & Oktay, 2020).

Bibliyometrik analizler, performans analizi ve bilimsel haritalama olmak üzere iki ana teknik üzerinden gerçekleştirilmektedir (Aslantaş & Köymen Keser, 2023). Performans analizi, yazar, ülke veya kurum bazlı bilimsel yayınların performansını değerlendirme amacıyla yapılırken (Cobo, López-Herrera, Herrera-Viedma, & Herrera, 2011: 1383), son yıllarda sıklıkla kullanılan ve giderek gelişen bilimsel haritalama yöntemi ise, bir disiplin sisteminin iç yapılarını, disiplinin özelliklerini ve araştırma sınırlarını keşfetmek amacıyla kullanılmaktadır (Li & Wang, 2022). Diğer bir deyişle, belirli bir disiplinindeki gelişmeleri ve eğilimleri ortaya koymaya olanak tanıyan bibliyometrik yöntemler, son yıllarda farklı disiplinlerde sıklıkla tercih edilmekte ve bu bağlamda bibliyometrik yöntem kullanan yayınların sayısı büyük ölçüde artmaktadır (Ellegaard & Wallin, 2015). Nitekim, akademik yayınların sayısında yaşanan hızlı artışa paralel olarak, araştırma alanlarındaki değişimlerin ve eğilimlerin

belirlenmesine duyulan ihtiyaç da artmış; bu durum, zamanla bibliyometrik yöntemlerin tüm disiplinlerde yaygın bir şekilde kullanılmasına zemin hazırlamıştır (Aria & Cuccurullo, 2017). Bu çalışmada, bibliyometrik analizlerden bilimsel haritalama yaklaşımı benimsenmiştir. Bilimsel araştırmanın yapısal ve dinamik yönlerini göstermeyi amaçlayan bu yaklaşım, veri toplama, ön işleme, ağ çıkarma, normalleştirme, haritalama, analiz ve görselleştirme adımlarından oluşmaktadır (Cobo vd., 2011: 1383). Literatürde, bibliyometrik analiz için çok çeşitli belgelerin kullanıldığı görmek mümkündür. Nitekim, bibliyometrik analiz öğeleri kitaplar, tezler, raporlar ve patentler olmasına rağmen, bilimsel makaleler ana öğeyi oluşturmaktadır (Karasözen, Bayram, & Zan, 2009: 6). Bu noktada, bibliyometrik analizin kritik adımlarından biri analiz için kullanılacak verinin kalitesidir. Bu bağlamda, WoS, Scopus ve Google Scholar gibi ücretsiz veri tabanlarından, büyük veri tabanı sağlayıcıları tarafından ticari olarak sunulan sofistike analitik araçları olan Scival ve InCites gibi çok çeşitli bibliyometrik kaynaklardan veriler alınabilmektedir (Ellegaard & Wallin, 2015). Benzer şekilde, elde edilen verilerin işlenmesi ve görselleştirilmesi için ise Bibliometrix, CiteSpace ve VOSviewer gibi çok çeşitli yazılım araçları kullanılabilmektedir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, afetler açısından gösterge bazlı SZ araştırmalarının genel çerçevesi ve yeni araştırma eğilimlerinin neler olduğunun ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır;

- Araştırmaların yıllara, ülkelere, kurumlara ve yazarlara göre dağılımı nasıldır?
- En çok atıf alan yayınlar ve yazarlar kimlerdir?
- Çalışma kapsamındaki SZ araştırmalarında;
 - Atıf alan yazarlar ve ülkelere, üretildiği ülke ve kurumlara ve yayınlandıkları dergilere göre dağılım nasıldır?
 - Yazarların alandaki etkilerine göre dağılımları nasıldır?

- Ülkeler, kurumlar ve yazarlar arası iş birliğinin dağılımı nasıldır?
- Ortak atıf alan yazarlara ve ortak anahtar kelimelere göre dağılım nasıldır?
- Kullanılan anahtar kelimelerin analizine göre alandaki yeni araştırma eğilimleri nelerdir?

3.2. Veri Toplama, İşleme ve Görselleştirme

Bu çalışmada, bibliyometrik analiz için kullanılan veriler WoS veri tabanından alınmıştır. WoS, en eski ve en kapsamlı atıf indekslerine sahip olması ve kullanışlı bir analiz aracı içeren veri tabanı olması nedeniyle (Ellegaard & Wallin, 2015) tercih edilmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda, “sosyal zarar görülebilirlik” ve “*gösterge*” veya “bileşen*” ve “afet*” ya da “tehlike*” sözcükleri üzerinden arama yapılmıştır. Yapılan aramaya ilişkin bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Verilerin Elde Edilmesi için Baz Alınan Kriterler ve Arama Sonuçları

Aranan Sözcükler	Arama Kriteri	Veri Tabanı	Arama Sonucu	Arama Tarihi
((“social vulnerability”) and (“indicator*” or “component*”) and (“disaster*” or “hazard*”))	Başlık, özet ve yazarların anahtar kelimeleri (topic)	Wos Core Collection (Science Citation Index-Expanded (SCI-Expanded), Social Sciences Citation Index (SSCI), Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Emerging Sources Citation Index (E-SCI) dahil edilmiştir)	785 Makale	15.05. 2025

Kitaplar, tezler, raporlar ve patentler bibliyometrik analizin öğeleri olarak sayılmalarına rağmen, bilimsel makaleler bu analizlerin ana ögesini oluşturmaktadır (Karasözen vd., 2009). Öte yandan, bu çalışmanın kapsamı gösterge bazlı SZ çalışmalarının bibliyometrik analizi olmasından dolayı ampirik makalelerin incelenmesi uygun olacaktır. Bu bağlamda, yapılan arama sırasında aşağıda belirtilen bazı filtreler uygulanmıştır;

- Sadece araştırma makaleleri dahil edilmiştir,
- Tablo 1’de belirtilen indeksler dahil edilmiştir,
- Sadece İngilizce makaleler dahil edilmiştir,

• Kitap bölümü, bildiri ve inceleme makaleler dahil edilmemiştir.

Elde edilen verilerin işleme ve görselleştirme için *Bibliometrix R* paketi ve Microsoft Excel programı kullanılmıştır. Aria & Cuccurullo (2017) tarafından geliştirilen *Bibliometrix R* paketi, bibliyometrik ve bilim metriklerinde (*scientometrics*) nicel araştırma için bir dizi araç sunarken, açık kaynaklı bir ortam ve ekosistem olan R dilinde yazılmıştır. Ayrıca, *Bibliometrix*'in kullanıcılar tarafından daha fazla özelleştirilebilmesi ve analiz çeşitliliği sunabilmesi açısından daha güçlü ve çok yönlü bir yazılım olması (Arruda, Silva, Lessa, Proença Jr., & Bartholo, 2022) nedeniyle tercih edilmiştir.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1. Genel İstatistikler

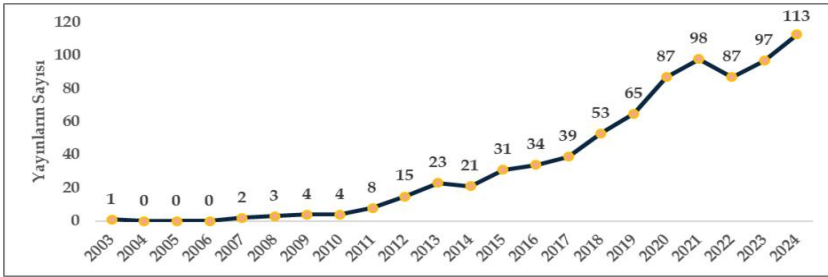
Çalışma kapsamında incelenen makalelere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de sunulmuştur. 200'den fazla bilimsel dergide yayınlanan bu makalelerde çok yazarlı (N=2803) ve çok sayıda kurumun iş birliğiyle üretildiği görülmektedir. Nitekim, yayın başına yaklaşık %0,3 yazarın düşmesi, SZ araştırmalarının çok boyutlu ve disiplinler arası niteliğini yansıtmaktadır. Yazarların 1,111 farklı kurumdan olduğu görülürken, bu kurumlar ağırlıklı olarak üniversiteler olup, enstitüler ve şirketlerden oluşmaktadır. Ayrıca, makaleler 64 farklı ülkeden araştırmayı oluşturmakta ve bu yayınların 598'i *SCI-Expanded*, 459'u *SSCI*, 83'ü *ESCI* ve 1'i *A&HCI* indekslerinde taranmaktadır.

Tablo 2. Çalışma Kapsamındaki Araştırmalarla İlgili Temel Bilgiler

Tanımlar	Yayınların Özeti
Makale Sayısı	785
Zaman Aralığı	2003-2024
Kaynak Sayısı (Bilimsel Dergiler)	223
Yazar Sayısı	2803
Tek Yazarlı Makale Sayısı	54
Yazarların Anahtar Kelime Sayısı	2042
Yıllık Büyüme Oranı (%)	25.25
Toplam Atıf Sayısı	30.703
Makale Başına Atıf Sayısı	39.11
Kurum Sayısı	1.111
Ülke Sayısı	64

Yayınlarda her ne kadar yıllık ortalama %25,25'lik istikrarlı artış gözlemlense de Şekil 1'de sunulan yıllık dağılım verileri dönemler arasında farklılıklar olduğunu göstermektedir. Li & Wang (2022), 1991-2021 yıllarını kapsayan SZ araştırmalarını gelişimlerine göre üç döneme ayırarak değerlendirmiştir; 1990-1999, SZ araştırmalarının embriyonik dönemi olup, sınırlı akademik ilgiyi yansıtmakta, 2000-2012 “zarar görebilirlik” ve “uyum” konularının ön plana çıktığı gelişim dönemi olarak adlandırılmakta ve 2012 sonrası ise çalışmaların sürekli arttığı istikrar dönemidir. Rana, Khaled, Jamshed, & Nawaz (2022) çalışmasında ise, yayınların 2011 sonrası artışını iklim değişikliği ve uyum planlarının yarattığı farkındalığa ve artan iklimle ilişkili afetlerle (sel, sıcak hava dalgaları, kuraklık vb.) ilişkilendirmektedir. Benzer şekilde, Kim, Jeong, & Chung (2021) zarar görebilirlik çalışmalarındaki artışı iklim değişikliği, uyum, dirençlilik ve risk konularıyla ilişkilendirildiğini ve bu eğilimin afet yönetimi ile zarar görebilirliğin yakından ilişkili olmasının bir sonucu olarak değerlendirmektedir.

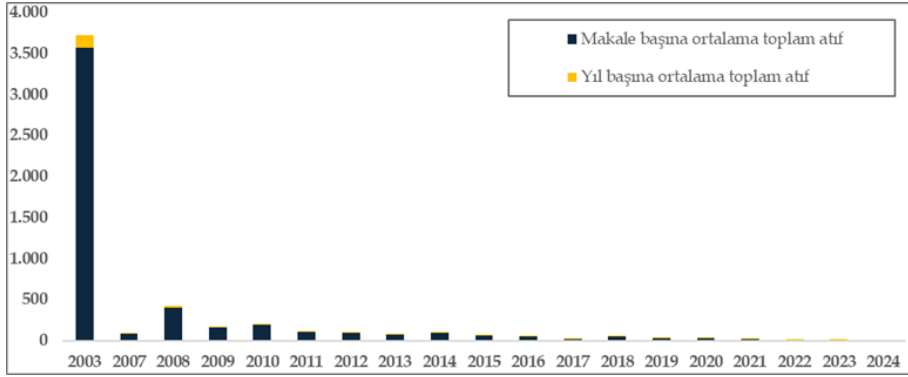
Şekil 1. 2003-2024 Yılları Arasındaki SZ Yayınlarının Zamansal Değişimi

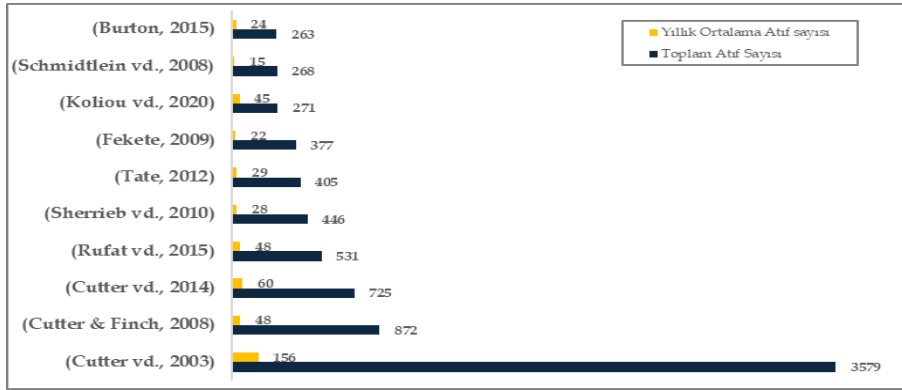
SZ ile ilgili yayınlar 2011 yılı sonrası artış göstermesine rağmen (Şekil 1), Şekil 2'de görüldüğü üzere yıllık atıf sayısı ve yayın başına düşen atıflar açısından en çok atıf alan çalışmanın en eski çalışma olduğu dikkat çekmektedir. “*Social Vulnerability to Enviromental Hazards*” başlıklı makale (Cutter vd., 2003), gösterge bazlı SZ değerlendirmelerinin öncüsü olup, 2003-2024 yılları arasında 3,579 atıfla toplam atıfların %12'sini oluşturmakta ve alanda en çok atıf alan çalışma konumundadır. Daha yakın tarihli yayınların görece daha az atıf alması beklenen bir durum olmakla birlikte, 2008 (Cutter & Finch, 2008; Schmidlein, Deutsch, Piegorsch, & Cutter, 2008),

2009 (Fekete, 2009), 2010 (Sherrieb, Norris, & Galea, 2010), 2012 (Tate, 2012), 2014 (Cutter, Ash, & Emrich, 2014) ve 2015 (Burton, 2015; Rufat, Tate, Burton, & Maroof, 2015) yıllarındaki çalışmalarda gösterge bazlı SZ araştırmaları açısından öne çıkan çalışmalardır (Şekil 3).

Şekil 2. Yıllara Göre Yapılan Atıfların Dağılımı

Şekil 3. En Çok Atıf Alan 10 Makale ve Atıf Sayı Bilgileri

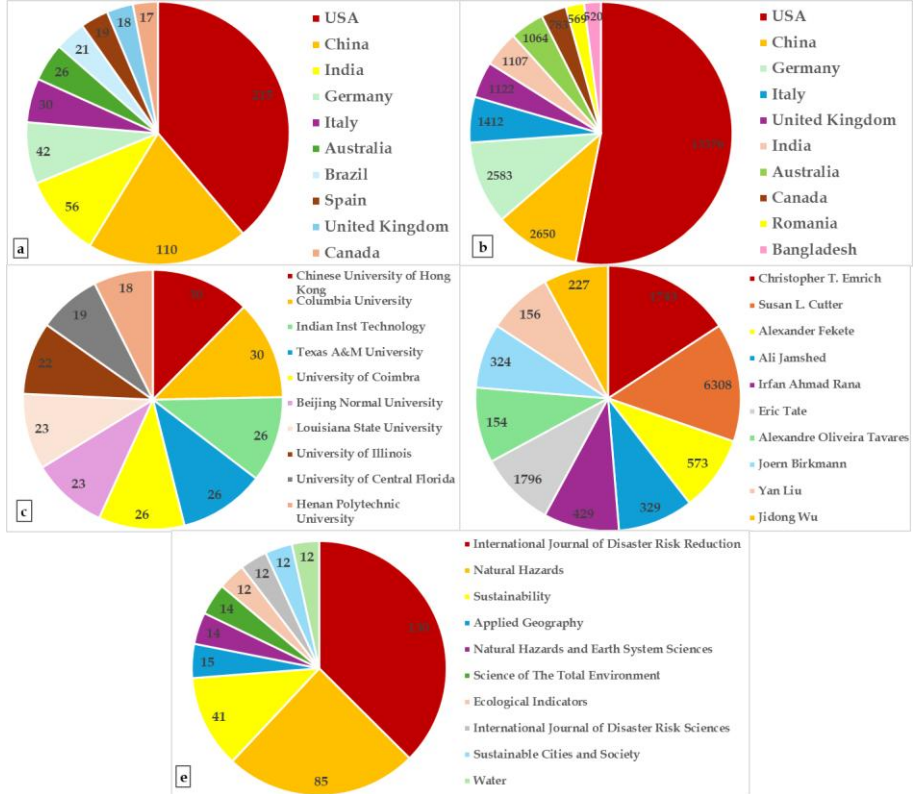

Ülkelere göre yayın dağılımı incelendiğinde (Şekil 4a), Amerika Birleşik Devletleri (ABD) %27,4 (N=215) ile en fazla yayın yapılan ülke konumundadır. Ülkeler bazında ABD'yi %14 (N=110) ile Çin takip etmekte olup, aralarında yaklaşık iki katlık bir fark bulunmaktadır. Diğer öne çıkan ülkeler ise Hindistan (%7,1), Almanya (%5,4), İtalya (%3,8), Avustralya (%3,3), Brezilya (%2,7), İspanya (%2,4), Birleşik Krallık (UK) (%2,3) ve Kanada (%2,2) şeklindedir. Bu tablo, söz konusu ülkelerin SZ araştırmalarında önemli rol oynadıklarını göstermektedir (Li & Wang, 2022). Öte yandan, Türkiye analiz kapsamında yayın

üreten ülkeler arasında yer almamaktadır. Zarar görebilirlik değerlendirmelerinin afet risklerinin azaltılması bir ön koşul olduğu yaklaşımından hareketle (OECD, 2008; Tapsell vd., 2010; UNDRR, 2023), afetlerin sıklıkla meydana geldiği ve çeşitli fiziksel özellikleri açısından farklı doğal tehlikelerin yaşandığı Türkiye’de zarar görebilirliğin farklı boyutlarını ele alan çalışmaların yapılması gerekmektedir. Atıf sayıları açısından bakıldığında (Şekil 4b), tüm yayınların %44’üne karşılık gelen toplam 13,376 atıfla ABD ilk sırada yer almaktadır. ABD’yi %9 (N=2,650) ile Çin izlemekte olup, bu farkın oluşmasında özellikle Cutter vd. (2003) çalışmasının büyük etkisi bulunmaktadır. En çok atıf alan 10 ülke arasında bu ülkelerin yanı sıra sırasıyla, Almanya (%8), İtalya (%5), UK (%4), Hindistan (%4), Avustralya (%3), Kanada (%3), Romanya (%2) ve Bangladeş (%2) gelmektedir.

Yazar bazında atıf dağılımına göre (Şekil 4d), en fazla atıf alan araştırmacı *Susan L. Cutter* (N=6,308, çalışma kapsamında h-indeks=11) olup, çalışma kapsamında h-indeks değeri en yüksek (h-indeks=12) yazar 1,743 toplam atıfla *Christopher T. Emrich*’tir. Diğer öne çıkan yazarlar arasında *Eric Tate*, *Alexander Fekete*, *Irfan Ahmad Rana*, *Ali Jamshed* ve *Alexander Oliveria Tavares* 7 h-indeks değerine sahipken, *Joern Birkmann*, *Yan Liu* ve *Jidong Wu* 6 h-indeks değerine sahiptir. Kurumsal bazda yayınların dağılımı ise Şekil 4d’de sunulmaktadır. En fazla makale (N=30) *The Chinese University of Hong Kong* ve *Columbia University* tarafından yayınlanmıştır. Bu kurumları, 26 yayınlı *Indian Inst. Tecnhnology*, *Texas A&M University* ve *University of Coimbra*, 23 makale ile *Beijing Normal University* ve *Louisiana State University* takip etmektedir. Makalelerin yayınlandığı dergilerin dağılımlarına göre (Şekil 4e), en çok yayın yapılan dergi %17’lik oranla (N=130) *International Journal of Disaster Risk Reduction* olup, sırasıyla *Natural Hazards* (%11), *Sustainability* (%5) ve %2’lik oranla *Applied Geography*, *Natural Hazards and Earth System Sciences*, *Ecological Indicators*, *International Journal of Disaster Risk Sciences*, *Sustainable Cities and Society* ve *Water* dergileri en çok yayın yapılan 10 dergidir.

Şekil 4. a) Makalelerin En Çok Üretildiği 10 Ülkenin Dağılımı, b) Makalelerde En Çok Atıf Yapılan 10 Ülkenin Dağılımı, c) En Çok Yayın Üreten 10 Kurumun Dağılımı, d) Makale Yazarlarının Aldıkları Atıflara Göre Dağılımı, e) Makalelerin En Çok Yayınlandığı 10 Derginin Dağılımı

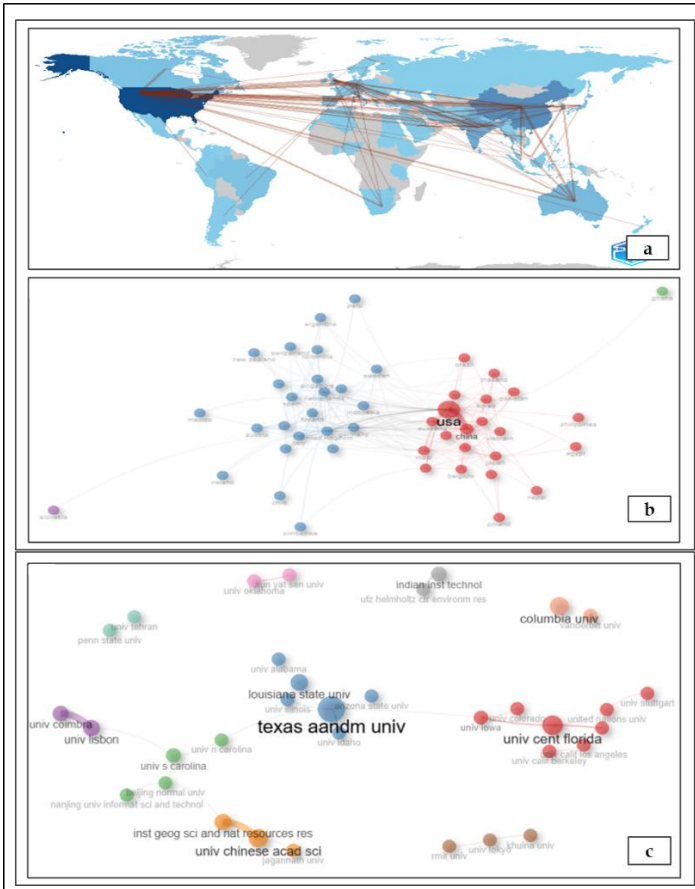
4.2. Yapılan Araştırmalarda Ağ Analizleri

4.2.1. İş birliği Ağ (Collaboration Network) Analizi

Araştırmacılar ile araştırma ağları arasındaki etkileşimler, bir araştırma disiplininin gelişmesinde temel bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Li & Wang, 2022). Nitekim, tek bir araştırmacının karmaşık bilimsel sorunları çözebilmesi için gerekli olan bilgi ve kaynakları tek başına sağlaması çoğu zaman mümkün olmamaktadır (Hara, Solomon, Kim, & Sonnenwald, 2003). Bu doğrultuda, çalışma kapsamında 2003-2024 yıllarını kapsayan SZ araştırmalarına ilişkin yazarların bağlı olduğu kurumlar ve ülkeler temelinde iş birliği ağ analizi yapılmıştır. Analiz sürecinde Bibliometrix R paketi kullanılmış

olup, her yıl için en sık 50 öge dikkate alınarak *Walktrap* kümeleme algoritması uygulanmıştır. Bu analiz sonuçları, afetler bağlamında SZ alanında çalışan araştırmacıların olası iş birliklerini gerçekleştirebilecekleri bir çerçeve sunarken, aynı zamanda bu alanda öncü konumda bulunan ülke ve kurumları da ortaya koymaktadır. İş birliği ağında her bir düğüm (*node*) bir ülkeyi, bölgeyi ya da kurumu temsil etmekte olup, düğümler arasındaki çizgiler ve çizgi kalınlıkları ise iş birliği ilişkisini ve bu ilişkinin yoğunluğunu göstermektedir (Kim vd., 2021; Li & Wang, 2022). Bu kapsamda, Şekil 5'te SZ araştırmaları bağlamında ülkeler/bölgeler ile kurumlar arasındaki simbiyotik ilişkiler görselleştirilmiştir.

Şekil 5. a) Uluslararası İş Birliğinde Bulunan Ülkelerin Dağılım Haritası, b) Ülkeler Arası İş Birliği Sıklığı, c) Kurumlara Arasındaki İş Birliği Ağı

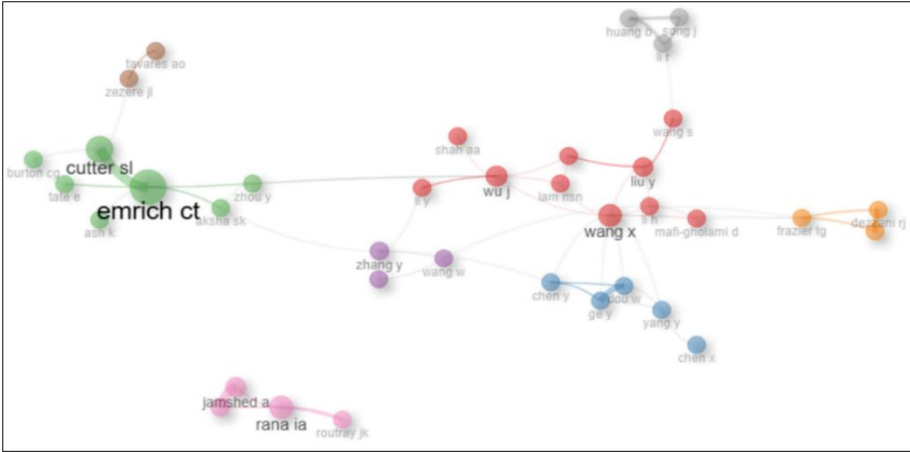

Şekil 5a'da koyu mavi renk gösterge bazlı SZ çalışmalarının en çok üretildiği ülkeleri temsil etmektedir. Renk aralığı koyu maviden gri renge doğru ilerlemekte ve gri renk bu alanda çalışmaların yapılmadığı ülkeleri temsil etmektedir. Şekil 5b'de ise, kırmızı ve mavi renk en çok iş birliğinin yapıldığı ülkeleri gösterirken, ülkeler arasındaki çizgi kalınlığı ve ülke halkasının büyümesi bu iş birliğinin yoğun olduğunu göstermektedir. Sonuçlara göre, en çok iş birliği içinde bulunan ülke ABD olup, ülkeler arası iş birlikleri 4 kümeden oluşmaktadır. Ülkeler bazında en sık 10 iş birliği sırasıyla ABD-Çin (N=19), ABD-UK (N=10), ABD-Hollanda (N=7), Çin-Avustralya (N=6), Almanya-UK (N=6), ABD-Kanada (N=6), ABD-Almanya (N=6), ABD-Hindistan (N=6), ABD-Güney Afrika (N=6) ve Çin-Pakistan (N=5) ülkeleri arasında olmuştur. Türkiye analiz kriterlerine göre listede yer almamakta olup, verilere Avusturya ve Portekiz ülkeleri ile birer iş birliği bulunmaktadır. Ülkeler arası iş birliği sonuçları, bu alanda farklı ölçeklerde yapılan önceki çalışma sonuçları ile uyumludur (Aslantaş & Köymen Keser, 2023; Li & Wang, 2022; Lima & Bonetti, 2020). Şekil 5c'de çalışma kapsamında değerlendirilen makaleleri üreten kurumlar arasındaki iş birliği ağları gösterilmekte olup, *Walktrap* kümeleme algoritması sonuçlarına göre 10 kümeden oluşmaktadır. Bibliyometrik ağ analizlerinde bağlantıları ölçmek ve araştırma alanlarındaki tematik kümeleri belirlemek amacıyla *PageRank* değeri yaygın olarak kullanılmaktadır (Goyal & Kumar, 2021; Gupta, Mishra, & Behera, 2024; Yan & Ding, 2011). Temelde Google arama sonuçlarını sıralamak için geliştirilen *PageRank* algoritması (Brin & Page, 2012), bu çalışmada kurumsal iş birliklerini değerlendirmede temel ölçüt olarak kullanılmıştır. Buna göre, en yoğun iş birliğinin gözlemlendiği küme (mavi), ABD'deki üniversitelerden oluşmakta olup, *Texas A&M University* bu kümenin merkezinde yer almaktadır. Kurumlar arası iş birliğinde öne çıkan diğer üniversiteler ise sırasıyla *University of Central Florida*, *University of Chinese Academy of Sciences*, *Institute of Geographic Sciences and Natural Resources Research*, *Universtiy of Tokyo*, *University of Lisbon*, *University of Iowa*, *University of South California*, *Louisiana State University* ve *University of Coimbra*'dır. Bu bulgular, SZ araştırmalarının büyük ölçüde üniversiteler tarafından yürütüldüğünü ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla, gelecekte bu kurumların çıktılarında faydalanmak ve olası iş birliklerini değerlendirmek, alandaki araştırmaların niteliğini arttıracaktır.

Şekil 6'da yazarlar arasındaki iş birliği ağı sunulmuştur. Buna göre, sekiz iş birliği kümesi bulunmaktadır. Bu kümelerde, *PageRank* sıralamasına göre en çok iş birliği içinde bulunan 10 yazar sırasıyla, *Christopher T. Emrich*, *Xiaoyu Wang*, *Jidong Wu*, *Susan L. Cutter*, *Wenshen Dou*, *Yi Ge*, *Tim Frazier*, *Yan Liu*, *Rongrong* ve *İrfan Ahmad Rana*'dır. Yazarlar arası en güçlü iş birliği yeşil renkle gösterilmiş olup, bu kümede ağırlıklı olarak ABD'deki üniversitelerden yazarlar yer alırken, SV araştırmalarında öncü ve en çok atıf alan yazarlar yer almaktadır. Küme içerisinde, *Christopher T. Emrich*, *Susan L. Cutter*, *Eric Tate*, *Christopher G. Burton*, *Yang Zhou*, *Sanam K. Aksha* ve *Kevin D. Ash* yer almaktadır. Öte yandan en çok yazarın iş birliği içinde bulunduğu küme ise *Xiaoyu Wang*'un yer aldığı kırmızı renkli kümedir.

Şekil 6. Yazarlar Arası İş Birliği Ağı

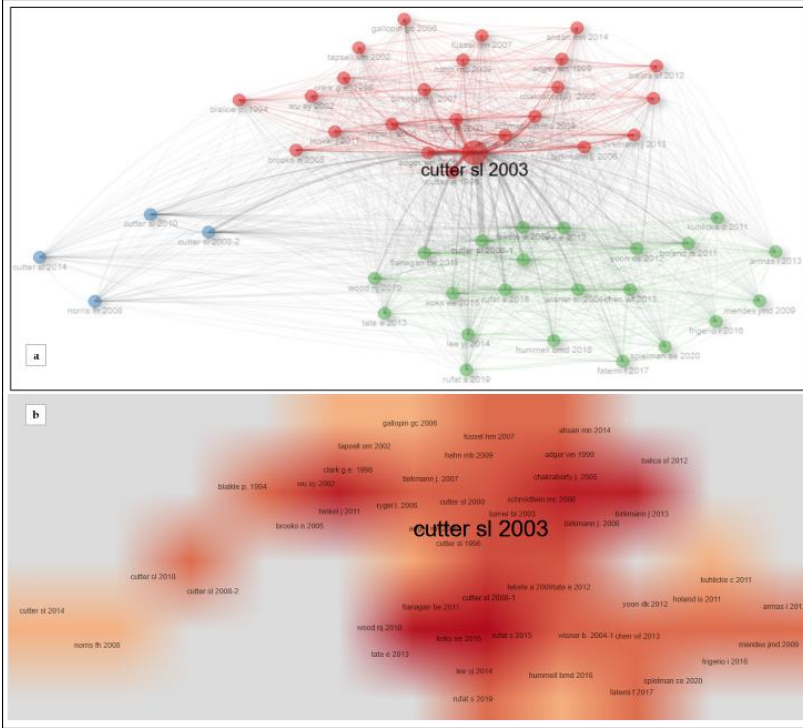

4.2.2. Ortak Atıf Ağ Analizi (Co-citation Network)

Şekil 7'de, makalelerin ortak atıf ağı ve yoğunluk haritası sunulmuştur. Her düğüm, atıf yapılan yazarı temsil etmekte ve düğüm büyüklüğü atıf sayısı ile orantılı olarak artmaktadır. *Walktrap* kümeleme algoritmasıyla yapılan analizde, merkezilik (*betweenness*) değeri $\geq 0,1$ olan düğümler dikkate alınmıştır (Huang, Chen, & Zhou, 2020). Analiz sonucunda 3 küme belirlenmiş olup, Cutter vd. (2003) çalışması en geniş ağı ve en

yüksek etkiye sahiptir. Ayrıca, *PageRank* parametresine göre, Adger (2006), Cutter (1996), Turner vd. (2003) ve Cutter, Mitchell, & Scott (2000) kırmızı kümede en çok atıf alan diğer çalışmalardır. Bu çalışmalar hem iklim değişikliği hem de afetler bağlamında yapılan araştırmaların en etkili kaynakları arasında yer almakta ve literatürdeki önceki bulgularla örtüşmektedir (Aslantaş & Köymen Keser, 2023; Gupta vd., 2024; Li & Wang, 2022). Dolayısıyla, gelecekteki araştırmalarda bu çalışmaların referans alınması, sağlam bir kuramsal temel oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. SZ'e ilişkin teorik çerçeveler sunan bu öncü çalışmalar, alanın çok boyutlu ve karmaşık yapısının anlaşılması açısından önemli kaynaklardır. Diğer kümelerde ise, Cutter & Finch (2008) ve Cutter vd. (2008) çalışmalarının küme içerisinde en merkezde yer aldığı görülmektedir.

Şekil 7. a) Ortak Atıf Ağ Haritası, b) Ortak Atıf Yoğunluk Haritası

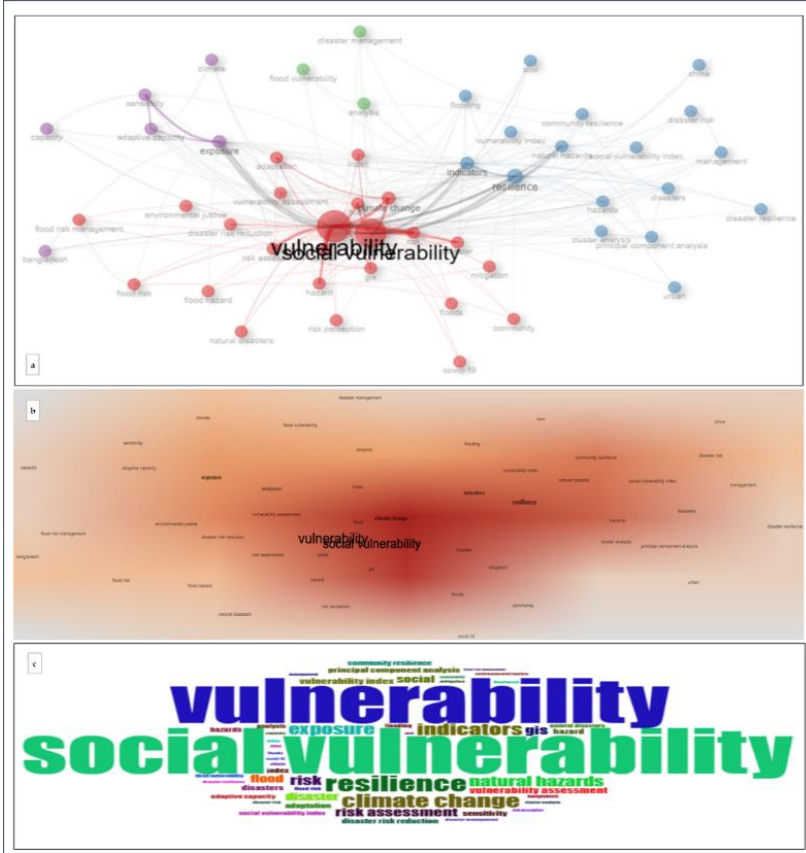

4.2.3. Anahtar Kelime Eşzamanlılık Ağ Analizi (Co-occurrence Network)

Çalışma kapsamındaki araştırmaların eşzamanlılık ağ analizi, temel araştırma alanlarını bilimsel olarak ölçmek

amacıyla yapılmıştır. Şekil 8’de yazarların anahtar kelimelerine dayalı olarak oluşturulan ağ ve yoğunluk haritası sunulmuştur. Bu haritalar, araştırma alanlarının ve kavramsal bağlantıların izlenmesine olanak sağlamaktadır (Aria & Cuccurullo, 2017; Li & Wang, 2022). *Walktrap* kümeleme algoritması ile yapılan analiz, en sık kullanılan 50 anahtar kelime parametresini içermektedir. Şekil 8a’deki her bir düğüm bir anahtar kelimeyi, düğüm boyutu görünme sıklığını, çizgi kalınlığı ise eşzamanlılık derecesini göstermektedir. *PageRank* değerine göre zarar görabilirlik (*vulnerability*) en sık kullanılan kelime olup, ardından sosyal zarar görabilirlik (*social vulnerability*) gelmektedir. Diğer önemli anahtar kelimeler arasında dirençlilik (*resilience*), maruziyet (*exposure*), göstergeler (*indicators*), “risk”, iklim değişikliği (*climate change*), doğal tehlikeler (*natural hazards*), afet (*disaster*) ve risk değerlendirme (*risk assessment*) yer almaktadır. Bu durum, SZ çalışmalarının özellikle “afet risk azalma” ve “iklim değişikliği” temalarıyla ilişkilendiğini göstermektedir. Nitekim, şekilde SZ kelimesinin yer aldığı kümede afet risk azaltma (*disaster risk reduction*), “iklim değişikliği”, sel (*flood*), “dirençlilik”, “doğal tehlike”, “göstergeler” ve “risk” iken, zarar görabilirlik kelimesi öncülüğündeki kümede ise belirtilen kelimelerin yanı sıra “sosyal”, “tehlike”, “afet”, “risk değerlendirme” ve “maruziyet” kelimeleri ile yoğun olarak ilişkilendirilmiştir. Öte yandan anahtar kelimelerin merkeziyetine göre ilk 10 kelime ise sırasıyla, “sosyal zarar görabilirlik”, “zarar görabilirlik”, “iklim değişikliği”, “risk”, “Coğrafi Bilgi Sistemi” (*GIS*), “risk değerlendirme”, “afet”, “sel”, “sosyal” (*social*) ve zarar görabilirlik değerlendirilmesi (*vulnerability assessment*) şeklindedir. Ayrıca, yukarıda belirtilen parametrelerden ayrı olarak anahtar kelimelerin kullanım sıklığına bakıldığında (Şekil 8c), yazarlar tarafından en sık kullanılan 10 anahtar kelime sırasıyla, “SZ” (N=198), “zarar görabilirlik” (N=194), “dirençlilik” (N=69), “iklim değişikliği” (N=57), “göstergeler” (N=51), “maruziyet” (N=46), “doğal tehlikeler” (N=43), “risk” (N=41), “GIS” (N=37), “risk değerlendirme” (N=37) şeklindedir.

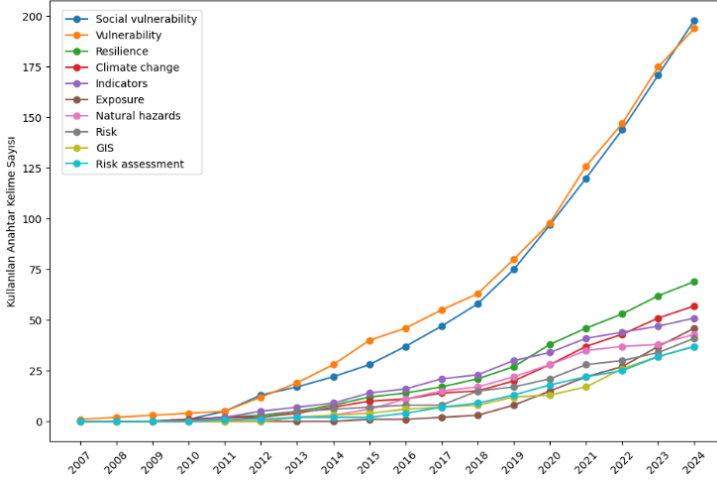
Şekil 8. a) Anahtar Kelime Eşzamanlılık Ağ Haritası, b) Anahtar Kelime Eşzamanlılık Ağ Haritası, c) Anahtar Kelimelerin Kullanım Sıklığı

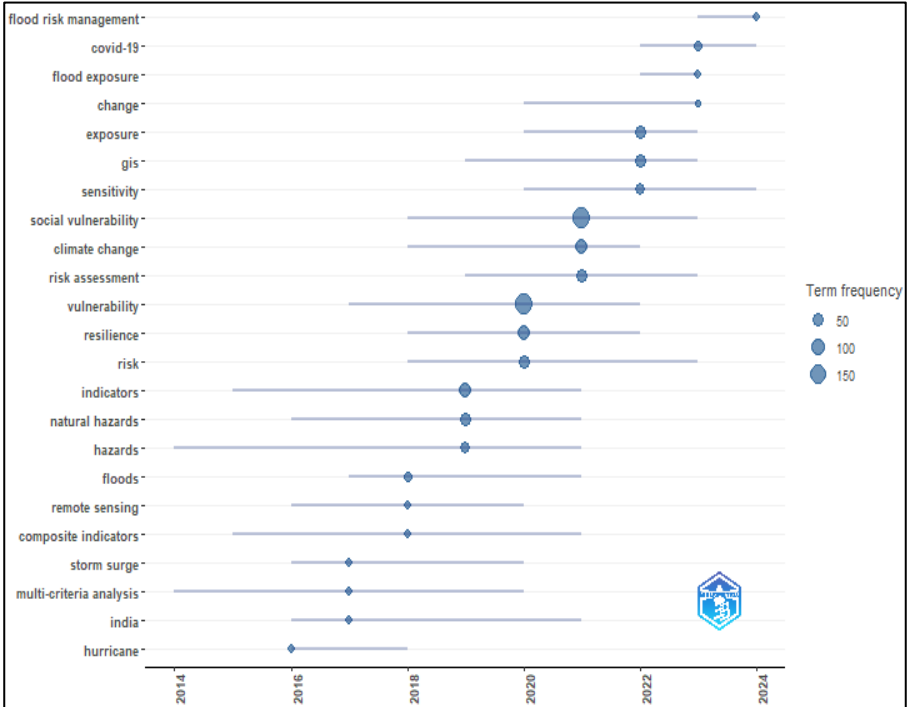
Anahtar kelimeler araştırma eğilimleri ve bu eğilimlerin temel nedenleri konusunda da bilgi sağlayabilmektedir. Bu bağlamda, çalışma kapsamındaki makalelerde kullanılan anahtar kelimelerin yıllara göre (2007-2024) kullanım sıklıkları Şekil 9'da gösterilmiştir. Buna göre, zarar görebilirlik ve SZ terimlerinin kullanıldığı çalışmaların 2011 yılından itibaren artış gösterdiği, bu artışın 2018 yılından itibaren keskin bir şekilde olduğu görülmektedir. Çalışma kapsamındaki diğer anahtar kelimelerden iklim değişikliği, dirençlilik, gösterge ve risk terimlerinin de kullanılmaya başlandığı yıl 2011 olup, bu çalışma konuları ve alanları ile zarar görebilirlik ve SZ alanlarının bir arada işlendiğini göstermektedir. Benzer bir

örüntü tüm anahtar kelimeler için 2017 yılından itibaren görülmekte olup, SZ araştırma alanlarının genişlediği görülmektedir.

Şekil 9. Yıllara Göre Anahtar Kelime Kullanımı

Şekil 10. Anahtar Kelime Bazlı Araştırma Eğilimleri

Makalelerde kullanılan anahtar kelimelere göre son 10 yıllık periyotta (2014-2024) çalışmaların evrildiği konular Şekil 10'da sunulmuştur. Anahtar kelimelerin bu yönde analizi, araştırma alanında ortaya çıkan eğilimleri belirleyebilir ve bir konunun belirli bir dönemde akademik camiada özel ilgi gördüğünü gösterebilir (Li & Wang, 2022; Wu, Wang, Wang, Zhang, & Meyer, 2019). Yazar anahtar kelimelerine dayalı analizde, minimum kelime sıklığı 5, yıl başına kelime sayısı ise 3 olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda, son 10 yılda SV araştırmalarında öne çıkan 23 anahtar kelime görselleştirilmiştir. Şekildeki daireler kelime kullanım sıklığını temsil etmekte olup, 50, 100 ve 150 sıklığını gösteren üç boyutta sunulmuştur. Anahtar kelimelerin karşısındaki çizgiler ise ilgili kelimenin hangi yıllarda trend olduğunu göstermektedir. Örneğin, tehlikeler (*hazards*) 2014-2021 yılları arası en uzun etki yoğunluğuna sahip anahtar kelimedir. Bunu 6 yıllık süre ile öne çıkan çok kriterli analiz (*multi-criteria analysis*), bileşik göstergeler (*composite indicators*), göstergeler (*indicators*) takip etmektedir. 2016-2018 yılları arasında kasırga (*hurricane*) öne çıkarken, 2018 sonrası iklim değişikliği, dirençlilik ve SZ ön plana çıkmıştır. 2019 yılında başlayan pandemi sonrası, özellikle 2020 itibarıyla maruziyet (*exposure*) ve Covid-19 kullanımında artış görülmektedir. Yine bu dönemde sel maruziyeti (*flood exposure*) ve risk değerlendirmesi (*risk assessment*) kelimelerinin kullanımı artarken, devam eden yıllarda hassasiyet/duyarlılık (*sensitivity*) ve sel risk yönetimi (*flood risk management*) kelimelerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu eğilim, 2021 yılında Avrupa'da meydana gelen sellerin bilimsel ilgiyi bu alana yönlendirmesinin bir yansıması olabilirken, afet istatistiklerine ilişkin raporlar da sellerin sayısındaki artışa dikkat çekilmesi (CRED & UNDRR, 2020; UNDRR, 2025), yayınların odağının bu yönde olması üzerinde etkiye sahip olabilir. Öte yandan, GIS'nin zarar görülebilirlik çalışmalarında özellikle 2019-2023 yılları arasında sık kullanılan anahtar kelimeler arasında yer almakta ve gösterge bazlı SZ çalışmalarında önemli bir role sahiptir. Genel olarak, araştırmacıların iklim değişikliği ve bana bağlı iklim kökenli tehlikeler bağlamında gösterge bazlı SZ konularına odaklandığı ve bu alanda giderek daha fazla ilgi görmektedir. Bu bağlamda son yıllarda yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar

gözlemlenmiş ve bu yönde vurgular yapılmaktadır (Islam, Chowdhury, Begum, & Amir, 2022; Li & Wang, 2022). Ayrıca, gelecekteki araştırmalara yönelik iklim değişikliğinin sosyal, ekonomik, fiziksel ve çevresel boyutlarına dayalı çalışmaların gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, IPCC (2022) raporu göre, iklim değişikliğinden en çok etkilenen bölgelerden biri olan Akdeniz havzasında yer alan Türkiye’de, zarar görebilirliğin çok boyutlu bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Nitekim, son yıllarda yapılan gösterge bazlı kuraklık zarar görebilirliğinin değerlendirmesi çalışmaları Türkiye’nin yüksek düzeyde kuraklık hassasiyetine sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Serkendiz & Tatlı, 2023; Serkendiz vd., 2023).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Afet risklerinin azaltılmasında temel gerekliliklerden biri, zarar görebilirliğin tüm boyutlarını kapsayan bütüncül değerlendirmelerin yapılmasıdır. Bu çerçevede, SZ hem somut hem de soyut unsurlar içermesi ve bu unsurların toplumdan topluma farklılık göstermesi nedeniyle değerlendirilmesi en zor alanlardan biridir. Ancak, bu alanda gerçekleştirilecek çalışmalar sayesinde mevcut durum daha iyi anlaşılabilir ve afetlerin olumsuz etkilerini azaltmak için hangi bağlamlarda önlem stratejilerinin geliştirilmesi gerektiği belirlenebilir. Böylelikle hem SZ araştırmalarının kapsamı genişleyebilir hem de bu alandaki akademik ilerlemeler ve değişim süreci izlenerek gelecekteki araştırma eğilimleri öngörülebilir (Li & Wang, 2022). Bu çalışmada, WoS veri tabanı kullanılarak afetler bağlamında gösterge bazlı SZ üzerine yürütülen 785 araştırma makale incelenmiş olup, yazarlar, üretildikleri ülkeler, kurumlar ve anahtar kelimeler temelinde alandaki bilgi yapısı ve araştırma eğilimleri analiz edilmiştir. Bu bağlamda, çalışmada bir dizi sınırlılık bulunmaktadır. İlk olarak, çalışma verileri WoS veri tabanından elde edilmiş olup, diğer veri tabanları araştırma kapsamına dahil edilmemiştir. İkinci olarak, araştırma makaleleri çalışmaya dahil edilmiş olup, inceleme makaleleri, kitap bölümü ve bildiriler hariç tutulmuştur. Son olarak, değerlendirmeye alınacak yayınların başlangıç yılı sınırlaması olmadan, 2024 yılına kadar olan yayınlar ile sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda, arama sonucunda en erken çalışma 2003 yılına

ait olduğundan, çalışma kapsamı 2003-2024 yılları arasındaki makalelerle sınırlıdır.

Sonuçlar, gösterge bazlı SZ çalışmalarının yazar, ülke, iş birliği ve atıf sayısı bağlamında ABD'nin öncü bir ülke olduğunu gösterirken, bu alandaki öncü bilim insanlarından *Susan L. Cutter*, *Christopher T. Emrich*, *Eric Tate* ve *Christopher G. Burton* bu ülkedeki üniversitelerde çalışmalar yürütmektedir. ABD'nin SV alanında öncü bir ülke olmasının yanı sıra Çin, Almanya, İtalya, UK, Avustralya, Kanada, Romanya ve Bangladeş'te bu alanda en çok atıf alan ülkeler arasında yer almaktadır. Öte yandan, bu alanda en çok atıf alan ve en fazla ortak atıfta bulunan çalışma Cutter vd. (2003) olup, bunu Adger (2006) ve Turner vd. (2003) izlemektedir. Bu çalışmalar, zarar görabilirliğin teorik yapısının anlaşılması açısından teorik çerçeveler sunan temel referanslar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, çalışma kapsamında doğrudan yer almamakla birlikte, ilgili literatür açıklanırken sıkça başvurulmuş Birkmann (2013c), Watts & Bohle (1993) ve Wisner vd. (2004) çalışmaları da zarar görabilirliğin teorik temellerini açıklamada önemli katkılar sunmaktadır. Ayrıca, çalışma bulgularına göre SZ çalışmalarına ilginin sürekli arttığı görülürken, yıllar içerisinde farklı disiplinler ve konularla birlikte ele alınmaya başlanmıştır. Özellikle iklim değişikliği, dirençlilik, hassasiyet ve maruziyetin yanı sıra son yıllarda sel risk yönetimi ve maruziyetine yönelik yeni araştırma eğilimlerinin olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada, zarar görabilirlik alanında gelecekte araştırma yapacak bilim insanları ve öğrenciler için genel bir çerçeve sunulmuştur. Yazarlar, kurumlar ve ülkeler arasındaki iş birliği ağlarına analiz sonuçları ise, gelecekte kurulabilecek iş birlikleri açısından yol gösterici niteliktedir. Ayrıca, çalışmada gösterge bazlı SZ değerlendirme yaklaşımlarına ilişkin sunulan literatürün genel özeti, bu alanda araştırma yapacak bilim insanlarının söz konusu karmaşık süreci daha iyi anlamalarına katkı sağlayacaktır. Son olarak, WoS veri tabanı ile kapsamlı bir inceleme sunulmasına rağmen, yalnızca bu veri tabanına bağlı kalınması çalışmanın sınırlılıklarından biridir. Bu nedenle, gelecekte *Scopus* ve *PubMed* gibi farklı veri tabanlarını da içeren bibliyometrik analizlerin yapılması, SV araştırmalarının daha bütüncül bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar tarafından beyan edilmektedir. Aksi bir durumun tespiti halinde Akademik İzdüşüm Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Destek ve Teşekkür: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Araştırmamın tüm süreci beyan edilen tek yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarı olarak herhangi bir çıkar çatışması beyanım bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Adger, W. N. (2006). Vulnerability. *Global Environmental Change*, 16(3), 268-281. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2006.02.006>
- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
- Arruda, H., Silva, E. R., Lessa, M., Proença Jr., D., & Bartholo, R. (2022). VOSviewer and Bibliometrix. *Journal of the Medical Library Association*, 110(3), 392-395. DOI: 10.5195/jmla.2022.1434
- Aslantaş, O., & Köymen Keser, İ. (2023). İklim Değişikliği Bağlamında Sosyal Kırılabilirlik Çalışmalarının Bilimsel Haritalama Tekniği ile Bibliyometrik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(4), 1489-1529. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.1344382>
- Birkmann, J. (2013a). Data, indicators and criteria for measuring vulnerability: Theoretical bases and requirements. İçinde J. Birkmann (Ed.), *Measuring Vulnerability to Natural Hazards* (2. Baskı). Tokyo: United Nations University Press.
- Birkmann, J. (2013b). Basic Principles and Theoretical Basis. İçinde J. Birkmann (Ed.), *Measuring Vulnerability to Natural Hazards* (2. Baskı). Tokyo: United Nations University Press.
- Birkmann, J. (Ed.). (2013c). *Measuring vulnerability to natural hazards: Towards disaster resilient societies* (2. Baskı). Tokyo: United Nations Univ. Press.
- Böyükıylmaz, S., & Oktay, K. (2020). Social Sciences Citation Index (SSCI) Kapsamında Taranan Turizm Alanı ile İlgili Makaleler Üzerine Bibliyometrik Analiz. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(2), 1362-1380. <https://doi.org/10.21325/jotags.2020.611>
- Brin, S., & Page, L. (2012). Reprint of: The anatomy of a large-scale hypertextual web search engine. *Computer Networks*,

- 56(18), 3825-3833.
<https://doi.org/10.1016/j.comnet.2012.10.007>
- Burton, C. G. (2015). A Validation of Metrics for Community Resilience to Natural Hazards and Disasters Using the Recovery from Hurricane Katrina as a Case Study. *Annals of the Association of American Geographers*, 105(1), 67-86. DOI:10.1080/00045608.2014.960039
- Cannon, T., Twigg, J., & Rowell, J. (2003). Social Vulnerability, Sustainable Livelihoods and Disasters. London: Department for International Development.
- Ciurean, R. L., Schroter, D., & Glade, T. (2013). Conceptual Frameworks of Vulnerability Assessments for Natural Disasters Reduction. İçinde J. Tiefenbacher (Ed.), *Approaches to Disaster Management—Examining the Implications of Hazards, Emergencies and Disasters*. InTech. DOI:10.5772/55538
- Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62(7), 1382-1402. <https://doi.org/10.1002/asi.21525>
- CRED, & UNDRR. (2020). Human Cost of Disasters: An Overview of the Last 20 Years (2000-2019). UNDRR.
- Cutter, S. L. (1996). Vulnerability to environmental hazards. *Progress in Human Geography*, 20(4), 529-539. <https://doi.org/10.1177/030913259602000407>
- Cutter, S. L., Ash, K. D., & Emrich, C. T. (2014). The geographies of community disaster resilience. *Global Environmental Change*, 29, 65-77. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2014.08.005>
- Cutter, S. L., Barnes, L., Berry, M., Burton, C., Evans, E., Tate, E., & Webb, J. (2008). A place-based model for understanding community resilience to natural disasters. *Global Environmental Change*, 18(4), 598-606. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2008.07.013>

- Cutter, S. L., Boruff, B. J., & Shirley, L.W. (2003). Social Vulnerability to Environmental Hazards. *Social Science Quarterly*, 84(2), 242-261. <https://doi.org/10.1111/1540-6237.8402002>
- Cutter, S. L., & Finch, C. (2008). Temporal and spatial changes in social vulnerability to natural hazards. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105(7), 2301-2306. <https://doi.org/10.1073/pnas.0710375105>
- Cutter, S. L., Mitchell, J. T., & Scott, M. S. (2000). Revealing the Vulnerability of People and Places: A Case Study of Georgetown County, South Carolina. *Annals of the Association of American Geographers*, 90(4), 713-737. <https://doi.org/10.1111/0004-5608.00219>
- de Brito, M. M., Evers, M., & Almoradie, A. D. S. (2018). Participatory flood vulnerability assessment: A multi-criteria approach. *Hydrology and Earth System Sciences*, 22(1), 373-390. <https://doi.org/10.5194/hess-22-373-2018>
- de Brito, M. M., Evers, M., & Höllermann, B. (2017). Prioritization of flood vulnerability, coping capacity and exposure indicators through the Delphi technique: A case study in Taquari-Antas basin, Brazil. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 24, 119-128. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2017.05.027>
- Dirik, D., Eryilmaz, İ., & Erhan, T. (2023). Post-Truth Kavramı Üzerine Yapılan Çalışmaların VOSviewer ile Bibliyometrik Analizi. *Sosyal Mucit Academic Review*, 4(2), 164-188. <https://doi.org/10.54733/smar.1271369>
- Downing, T. E. (1990). *Assessing Socioeconomic Vulnerability to Famine: Frameworks, Concepts, and Applications*. U.S. Agency for International Development Famine Early warning System Project.
- Eakin, H., & Bojórquez-Tapia, L. A. (2008). Insights into the composition of household vulnerability from multicriteria decision analysis. *Global Environmental Change*, 18(1), 112-127. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2007.09.001>

- Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact? *Scientometrics*, 105(3), 1809-1831. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z>
- EMDAT. (2025). Public EM-DAT platform. Erişim tarihi: 23 Mayıs 2025 EMDAT: <https://public.emdat.be/>
- FAO. (2021). *The impact of disasters and crises on agriculture and food security: 2021*. FAO.
- Fatemi, F., Ardalan, A., Aguirre, B., Mansouri, N., & Mohammadfam, I. (2017). Social vulnerability indicators in disasters: Findings from a systematic review. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 22, 219-227. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2016.09.006>
- Fekete, A. (2009). Validation of a social vulnerability index in context to river-floods in Germany. *Natural Hazards and Earth System Sciences*, 9(2), 393-403. <https://doi.org/10.5194/nhess-9-393-2009>
- Fuchs, S., Kuhlicke, C., & Meyer, V. (2011). Editorial for the special issue: Vulnerability to natural hazards—the challenge of integration. *Natural Hazards*, 58(2), 609-619. <https://doi.org/10.1007/s11069-011-9825-5>
- Fuller, A. T., & Pincetl, S. (2015). Vulnerability Studies: A Bibliometric Review. *The Professional Geographer*, 67(3), 319-329. DOI:10.1080/00330124.2014.970835
- Ge, Y., Dou, W., Wang, X., Chen, Y., & Zhang, Z. (2021). Identifying urban–rural differences in social vulnerability to natural hazards: A case study of China. *Natural Hazards*, 108(3), 2629-2651. DOI: 10.1007/s11069-021-04792-9
- Ge, Y., Yang, G., Chen, Y., & Dou, W. (2019). Examining Social Vulnerability and Inequality: A Joint Analysis through a Connectivity Lens in the Urban Agglomerations of China. *Sustainability*, 11(4), 1042. <https://doi.org/10.3390/su11041042>
- Glade, T. (2003). Vulnerability Assessment in Landslide Risk Analysis. *Die Erde*, 2(134), 121-138.

- Goyal, K., & Kumar, S. (2021). Financial literacy: A systematic review and bibliometric analysis. *International Journal of Consumer Studies*, 45(1), 80-105. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12605>
- Guo, X., & Kapucu, N. (2020). Assessing social vulnerability to earthquake disaster using rough analytic hierarchy process method: A case study of Hanzhong City, China. *Safety Science*, 125, 104625. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2020.104625>
- Gupta, A., Mishra, S., & Behera, D. K. (2024). Tracing the trajectory of financial vulnerability: A systematic review and bibliometric analysis. *Cogent Economics & Finance*, 12(1), 2411566. DOI: 10.1080/23322039.2024.2411566
- Hara, N., Solomon, P., Kim, S., & Sonnenwald, D. H. (2003). An emerging view of scientific collaboration: Scientists' perspectives on collaboration and factors that impact collaboration. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 54(10), 952-965. DOI:10.1002/asi.10291
- Huang, L., Chen, K., & Zhou, M. (2020). Climate change and carbon sink: A bibliometric analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(8), 8740-8758. DOI:10.1007/s11356-019-07489-6
- IPCC. (2022). *Climate Change 2022 – Impacts, Adaptation and Vulnerability: Working Group II Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press.
- Islam, M. M., Chowdhury, M. A. M., Begum, R. A., & Amir, A. A. (2022). A bibliometric analysis on the research trends of climate change effects on economic vulnerability. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(39), 59300-59315. DOI: 10.1007/s11356-022-20028-0
- Kappes, M. S., Papathoma-Köhle, M., & Keiler, M. (2012). Assessing physical vulnerability for multi-hazards using an indicator-based methodology. *Applied Geography*, 32(2), 577-590. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2011.07.002>

- Karasözen, B., Bayram, Ö. G., & Zan, B. U. (2009). 1997-2006 Türkiye Bilim Göstergeleri Analizi. *Türk Kütüphaneciliği*, 23(1), 4-21.
- Kim, B. J., Jeong, S., & Chung, J.-B. (2021). Research trends in vulnerability studies from 2000 to 2019: Findings from a bibliometric analysis. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 56, 102141. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2021.102141>
- Koks, E. E., Jongman, B., Husby, T. G., & Botzen, W. J. W. (2015). Combining hazard, exposure and social vulnerability to provide lessons for flood risk management. *Environmental Science & Policy*, 47, 42-52. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2014.10.013>
- Lagomarsino, S., Cattari, S., & Ottonelli, D. (2021). The heuristic vulnerability model: Fragility curves for masonry buildings. *Bulletin of Earthquake Engineering*, 19(8), 3129-3163. <https://doi.org/10.1007/s10518-021-01063-7>
- Li, H., & Wang, W. (2022). Knowledge Domain and Emerging Trends of Social Vulnerability Research: A Bibliometric Analysis (1991–2021). *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(14), 8342. <https://doi.org/10.3390/ijerph19148342>
- Lima, C. O., & Bonetti, J. (2020). Bibliometric analysis of the scientific production on coastal communities' social vulnerability to climate change and to the impact of extreme events. *Natural Hazards*, 102(3), 1589-1610. DOI: 10.1007/s11069-020-03974-1
- Merz, B., Kreibich, H., Schwarze, R., & Thielen, A. (2010). Review article "Assessment of economic flood damage" *Natural Hazards and Earth System Sciences*, 10(8), 1697-1724. <https://doi.org/10.5194/nhess-10-1697-2010>
- Merz, Bruno. (2006). *Hochwasserrisiken: Grenzen und Möglichkeiten der Risikoabschätzung*. Stuttgart: Schweizerbart.

- O'Brien, G., O'Keefe, P., Rose, J., & Wisner, B. (2006). Climate change and disaster management. *Disasters*, 30(1), 64-80. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2006.00307.x>
- OECD. (2008). Handbook on constructing composite indicators: Methodology and user's guide. Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development.
- Ozturk, U., Tarakegn, Y. A., Longoni, L., Brambilla, D., Papini, M., & Jensen, J. (2016). A simplified early-warning system for imminent landslide prediction based on failure index fragility curves developed through numerical analysis. *Geomatics, Natural Hazards and Risk*, 7(4), 1406-1425. <https://doi.org/10.1080/19475705.2015.1058863>
- Papathoma-Köhle, Maria. (2016). Vulnerability curves vs. vulnerability indicators: Application of an indicator-based methodology for debris-flow hazards. *Natural Hazards and Earth System Sciences*, 16(8), 1771-1790. <https://doi.org/10.5194/nhess-16-1771-2016>
- Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics. *Journal of Documentation*, (25), 348-349.
- Rana, I. A., Khaled, S., Jamshed, A., & Nawaz, A. (2022). Social protection in disaster risk reduction and climate change adaptation: A bibliometric and thematic review. *Journal of Integrative Environmental Sciences*, 19(1), 65-83. <https://doi.org/10.1080/1943815X.2022.2108458>
- Roncancio, D. J., & Nardocci, A. C. (2016). Social vulnerability to natural hazards in São Paulo, Brazil. *Natural Hazards*, 84(2), 1367-1383. DOI: 10.1007/s11069-016-2491-x
- Rufat, S., Tate, E., Burton, C. G., & Maroof, A. S. (2015). Social vulnerability to floods: Review of case studies and implications for measurement. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 14, 470-486. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2015.09.013>
- Schmidtlein, M. C., Deutsch, R. C., Piegorsch, W. W., & Cutter, S. L. (2008). A Sensitivity Analysis of the Social Vulnerability Index. *Risk Analysis*, 28(4), 1099-1114. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6924.2008.01072.x>

- Serkendiz, H. (2023). *Türkiye'nin Kuraklık Hassasiyetine Çok Boyutlu Yaklaşım* (Doktora Tezi). Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi.
- Serkendiz, H., & Tatli, H. (2023). Assessment of multidimensional drought vulnerability using exposure, sensitivity, and adaptive capacity components. *Environmental Monitoring and Assessment*, 195(10), 1154. DOI: 10.1007/s10661-023-11711-x
- Serkendiz, H., Tatli, H., Özcan, H., Çetin, M., & Sungur, A. (2023). Multidimensional assessment of agricultural drought vulnerability based on socioeconomic and biophysical indicators. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 98, 104121. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2023.104121>
- Sherrieb, K., Norris, F. H., & Galea, S. (2010). Measuring Capacities for Community Resilience. *Social Indicators Research*, 99(2), 227-247. <https://doi.org/10.1007/s11205-010-9576-9>
- Tapsell, S., McCarthy, S., Faulkner, H., & Alexander, M. (2010). *Social vulnerability to natural hazards (CapHaz-Net WP4)*. Flood Hazard Research Centre (FHRC), Middlesex University.
- Tate, E. (2012). Social vulnerability indices: A comparative assessment using uncertainty and sensitivity analysis. *Natural Hazards*, 63(2), 325-347. <https://doi.org/10.1007/s11069-012-0152-2>
- Thomas, D. S. K., Hyde, I., & Meyer, M. A. (2013). Measuring and Conveying Social Vulnerability. İçinde D. S. K. Thomas, B. D. Phillips, W. E. Lovekamp, & A. Fothergill (Ed.), *Social Vulnerability to Disasters* (2. Baskı). Boca Raton, FL: CRC Press.
- Turner, B. L., Kasperson, R. E., Matson, P. A., McCarthy, J. J., Corell, R. W., Christensen, L., ... Schiller, A. (2003). A framework for vulnerability analysis in sustainability science. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 100(14), 8074-8079. <https://doi.org/10.1073/pnas.1231335100>

- UNDRR. (2007a). *Hyogo Framework for Action 2005-2015: Building the Resilience of Nations and Communities to Disasters*. United Nations.
- UNDRR. (2007b). *Definition: Disaster*. 22 Aralık 2024 tarihinde, UNDRR: <https://www.undrr.org/terminology/disaster>
- UNDRR. (2009). *Yokohama Strategy and Plan of Action for a Safer World: Guidelines for natural disaster prevention, preparedness and mitigation*. UNDRR.
- UNDRR. (2015). *Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030*. UNDRR.
- UNDRR. (2022). *Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction 2022: Our World at Risk: Transforming Governance for a Resilience Future*. Geneva: United Nations.
- UNDRR. (2023). *Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction 2023 Mapping Resilience for the Sustainable Development Goals*. Bloomfield: United Nations Publications.
- UNDRR. (2025). *GAR 2025 Hazard explorations: Floods*. Erişim 30 Mayıs 2025, UNDRR: <https://www.undrr.org/gar/gar2025/hazard-exploration/floods>
- UN/ISDR. (2004). *Living with risk. 1*. Geneva: UN/ISDR.
- Watts, M. J., & Bohle, H. G. (1993). The space of vulnerability: The causal structure of hunger and famine. *Progress in Human Geography*, 17(1), 43-67. DOI:10.1177/030913259301700103
- Wisner, B., Blaikie, P., Cannon, T., & Davis, I. (2004). *At Risk: Natural Hazards, People's Vulnerability and Disasters* (2. Baskı). London: Routledge.
- Wu, Y., Wang, H., Wang, Z., Zhang, B., & Meyer, B. C. (2019). Knowledge Mapping Analysis of Rural Landscape Using CiteSpace. *Sustainability*, 12(1), 66. <https://doi.org/10.3390/su12010066>

- Yan, E., & Ding, Y. (2011). Discovering author impact: A PageRank perspective. *Information Processing & Management*, 47(1), 125-134. <https://doi.org/10.1016/j.ipm.2010.05.002>
- Yoon, D. K. (2012). Assessment of social vulnerability to natural disasters: A comparative study. *Natural Hazards*, 63(2), 823-843. <https://doi.org/10.1007/s11069-012-0189-2>

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF INDICATOR-BASED SOCIAL VULNERABILITY STUDIES IN TERMS OF NATURAL HAZARDS AND DISASTERS

Extended Summary

Aim:

This study aims to outline the general framework and emerging trends in indicator-based social vulnerability (SV) research in terms of disasters. It investigates the distribution of research by year, country, institution, and author; identified the most cited studies; maps collaboration networks; and analyzes keyword trends.

Method(s):

A bibliometric analysis was conducted using data from the Web of Science (WoS) database. English articles indexed in SCI-Expanded, SSCI, A&HCI, and ESCI were selected using the keywords “social vulnerability”, and “*indicator*” or “component*”, and “disaster*” or “hazard*”. As a result, 785 articles were accessed between 2003 and 2024. Data were analyzed using the Bibliometrix R package and Microsoft Excel, focusing on publication year, country, institution, citation count, and author keywords.

Findings:

The annual publication growth rate was 25,25%, indicating steady progress in SV research. Cutter et al. (2003) emerged as the most cited study, accounting for 12% (N=3,579) of all citations. The United States of America (USA) led in both publication count and citation share (44%), followed by China, Germany, Italy, and the United Kingdom (UK). The Chinese University of Hong Kong and Colombia University were among the top publishing institutions. The most active journals were International Journal of Disaster Risk Reduction (17%), Natural Hazards (11%), and Sustainability (5%). Collaboration analyses revealed that the USA is central to both international and institutional networks, with Texas A&M University at the core. Strong institutional collaborations involved universities such as the University of Central Florida, University of Chinese Academy

of Sciences, and University of Tokyo. Prominent authors included Christopher T. Emrich, Xiaoyu Wang, Jidong Wu, and Susan L. Cutter. Co-citation analysis identified three major clusters, with Cutter et al. (2003) as the most influential study. Other key studies included Adger (2006), Cutter (1996), Turner et al. (2003), and Cutter et al. (2000). Keyword co-occurrence analysis highlighted 23 key terms in the past decade, emphasizing growing interest in resilience, climate change, and climate-related hazards in SV research.

Conclusion and Discussion:

Comprehensive assessments of all dimensions of vulnerability are essential for effective disaster risk reduction. Among these, SV is particularly complex due to its inclusion of both tangible and intangible factors that differ across societies. This study, aiming to outline the general framework and emerging themes in SV research related to disasters, finds increasing academic interest in the field. At this point, it is seen that SV research has been addressed in conjunction with different disciplines and topics over the years in areas of climate change, resilience, sensitivity and exposure, along with flood risk management. The study offers valuable references to future researchers and serves as guide for international and institutional collaborations. Moreover, its overview of indicator-based SV assessment approaches contributes to a deeper understanding of this multifaceted area. However, the exclusive use of the WoS database is a limitation, and future bibliometric studies incorporating databases such as Scopus or PubMed could offer a more comprehensive perspective.

Geliş/Received: 04/06/2025
Kabul/Accepted: 01/09/2025
Araştırma Makalesi / Research Article

ISSN: 2547-9725

ICRC FAALİYETLERİNİN İNSANİ YARDIM İLKELERİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ: GAZZE ÖRNEĞİ

Ertuğrul USTA*

Öz

Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC), silahlı çatışmalardan etkilenen kişilerin acılarını hafifletme misyonunu, insani yardım ilkeleri çerçevesinde sürdüren köklü bir kuruluştur. Bu çalışma, Gazze Şeridi'ndeki mevcut silahlı çatışma bağlamında ICRC'nin faaliyetlerini insancılık, tarafsızlık, yansızlık ve bağımsızlık ilkeleri açısından değerlendirmektedir. Bölgedeki insani krizin derinleştiği bir dönemde, ICRC'nin sahadaki operasyonel yaklaşımları, yerel dinamiklerle etkileşimi ve uluslararası insancıl hukukun uygulanmasındaki rolü incelenmiştir. Çalışma, insani yardım ilkelerinin gerçek dünya koşullarında nasıl sınındığını, bu ilkeler uygulanırken karşılaşılan zorlukları ve ICRC'nin bu zorluklara uyum sağlama kapasitesini analiz etmektedir. Elde edilen bulgular; insani yardım aktörlerinin çatışma bölgelerindeki operasyonlarında, ilkelerin rehberliğinin hayati önemini vurgulamakta ve gelecekteki insani müdahaleler için çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ICRC, İnsani Yardım İlkeleri, Çatışma.

JEL Kodu: F50, I31.

Assessing The Activities Of The ICRC Within The Framework Of Humanitarian Principles: The Gaza Case

Abstract

The International Committee of the Red Cross (ICRC) stands as a leading organization dedicated to alleviating the suffering of individuals affected by armed conflicts, operating steadfastly within the framework of humanitarian principles. This study assesses the ICRC's activities within the ongoing armed conflict in the Gaza Strip, specifically evaluating them against the principles of humanity, impartiality, neutrality, and independence. During a period of deepening humanitarian crisis in the region, the ICRC's operational approaches on the ground, its engagement with local dynamics, and its pivotal role in upholding international humanitarian law have been examined. Through the

* İzmir Afet ve Acil Durum Müdürlüğü, edoetu_@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9482-5729

case study of Gaza, the research analyzes and illuminates how humanitarian principles are tested under real-world conditions, detailing the challenges encountered and the ICRC's capacity for adaptation. The findings underscore the vital guidance these principles provide for humanitarian actors operating in conflict zones and offer significant implications for future humanitarian interventions.

Keywords: ICRC, Humanitarian Principles, Conflict.

JEL Codes: F50, I31.

1. GİRİŞ

Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC), savaş ve çatışmalardan etkilenen insanlara yardım sağlayan, onları korumak ve acıyı dindirmek amacıyla çalışan bir insani yardım kuruluşudur (ICRC, tarih yok-a). ICRC, bu amaçlarını etkin bir biçimde gerçekleştirebilmek için insancılık, tarafsızlık, yansızlık, bağımsızlık, gönüllü hizmet, birlik ve evrensellik ilkelerini benimsemektedir (ICRC, 2024b). ICRC, amaç, görev ve faaliyet alanlarını kendisine uluslararası toplum tarafından tarihsel olarak verilen yetkiler aracılığıyla hayata geçirmekte ve bu misyon, ICRC'yi diğer insani yardım kuruluşlarından ayıran benzersiz bir konuma taşımaktadır. Uluslararası insancıl hukuk olarak bilinen ve ICRC'nin kökeni kabul edilen Cenevre Sözleşmeleri ile Ek Protokoller'in sunduğu yetkiler, savaş ve çatışma ortamları gibi yüksek riskli alanlarda ICRC'ye yardım faaliyetleri için ayrıcalıklı bir alan sunmaktadır. Bu kapsamda, tarihsel çıkış noktası ve aynı zamanda odağı silahlı çatışmalardan etkilenen insanlara koruma ve yardım faaliyeti sunmak olan ICRC, günümüzde faaliyet alanını genişletmiş; uluslararası toplumun insancıl hukuka saygısını inşa etme, ekonomik yardımlar, tutuklu ziyaretleri, hak savunuculuğu, aile birleşimleri, cinsel şiddete dair müdahale, fiziksel iyileştirme, güvenli su ve yaşam alanına erişim gibi konularda hizmetlerini sürdürmeye devam etmektedir (ICRC, t.y.b).

İnsani yardım ilkeleriyle birlikte 1863 yılında ICRC'nin kuruluşuyla ortaya çıkan geleneksel model, bu sebeple ICRC'nin hem öncüsü hem de bu ilkelerin ve modelin savunucusudur. Bu bağlamda ICRC, geleneksel modelin sınırları içerisinde kalmaya özen göstererek insancılık, tarafsızlık, yansızlık ve bağımsızlık ilkeleri çerçevesinde küresel çapta tüm krizlerde insani yardım faaliyetlerine devam

etmektedir. Bu krizlerden biri de 7 Ekim 2023'te yeniden alevlenen İsrail-Filistin arasındaki silahlı çatışmadır. Araştırma kapsamında örnek olay olarak bu krizin ele alınmasının sebebi; çatışmaların uzun yıllara dayanan tarihi, uluslararası hukukun uygulanması kapsamında yaşanan tartışmalar, insani yardım ilkelerinin uygulamalarda test edilmesi, insani yardım faaliyetlerinin bölgede karşılaştığı zorluklar, engeller, sınırlamalar ve bu durumların ilkeler ile olan bağlantısının anlaşılabilmesi bakımından net örnekler vermesidir.

Bu bağlamda çalışmanın temel araştırma sorusu, ICRC'nin Gazze'deki insani yardım faaliyetlerini, geleneksel insani yardım ilkeleri (insancılık, tarafsızlık, yansızlık ve bağımsızlık) çerçevesinde ne ölçüde sürdürebildiği ve bu süreçte ne tür yapısal ve pratik zorluklarla karşılaştığıdır.

Bu çalışma, ICRC'nin yedi temel ilkesini bütünüyle kabul etmekle birlikte; analitik odağını, operasyonel zorlukları doğrudan yansıtan ve uluslararası insani yardım hukukunun temelini oluşturan dört ilke ile sınırlandırmaktadır. Bu metodolojik tercih, gerek Cenevre Sözleşmelerinin ruhuna uygunluk arz etmesi ile gerekse Birleşmiş Milletler'in 46/182 Genel Kurul Kararı ile insani yardım çalışmalarına yönelik dört temel ilke tanımıyla paralellik göstermektedir. Bu kapsamda, ICRC'nin kurumsal kimliğine ve iç işleyişine yönelik olan birlik, evrensellik ve gönüllü hizmet ilkeleri, çalışmanın operasyonel analizi dışında tutulmuştur.

Bu araştırma sorusu doğrultusunda, çalışmanın amacı, Filistin ve İsrail arasındaki silahlı çatışmaların insani yardım açısından özgün yapısını ele alarak; Kızılhaç'ın geleneksel modelinin karşılaştığı yapısal ve pratik zorlukları, avantaj ve dezavantajlarıyla değerlendirmektir. Bu çalışma, söz konusu modelin günümüz çatışma ortamında sürdürülebilirliğini tartışmakta ve alternatif insani yardım yaklaşımlarına dair bir değerlendirme sunmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma, ICRC'nin insani yardım ilkeleri bağlamındaki faaliyetlerini Gazze örneği üzerinden derinlemesine incelemek amacıyla nitel bir araştırma yaklaşımı benimsemiştir. Araştırma

deseni olarak, belirli bir olayı veya durumu detaylı bir şekilde analiz etmeyi sağlayan vaka analizi yöntemi kullanılmıştır. Gazze Şeridi'ndeki mevcut silahlı çatışma, insani yardım ilkelerinin gerçek dünya koşullarında nasıl sınıandığını, karşılaşılan zorlukları ve insani yardım aktörlerinin uyum kapasitesini somut bir bağlamda ortaya koyması nedeniyle örnek olay olarak seçilmiştir.

Çalışmanın verileri, belgesel analiz yöntemiyle toplanmıştır. Bu kapsamda, ICRC'nin resmi raporları ve yayınları, Birleşmiş Milletler (BM) ve diğer uluslararası insani yardım saha raporları, insan hakları örgütlerinin belgeleri, uluslararası insancıl hukuk metinleri ile konuya ilişkin akademik literatür ve güvenilir medya kaynakları titizlikle incelenmiştir.

Toplanan bu veriler, iki aşamalı bir yaklaşımla hem içerik analizi hem de tematik analiz teknikleri kullanılarak değerlendirilmiştir. İlk aşamada, içerik analizi ile ICRC'nin ilkelerine (insancılık, tarafsızlık, yansızlık, bağımsızlık) dair metinlerdeki spesifik ifadeler, kavramlar ve veriler sistematik olarak kodlanmıştır. İkinci aşamada ise, bu kodlamalardan yola çıkılarak Gazze bağlamında karşılaşılan yapısal ve pratik zorluklar, engeller ve ICRC'nin stratejilerini ortaya koyan ana temalar, tematik analiz yöntemiyle derinlemesine incelenmiştir. Bu analizler, insancılık, tarafsızlık, yansızlık ve bağımsızlık ilkelerinin Gazze bağlamında nasıl işlediğini, karşılaşılan engelleri, bu engellerin ilkelerle olan bağlantısını ve ICRC'nin bu zorluklara karşı geliştirdiği stratejileri ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Çalışmanın sınırlılıkları, mevcut literatür ve erişilebilir belgesel kaynaklarla sınırlı olmasıdır.

3. GELENEKSEL MODELİN TEORİK ÇERÇEVESİ

İnsani yardıma dair uygulama yöntemleri, kuruluşların var olma amaçları ve işleyişleri, alana dair farklı yardım modellerinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. İnsani yardım kuruluşları, bu modeller çerçevesinde organize olmakta ve faaliyetlerini yürütmektedir. Hak temelli, ihtiyaç temelli, inanç temelli, entegre, tutarlı insani yardım gibi pek çok modele rağmen temelde iki insani yardım modeli bulunmaktadır. Bu modeller geleneksel ("Dunantist" ya da "Saf") insani yardım ve

modern (“Wilsonist”) insani yardım modelidir. Araştırma kapsamında ele alınan geleneksel model, profesyonel, organize ve kurumsal anlamda ilk model olarak karşımıza çıkmaktadır. İsviçreli Doktor Henry Dunant’ın 1859 yılında yaşanan Solferino Savaşı’nda yaşananlara dayanarak insancılık, tarafsızlık ve yansızlık ilkeleri ile beraber ICRC’nin kuruluşuna öncülük etmesi, ardından Savaş Alanında Ordulardaki Yaralıların Durumunun İyileştirilmesine İlişkin Cenevre Sözleşmesi’nin imzalanması, insani yardımda geleneksel modelin doğuşunu simgelemektedir. 1991 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, (virgül ekleyelim) söz konusu üç ilkeyi onaylamış; 2004 yılında ise bu ilkelere bağımsızlık ilkesini de ekleyerek ilkeleri küresel bir boyuta taşımıştır.

İnsani yardımda geleneksel model yaklaşımı, düşünsel altyapısı ve uygulama yöntemi ilkeler çerçevesinde şekillenmekte ve modelin ilkelere karşı tutumu, onu diğer modellerden ayıran temel neden olarak değerlendirilmektedir. Bu aşamada insani yardım ilkelerinin tanımlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır:

- **İnsancılık:** İnsani yardımın amacını, ulaşılmaya çalışılan veya arzulanan noktayı işaret etmektedir. Buradan hareketle ilke, nerede olduğu fark etmeksizin tüm insanlara ulaşarak acılarını önlemeyi veya dindirmeyi, hayatları korumayı amaçlamaktadır.
- **Tarafsızlık:** Eşitlik ve adalet kavramlarından hareketle insanlar arasında herhangi bir sebeple ayırım yapılmaması gerektiği, tek hareket noktasının yardıma olan ihtiyacın işaret ettiği öncelik olduğunu belirtmektedir.
- **Yansızlık:** Spesifik olarak çatışma ve savaş ilkesi olarak yansıtılmakta ve bu tür olaylarda insani yardım kuruluşlarının herhangi bir tarafta olmaması, siyasi ve ideolojik nitelikteki olaylara ve tartışmalara mesafeli durması gerektiğini belirtmektedir.
- **Bağımsızlık:** Özerkliğe atıf yaparak insani yardım kuruluşlarının bağımsız olması gerektiğini, ilkelerin ışığında operasyonel ve yönetsel olarak kendi kendine karar alabilen, finansal açıdan bağımsız bir yapıda olması gerektiğini belirtmektedir.

İnsani yardım ilkelerinin geleneksel model ile birlikte ortaya çıkması, modeli ilkelerin savunucusu ve koruyucusu konumuna taşımaktadır. Bu sebeple geleneksel insani yardım kuruluşları ilkelere sıkı sıkıya bağlıdır. Model ile ilkeler arasındaki bu yakın ilişki, modelin veya kuruluşların politika ile arasındaki mesafeyi de belirlemektedir (Barnett, 2005: 734). Özellikle tarafsızlık, yansızlık ve bağımsızlık ilkeleri geleneksel yaklaşımın politika ile yakın ilişki kurulmaması ve hatta bu şekilde algılanabilecek herhangi bir tutuma dahi fırsat verilmemesi gerektiğini tanımlar. Bu tutum, yardım kuruluşlarının görev yapılan bölgenin politik bağlamından tamamen bağımsız hareket etmesi olarak algılanmamalıdır. Geleneksel insani yardım kuruluşları operasyonlarının devamlılığını sağlamak, yardıma ihtiyacı olan insanlara erişebilmek, krizlerin veya yarattığı etkilerin son bulmasını sağlamak, çatışmanın çözümü ve barışın inşasını sağlamak amaçları ile politik taraflarla görüşebilir, iş birliği yapabilir. Bunu mahremiyet ve gizlilik içerisinde yapar. Bunun nedeni ise ilkelerin zarar görmemesi, kuruluşların taraf olarak algılanmamasıdır. İlkeler ve politika arasındaki net ayrım, savaş ve çatışma ortamı gibi riskli ortamlarda yardım kuruluşuna karşı pozitif algıların gelişmesine yardımcı olmakta, güven ortamının yaratımına katkıda bulunmaktadır. Bu sebeple geleneksel model ve insani yardım ilkeleri arasındaki pozitif ilişki yardım operasyonunun güvenliğini sağlayan kalkan görevi görmektedir.

Afetler ve insani yardıma duyulan ihtiyaç arasında göz ardı edilemez bir ilişki bulunmaktadır. Buradan hareketle afetler, insani yardım ihtiyacını doğurmaktadır. İnsani yardım bu aşamada iki kavram arasında konumlanmakta ve afetlerin sebep olduğu yardım ihtiyacını karşılamaya çabalamaktadır. İhtiyaç kavramı geleneksel model için önemlidir. Çünkü bu model, yardımları ihtiyaçtan hareketle sunmakta, yardıma en çok ihtiyacı olanı öncelemektedir. Bu nokta da geleneksel modeli ihtiyaç temelli bir perspektife yönlendirmektedir. Geleneksel modelin ihtiyaç temelli hareketi, krizlerin sebepleri ve sonuçlarına yaklaşımda farklı tutumların sergilenmesini beraberinde getirmektedir. İhtiyaç temelli yaklaşım krizlerin sebebine nazaran ortaya çıkardığı acı ve ihtiyaç ile daha

yakından ilgilidir. Bu tutum geleneksel yaklaşımı krizin temel nedenlerinden uzaklaştırarak sonuçsalcı bir noktaya taşımakta ve operasyonların kısa vadeli olmasına neden olmaktadır (Hilhorst, 2001: 83).

Geleneksel model, devlet egemenliğine saygıyı temel bir ilke olarak kabul eder. Bu durum yardım operasyonları için ilgili devletin veya bölgenin açık rızasını gerektirmektedir. Cenevre Sözleşmeleri Ek II Protokol Madde 18’de yardım operasyonlarının devletlerin izni ile başlatılacağı açık bir şekilde dile getirilmiştir (İnsan Hakları İzleme Örgütü, t.y.Mirj). Ayrıca Uluslararası İnsancıl Hukukun bir parçası olarak kabul edilen Uluslararası Teamül Hukukunun 55. Maddesinde yine ilgili devletin rızası belirtilmiştir (Uluslararası Teamül Hukuku, t.y.). Slim ise (2015) *Humanitarian Ethics* isimli çalışmasında rıza konusunu bağımsızlık ilkesine ve yardımların sadece ihtiyaç temelinde sunulmasına dayandırmış ve bunun sadece devletlerin rızası ile olabileceğini savunmuştur. Son olarak BM Genel Kurulu’nun 46/182 sayılı kararının özellikle 3. ve 4. maddelerinde devlet egemenliğine atıf yapılarak ülkelerin toprak bütünlüğünün korunmasına, her devletin topraklarında meydana gelen afet ve acil durumlarda birincil derecede sorumlu olduğuna dayanarak rıza ve izin konuları gündeme getirilmiştir.

Geleneksel modelin insani yardım kuruluşlarına ve faaliyetlerine getirdiği bir diğer özellik ise yönetsel, operasyonel ve finansal konularda ve kararlarda bağımsızlıktır. Bu özellik kuruluşların özerk olmasını ve kendi kararlarını alabilme kapasitesini de beraberinde getirmektedir. Geleneksel modelde insani yardım kuruluşları, gelişen afet ve acil durumların gerektirdiği şekilde, bulunduğu bölge içerisinde yerel otoriteye yardımcı olabilir, koordinasyon mekanizmalarına destek verebilir. Bu durum onların bağımsızlığını etkilemez. Geleneksel modelin ilkeleri her durumda faaliyeti yönlendiren öncelikli rehber olarak kabul edilir (Weiss, 1999: 115).

Geleneksel modelin ilkeler ile temellenen yapısı, insani yardım faaliyetlerinde güvenlik, ihtiyaç odaklılık, riskli ortamlarda esnek hareket kabiliyeti, ayırım gözetmemek gibi avantajları beraberinde getirmekle birlikte çeşitli konularda çelişkili durumlar da yaratabilmektedir. Dezavantaj da

diyebileceğimiz bu durumların başında geleneksel insani yardım yaklaşımının, tarafsızlık ilkesinden kaynaklı olarak yerel otorite ile bağlantı kurmakta zorlanmasıdır. Tarafsız kalabilmek veya taraf olma algısının ortaya çıkma ihtimalinden uzak kalma motivasyonu geleneksel modelin yerel ile bağlantı kurma noktasında engel teşkil edebilmektedir (Hilhorst, 2018: 72). Diğer taraftan geleneksel modelin insani yardım faaliyetlerinde yerel kapasiteyi geliştirme eğilimi, uluslararası topluluğun, yerelin güçlü yönlerini görmek yerine sorunlu noktalarına ve eksikliklerine odaklanmasına sebep olabilmektedir. Bu durum ise süreç içerisinde hiyerarşik bir yapı oluşturma riski ortaya çıkarmaktadır (Terry, 2002: 67). Modele getirilen en büyük eleştirilerden biri “sessizlik” olarak adlandırılmaktadır. Yardıma ihtiyacı olan insanlara erişim kapasitesini kaybetmemek ve tarafsız duruşun zedelenmesini önlemek amaçları ile insani yardım kuruluşlarının hak ihlallerinin karşısında sessiz kaldıkları yönünde bir eleştiri mevcuttur (Herman & Dijkzeul, 2011: 14). Son olarak geleneksel insani yardım modelinin ihtiyaç odaklı yaklaşımı, onu kısa vadeli ve acil müdahaleyi kapsayan, sadece semptomların azaltılmasını içeren, krizin nedenlerinden çok sonuçlarını ele alan bir sürece itmektedir. Bu sonuç odaklı yaklaşım kısa vadede etkili sonuçlar doğurabilirken, uzun vadede daha büyük problemler ortaya çıkarabilmektedir. Ayrıca afetlerin nedenleri ve sonuçları ile beraber karmaşık bir yapıya sahip olması, geleneksel modelin müdahalesini yetersiz kılabilen ve “ilkeli bir hayırseverlik” olarak tanımlanmasına sebep olabilmektedir (Fox, 2001).

Sonuç olarak amacı hayat kurtarmak ve acıyı azaltmak olan, bunun dışında ikincil bir amacı olmayan geleneksel yaklaşım; insani yardım ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olan, krizin sebep olduğu ihtiyaçları gidermeye odaklanan, bireyler, gruplar veya taraflar arasında ayrıma gitmeyen, bağımsız yapılarından dolayı kendi kararlarını alabilen, siyaset ile arasında net bir ayrım ve mesafe olan, uzun vadeli programlara nazaran kısa vadeli acil ihtiyaçlara odaklanan ve Uluslararası İnsancıl Hukuk ile desteklenen bir model olarak değerlendirilebilir.

4. FİLİSTİN-İSRAİL SİLAHLI ÇATIŞMASI BAĞLAMINDA GELENEKSEL MODEL

Filistin-İsrail silahlı çatışması, modern Ortadoğu tarihinin en karmaşık ve uzun soluklu meselelerinden biri olarak, kökleri 20. yüzyılın başlarına kadar uzanan derin tarihi, kültürel ve dini boyutlara sahiptir (Lewis, 1995: 320-325; Cleveland, 2004: 275-280). Bu çatışmanın temelinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Filistin topraklarında var olan Arap nüfusunun toprak üzerindeki hakları ile, 1917'de İngiliz Mandası'nın başlamasıyla hız kazanan Siyonist göçün bölgede bir Yahudi yurdu kurma amacının yarattığı gerilim yatmaktadır. Bu bağlamda, Siyonist hareketin nihai hedefinin Filistin'de bir Yahudi devleti kurmak olduğu ve bu durumun bölgedeki Arap nüfusuyla kaçınılmaz bir çatışma zeminini oluşturduğu, Ilan Pappé gibi tarihçiler tarafından vurgulanmaktadır (2006: 45).

I. Dünya Savaşı'nın ardından Filistin'deki demografik yapı hızla değişirken, İngiltere'nin 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu, Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasına zemin hazırlamıştır (Smith, 2004: 45). 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşu, bölgede kanlı çatışmaların patlak vermesine neden olmuş ve BM tarafından yapılan bölüşüm planını reddeden Filistinli Araplar, bu durumu tanımayarak 1948 Arap-İsrail Savaşı'nı başlatmışlardır (Smith, 2004: 78). Bu savaş, literatürde Michael Brecher'in da incelediği üzere, yüz binlerce Filistinli mültecinin yerinden edilmesiyle sonuçlanmış ve Filistin halkı için Nakba yani "Felaket" olarak anılmıştır (1972: 112; Smith, 2004: 89).

İsrail'in kuruluşunu takip eden süreçte, 1967'deki Altı Gün Savaşı, çatışmaların yeni bir evreye geçmesine neden olmuştur. Bu savaşın sonucunda İsrail; Batı Şeria, Gazze Şeridi ve Doğu Kudüs'ü işgal ederek Filistinliler için büyük bir kayba neden olmuş ve bölgenin stratejik önemini önemli ölçüde artırmıştır (Gordis, 2009: 221; İletişim Başkanlığı, 2023). Filistinlilerin bu topraklar üzerindeki hakları uluslararası alanda tartışılmaya devam etmektedir (Arzt, 2003: 38-40).

Filistin-İsrail silahlı çatışmasının önemli dönüm noktalarından biri, 1987 yılında patlak veren Birinci İntifada

olmuştur. Bu halk ayaklanması, Filistinlilerin İsrail işgaline karşı gösterdiği ilk büyük kitlesel tepkiyi temsil etmektedir (Said, 1992: 120). 2000'li yıllarda yaşanan İkinci İntifada ise daha yoğun bir şiddetle kendini göstermiş ve her iki tarafta da ciddi can kayıplarına neden olmuştur. Khalidi, bu dönemi, Filistin ulusal hareketinin zayıflayan yapısının ve İsrail'in artan güvenlik politikalarının bir yansıması olarak değerlendirir (2006: 150).

Günümüzde Filistin ve İsrail arasındaki anlaşmazlık, yerleşim yerleri, Kudüs'ün statüsü, mültecilerin geri dönüş hakkı ve güvenlik endişeleri gibi bir dizi karmaşık konuyu içermektedir (Shlaim, 2000: 342-345). Birleşmiş Milletler ve çeşitli uluslararası aktörler tarafından sunulan iki devletli çözüm önerileri, taraflar arasındaki derin güvensizlik ve siyasi çıkarlar nedeniyle hayata geçirilememiştir. İsrail yerleşimlerinin Batı Şeria'da artması ve özellikle Gazze Şeridi'ndeki insani kriz, çözüm sürecini daha da zorlaştırmaktadır (PalQuest, t.y.).

Filistin-İsrail silahlı çatışması, Siyonizm'in yükselişi ve İngiliz Mandası gibi tarihi olaylarla şekillenmiş, 1948'deki *Nakba* ve sonraki savaşlarla derinleşmiş, çok boyutlu ve çözümü karmaşık bir sorundur (Brecher, 1972: 112; Cleveland, 2004: 275). Oslo Süreci kısa bir umut ışığı olsa da kalıcı barış tesis edilememiş ve Gazze'deki süregelen insani kriz, bu uzun soluklu çatışmanın trajik sonuçlarından birini teşkil etmektedir. Bu derinlemesine tarihsel bağlamı anlamak, uluslararası insani yardım kuruluşlarının bölgedeki rolünü ve karşılaştığı zorlukları değerlendirmek için hayati önem taşımaktadır.

Filistin-İsrail silahlı çatışmasının derin ve karmaşık tarihi (Lewis, 1995: 320-325; Pappé, 2006: 45), bölgedeki insani yardım operasyonlarının da çok yönlü ve sürekli bir çaba gerektirmesine neden olmuştur. ICRC, kuruluşundan bu yana benimsediği insancılık, tarafsızlık, yansızlık ve bağımsızlık ilkeleri doğrultusunda, uzun süredir devam eden çatışmanın etkilediği sivillerin korunması ve ihtiyaçlarının karşılanması için hayati bir rol oynamaktadır (ICRC, t.y.a).

Tarihsel olarak, ICRC'nin Filistin ve Gazze'deki faaliyetleri, savaşın doğrudan etkilerini hafifletmeye odaklanmıştır.

Örneğin, 2022 yılında ICRC, Gazze'de yaklaşık 1,3 milyon kişiye temel sağlık hizmetlerine erişim konusunda destek sağlamış ve 800.000'den fazla kişiye temiz su ulaştırmıştır (ICRC, 2023d). Aynı yıl, işgal altındaki Filistin topraklarında yaklaşık 4.500 tutuklu ve mahkûmu ziyaret ederek insani koşullarının sağlanmasına katkıda bulunmuştur (ICRC, 2023e). Ayrıca, çatışmalar nedeniyle kaybolan yüzlerce kişinin ailesiyle yeniden bir araya gelmesi için çalışmalar yürütülmüştür (ICRC, t.y.b).

7 Ekim 2023'teki saldırılar ve sonrasında tırmanan çatışmalar, ICRC'nin bölgedeki faaliyetlerinin kapsamını ve aciliyetini önemli ölçüde artırmıştır. ICRC Başkanı Mirjana Spoljaric Egger'in bölgeye yaptığı ziyaretlerde, Gazze'de hayatını kaybeden 34.000'den fazla kişinin (Al Jazeera, 2024) acısını dile getirmiş ve uluslararası insancıl hukuka uyulması çağrısında bulunmuştur (ICRC, 2023a). ICRC ekipleri, Ekim 2023'ten bu yana Gazze'deki hastanelere yüzlerce ton tıbbi malzeme sevkiyatı yapmış ve yaralanan 76.000'den fazla kişiye (Al Jazeera, 2024) ilk yardım ve tıbbi destek sağlamıştır. Yerinden edilen yaklaşık 1,7 milyon kişiye (UNRWA, 2024) barınma malzemeleri, gıda kolileri ve günde ortalama 100.000 litre temiz su ulaştırılmış, hijyen koşullarının sağlanması için çalışmalar yapılmıştır (ICRC, 2023b). Aynı zamanda, çatışmanın her iki tarafındaki ailelerle iletişim halinde kalarak kayıp ve tutuklu kişiler hakkında bilgi sağlamaya yönelik diplomatik çabalar yoğunlaştırılmış ve bu kapsamda binlerce aileye psikolojik destek de dahil olmak üzere destek sunulmuştur (ICRC, 2024).

ICRC'nin bölgedeki diplomatik faaliyetleri, çatışmanın taraflarıyla doğrudan görüşmeler yapmayı ve insani yardım operasyonlarının güvenli bir şekilde yürütülmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu görüşmeler; ICRC'nin tarafsızlığını ve bağımsızlığını koruma ilkesinin bir gereği olarak, genellikle gizlilik içinde yürütülmektedir. ICRC, uluslararası topluma ve kamuoyuna yaptığı çağrılarla da sivillerin korunması ve insani yardıma erişimin engellenmemesi gerektiği mesajını sürekli olarak yinelemektedir (ICRC, 2023c). Örneğin, ICRC yetkilileri, Gazze'deki insani durumun vahametine dikkat çekerek, sürekli ateşkes çağrıları yapmış ve uluslararası insancıl hukukun ihlal edilmemesi gerektiğini vurgulamışlardır. ICRC'nin çağrıları, uluslararası kamuoyunda yankı uyandırmış ve insani yardım

kuruluşlarına yönelik desteğin artmasına katkıda bulunmuştur.

Sonuç olarak, ICRC'nin Filistin ve Gazze'deki on yıllardır süregelen çok yönlü faaliyetleri, çatışmanın trajik insani sonuçlarını hafifletmeye odaklanmıştır. Her yıl milyonlarca insana ulaşan bu yardımlar, özellikle son çatışmalarla birlikte artan ihtiyaçları karşılamada kritik bir rol oynamaktadır. Ancak, bu hayati çalışmalar, bölgedeki karmaşık siyasi ve askeri dinamikler nedeniyle önemli zorluklar, sınırlar ve engellerle karşı karşıya kalmaktadır ki bu durum, insani yardım ilkelerinin uygulanabilirliği ve etkinliği açısından kritik bir inceleme alanı sunmaktadır.

5. İLKELER ÇERÇEVESİNDE GAZZE'DEKİ İNSANİ YARDIM OPERASYONLARININ ZORLUKLARI

ICRC'nin Gazze'deki insani yardım faaliyetleri, uluslararası insani yardım ilkelerinin çatışma ortamlarında karşılaştığı çetin sınavı gözler önüne sermektedir. İnsancılık, tarafsızlık, yansızlık ve bağımsızlık gibi temel prensipler, çatışma dinamiklerinin yoğunlaştığı bu coğrafyada yalnızca etik bir kılavuz değil, aynı zamanda operasyonel etkinliğin de vazgeçilmez bir koşulu olarak belirginleşmektedir. Ancak bu ilkelerin sahada hayata geçirilmesi, sıklıkla siyasi ve güvenlik odaklı engellerle sekteye uğramaktadır. Özellikle Gazze gibi erişimin kısıtlı, uzun süreli kuşatmaların yaşandığı ve çatışan tarafların katı tutumlar sergilediği bir bölgede, insani yardım kuruluşlarının hareket alanı sürekli olarak daralmaktadır. ICRC, bu zorlu koşullar altında tarafsızlık ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalmayı amaçlasa da hem çatışmanın doğrudan taraflarından hem de uluslararası arenadaki çeşitli aktörlerden kaynaklanan baskılar sebebiyle bu idealin sürdürülebilirliğini ciddi biçimde zorlaştırmaktadır.

Bu bağlamda, siyasi müdahaleler ve çatışma taraflarının stratejik amaçları, insani yardım ilkeleri üzerinde kayda değer bir tehdit oluşturmaktadır. Örneğin, 2023 yılında Refah Sınır Kapısı'ndan insani yardım malzemelerinin geçişi sırasında yaşanan ihtilaflar, İsrail ve Mısır'ın güvenlik ve siyasi mülahazalarla yardımları günlerce bloke etmesine yol açmıştır (Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi (OCHA),

2023). Bu tür olaylar, insani yardıma erişimi bir pazarlık aracı haline getirirken, yardım kuruluşlarının tarafsızlık ilkesine uygun hareket etme kapasitesini de olumsuz etkilemektedir. Hugo Slim'in vurguladığı gibi, tarafsızlık ilkesi sadece ahlaki bir pusula değil, aynı zamanda sahadaki personelin güvenliği, yardımın ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması ve kuruluşun itibarının korunması için de hayati bir güvencedir (2015, 112). Ancak bu ilkenin, çatışan tarafların kendi çıkarlarıyla çeliştiği durumlarda kolaylıkla göz ardı edilmesi, ICRC gibi kuruluşları karmaşık bir ikilemle karşı karşıya bırakmaktadır. İsrail'in güvenlik endişeleriyle bazı yardım türlerinin girişini engellemesi veya Hamas'ın bölgedeki yardım dağıtımındaki kontrolünü artırma çabaları (Human Rights Watch, 2023), sahadaki insani yardımın etkinliğini doğrudan sekteye uğratmaktadır.

Uluslararası bağışçı devletler ve kuruluşlar ise sağladıkları finansal kaynaklar aracılığıyla insani yardım faaliyetlerini dolaylı yollarla etkileyebilmektedir. 2024 yılının başlarında Amerika Birleşik Devletleri'nin BM Filistin Mültecilerine Yardım ve Bayındırlık Ajansı'na (UNRWA) yönelik mali desteğini askıya alması, yalnızca siyasi sonuçlar doğurmakla kalmamış, aynı zamanda Gazze'deki Filistinli mültecilere yönelik insani yardımın akışında ciddi aksamalara neden olmuştur (The Guardian, 2024). Benzer şekilde, Avrupa Birliği'nin bazı Filistinli siyasi ve askeri grupları terör örgütü olarak tanımlaması, bu gruplarla dolaylı temas kurmak zorunda kalan insani yardım kuruluşlarının fon kesintisi riskiyle karşı karşıya kalmasına yol açmaktadır (Neuman, 2016: 146). Bu tür finansal kısıtlamalar, insani yardım kuruluşlarının bağımsızlık ilkesini zedeleyerek, yerel aktörlerle etkili iş birliği yapma kapasitelerini sınırlandırmaktadır. ICRC gibi tarafsızlığı temel ilke edinen kuruluşlar için hem operasyonel hareket serbestisi hem de uluslararası düzeyde desteklenebilirlik, faaliyetlerinin sürdürülebilirliği açısından hayati bir öneme sahiptir.

Çağdaş çatışma ortamlarında medyanın ve kamuoyunun oynadığı rol, insani yardım kuruluşları üzerinde beklenenden çok daha derin etkiler yaratmaktadır. Özellikle sosyal medya platformları aracılığıyla hızla yayılan dezenformasyon kampanyaları, tarafsızlık ilkesinin kamuoyundaki algısını ciddi biçimde yıpratabilmektedir. Örneğin, 2023 yılında ICRC'nin

yalnızca Gazze'deki hastanelere tıbbi malzeme gönderdiği yönündeki asılsız iddialar, kurumun İsrail yanlısı bazı gruplar tarafından haksız eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur (ICRC, 2025). Bu tür manipölasyonlar yalnızca kuruluşların kurumsal itibarını zedelemekle kalmamakta, aynı zamanda sahada görev yapan personelin güvenliği için de ciddi bir tehdit oluşturabilmektedir (Donini, 2012: 10). Medyanın ve kamuoyunun duygusal tepkileri, özellikle Batı kamuoyunda insani yardımların önceliklerini ve kapsamını belirlemede giderek daha etkili bir faktör haline gelmiştir. Bu nedenle, insani yardım kuruluşlarının yalnızca sahada operasyonel etkinliklerini sürdürmekle kalmayıp, aynı zamanda kamuoyu nezdinde de şeffaf ve etkili bir iletişim stratejisi geliştirmeleri zorunlu hale gelmiştir.

Öte yandan, tarafsız kalma çabası, bazı durumlarda yardımın etkinliğini azaltma paradoksuna da yol açabilmektedir. Çatışmanın belirli taraflarının ICRC'yi kendi çıkarlarına aykırı hareket eden bir aktör olarak algılaması, kurumun bu bölgelerdeki ihtiyaç sahiplerine erişimini engelleyebilmektedir. Bu bağlamda tarafsızlık, yalnızca bir etik zorunluluk değil, aynı zamanda sahadaki erişimin, güvenliğin ve yardımın gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaşmasının da temel koşulu olarak değerlendirilmelidir. Ancak özellikle dijital çağda, tarafsızlık algısı medya, kamuoyu ve siyasi baskılarla kolaylıkla manipüle edilebilmektedir. ICRC'nin hem sahada aktif bir rol oynamaya devam edebilmesi hem de temel etik ilkelerine bağlı kalabilmesi için, bu çok katmanlı kriz ortamında esnek ancak ilkelerinden ödün vermeyen bir yaklaşımı sürdürülebilir kılması gerekmektedir (Slim, 2015: 147).

ICRC'nin Gazze'de uyguladığı stratejiler, bu karmaşık baskılara karşı geliştirilen çeşitli diplomatik ve operasyonel mekanizmaları içermektedir. Kurum, çatışmanın tüm taraflarıyla doğrudan müzakere süreçleri yürüterek insani yardım koridorlarının açılması, yardım malzemelerinin güvenli geçişinin sağlanması ve saha personelinin güvenliğinin temin edilmesini amaçlamaktadır (ICRC, 2024). Örneğin, Kasım 2023'te ICRC'nin arabuluculuğuyla Şifa Hastanesi'ne hayati tıbbi malzemelerin ulaştırılması, bu stratejilerin sahada somut kazanımlar sağlayabileceğini göstermektedir (UN News, 2023).

Ancak bu tür süreçler, salt insani yardım faaliyetleri olmaktan çıkarak, aynı zamanda siyasi dinamiklerin de bir parçası haline gelmiştir. ICRC, bu müzakerelerde tarafsız bir duruş sergilemeyi amaçlasa da çatışma ortamının gerçekliği içinde tarafsızlık algısının dahi araçsallaştırılabildiği bir zeminde hareket etmektedir. Bu durum, insani yardım ilkelerinin uzun vadeli sürdürülebilirliğini sürekli olarak tehdit etmektedir.

Gazze'deki insani yardım uygulamaları, geleneksel insani yardım modelinin teorik ilkeleri ile sahadaki pratik uygulamalar arasındaki uyumu derinlemesine sorgulayan çok katmanlı bir örnek sunmaktadır. Siyasi baskılar, finansal sınırlamalar, medya manipölasyonları ve kamuoyu algısı gibi çeşitli faktörler, ICRC'nin temelini oluşturan insancılık, tarafsızlık, yansızlık ve bağımsızlık ilkelerini sürekli olarak sınamaktadır (Slim, 2015: 178). Bu bağlamda, ICRC'nin geliştirdiği diplomatik ve operasyonel stratejiler, bu sınırlamaları aşma ve insani yardımın etkinliğini artırma çabası olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu çabaların ne ölçüde başarılı olduğu, gelecekteki insani müdahale modelleri açısından kritik bir öneme sahiptir (ICRC, 2024: 12).

Bu bölümde sunulan analizler, Gazze'deki insani yardım operasyonlarının, uluslararası insani yardım ilkelerinin karşılaştığı temel zorlukları, sınırları ve engelleri net bir şekilde ortaya koymaktadır. Hem sahada aktif olarak görev yapan insani yardım aktörleri hem de bu aktörleri destekleyen uluslararası sistem, karmaşık ve çok katmanlı bir kriz ortamında etik ilkelerle siyasi, ekonomik ve medya temelli baskılar arasında hassas bir denge kurmaya çalışmaktadır. ICRC'nin geliştirdiği stratejiler bu dengeyi koruma yönünde önemli bir çaba teşkil etmekle birlikte, uygulamadaki başarı düzeyi ve uzun vadeli etkileri hala dikkatli bir şekilde değerlendirilmelidir. Bir sonraki bölümde, Gazze bağlamındaki bu uygulamalar ile uluslararası insani yardım teorisinin temelini oluşturan ilkeler arasındaki uyum düzeyi daha derinlemesine incelenecek; böylece hem teori ile pratik arasındaki ilişkiye hem de insani müdahalenin etik boyutlarına daha bütüncül bir perspektiften yaklaşılabilecektir.

6. TARTIŞMA

İnsani yardım ilkeleri, özellikle silahlı çatışmaların yoğun olarak yaşandığı bölgelerde, idealize edilen teorik çerçeve ile sahada karşılaşılan zorlu pratik uygulamalar arasında önemli gerilimler barındırmaktadır. İnsancılık, tarafsızlık, yansızlık ve bağımsızlık gibi temel ilkeler, evrensel ve soyut normlar olarak tanımlanmış olsalar da uygulama alanındaki çeşitli engeller, bu normların etkinliğini zayıflatmakta ve zaman zaman tartışmalı hale getirmektedir. Bu durumun çarpıcı bir örneği, uzun süredir devam eden Filistin-İsrail geriliminin merkez üssü olan Gazze Şeridi'nde yaşanan insani krizdir. Özellikle 2023 ve 2024 yıllarında Gazze'de tanık olunan insani felaket, bu temel ilkelerin karşı karşıya kaldığı ciddi sınırlamaları ve aşılması güç meydan okumaları acı bir şekilde gözler önüne sermiştir (OCHA, 2024).

İnsancılık ilkesi, savaş ve çatışma ortamlarında sivillerin korunmasını ve acılarının en aza indirilmesini temel bir gereklilik olarak öngörürken, Gazze'deki mevcut durum, sivillerin sistematik olarak hedef alındığı, hayati önem taşıyan sağlık altyapısının tahrip edildiği ve temel yaşamsal ihtiyaçlara erişimin neredeyse tamamen engellendiği vahim bir tablo çizmektedir. Bu bağlamda, insani yardım almaya giden Gazzelilere yönelik saldırılar, insancılık ilkesinin sahada ne denli ağır bir ihlalle karşı karşıya kaldığının en trajik göstergelerinden biridir (Mitchell, 2024: 55). ICRC, bu temel ilke doğrultusunda Gazze'de çeşitli sağlık ve yardım faaliyetleri yürütmeye çabalasa da İsrail'in uyguladığı uzun süreli kuşatma politikaları, sınır geçişlerindeki aşırı kısıtlamalar ve yoğun bombardıman, yardım ulaştırma mekanizmalarını adeta felç etmektedir. 2024 yılı itibarıyla elde edilen raporlar, Gazze'nin kuzeyindeki sağlık altyapısının %85 gibi ürkütücü bir oranda ya tamamen yıkıldığını ya da kullanılamaz hale geldiğini göstermektedir (SDE, 2024). Bu acı tablo, yalnızca insani yardım kuruluşlarının değil, aynı zamanda uluslararası toplumun da temel insani yükümlülüklerini yerine getirmede ne denli yetersiz kaldığını açıkça ortaya koymaktadır. ICRC Başkanı Mirjana Spoljaric'in Gazze'deki durumu 'tarif edilemeyecek kadar kötü' olarak tanımlaması (TRT Haber, 2024), insancılık ilkesinin sadece soyut bir ahlaki talep

olmadığını, aynı zamanda sahada somut araçlara, uluslararası siyasi iradeye ve etkin destek yapılarına hayati derecede ihtiyaç duyan kırılgan bir çerçeve olduğunu bir kez daha teyit etmektedir.

Tarafsızlık ilkesi, insani yardımın yalnızca bireylerin ve toplulukların acil ihtiyaçlarına göre sağlanmasını, etnik köken, dini inanç, siyasi görüş veya sosyal kimlik gibi herhangi bir ayırım yapılmaksızın tüm ihtiyaç sahiplerine eşit şekilde ulaştırılmasını esas alır. Ancak Gazze'de yaşanan olaylar, bu temel ilkenin sahada ciddi ve sistematik bir şekilde ihlal edildiğini açıkça göstermektedir. İsrail'in özellikle bazı bölgelere yönelik insani yardım geçişlerini keyfi olarak engellemesi, Gazze içindeki farklı sivil grupların hayati yardımlara erişiminde derin eşitsizliklere yol açmaktadır. Refah Sınır Kapısı'ndaki sürekli gecikmeler ve engellemeler, insani yardım konvoylarının yaklaşık %30'unun zamanında bölgeye ulaşamamasına neden olmuş ve bu durum, özellikle içme suyu, temel gıda maddeleri ve hayati tıbbi malzeme gibi kritik kaynaklarda ciddi kıtlık yaşanmasına sebep olmuştur (UNICEF, 2024). Bu vahim tablo, insani yardımın açıkça siyasallaştırıldığı ve yardımın çatışmanın tarafları için stratejik bir araç haline getirildiği bir yapıyı işaret etmektedir. Bu siyasallaşma, yardımın tarafsız bir şekilde ulaştırılmasını imkânsız kılmakta, çatışmanın acı sonuçlarını derinleştirmektedir (Slim, 2015: 112). ICRC, tüm bu ağır engellemelere rağmen ayırım gözetmemek yönündeki temel prensibinden ayrılmama ısrarını sürdürmekte, ancak bu kararlılığı da zaman zaman hem İsrail hem de Hamas tarafından eleştirilmekte, hatta operasyonel faaliyetler için bir tehdit unsuru olarak algılanabilmektedir (ICRC, 2024b). Dolayısıyla, teorik olarak tamamen nötr bir ilkenin, sahada derin politik anlamlar taşıyan bir eyleme dönüşmesi, insani yardım kuruluşlarını çözülmesi güç etik ikilemlerle baş başa bırakmaktadır.

Yansızlık ilkesi, insani yardım kuruluşlarının silahlı çatışmanın hiçbir tarafını doğrudan veya dolaylı olarak desteklememesi, herhangi bir siyasi pozisyon almaktan kesinlikle kaçınması temelini oluşturur. Ancak günümüzün karmaşık hibrit savaş koşullarında, tarafsız kalmak artık yalnızca soyut bir politik tavır olmanın ötesine geçmiş, aynı

zamanda insani yardım personelinin ve operasyonlarının güvenliği açısından ciddi riskleri de beraberinde getiren karmaşık bir duruş haline gelmiştir. Özellikle sosyal medyanın ve dijital iletişim araçlarının yaygınlaştığı çağımızda, kamuoyu, insani yardım kuruluşlarından çatışmanın tarafları hakkında net ve çoğu zaman duygusal bir duruş sergilemelerini bekler hale gelmiştir. 2023 yılında sosyal medyada yoğun bir şekilde kullanılan “#ICRCDoMore” (ICRC Daha Fazlasını Yap) etiketiyle yürütülen kampanyalar, ICRC'nin Gazze'deki insani krize yeterince aktif müdahale etmediği ve tarafsız kalmakla “duyarsız” bir tutum sergilediği yönünde yaygın eleştiriler içermektedir (Arab News, 2023). Bu durum, insani yardım almak için bekleyen sivillere yönelik saldırılar gibi somut ihlallerin ortaya çıktığı bir ortamda, yansızlık ilkesinin uygulanmasının ne denli zorlaştığını ve kamuoyu nezdinde nasıl yanlış anlaşılabilirdiğini göstermektedir. Bu tür eleştiriler, yansızlık ilkesinin meşruiyetini zedelemekte ve insani yardım kuruluşlarının kamuoyuna karşı olan hesap verebilirliklerini zayıflatmaktadır. Öte yandan, ICRC gibi kuruluşlar için yansız bir duruş sergilemek, sahadaki tüm çatışan aktörlerle iletişim ve müzakere kanallarını açık tutabilmek adına hayati bir öneme sahiptir. ICRC'nin sahadaki gerçeklikler nedeniyle Hamas gibi gruplarla dahi diyalog bu bağlamda operasyonel bir zorunluluk olarak görülmekte, fakat aynı zamanda Batılı bağışçı devletler nezdinde ciddi siyasi baskılara neden olabilmektedir (Pantuliano, 2011: 9). Dolayısıyla, yansızlığın korunması, artık sadece teorik bir etik yükümlülük olmanın ötesine geçerek, operasyonel esnekliği ve güvenli bir şekilde insani yardım ulaştırmayı mümkün kılan stratejik bir zorunluluk haline gelmiştir.

Bağımsızlık ilkesi de günümüz insani yardım pratiklerinde giderek artan bir baskı altındadır. Özellikle Gazze gibi yüksek politik gerilimli ve çok sayıda çıkar sahibinin bulunduğu bölgelerde, ICRC gibi uluslararası kuruluşların finansal ve operasyonel bağımsızlığını koruması son derece zorlu bir süreçtir. ICRC'nin büyük ölçüde hükümetlerin sağladığı fonlara dayanması, yardım faaliyetlerinin bağışçı ülkelerin siyasi koşullarına bağlanması riskini beraberinde getirebilmektedir. Örneğin, 2023 yılında bazı Batılı devletlerin, Hamas ile ilişkili

olduğu düşünölen bölgelere insani yardım ulaştırılmaması yönünde koşullu fonlar sunması, bağımsızlık ilkesini ciddi biçimde tehdit etmiştir (HRW, 2023). ICRC, bağımsızlığını korumak adına kimi zaman bu tür koşullu fonları reddetmiş, ancak bu da sahadaki operasyonel kapasitesini olumsuz yönde sınırlandırmıştır. Aynı zamanda, çatışma ortamındaki yerel aktörlerin yardım dağıtım süreçlerine doğrudan müdahale etmesi, yardımın tarafsız ve ihtiyaç odaklı bir şekilde değil, politik çıkarlar doğrultusunda şekillendirilmesine yol açabilmektedir. Bu bağlamda bağımsızlık ilkesi, yalnızca uluslararası fon sağlayıcıları ile değil, aynı zamanda çatışma ortamındaki karmaşık yerel dinamiklerle de doğrudan ilişkili hale gelmiştir. İnsani yardım kuruluşlarının gerçekten bağımsız hareket edebilmesi için daha fazla şeffaflık, hesap verebilirlik ve yenilikçi alternatif finansman mekanizmalarına acil ihtiyaç duyulmaktadır.

Bütün bu derinlemesine tartışmalar, uluslararası insani yardım ilkelerinin yalnızca soyut normatif değerler olmadığını, aynı zamanda siyasi, etik ve operasyonel boyutları olan son derece karmaşık kavramlar olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Gazze örneği, bu ilkelerin ancak bağlamsal hassasiyet, operasyonel esneklik ve çok aktörlü iş birliği temelinde sürdürülebileceğini açıkça göstermektedir. Teorik olarak idealize edilen geleneksel insani yardım modeli, Gazze gibi modern çatışma bölgelerinde ciddi sınavlar vermektedir. İnsani yardım kuruluşlarının meşruiyeti, yalnızca bu temel ilkelere resmen bağlı kalmaları ile değil, aynı zamanda bu ilkeleri hızla değişen ve karmaşıklaşan yeni koşullara ne ölçüde başarılı bir şekilde adapte edebildikleri ile de doğrudan ilişkilidir.

Geleneksel insani yardım modeli, 21. yüzyılın öngörülemez dinamik güvenlik tehditlerine, asimetrik savaş biçimlerine ve dijital çağın yoğun kamuoyu baskılarına uyum sağlamak zorundadır. Günümüzde devlet dışı silahlı aktörlerin ve çeşitli sivil grupların çatışma bölgelerindeki artan etkinliği, insani yardım mekanizmalarını hem daha karmaşık hale getirmekte hem de klasik devletlerarası yardım anlayışını temelinden aşındırmaktadır. Bu yeni ve zorlu dönemde, ICRC gibi köklü insani yardım kuruluşları yalnızca sahadaki fiziksel

varlıklarıyla değil, aynı zamanda dijital alandaki görünürlükleri, etkili iletişim stratejileri ve toplumsal duyarlılıklarıyla da değerlendirilmektedir. Artık tarafsız kalmak, sadece soyut bir politik pozisyon olmanın ötesine geçerek, kamuoyuna karşı sürekli şeffaf olmayı ve hesap verebilirlik ilkesini titizlikle uygulamayı gerektiren bir sorumluluk haline gelmiştir. Aynı şekilde, tarafsızlık ve bağımsızlık ilkeleri de yalnızca teorik idealler olarak değil, derinlemesine çok boyutlu kriz analizleri, veri odaklı ihtiyaç haritaları ve yerel paydaşlarla kurulan etkin iş birlikleri ile güçlendirilmesi gereken hayati araçlar haline gelmiştir.

Sonuç olarak, insani yardım ilkeleri bugün, her zamankinden daha fazla sorgulanmakta ve aynı zamanda her zamankinden daha fazla güncellenmeye ve yeni bağlamlara uyarlanmaya ihtiyaç duymaktadır. Gazze gibi trajik örnekler, bu ilkelerin ancak bağlamsal hassasiyet, operasyonel esneklik ve çok aktörlü iş birliği temelinde sürdürülebileceğini açıkça göstermektedir. ICRC ve benzeri insani yardım kuruluşlarının geleceği, bu temel ilkelere sarsılmaz bir şekilde sadık kalırken, aynı zamanda onları modern krizlerin acımasız gerçekliklerine adapte edebilme ve yenilikçi çözümler üretebilme becerisine bağlı olacaktır.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, ICRC gibi geleneksel insani yardım kuruluşlarının temelini oluşturan insancılık, tarafsızlık, yansızlık ve bağımsızlık ilkelerinin, Gazze örneğinde olduğu gibi yoğun ve uzun süreli silahlı çatışma bölgelerinde karşılaştığı karmaşık zorlukları ve bunların operasyonlar üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemiştir. Analizler, idealize edilen teorik çerçevenin, sahada hüküm süren siyasi, askeri, sosyal ve medyatik baskılar nedeniyle ciddi sınamalara maruz kaldığını açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle Gazze'deki insani kriz, geleneksel modelin kısıtlı erişim, siyasi müdahaleler, finansal bağımlılıklar ve kamuoyu manipölasyonları gibi yapısal engellerle karşılaştığında, insani yardımın etkinliğinin önemli ölçüde azaldığını göstermektedir.

İnsani yardım ilkelerinin önemi ve gerekliliği konusunda çalışmamızın bulguları, insani yardımın etik ve operasyonel

temeli için bu ilkelerin vazgeçilmez olduğudur. Ancak, bu ilkelerin uygulanabilirliği, modern çatışma ortamlarının karmaşıklığı ve çok aktörlülüğü nedeniyle giderek zorlaşmaktadır. ICRC'nin tarafsızlık ilkesine bağlı kalma çabasının, zaman zaman operasyonel erişimi kısıtlayabildiği ve hatta bazı kesimler tarafından farklı algılanabildiği gösterilmiştir (Barnett, 2011: 179). Bağımsızlık ilkesi ise, bağışçı devletlerin siyasi koşulları ve yerel aktörlerin müdahaleleriyle sürekli baskı altında kalmaktadır (HRW, 2023).

Bu bağlamda, aşağıda yer alan önerilerin insani yardımın kriz bölgelerinde daha etkin uygulanabilmesi için gerekli ve kritik olabileceği değerlendirilmektedir:

- **Bağlamsal Hassasiyet ve Esneklik:** Geleneksel modelin katı ilke yorumlarından ziyade, krizin özgün koşullarını dikkate alan, daha esnek ve bağlamsal bir yaklaşım benimsenmelidir. Bu, ilkelerden ödün vermek anlamına gelmemekle birlikte, uygulama yöntemlerinin yerel dinamiklere uyarlanmasını gerektirebilir.
- **Çok Aktörlü İş Birliği ve Koordinasyon:** İnsani yardım etkinliği, uluslararası kuruluşlar, yerel sivil toplum örgütleri ve diğer paydaşlar arasında güçlendirilmiş iş birliği ve koordinasyon mekanizmaları ile artırılabilir. Yerel kapasitenin güçlendirilmesi ve yerel aktörlerin süreçlere daha fazla dahil edilmesi sürdürülebilir çözümler için kritik öneme sahiptir.
- **Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik:** İnsani yardım kuruluşlarının faaliyetlerinde şeffaflık ve tüm paydaşlara karşı hesap verebilirlik ilkelerinin güçlendirilmesi, kamuoyu güvenini artıracak ve dezenformasyonun etkisini azaltacaktır (ICRC, 2024b).
- **Diplomasi ve Savunuculuk Çabalarının Artırılması:** ICRC gibi kuruluşların, çatışmanın taraflarıyla sürdürdüğü yapıcı diyalog ve uluslararası insancıl hukuka uyulması yönündeki savunuculuk çabaları yoğunlaştırılmalıdır. Uluslararası toplumun bu yöndeki siyasi iradesinin güçlendirilmesi hayati önem taşımaktadır.
- **Alternatif Finansman Mekanizmaları:** Finansal bağımsızlığın korunması için, hükümet fonlarına olan

bağımlılığı azaltacak, çeşitli ve yenilikçi finansman kaynakları geliştirilmelidir.

- Medya ve Kamuoyu ile Etkili İletişim: İnsani yardım kuruluşlarının tarafsızlık ilkelerini doğru bir şekilde anlatabilmeleri ve dezenformasyonla mücadele edebilmeleri için etkili iletişim stratejileri geliştirmeleri gerekmektedir.
- BM’de Yapısal Reform ve İnsani Yardımın Güçlendirilmesi: Uluslararası insani yardım operasyonlarının etkinliğinin artırılması için BM’nin mevcut yapısında, özellikle de Güvenlik Konseyi’nin işleyişinde reforma gidilmesi hayati önem taşımaktadır. Daimi üyelerin veto yetkisi gibi anti-demokratik unsurların sınırlandırılması veya kaldırılması, insani krizlere yönelik daha hızlı ve adil kararlar alınmasına olanak sağlayabilir. Siyasi müdahalelerin insani yardım üzerindeki olumsuz etkileri göz önüne alındığında, BM bünyesinde yürütülen insani yardım operasyonlarının yapısal ve yasal olarak güçlendirilmesi, uluslararası hukukta daha dokunulmaz bir alan olarak tanımlanması gerekmektedir. Bu sayede, insani yardımın siyasi çekişmelerin ve askeri operasyonların üzerinde tutulması ve gerçek ihtiyaç sahiplerine etkin bir şekilde ulaştırılması mümkün olabilir. Uluslararası toplumun bu yönde atacağı adımlar, küresel insani yardım sisteminin daha adil, etkili ve hesap verebilir bir yapıya kavuşmasına katkıda bulunacaktır.

Sonuç olarak, insani yardım ilkeleri, insanlığın ortak vicdanının bir yansıması olarak varlığını sürdürmeye devam etmelidir. Ancak, bu ilkelerin 21. yüzyılın karmaşık çatışma ortamlarında gerçekten uygulanabilir olması için, geleneksel modelin statik yorumlarından uzaklaşmak, dinamik ve işbirlikçi yaklaşımlar benimsemek ve tüm paydaşların ortak sorumluluğu ile hareket etmek gerekmektedir. Uluslararası toplum olarak, Gazze gibi kriz bölgelerinde insani yardımın etkinliğini artırmak için somut adımlar atmak, sadece etik bir zorunluluk değil, aynı zamanda küresel barış ve güvenliğin tesisi için de hayati bir gerekliliktir.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar tarafından beyan edilmektedir. Aksi bir durumun tespiti halinde Akademik İzdüşüm Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Destek ve Teşekkür: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Araştırmamın tüm süreci beyan edilen tek yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çatışma Beyanı: Araştırmamın yazarı olarak herhangi bir çıkar çatışması beyanım bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Al Jazeera. (2024). Gaza death toll surpasses 34,000 as Israel continues attacks. 04 02, 2025 tarihinde Al Jazeera: <https://www.aljazeera.com/news/2024/4/22/gaza-death-toll-surpasses-34000-as-israel-continues-attacks> adresinden alındı.
- Arab News. (2023). Embattled Red Cross insists on neutrality despite criticism. 11 03, 2025 tarihinde Arab News: <https://www.arabnews.com/node/2428751> adresinden alındı.
- Arzt, D. E. (2003). Israel and the Occupied Territories: International Law Governing the Arab-Israeli Conflict. International Law and the Middle East (pp. 17-62). Brill Nijhoff.
- Barnett, M. (2005). Humanitarianism transformed. *Perspectives on Politics*, 3(4), 723-739. Barnett, M. (2011). *Empire of humanity: A history of humanitarianism*. Cornell University Press.
- BM Genel Kurulu. (1991). 46/182. Strengthening of the coordination of humanitarian emergency assistance of the United Nations. 16 01, 2025 tarihinde Birleşmiş Milletler Resmi Belge Sistemi: <https://docs.un.org/en/A/RES/46/182> adresinden alındı.
- Brecher, M. (1972). *The foreign policy system of Israel: Setting, images, process*. Oxford University Press.

- Cleveland, W. L. (2004). *A history of the modern Middle East* (3rd ed.). Westview Press.
- Donini, A. (2012). The challenges of impartiality: Humanitarian action in the age of terrorism. *International Review of the Red Cross*, 94(885), 1-28.
- Fox, F. (2001). New humanitarianism: Does it stand a chance?. *Disasters*, 25(1), 1-9.
- Gordis, D. (2009). *Israel: A concise history of a nation reborn*. Ecco.
- Hass, A. (2003). *Drinking the sea at Gaza: Days and nights in a land under siege*. Metropolitan Books.
- Haver, P. (2011). The limits of neutrality: The International Committee of the Red Cross and the Rwanda genocide. *Journal of Genocide Research*, 13(1-2), 131-150.
- Herman, J., & Dijkzeul, D. (2011). Humanitarian silence and the Darfur crisis. *Journal of Human Rights*, 10(1), 1-21.
- Hilhorst, D. (2001). Being neutral? A paradox in humanitarian action. *The dilemmas of humanitarian aid in conflict* (pp. 79-94). Palgrave Macmillan.
- Hilhorst, D. (2018). *Humanitarian action: A brief history*. Routledge.
- HRW (Human Rights Watch). (2023). Israel: Blocking aid and fuel to Gaza amounts to starvation as a weapon of war. 12 05, 2025 tarihinde Human Rights Watch: <https://www.hrw.org/news/2023/12/21/israel-blocking-aid-and-fuel-gaza-amounts-starvation-weapon-war> adresinden alındı.
- ICRC. (t.y.a). The Fundamental Principles of the International Red Cross and Red Crescent Movement. 13 01, 2025 tarihinde ICRC Official Website: <https://www.icrc.org/en/document/fundamental-principles-international-red-cross-and-red-crescent-movement> adresinden alındı.
- ICRC. (t.y.b). Restoring Family Links. 14 02, 2025 tarihinde ICRC Official Website: <https://www.icrc.org/en/what-we-do/restoring-family-links> adresinden alındı.

- ICRC. (2023a). ICRC president calls for protection of civilians and humanitarian access in Gaza and Israel. 28 12, 2024 tarihinde ICRC Official Website: <https://www.icrc.org/en/news/icrc-president-calls-protection-civilians-and-humanitarian-access-gaza-and-israel> adresinden alındı.
- ICRC. (2023). Gaza: ICRC scales up response as humanitarian situation reaches breaking point. 25 01, 2025 tarihinde ICRC Official Website: <https://www.icrc.org/en/news/gaza-icrc-scales-response-humanitarian-situation-reaches-breaking-point> adresinden alındı.
- ICRC. (2023). ICRC urges respect for international humanitarian law amid intensifying hostilities in Gaza. 25 02, 2025 tarihinde ICRC Official Website: <https://www.icrc.org/en/news/icrc-urges-respect-international-humanitarian-law-amid-intensifying-hostilities-gaza> adresinden alındı.
- ICRC. (2023d). ICRC in figures 2022. 17 02, 2025 tarihinde ICRC Official Website: https://www.icrc.org/sites/default/files/document/file/icrc_in_figures_2022.pdf adresinden alındı.
- ICRC. (2023e). Operational Update Occupied Palestinian Territory January - December 2022. 13 03, 2025 tarihinde ICRC Official Website: https://www.icrc.org/sites/default/files/document/file/operational_update_opt_jan-dec_2022.pdf adresinden alındı.
- ICRC. (2024). Families in Gaza and Israel deserve answers about their missing loved ones. 21 04, 2025 tarihinde ICRC Official Website: <https://www.icrc.org/en/news/families-gaza-and-israel-deserve-answers-about-their-missing-loved-ones> adresinden alındı.
- ICRC. (2024). ICRC statement on the situation in Gaza. 21 04, 2025 tarihinde ICRC Official Website: <https://www.icrc.org/en/news/icrc-statement-situation-gaza-18-april-2024> adresinden alındı.
- ICRC. (2025). Debunking harmful narratives about our work in Israel and the Palestinian occupied territories. 22 04, 2025 tarihinde ICRC Official Website: <https://www.icrc.org/en/document/debunking-harmful->

narratives-about-our-work-israel-and-palestinian-occupied-territories adresinden alındı.

İletişim Başkanlığı. (2023). Filistin-İsrail çatışması kronolojisi. 02 01, 2025 tarihinde T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı: <https://www.iletisim.gov.tr/kirilma-noktalari/filistin-israil-catismasi-kronolojisi> adresinden alındı.

İnsan Hakları İzleme Örgütü. (2004). Uluslararası insancıl hukuk soru ve cevaplar. 15 02, 2025 tarihinde Human Rights Watch: <https://www.hrw.org/tr/report/2004/12/19/uluslararasi-insanc-hukuk-soru-ve-cevaplar> adresinden alındı.

Khalidi, R. (2006). *The iron cage: The story of the Palestinian struggle for statehood*. Beacon Press. Neuman, M. (2016). *Governing Gaza: Bureaucracy, authority and the work of rule*. Palgrave Macmillan.

Lewis, B. (1995). *The Middle East: A brief history of the last 2,000 years*. Scribner.

OCHA (Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi). (2023). Hostilities in the Gaza Strip and Israel | Flash Update 54. 04 05, 2025 tarihinde OCHA (Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi): <https://www.ochaopt.org/content/hostilities-gaza-strip-and-israel-flash-update-54> adresinden alındı.

OCHA (Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi). (2024). Occupied Palestinian Territory: Flash Appeal - October-December 2024. 05 05,2025 tarihinde OCHA (Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi): <https://www.ochaopt.org/content/occupied-palestinian-territory-flash-appeal-october-december-2024> adresinden alındı.

PalQuest. (t.y.). Key historical events. 13 01, 2025 tarihinde PalQuest: <https://www.palquest.org/en/historic-timeline/key-historical-events> adresinden alındı.

Pantuliano, S. (2011). Counter-terrorism, aid and principled humanitarian action: A review of the issues and challenges. Humanitarian Policy Group (HPG) Working Paper. 04 06, 2025 tarihinde Overseas Development Institute: <https://odi.org/en/publications/counter-terrorism-aid-and->

principled-humanitarian-action-a-review-of-the-issues-and-challenges/ adresinden alındı.

Pappe, I. (2006). *A history of modern Palestine: One land, two peoples*. Cambridge University Press.

Said, E. W. (1992). *The question of Palestine*. Vintage Books.

SDE (Stratejik Düşünce Enstitüsü). (2024). Gazze’de sağlık sistemi çöküyor. 04 06, 2025 tarihinde Stratejik Düşünce Enstitüsü: <https://sde.org.tr/perspektif/gazze-de-saglik-sistemi-cokuyor-h5188> adresinden alındı.

Shlaim, A. (2000). *The iron wall: Israel and the Arab world*. W. W. Norton & Company.

Slim, H. (2015). *Humanitarian ethics: A guide to the morality of aid in war and disaster*. Oxford University Press.

Smith, C. D. (2004). *Palestine and the Arab-Israeli conflict*. Palgrave Macmillan.

Terry, F. (2002). *Condemned to repeat? The paradox of humanitarian action*. Cornell University Press.

The Guardian. (2024). US suspends funding for UN agency for Palestinian refugees after Israeli allegations. 21 05, 2025 tarihinde The Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2024/jan/27/us-suspends-funding-unrwa-un-agency-palestinian-refugees-israeli-allegations> adresinden alındı.

TRT Haber. (2024). Kızılhaç'tan Gazze açıklaması: Durum tarif edilemeyecek kadar kötü. 23 05, 2025 tarihinde TRT Haber: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kizilhactan-gazze-aciklamasi-durum-tarif-edilemeyecek-kadar-kotu-841321.html> adresinden alındı.

TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi). (2024). Filistin sorunu. 16 02, 2025 tarihinde TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi): <https://tuba.gov.tr/tr/haberler/akademi/filistin-sorunu> adresinden alındı.

UN News. (2023). UPDATED: Gazans struggle for survival; aid reaches stricken hospital. 28 05, 2025 tarihinde UN News:

<https://news.un.org/en/story/2023/11/1143347> adresinden alındı.

UNICEF (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu). (2024). Gaza: Six months of hostilities have left children facing catastrophic levels of deprivation. 04 06, 2025 tarihinde UNICEF (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu): <https://www.unicef.org/press-releases/gaza-six-months-hostilities-have-left-children-facing-catastrophic-levels> adresinden alındı.

UNRWA (Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistinli Mültecilere Yardım ve Bayındırlık Ajansı). (2024). Gaza Emergency Update #161. 20 05, 2025 tarihinde UNRWA (Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistinli Mültecilere Yardım ve Bayındırlık Ajansı): https://www.unrwa.org/sites/default/files/content/resources/20240423_opt_emergency_update_161_0.pdf adresinden alındı.

Uluslararası Teamül Hukuku. (t.y.). Kural 55. İnsani yardım için izin. 10 01, 2025 tarihinde ICRC Uluslararası İnsancıl Hukuk Veritabanı: <https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/tur/rules/rule-55> adresinden alındı.

Weiss, T. G. (1999). *Humanitarian intervention: Ideas in action*. Polity Press.

ASSESSING THE ACTIVITIES OF THE ICRC WITHIN THE FRAMEWORK OF HUMANITARIAN PRINCIPLES: THE GAZA CASE

Extended Summary

Aim:

This study aims to critically evaluate the activities of the International Committee of the Red Cross (ICRC) in response to the humanitarian crisis stemming from the ongoing armed conflict between Palestine and Israel in the Gaza Strip, within the framework of its core humanitarian principles such as humanity, impartiality, neutrality, and independence. In this context, by analyzing the ICRC's operational approaches, its interaction with local dynamics, and its role in upholding international humanitarian law, the research provides insights into how these principles are tested in conflict environments and their significance amidst deepening crises; it also offers implications for future humanitarian interventions and information regarding the effectiveness of principled humanitarian action.

Method(s):

This study adopts a qualitative research approach to deeply examine the ICRC's activities in Gaza within the framework of humanitarian principles. The research design utilized is case study analysis, which allows for a detailed examination of a specific event or situation. The ongoing armed conflict in the Gaza Strip was chosen as a case study due to its ability to concretely demonstrate how humanitarian principles are tested under real-world conditions. Data for the study were collected through documentary analysis, including official ICRC reports and publications, UN and other international humanitarian field reports, human rights organizations' documents, international humanitarian law texts, relevant academic literature, and reliable media sources. The collected data were evaluated using content analysis and thematic analysis

techniques. The study's limitations include its reliance on existing literature and accessible documentary sources.

Findings:

Analyses conducted within this study indicate that the ICRC's activities in Gaza face significant challenges within the framework of its principles of humanity, impartiality, neutrality, and independence. The findings reveal that increasing security risks, the shrinking humanitarian space, and the politicized environment significantly hinder aid delivery and protection activities. Particularly, the delicate balance in interactions with parties to the conflict makes it challenging to uphold the principle of neutrality. Furthermore, it has been observed that international humanitarian law is frequently violated regarding the protection of civilians and access to basic needs, and the ICRC has a limited impact against these violations. Emerging criticisms question the ICRC's effectiveness on the ground and its capacity to intervene in crises.

Conclusion and Discussion:

This study critically evaluated the ICRC's activities in the Gaza Strip within the framework of humanitarian principles, revealing the theoretical and practical challenges principles face in conflict environments. The main inference is that upholding humanitarian principles in highly politicized and insecure regions like Gaza remains a continuous struggle. The study highlights the ICRC's limited effectiveness on the ground and its exposure to criticism, despite its efforts to maintain impartiality and independence. This research significantly contributes to the literature on the flexibility and adaptation of humanitarian principles, demonstrating the importance of preserving humanitarian space through the Gaza case. A key limitation of the study is its reliance solely on documentary analysis. Future research could more comprehensively examine the effectiveness of humanitarian aid operations through in-depth interviews with field actors and quantitative data analysis.

Geliş/Received: 11/06/2025
Kabul/Accepted: 25/10/2025
Araştırma Makalesi / Research Article

ISSN: 2547-9725

FINANSAL VARLIKLARDA NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Murat KAYA *

Hidayet GÜNEŞ **

Öz

Finansal karar verme aşamasında yatırımcılar pek çok değişken ve göstergeyi dikkate almaktadırlar. Bunları takip etmelerinin en önemli nedeni is optimum şekilde tasarruflarını yönetebilmektir. Küresel piyasaları etkileyebilecek öncü göstergelerden olan VIX ve Dolar endeksinin izlenmesi sonucunda yatırımcılar finansal varlıkların fiyatlarındaki değişimlere uyum sağlayabileceklerdir. Bu çalışma VIX endeksi, Dolar endeksi, Ons altın, Ons gümüş ve Ons platin değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisinin tespiti üzerine odaklanmaktadır. Değişkenler 01.01.2015 ile 31.12.2019 tarihleri arası Covid öncesi dönem ve 01.01.2020 ile 25.04.2025 tarihleri arası Covid ve sonrası dönem olarak ikiye ayrılmıştır. Böyle bir ayırma gidilmesinin sebebi Covid 19 pandemisinin değişkenler üzerindeki nedensellik etkisini daha belirgin olarak görebilmek içindir. Değişkenlerin günlük kapanış değerleri üzerinden Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır. Covid öncesi dönemde değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Covid ve sonrası dönemde ise VIX endeksi ile Dolar endeksi, Ons altın ve Ons gümüş; Dolar endeksi ile Ons altın; Ons altın ile Ons platin arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Ons platin ile VIX endeksi ve Dolar endeksi arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ortaya konulmuştur. Çalışma sonuçlarının yatırımcıların portföylerini şekillendirme aşamalarında yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ve yönüne göre portföy seçiminin yapılması optimum portföy oluşturulmasına yardımcı olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: VIX Endeksi, Kıymetli Metaller, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

JEL Kodu: G11, G15.

* Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, mkaya@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5988-0773

** Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, hgunes@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9826-9862

Analysis Of Causality Relationship In Financial Assets

Abstract

Investors take into account many variables and indicators during the financial decision-making process. The most important reason for following these is to be able to manage their savings in an optimum way. As a result of monitoring the VIX and Dollar index, which are leading indicators that can affect global markets, investors will be able to adapt to changes in the prices of financial assets. This study focuses on determining the causality relationship between the VIX index, Dollar index, Ounce Gold, Ounce Silver and Ounce Platinum variables. The variables are divided into two as the pre-Covid period between 01.01.2015 and 31.12.2019 and the Covid and the post-Covid period between 01.01.2020 and 25.04.2025. The reason for making such a distinction is to see the causality effect of the Covid 19 pandemic on the variables more clearly. Toda-Yamamoto causality test was applied on the daily closing values of the variables. In the pre-Covid period, no causal relationship was found between the variables. In the Covid and post-COVID period, it has been determined that there is a bidirectional causality relationship between the VIX index and the Dollar index, ounce gold and ounce silver; the Dollar index and ounce gold; ounce gold and ounce platinum. It has been revealed that there is a one-way causality relationship between ounce platinum and the VIX index and the Dollar index. It is thought that the results of the study may help investors in shaping their portfolios. Selecting a portfolio according to the causality relationship and direction between variables may help create an optimum portfolio.

Keywords: VIX Index, Precious Metals, Toda-Yamamoto Causality Test

JEL Codes: G11, G15.

1. GİRİŞ

Finansal kesimler almış oldukları finansal kararlarda yanılma payını en aza indirmek için çaba göstermektedirler. Günümüz teknoloji çağında bilgiye ulaşmanın hızlı, piyasalar arasındaki etkileşimin daha çabuk ve etkili olduğu gerçeği, elde edilen gelirin daha etkin ve doğru bir şekilde yönetilebilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Piyasalara etki edebilecek bir bilginin hızlı bir şekilde edinilebilmesi kadar gelen bilginin sebep ve sonuçlarının da doğru bir şekilde tasnif edilmesi ve yorumlanması gerekmektedir. Alınmış olan bilginin doğru olmasının yanında o bilgiyi doğru bir şekilde kullanmak da bireyin kendini finansal anlamda geliştirebilmesiyle mümkün olmaktadır.

Piyasa katılımcılarının dikkatle takip ettikleri göstergelerden bir tanesi volatilité endeksi veya korku endeksi olarak da anılan VIX endeksidir. Bu endeks, zımni volatilitéyi

yani gelecekte olabilecek volatilité beklentilerini dikkate alarak bir ölçüm gerçekleştirmektedir. S&P 500’de yer alan hisse senetlerinin fiyatları üzerinden hesaplanan bu endeks 30 değerinin üzerinde olduğuunda yüksek, 20 değerinin altında olduğuunda ise düşük olarak tanımlanmaktadır. 30 değerinin üzerine çıkıldığında piyasada olumsuz bir durumun olduğu, finansal piyasalarda belirsizlik ortamının hâkim rol üstlendiği değerlendirilmektedir. 20 değerinin altında olması ise piyasaların normal düzeninde işlem gördüğu ve yatırımcılara endişe edecek bir durumun olmadığını ifade etmektedir (Tunçel vd., 2021: 1071). Hesaplaması hisse senedi üzerinden gerçekleşmekle birlikte piyasada yer alan pek çok finansal varlık fiyatlamasıyla bağlantılı olduğu düşünülmektedir. İfade etmek gerekirse VIX endeksinde hızlı bir yükseliş sonucunda öncelikle kıymetli metaller üzerinde negatif bir etkisinin olduğu; genel emtialar, hisse senedi piyasaları gibi dünya ülkelerini de doğrudan etkileyebilecek sonuçlarının görülebildiği geçmiş dönemlerde pek çok kez tecrübe edilmiştir.

Dolar endeksi çalışmanın diğér değişkenlerinden bir tanesidir. Dünyada pek çok finansal varlığın fiyatı USD (Amerikan Doları) üzerinden hesaplanmaktadır. Dolayısıyla tüm dünyada kabul görmüş para biriminde meydana gelen değişiklikler piyasa katılımcıları tarafından dikkate alınmaktadır. Bu endeksin yükselmesi, Doların diğér para birimlerine karşı güçlendiğini belirtmektedir. Dolayısıyla Doların değerinin diğér para birimlerine karşı arttığı ve piyasa oyuncularının Dolara yöneldiği şeklinde görüş bildirilmektedir. Piyasa oyuncuları böyle durumlarda bazı finansal varlıklardan paralarını çekerek Dolara geçmektedirler. Bu durumda o finansal varlığın fiyatında düşüş meydana gelirken Doların değerinde bir artış ortaya çıkmaktadır. Tersî durumda ise piyasa oyuncuları ellerindeki Doları satarak farklı finansal varlıklara geçiş yapmaktadırlar. Bu işlemlerin sonucunda Doların değeri düşerken diğér finansal varlıkların fiyatları yükselmektedir.

Piyasa oyuncularının güvenli liman olarak dikkate alıp portföylerinde yer verdikleri finansal varlıkların en önemlileri kıymetli metallerdir. Farklı sanayi dallarında endüstriyel amaçla kullanılmalarının yanında piyasa oyuncularının portföy

çeşitlendirme, riskten korunma gibi amaçlarla da yatırım yapmaları bu varlıkların önemini artırmaktadır. Altın özelinde bakıldığında Merkez Bankalarının rezerv biriktirme ve güçlendirme anlamında alımlar yapması, altına olan talep ve arz durumlarını yakından etkilemektedir (Medetoğlu & Doğru, 2022: 748). Küresel anlamda yaşanan yüksek enflasyon dönemlerinde de kıymetli metaller enflasyondan korunma aracı olarak görülmektedir. Ayrıca belirsizlik ve kriz dönemlerinde de piyasa oyuncuları tarafından portföylerindeki ağırlıkları artırılan finansal varlıklar olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Dumlupınar & Kocabıyık, 2023: 242).

Çalışmada yararlanılan değişkenler özelinde bakıldığında genel kabul görmüş kanıya göre VIX endeksinde meydana gelen değişimin Dolar Endeksi ve kıymetli metaller üzerinde etkisinin yüksek olduğu; Dolar endeksinde meydana gelen değişimin kıymetli metaller üzerinde etkisinin de aynı şekilde yüksek olduğudur. Dolayısıyla VIX endeksinden Dolar Endeksi ve kıymetli metallere doğru; Dolar Endeksinden kıymetli metallere doğru bir nedensellik ilişkisinin çıkması yönündedir. Dolar endeksi ile VIX endeksinin doğrudan birbirilerini etkilemesinden ziyade dolaylı yollardan birbirilerini etkileme ihtimallerinin olmasından dolayı karşılıklı nedensellik ilişkisi çıkma ihtimali mevcuttur. Kıymetli metaller içerisinde ise Ons Altın fiyatlarının diğer kıymetli metaller üzerinde etkisinin olması muhtemeldir.

Bu çalışma VIX endeksi, Dolar endeksi, Ons Altın, Ons Gümüş ve Ons Platin değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisini iki farklı tarih aralığını dikkate alarak gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Birinci dönem 1 Ocak 2015 ile başlayıp 31 Aralık 2019 ile sona bulmakta ve Covid öncesi dönem olarak ifade edilmektedir. İkinci dönem ise 1 Ocak 2020 ile 25 Nisan 2025 tarihleri arasını kapsayan Covid ve sonrası olarak belirtilen dönemi işaret etmektedir. Değişkenlere ait ham veriler üzerinden günlük kapanış değerleri dikkate alınarak analizler gerçekleştirilmiştir. Kıymetli metaller ile VIX endeksi arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar literatürde mevcut olmakla birlikte Dolar endeksinin de analizlere dahil edildiği çok fazla çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu çalışmada Dolar endeksi de analiz edilecek değişkenlere dahil edilerek

literatürdeki derinliğin arttırılması amaçlanmaktadır. Bu sayede piyasa oyuncuları ortaya çıkan sonuçları dikkate alarak portföylerini şekillendirebileceklerdir.

Çalışma giriş bölümü ile başlayıp, literatür taraması, ekonometrik yöntem, veri seti ve bulgular ile sonuç bölümlerinden meydana gelmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Finans literatüründe finansal varlıklar ile kıymetli metal fiyatları arasındaki ilişkiyi farklı boyutları ile analiz eden çalışmalar mevcut olup aşağıda bu çalışmalardan bazılarına ilişkin özet bilgilere yer verilmiştir.

Batten vd. (2010), çalışmalarında altın, gümüş, platin ve paladyum fiyatlarının volatilité yapısını ve makroekonomik belirleyicilerini Ocak 1986 ile Mayıs 2006 dönemleri arasına ait aylık verileri kullanarak analiz etmişlerdir. VAR modeli bulguları, altın fiyatlarındaki oynaklığın 1986-1995 dönemi arasında parasal değişkenlere karşı 1996-2006 döneminde ise hisse senedi piyasalarındaki oynaklığa duyarlı olduğunu göstermiştir. Ayrıca bulgular, gümüş fiyatlarındaki oynaklığın her iki dönemde de finansal veya parasal şoklara duyarlı olmadığını ortaya koymuştur.

Baur & McDermott (2010), çalışmalarında altının, başlıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hisse senetlerine karşı güvenli bir liman olduğu hipotezini 1979 ile 2009 yılları arasına ait verileri kullanarak test etmişlerdir. GARCH modeli bulguları, altının başlıca Avrupa piyasaları ve ABD için güvenli bir liman olduğunu, ancak Avustralya, Kanada, Japonya ve BRIC ülkeleri gibi gelişmekte olan piyasalar için güvenli bir liman olmadığını göstermiştir.

Sarı vd. (2011), çalışmalarında altın, gümüş, petrol, döviz kuru ve VIX endeksi arasındaki ilişkiyi 01.02.2003 ile 08.10.2009 tarihler arasına ait verileri kullanarak analiz etmişlerdir. VAR modeli bulguları, altın, döviz kurları ve VIX endeksinin petrol fiyatlarını etkilediğini ayrıca VIX endeksinin petrol, altın ve gümüş fiyatları üzerinde ekonomik olarak uzun vadeli önemli bir etkisinin olduğunu göstermiştir.

Jubinski & Lipton (2013), çalışmalarında VIX endeksi, altın, gümüş ve petrol vadeli işlem getirileri arasındaki ilişkiyi 02.01.1990 ile 31.12.2010 tarihleri arasına ait verileri kullanarak analiz etmişlerdir. GARCH modeli bulguları, her üç emtia için vadeli işlem getirilerinin VIX endeksinden önemli ölçüde etkilendiğini ayrıca altın ve gümüşün VIX endeksi ile ilişkisinin pozitif yönlü olduğunu göstermiştir. Bu sonuç, hisse senedi piyasalarında oynaklığın artması durumunda kıymetli metallerin satın alınabilecek güvenli limanlar olduğu şeklindeki yatırımcı algısını desteklemiştir.

Çelik vd. (2018), çalışmalarında altın ve ham petrol getirileri ile BIST-100, BOVESPA, BSESN, JKSE ve INVSFA-40 endeksi arasındaki getiri ve volatilité yayılımını 01.02.2006 ile 30.07.2015 tarihleri arasına ait gün sonu verilerini kullanarak analiz etmişlerdir. VAR-EGARCH modeli bulguları, altın getirisinden BIST-100, BOVESPA, BSESN, JKSE endekslerine pozitif, Brent petrol getirisinden BIST-100, BOVESPA, BSESN endekslerine ise negatif getiri yayılımı olduğunu göstermiştir.

Bhatia vd. (2018), çalışmalarında altın, gümüş, platin ve paladyum spot fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisini Nisan 2000 ile Temmuz 2016 dönemleri arasına ait günlük verileri kullanarak analiz etmişler ve kantil nedensellik testi bulguları, kıymetli metal fiyatları arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu, nedensellik ilişkilerinin ortalama ve varyans açısından farklılaştığını ayrıca kriz dönemlerinde kıymetli metal fiyatları arasındaki nedenselliğin zayıf olduğunu göstermiştir.

Bilgin vd. (2018), altın fiyatını etkileyen makroekonomik faktörleri analiz ettikleri çalışmalarında Ocak 1997 ile Mayıs 2017 dönemleri arasına ait verileri kullanmışlardır. ARDL sınır testi bulguları, artan ekonomik ve politik belirsizliğin altın fiyatlarındaki artışa katkıda bulunduğunu buna karşılık, ekonomik politika koşullarının iyileştiği durumlarda altın fiyatlarının düşme olasılığın daha düşük olduğunu göstermiştir.

Ghorbel (2018), çalışmasında altın fiyatı ve gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasaları ile VIX endeksi oynaklıkları arasındaki etkileşimi araştırmış ve analiz bulguları, yatırımcı güven şoklarının altın ve gelişmekte olan hisse senedi piyasalarının oynaklıklarını önemli ölçüde etkilediğini ayrıca

stres döneminde altın-VIX ve altın-gelişmekte olan hisse senedi piyasası çiftleri arasında dinamik koşullu korelasyonda keskin bir düşüş olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar, korku duygusu ve karamsarlığın hisse senedi piyasalarına hâkim olduğu zamanlarda yatırımcıların korunma amaçlı altın piyasasına yöneldiğini ifade etmektedir.

Das vd. (2019), çalışmalarında jeopolitik riskin kıymetli metal getirileri üzerindeki etkisini Ocak 1985 ile Aralık 2017 dönemleri arasına ait verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz bulguları, jeopolitik risklerdeki artışın altın getirilerini arttırırken gümüş, platin ve paladyum getirilerini ise azalttığını ayrıca jeopolitik risklerden en çok etkilenen kıymetli metalin paladyum olduğunu göstermiştir.

Dutta vd. (2019), çalışmalarında ham petrol ile kıymetli metal (altın ve gümüş) ve altın madenciliği hisseleri arasındaki eşbütünleşme ve doğrusal olmayan nedensellik ilişkisini 16.03.2011 ile 30.06.2017 tarihleri arasına ait verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz bulguları, doğrusal olmayan ARDL modellerinin petrol ve kıymetli metal piyasaları arasındaki uzun vadeli ilişkileri başarıyla belirlediğini buna karşılık doğrusal ARDL yaklaşımının ise bunu çoğunlukla başaramadığını göstermiştir. Ayrıca doğrusal olmayan Granger nedensellik testinden elde edilen sonuçlar, ham petrol ve altın piyasaları arasında çift yönlü ve simetrik bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Qadan (2019), çalışmasında VIX endeksi ile kıymetli metal fiyatları arasındaki ilişkiyi Ocak 1990 ile Temmuz 2018 dönemleri arasına ait verileri kullanarak analiz etmiştir. GJR-GARCH ve nedensellik testi bulguları, kıymetli metallerin fiyatlarının ve oynaklığının, hisse senedi piyasalarında hâkim olan yatırımcıların ekonomik belirsizliğinden ve risk iştahından kaynaklanan şoklar tarafından yönlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Al-Yahyaee vd. (2020), çalışmalarında kıymetli metallerin (altın ve gümüş) ve demir dışı metallerin (alüminyum, bakır, kurşun ve çinko) fiyat getirileri arasındaki eş hareketleri 23.03.1997 ile 02.02.2018 tarihleri arasına ait verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz bulgularına göre, gümüş,

bakır, çinko ve kurşunun volatilité alıcı, altın ve alüminyumun ise volatilité yayıcı özellik gösterdiği belirlenmiştir.

Huynh (2020), EPU ve VIX endeksi ile kıymetli metal fiyatları arasındaki nedensellik ilişkilerini analiz ettiği çalışmasında analiz bulguları, altının belirsizliğe karşı korunmak için güvenli liman olduğunu, kıymetli metallerin EPU ve VIX endeksini etkilediğini ayrıca kıymetli metallerin EPU şoklarına karşı direnç gösterirken VIX endeksinden gelen şoklardan daha çok etkilendiklerini göstermiştir.

Chaudhry & Bhargava (2020), VIX endeksi ile kıymetli metaller arasındaki volatilité yayılımını analiz ettikleri çalışmalarında, VIX endeksinden kıymetli metallere volatilité yayılımı olduğu ayrıca bu etkinin gümüş ve platin için asimetrik özellik gösterdiği bulgularına ulaşmışlardır.

Erol & Aytekin (2020), çalışmalarında kıymetli metaller ile VIX endeksi, Dow Jones endeksi, BIST-100 endeksi, USD/JPY paritesi ve ABD 10 yıllık tahvil faiz oranı arasındaki nedensellik ilişkilerini 01.08.2010 ile 31.03.2020 tarihleri arasına ait günlük veri setlerini kullanarak analiz etmişlerdir. Granger nedensellik testi bulguları, çift yönlü nedensellik ilişkisinin altın ile platin ve paladyum arasında olduğunu, tek yönlü nedenselliğin ise altından gümüş ve Dow Jones endeksine ayrıca Brent Petrol ve ABD 10 yıllık tahvil faizinden altına doğru olduğunu göstermiştir.

Tanin vd. (2021), çalışmalarında farklı varlık sınıflarının oynaklık endekslerinin, Covid-19 salgını öncesinde ve sırasında, altının güvenli liman olma özelliğini azaltıp azaltmadığını analiz etmişlerdir. Analiz bulguları, gelişmekte olan piyasalardaki oynaklığın altın fiyatları üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığını buna karşılık altın fiyatlarında uzun hafızanın olduğunu ayrıca oynaklıkların, normal ekonomik koşullar altında altın fiyatlarını ağırlıklı olarak artırırken, kriz dönemlerinde ise altının güvenli liman olma özelliğini azalttığını göstermiştir.

Tunçel vd. (2021), çalışmalarında VIX endeksi, altın, gümüş, platin ve paladyum arasındaki nedensellik ilişkilerini 10.01.2014 ile 02.01.2020 tarihleri arasına ait günlük verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Toda-Yamamoto nedensellik testi

bulguları, VIX endeksinden altın, platin ve paladyuma doğru tek yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir.

Adamkovičová & Gimerský (2021), çalışmalarında altın ve gümüş fiyatlarının farklı ekonomik göstergeler ile ilişkilerini Şubat 1992 ile Ağustos 2021 dönemleri arasına ait verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Regresyon analizi bulguları, Dolar endeksinin altın ve gümüş üzerinde ayrıca VIX endeksinin altın fiyatları üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğunu ancak gümüş fiyatları üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını göstermiştir.

Umar vd. (2021), endüstriyel metaller, kıymetli metaller ve petrol fiyatları arasındaki dinamik getiri ve volatilité ilişkilerini analiz ettikleri çalışmalarında 02.01.2009 ile 17.07.2020 tarihleri arasına ait verileri kullanmışlardır. Analiz bulguları, değişkenler arasındaki toplam dinamik bağlantının zamanla değişen nitelikte olduğunu ayrıca platinin volatilité alıcı özellik gösterdiğini ortaya koymuştur.

Mensi vd. (2022), çalışmalarında altın, gümüş, platin, paladyum vadeli işlem fiyatları ile 6 farklı döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz bulguları, bağımlılık ilişkisinin döviz kurları arasında pozitif, kıymetli metaller arasında ise negatif olduğunu göstermiştir. Ayrıca çalışmada, altın ve gümüşün diğer değişkenlere volatilité yaydığı, paladyumun ise volatilité alıcısı olduğu tespit edilmiştir.

Kandemir & Gökgöz (2022), Bitcoin, altın, gümüş, ham petrol, emtia endeksi ve enerji emtiaları endeksine ilişkin 17.09.2014 ile 24.11.2021 tarihleri arasına ait günlük verileri kullanarak değişkenler arasındaki volatilité yayılımını analiz etmişlerdir. DCC-GARCH modeli bulguları, Bitcoin ile gümüş hariç diğer emtialar arasında negatif yönlü, emtialar arasında ise pozitif yönlü etkileşim olduğunu göstermiştir.

Kılıç & Özyürek (2022), VIX endeksi ile vadeli işlem piyasaları arasındaki nedensellik ilişkilerini 01.01.2012 ile 21.11.2021 tarihleri arasına ait verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Hatemi-J asimetrik nedensellik testi bulgularına göre, VIX endeksinden BIST-30 endeksine doğru pozitif yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Kubar & Döger Toprak (2022), kripto para birimleri ile emtia fiyatları arasındaki eş bütünleşme ve nedensellik ilişkilerini analiz ettikleri çalışmalarında 02.01.2020 ile 03.12.2021 tarihleri arasına ait verileri kullanmışlardır. Johansen eşbütünleşme testi bulguları, Binance Coin, Litecoin, Chainlink, Bitcoin Cash ile ons altın, platin, gümüş, ham petrol ve Brent petrol fiyatlarının uzun dönemde birlikte hareket ettiğini ayrıca Granger nedensellik testi bulguları ise değişkenler arasında nedensellik ilişkilerinin olmadığını göstermiştir.

Medetoğlu & Doğru (2022), altın, gümüş, platin ve paladyum arasındaki nedensellik ilişkilerini 01.01.2015 ile 30.09.2021 tarihleri arasına ait verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Toda-Yamamoto nedensellik testi bulgularına göre altın ile gümüş arasında çift yönlü, paladyumdan gümüşe ve platinden paladyuma doğru ise tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Sertkaya (2022), VIX endeksi, altın, petrol ve buğday fiyatları arasındaki ilişkileri incelediği çalışmasında, 2015:01 ile 2022:02 dönemleri arasına ait haftalık verileri kullanmıştır. VIX endeksinin bağımlı değişken kabul edildiği ARDL sınır testi bulgularına göre, VIX endeksi ile emtialar arasında uzun dönem ilişkisi bulunmakta olup altın fiyatlarının VIX endeksini pozitif yönde etkilemesine karşılık petrol fiyatlarının ise negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Wang vd. (2023), çalışmalarında petrol fiyatları ve ABD doları kurunun altın, gümüş, platin ve paladyum üzerindeki etkisini 01.01.2013 ile 05.05.2023 tarihleri arasına ait verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Kantil regresyon analizi bulguları, petrol fiyatlarının kıymetli metal getirilerini olumlu etkilerken döviz kuru hareketlerinin ise olumsuz etkilediğini göstermiştir.

Hapau (2023), çalışmasında VIX endeksi ile Brent petrol ve altın fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisini Ocak 2013 ile Mayıs 2023 dönemleri arasına ait aylık verileri kullanarak analiz etmiştir. Granger nedensellik testi bulguları VIX endeksinden petrol ve altın fiyatlarına doğru nedensellik olduğunu göstermiştir. Etki-tepki analizi bulguları ise, VIX

endeksinde artan şoklara karşılık petrol fiyatlarının belirgin şekilde düşüş gösterdiğini, altın fiyatlarının ise kalıcı olmamakla birlikte düştüğünü göstermiştir.

Akbulaev (2023), çalışmasında altın, gümüş, petrol ve doğalgaz fiyatları arasındaki nedensellik ilişkilerini Covid pandemi dönemi ve öncesine ait verileri kullanarak karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. ARDL sınır testi bulguları, petrol ve doğalgaz fiyatlarının gerek pandemi döneminde gerekse öncesinde, altın ve gümüş fiyatları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Özçelebi vd. (2023), çalışmalarında sistemik finansal stres göstergelerinin altın ve gümüş fiyat getirileri üzerindeki etkilerini 28.09.2012 ile 27.01.2023 tarihleri arasına ait haftalık verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Çok ölçekli kantil Granger nedensellik testi sonuçları, sistemik finansal stres göstergelerindeki büyük negatif/pozitif değişimlerin, altın ve gümüş fiyatları üzerinde değerli metallerin güvenli liman olma rolünü etkileyebilecek ölçüde etkilere sahip olduğunu göstermiştir. Analiz bulgularına göre, sistemik finansal stresteki artışlar, altının güvenli liman olma rolünü güçlendirirken, finansal strese yol açan koşulların ortadan kalkması, kısa vadede gümüş fiyatlarının düşmesine neden olmaktadır.

Dumlupınar & Kocabıyık (2023), kıymetli metaller ve farklı makroekonomik değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini 09.07.2012 ile 15.09.2020 tarihleri arasına ait verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Toda-Yamamoto nedensellik testi bulguları, paladyumun altın ve platin fiyatları üzerinde etkili olduğunu ayrıca altın fiyatlarının gümüş, platin ve paladyum fiyatlarında nedensellik etkisi gösterdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca VIX endeksinin kıymetli metallerin fiyatları üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Guo vd. (2024), bulaşıcı hastalık kaynaklı hisse senedi piyasalarındaki volatilitenin kıymetli metaller üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında, Ocak-1997 ile Şubat 2022 dönemleri arasına ait günlük verileri kullanmışlardır. Parametrik olmayan nedensellik testi bulguları, bulaşıcı hastalıklarla ilişkili olarak meydana gelen hisse senedi piyasalarındaki oynaklığın kıymetli metal fiyatları üzerinde

önemli bir etkisinin olduğunu ayrıca altının en çok etkilenen kıymetli metal olduğunu göstermiştir.

Duran vd. (2024), çalışmalarında altın, gümüş, platin ve S&P-500 endeksi arasındaki volatilité yayılımlarını analiz etmişlerdir. TGARCH ve DCC GARCH modeli bulguları, değişkenler arasında volatilité yayılımı olduğunu göstermiş olup bu durumun kriz dönemlerinde farklılaştığı tespit edilmiştir. Son 15 yılda yaşanan küresel ekonomik kriz, borç krizi ve Covid-19 krizinin altın ile S&P500 endeksi arasındaki korelasyonu ciddi ölçüde etkilemediği belirlenirken, gümüş, platin ve S&P 500 endeksi arasındaki korelasyonu ise arttırdığı tespit edilmiştir.

Karim vd. (2024), çalışmalarında hisse senedi piyasaları, Bitcoin, altın, gümüş ve petrol fiyatları arasındaki volatilité yayılımını Covid-19 Pandemisi ve öncesi dönemi karşılaştırarak analiz etmişlerdir. MGARCH-DCC modeli bulguları, petrol fiyatlarının pandemi dönemi ve öncesinde önemli volatilité yayıcısı olduğunu ayrıca pandemi döneminde Bitcoin, altın ve gümüş fiyatları arasındaki korelasyonun arttığını göstermiştir.

Çalışma ile birlikte küresel piyasaların dikkatle takip ettiği VIX ve Dolar endeksi değişkenlerinin Ons değeri üzerinden kıymetli metallere olan nedensellik ilişkisinin araştırılması, ilgili literatüre derinlik katmasının yanında farklı finansal varlıkların portföylere eklenmesi sonucunda ortaya çıkabilecek değişikliklerin de görülebilmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun yanında iki farklı dönemi analiz ederek Covid öncesi duruma göre değişkenler arasında nasıl bir farklılaşma olduğunu göstermesi açısından da yatırımcılara yardımcı olabileceği öngörülmektedir.

3. EKONOMETRİK YÖNTEM

Çalışmada değişkenlerin durağan olup olmadıklarının tespiti için yapısal kırılmayı dikkate alan ve almayan birim kök testleri kullanılmıştır. Yapısal kırılmayı dikkate almayan ADF (Genişletilmiş Dickey Fuller) ve PP (Phillips-Perron); yapısal kırılmayı dikkate alan LS (Lee Strazicich) ve ZA (Zivot-Andrews) birim kök testleri üzerinden durağanlık tespiti yapılmıştır.

Ayrıca değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin analizi için ise Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır.

Toda-Yamamoto nedensellik testi (1995), değişkenlerin durağanlık seviyeleri ve değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisine bakılmadan nedensellik analizi yapılmasına imkân veren bir analiz olarak literatürdeki yerini almıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testi, gecikmesi arttırılmış VAR modeline $(k+d_{\max})$ dayanmakta olup farklı durağanlık seviyelerindeki değişkenlerin analizi için kullanılmaktadır. Toda-Yamamoto nedensellik testinin ekonometrik modeli ve hipotezleri aşağıda gösterilmekte olup denklemlerde k , VAR modelinden ulaşılan uygun gecikme uzunluğunu, $d_{\max}$ ise; maksimum bütünleşme derecesini ifade etmektedir (Akkuş, 2021: 289-290).

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_{2i} X_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_{2i} Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

H_0 : Y'den X'e doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 : Y'den X'e doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.

4. VERİ SETİ VE BULGULAR

Çalışmada kullanılan veri seti ve yapılan analizlerden elde edilen bulgular bu başlık altında açıklanmaktadır. Değişkenler 01.01.2015 ile 31.12.2019 tarihleri arası Covid öncesi dönem ve 01.01.2020 ile 25.04.2025 tarihleri arası Covid ve sonrası dönem olarak ikiye ayrılmıştır. Böyle bir ayrıma gidilmesinin sebebi Covid 19 pandemisinin değişkenler üzerindeki nedensellik etkisini daha belirgin olarak görebilmek içindir. Değişkenlerin ham verileri üzerinden günlük kapanış değerleri alınarak analizler gerçekleştirilmiştir. Değişkenlere ait değerler investing.com adresinden elde edilmiştir. Ulaşılan bulgular, değişkenlere ait; istatistiki bilgi çıktıları, birim kök testleri çıktıları, AR polinom çemberi, VAR modeli için gecikme uzunluğu tespiti çıktıları ve son olarak Toda-Yamamoto test sonuç çıktıları sıralaması ile aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1. Değişkenlere Ait 2015-2020 Arası İstatistiki Bilgi Çıktıları

	VIX Endeksi	Dolar Endeksi	Ons Altın	Ons Gümüş	Ons Platin
Ortalama	15.15258	96.15357	1265.850	16.35905	944.6351
Maksimum	40.74000	103.3000	1552.600	20.62700	1277.800
Minimum	9.140000	88.59000	1051.740	13.71000	763.0000
Standart Sapma	4.306887	2.743505	99.32388	1.367255	103.1502
Çarpıklık	1.510690	-	0.544909	0.406506	0.780165
Basıklık	6.312312	3.233571	3.522390	3.078012	3.397809
Jarque- Bera	1092.108	14.59768	79.35899	36.24429	140.8800
Olasılık	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Gözlem Sayısı	1304	1304	1304	1304	1304

Analiz edilen değişkenlere ait 2015- 2020 arası tanımlayıcı istatistiki bilgi çıktıları Tablo 1’de gösterilmiştir. Değişkenlerin ham verileri üzerinden analizler gerçekleştirildiği için değerler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Ortalama değeri en yüksek olan Ons Altın olurken VIX endeksi en düşük değere sahiptir. Dolar endeksi hariç diğer finansal varlıklar sağa çarpık yapıdadır.

Tablo 2. Değişkenlere Ait 2020-2025 Arası İstatistiki Bilgi Çıktıları

	VIX Endeksi	Dolar Endeksi	Ons Altın	Ons Gümüş	Ons Platin
Ortalama	21.34643	100.3215	2000.635	24.31360	968.7910
Maksimum	82.69000	114.1100	3424.300	34.83000	1302.790
Minimum	11.86000	89.44000	1471.000	11.98000	586.5100
Standart Sapma	8.181403	5.785000	352.3593	4.250093	97.40994
Çarpıklık	2.476147	-	1.534956	0.032093	0.386563
Basıklık	13.76132	2.017828	4.803347	2.923622	4.386435
Jarque- Bera	8121.675	66.20919	733.6476	0.576053	145.8407

Olasılık	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Gözlem Sayısı	1389	1389	1389	1389	1389

Tablo 2’de analiz edilen değişkenlere ait 2020-2025 arası tanımlayıcı istatistiki bilgi çıktıları verilmiştir. Ortalama değeri en yüksek olan Ons Altın olurken VIX endeksi en düşük değere sahiptir. Dolar endeksi hariç diğer finansal varlıklar sağa çarpık yapıdadır. Dolar endeksi ile Ons gümüş değişkenleri hariç normal dağılım gösterdikleri basıklık ve Jarque-Bera testi sonuçlarından elde edilmiştir.

Tablo 3. Değişkenlere Ait 2015-2020 Arası Birim Kök Testleri Çıktıları

	Düzy				
	VIX Endeksi	Dolar Endeksi	Ons Altın	Ons Gümüş	Ons Platin
ADF	-6.5411 0.0000***	-3.1818 0.0885*	-2.1305 0.5277	-2.7323 0.2236	-2.7963 0.1989
	1. Farkı Alınmış				
	-28.7040 0.0000***	-37.2874 0.0000***	-36.6727 0.0000***	-35.2507 0.0000***	-35.5433 0.0000***
PP	Düzy				
	VIX Endeksi	Dolar Endeksi	Ons Altın	Ons Gümüş	Ons Platin
	-6.1515 0.0000***	-3.1399 0.0975*	-2.2009 0.4881	-2.9228 0.1555	-2.9698 0.1412
	1. Farkı Alınmış				
LS	-43.1411 0.0000***	-37.3857 0.0000***	-36.6679 0.0000***	-35.2573 0.0000***	-35.5673 0.0000***
	Düzy				
	VIX Endeksi	Dolar Endeksi	Ons Altın	Ons Gümüş	Ons Platin
	-6.73633***	-2.44198	-2.913055	-2.665426	-3.26317**
ZA	1. Farkı Alınmış				
	-28.16219***	-5.409621** *	-10.84967** *	-11.63828 ***	-12.10438* **
	Düzy				
	VIX Endeksi	Dolar Endeksi	Ons Altın	Ons Gümüş	Ons Platin
ZA	-6.962004***	-4.845408*	-3.703830	-3.847966	-4.328909
	1. Farkı Alınmış				
	-15.77191***	-37.42325** *	-36.79256** *	-35.40061 ***	-35.70475* **

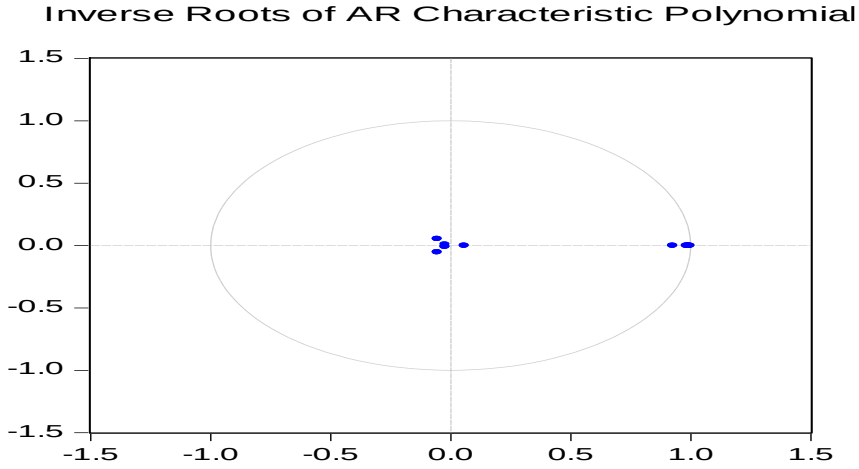
*, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. LS: Lee Strazicich, ZA: Zivot-Andrews, ADF: Genişletilmiş Dickey Fuller, PP: Phillips-Perron.

Tablo 4. Değişkenlere Ait 2020-2025 Arası Birim Kök Testleri Çıktıları

	Düzy				
	VIX Endeksi	Dolar Endeksi	Ons Altın	Ons Gümüş	Ons Platin
ADF	-4.9391 0.0003***	-1.6688 0.7646	0.4539 0.9992	-2.5948 0.2828	-3.3001 0.0666*
	1. Farkı Alınmış				
	-46.0287 0.0000***	-35.2884 0.0000***	-36.7834 0.0000***	-38.5799 0.0000***	-37.1247 0.0000***
PP	Düzy				
	VIX Endeksi	Dolar Endeksi	Ons Altın	Ons Gümüş	Ons Platin
	-5.6509 0.0000***	-1.6734 0.7627	0.7924 0.9998	-2.5698 0.2944	-3.1568 0.0938*
LS	1. Farkı Alınmış				
	-46.1154 0.0000***	-35.2434 0.0000***	-36.8691 0.0000***	-38.6058 0.0000***	-37.5217 0.0000***
	Düzy				
LS	VIX Endeksi	Dolar Endeksi	Ons Altın	Ons Gümüş	Ons Platin
	-3.606615**	-1.604605	-1.225759	-2.678811	-3.016487*
	1. Farkı Alınmış				
ZA	-12.60548***	-17.07798***	-6.426018**	-8.534665***	-24.31846***
	Düzy				
	VIX Endeksi	Dolar Endeksi	Ons Altın	Ons Gümüş	Ons Platin
ZA	-5.71132***	-3.184794	-3.745902	-4.134372	-5.290403**
	1. Farkı Alınmış				
	-12.74489***	-27.34300***	-36.94301**	-22.08750***	-15.81129***

*, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Lee Strazicich, ZA: Zivot-Andrews, ADF: Genişletilmiş Dickey Fuller, PP: Phillips-Perron.

Tablo 3 ve 4'te değişkenlere ait yapısal kırılmayı dikkate alan ve almayan birim kök testi sonuçları verilmiştir. Sonuçlar sabitli ve trendli birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. Her iki dönem için tüm birim kök testi sonuçları düzeyde VIX endeksinin, diğer değişkenlerin ise 1. farkı alınmış halleriyle durağan oldukları tespit edilmiştir. Bu durumda seriler arasında farklı düzeyde durağanlık seviyeleri olduğu ve bu seviyelerin 2. farkta olmadığı belirlendiği için nedensellik testi olarak Toda-Yamamoto testi seriler üzerinde uygulanmıştır. $d_{\max}$ değeri bu çalışmada her iki dönem için de 1 olarak belirlenmiştir.

Şekil 1. Değişkenlere Ait 2015-2020 Arası VAR Modeli İçin AR Polinom Çemberi

VAR modeli için gerekli gecikme uzunluğu tespitine geçilmeden önce bu değişkenlere VAR modelinin uygulanabilme durumu test edilmelidir. Bu aşamada değişkenlere ait AR polinom çemberine ilk olarak bakılmış ve noktaların birim kök çemberi içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Ardından değişkenler arasında otokorelasyon sorunu olmadığı LM testinde 8 gecikme uzunluğuna göre belirlenmiş ve değişen varyans problemi olmadığı da görülmüştür. Bu sonuçlara göre VAR modelinin oluşturulmasına engel bir sorun olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 5. Değişkenlere Ait 2015-2020 Arası VAR Modeli İçin Gecikme Uzunluğu Tespiti Çıktıları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-23893.84	NA	7.16e+09	36.88093	36.90086	36.88841
1	-11459.90	24752.75	34.53413 *	17.73133 *	17.85094 *	17.77622 *
2	-11446.17	27.23143	35.13994	17.74872	17.96800	17.83101
3	-11429.23	33.46613	35.57978	17.76116	18.08011	17.88085
4	-11414.24	29.49620	36.13389	17.77660	18.19523	17.93370

5	- 11394.9 2	37.86958 *	36.45234	17.78536	18.30366	17.97986
6	- 11383.6 8	21.93338	37.23563	17.80661	18.42458	18.03851
7	- 11374.1 6	18.52115	38.13654	17.83049	18.54813	18.09979
8	- 11358.9 4	29.47046	38.71801	17.84558	18.66290	18.15229

Toda-Yamamoto nedensellik testini uygulamadan önce önemli konulardan olan uygun gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Kurulan VAR modeli için farklı bilgi kriterlerinin kaçınıcı gecikmede uygun olduğunu gösteren çıktı Tablo 5'te gösterilmiştir. Uygun gecikme uzunluğunun seçiminde çoğunlukla Akaike bilgi kriterine (AIC) göre karar verilmekle birlikte en çok hangi gecikmede bilgi kriterlerinin anlamlı olduğu durumuna göre de kararlar alınmaktadır. Birinci dönem veri seti için her iki durumda 1. gecikmenin anlamlı olduğu görülmüş ve analizler buna göre gerçekleştirilmiştir. Toda-Yamamoto testinde k değeri 1 olarak dikkate alınmıştır.

Tablo 6. Değişkenlere Ait 2015-2020 Arası Toda-Yamamoto Test Sonuç Çıktıları

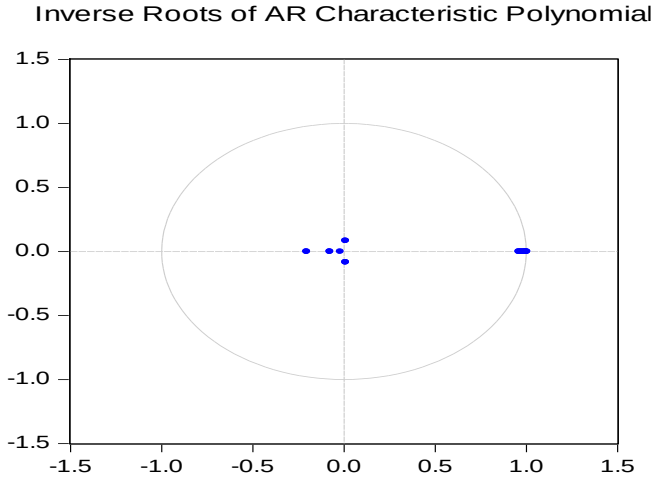
Bağımlı Değişken: VIX Endeksi			
	Ki-kare	df	Olasılık
Dolar Endeksi	0.005267	1	0.9421
Ons Altın	0.057940	1	0.8098
Ons Gümüş	0.950670	1	0.3295
Ons Platin	0.023047	1	0.8793
Bağımlı Değişken: Dolar Endeksi			
VIX Endeksi	0.147860	1	0.7006
Ons Altın	2.593303	1	0.1073
Ons Gümüş	0.007664	1	0.9302
Ons Platin	0.275842	1	0.5994
Bağımlı Değişken: Ons Altın			
VIX Endeksi	0.039755	1	0.8420
Dolar Endeksi	1.129238	1	0.2879
Ons Gümüş	0.089493	1	0.7648
Ons Platin	0.263946	1	0.6074
Bağımlı Değişken: Ons Gümüş			
VIX Endeksi	0.794122	1	0.3729
Dolar Endeksi	2.392729	1	0.1219
Ons Altın	0.127815	1	0.7207
Ons Platin	0.147420	1	0.7010

Bağımlı Değişken: Ons Platin			
VIX Endeksi	1.165538	1	0.2803
Dolar Endeksi	0.514840	1	0.4731
Ons Altın	0.007691	1	0.9301
Ons Gümüş	1.291836	1	0.2557

*, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 6’da analiz edilen değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Toda-Yamamoto testine göre verilmiştir. Covid öncesi dönem (2015-2020) olarak belirtilen dönem içerisinde değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç genel kabul görmüş kanıyla örtüşmemekle birlikte analiz edilen zaman dilimi ve kullanılan değişkenlerden kaynaklı olarak ortaya çıkmış olabilmektedir. Çalışma kapsamında kullanılan dönem içerisinde küresel finans alanında piyasaları derinden etkileyecek olayların olmaması bu durumu açıklayabilme imkânı sunabilmektedir.

Şekil 2. Değişkenlere Ait 2020-2025 Arası VAR Modeli İçin AR Polinom Çemberi

Aynı süreçler ikinci dönem içinde takip edilmiş ve AR polinom çemberi içerisinde tüm noktaların olduğu belirlenmiştir. Daha sonra LM testinde 8 gecikme uzunluğuna göre otokorelasyon sorunu bulunmadığı ve değişen varyans probleminin de olmadığı tespit edilerek VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu aşamasına geçilmiştir.

Tablo 7. Değişkenlere Ait 2020-2025 Arası VAR Modeli İçin Gecikme Uzunluğu Tespiti Çıktıları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	- 29350.0 0	NA	2.00e+12	42.51267	42.53161	42.51976
1	- 15776.2 9	27029.47	6013.112	22.89108	23.00471 *	22.93359
2	- 15709.8 2	131.8919	5662.571	22.83102	23.03933	22.90894 *
3	- 15678.3 7	62.16415	5609.972 *	22.82168 *	23.12468	22.93503
4	- 15653.4 8	49.02736	5610.884	22.82184	23.21953	22.97060
5	- 15630.5 9	44.90577 *	5628.167	22.82490	23.31728	23.00909
6	- 15616.5 8	27.39506	5718.532	22.84082	23.42788	23.06042
7	- 15600.8 2	30.71215	5795.634	22.85419	23.53594	23.10921
8	- 15586.3 6	28.04850	5885.002	22.86946	23.64590	23.15991

VAR modelinde kaçınıcı gecikme uzunluğunun uygun olduğunu belirlemede kullanılan bilgi kriteri sonuçlarını gösteren çıktı Tablo 7’de verilmiştir. Bu dönem için 4 farklı gecikme uzunluğu belirlenmiş ilk olarak AIC bilgi kriteri uygulanmış ve analizler bu bilgi kriteri sonucu olan 3 gecikme uzunluğuna göre gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla Toda-Yamamoto testinde k değeri 3 olarak dikkate alınmıştır.

Tablo 8. Değişkenlere Ait 2020-2025 Arası Toda-Yamamoto Test Sonuç Çıktıları

Bağımlı Değişken: VIX Endeksi			
	Ki-kare	df	Olasılık
Dolar Endeksi	9.637405	3	0.0219**
Ons Altın	6.465144	3	0.0910*
Ons Gümüş	11.99745	3	0.0074***
Ons Platin	2.557967	3	0.4649
Bağımlı Değişken: Dolar Endeksi			
VIX Endeksi	27.23965	3	0.0000***
Ons Altın	7.060968	3	0.0700*
Ons Gümüş	1.509767	3	0.6800
Ons Platin	1.681583	3	0.6410
Bağımlı Değişken: Ons Altın			
VIX Endeksi	36.11383	3	0.0000***
Dolar Endeksi	7.645268	3	0.0539*

Ons Gümüş	4.432923	3	0.2184
Ons Platin	7.517746	3	0.0571*
Bağımlı Değişken: Ons Gümüş			
VIX Endeksi	17.41529	3	0.0006***
Dolar Endeksi	6.891557	3	0.0754*
Ons Altın	4.183499	3	0.2423
Ons Platin	5.660549	3	0.1293
Bağımlı Değişken: Ons Platin			
VIX Endeksi	6.357367	3	0.0955*
Dolar Endeksi	7.415479	3	0.0598**
Ons Altın	12.78350	3	0.0051*
Ons Gümüş	5.005469	3	0.1714

*, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Covid ve sonrası dönemi ifade eden ikinci dönem nedensellik çıktı sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir. VIX endeksinden Dolar endeksi, Ons altın ve Ons gümüşe doğru; Dolar endeksinden VIX endeksi ve Ons altına doğru; Ons altından VIX endeksi, Dolar endeksi ve Ons platine doğru; Ons gümüşten VIX endeksi ve Dolar endeksine doğru; Ons platinden VIX endeksi, Dolar endeksi ve Ons altın değişkenlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre VIX endeksi ile Dolar endeksi, Ons altın ve Ons gümüş; Dolar endeksi ile Ons altın; Ons altın ile Ons platin arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ortaya konulmuştur. Ortaya çıkan sonuçlar genel kabul görmüş kanı ile büyük oranda uyumluluk sergilemektedir. Covid sonrası dönemde önceki döneme göre nedensellik anlamında farklılık ortaya çıkması sonucu, değişkenlerin değerlerinde meydana gelen ani değişikliklerin uzun süre devam etmesi, finansal piyasaları etkileyen sürecin uzaması ve bu sürecin bütün ekonomik birimlere yayılması gösterilebilir.

4. SONUÇ

Yatırımcıların finansal kararlar alırken dikkate aldıkları pek çok değişken ve gösterge bulunmaktadır. Bu göstergeleri takip etmelerinin yegâne sebebi paralarını optimum şekilde yönetebilme isteğidir. VIX endeksi, Dolar endeksi gibi küresel piyasaları etkileyebilecek öncü göstergelerin izlenmesi sonucunda finansal varlıkların fiyatlarındaki değişimlere yatırımcılar daha etkin bir şekilde uyum sağlayabilecektir. Bu durumda portföylerini optimum yönetebilecek ve finansal piyasalardaki değişimlere daha hızlı bir şekilde adapte

olabilecektir. Bu çalışma VIX endeksi, Dolar endeksi, Ons altın, Ons gümüş ve Ons platin değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisinin tespiti üzerine odaklanmaktadır. Veri seti içerisinde Covid 19 pandemisinin yer alması dolayısıyla Covid öncesi dönem ve Covid ve sonrası dönem olacak şekilde iki farklı dilime bölünerek çalışma gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın birinci dönemini belirten Covid öncesi dönemde değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler ve seçilen tarih aralığı dolayısıyla böyle bir sonuç ortaya çıkmış olabilir. Covid ve sonrası diye ifade edilen ikinci dönemde ise her bir değişkenin en az iki değişkenin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin fazla sayıda olduğu belirlenmiştir. VIX endeksi ile Dolar endeksi, Ons altın ve Ons gümüş; Dolar endeksi ile Ons altın; Ons altın ile Ons platin arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada sadece Ons platin ile VIX endeksi ve Dolar endeksi arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ortaya konulmuştur.

Çalışma sonuçları kıymetli metaller arasında bir çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ikinci dönemde tespit etmesi yönüyle Bhatia vd. (2018) ile Medetoğlu & Doğru (2022) tarafından yapılan çalışmalar ile benzerlik göstermektedir. Kıymetli metallerin VIX endeksinden etkilenme durumuna göre Qadan (2019), Huynh (2020), Tunçel vd. (2021) ile Dumlupınar & Kocabıyık (2023) çalışmaları ile benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Bu çalışma özelinde analiz edilen tarihler ve farklı finansal enstrümanların bulunması farklı sonuçların ortaya çıkmasına etki etmiş olabilir. Covid öncesi dönemde herhangi bir nedensellik ilişkisi belirlenemeyip Covid ve sonrası dönemde nedensellik ilişkisinin ortaya çıkması kullanılan değişkenlerden kaynaklı olabilir. Dolayısıyla araştırmacılar aynı tarih diliminde değişken sayısını artırarak veya azaltarak daha farklı sonuçlara ulaşabilirler. Covid pandemisinin yatırımcılar üzerindeki etkisini finansal anlamda değerlendirebilme açısından bu çalışmanın daha sonra gerçekleştirilecek çalışmalara yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Zaman aralığının geniş tutulmasının sebebi bu durumu biraz da olsa açıklayabilme isteğidir.

Çalışma sonuçlarının yatırımcıların portföylerini şekillendirme aşamalarında yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ve yönüne göre portföy seçiminin yapılması optimum portföy oluşturulmasına yardımcı olabilecektir. Analizde kullanılan değişkenlerin içerisine farklı finansal varlıklar eklenerek portföy çeşitlendirilmesi yapılabilir veya daha az değişken kullanılarak da portföy küçültülebilir. Bu durumda nedensellik ilişkisinin değişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Aynı değişkenlerin farklı tarih aralıklarında nasıl bir nedensellik ilişkisi içerisinde yer aldığını tespit ederek yeni bakış açılarının ortaya konması düşünülebilir. Farklı değişkenler ilave edilerek nedensellik durumunun farklılaşıp farklılaşmadığı durumu ortaya konulabilir.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğu yazarlar tarafından beyan edilmektedir. Aksi bir durumun tespiti halinde Akademik İzdüşüm Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Destek ve Teşekkür: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın tüm süreci beyan edilen iki yazar tarafından eşit oranda gerçekleştirilmiştir.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarları olarak herhangi bir çıkar çatışması beyanımız bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Adamkovičová, V. & Gimerský, M. (2021). The Analysis of Factors Affecting Price of Selected Commodities. In SHS Web of Conferences (Vol. 129, P. 03001). EDP Sciences.

Akbulaev, N. (2023). The Impact of Energy Prices on Precious Metals: a Comparison of the SARS-COV2 Period and Prior Period. International Journal of Energy Economics and Policy, 13(2), 433-440.

Akkuş H.T. (2021), Kısa Dönemli İlişki Analizi., İ. Çelik ve S. Bozkuş Kahyaoğlu (Ed). Finansal zaman serisi analizi finansçılar için temel yaklaşımlar. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Al-Yahyaee, K. H., Rehman, M. U., Al-Jarrah, I. M. W., Mensi, W. & Vo, X. V. (2020). Co-Movements and Spillovers Between Prices of Precious Metals and Non-Ferrous Metals: a Multiscale Analysis. *Resources Policy*, 67, 101680.
- Batten, J.A., Ciner, C. & Lucey, B.M. (2010). The Macroeconomic Determinants of Volatility in Precious Metals Markets. *Resources Policy*, 35(2), 65-71.
- Baur, D.G. & Mcdermott, T.K. (2010). Is Gold a Safe Haven? International Evidence. *Journal Of Banking And Finance*, 34(8), 1886-1898.
- Bhatia, V., Das, D., Tiwari, A. K., Shahbaz, M. & Hasim, H. M. (2018). Do Precious Metal Spot Prices Influence Each Other? Evidence From a Nonparametric Causality-in-Quantiles Approach. *Resources Policy*, 55, 244-252.
- Bilgin, M. H., Gozgor, G., Lau, C. K. M. & Sheng, X. (2018). The Effects of Uncertainty Measures on the Price of Gold. *International Review of Financial Analysis*, 58, 1-7.
- Chaudhry, M. K. & Bhargava, V. (2020). Volatility Spillover Effects: VIX and Precious Metals. *The Journal of Wealth Management*, 23(3), 99-111.
- Çelik, İ., Özdemir, A., Gürsoy, S. & Ünlü, H. U. (2018). Gelişmekte Olan Hisse Senedi Piyasaları ile Kıymetli Madenler Arasındaki Getiri ve Volatilité Yayılımı. *Ege Akademik Bakış*, 18(2), 217-230.
- Das, D., Kannadhasan, M. & Bhowmik, P. (2019). Geopolitical Risk and Precious Metals. *Journal of Economic Research*, 24(1), 49-66.
- Dumlupınar, M. & Kocabıyık, T. (2023). Yatırım Aracı Olarak Kıymetli Metaller: Kıymetli Metallerin Fiyatını Etkileyen Unsurlar ve Kıymetli Metallerde Nedensellik İlişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 241-266.
- Duran, E., Grubisic, Z. & Lazic, M. (2024). Volatility Spillover: Garch Analysis of S&P 500's Influence on Precious Metals.

- Journal of Central Banking Theory and Practice, 13(2), 187-211.
- Dutta, A., Bouri, E. & Roubaud, D. (2019). Nonlinear Relationships Amongst the Implied Volatilities of Crude Oil and Precious Metals. *Resources Policy*, 61, 473-478.
- Erol, A. F. & Aytekin, S. (2020) Altın Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Nedensellik Analizi ile İncelenmesi. In *International Congress Of Management, Economy And Policy Icomep'20, Proceedings Book*, 77-89.
- Ghorbel, A. (2018). Does Gold a Safe Haven During the Crisis Period? Explanation by Behavioural Finance for the GCC and BRIC Markets. *International Journal of Markets and Business Systems*, 3(4), 333-361.
- Guo, C., Zhang, X., Raza, S. A. & Masood, A. (2024). Asymmetrical Connectedness Between Infectious Diseases-Related Equity Market Volatility and Prices of Precious Metals. *Resources Policy*, 88, 104470.
- Hapau, R. G. (2023). Capital Market Volatility During Crises: Oil Price Insights, VIX Index and Gold Price Analysis. *Management & Marketing*, 18(3), 290-314.
- Huynh, T. L. D. (2020). The Effect of Uncertainty on the Precious Metals Market: New Insights from Transfer Entropy and Neural Network VAR. *Resources Policy*, 66, 101623.
- Jubinski, D. & Lipton, A. F. (2013). VIX, Gold, Silver and Oil: How do Commodities React to Financial Market Volatility?. *Journal of Accounting and Finance*, 13(1), 70-88.
- Kandemir, T. & Gökgöz, H. (2022). Bitcoin, Emtialar için Çeşitlendiriciden Fazlası Mı? Aralığa Dayalı CDCC-GARCH ile Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 227-240.
- Karim, M. M., Noman, A. H. M., Hassan, M. K., Khan, A. & Kawsar, N. H. (2024). Volatility Spillover and Dynamic Correlation Between Islamic, Conventional, Cryptocurrency and Precious Metal Markets During the Immediate Outbreak of COVID-19 Pandemic. *International*

Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 17(4), 662-692.

- Kılıç, E. & Özyürek, H. (2022). Analysis of the Causality Relationship Between the VIX (fear) Index and Futures Markets. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 40(4), 762-775.
- Kubar, Y. & Toprak, Y. D. (2022). COVID-19 Pandemi Sürecinin Seçilmiş Kripto Paralar ve Emtia Fiyatları Üzerine Etkisi: Ekonometrik bir Analiz. Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi, 6(14), 21-49.
- Medetoğlu, B. & Doğru, E. (2022). Toda-Yamamoto Testi ile Nedensellik İlişkisi Tespiti: Değerli Metaller Üzerine bir Uygulama. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(4), 747-757.
- Mensi, W., Ali, S. R. M., Vod, X. V. & Kang, S. H. (2022). Multiscale Dependence, Spillovers and Connectedness Between Precious Metals and Currency Markets: a Hedge and Safe-Haven Analysis. Resources Policy, 77, 102752.
- Özcelebi, O. Perez-Montiel, J. & Manera, C. (2023), Examination of the Impacts of Systemic Financial Stress Indicators on Precious Metal Prices. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4427314> Or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4427314>
- Qadan, M. (2019). Risk Appetite and the Prices of Precious Metals. Resources Policy, 62, 136-153.
- Sarı, R., Soytaş, U. & Hacıhasanoğlu, E. (2011). Do Global Risk Perceptions Influence World Oil Prices?. Energy Economics, 33 (3), 515-524.
- Sertkaya, B. (2022). Korku Endeksi (VIX) ile Emtia Piyasaları Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (31), 87-103.
- Tanin, T. I., Sarker, A., Hammoudeh, S. & Shahbaz, M. (2021). Do Volatility Indices Diminish Gold's Appeal as a Safe Haven to Investors Before and During the COVID-19 Pandemic?. Journal Of Economic Behavior & Organization, 191, 214-235.

- Toda, H. Y. & Yamamoto, T., (1995) Statistical Inference in Vector Autoregressions With Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*. 66(1-2), 225-250.
- Tunçel, M. B., Alptürk, Y., Yılmaz, T. & Bekçi, İ. (2021). Korku Endeksi (VIX) ile Kıymetli Madenler Arasındaki İlişki Üzerine Ekonometrik bir Çalışma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(3), 1069-1083.
- Umar, Z., Jareño, F. & Escribano, A. (2021). Oil Price Shocks and the Return and Volatility Spillover between Industrial and Precious Metals. *Energy Economics*, 99, 105291.
- Wang, Y., Chen, J. & Ren, X. (2023). Asymmetric Effects of Crude Oil Prices and USD Exchange Rate on Precious Metals Returns: Evidence from Pre and During COVID-19 Outbreak. *Heliyon*, 9(11).

ANALYSIS OF CAUSALITY RELATIONSHIP IN FINANCIAL ASSETS

Extended Summary

Aim:

The fact that in today's technological age, access to information is faster and the interaction between markets is quicker and more effective has revealed the need to manage the income generated more effectively and accurately. In addition to being able to quickly obtain information that may affect the markets, the causes and consequences of the incoming information must also be classified and interpreted correctly. *Investors take into account many variables and indicators during the financial decision-making process. The most important reason for following these is to be able to manage their savings in an optimum way. As a result of monitoring the VIX and Dollar index, which are leading indicators that can affect global markets, investors will be able to adapt to changes in the prices of financial assets.*

Method(s):

This study aims to determine the causality relationship between the VIX index, Dollar index, Ounce Gold, Ounce Silver and Ounce Platinum variables by considering two different date ranges. The first period starts on January 1, 2015 and ends on December 31, 2019 and is referred to as the pre-Covid period. The second period refers to the period referred to as Covid and beyond, which covers the period between January 1, 2020 and April 25, 2025. The reason for making such a distinction is to see the causality effect of the Covid 19 pandemic on the variables more clearly. Toda-Yamamoto causality test was applied on the daily closing values of the variables. The reason for using this test is that it allows causality analysis without considering the stationarity levels of the variables and the cointegration relationship between the variables.

Findings:

Stationarity levels of the variables were determined according to the unit root tests results. Then, the necessary tests were

applied to create a VAR model and appropriate lag lengths were determined. The appropriate lag length was determined as 1 for the first period and 3 for the second period. Toda-Yamamoto causality test was applied to the variables and no causality relationship was found between the variables for the first period. In the Covid and post-COVID period, it has been determined that there is a bidirectional causality relationship between the VIX index and the Dollar index, ounce of gold and ounce of silver; between the Dollar index and ounce of gold; ounce of gold and ounce of platinum. It has been concluded that there is a unidirectional causality relationship between the ounce of platinum and the VIX index and the Dollar index.

Conclusion and Discussion:

The dates analyzed in this study and the presence of different financial instruments may have affected the emergence of different results. No causality relationship could be determined in the pre-Covid period, but the emergence of a causality relationship in the Covid and post-Covid period may be due to the variables used. Therefore, researchers can reach different results by increasing or decreasing the number of variables in the same date period. It is thought that this study can help future studies in terms of financially evaluating the impact of the Covid pandemic on investors. The reason for keeping the time period wide is the desire to explain this situation, even if only a little. It is thought that the results of the study may help investors in shaping their portfolios. Choosing a portfolio according to the causality relationship and direction between variables may help create an optimum portfolio. Portfolio diversification can be done by adding different financial assets to the variables used in the analysis, or the portfolio can be reduced by using fewer variables.

THE IMPACT OF ENERGY CONSUMPTION COMPOSITION ON CARBON EMISSIONS IN TÜRKİYE: AN EMPIRICAL ARDL ANALYSIS*

Mustafa Emir YÜCEL*

Mustafa KAPLAN**

Abstract

This study investigates the environmental implications of energy consumption patterns in Türkiye by analyzing the relationship between per capita carbon dioxide (CO₂) emissions, economic growth, renewable energy consumption, and fossil fuel use over the period 1974–2023. Employing the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model and bounds testing approach, the analysis examines both short- and long-run dynamics among the variables. Unit root tests (ADF, PP, KPSS) indicate that all series are integrated of order one, I(1). The long-run results reveal that fossil fuel consumption is the primary determinant of CO₂ emissions, exerting a statistically significant and positive influence. In contrast, renewable energy consumption contributes to a reduction in emissions in both the short and long term. In the short run, economic growth increases emissions, consistent with the initial phase of the Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis. The error correction term is negative and statistically significant, confirming a robust mechanism that restores long-term equilibrium. Impulse response functions show that shocks to fossil energy usage generate persistent increases in CO₂ emissions, whereas shocks to renewable energy have a short-lived, negative impact. These findings highlight the urgent need for accelerating Türkiye's transition toward a low-carbon energy system in order to achieve environmental sustainability.

Keywords: Carbon Emissions, Renewable Energy Consumption, ARDL Bounds Testing

* This study is derived from an unpublished master's thesis submitted to the Graduate School of Bartın University, within the Master's Program in the Department of Economics.

* Assoc. Prof. Dr. (Corresponding Author), Bartın University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, myucel@bartin.edu.tr , ORCID: 0000-0002-3189-7338

** M.A. Student, Bartın University, Graduate School of Education, Department of Economics, mustafa_k_63@hotmail.com , ORCID: 0000-0003-3366-6864

JEL Codes: Q42, Q53, C32

Türkiye’de Enerji Tüketim Bileşiminin Karbon Emisyonlarına Etkisi: ARDL Yöntemiyle Ampirik Bir Analiz

Öz

Bu çalışma, Türkiye ekonomisinde enerji tüketim yapısının çevresel etkilerini değerlendirmek amacıyla kişi başına düşen karbon dioksit (CO₂) emisyonları ile ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve fosil yakıt kullanım arasındaki ilişkileri 1974–2023 dönemi için yıllık verilerle incelemektedir. Analizde, değişkenlerin uzun dönem ilişkilerini belirlemek amacıyla Otoresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) modeli ve sınır testi yöntemi kullanılmıştır. Durağanlık testleri (ADF, PP, KPSS) sonucunda tüm değişkenlerin I(1) seviyesinde bütünleşik olduğu tespit edilmiştir. Uzun dönem bulgular, fosil yakıt tüketiminin CO₂ emisyonlarının temel belirleyicisi olduğunu ve istatistiksel olarak güçlü bir pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, yenilenebilir enerji tüketimi emisyonları anlamlı şekilde azaltmaktadır. Kısa dönem bulgular ise ekonomik büyümenin emisyonları artırdığını ve çevresel Kuznets eğrisi hipotezinin başlangıç aşamasıyla uyumlu olduğunu ortaya koymaktadır. Hata düzeltme terimi negatif ve anlamlı bulunarak sistemin uzun dönem dengeye dönüş kapasitesini doğrulamaktadır. Etki-tepki analizleri, fosil enerji şoklarının CO₂ emisyonlarını kalıcı olarak artırdığını, yenilenebilir enerji şoklarının ise kısa vadeli ve azaltıcı etkiler gösterdiğini ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, Türkiye’nin düşük karbonlu enerji dönüşümünü hızlandırmasının çevresel sürdürülebilirlik açısından kritik önem taşıdığını vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karbon Emisyonları, Yenilenebilir Enerji Tüketimi, ARDL

JEL Kodu: Q42, Q53, C32

1. GİRİŞ

The impact of human activity on the Earth's climate system has become increasingly evident and is now measurable in concrete terms. With the acceleration of the industrialization process, the growing demand for energy has led to the intensive use of fossil fuels from the very outset of development efforts. This, in turn, has caused a significant rise in the concentration of greenhouse gases (GHGs) in the atmosphere. The damage inflicted by GHGs is widely regarded as a precursor to irreversible disruptions in the climate system (Kim et al., 2022; IPCC, 2022). Particularly in recent years, extreme temperature increases, droughts, floods, rising sea levels, and other severe weather events are largely attributed to greenhouse gas emissions originating from human activities (IPCC, 2015).

Climate change has now evolved beyond being solely an environmental issue; its devastating effects have generated substantial global challenges with economic, social, and political dimensions. This reality imposes significant constraints on economic sustainability, especially for developing countries. At present, the primary source of these emissions remains energy production processes. In this context, mitigating the impacts of climate change urgently requires the structural transformation of energy systems and a shift toward low-carbon technologies, which are now imperative for sustainable economic activities.

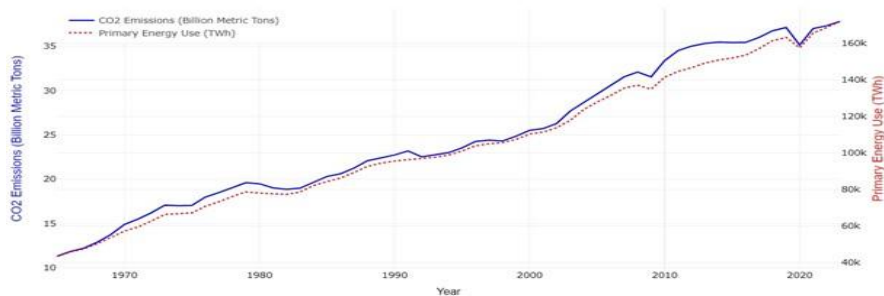
Climate change is fundamentally linked to the accumulation of greenhouse gases—carbon dioxide (CO₂), methane (CH₄), nitrous oxide (N₂O), hydrofluorocarbons (HFCs), perfluorocarbons (PFCs), and sulfur hexafluoride (SF₆)—emitted into the atmosphere as a result of human actions. Among these, carbon dioxide (CO₂) stands out as the most dominant component and the primary anthropogenic air pollutant driving climate change. According to the IPCC's Sixth Assessment Report, as of 2019, approximately 65% of global GHG emissions are attributable to CO₂ alone. This dramatic increase in atmospheric CO₂ concentrations is largely due to the rapid industrialization that followed World War II, accompanied by widespread reliance on fossil fuels (coal, oil, and natural gas) for production (Friedlingstein et al., 2022). Since the 1950s, the industrial development model led predominantly by developed countries has entailed high levels of energy consumption and, consequently, intense CO₂ emissions. Global CO₂ emissions have increased nearly tenfold since the 1950s, a trend reinforced by fossil fuel dependence not only in industry but also in transportation, agriculture, and residential sectors (Ritchie et al., 2022).

One of the primary reasons behind the sharp rise in global carbon dioxide (CO₂) emissions since the 1950s is the rapidly growing energy demand worldwide—particularly in today's developed countries—and the fact that this demand was largely met through fossil fuel-based sources, given the technological constraints of the time. Between 1850 and 1949, global energy

consumption, per capita gross domestic product (GDP), and world population followed a relatively slow and stable trend. However, the post-1950 period witnessed a marked acceleration in all three indicators (Bogmans et al., 2020). As illustrated in Figure 2, this era was characterized by significant industrialization, urbanization, and technological advancement, which collectively led to a sharp increase in global energy demand. As a direct consequence, CO₂ emissions also began to rise rapidly.

The first major factor driving this trend is the increase in per capita energy consumption, which accompanied rising prosperity during the industrialization process. Higher income levels, the growing energy intensity of production processes, and industry-oriented growth strategies have all contributed to a significant rise in energy demand per capita (Smil, 2017). The second key factor is the rapid population growth that occurred globally during the same period. Since the 1950s, the expansion of the world population has substantially increased total energy demand, not only through higher per capita consumption but also in absolute terms (Ritchie & Roser, 2020). Taken together, the simultaneous increase in population and per capita energy use—combined with the reliance on fossil fuels as the primary source of energy supply—has led to a structural rise in CO₂ emissions (IEA, 2022).

Figure 1: CO₂ Emissions and Energy Use (1965-2023)

Source: Compiled and constructed by the authors based on data retrieved from the Our World in Data database.

The effects of climate change today have emerged as a measurable, tangible, and increasingly severe environmental threat. One of the most critical indicators of this phenomenon is the upward trend in global average surface temperatures, which have been rising steadily and consistently over time. Especially since the Industrial Revolution, rapidly growing energy consumption and production and consumption patterns based on fossil fuel use have been identified as the primary drivers of this temperature increase, commonly referred to as global warming. According to the International Energy Agency, carbon emissions from the energy sector account for approximately 75% of global greenhouse gas emissions, underscoring the structural impact of energy systems on the climate (IEA, 2023). Furthermore, the increase in per capita energy consumption and the rapid growth of the global population have dramatically intensified overall energy demand, further deepening dependency on fossil fuels (Smil, 2017; Ritchie & Roser, 2020).

The environmental consequences of intensive energy use and population growth driven by economic development were first brought to scientific attention in the 1972 report *Limits to Growth*, commonly known as the Club of Rome Report. This report warned that unlimited economic growth would not be sustainable within the Earth's ecological boundaries, and served as one of the earliest signals of emerging crises such as climate change (Meadows et al., 1972). Despite receiving criticism for some of its technical assumptions and methodological limitations, the report is widely regarded as the first major attempt to examine the sustainability of economic activities. By modeling the dynamic interplay between resource scarcity, population growth, industrialization, and environmental degradation, it initiated a global conversation on the environmental consequences of economic growth. In this context, another significant scientific contribution that predates the Club of Rome Report came from Arrhenius (1896), who was the first to mathematically model how carbon dioxide (CO₂) emissions from fossil fuel combustion could lead to an increase in the Earth's temperature. This work is often considered the earliest scientific warning about global warming.

The scientific realities regarding climate change have gradually gained recognition at the global level, leading to the adoption of international policy measures. The first of these was the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), signed in 1992, which is widely regarded as the first global agreement aimed at limiting anthropogenic greenhouse gas emissions that cause climate change. Following this, the Kyoto Protocol came into force in 1997, introducing legally binding emission reduction targets for signatory countries, particularly developed nations. However, over time, the effectiveness of these targets proved limited, prompting the need for more comprehensive and inclusive agreements. This ultimately led to the signing of the Paris Agreement in 2015, which offered a broader framework by setting the goal of limiting the global temperature rise to well below 2°C, preferably to 1.5°C, and called upon all countries—developed and developing alike—to commit to emission reduction efforts.

As these international initiatives began to be reflected in national policy frameworks, many countries have, in recent years, taken significant steps to restructure production and consumption patterns that rely heavily on fossil fuels, in an effort to combat climate change and mitigate environmental degradation. To this end, a range of environmental policy instruments—such as carbon pricing, environmental taxation, emissions trading systems (ETS), and green financing mechanisms—have been introduced and implemented across various national contexts (World Bank, 2023). In order for these measures to generate a sustainable transformation, they must not only reduce environmental damage, but also function as key drivers of structural change within the energy sector. The core function of such policies lies in their ability to alter energy consumption patterns by promoting the widespread adoption of low-carbon technologies, particularly those based on renewable energy sources.

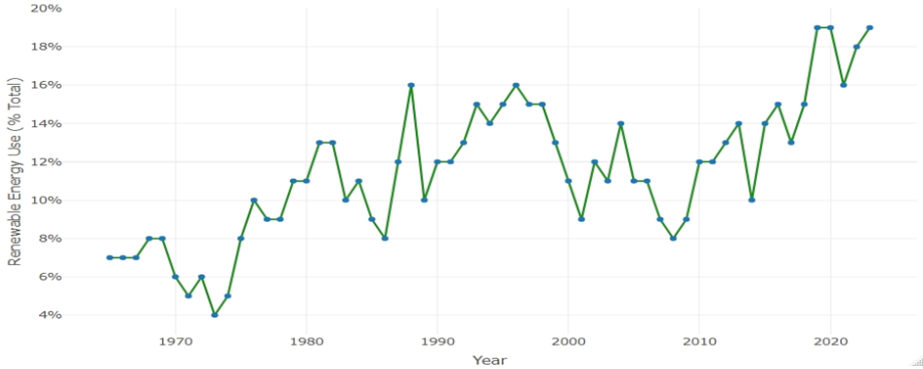
Policy instruments implemented by countries to reduce emissions help internalize the true cost of fossil fuel consumption, thereby enhancing the relative competitiveness of clean energy sources such as wind, solar, and biomass. At the center of this transition stands the European Union, which

institutionalized the carbon pricing approach through the launch of the EU Emissions Trading System (EU ETS) in 2005 and accelerated investments in renewable energy through the European Green Deal and the REPowerEU strategy (Lennon, 2008; European Commission, 2022). The shift toward renewable energy, driven by tools such as emissions trading and environmental taxation within EU member states, has increasingly been adopted by other countries as well. In recent years, Türkiye has also taken significant steps to increase the share of renewables in its energy supply. These investments have contributed to a growing share of renewable sources in the country's total energy consumption. As shown in Figure 6, particularly since the 2010s, the rise in wind and solar energy investments has been accompanied by a steady increase in the share of renewable energy. Figure 7 further illustrates that while per capita CO₂ emissions in Türkiye have been on the rise since the 1980s, the rate of increase has slowed considerably since the 2010s. This indicates that the growing use of renewable energy in electricity generation has begun to ease the pressure on emissions. Indeed, the literature frequently emphasizes the emission-reducing impact of increasing the share of renewable energy in total energy supply (Al-Mulali & Sab, 2015; Sadorsky, 2014). Although Türkiye has yet to reach a peak in emissions, the observed deceleration suggests that the positive effects of the energy transition are beginning to materialize.

However, an assessment of Türkiye's current emission levels and energy structure reveals that fossil fuels still hold a dominant share. This is primarily due to the continued prevalence of coal and natural gas in electricity generation. Although renewable energy investments have been growing, the energy transition has yet to reach a systemic level capable of fundamentally altering the carbon-intensive nature of the overall energy mix. Despite the presence of various incentive mechanisms in current policy frameworks, the lack of legally binding climate regulations remains a key shortcoming (Kaygusuz & Kaygusuz, 2002). In this context, while the decline in the growth rate of per capita emissions is an encouraging development for achieving climate targets, it is unlikely to

translate into a sustained downward trend unless it is supported by more comprehensive and robust policy measures.

Figure 2: Share of Renewable Energy Consumption in Total Energy Consumption

Source: Compiled and constructed by the authors based on data retrieved from the Our World in Data database.

The integration of energy derived from renewable sources into Türkiye's production processes is a relatively recent development, and thus, the share of renewables in actual energy generation remains limited. Figure 2 illustrates that, despite some fluctuations, the share of renewable energy in total energy consumption has followed a positive trend since the 1970s. This trend accelerated particularly after the 2010s, coinciding with the commissioning of solar and wind power plants. In line with its objectives to reduce fossil fuel dependency and curb emissions, Türkiye adopted the National Energy and Mining Policy in 2017, which prioritizes the promotion of investments in solar and wind energy (Karagöl et al., 2017).

At the international level, Turkey signed the Paris Climate Agreement in 2016 and formally ratified it through a resolution passed by the Grand National Assembly of Türkiye (TBMM) in 2021. Through this ratification, Türkiye officially committed to its global climate obligations under the agreement, thereby necessitating a shift toward a development strategy based on low-carbon energy production. In this context, the National

Energy Plan of Türkiye, published in 2022, outlines concrete targets to increase the share of renewable sources in the energy sector by 2035. According to the plan, the share of renewables in total electricity generation is expected to reach 54.7% by the year 2035 (ETKB, 2023, p. 19).

2. Literature Review

The relationship between energy consumption, economic growth, and environmental degradation has long been one of the central themes in the literature on environmental economics and sustainable development. Empirical studies investigating this relationship generally fall under two main data structures: panel data sets and time series data. Panel data studies allow for the analysis of cross-country differences and shared patterns by covering multiple countries or regions, while time series-based studies typically focus on examining the long-term economic and environmental dynamics of a single country in detail. Both approaches employ various econometric techniques. Panel data studies frequently apply fixed and random effects models, panel cointegration tests, panel causality analyses, and spatial panel models. In contrast, time series studies tend to utilize ARDL and NARDL models, cointegration tests (Johansen, Hatemi-J, Engle-Granger), causality analyses (Granger, Toda-Yamamoto), and methods that account for structural breaks. Thus, the methodological framework adopted in the literature varies not only by country coverage but also according to data structure and modeling strategy.

This section systematically reviews the relevant literature by first examining multi-country panel data studies, followed by country-specific applications in various national contexts, and finally focusing on studies related to Türkiye.

Panel data techniques are widely preferred in environmental economics due to their capacity to facilitate cross-country comparative analyses. Studies evaluating the relationships between carbon emissions, economic growth, energy consumption, and renewable energy use often rely on panel cointegration and causality analyses. For instance, Salari et al. (2021), using U.S. state-level data for the period 1997–

2016, identified a long-run relationship between CO₂ emissions and different energy types, highlighting that renewable energy consumption reduces emissions, whereas non-renewable sources increase them. This finding underscores the importance of distinguishing between energy types when analyzing their environmental impacts.

Panel quantile regression studies focusing on OECD countries (Çelebi-Boz & Örs-Onur, 2024; Polat & Kızıllan, 2022) show that environmental taxes and renewable energy consumption have mitigating effects on emissions. On the other hand, the impact of economic growth on emissions is generally found to be positive in these studies, with the Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis being valid only beyond certain threshold levels. Acaravcı and Erdoğan (2018) tested the tripartite relationship between renewable energy production, environmental degradation, and economic growth using dynamic panel data models for the world's leading renewable energy-producing countries, and demonstrated that renewable energy production contributes positively to environmental quality.

Studies focusing on developing and industrialized countries highlight the effects of energy composition and environmental policies on emissions, underscoring the critical role of energy transition in the policy-making process. Bootstrap ARDL analyses conducted for China and India (Çetin & Can, 2024) demonstrate that renewable energy consumption reduces CO₂ emissions, while foreign direct investment and economic growth contribute to environmental degradation. Similarly, Çabaş (2024) provides evidence for the mitigating effect of renewable energy and green technologies on the ecological footprint in the case of Australia, using Fourier-based models. Berke and Kışla (2023), employing spatial panel data methods in the context of EU countries, examine the relationship between environmental degradation, income inequality, and financial development, and find strong support for the Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis. This study also serves as an important reminder that ignoring spatial

effects may significantly limit the robustness of empirical analyses.

Panel causality analyses on G7 and E7 countries (Doğdu, 2022), as well as FMOLS and DOLS estimations for G20 nations (Altınöz & Altuntaş, 2020), reveal a bidirectional causal relationship between renewable energy consumption and economic growth. However, these studies generally do not consider environmental outcomes holistically and tend to focus solely on CO₂ emissions. Zanbak et al. (2020) examine the feasibility of environmentally friendly growth in emerging market economies and find that the EKC hypothesis largely holds. This finding highlights the importance of not overlooking environmental consequences during the early stages of economic development, particularly from a policy-making perspective.

There is a substantial body of literature focusing on the case of Türkiye, with most studies relying on time series analyses. However, there has been a recent increase in contributions that utilize panel data or regionally disaggregated micro-level analyses. For instance, Somoye (2024), using the NARDL approach, finds that in Türkiye, both energy intensity and economic growth increase CO₂ emissions in the long run, while renewable energy consumption exerts a mitigating effect. This study underscores the necessity of considering indirect variables, such as energy intensity, when evaluating environmental impacts. Acaroğlu and Kartal (2023), in their test of the EKC hypothesis, report that coal consumption increases emissions, whereas hydroelectric energy has a neutral effect.

Hatemi-J cointegration analysis conducted by Uysal and Yapraklı (2016) suggests that while income levels reduce emissions in the long run, energy consumption has an opposing effect. Other researchers, such as Altıntaş (2008) and Albayrak & Telek (2022), examine the effects of macroeconomic variables—such as economic growth, investment, and energy

use—on CO₂ emissions over both short- and long-term horizons. Durgun (2025) points to the ineffectiveness of current environmental policies in reducing emissions, suggesting that Türkiye 's existing policy framework may fall short of achieving carbon neutrality. An asymmetric causality test by Bulut and Muratoğlu (2018) shows that while renewable energy consumption reduces emissions, non-renewable energy consumption increases them. Lastly, Bozkurt and Akan (2014) and Karış (2017) identify bidirectional causal relationships among energy consumption, economic growth, and emissions in Türkiye, and argue that these dynamics can be steered effectively through appropriate policy interventions.

3. Empirical Application

3.1 Data

This study empirically investigates the relationship between carbon dioxide (CO₂) emissions and the consumption of renewable and fossil energy sources through econometric analysis. For this purpose, annual data for Türkiye covering the period 1974–2023 are used. Among the variables included in the study, per capita carbon dioxide emissions serve as the dependent variable and are measured in metric tons. The independent variables are defined as renewable energy consumption (including hydro, solar, and wind energy) and non-renewable energy consumption (comprising coal, oil, and natural gas). Both types of energy consumption are expressed in terawatt-hours (TWh) as total energy consumed.

As a control variable, per capita GDP measured in constant U.S. dollars is included in the analysis. All data are in annual frequency. Data on CO₂ emissions and energy consumption are sourced from the Our World in Data platform (<https://ourworldindata.org>), a reliable source that systematically compiles global statistics on energy use and environmental indicators. The data on per capita GDP are retrieved from the World Bank's World Development Indicators (WDI) database.

Table 1: Description of the Variables

Variable	Unit of Measurement	Definition	Transformation	Source
CO ₂ Emissions (LnCO ₂)	Per Capita (Tons)	CO ₂ emissions resulting from the combustion of fossil fuels for energy and cement production.	Natural Logarithm	Our World in Data
GDP (LnGDP)	Per Capita (USD)	Measured at constant 2021 international dollars, adjusted for (PPP).	Natural Logarithm	World Development Indicators (WDI)
Renewable Energy Consumption (LnRenewable)	Terawatt-hours (TWh)	Total electricity generated from: • Wind • Hydropower • Solar • Other renewable sources	Natural Logarithm of the Sum	Our World in Data
Fossil Energy Consumption (LnFossil)	Terawatt-hours (TWh)	Total consumption of: • Coal • Natural gas • Oil	Natural Logarithm of the Sum	Our World in Data

Descriptive statistics related to the dataset are presented in Table 2. The mean values for the variables are as follows: 1.131 for carbon dioxide emissions (LnCO₂), 8.783 for gross domestic

product (LnGDP), 6.488 for renewable energy consumption (LnRenewable), and 3.443 for fossil fuel consumption (LnFossil). The standard deviation values, which indicate the dispersion of variables around their respective means, reveal that fossil fuel consumption exhibits the highest variability (0.874), whereas GDP displays the lowest (0.416).

Skewness values were examined to assess whether the distributions of the series are symmetric. All variables exhibit skewness values within the ± 1 range, suggesting that the distributions are approximately symmetric. Likewise, kurtosis values for all variables are below 3, indicating that the distributions are relatively flat compared to the normal distribution. The Jarque–Bera test statistics and their associated p-values were used to test the null hypothesis of normality. Since the p-values for all variables exceed the 5% significance level, the null hypothesis cannot be rejected, implying that the assumption of normality holds. This finding supports the validity of one of the key classical regression assumptions—normality of residuals—in the modeling process.

Table 2: Descriptive Statistics

Statistic	LnCO ₂	LnGDP	LnRenewable	LnFossil
Mean	1.131	8.783	6.488	3.443
Median	1.182	8.714	6.558	3.546
Maximum	1.652	9.596	7.400	4.900
Minimum	0.415	8.183	5.294	1.270
Standard Deviation	0.392	0.416	0.645	0.874
Skewness	-0.333	0.378	-0.230	-0.226
Kurtosis	1.769	1.909	1.797	2.491
Jarque–Bera Statistic	4.078	3.673	3.455	0.967
Probability (p-value)	0.130165	0.159	0.178	0.616
Sum	56.57	439.1	324.4	172.1
Sum of Deviations	7.556	8.472	20.4	37.46
Number of Observations	50	50	50	50

3.2 Methodology

In this study, the relationship between per capita carbon dioxide (CO₂) emissions, economic growth, renewable energy use, and fossil fuel consumption in Türkiye is analyzed econometrically. Within the scope of the analysis, all variables have been transformed into their natural logarithmic form. The baseline linear regression model is expressed as follows in Equation (1):

$$\ln(CO_{2_t}) = \beta_0 + \beta_1 \ln(GDP_t) + \beta_2 \ln(Renewable_t) + \beta_3 \ln(Fossil_t) + \varepsilon_t \quad (1)$$

The model is based on annual time series data and covers the period $t=1, \dots, T$. All variables are included in the analysis in their natural logarithmic forms. The dependent variable, $\ln(CO_2)$, represents the natural logarithm of per capita carbon dioxide emissions. The explanatory variables include $\ln(GDP)$, which denotes the natural logarithm of per capita real gross domestic product as an indicator of economic growth; $\ln(Renewable)$ representing the natural logarithm of renewable energy consumption; and $\ln(Fossil)$, which refers to fossil fuel-based energy consumption. The term ε_t denotes the error term of the model.

In terms of the expected coefficients, the variable $\ln(GDP)$, representing economic growth, is anticipated to have a positive effect on CO₂ emissions (β_1), as economic expansion typically increases energy consumption and, consequently, environmental pressure. Similarly, fossil energy consumption (β_3) is expected to be positively associated with CO₂ emissions. In contrast, renewable energy consumption (β_2) is expected to exhibit a negative relationship with CO₂ emissions, as renewable sources are either carbon-neutral or generate significantly lower levels of carbon emissions.

Among the cointegration tests commonly employed in time series analysis, the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model stands out as a widely used and flexible approach. Initially developed by Pesaran and Shin (1999) and later extended by Pesaran, Shin, and Smith (2001), the ARDL methodology has gained significant popularity in recent years due to its flexibility in dealing with variables that exhibit different orders of integration. One of the main advantages of the ARDL bounds testing approach is that it does not require all variables in the model to be integrated of the same order. In other words, the model remains valid as long as the regressors are either $I(0)$, $I(1)$, or a combination of both, provided that none of the series is integrated of order two, $I(2)$.

This feature differentiates the ARDL approach from conventional cointegration tests such as the Johansen or Engle-Granger procedures, which typically require pre-testing for unit roots and identical integration orders. The ARDL framework thus offers researchers greater modeling flexibility by reducing the model's sensitivity to the results of unit root tests (Pesaran et al., 2001).

Another key advantage of the ARDL model is its ability to provide reliable and consistent estimates even in small sample sizes. This makes it especially useful in empirical studies where the time series length is limited. As emphasized by Harris and Sollis (2003), the ARDL model enables the unbiased estimation of long-run coefficients and the generation of valid t-statistics, even when some explanatory variables may be endogenous.

In sum, the ARDL bounds testing approach is a powerful and flexible econometric tool that allows for the simultaneous estimation of both short-run and long-run relationships within a unified framework. Based on this rationale, an ARDL model is estimated in this study to analyze the effect of real GDP, renewable energy consumption, and fossil fuel-based energy consumption on CO_2 emissions. The log-linear ARDL specification based on Equation (1) is expressed as follows:

$$\ln(CO_{2t}) = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \tau_i \ln(CO_2)_{t-i} + \sum_{j=0}^{q1} \omega_j \ln(GDP)_{t-j} + \sum_{j=0}^{q2} \mu_j \ln(Renewable)_{t-j} + \sum_{j=0}^{q3} \gamma_j \ln(Fossil)_{t-j} + U_t \quad (2)$$

Here, p and q represent the optimal lag lengths selected for the dependent variable ($\ln CO_2$) and the independent variables ($\ln(GDP)$, $\ln(Renewable)$, and $\ln(Fossil)$), respectively. The coefficients ω , μ , and γ in the equation denote the estimated parameters that reflect the impact of the explanatory variables on $\ln CO_2$.

To determine whether a long-run equilibrium relationship exists among the series, the ARDL bounds testing approach developed by Pesaran et al. (2001) is employed. In order to obtain more reliable results for small sample sizes, the critical values proposed by Narayan (2004) are used. In this context, Equation (2) is restructured into an error correction model (ECM) form, which allows for the examination of both short-run dynamics and long-run relationships simultaneously.

$$\Delta \ln(CO_{2t}) = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_{1i} \Delta \ln(CO_2)_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha_{2i} \Delta \ln(GDP)_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha_{3i} \Delta \ln(Renewable)_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha_{4i} \Delta \ln(Fossil)_{t-i} + \delta_1 \ln(CO_2)_{t-1} + \delta_2 \ln(GDP)_{t-1} + \delta_3 \ln(Renewable)_{t-1} + \delta_4 \ln(Fossil)_{t-1} + U_t \quad (3)$$

The bounds testing approach developed by Pesaran et al. (2001) relies on the F-statistic to test for the existence of a long-run cointegration relationship. Within the framework of Equation (3), the null hypothesis is formulated as $H_0: \delta_1 = \delta_2 = \delta_3 = \delta_4 = 0$, indicating that there is no long-run relationship among the variables. In contrast, the alternative hypothesis H_1 suggests that at least one of the coefficients is non-zero, implying the presence of a cointegration relationship among the variables.

Pesaran et al. (2001) provide two sets of critical values—lower and upper bounds—based on the integration properties of the explanatory variables (i.e., whether they are $I(0)$, $I(1)$, or a combination of both). If the calculated F-statistic falls below the lower bound, the null hypothesis cannot be rejected, and there

is no evidence of cointegration. If the F-statistic exceeds the upper bound, the null hypothesis is rejected, indicating the existence of a long-run relationship among the variables. If the F-statistic lies between the lower and upper bounds, the test result is deemed inconclusive.

Rejection of the null hypothesis confirms the existence of a long-term equilibrium relationship in the model. In such cases, Equation (3) can be restructured to include the error correction term, denoted as ECT_{t-1} .

$$\ln(CO_{2t}) = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \tau_i \Delta \ln(CO_2)_{t-i} + \sum_{j=0}^{q_1} \omega_j \Delta \ln(GDP)_{t-j} + \sum_{j=0}^{q_2} \mu_j \Delta \ln(Renewable)_{t-j} + \sum_{j=0}^{q_3} \gamma_j \Delta \ln(Fossil)_{t-j} + \pi ECT_{t-1} + U_t \quad (4)$$

The term ECT_{t-1} in the equation represents the deviation of carbon dioxide emissions ($\Delta \ln CO_2$) from their long-run equilibrium value. The coefficient π associated with this term captures the adjustment mechanism that corrects this deviation and restores the system to equilibrium. For the system to effectively return to its long-run equilibrium, the π coefficient is expected to be negative and statistically significant (Wang, 2022).

The operator Δ denotes the first differences of the variables and is used to analyze short-run dynamics, while the error term U_t represents a white noise process that is free from autocorrelation.

3.3 Findings

Since most of the statistical tests and estimation methods used in time series analysis are based on the assumption of stationarity, it is essential to examine whether the series is stationary before proceeding with the modeling process. If the series is found to be non-stationary, structural components such as trend and seasonality should be removed to ensure the reliability of the results (Afriyie et al., 2020). Non-stationary series do not tend to revert to a particular mean or equilibrium

level over time. These types of series typically contain a unit root and therefore exhibit a random walk property. In other words, they are permanently affected by random shocks, and their variance increases over time. This situation can invalidate or distort the results of classical regression analyses (Cheng et al., 2015).

One of the fundamental assumptions in time series analysis is that the variables used must be stationary; hence, stationarity tests play a critical role at this point. In this context, the stationarity levels of the four variables used in the analysis were examined at both level and first difference using the most widely employed tests in the literature: the ADF (Augmented Dickey-Fuller), PP (Phillips-Perron), and KPSS (Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin) tests. Since these tests rely on different assumptions and computational approaches, applying them together allows for more robust and reliable conclusions (Maddala & Kim, 1998).

Table 3: Unit Root Test Results at Level

Variab	ADF (Cons)	ADF (Trend)	PP (Cons)	PP (Trend)	KPSS (Cons)	KPSS (Trend)	Decision
ln(CO2)	-1.5841 (0.4830)	-1.6619 (0.7530)	-1.9261 (0.3179)	-1.7080 (0.7327)	0.914***	0.176**	Unit Root
ln(GDP)	0.96640 (0.9956)	-1.7146 (0.7297)	1.52098 (0.9992)	-1.7112 (0.7312)	0.925***	0.217***	Unit Root
ln(Renew)	-1.9670 (0.3000)	-4.4339 (0.0047)	-2.0431 (0.2681)	-4.4467 (0.0045)	0.917***	0.129*	Inconclu sive
ln(Fossil)	-1.9386 (0.3124)	-1.5350 (0.8036)	-2.1211 (0.2375)	-1.5350 (0.8036)	0.932***	0.198**	Unit Root

Table 4: Unit Root Test Results at First Difference

Variab	ADF (Cons)	ADF (Trend)	PP (Cons)	PP (Trend)	KPSS (Cons)	KPSS (Trend)	Decision
ln(CO2)	-6.526 (0.000)	-6.644 (0.000)	-6.649 (0.000)	-7.274 (0.000)	0.2936	0.1089	Stationary
ln(GDP)	-6.613 (0.000)	-6.838 (0.000)	-6.610 (0.000)	-7.697 (0.000)	0.2059	0.0516	Stationary
ln(Renew)	-8.482 (0.000)	-8.409 (0.000)	-9.957 (0.000)	-9.788 (0.000)	0.2254	0.1232	Stationary

ln(Fossil)	-7.149 (0.000)	-7.305 (0.000)	-7.195 (0.000)	-7.985 (0.000)	0.2934	0.1210	Stationary

Variable	Coefficient / F-Stat	p-Value / Prob	Interpretation
ln(GDP)	0.0221	0.742	Not statistically significant in the long run; unclear effect on CO ₂
ln(Fossil Energy)	1.0298	0.000	Very strong and positive effect; increases emissions
ln(Renewable Energy)	-0.0454	0.047	Statistically significant and negative; reduces emissions
Δ ln(GDP)	0.3815	0.0016	Significant short-run effect; increases CO ₂ emissions, consistent with EKC hypothesis
Δ ln(Renewable Energy)	-0.0488	0.0248	Significant short-run reduction effect
ECM(-1)	-0.7446	0.0000	74% of disequilibrium corrected within one period
BG_LM Test	F-stat: 0.000626	Prob: 0.999	No autocorrelation in AR(2) form
ARCH_LM Test	F-stat: 0.697144	Prob: 0.5034	No heteroskedasticity in ARCH(2) form
Wald Test	F-stat: 9.771632	Prob: 0.0001	Short-run coefficients are jointly significant
Observations	N = 49		

According to the long-run findings, fossil energy consumption is the main determinant of CO₂ emissions, and this effect is statistically highly significant. This result is also

supported by previous studies such as Shahbaz et al. (2013), Apergis & Payne (2010), and Omri (2013). On the other hand, renewable energy consumption significantly reduces emissions in the long run. This indicates that the long-term effects of sustainable energy policies can be observed over time (Sadorsky, 2009).

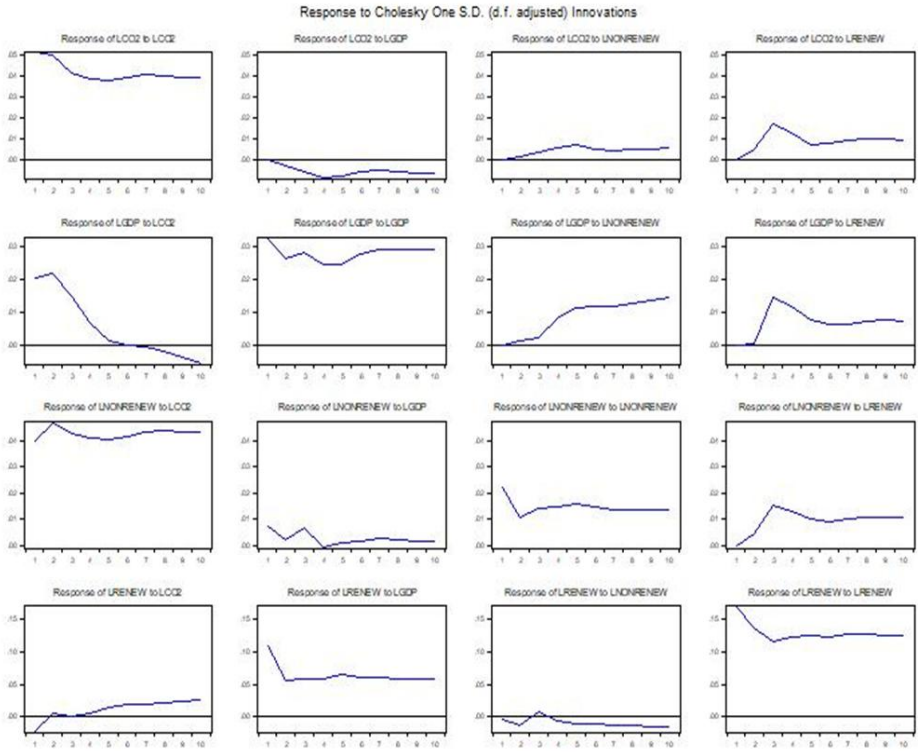
The positive short-run impact of GDP suggests that the increase in economic activity creates environmental pressure through industrial production and energy use. This finding is consistent with the initial phase of the Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis (Grossman & Krueger, 1995). However, the insignificance of GDP in the long run implies that environmental impact may not directly stem from economic growth alone, but rather from factors such as the composition of energy, technological adoption, and environmental regulations (Stern, 2004; Dinda, 2004).

The inclusion of both a constant and a trend in the model enhances its ability to account for structural breaks and policy shifts over time. Pesaran et al. (2001) emphasize that this specification yields more reliable results when the long-run equilibrium is sought along a trending path.

3.3.1 Impulse-Response Functions

Impulse response functions reveal how each variable in the system reacts over time to one-unit shocks originating from other variables, offering valuable insights into the model's dynamic structure. The findings obtained are largely consistent with both the short- and long-run estimates of the ARDL model. Specifically, a positive shock to fossil energy use (LNONRENEW) leads to a permanent and statistically significant increase in carbon dioxide (CO₂) emissions. This result aligns with the ARDL model, where the coefficient of fossil energy consumption was found to be strongly positive and significant.

Figure 3: Impulse Response Functions Based on Cholesky One Standard Deviation Innovations

Impulse response functions reveal how each variable in the system reacts over time to one-unit shocks originating from other variables, offering valuable insights into the model's dynamic structure. The findings obtained are largely consistent with both the short- and long-run estimates of the ARDL model. Specifically, a positive shock to fossil energy use (LNONRENEW) leads to a permanent and statistically significant increase in carbon dioxide (CO_2) emissions. This result aligns with the ARDL model, where the coefficient of fossil energy consumption was found to be strongly positive and significant.

Similarly, the impact of renewable energy use (LRENEW) on CO_2 emissions is negative, but this effect diminishes in the short term. This is reflected in the impulse response graph as a negative and gradually decaying reaction, consistent with the ARDL model's negative and statistically significant coefficient.

Economic growth (LGDP), on the other hand, has a short-term positive effect on CO₂ emissions according to the impulse response analysis, but this effect is not pronounced in the long run. The ARDL model supports this finding as the long-run coefficient of GDP was found to be statistically insignificant.

Therefore, the impulse response analyses confirm the effects of different types of energy and economic growth on CO₂ emissions and reinforce the ARDL model results in terms of both the direction and magnitude of these relationships.

4. Conclusion and Policy Implications

This study evaluates the impact of Türkiye's energy consumption composition on environmental outcomes from a long-term perspective. The ARDL model results reveal that fossil fuel consumption has a strong and persistent effect on CO₂ emissions, whereas renewable energy use plays a mitigating role in both the short and long run. These findings clearly underscore the need to restructure Türkiye's energy policies in alignment with environmental sustainability goals. In particular, fulfilling the commitments under the Paris Agreement requires increased investment in renewable energy, improvements in energy efficiency, and the transformation of the carbon-intensive production structure.

The environmental effects of economic growth appear to be more pronounced in the short term, while the relationship is not statistically significant in the long run. This suggests that environmental pressures are shaped not only by economic growth but also by structural factors such as the energy mix and technological transformation. From a policy-making perspective, implementing energy reforms that limit environmental degradation and establishing a robust regulatory framework are essential for Türkiye to achieve its carbon neutrality targets.

Ethical Statement: The authors declare that all ethical principles were observed throughout the preparation process of this study. In the event that any violation is detected, Akademik İzdüşüm Journal bears no responsibility; all responsibility lies solely with the authors.

Acknowledgment: No financial or institutional support was received during the preparation of this research.

Author Contribution Statement: Both the first and second authors contributed equally to the conceptual and analytical sections of the study.

Conflict of Interest Statement: The authors declare that there are no conflicts of interest related to this research.

Kaynakça

- Acaravcı, A., & Erdoğan, S. (2018). Renewable Energy, Environment And Economic Growth Nexus: An Empirical Analyses For Selected Countries. *Eskişehir Osmangazi University Journal Of Economics And Administrative Sciences*, 13(1), 53-64. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.359419>
- Acaroğlu, H., Kartal, H. M., & García Márquez, F. P. (2023). Testing The Environmental Kuznets Curve Hypothesis In Terms Of Ecological Footprint And CO₂ Emissions Through Energy Diversification For Turkey. *Environmental Science And Pollution Research*, 30(47), 63289-63304. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-26278-w>
- Afriyie, J. K., Twumasi-Ankrah, S., Gyamfi, K. B., Arthur, D., & Pels, W. A. (2020). Evaluating The Performance Of Unit Root Tests In Single Time Series Processes. *Mathematics And Statistics*, 8(6), 656-664. <https://doi.org/10.13189/ms.2020.080605>

- Albayrak, M., & Telek, C. (2022). Investigation Of The Validity Of The Environmental Kuznets Curve (EKC) Hypothesis For Turkey. *Research Of Financial Economic And Social Studies*, 7(4), 339–360. <https://doi.org/10.29106/fesa.1177795>
- Al-Mulali, U., & Sab, C. N. B. C. (2015). The Impact Of Energy Consumption And CO₂ Emission On The Economic Growth Of The MENA Countries. *Energy*, 81, 113–119. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2012.01.032>
- Altınöz, B., & Altuntaş, M. (2020). The Relationship Between Financial Development, Renewable Energy Consumption, Tourism And Climate Change In G-20 Countries. *Journal Of Selçuk University Vocational School Of Social Sciences*, 23(2), 413–421.
- Altıntaş, H. (2013). The Relationships Between Primary Energy Consumption, Carbon Dioxide Emission And Economic Growth In Turkey: An Analysis Of Cointegration and Causality. *Eskişehir Osmangazi University Journal Of Economics And Administrative Sciences*, 8(1), 263–294.
- Apergis, N., & Payne, J. E. (2010). Renewable Energy Consumption And Economic Growth: Evidence From A Panel Of OECD Countries. *Energy Policy*, 38(1), 656–660. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.09.002>
- Arrhenius, S. (1896). On The Influence Of Carbonic Acid In The Air Upon The Temperature Of The Ground. *Philosophical Magazine And Journal Of Science*, 41(251), 237–276.
- Berke, B., & Huyugüzel Kışla, G. (2023). Determinants Of Carbon Emissions: Spatial Findings fr Selected European Union Countries. *Hacettepe University Journal Of Economics And Administrative Sciences*, 41(3), 388–409. <https://doi.org/10.17065/huniibf.1150730>
- Bogmans, C., Kiyasseh, L., Matsumoto, A., & Pescatori, A. (2020). Energy, Efficiency Gains And Economic Development: When Will Global Energy Demand Saturate? (IMF Working Paper No. 20/253). *International Monetary Fund*.

- Bozkurt, C., & Akan, Y. (2014). Economic Growth, CO₂ Emissions And Energy Consumption: The Turkish Case. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4(3), 484–494.
- Bulut, Ü., & Muratoğlu, G. (2018). Renewable Energy In Turkey: Great Potential, Low But Increasing Utilization, And An Empirical Analysis On Renewable Energy-Growth Nexus. *Energy Policy*, 123, 240–250. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2018.08.057>
- Cheng, C., Sa-Ngasoongsong, A., Beyca, O., Le, T., Yang, H., Kong, Z. (J.), & Others. (2015). Time Series Forecasting For Nonlinear And Non-Stationary Processes: A Review And Comparative Study. *IIE Transactions*, 47(10), 1053–1071. <https://doi.org/10.1080/0740817X.2014.999180>
- Çabaş, M. (2024). Fourier-Based Connection Between Renewable Energy and Green Technologies and Sustainable Environment In Australia. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 53, 38–50. <http://doi.org/10.17740/eas.soc.2024.V53.03>
- Çelebi-Boz, F., & Örs-Onur, T. (2024). Çevre Vergileri, Karbon Emisyonu İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Analiz. *Sosyoekonomi*, 32(59), 325–342. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2024.01.14>
- Çetin, M., & Can, A. (2024). The Relationship Between Renewable Energy Use And Environmental Degradation In The Economies Of China And India: A Bootstrap Cointegration Analysis. *Trakya University Journal of Social Sciences*, 26(2), 581–596. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.1425621>
- Dinda, S. (2004). Environmental Kuznets Curve Hypothesis: A Survey. *Ecological Economics*, 49(4), 431–455. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2004.02.011>
- Doğdu, A. (2022). The Relationship Of GDP And Renewable Energy Production In G7 And E7 Countries: The Analysis Of Toda-Yamamoto Panel Causality. *Journal of Society, Economics and Management*, 3(2), 58–74.

- Durgun, B. (2025). The Impact Of Environmental Policy On Achieving Carbon Neutrality In Türkiye: Fresh Evidence From The Fourier Approach. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, (671), 211–242.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB). (2023). Ulusal Enerji Planı 2022. T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. <https://enerji.gov.tr>
- European Commission. (2022). REPowerEU: A Plan To Rapidly Reduce Dependence On Russian Fossil Fuels And Fast Forward The Green Transition. *European Commission*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_3131
- Friedlingstein, P., O’Sullivan, M., Jones, M. W., Andrew, R. M., Gregor, L., Hauck, J., & Le Quéré, C. (2022). Global Carbon Budget 2022. *Earth System Science Data*, 14(11), 4811–4900. <https://doi.org/10.5194/essd-14-4811-2022>
- Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1995). Economic Growth And The Environment. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(2), 353–377. <https://doi.org/10.2307/2118443>
- Harris, R., & Sollis, R. (2003). Applied Time Series Modelling And Forecasting. *Wiley*.
- Intergovernmental Panel on Climate Change. (2015). Climate Change 2014: Synthesis report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (Core Writing Team, R. K. Pachauri & L. A. Meyer, Eds.). Geneva, Switzerland: IPCC.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2022). Climate Change 2022: Mitigation Of Climate Change. Contribution Of Working Group III to the Sixth Assessment Report Of The Intergovernmental Panel On Climate Change (P. R. Shukla et al., Eds.). Cambridge, UK: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009157926>

- International Energy Agency. (2022). World Energy Outlook 2022. Paris: IEA. Retrieved from <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2022>
- International Energy Agency. (2023). Greenhouse Gas Emissions From Energy. Paris, IEA. Retrieved from <https://www.iea.org/reports/co2-emissions-in-2023/executive-summary>
- Karagöl, E. T., Kavaz, İ., Kaya, S., & Özdemir, B. Z. (2017). National Energy And Mining Policy Of Turkey. *SETA*. Retrieved from <https://www.setav.org/enerji/turkiyenin-milli-enerji-ve-maden-politikasi>
- Karış, Ç. (2017). The Relationship Between Energy Consumption, CO₂ Emission And Economic Growth In Turkey: Period 1960–2013. *Kocaeli University Journal of Social Sciences*, 34, 169–197.
- Kaygusuz, K., & Kaygusuz, A. (2002). Renewable Energy And Sustainable Development In Turkey. *Renewable Energy*, 25(3), 431–453. [https://doi.org/10.1016/S0960-1481\(01\)00075-1](https://doi.org/10.1016/S0960-1481(01)00075-1)
- Kim, S. K., Shin, J., An, S. I., Kim, H. J., Im, N., Xie, S. P., ... & Yeh, S. W. (2022). Widespread Irreversible Changes In Surface Temperature And Precipitation In Response To CO₂ Forcing. *Nature Climate Change*, 12(9), 834–840. <https://doi.org/10.1038/s41558-022-01452-z>
- Lennon, E. (2008). The Future Of The EU Emissions Trading System. *Sustainable Development Law & Policy*, 8(2), 38–86.
- Maddala, G. S., & Kim, I.-M. (1999). Unit Roots, Cointegration, And Structural Change. *Cambridge University Press*. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511751974>
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens, W. W. III. (1972). The Limits To Growth: A Report For The Club Of Rome's Project On The Predicament Of Mankind. *Universe Books*.
- Narayan, P. K. (2004). Reformulating Critical Values For The Bounds F-Statistics Approach To Cointegration: An

Application To The Tourism Demand Model For Fiji.
*Monash University, Department of Economics Discussion
Papers*, No. 02/04.

- Omri, A. (2013). CO₂ Emissions, Energy Consumption And Economic Growth Nexus In MENA Countries: Evidence From Simultaneous Equations Models. *Energy Economics*, 40, 657–664.
<https://doi.org/10.1016/j.eneco.2013.09.003>
- Our World In Data. (2024). CO₂ And Greenhouse Gas Emissions Dataset. Retrieved from <https://ourworldindata.org>
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1999). An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach To Cointegration Analysis. In S. Strom (Ed.), *Econometrics And Economic Theory In The 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium* (pp. 371–413). *Cambridge University Press*.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches To The Analysis Of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326.
<https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Polat, B., & Kızılkın, Ö. (2022). The Relationship Between Renewable Energy Consumption And Carbon Emissions: The Case Of OECD Countries. *Euroasia Journal of Social Sciences & Humanities*, 9(29), 91–104.
<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7497303>
- Ritchie, H., & Roser, M. (2020). Energy. Our World In Data. Retrieved from <https://ourworldindata.org/energy>
- Ritchie, H., Roser, M., & Rosado, P. (2022). CO₂ And Greenhouse Gas Emissions. Our World In Data. Retrieved from <https://ourworldindata.org/co2-and-other-greenhouse-gas-emissions>
- Sadorsky, P. (2009). Renewable Energy Consumption And Income In Emerging Economies. *Energy Policy*, 37(10), 4021–4028.
<https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.05.003>

- Sadorsky, P. (2014). The Effect Of Urbanization On CO₂ Emissions In Emerging Economies. *Energy Economics*, 41, 147–153. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2013.11.007>
- Salari, M., Javid, R. J., & Noghanibehambari, H. (2021). The Nexus Between CO₂ Emissions, Energy Consumption, And Economic Growth In The U.S. *Economic Analysis and Policy*, 69, 182–194. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2020.12.007>
- Shahbaz, M., Lean, H. H., & Shabbir, M. S. (2013). Environmental Kuznets Curve Hypothesis In Pakistan: Cointegration And Granger Causality. *Renewable And Sustainable Energy Reviews*, 25, 166–176. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2013.04.009>
- Somoye, O. A. (2024). Assessing The Link Between Energy Intensity, Renewable Energy, Economic Growth, And Carbon Dioxide Emissions: Evidence From Turkey. *Environmental Quality Management*. <https://doi.org/10.1002/tqem.22220>
- Stern, D. I. (2004). The Rise And Fall Of The Environmental Kuznets Curve. *World Development*, 32(8), 1419–1439. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2004.03.004>
- Smil, V. (2017). *Energy And Civilization: A History*. Cambridge, MA: MIT Press.
- United Nations. (1992). United Nations Framework Convention On Climate Change. New York, NY: United Nations. Retrieved from <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>
- United Nations. (1997). Kyoto Protocol To The United Nations Framework Convention On Climate Change. New York, NY: United Nations. Retrieved from https://unfccc.int/kyoto_protocol
- United Nations. (2015). Paris Agreement. New York, NY: United Nations. Retrieved from <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>
- Uysal, D., & Yapraklı, H. (2016). The Analysis Of Relationship Between Per Capita Income, Energy Consumption And

Carbon Dioxide (CO₂) Emission Under Structural Breaks: Case Of Turkey. *The Journal Of Social Economic Research*, 16(31), 137–154.
<https://doi.org/10.30976/susead.302164>

Wang, L. (2022). Research On The Dynamic Relationship Between China's Renewable Energy Consumption And Carbon Emissions Based On ARDL Model. *Resources Policy*, 77, 102764.
<https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.102764>

World Bank. (2023). State And Trends Of Carbon Pricing 2023. Washington, DC: World Bank. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/58f2a409-9bb7-4ee6-899d-be47835c838f>

World Bank. (2024). World Development Indicators (WDI). Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator>

Zanbak, M., Ekinçi, M. E., & Atvur, S. (2020). Is Environment-Friendly Growth Possible? An Empirical Analysis For The Emerging Markets. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal Of Social Sciences*, 10(2), 453–478.
<https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.661247>

Geliş/Received: 05/09/2025
Kabul/Accepted: 28/10/2025
Araştırma Makalesi / Research Article

ISSN: 2547-9725

İTTİHAT ve TERAKKİ CEMİYETİ'NİN ÖRGÜTLENME YAPISI ve İKİNCİ MEŞRUTİYET'İN İLANINDAKİ ROLÜ

Mehmet Zakir SARIKAYA*

Öz

Bu çalışmanın amacı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini ve II. Meşrutiyet'in ilanındaki rolünü incelemektir. Hürriyet, müsavat ve adalet sloganlarıyla ortaya çıkan ve Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtarmayı amaçlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimine karşı muhalefeti organize eden öncü bir güç olarak öne çıkmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güçlü yapısı, Cemiyet'in basın yoluyla gerçekleştirdiği etkili muhalefet ve II. Abdülhamit yönetimine karşı oluşturduğu siyasi ve askeri baskı, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde ve Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesinde etkin rol oynamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'in ilanından sonra yönetimde etkili olmuş ve 31 Mart Vakası'yla II. Abdülhamit'i tahttan düşürmüş, Osmanlı Devleti'nin hem iç hem de dış politikasında egemen bir güç haline gelmiştir. Çalışma boyunca cemiyetin faaliyetleri, siyasi stratejileri ve sonuçları ele alınacaktır. Kullanılan yöntemler arasında nitel analiz kuramları, dönemin gazetelerin içerik analizi, devlet adamlarının hatıralarının derinlemesine incelenmesi ve ilgili literatür taraması bulunmaktadır. Çalışmanın sonucunda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hem iç hem de dış politikada merkezi bir rol üstlendiği, ancak bu politikaların Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtaramadığına dair tespitlere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Kanun-ı Esasi, II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Muhalefet.

JEL Kodu: H11, N93.

The Organizational Structure of the Committee of Union and Progress and its Role in the Proclamation of the Second Constitutional Monarchy

Abstract

The purpose of this study is to examine the impact of the Committee of Union and Progress on the Ottoman Empire and its role in the proclamation of the Second Constitutional Era. Emerging with the slogans of liberty, equality, and

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mzsarikaya@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2443-8712

justice, and aiming to save the Ottoman Empire from collapse, the Committee of Union and Progress stood out as a leading force organizing opposition to the repressive rule of Abdülhamid II. The strong structure of the Committee of Union and Progress, its effective opposition through the press, and the political and military pressure it exerted against the rule of Abdülhamid II played an active role in the proclamation of the Second Constitutional Monarchy and the reinstatement of the Constitution. After the proclamation of the Constitutional Monarchy, the Committee of Union and Progress became influential in the administration and, with the 31 March Incident, deposed Abdülhamid II, becoming a dominant force in both the domestic and foreign policies of the Ottoman Empire. Throughout this study, the activities, political strategies, and outcomes of the Committee will be examined. The methods used include qualitative analysis theories, content analysis of newspapers of the period, in-depth examination of the memoirs of statesmen, and a review of relevant literature. The study concludes that the Committee of Union and Progress played a central role in both domestic and foreign policy, but that these policies failed to save the Ottoman Empire from collapse.

Keywords: : Constitutional Monarchy II, Constitutional Law, Abdühamit II, Committee of Union and Progress, Opposition.

JEL Codes: H11, N93.

1. GİRİŞ

II. Meşrutiyetin ilanı, Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve anayasal yönetim arayışları açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmak için Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık ve Adem-i merkeziyetçilik gibi farklı fikir akımlarının ortaya çıktığı görülmektedir.

II. Meşrutiyet'ten önce devleti çöküşten kurtarma konusunda arayışlar olmakla birlikte, bu girişimlerin istenilen sonuçları elde edemediği bilinmektedir. Meşrutiyet döneminde, Batı'daki gelişmeleri takip eden Osmanlı aydınları ve bürokratları, imparatorluğun çöküşünü durdurmak ve merkezi otoriteyi yeniden sağlamak amacıyla çeşitli reform hareketlerine girişmişlerdir. Bu reformlar bir yandan devleti kuvvetlendirmeyi amaçlarken, diğer yandan devletin modernleşmesi, batılılaşması ve çağdaşlaşması idealini taşımaktadır.

Tanzimat reformlarının yetersiz olduğunu düşünen Genç Osmanlılar, köklü değişikliklerin yapılması gerektiğini savunmuşlardır. Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi önde gelen isimler, anayasal yönetim ve meşrutiyet taleplerini

gündeme getirmiştir. Genç Osmanlılar, meşrutiyetin ilanı ile halkın yönetime katılımının sağlanarak imparatorluğun daha güçlü kalacağına inanmıştır (Berkes, 2002: 407). Bu düşüncenin temelini Osmanlılık fikri oluşturmaktadır; bu anlayışla dil, din ve ırk farklılıklarını gözetmeksizin herkesin eşit vatandaş olarak kabul edilmesi hedeflenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme ve merkezi otoritenin yeniden yapılandırılması çabaları, Meşrutiyet döneminden önce de başlamıştır. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile hukukun üstünlüğü, mülkiyet hakları ve vergilendirme gibi önemli düzenlemeler yapılmış; bu reformlar Batı'dan ilham alınarak devletin kurumlarını modernize etmeyi ve imparatorluğu kurtarmayı amaçlamıştır. Ancak, reformlar daha çok acil ihtiyaçların karşılanmasına dayanarak idari ve askeri teknolojilerle sınırlı kalmıştır (Ortaylı, 2006: 17-19). Tanzimat dönemi reformları, Osmanlı Devleti'ni beklenen düzeye taşıyamadığından yeni hamleler başlamış, I. ve II. Meşrutiyet bu çabaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönem, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan daha fazla etkilendiği ve Avrupa'nın Osmanlı Devleti'nin iç işlerine daha çok müdahil olduğu bir dönemi ifade etmektedir.

II. Mahmut döneminde Avrupa'ya gönderilen bürokrat ve öğrenciler, Osmanlı Devleti'ne Avrupa'daki siyasi, idari, askeri ve hukuki uygulamaların taşınması gerektiğini savunmuşlardır. Bu düşünce, Osmanlı aydın sınıfının genel fikrini yansıtır. Bu bağlamda İttihat ve Terakki Cemiyeti; Meşrutiyet'i tesis etmeyi, Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koymayı ve eşitlik ile adalet alanını genişletmeyi hedeflemiştir (Aslan, 2010a: 104). Meşrutiyet ile birlikte meclis kurulacak ve devletin idaresi parlamenter bir hükümetle gerçekleştirilecekti (Tunaya, 1996: 10-11). Bu dönemde İttihatçıların Abdülhamit'i devirmeyi hedeflemediği söylenebilir.

Padişahı destekleyen ve onun meşruiyetine yönelik söylemler geliştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, istibdadın sorumluluğunu padişahın etrafındaki çevreye yüklemiştir. Cemiyet, Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girişini hem padişahın hem de halkın bu çevreden kurtuluşu olarak değerlendirmiştir (İkdam, 29 Temmuz 1324 / 11 Ağustos 1908). Cemiyetin, Meşrutiyet'in ilanından sonra gazetelere verdiği “muhterem

vatandaşlarımıza” başlıklı beyanatta: “artık padişah ile millet arasında hiçbir kuvve-i haine kalmadığı” (İkdam, 25 Temmuz 1324 / 7 Ağustos 1908)’ndan bahisle, istibdat yönetiminin bertaraf edildiği vurgulanmıştır.

İttihatçılar, Osmanlı Devleti’ni çöküşten kurtarmak için siyasi ve toplumsal alanda büyük bir dönüşüm gerektiğine inanmış ve bu sürece halkı dâhil ederek toplumsal bir taban oluşturmayı hedeflemişlerdir. Basın yayın faaliyetlerine önem vererek ve eğitim kurumlarını modernize ederek, müfredatlara vatanseverlik temalı içerikler eklemişlerdir (Uyanık, 2009: 67). 31 Mart vakasından sonra otoritesini güçlendiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, ders kitapları ve eğitim programlarını kendi ideolojisi doğrultusunda yeniden şekillendirmiştir (Alkan, 2010: 66-67). Cemiyet, basın-yayın organlarında halkın hürriyet, adalet ve eşitliğine vurgu yaparak, savundukları değerlerin kamuoyunda benimsenmesine çalışmıştır. Meşrutiyetten önceki reformların başarısızlığını halkın sürece dâhil edilmemesine bağlayan İttihatçılar, devletin geleceğinin halkın refahıyla doğrudan ilişkili olduğu fikrini savunmuşlardır (Tural, 2004: 132-133). O dönemde Avrupa’da toplumu mobilize etme fikirlerinin yaygın olduğu, Cemiyet üyelerinin bu hareketlerden esinlendiği söylenebilir (Zürcher, 2004: 262). Ancak, İttihatçılar halktan bekledikleri desteği tam olarak sağlayamamıştır. Bu durumu fark ettikten sonra, mevcut düzeni değiştirmek için aydın ve seçkin bir zümre olarak mücadele etmeye devam etmişlerdir. Halkın desteğini göremeyen İttihatçılar, toplumla birlikte hareket etme fikrinden ziyade, toplumu eğitme, yönlendirme ve yönetme stratejisini benimsemişlerdir (Tural, 2004: 133-136). Bu strateji, Durkheim’in “iş bölümü” teorisinden yola çıkarak, önemli işlerin yalnızca toplumun seçkin okumuşları tarafından başarılabileceğine olan inancı yansıtmaktadır. Ayrıca, Fransız pozitivistminden etkilenen İttihatçılar, Ernest Renan’ın tesiriyle yönetimde seçkinciliği güçlendirmiş ve Cemiyet’in Paris’te örgütlenmesi, bu anlayışın öne çıkmasında rol oynamıştır (Mardin, 2009: 15). İttihatçıların, toplumsal dönüşüm için yönetici elitlerin önemini farkında oldukları açıktır. (Uyanık, 2009: 72).

Tanzimat hareketiyle Meşrutiyet’in ilanı, amaçları itibariyle birbirleriyle benzerlik gösterse de, önemli bir noktada

farklılık göstermektedir: Tanzimat, padişahın arzusuyla hayata geçirilen bir düzenlemeler silsilesi iken; Meşrutiyet, padişaha rağmen gerçekleştirilmiş bir reform süreci olarak dikkat çekmektedir. Bu özelliğinden dolayı Meşrutiyet, bazı araştırmacılar tarafından bir devrim olarak nitelendirilmektedir (Aslan, 2008: 355).

2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KURULUŞU VE ÖRGÜTLENMESİ

Meşrutî yönetimi yeniden hayata geçirmek; hürriyet, adalet ve müsavat taleplerini toplumun gündemine taşımak amacıyla Tıbbiye Mektebi öğrencilerinden Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, İbrahim Temo, Hüseyinzade Ali ve Mehmet Reşit öncülüğünde, 2 Haziran 1889 yılında “İttihad-ı Osmanî” adıyla bir cemiyet kurulmuştur (Ramsaur, 1972: 32; Aslan, 2010: 105; Efe, 2017: 279). Cemiyetin kuruluş tarihi konusunda farklı tarihler öne sürülse de kuruluşun I. Meşrutiyet’in yürürlükten kaldırılmasından sonra gerçekleştiği muhakkaktır (Efe, 2017: 279).

Cemiyetin kuruluşunda, İtalya’da ulusal birlik ve bağımsızlık hareketlerine örnek olan “Carbonari” hareketi ve Mason Tekilatı’nın model alındığı, Cemiyetin kuruluşunda görev alan İbrahim Temo’nun Mason Locası ve Carbonari Teşkilatlarıyla irtibatlı olduğu bilinmektedir (Aslan, 2010a: 105-106). İbrahim Temo’nun İtalya seyahati sırasında Napoli’deki bir mason locasını ziyaret etmesi ve Carbonari Teşkilatı hakkında bilgi alması, Osmanlı Devleti’nin kaderine hükmedecek gizli bir yapının teşekkülünde önemli bir rol oynamıştır. Cemiyet mensuplarının numaralandırılması ve Cemiyet’in işleyişiyle ilgili diğer bazı benzerlikler, Cemiyet’in Carbonari hareketinden etkilendiği savını güçlendirmektedir (Ramsaur, 1972: 32). Gizlilik içerisinde kurulan Cemiyet’in hücre sistemi şeklinde teşkilatlandığı görülmektedir (Kutlay, 2010: 67-68). İbrahim Temo’nun 1/1 şeklinde numaralandırıldığı görülmektedir. Burada paydaki numara hücreyi, paydadaki ise üye numarasını ifade etmektedir (Aksoy, 2013: 16). Temo’nun 1 numaralı hücrenin 1 numaralı üyesi olduğu anlaşılmaktadır. Cemiyet’in bir üyesi, iki veya üç üye ile tanıştırılmış ve bu isimlerin gizli tutulması tembihlenmiştir.

İtalyan Mason cemaatlerinin yöntemini benimseyen Cemiyet üyelerinde, Mason kardeşliğinin gereği olarak kabul edilen sır ve sadakat hislerinin de oldukça güçlü olduğu anlaşılmaktadır (Knight,2010:94).

1900'lerin başlarında Cemiyet'in 1000'e yakın üyesinin bulunduğu (Kocabaş, 1991: 33), Cemiyet'in, vatan ve millilik esasına dayanan düşüncesinin Tıbbiye ve Mülkiye öğrencileri arasında hızla yayıldığı görülmektedir (Mardin, 1998: 49; Tansu, 2003: 26). Vatan ve hürriyet fikrinin aynı dönemde Harbiye başta olmak üzere; Baytar mektebi, Topçu ve Mühendishane öğrencileri arasında da rağbet görmüştür (Ramsaur, 1972: 33-35; Hanioglu, 1966/I: 176.). Cemiyet'in özellikle genç ve okumuş/aydın kesim tarafından desteklenmesi, başlatılan hareketin daha etkili ve dinamik bir yapıya bürünmesine sebep olmuştur.

İttihad-i Osmanî, 1885 yılına kadar bir düşünce kulübü seviyesindeyken bu tarihten itibaren faaliyetlerini hızlandırarak aydın ve halk kitleleri arasında geniş bir taraftar desteği bulmuş ve II. Abdülhamit yönetimini tedirgin etmeye başlamıştır (Karabekir, 1993: 28-31). Cemiyet'in önemli isimlerinden biri olan Selanikli Nazım, Cemiyet'in Avrupa'da teşkilatlanması için Paris'e gönderilmiş, burada tıp fakültesine kaydolmuş, 1889 tarihinden beri burada bulunan Ahmet Rıza Bey'in Cemiyet'e katılmasını sağlamıştır. Yapılan istişareler sonucunda cemiyetin adının "Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti" olarak değiştirilmesine karar verilmiştir (Akşin, 1980: 23-24).

1906 yılında, İttihat ve Terakki'nin güçlü isimlerinden biri olan Talat Paşa'nın öncülüğünde ve Selanik Askerî Rüştiyesi Müdürü Mehmet Tahir Bey başkanlığında, Selanik'te, "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" kurulmuştur (Efe, 2017: 280). Diğer yandan Mustafa Kemal Şam'da "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurmuş ve bu cemiyet için Selanik'te bir şube açmıştır. Zamanla bu iki cemiyet arasında ilişkiler gelişmiş, Mustafa Kemal ve arkadaşları Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne katılmışlardır. Genç subayların bu cemiyete iştirakiyle cemiyet daha güçlü ve etkili hale gelmiştir. Bu gelişmeyle birlikte merkezi Paris'te bulunan Terakki ve İttihad Cemiyeti başkanı Ahmet Rıza Bey, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'yle temasa geçmiştir (Çavdar, 1984: 65). Bu temaslar sonucunda yedi maddelik bir antlaşmayla iki

cemiyetin birleşmesi fikri üzerinde uzlaşmış ve 1907 yılında yeni cemiyetin adı “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” olarak kararlaştırılmıştır (Efe, 2017: 280). Yapılan toplantılarda; II. Abdülhamit’e, Kanun-i Esasi’yi ilan ettirmek ve bundan sonra alınacak kararlar için bir komite oluşturmak alınan önemli kararlardandır (Çavdar, 1995: 87). Cemiyetin Osmanlı Devleti’ndeki merkezi Selanik, dış merkezi ise Paris olarak kabul edilmiştir (Ramsaur, 1972: 142-143). Bu gelişmeden sonra Cemiyet’e özellikle genç subayların katılımı artmış, hareket halk arasında da taraftar bulmuştur. Cemiyet, giderek yönetime karşı oluşan muhalefetin merkezi konumuna ulaşmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin faaliyetleri 1907’den itibaren Selanik’te olgunlaşmaya başlamıştır.

İttihat ve Terakki, muhaliflerin birleştiği bir merkez olmanın ötesine geçerek, yönetime karşı diğer muhalif gruplar ve kurumlarla ilişkilerini genişletmeyi hedeflemiş ve bu sayede tabanını büyötmeye çalışmıştır. Bunlardan biri de muhalif dini gruplardır. Mevcut yönetime muhalif olarak bilinen Bektaşiler, Melamiler, Mevleviler, Halvetiye ve Sünbölüye şeyhleri ve Uşşakiye Tarikatı’na mensup bazı kişiler ile İttihatçılar arasında yakın ilişkilerin kurulduğu görölmektedir (Efe, 2017; 281). Padişah II. Abdühamit’in özellikle Mevlevi ve Bektaşilerin faaliyetlerini takibe aldırması ve bazı yöneticilerini tutuklatıp sürgüne göndermesi bu grupların İttihatçılarla olan ilişkilerini doğrulamaktadır. İttihat ve Terakki’nin II. Meşrutiyet’in ilanıyla güçlenen iktidarları döneminde söz konusu dini grupların devlet yapısı içerisinde güçlenmeleri bu ilişkilerin doğruluğuna işaret eden bir başka husus olarak değerlendirilebilir (Erdoğan, 2016: 317-319).

II. Abdülhamit dönemindeki siyasi, iktisadi ve toplumsal çalkantılar yönetime karşı güçlü bir muhalefetin gelişmesine sebebiyet vermiştir. Muhalefetin şiddeti, Sultan II. Abdülhamit’in 1876 yılında ilan edilen I. Meşrutiyeti yürürlükten kaldırmasıyla artmıştır. Muhalefet, genel olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti etrafında birleşmiştir. Cemiyet’in mensupları ve sempatizanları, ordudan tıbbiye, mühendislik mekteplerinden yönetim kadrolarında görev alan bürokratlara kadar uzanan çeşitli unsurlardan müteşekkil bir yapıdan oluşmuştur (Ünüvar, 2022: 130).

2.1. Cemiyet'in İdeolojisi

İttihat ve Terakki Cemiyet'ine doğrudan net bir ideoloji atfetmek oldukça güçtür. Ancak dönemsel ve konjonktürel olarak Cemiyet'in farklı ideolojiler benimsediği görülmektedir. Devleti ayakta tutma ve çöküşten kurtarmaya çalışmanın gereği olarak, kuruluşunun ilk yıllarında Osmanlıcılığı benimsediği anlaşılan Cemiyet'in, İslamcılık fikriyle de ters düşmediği görülmektedir. Bu yaklaşım, devletin ana unsurlarını bir arada tutma, halifelik makamının nüfuzuyla Müslüman kitleyi mobilize etme arzusunun bir sonucu olarak düşünülebilir. Ancak, 1913 darbesinden sonra cemiyetin söylemlerinde ve politikalarında daha net bir milliyetçi çizgi dikkat çekmektedir. Bu dönemden sonra Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar belirgin bir şekilde Batıcılık ve Türkçülük fikri İttihat ve Terakki yönetiminin etkisiyle siyasal hayata hâkim olmuştur.

Osmanlıcılık fikri, Tanzimat'tan itibaren Osmanlı aydın ve bürokratları tarafından benimsenmiş, devleti dağılmaktan kurtarmanın yolu olarak görülmüştür (Karakaş, 2008: 68). Çok uluslu yapıyı dikkate alarak Batı'daki milliyetçilik akımlarının olumsuz etkilerinden korunma amacı güdülmüştür. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Selanik'te gizli bir cemiyetken "İttihad-ı Anasır" düşüncesini benimsemiş ve farklı dini ve etnik kimliklerin birliğini savunmuştur (Ünüvar, 2022: 131). "Eşitlik" ve "kardeşlik" kavramları, Cemiyet'in Osmanlıcılık anlayışının merkezinde yer almıştır (Aydın, 2022: 118). Meşrutiyetin ilanından sonra, Cemiyet'in kontrolündeki gazeteler toplumu kavmiyetten milliyete geçiş sürecine yönlendirmiştir (Volkan, 28 Teşrinisani 1324/11 Aralık 1908). Ancak, İttihatçıların genel olarak milliyetçi bir düşünceye sahip olduğu, fakat çok uluslu yapının farkına vararak bu duyguları iktidara gelene kadar bastırdıkları söylenebilir. Osmanlıcılık ve İttihad-ı Anasır fikri, Balkan Savaşı'yla birlikte önemini yitirmeye başlamıştır.

İslamcılık, Batı aydınlanması karşısında Osmanlı aydınlarının bir kısmı, özellikle Ali Suavi ve Namık Kemal tarafından tartışılmaya başlanan bir kavramdır. İslamcılık hareketi, Osmanlı toplumunda, İslam'ın modernleşme sürecindeki rolünü yeniden yorumlama ve bu süreçte İslam'ın muhafaza edilmesini sağlama amacını gütmüştür. Bu düşünsel hareket, özellikle II. Mahmut döneminde başlayan reformların

ve Tanzimat döneminde daha da belirginleşen Batılılaşma eğilimlerinin etkisiyle şekillenmiştir. Abdülhamit'in benimsediği Panislamizm siyaseti bu fikrin Osmanlı Devleti'ndeki meşruiyetini kuvvetlendirmiştir. Modernleşmeci karakteriyle ortaya çıkan İslamcılık fikri, Batı'daki çağdaş gelişmeleri Osmanlı Devleti'nin toplumsal dokusuna zarar vermeden yapısal bir değişimi önermektedir (Karakaş, 2008: 72). İttihat ve Terakki'nin de kuruluş yıllarında İslamcılık fikrine karşı olmadığı hatta bu fikri zaman zaman benimsediği görülmektedir (Ünüvar, 2022: 132).

Türkçülük; Türk milletinin kimliğini, kültürünü ve bağımsızlığını ön planda tutan bir ideolojidir. Türkçülük akımı, Osmanlıcılık fikrinin eleştirisiyle kuvvet kazanmıştır (Karakaş, 2008: 84-85). Tarihsel olarak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde gelişen bu anlayış, Türk ulusunun modernleşme ve ulusal bilinçlenme süreçlerinde önemli bir rol oynamıştır. Türkçülüğün temel hedefleri arasında, ulusal birliği teşvik etmek, Türk kültürünü yüceltmek ve bağımsızlığı savunmak bulunmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkçülük anlayışı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki milliyetçilik hareketlerinin ve toplumsal dönüşüm süreçlerinin önemli bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Cemiyet, özellikle 1908-1918 yılları arasında Osmanlı hükümetinde belirleyici bir rol oynamış ve Türkçülük anlayışı, Cemiyet'in politikalarının ve stratejilerinin merkezinde yer almıştır. Türkçülük, Cemiyet'in hem iç hem de dış politika hedefleri doğrultusunda şekillenen bir ideolojik çerçeve sunmuştur.

Batıcılık düşüncesi de tıpkı Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi İmparatorluğun sorunlarına çözüm üretmek ve devleti çöküşten kurtarmak amacıyla ortaya çıkan bir harekettir. II. Meşrutiyet'in ilanına kadar yeniliklerin Batılı bakış açısıyla gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünenler için herhangi bir isim kullanılmazken, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bu gruba Garpcılar denilmiştir (Hanioğlu, 1985: 1382). Batıcılık fikrine göre, gelişme ve ilerleme Batı uygarlığıyla bütünleşmeyle gerçekleştirilebilirdi. Bu nedenle eskiye ait her şeyin terk edilerek Batılılaşmış bir siyasal ve toplumsal yapının inşa edilmesi gerektiğine inanılmıştır (Hanioğlu, 1985: 1384-

1385). İttihatçı kadroların etkili isimlerinin bir kısmının Avrupa'da tahsil görmüş olması ve muhalefetin Avrupa'da gelişip güçlenmesi, Batıcılık düşüncesini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temel politikalarından biri haline getirmiştir.

Adem-i merkeziyetçilik (merkeziyetçiliğin azaltılması) fikri, Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde önemli bir düşünür ve sosyolog olarak bilinen Prens Sabahattin tarafından savunulmuştur. Adem-i merkeziyetçilik, merkezi yönetimle taşra idareleri arasındaki görev ve yetkilerin ayrılmasını, yerel işlerin yönetiminde taşra idarelerine daha fazla yetki verilmesini öngören bir yaklaşımdır (Onar, 1966: 614). Prens Sabahattin tarafından savunulan adem-i merkeziyetçilik, İttihat ve Terakki tarafından "muzır" bir düşünce olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, İttihatçılar, adem-i merkeziyetçiliği Osmanlı Devleti'nin bölünmesine zemin hazırlayan bir tehdit olarak algılamış ve bu anlayışı sert bir şekilde eleştirmişlerdir (Burgaç, 2018: 148). Prens Sabahattin'in yerel yönetimlerin özerkliğini öngören fikirleri, İttihat ve Terakki'nin merkeziyetçi politikalarıyla çatışmakta ve bu sebeple dışlanmaktadır.

İttihat ve Terakki'nin kuruluş yıllarındaki siyasal düşüncesinde; Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük'ün birbirinden kesin bir şekilde ayrılmadığı, özellikle İslamcılık ve Türkçülük fikrinin birbirlerini desteklediği ve bu yönüyle anlamlı bir terkinin ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak, mutlak iktidarın sağlanmasıyla birlikte, Cemiyetin siyasal ideolojisinin Türkçülük ve Batıcılığa doğru kaydığı, hem iç hem de dış politikanın bu eksen üzerine oturtulduğu muhakkaktır (Ünüvar, 2022: 132-135).

2.2. İttihatçıların Basın Faaliyetleri

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Abdülhamit yönetimine karşı muhalefesinde toplumsal tabandan yoksun kalmış ve destek bulmak için basın-yayın organlarına yönelmiştir; bu kapsamda, 1 Aralık 1895'te Meşveret gazetesi Londra'da yayın hayatına başlamış ve yönetime eleştirilerde bulunarak Osmanlı toplumunu birleştirmeye çalışmıştır (Eyicil, 1989: 8). Ayrıca, Osmanlı gazetesi de halkı bilinçlendirmeyi misyon edinmiş, Batı emperyalizmine karşı eleştirilerde bulunarak laiklik ve devrime olumlu bir yaklaşım sergilemiştir. (Osmanlı, S.1, 1 Kanun-ı

Evvel 1897: 1-2). Batılı pozitivistlerin etkisinde kaldığı bilinen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkili aktörlerinden biri olan Abdullah Cevdet'in Cenevre'de neşrettiği İçtihat dergisi de Osmanlı Devleti'nin monarşi yapısını eleştirerek toplumun Batıya uyarlanması gerektiği konusunda yayınlar yapmıştır (Durdu, 2003: 299).

Meşrutiyet'in ilan edildiği gün itibariyle İstanbul'da günlük yayın yapan gazeteler sadece İkdam, Sabah ve Tercüman-ı Hakikat'ten ibaretti (Akşin, 1994: 25). Meşrutiyet'in ertesi günü daha önce haftalık yayın yapan Servet-i Fünûn gazetesi de günlük yayın yapmaya başlamış böylece sayı İstanbul için dörde çıkmıştır. Birkaç gün içinde; Tanin, Hukuk-ı Umumiye, İkbal, Millet, Basiret, Hürriyet ve Mizan gazeteleri günlük neşriyatlara başlamışlardır (Süleyman Tevfik, 2011: 252-253). Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte oluşan özgürlük ortamı sayesinde neşriyatta adeta bir patlama yaşanmıştır. Birçok gazete, dergi ve mecmuanın yayınlandığı, sözü olanın fikrini basın yoluyla duyurmaya çalıştığı bir döneme girilmiştir. Öyle ki, bazı mecmuaların birkaç kez yayın yaptığı, hatta sadece bir kez yayınlanıp devamı gelmeyen neşriyatların olduğu (Kaygusuz, 1995: 37), Meşrutiyet'in ilanından sonra günlük neşredilen gazetelerin sayısının elliye geçtiği görülmektedir (Ahmet İhsan, 1931/II: 35). Döneme dair hatıralarında basın hayatına geniş yer veren Süleyman Tevfik (2011: 253), Meşrutiyet'in ilanından sonra yayınlanan mecmua sayısının da gazete sayılarına yakın olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, uzun zamandır süren istibdat yönetiminin ve ifade hürriyetinin kısıtlanmasının ortadan kaldırılmasının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Zira Kanun-i Esasi'nin 12. maddesi uyarınca basın faaliyetlerine tam bir serbestlik tanınmıştır.

Meşrutiyet sonrası yayımlanan bazı yayınlar, genellikle İttihat ve Terakki'yi desteklerken, partinin halk üzerinde minnet hissettirmesi ve bazı istibdat yanlılarının yönetime girmesi, bazı İttihatçıları muhalefete yöneltmiştir. Eski İttihatçılar arasında yer alan Rıza Paşa ve Süleyman Tevfik gibi yazarlar, İttihat ve Terakki'nin eksen kaymasını eleştiren makaleler kaleme almıştır. Ayrıca, yeni yönetimin toplumu özünden kopardığı ve garplılaştırmanın sakıncalarını vurgulayan yayınlar da çıkmıştır.

Meşrutiyet'in ilanından sonra; İttihatçıların yeni rejim lehine kamuoyu oluşturmaya çalıştıkları görülmektedir (Dağlar, 2011: 144). İkdam gazetesinin 24 Ağustos 1324/6 Eylül 1908 tarihli beyannamesinde köylülerin hürriyet ve müsavat konusunda bilgilendirilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. İttihatçıların basın yoluyla halkı bilinçlendirme ve siyasete ilgisini çekme girişiminin zamanla sonuç verdiği söylenebilir. Bu teşebbüsün bir sonucu olarak sivil toplumun güçlendiği; dernek, cemiyet, sendika ve kulüplerin sayısının arttığı, kadın haklarına yönelik söylemlerin geliştiği kısacası halkın yavaş yavaş politikaya ilgi duymaya başladığı görülmektedir. Daha önce Osmanlı toplumunda pek de rastlanmayan toplu gösteriler yine bu dönemde gerçekleşmiştir. Örneğin Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımayacağını ilan eden İngiltere lehine İstanbul'da gösteriler düzenlenmiştir (Tanin, 24 Eylül 1324/7 Ekim 1908). Bu gösteriler kısa bir süre sonra büyük mitinglere dönüşmüş, yaklaşık 50 bin kişinin katılımıyla Bulgaristan'ın bağımsızlığı protesto edilmiş, halkın bu tutumu basında büyük bir takdirle haber yapılmıştır (İkdam, 24 Eylül 1324/7 Ekim 1908; Tanin, 26 Temmuz 1324/8 Ağustos 1908).

Meşrutiyet'in ilanına kadar Padişah II. Abdülhamit'i sert bir şekilde eleştiren basının, Meşrutiyet'in ilanından sonra basına yönelik sansürün ortadan kalkmasıyla birlikte, Padişah'ı eleştiren yayınlardan vazgeçtiği, hatta Meşrutiyet'in Padişah'ın inayetiyle gerçekleştirildiği, bu nedenle Padişah'a şükran ve minnet duyulması gerektiği yönünde yayınlar yaptığı görülmektedir (İkdam, 12 Temmuz 1324/25 Temmuz 1908).

Dönemin gazetelerinde genellikle hürriyet, adalet ve eşitliğe vurgu yapılmış, meşrutiyetle birlikte halkın neleri kazandığına ve ifade hürriyetine dikkat çekilmiştir:

“Bundan böyle hiçbir kimse öyle keyfi olarak tevkif edilemez, haps olunamaz. Hiçbir kimseye eziyet, işkence verilemez. Eğer bir kimse âyân bir cürmden dolayı derdest edilirse derhal hâkim huzuruna getirilmeli ve o adam niçin tevkif olunduğunu, niçin evinin basıldığını, niçin zabıtaya nakil edildiğini bilmeli, anlamalı. Öyle bir takım iftiralar ile, ücretli hafiyeler ile hükümetin sâdık tebâsının hürriyeti, rahatı, mülkü ve malı gasp edilemez. Matbuat kânun dairesinde serbesttir. Yani öyle sansür memurları matbaaya gelerek yazıları keyfi

olarak bozup, çizemezler. Muharrirler kendi vicdanları ile kânun dairesinde yazı yazarlar ve eğer müştekî (şikâyet eden) bulunursa Avrupa'nın bilcümle serbest memleketlerinde olduğu gibi muhâkeme huzurunda taht-ı muhâkemeye alınırlar" (İkdam, 13 Temmuz 1324/26 Temmuz 1908).

Kanun-ı Esasi'yle birlikte herkesin can ve mal güvenliğine vurgu yapan yayınlar, Padişah'ı adeta tesis edilen yeni düzenin koruyucusu olarak yansıtmışlardır: "Bundan sonra herkes aslen mutasarrıf olduğu mal ve mülkten emindir... Bundan sonra her türlü işkence vesair her nevi eziyet katiyyen ve külliye memnudur... Artık padişahın kanununa karşı hareket etmeye kimse cürret edemeyecektir." (İkdam, 12 Temmuz 1324/25 Temmuz 1908).

Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki yönetimine yönelik muhalif yayınlar yapan gazeteler Cemiyet tarafından baskılanmış ve Cemiyet'in girişimiyle 16 Temmuz 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan tarafında çıkarılan Matbuat Kanunu'yla hükümete gazete kapatma yetkisi verilmiştir.

3. II. ABDÜHAMİT'İN İTTİHATÇILARLA MÜCADELESİ

İttihatçıları "fesat grubu" olarak nitelendiren II. Abdülhamit, İttihatçıların faaliyetlerini engellemek için farklı yöntemlere başvurmuştur. Baskı, sindirme, hapis cezası ve sürgün kullanılan yöntemlerden bazılarıdır. Cemiyet mensuplarının yönetime karşı yayın faaliyetlerini durduran ve muhalefetten vazgeçmeleri için genel af ilan eden II. Abdülhamit, Cemiyet'in Avrupa'daki örgütlenmesinin sonlandırılması amacıyla diplomasiyi kullanmıştır (Aslan, 2010a: 106). Bu amaçla Avrupa'ya birkaç kez elçi gönderen Abdülhamit, İttihatçıların Osmanlı Devleti aleyhine sürdürdükleri faaliyetleri durduramamış (Tunaya, 1952/I: 105), buna rağmen muhalifleri ikna etme girişiminden vazgeçmemiştir (Aslan, 2010a: 117).

II. Abdülhamit, İttihatçıların faaliyetlerinden Tıbbiye Mektebi'nin bazı öğrencilerinin ihbarıyla 1882 yılında haberdar olmuştur. İhbar üzerine tahkikat başlatan padişah, mektebin komutanı olan Ali Saip Paşa'yı azlederek, 1893 yılında mektebin komutanlığına Mehmet Zeki Paşa'yı atamıştır (Tunaya, 1951/I:

110; Kandemir, 1975: 67). Zeki Paşa'nın disiplinli ve sert tutumu neticesinde bazı öğrenciler mahkemeye sevk edilerek tutuklanmış, ancak daha sonra ilan edilen bir af kararnamesiyle bu öğrenciler serbest bırakılmışlardır (Kocabaş, 1991: 34). Tevkif edilip sonra serbest bırakılan, sürgün edilen ve baskı altında bırakılan muhaliflerin bir kısmının yurt dışına kaçması İttihat ve Terakki'nin Avrupa'daki yapılanmasının kuvvet kazanmasına sebep olmuştur (Kutay, 1964: 71-75; Kuran, 1956: 257).

Cemiyet üyeleri, özellikle Paris ve Cenevre'de toplanarak muhalefetlerini buradan yürütmüşlerdir. Ancak, sarayın Paris büyükelçiliği vasıtasıyla Cemiyet'in kapatılması ve basın-yayın faaliyetlerinin durdurulması için Fransız hükümetinden yardım talep etmesi üzerine Fransız hükümeti cemiyetin merkezini kapatmış, faaliyetlerine son vermiş ve cemiyet üyelerini sınır dışı etmiştir (Aslan, 2010a: 111). Cemiyet üyeleri, bu gelişmeler karşısında geri adım atmamış ve Cemiyet'in merkezini Brüksel'e taşımışlardır. Abdülhamit yönetiminin Belçika hükümetine yaptığı baskılar sonuç vermiştir. Bunun üzerine Cemiyet üyeleri bu defa Cenevre'de kümelenmişlerdir (Mardin, 1995: 104). Bu dönemde Cenevre, başta Rus anarşistleri olmak üzere birçok ülkenin muhaliflerinin faaliyet gösterdiği bir merkez olarak dikkat çekmektedir (Knight, 2010: 68). Sarayın diplomasi yoluyla kurduğu baskı sınırlı kaldığından Cemiyet mensupları bilahare Paris'e dönerek buradaki faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Eyicil, 1989: 12). Bütün bu gelişmeler, Osmanlı devlet idaresine karşı oluşan muhalefetin nasıl güçlü bir motivasyona sahip olduğunu göstermek bakımından oldukça önemlidir. Cemiyet'in toplumda marjinal ya da illegal bir hareket olarak algılanmasının önündeki en büyük engel Cemiyet'in oluşturduğu muhalefette devlet adamlarının da zaman zaman yer alması olduğu söylenebilir. Zira, oluşan siyasi baskılar neticesinde Damat Mahmut Paşa ve oğulları Avrupa'ya kaçarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle birlikte hareket etmişlerdir (Kuran, 1956: 231-232). Benzer bir kaçış, II. Abdülhamit'in yeğeni ve Ahrar Fırkası'nın gerçek lideri Prens Sabahaddin tarafından gerçekleştirilmiştir (Knight, 2010: 73). Bu durum, Avrupalıların Cemiyet'e olan bakışını olumlu etkilemiştir (Hanioglu, 1966/I: 343). II. Abdülhamit'in Mahmut

Paşa'nın iadesine ilişkin Fransız hükümetine yaptığı baskıların da sonuçsuz kaldığı görülmektedir (Ramsaur, 1972: 72-73; Kocabaş, 1991: 35).

II. Abdülhamit, gerek bürokratik kanallarla gerekse hafiye vasıtasıyla İttihat ve Terakki'nin hem içerideki hem de Avrupa'daki faaliyetlerinden sürekli haberdar olmaya çalışmıştır. Başta Londra ve Paris olmak üzere saray tarafından görevlendirilen birçok hafiye, Cemiyet'in faaliyetleri hakkında sürekli İstanbul'a bilgi aktarmışlardır (Knight, 2010: 70). Padişah, aleyhinde neşredilen yayınların Osmanlı Devleti'ne girmesini yasaklamış, muhalifler tarafından neşredilen Osmanlı ve Meşveret gazetelerinin yayın faaliyetlerini durdurmak için Paris Sefareti'ne bu iş için özel memur tayin etmiştir (Aslan, 2010a: 114; Kocabaş, 1995: 35). II. Abdülhamit yönetimini eleştiren ve Almanya'da neşredilen "Sultan Abdülhamit Han ve Memalik-i Şahane'de Islahat" adlı kitabın ülkeye sokulması yasaklanmış, İngiltere'de "Esrar-ı Harem" adlı piyesin oynanması diplomatik girişimlerle durdurulmuştur. Mehmet Tevfik Paşa'nın yazdığı iddia edilen Vatan Tehlikede isimli risale yasaklanan bir başka yayındır (Birinci, 1988: 9-14). Cemiyet-i Cedide-i Osmaniye, Neler Olacak ve İmamet ve Hilafet risaleleri de yönetimi eleştirdikleri gerekçesiyle yasaklanan kitaplar arasında yerini almıştır (Hanioğlu, 1966 I: 181). Söz konusu bu eserler Mısır'da neşredilmiştir. Bunda, Avrupa'dan farklı yollarla Mısır'a giden muhaliflerin etkili olduğu muhakkaktır. Ancak, Sultan Abdülhamit, muhalif yayınların basıldığı Matbaa-i Osmaniye'nin kapatılması için gerekli girişimleri yapmakta gecikmemiştir (Aslan, 2010a: 115).

İttihat ve Terakki, Avrupa'daki yayınlarının Osmanlı Devleti'ne girişinin yasaklanması önlemine karşı bu yayınları yabancı postaneler vasıtasıyla ülkeye sokmaya çalışmıştır (Ramsaur, 1972: 40). Postanelerde yapılan denetimlerde istibdat devri ve II. Abdülhamit yönetime karşı varakalara rastlanmaktadır. II. Abdülhamit, 1901 yılında, İttihat ve Terakki Cemiyet'i tarafından İstanbul'da büyük bir miting yapılacağına dair Paris elçiliğince bilgilendirilmesi üzerine yabancı posta adreslerine gönderilmiş postalara el koydurarak içindekileri incelemiştir (Knight, 2010: 72)

II. Abdülhamit, İttihatçıların muhalefetten vazgeçmemesi üzerine “aff-ı şahane” ilan ederek, muhalefetlerini durdurmaları şartıyla Osmanlı Devleti’ne dönenler için memuriyet ve ikamet hakkı tanımıştır. Yurt dışında kalan öğrencilere de öğrenim imkânı, aylık maaş ve elçilik görevleri vaadinde bulunulmuş; kabul edilmemesi durumunda Osmanlı vatandaşlığından çıkarılacakları belirtilmiştir (Karal, 1995/VIII: 58). Fakat bu teklife yalnızca 60 civarında Cemiyet mensubu olumlu yanıt vermiştir. (Mardin, 1995: 144; Kuran, 1956: 58). Ancak Cemiyet’in iki önemli ismi Ahmet Rıza ve Nazım Bey, II. Abdülhamit’in af genelgesini şiddetle reddederek, muhalifleri istibdat yönetimine karşı birleşmeye ve mücadeleyi sürdürmeye davet etmekten vazgeçmemişlerdir (Karal, 1995/VIII: 519; Eyicil, 1989: 20). Padişah’ın taleplerini kabul ederek yurda dönen bazı İttihatçıların da II. Abdülhamit’in verdiği sözlere sadık kalmadığını gerekçe göstererek muhalefete devam ettikleri görülmüştür (Osmanlı, S.3, 1 Kanun-ı Evvel 1897, s. 1).

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra İttihatçılar ile Padişah arasında bir çatışmasızlık dönemi yaşanmış ve taraflar arasında uzlaşa sağlanmıştır. Kanun-i Esasi ile Padişah baskı politikasını bırakmış; İttihat ve Terakki Cemiyeti basın yoluyla Padişah’ın meşruiyetini desteklemiştir. II. Abdülhamit, Meşrutiyet’i sahiplenmiş ve Avrupa elçilerine “Kanun-i Esasi’nin ilelebet devam edeceği”ni belirtmiştir. (Tanin, 19 Temmuz 1324 / 1 Ağustos 1908). Padişah, 27 Temmuz tarihinde bütün gazetelerde yayınlanan nutkunda, Kanun-i Esasi’yi ilan etmekteki maksadın sadece toplumun barış ve refahının olmadığı, bununla birlikte idari reformun hedeflendiği ve istibdadın sebep olduğu usulsüzlükleri ortadan kaldırmak olduğunu beyan etmiştir (İkdam, 14 Temmuz 1324 / 27 Temmuz 1908). II. Abdülhamit, kendisini Kanun-i Esasi’nin aktörü olarak yansıtmakla birlikte, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne de paye vermektedir. 11 Ağustos tarihli gazete haberlerine göre II. Abdülhamit, toplumun bütün fertlerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin çizgisinde olduğu, kendisinin de onların reisi olduğu ve bundan sonra beraber çalışacaklarını ifade etmiştir (Tanin, 29 Temmuz 1324 / 11 Ağustos 1908; İkdam, 29 Temmuz 1324 / 11 Ağustos 1908).

II. Abdülhamit ile İttihatçılar arasında uyum ve işbirliği açıklamaları yapılsa da iki tarafın da birbirlerinin şerrin emin olmadıkları söylenebilir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, ordudan aldığı destekle Rumeli’de bulunan Avcı Birlikleri’ni İstanbul’a konuşturması (İslamoğlu, 2018: 68), Kanun-i Esasi’nin ilan edilmesine rağmen Cemiyet’in merkezinin hala Selanik’te olması bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir. II. Abdülhamit’in de Cemiyetin hükümet ve ordu içindeki yapılanmasından büyük endişe duyduğu görülmektedir (Kansu, 1998: 7).

4. II. MEŞRUTİYETİN İLANI

Osmanlı Devleti, 23 Aralık 1876’da Meşrutiyet rejimine geçmiş; ancak 1877-78 Osmanlı-Rus savaşıyla Sultan II. Abdülhamit, Meşrutiyet’i kaldırmış ve Meclis’i feshetmişti. Bu, Padişah’a karşı yoğun bir muhalefet yarattı (Kodaman, 2002: 168). II. Abdülhamit, muhalefetin baskısı altında Kanun-i Esasi’yi yeniden ilan etmek zorunda kaldı. Meşrutiyeti kabul ettiren güç, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ydi (Bayur, 1959: 270). Cemiyet üyeleri, devletin kurtuluşunun meşruti yönetimle mümkün olduğunu düşünmekteydiler (Mardin, 1995: 308; Kodaman, 2002: 169).

İngiliz Kralı III. Edward ile Rus Çarı II. Nicola’nın Reval Görüşmeleri’nde Osmanlı Devleti’ni bölmeye ve parçalamaya yönelik aldıkları kararlar (Koloğlu, 1985: 16; Aslan, 2008: 346) İttihat ve Terakki üyelerini oldukça tedirgin etmiş; Enver, Niyazi ve Eyüp Sabri Beyler dağa çıkmak suretiyle isyan hareketini başlatmışlardır (Aslan, 2010a: 119). Dolayısıyla, Reval Görüşmeleri, Cemiyet’i sivil muhalefetin dışına çıkararak silahlı mücadeleye sevk etmiştir. Cemiyet’in onayını aldıktan sonra (Uzunçarşılı, 1956: 108) yaklaşık 200 asker ve sivilden müteşekkil bir muhalif grupla Meşrutiyet’i ilan ettirmek maksadıyla dağa çıkma kararı alan Niyazi Bey (Ahmad, 1984: 20), Padişah’a gönderdiği telgrafta Meşrutiyet’in ilanından başka bir amacının olmadığını ifade etmiştir (Aslan, 2010a: 119). Onlara göre, “memlekette idare-i meşrutanın te’sisine çalışmak, 1293 Kanun-i Esasisi’nin tatbikini temin etmek”ten başka bir yol kalmamıştır (Enver Paşa, 1991: 58). Cemiyet’in Manastır merkezinden saraya yapılan bir ihtarda, Meclis’in derhal açılmaması halinde olağandışı hadiselerin

gerçekleşeceği, bunun için ortak bir mutabakatın sağlandığı yönünde adeta tehdit içeren bir telgraf gönderilmiştir (Yöntem, 1962/II: 259). “Mukaddes Halifemiz Zâtişahanelerinin Huzuruna” başlıklı telgrafta; kendilerinden, mutavaat ve bağlılıklarının zedelenmemesi maksadıyla Kanun-i Esasi’nin bilfiil uygulanması için irade buyurmasını istirham eden telgrafta, aksi takdirde zâtişahanelerinin arzu etmeyeceği hadiselerin meydana geleceği bildirilmiştir. Telgrafın son cümlesinde Manastır vilayetinde Kanun-i Esasi’nin ilanı için bir mutabakatın sağlandığına ilişkin açık bir mesaj verilmiştir:

“Manastır vilayeti içindeki bütün mülki memurlar, ordu subayları, erat, şeyhler ve ilmiye sınıfı, her türlü din ve ırktaki üst ve alt tabaka halkın cümlesi tek bir gaye için çalışmak maksadıyla, Allah’ın birliği üzerine yemin etmiş olarak emir ve iradenizi bekliyoruz” (Knight, 2010: 167).

Manastır sokaklarına asılan afişlerde, mutlakiyet yönetiminin meşruluğuna dair eleştiriler yapılmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin amacının halkın gasp edilen haklarını iade etmek olduğu vurgulanmıştır. Cemiyet, Padişah’ı devirmek yerine halk ile Padişah arasında bir bağlantı kurmayı hedeflemiş ve bunu Kanun-i Esasi ile sağlamayı savunmuştur. Benzer bir girişim Selanik’te de gerçekleşmiş; Cemiyet üyeleri, Kanun-i Esasi’nin yürürlüğe girmesi için saraya telgraf gönderilmesini ve bildirilerin asılmasını kararlaştırmıştır. (Çavdar, 1991: 33).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Abdülhamit yönetimine karşı yalnızca siyasi muhalefetle kalmamış, bazı askerleri ordudan yanına çekerek darbe hazırlıklarına başlamıştır. Ordudaki maaş ve atama düzensizlikleri, subayların saraya karşı harekete geçmesi için uygun bir zemin oluşturmuştur (Bayur, 1991: 430). Padişah’ın emriyle Cemiyet’in silahlı kuvvetlerine karşı harekete geçen 18. Nizamiye Fırkası kumandanı Şemsi Paşa, İttihatçı subay Atıf Bey tarafından öldürülmüş, bu durum Cemiyet’in ilk siyasi cinayetidir (Uzunçarşılı, 1956: 109-111; Ramsaur, 1972: 153; Bayur, 1991: 444)..

İttihat ve Terakki’nin Meşrutiyet’i ilan etmesi ve bunu telgraflarla saraya bildirmesi, Sultan II. Abdülhamit’i 23 Temmuz gecesinde Kanun-ı Esasi’yi yeniden yürürlüğe

koymaya zorlamıştır (Karal, 1995/VIII: 8). İstanbul'da Meşrutiyet'in ilan edilmemesi durumunda, yüz bin kişilik bir kuvvetin padişaha karşı harekete geçeceği ve veliaht tayin edileceği haberi de Padişah'ı Meşrutiyet'i ilan etmeye iten unsurlardandır (Bayur, 1991: 59). Arap İzzet Paşa, isyanın bastırılması için halka güç kullanarak destek verilmesini önermiş, ancak II. Abdülhamit, sivil bir savaşa rıza göstermeyeceğini belirterek bu teklifi reddetmiştir. 23 Temmuz 1908'de, Sait Paşa ile istişare ettikten sonra II. Abdülhamit, "Kanun-i Esasiyi ben tesis etmiştim;... mademki milletim bu kanunun yeniden yürürlüğe girmesini arz ediyor, ben dahi verdim" diyerek Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koyduğunu ve dağıtılan Meclis'in toplanacağını resmen kabul etmiştir (Aksoy, 2013: 24).

24 Temmuz 1908 tarihli gazeteler Meşrutiyet'in ilanına ilişkin resmi duyuruyu manşetlerden kamuoyuna duyurmuşlardır (Sabah, S. 6783, 11 Temmuz 1324/24 Temmuz 1908, s. 1; İkdam, S. 5087, 11 Temmuz 1324/24 Temmuz 1908, s. 1). Padişah II. Abdülhamit bu tarihten 4 gün sonra Kur'an'a el basarak Kanun-ı Esasi'yi muhafaza edeceğine dair yemin etmiştir. Bu durum, dönemin Şeyhülislamı Cemalettin Efendi tarafından Cemiyet üyelerinin ileri gelenlerine bildirilmiştir (Bayur, 1991: 67). Böylece, İttihat ve Terakki Cemiyeti, uzun yıllar sürdürdüğü siyasi mücadelesini kansız bir darbe ile başarıya ulaştırmış, Padişah'la uzlaşarak Meşrutiyet'i ilan ettirmiş ve bu tarihten itibaren de Osmanlı devlet idaresinde etkin olmaya başlamıştır.

Meşrutiyet'in ilanı, toplumun her kesiminde büyük bir sevinçle karşılanırsa da halk, bunun anlamı ve içeriği konusunda tam bilgiye sahip değildi (Ahmad, 1984: 35). Yine de, istibdadın kaldırıldığı ve hürriyet alanının genişlediği yönünde bir kanaat oluştu. Meşrutiyet'in ilanı, bazı çevrelerde sınırsız bir hürriyet olarak algılandı ve adeta herkesin her istediğini yapabileceğine dair bir motivasyon oluşturdu. Bu durum, özellikle İstanbul'da taşkınlıklar, usulsüzlükler ve suç oranlarının artmasına yol açtı (Aksel, 1977: 174). Dönemin kaynaklarında Meşrutiyet, genellikle "Hürriyetin İlanı" olarak adlandırılmaktaydı (Alkan, 2010: 61-62).

1908 yılında seçimler Kasım ayı sonu ile Aralık ayı başında gerçekleştirildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti, seçim slogan olarak hürriyet, vatan ve millet kavramlarını tercih etmiştir. Bu seçimlerin sonucunda, Meclis-i Mebusan'da İttihat ve Terakki Cemiyeti milletvekili sayısı itibariyle çoğunluğu elde etmiştir. (Durdu, 2003: 304). Cemiyet'in seçimlerden ezici bir çoğunlukla çıkması ilerleyen zamanlardaki politikalarına da yansımıştır. Fransız Devrimi'nden etkilendiği bilinen İttihatçıların Osmanlı Devleti'nde monarşiye karşı "anayasacılık"ı hayata geçirmenin başarısı olarak değerlendirilebilir (Aydın, 2022: 117).

Meclis-i Mebusan, 17 Aralık 1908 tarihinde, Padişah II. Abdülhamit'in katılımıyla açılmıştır. (Akşin, 1994: 23). Meclis-i Mebusan'ın açılmasından kısa bir zaman sonra Meclis Başkanlığı'na İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkili isimlerinden Ahmet Rıza Bey seçilmiştir. Oluşturulan 1909 anayasasıyla yasama organının teşekkülünde değişiklik yapılmamışsa da Padişah'ın iznine gerek duyulmadan meclise kanun çıkarma yetkisi verilmiştir. Meclis'in kanun yapma ehliyetini elde etmesi yasama yetkisini Padişah'ın tekelinden çıkardığını göstermektedir (Vatandaş, 2008: 56).

Meşrutiyet rejiminin tesisinde önemli bir rol oynayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908-1909 yıllarında iktidarı doğrudan devralmamış; bunun yerine denetlemeyi tercih etmiştir. 1909-1912 döneminde "iktidar partisi" olarak anılsa da, hükümet olamamış ve devlet işlerini Meşrutiyet öncesi yöneticiler yürütmüştür. Bu durum, İttihatçıların genellikle genç ve deneyimsiz olmalarından kaynaklanmıştır. İttihatçılar, Said Paşa hükümetinin kurulmasına karşı çıkmamış, ancak devlet idaresini takip etme konusunda geride durmamışlardır (Ahmad, 1984: 38). Tüm bu pasif görünüme rağmen, Cemiyet 1908'den itibaren gelişmelerin katalizörü olmuştur (Ünüvar, 2022: 129-130). 1913 yılında gerçekleştirdiği darbeyle mutlak anlamda iktidarı ele geçirmiştir.

II. Meşrutiyet, Osmanlı toplumunda yalnızca siyasi bir değişim yaratmakla kalmamış, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda da köklü bir dönüşüm sağlamıştır; bu süreçte Batı'ya yöneliş belirginleşmiştir (Vatandaş, 2008: 58). Toplumsal bilincin güçlenmesi ve milliyetçilik duygusunun ön plana çıkması, dönemin karakteristik özellikleri arasındadır (Turhan,

2002: 186). Talat Bey'in liderliğindeki İttihat ve Terakki'nin politikaları, bu değişimlerin en belirgin sonuçlarından birini oluşturmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve toplumsal dinamikleri üzerinde önemli bir etki bırakmıştır.

5. MEŞRUTİYET'E KARŞI OLUŞAN MUHALEFET: 31 MART 1909 AYAKLANMASI

31 Mart Olayı, siyaset bilimci ve tarihçiler tarafından farklı şekillerde değerlendirilmektedir. Olay, kimilerine göre İttihatçılara karşı bir ihtilal, kimilerine göre gerici/irticai bir isyan, bazı araştırmacılar tarafından da provokasyon olarak değerlendirilmiştir. Olaya ilişkin değerlendirmelerin çeşitliliği, olayın taraflı ve hakikatten uzak bir anlayışla değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır (Aslan, 2010b: 2). Olayların genel sebepleri incelendiğinde, 31 Mart Vakasının tek bir nedene dayanmadığı, aksine birçok olumsuz durumun birleşmesi sonucunda bu isyanın ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. 31 Mart Olayı, Osmanlı tarihinde rejime yönelik çıkan ilk ayaklanma olarak kayıtlara geçmiştir.

1908'de Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesiyle Osmanlı'daki siyasi çalkantılar durulmuş, ancak Avrupa ile ilişkiler sorun olmaya devam etmiştir. Balkanlar'da toprak kaybı yaşanmış; 5 Ekim 1908'de Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak etmiş, Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiştir (Efe, 2017: 284). Azınlıklar, Meşrutiyet'i destekleseler de sunduğu imkânlardan memnun kalmayarak İttihat ve Terakki'ye muhalefet göstermiştir. Osmanlı Ahrar Fırkası ve İttihad-ı Muhammedi Fırkası, İttihat ve Terakki'ye karşı sert muhalefet geliştirmiştir (Alkan, 2010: 68). Ayrıca, Volkan, Mizan, İkdâm, Sabah ve Sada-yı Millet gibi gazeteler de Cemiyet'i eleştiren yayınlar yapmış, bu durum toplumda gerilimi artırmıştır. İttihat ve Terakki'nin iktidarı doğrudan ele geçirmeden perde arkasından hükümeti yönlendirmesi de önemli eleştirilerden biridir (Emil, 1979: 395).

İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet, siyasi parti kuruluşları ve basın aracılığıyla başladığı gibi, kısa sürede orduya da yayılmıştır. "Halaskar" isimli bir birlik oluşturan bazı askerler, ordudaki İttihatçı nüfuz mücadelesine tepki göstermiştir (Efe, 2017: 284). Ayrıca, Cemiyet'in orduyu

gençleştirme çabaları, "mektepli-alaylı" çatışmasına yol açmıştır. İttihatçıların devleti perde arkasından yönetmesi ve Meşrutiyet uygulamalarının ulema çıkarlarıyla çelişmesi, ulema sınıfının muhalefet etmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, Padişah'a bağlı hafiyelerin ve muhalif gazetecilerin öldürülmesi, 31 Mart Vakası'nın patlak vermesinde önemli bir etken olmuştur. (Bayur, 1959: 273-274; Kodaman ve Ünal, 1996: 166-167).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'in ilanından önce istibdat yönetimine karşı adeta hürriyetin sembolü haline gelmişti. Ancak, Meşrutiyet'in ilanı, özellikle 31 Mart Vakası'ndan sonra, antidemokratik usullerle muhaliflerin baskı altında tutulduğu ve otoriter bir yönetimin tesis edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu durum "istibdadın birinden kurtulduk; ancak başka bir istibdada maruz kaldık" şeklinde eleştirilere sebep olmuştur (Ahmad, 1984: 35). İttihat ve Terakki'nin bu tutumu, Meclis-i Mebusan'ın yasama ve denetleme faaliyetlerinde de söz konusudur (Aydın ve Türkoğlu, 2010: 281).

31 Mart Vakası, İttihatçıların yönetiminden kaynaklanan memnuniyetsizliğin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Ahrar Fırkası, İttihad-ı Muhammedi Fırkası ve diğer muhaliflerin varlığı, bu görüşü desteklemektedir (Kodaman ve Ünal, 1996: 170; Avcioğlu, 1998: 68). İttihat ve Terakki'nin sert politikaları, muhalefetin güçlenmesinde etkili olmuştur. Olayların, Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet rejimini hedef almaktan ziyade, baskıcı yönetimden kaynaklandığı söylenebilir; dönemin muhalif gazeteleri de bu bağlamda Meşrutiyet'e bağlılık vurgusu yapmıştır. İttihad-ı Muhammedi Fırkası ise Meşrutiyet'i İslam dininin bir gereği olarak görmüştür.

31 Mart Vakası, 12 Nisan gecesi Taşkıışla'da bulunan 4. Avcı Taburu'ndaki askerlerin isyanıyla başlamış, ayaklanmaya ulema ve ilmiye öğrencileri de dâhil olmak üzere birçok sivil katılmıştır (Akşin, 1994: 43). İttihat ve Terakki ile 3. Ordu yetkilileri, ayaklanmayı bastırmak için "Hareket Ordusu" oluşturmuş ve bu ordu, Cemiyet'in sempatzanı olan genç ve mektepli subaylardan meydana gelmiştir (Akşin, 1994: 66). Ayaklanma, Hareket Ordusu tarafından kanlı bir şekilde bastırılmış; halkı isyana teşvik etmekle suçlanan Volkan

gazetesi kapatılmış ve başyazarı Derviş Vahdeti Ayasofya Meydanı'nda idam edilmiştir. Sonuç olarak, 27 Haziran 1909'da Meclis-i Milli'nin gizli celsesinde alınan kararla, isyanda etkisi olduğu gerekçesiyle II. Abdülhamit tahttan indirilmiş ve yerine kardeşi V. Mehmet Reşat geçirilmiştir. (Kutay, 1999: 243). II. Abdülhamit Selanik'e gönderilmiş, olağanüstü hal ilan edilmiş ve yeni kurulan kabineye İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden birçok üye seçilmiştir (Durdu, 2003: 305). Bu durum ittihatçıların devlet yönetiminde var olan kuvvetini daha da artırmıştır.

6. SONUÇ

II. Meşrutiyet de, tıpkı Tanzimat, Islahat ve I. Meşrutiyet gibi Osmanlı Devleti'nin modernleşme teşebbüsünün bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. II. Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı Devleti, monarşik yapıdan çıkarak meşrutî bir yönetime geçmiştir. Dolayısıyla, parlamenter ve anayasal bir sistem tesis edilmiştir. Meşrutiyet'le birlikte, hukuki ve anayasal alan başta olmak üzere, siyasi parti ve sivil toplum teşekkülünde de önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Meşrutiyet'in ilanı sadece siyasi alanda bir değişimle sınırlı kalmamıştır. Toplum, sosyal ve kültürel alanda giderek Modernleşmeye/Batılılaşmaya başlamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin son derece örgütlü bir yapı olduğu, örgütlenmesinde İtalyan Carbonari hareketinden esinlendiği ve Mason teşkilatlarını model aldığı anlaşılmaktadır. Cemiyet'e net bir ideoloji atfetmek zor olsa da; Cemiyet'in, konjonktür gereği, kuruluş yıllarında Osmanlıcılık fikrini benimsediği, iktidara geldikten sonra Türkçülük ideolojisini ön plana çıkardığı görülmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, siyasal ve toplumsal alanda destek bulabilmek için propaganda amacıyla basın ve yayın organlarını aktif bir şekilde kullanmıştır.

Padişah II. Abdülhamit, İttihatçılarla giriştiği siyasal mücadelede başarıya ulaşamamıştır. İttihatçılar, karşılaştıkları baskı, hapis ve sürgün cezalarına rağmen yurt içi ve yurt dışında örgütlenerek siyasi faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. II. Abdülhamit'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurtdışındaki örgütlenmelerini bertaraf etmek amacıyla başlattığı diplomatik

girişimler de sonuç vermemiştir. II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısıyla II. Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalmıştır. Cemiyet, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra devlet idaresinde etkili olmaya başlamıştır.

İstibdat yönetimine karşı bir hareket olarak ortaya çıkan; hürriyet, adalet ve müsavatı halka vadeden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, iktidarı devraldıktan sonra otoriter bir yönetim tesis ettiği, bu durumun toplumda, orduda ve bazı bürokratik çevrelerde rahatsızlıklara sebep olduğu görülmüştür. II. Abdülhamit döneminde basın ve ifade hürriyetinin oldukça kısıtlanmış, bu nedenle bu döneme istibdat devri denilmiştir. Meşrutiyetin ilanından sonra özgürlüklerin son derece genişlediği görülmekle beraber özellikle 31 Mart Olayından sonra bu hürriyetlerin tekrar kısıtlandığı görülmüştür. Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtarma iddiasıyla ortaya çıkan ve Osmanlı Devleti'nde rejim değişikliğini başaran İttihat ve Terakki Cemiyeti, Cemiyet üyelerinin önemli bir kısmının oldukça genç ve devlet idaresi konusunda deneyimsiz olmaları, onları devleti çöküşten kurtarma konusunda başarıya ulaştıramamıştır. Ancak, Meşrutiyet'in birikimi ve bu dönemde yetişen kadrolar Cumhuriyet'in ilanında ve Cumhuriyet döneminin inkılaplarında etkili olmuştur.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulmuştur.

Destek ve Teşekkür: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın tüm süreci makalenin beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarı olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanım bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1984). İttihat ve Terakki (1908-1914), (çev. Nuran Yavuz), Kaynak yayınları: İstanbul.
- Ahmet İhsan. (1931). Matbuat Hâtıralarım, 1888-1923, cilt 1-2, Ahmed İhsan Matbaası: İstanbul.
- Aksel, M. (1977). İstanbul'un Ortası, Kültür Bakanlığı Yayınları: İstanbul.
- Aksoy A. Ş. (2013). İttihat ve Terakki Cemiyeti Tarihi. Noktakitap: İstanbul.
- Akşin, S. (1980). Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Akşin, S. (1994). Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı. İmge Kitabevi: Ankara.
- Alkan, M. Ö., (2010). II. Meşrutiyet'te Eğitim, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm veya "Militer Türk-İslam Sentezi" . II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek (pp.57-85), İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Aslan T. (2008). İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet'e Tesirleri, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı 21, s. 345-377
- Aslan, T. (2010a). II. Abdülhamit'in jön Türk siyaseti: İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı önlemler. Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (1), 102 - 131. <https://hdl.handle.net/20.500.12451/1073>
- Aslan, T. (2010b). 31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi, 28(28), 1-26. https://doi.org/10.1501/OTAM_00000000553
- Avcıoğlu, D. (1998), 31 Mart'ta Yabancı Parmağı, Cumhuriyet Yayınları: İstanbul.
- Aydın, S. (2022). "İki İttihat – Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", M.Ö. Alkan (Ed), Modern Türkiye'de Siyasi

Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, İletişim Yayınları: İstanbul, , ss. 117-128.

Aydın, S. ve Türkoğlu, Ö. (2010). “İttihad ve Terakki Cemiyeti Programının ve Eyleminin Radikal Dönüşümü: 1908 Öncesi ve Sonrası”, Ferdan Ergut (der.), II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul. ss. 260-285.

Bayur, H. (1959). İkinci Meşrutiyet Devri Üzerinde Bazı Düşünceler. Belleten, 23(90), 267-286.

Bayur, Y. H. (1991). Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: 1 Kısım: 1, Dördüncü Baskı, TTK: Ankara.

Berkes, N. (2002).Türkiye’de Çağdaşlaşma, (Haz. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Yayınları.

Birinci, A. (1988). “İttihat ve Terakki’nin İlk Risalesi: Vatan tehlikede” Tarih ve Toplum, Sayı.54 s.9- 14

Burgaç, M. (2018). Osmanlı Devleti’nde Adem-i Merkeziyetçilik Tartışması (1876-1913). Amme İdaresi Dergisi, 52(2): 145-176.

Çavdar, T. (1984), Talat Paşa, Dost Kitabevi, Ankara.

Çavdar, T. (1995).Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950), İmge Kitabevi: Ankara.

Çavdar, T. (1991). İttihat ve Terakki, İletişim Yayınları: İstanbul

Dağlar, O. (2011). II. Meşrutiyet’in İlanının İstanbul Basını’ndaki Yansımaları (1908). İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (38). ss. 141-159.

Durdu, M. B. (2003). Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması Ve Etkileri. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi, 14(14), 291-318. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000502

Efe İ. (2017). Gizli Muhalif Bir Hareketten İktidara: İttihat ve Terakki Cemiyeti Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 62, Aralık 2017, s. 277-290. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.13140>

- Emil, Birol, (1979). Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri, İstanbul.
- Enver Paşa, (1991). Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908), (haz. Halil Erdoğan Cengiz), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, M. C. (2016). Birinci Dünya Savaşı'nda Mevlevî Alayı Ve Gönüllü Topluluklar Uluslararası Sempozyumu 22-24 Ekim 2015, Kırıkkale-Ankara, Sempozyum Bildiri Kitabı, Kırıkkale.
- Eyicil, A. (1989). Dr. Nazım Bey, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Hanioğlu, M. Ş. (1966). Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889- 1902), Cilt I, Üçdal Neşriyat: İstanbul.
- Hanioğlu, M. Ş. (1985). “Batıcılık”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C 5, İletişim Yayınları: İstanbul.
- İslamoğlu, A. (2018). II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet 1908-1913, Gökkuşbu Yayınları: İstanbul.
- Kandemir, F. (1975). Jön Türklerin Zindan Hatıraları, Bir Devrin Siyasî ve Fikrî Tarihi, Muhit Yayınları: İstanbul.
- Kansu A. (1998). “Dünden Bugüne 1908 Devrimi”, Toplumsal Tarih, C. 9 sayı. 55, s. 4-11.
- Karal, E. Z. (1995). Osmanlı Tarihi, Cilt 8, T.T.K. Yayınları: Ankara.
- Karabekir, K. (1993). İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909, Emre Yayınları: İstanbul.
- Karakaş, M. (2008). “II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri”, Yüzüncü Yılında II Meşrutiyet, (ed.) Asım Öz, Pınar Yayınları: İstanbul, s.65- 102
- Kaygusuz, B. N. (1995). Bir Roman Gibi, İhsân Gümüşayak Matbaası: İstanbul.
- Knight, E. F. (2010). Jön Türkler ve II. Abdülhamid. Kariyer Yayınları: İstanbul.
- Kocabaş, S. (1991). Jön Türkler Nerede Yanıldı (1890-1918), Vatan Yayınları: İstanbul.

- Kodaman B. & Ünal, M. A. (1996). Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909), Ankara.
- Kodaman, B. (2002). "II. Meşrutiyet Dönemi(1908-19149", Türkler, Cilt. 3, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara. ss. 165-192.
- Koloğlu, O. (1985). "Reval"de Osmanlı Gerçekten Paylaşıldı mı?", Tarih ve Toplum, S. 24,
- Kuran, A. B. (1956). Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele, Baha Matbaası: İstanbul.
- Kutay, C. (1964). Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki, Tarih Yayınları: İstanbul.
- Kutay, C. (1999). 31 Mart'ın 90. Yılında, Aksoy Yayınları: İstanbul.
- Kutlay, N. (2010). İttihat Terakki ve Kürtler, Ankara.
- Mardin, Ş. (1995). Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908), İletişim Yayınları: İstanbul.
- Mardin, Ş. (1998). Türkiye'de Din ve Siyaset, (Makaleler 3), İletişim Yayınları: İstanbul.
- Onar, Sıddık Sami (1966), İdare Hukukunun Umumi Esasları, c.2, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2006). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. Timaş Yayınları.
- Mardin, Şerif. (2009). Türk Modernleşmesi Makaleler 4, Derleyenler; Mümtazer Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Ramsaur, E. E. (1972). Jön Türkler ve 1908 İhtilali, (çev. Nuran Ülken), Sander Yayınları: İstanbul.
- Süleyman Tevfik. (2011). II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Elli Yıllık Hatıralarım. Haz. T. Yıldırım ve Ş. Özdemir. Dün Bugün Yarın Yayınları: İstanbul.
- Tansu, S. N. (2003). İttihat ve Terakki İçinde Dönenler, Yeni Zamanlar Yayınları: İstanbul

- Tunaya, T. Z. (1952). Türkiye’de Siyasal Partiler, 1908-1918, Cilt 1, Hürriyet Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1996). Hürriyet’in İlanı, İstanbul
- Tural, E. (2004). “Devlet ve Toplum Ekseninde Jön Türklük ve Bir Jön Türk’ün Düşün(dür)dükleri”, Amme İdaresi Dergisi, Mart 2004, Cilt 31, Sayı 1, s. 131 - 147.
- Turhan, M. (2002). Kültür Değişimleri, İstanbul.
- Uyanık, E. (2009). II. Meşrutiyet Dönemi’nde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Eğitim Politikaları (1908-1918). Amme İdaresi Dergisi, 42(2), 67 - 88.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1956). “1908 yılında Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, Belleten, Cilt 20, Sayı 77.
- Ünüvar, K. (2022). ‘İttihatçılıktan Kemalizme: İhyadan İnşaya’ içinde Tanıl Bora, Murat Gültekingil (eds.) Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt I, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, 129-142. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Vatandaş, C. (2008). Türkiye’nin Batılılaşma Süreci ve II. Meşrutiyeti Hazırlayan Şartlar, 100. Yılında II. Meşrutiyet, Asım Öz Editör, Pınar Yayınları: İstanbul, s. 11-64
- Zürcher, E. J. (2004). “Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938”, Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si (Der. Kemal Karpat), çev. Sönmez Taner, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Yöntem, A. C. (1962). “Genç Kalemlerin Yeni Dil Davası”, Yakın Tarihimiz, cilt 1, sayı 2, İstanbul.

GAZETELER

- İkdam, 11 Temmuz 1324/24 Temmuz 1908
- İkdam, 12 Temmuz 1324/25 Temmuz 1908
- İkdam, 13 Temmuz 1324/26 Temmuz 1908
- İkdam, 14 Temmuz 1324 / 27 Temmuz 1908

İkdam, 25 Temmuz 1324 / 7 Ağustos 1908
İkdam, 29 Temmuz 1324 / 11 Ağustos 1908
İkdam, 24 Ağustos 1324/6 Eylül 1908
İkdam, 24 Eylül 1324/7 Ekim 1908
Tanin, 19 Temmuz 1324 / 1 Ağustos 1908
Tanin, 26 Temmuz 1324/8 Ağustos 1908
Tanin, 29 Temmuz 1324 /11 Ağustos 1908
Tanin, 24 Eylül 1324/7 Ekim 1908
Volkan, 28 Teşrinisani 1324/11 Aralık 1908
Sabah, 11 Temmuz 1324/24 Temmuz 1908
Osmanlı, 1 Kanun-ı Evvel 1897
Osmanlı, 1 Kanun-ı Evvel 1897

THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS AND ITS ROLE IN THE PROCLAMATION OF THE SECOND CONSTITUTIONAL MONARCHY

Extended Summary

Aim:

This study was conducted to examine the organizational structure of the Unity and Progress Committee and its role in the proclamation of the Second Constitutional Era. The research will be structured around the following key questions:

What is the organizational structure of the Unity and Progress Committee, and how did this structure function?

How did the community's decision-making processes and internal dynamics influence the proclamation of the Second Constitutional Era?

What was the contribution of the Committee of Union and Progress to social and political change?

The necessity of this study lies in understanding the effects of the Committee of Union and Progress on the modernization process of the Ottoman Empire and investigating how these effects resonated in Turkey's political culture. Furthermore, by better understanding the dynamics of the period and the role of the association, it will help to understand the roots of contemporary political transformations in their historical context. Thus, the study aims to provide the reader with a comprehensive understanding of the Constitutional Era and the importance of the Committee of Union and Progress.

Method(s):

The research will be conducted using a descriptive design that will evaluate the activities of the Committee of Union and Progress and their effects in detail. The main body will consist of historical documents and publications related to the Committee of Union and Progress. Using a purposeful sampling method, documents and witness statements from the period will be analyzed. The data collection process will be based on

qualitative research techniques, and historical document analysis and literature review methods will be applied. Newspapers and official documents from the period will be collected and examined. Content analysis will be used as part of qualitative analysis methods, and the data obtained will be evaluated to provide in-depth information on the role and impact of the society. In addition, contextual analysis will be used to examine the relationships with social dynamics.

Findings:

With the proclamation of the Constitutional Monarchy, the Committee of Union and Progress focused on raising public awareness and building social support. It aimed to increase public support through press and publication activities and developed social solidarity by adding the theme of patriotism to educational curricula. During the Second Constitutional Era, the society's organized structure and leadership brought together political authority and the people. The enactment of the Constitution was seen as an opportunity for social transformation and political participation, and this process contributed to the modernization of the Ottoman Empire. However, the lack of sufficient public involvement led to various problems in later periods. Overall, the Committee of Union and Progress had a significant impact on the political dynamics of the period and played an important role in shaping the political culture of modern Turkey. After coming to power, it exhibited authoritarian tendencies.

Conclusion and Discussion:

The limited participation of the people in the constitutional process paved the way for various social and political problems to emerge afterwards. This situation led to a lack of deep harmony in society and political instability. Future studies should examine the effects of the Committee of Union and Progress on society in greater depth; in particular, solutions should be developed to increase public participation at the local level. The declaration of constitutionalism and the social changes that followed should be evaluated in comparison with today's political and social problems, so that lessons can be learned from the past. Furthermore, analyzing the society's

authoritarian tendencies and the opposing dynamics it created among the people is important for understanding its effects on modern political culture.

GELECEĞİN EMEK MÜCADELESİ: DİJİTAL ÇAĞDA SENDİKAL DÖNÜŞÜM

Oğuzhan BAŞARANOĞLU*

Ali Kemal NURDOĞAN**

Öz

Günümüzün değişen üretim teknikleri ve bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak dijitalleşme ve otomasyonun arttığı çalışma ilişkileri içerisinde sendikal örgütlenme ve mücadele her geçen gün zorlaşmaktadır. Sendikal örgütlenmede yaşanan zorluklar sadece bir ekonomik örgüt olmanın ötesinde toplumu etkileme gücü olan sendikaların her geçen gün daha işlevsiz hale gelmesine neden olmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın amacı, sendikal örgütlenmenin toplumu etkileme rolünün Gramsci ve Castells'in Hegemonya Kuramı ve Ağ Kuramı Kapsamında değerlendirilerek gelecek için sendikal mücadeleye katkı sağlamaktır. Araştırma, dijital çağda sendikal etkinliğin sürdürülebilirliği için örgütsel yenilik, dijital görünürlük, yeni nesil anlatı üretimi ve çok aktörlü ittifaklar geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, gelecekte toplumsal gelişmeyi etkileme kapasitesine sahip sendikal yapılar, yalnızca geçmişin temsilcisi değil aynı zamanda dijital çağın anlam üreticisi olabilen kurucu aktörler olmak zorundadırlar.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Sendikalar, Hegemonya, Ağ Toplumu

JEL Kodu: J51, J83, O33, J45, J81

The Labor Struggle of the Future: Union Transformation In The Digital Age

Abstract

In today's changing production techniques and developments in information and communication technologies, labor relations are increasingly challenging due to increasing digitalization and automation. The challenges faced in union organizing are causing unions, which have the power to influence society

* Lisansüstü Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi,
oguzhanbasaranoglu@sdu.edu.tr, ORCID: 0009-0001-9304-1965

** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, alinurdogan@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9411-4313

beyond being merely economic organizations, to become increasingly dysfunctional.

In this context, the aim of this study is to contribute to the future of union struggle by evaluating the role of union organization in influencing society within the context of Gramsci and Castells's Concept of Hegemony and Network Theory. The research demonstrates that organizational innovation, digital visibility, the production of new generation narratives, and the development of multi-actor alliances are necessary for the sustainability of union activity in the digital age. Consequently, union structures with the capacity to influence social development in the future must not only be representatives of the past but also constitutive actors capable of generating meaning in the digital age.

Keywords: Digitalization, Trade Unions, Hegemony, Network Society

JEL Codes: J51, J83, O33, J45, J81

1. GİRİŞ

Sendika, işçilerin çalışma koşulları ve ücretlerini korumak ve geliştirmenin ötesinde endüstri ilişkilerini ve toplumsal dönüşümü etkileme ve şekillendirme gücüne sahip yapılardır. Geleneksel sendikal örgütlenme anlayışı, sanayi toplumunda kitlesel işçi kümelenmelerinin yoğun olduğu büyük fabrikalarda gelişmiş; işçilerin aynı mekânda, benzer çalışma koşullarında ve aynı işverenle ilişkili olduğu ortamlarda etkili bir örgütlenme modeli sunmuştur. Ancak 21. yüzyılda geleneksel sendikal örgütlenme modeli anlayışının geliştirilmesi sendikal hareketin geleceği ve sendikaların toplumu etkileme rolü açısından önem arz etmektedir. Dijital çağ, çalışma ilişkilerinde yalnızca teknik bir değişimi değil, tarihsel olarak kurumsallaşmış emek rejimlerini sarsan yapısal bir kırılmayı beraberinde getirmiştir. Emek, bugün yalnızca üretim alanında değil aynı zamanda veri, algoritma ve bağlantı üzerinden şekillenen bir düzlemde varlık göstermektedir. Bu dönüşüm, yalnızca işin nasıl yapıldığını değil emeğin nasıl tanımlandığını da değiştirmektedir. Ortaya çıkan bu yeni gerçeklik, sendikal hareketi kaçınılmaz biçimde hem kurumsal hem ideolojik hem de teknolojik düzeyde kapsamlı bir dönüşüme zorlamaktadır. Kısaca, çağdaş sendikaların etkinliğini yeniden inşa etme çabaları, küresel düzeyde gelişen yeni örgütlenme biçimleri, dijital stratejiler ve toplumsal temsiliyeti artırmaya dönük yaklaşımlar üzerinden değerlendirilmesi bir zorunluluk halini almaktadır. Çünkü, sendikaların toplumu etkileme gücündeki zayıflama, yalnızca örgütlenme düzeyinde değil, aynı zamanda

temsil ettikleri değerler düzleminde de gözlemlenmektedir. Özellikle genç kuşaklar, bireyselleşmiş çalışma koşulları içerisinde sendikalara ideolojik ya da duygusal bağ kurmakta zorlanmakta ve bu kurumları geçmişe ait yapılar olarak değerlendirmektedir (Schroth, 2019: 7). Küresel ekonomide sendikaların karşı karşıya kaldığı güvencesizlik, esnekleşme ve dijitalleşme gibi yapısal dönüşümlere yanıt üretme kapasitesi, gelecek yıllarda bu kurumların etkinliğini belirleyecek temel faktörler arasında yer almaktadır (Munck, 2010). Bu çerçevede uluslararası dayanışma ağlarının güçlendirilmesi, dijital platformlar üzerinden sınır ötesi emek hareketlerinin geliştirilmesi ve çok uluslu şirketlerle mücadele kapasitesinin artırılması giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın amacı, sendikal örgütlenmenin toplumu etkileme rolünün Gramsci ve Castells'in Hegemonya Kuramı ve Ağ Kuramı Kapsamında değerlendirilerek sendikal mücadeleye katkı sağlamaktır.

Sendikal hareketlerin dijital çağda karşılaştığı zorluklar yalnızca ekonomik ya da teknik kökenli değildir; kültürel, ideolojik ve toplumsal dinamikler de dönüşümü zorunlu kılmaktadır. Bu noktada Antonio Gramsci'nin "hegemonya" kuramı ve Manuel Castells'in "ağ toplumu" kuramı, sendikaların yalnızca fiziksel yapılar değil aynı zamanda kültürel aktörler olduğunu vurgulayan işlevsel bir çerçeve sunar. Gramsci (1971: 5) hegemonya kuramında sendikaları yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve ideolojik mücadele alanlarında da aktörleştirir ve toplumun yeniden inşasında rol oynar. Castells'in ağ toplumu kuramına göre günümüz toplumları, artık mekâna değil; bağlantıya, hiyerarşiye değil; çok merkezli etkileşim biçimlerine dayanmaktadır. Bu yeni yaklaşım, günümüzde işlevselliğini yitirmekte olan geleneksel sendikacılık öğretilerini terk edilerek örgütlenme alanında yeni modeller arayışlarında yol gösterici olacaktır.

Çalışmada öncelikle sendika kavramı ve sendikaların işlevleri kapsamında sendikaların toplumu etkileme rolü ele alınmış, devamında sendikal örgütlenmenin zorlukları ve güç kaybetme nedenleri ele alınarak değişimin gerekliliği ortaya konulmuştur. Çalışmanın son bölümünde Gramsci ve Castells'in Hegemonya Kuramı ve Ağ Kuramı kapsamında

gelecekte sendikaların toplumsal gelişmeyi etkileme rolü incelenmiştir.

1. SENDİKA KAVRAMI VE SENDİKALARIN İŞLEVİ

Modern anlamda sendikalaşmanın başlangıcı Sanayi Devrimi'ne uzanmakta olup, bu dönemde yoğunlaşan kitlesel üretim süreçleri, işçilerin kolektif örgütlenme ihtiyacını beraberinde getirmiştir. İşçilerin ortak ekonomik, sosyal ve siyasal çıkarlarını koruma ve geliştirme amacıyla oluşturdukları, gönüllülük esasına dayanan sendikalar (Tokol, 2014; Hyman, 2001), emek gücünün kapitalist üretim ilişkileri karşısında yaşadığı yapısal eşitsizliklere bir yanıt olarak doğmuştur. Karl Marx bu süreci tarihsel materyalizm yaklaşımı ile sınıf çatışması temelinde açıklarken, sendikaları proletaryanın ekonomik ve siyasal gücünün bir aracı olarak değerlendirir. Marx'a göre işçi sınıfı, kapitalist sömürüye karşı yalnızca ekonomik taleplerle değil, aynı zamanda politik bir bilinç geliştirerek mücadele etmek zorundadır (Marx & Engels, 2017; Marx, 2008). Hobsbawm (1994: 288) ise, bu süreci bir "emek çağı" olarak nitelendirir; işçi sınıfının ortak deneyimler yoluyla sınıf bilinci kazandığı bir dönem olarak tanımlar. 19. yüzyıl boyunca İngiltere başta olmak üzere Avrupa ve ABD'de sendikacılık hızla yayılmış, bu örgütlenmeler yalnızca çalışma saatlerinin kısaltılması ve ücret artışı gibi taleplerin değil, aynı zamanda daha adil bir toplum düzeninin aracı haline gelmiştir (Naidu & Yuchtman, 2018).

Günümüzde sendikaların temel işlevleri üç ana eksende tartışılmaktadır; koruyucu, geliştirici ve temsil edici işlevler. Koruyucu işlev, işçilerin ücret, iş güvencesi, sosyal haklar ve çalışma koşulları gibi konularda mevcut haklarını savunmayı içerirken; geliştirici işlev, bu hakların genişletilmesini ve iş yaşamında kalite artışını hedefler. Temsil edici işlev ise, işçilerin yalnızca işveren karşısında değil, aynı zamanda devlet ve toplumsal düzeyde de sesi olmayı kapsar. Bu işlevler kapsamında sendikalar, toplu sözleşme süreçlerine katılır, grev ve direniş gibi kolektif eylemler düzenler, yasal düzenlemelere müdahil olur ve emek politikalarının şekillenmesinde aktif rol üstlenirler (Tokol, 2014; Hyman, 2001). Ayrıca eğitim faaliyetleri, işyeri demokrasisinin güçlendirilmesi, sosyal dayanışmanın artırılması ve kültürel etkinliklerle üyeleri

arasında aidiyet duygusunun geliştirilmesi gibi görevler de sendikal işlevlerin önemli parçalarıdır. Bu tarihsel ve işlevsel arka plan göz önünde bulundurulduğunda, sendikaların yalnızca birer hak arama aracı değil; aynı zamanda toplumu dönüştüren kurumsal aktörler olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, sendikaların toplumu etkileme rolü, yalnızca ekonomik değil; sosyal, kültürel ve siyasal boyutları da içeren çok katmanlı bir alan olarak önem kazanmaktadır.

2. SENDİKANIN TOPLUMU ETKİLEME ROLÜ

Sendikalar yalnızca işçilerin haklarını koruyan yapılar değil; aynı zamanda üretim ilişkilerini dönüştürme ve toplumu yeniden şekillendirme kapasitesine sahip kurumsal aktörlerdir (Marx & Engels, 1848: 23). Bu yönüyle sendikalar, sadece ekonomik müzakerelerin tarafı değil; sosyal adalet, eşitlik, demokrasi ve dayanışma gibi değerlerin taşıyıcısı ve yaygınlaştırıcısı konumundadır. Gramsci (1971) hegemonya kuramında sendikaları yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve ideolojik mücadele alanlarında da aktörleştirir. Gramsci'nin tanımıyla "organik aydınlar" işlevi gören sendikalar, toplumun rızasını kazanarak alternatif bir toplumsal düzen tahayyülünün inşasında rol oynar (Gramsci, 1971: 5). Bu bağlamda, sendikaların etkisi yalnızca fiziksel alanla sınırlı kalmaz; düşünsel ve simgesel alanlarda da kendini gösterir. Günümüzde bu etki doğrudan (ücret artışı, iş güvenliği gibi) ya da dolaylı (eşitsizliklerin azaltılması, demokratik katılımın artması gibi) biçimlerde gözlemlenmektedir. Örneğin, OECD ülkeleri üzerine yapılan araştırmalar, sendikal yoğunluğun iş-yaşam dengesi, çalışma süreleri ve sosyal refah üzerinde olumlu etkiler yarattığını ortaya koymaktadır (Başol & Sevgi, 2020).

Türk toplumu açısından sendikaların işlevini değerlendirildiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda artan sanayileşme çabalarının hızlandığı dönemde yeni oluşan işçi sınıfı ve sendikal düşüncenin gelişmesi toplumsal yapıyı etkileyen modernizasyon çabalarının da bir parçası olduğu görülmektedir (Nurdoğan, 2025). Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı niteliğinde olan Türkiye Cumhuriyeti'nde Cemiyetler yasasının değişimiyle birlikte artan sendikalaşma hareketlerinin toplum üzerindeki etkisi siyasal iktidarların ve

yasal düzenlemelerin sınırlandırıcı etkisi altında şekillenmiştir. Son yıllarda sendikaların kadın istihdamı, göçmen işçilerin hakları, çevresel sürdürülebilirlik gibi temalar üzerinden toplumsal duyarlılığı artırmaya yönelik girişimlerle daha kapsayıcı bir pozisyon aldığı görülmektedir (Tokol & Emirgil, 2022; Makal vd., 2023). Türkiye’de sendikal örgütlenmenin tarihsel gelişimini inceleyen Alpaslan Işıklı (1996, s. 15) sendikaların siyasal alanla kurduğu ilişkilerin toplumsal dönüşümde belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Seyhan Erdoğan (2004, s. 42) küreselleşme sürecinde uluslararası sendikacılığın yeni örgütlenme biçimlerine yöneldiğini ortaya koymaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nda sanayileşmenin hız kazanmasıyla birlikte işçi sınıfının oluşumu ve modern sendikal düşüncenin temelleri atılmıştır (Tokol, 2014, s. 45). Bu dönüşüm, Gramsci’nin ‘sivil toplumda hegemonya’ kavramı ile de açıklanabilir; sendikalar yalnızca ekonomik aktörler değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel iktidarın yeniden üretildiği alanlardır (Gramsci, 1971: 12). 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren küreselleşme ve bilgi iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişim, sendikal yapı ve stratejileri dijital bir boyuta taşımıştır (Benner, 2002, s. 15). Ancak, bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak çalışma yaşamında dijitalleşme ve otomasyonun çalışma ilişkilerini (dijital platform çalışanları, esnek çalışma) yeniden şekillendirdiği günümüzde genç kuşaklar arasında sendikaların meşruiyeti ve temsiliyet gücü sorgulanmakta; bu durum da sendikaların biçimsel dönüşümünü zorunlu kılmaktadır. Sosyal medya platformları, dijital içerik üretimi ve online kampanyalar, sendikaların toplumsal görünürlüğüne artırmakta ve yeni kuşaklarla bağ kurmasını kolaylaştırmaktadır (Carneiro & Costa, 2022).

Dijital çağın getirdiği yeni sorun alanlarına bağlı olarak sendikaların yalnızca hak talebinde bulunan örgütler değil, aynı zamanda politika süreçlerine yön veren kurumsal aktörler haline gelmesi, her geçen gün önem kazanmaktadır. Ancak bu konuda ana sorun sendikal örgütlenmenin gücü ve örgütlenmenin önündeki engellerdir.

3. KÜRESEL PERSPEKTİF: YILLARA GÖRE DEĞİŞİM VE SENDİKALARIN DİJİTALLEŞMENİN ETKİSİYLE GÜÇ KAYBETME NEDENLERİ

20. yüzyılın ortalarına kadar özellikle sanayileşmiş Batı ülkelerinde sendikal hareketlerin kitlesel bir güce ulaşarak emek-sermaye dengesinde belirleyici bir aktör hâline geldiği, II. Dünya Savaşı sonrasındaki refah devleti uygulamalarıyla birlikte toplumsal sözleşmelerde yer bulduğu, sosyal hakların ve iş güvencesinin kurumsallaşmasında etkin rol aldığı görülmektedir (Hyman, 2001). Ancak 1970'lerden itibaren neoliberal politikaların uygulanması ve küresel rekabetin artması neticesinde işgücü piyasalarında ücretlerin düşmesi, artan eşitsizlikler ve işsizlik, özelleştirme politikaları, esnek üretim modelleri ve sermayenin hareket serbestisi gibi sebeplerle sendikaların örgütlenme ve pazarlık gücünde belirgin düşüşler yaşandığı görülmektedir (Standing, 2011). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) verileri sendikal örgütlenme oranlarında yaşanan kaybı net şekilde ortaya koyması açısından önemlidir.

Tablo 1. Yıllara Göre Sendikal Örgütlenme Oranı

Ülke	Güncel Sendikal Örgütlenme Oranı (Yıl)	Karşılaştırma Yılı (Oran)	Değişim (Yüzde Puan)	Kaynak
Türkiye	14,9% (2025)	2013 (%9,45)	+ 5,45	T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, <i>İşçi Sendikalarına Üye Sayıları ve Sendikalaşma Oranı — 2024 Temmuz</i>
Danimarka	66,2% (2021)	2000 (75%)	-8,3	Danmarks Statistik
İsveç	66% (2024)	2006 (77%)	-11	Medlingsinstitutet
Finlandiya	51% (2023)	2009 (65%)	-14	Statistics Finland
Norveç	%49,2 (2022)	2000 (55%)	-5,8	Statistics Norway (SSB), <i>Trade union membership, by sex, age, industry and occupation</i>

Birleşik Krallık	22% (2024)	1995 (32,4%)	-10,4	'Trade union statistics: UK 1995 to 2024'
ABD	9,9% (2024)	1983 (20,1%)	-10,2	ABD Çalışma İstatistikleri Bürosu (BLS) 'Union Members — 2023' bülteni.
Yeni Zelanda	%19 (2022)	1990 (%43)	-24	OECD Labour Force Statistics, New Zealand Council of Trade Unions
Avustralya	%12 (2023)	1992 (%40)	-28	Australian Bureau of Statistics (ABS), <i>Employee Earnings, Benefits and Trade Union</i>

Not: Veriler ILO, BLS, OECD, ACFTU, ÇSGB, LRS ve diğer uluslararası kuruluşların resmi raporlarından derlenmiştir.

Tablo 1'de belirtildiği üzere sendikal örgütlenme oranlarında yaşanan değişim tüm dünya ülkelerinde aynı oranlarda olmayıp ülke ve bölge bazında farklı biçimlerde gerçekleşmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1983 yılında %20,1 olan sendikalaşma oranı, 2023 itibarıyla %10'un altına düşerken (Bureau of Labor Statistics [BLS], 2023), İskandinav ülkeleri bu düşüşe kısmen direnç göstermektedir. İsveç, Norveç ve Finlandiya gibi ülkelerde sendikal hareketin siyasal sistemle kurduğu güçlü kurumsal bağlar sayesinde yüksek örgütlenme oranları sürmektedir ancak 2000'lerden bu yana yavaş fakat sürekli bir düşüş trendi vardır. Bu ülkelerde, sendikalar yalnızca çalışma koşullarıyla değil, aynı zamanda eğitim, sosyal güvenlik ve gelir dağılımı gibi alanlarda da belirleyici role sahiptir (Due vd., 2000). Türkiye'de tablodan farklı olarak 2013 yılından 2024'e kadar yaklaşık 5 puanlık bir artış yaşanmıştır. Ancak bu artış, mutlak anlamda sendikal gücün yükseldiği şeklinde yorumlamak hatalı olacaktır. Çünkü sendikal örgütlenme oranında yaşanan bu artış, büyük ölçüde gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ile toplu iş sözleşmesinden yararlanma şartları ve kayıtlı işçi sayısındaki değişimlerden kaynaklanmaktadır. Tablo-1 özelinde değerlendirildiğinde

sendikal örgütlenme oranında bir düşüş eğilimi olduğu görülmektedir. Küresel sendika verilerindeki düşüş ve ağ tabanlı yeni örgütlenme biçimleri, Castells'in ağ toplumu'nda bilgi akışlarının gücüne yaptığı vurgu ile birlikte değerlendirildiğinde (Castells, 1997: 24), klasik sendikal örgütlenmenin dönüşümünü anlamak açısından kritik bir çerçeve sunmaktadır.

Sendikal örgütlenme ve toplu pazarlık oranlarında yaşanan azalmanın temel sebebi her ne kadar da neoliberal ekonomi politikaları ve küreselleşmeye ilişkilendirerek açıklansa da çağımızda dijitalleşme ve otomasyon ile gelişen ve yaygınlaşan yeni çalışma biçimlerinin sendikaların örgütlenme çabaları ve toplu pazarlık güçleri üzerinde yarattığı zorlaştırıcı ve sınırlandırıcı etkisini (Anwar & Graham, 2020) göz ardı etmemek gerekir. Dijitalleşme ve otomasyon örgütlenme açısından yalnızca fiziksel temasın kaybına değil, aynı zamanda işçilerin çalışma saatlerinin, görev tanımlarının ve hukuki statülerinin parçalanmasına yol açarak kolektif kimlik oluşumunu zayıflatmaktadır. Bu yeni çalışma biçimlerinin en belirgin olduğu alanlardan biri olan gig ekonomisinde, çalışanlar genellikle bağımsız yüklenici olarak sınıflandırıldıkları için kanunlar nezdinde işçi statüsü elde edememekte ve bu durum sendikal haklardan yararlanmalarını imkânsız hâle getirmektedir (Gandini, 2018).

İşgücü piyasasında dijitalleşme ve otomasyonla birlikte artan dijital gözetim, verilerin güvenliği ve kontrolü gibi kaygılar çalışanların sendikal faaliyetlere katılımını baskı altına almakta; işverenlerin dijital denetim araçları yoluyla davranışları izlediği bir ortamda sendikal inisiyatif alma isteği zayıflamaktadır (Ball, 2010). Benner'e (2002: 15) göre, dijitalleşme süreci yalnızca teknik değil, aynı zamanda kültürel ve kimliksel düzeyde de sendikal stratejileri dönüştürmektedir. Sendikal etkinliği yalnızca sayısal örgütlenme oranları üzerinden değil; siyasal katılım, kamu politikalarına müdahil olma düzeyi ve toplumsal etki kapasitesi çerçevesinde değerlendirme ihtiyacı öne çıkmaktadır. Bu durum, sendikal hareketin işlevsel çeşitlenmesini ve temsil stratejilerini yeniden düşünülmesini gerektirmektedir (Heery, 2009).

Sendikal örgütlenme oranlarında yaşanan değişim, sendikaların işgücünü harekete geçirebilme kapasitesi ve güçlü

bir demokratik cephe olabilme özelliğini (Gündoğan, Biçerli & Özkapanlan, 2016) azaltmakta ve bu yönüyle de toplumu etkileme gücünü zayıflatmaktadır. Bu dönüşüm, sendikaların yalnızca örgütlenme kapasitelerinde değil, temsil ettikleri değerler ve toplumsal işlevler açısından da aşındırıcı etkiler yaratmaktadır. Geleneksel sendikal yapıların sanayi toplumunun mekânsal ve üretimsel örgütlenme biçimleri doğrultusunda şekillenmiş olması (Hyman, 2001), dijitalleşme ve esnekleşmenin hâkim olduğu yeni çalışma biçiminde sendikal örgütlenmenin de dönüşümünü zorunlu kılmaktadır.

4. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE YENİ SENDİKAL STRATEJİLER

Küreselleşme süreciyle birlikte sendikalar, yalnızca ulusal düzeydeki örgütlenme biçimlerini değil, aynı zamanda uluslararası dayanışma ve iletişim stratejilerini de yeniden tanımlamaktadır. Literatürde bu gelişmeler “iletişim enternasyonalizmi” (Waterman, 1998: 12), “yatay enternasyonalizm” (Lee, 1997: 178) ve “taban enternasyonalizmi” (Moody, 1997: 34) kavramlarıyla açıklanmaktadır. Bu kavramlar, sendikaların geleneksel hiyerarşik yapıların ötesine geçerek tabandan yükselen, yatay ağlara dayalı ve dijital teknolojilerle desteklenen yeni bir enternasyonalizm biçimi geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede internet sendikacılığı, sendikaların web siteleri, sosyal medya platformları ve dijital kampanyalar aracılığıyla üyeleriyle ve uluslararası kamuoyuyla doğrudan iletişim kurmasını mümkün kılmaktadır (Waterman, 1998: 14). Taban enternasyonalizmi ise farklı ülkelerdeki işçilerin ve yerel sendikaların doğrudan temas ve ortak eylem geliştirmesine olanak tanımakta, küresel dayanışmayı taban düzeyinde pekiştirmektedir (Moody, 1997: 36). Küresel sosyal hareket sendikacılığı, sendikaların çevre, göçmen hakları ve kadın hakları gibi farklı toplumsal hareketlerle ittifak kurarak daha kapsayıcı bir küresel vizyon geliştirmesine olanak sağlamaktadır (Lee, 1997: 180). Son olarak dijital emek sendikaları, özellikle platform ve gig ekonomisi çalışanlarının çevrimiçi örgütlenme ve kampanya yürütme çabalarını ifade etmektedir (Benner, 2002: 15).

Uluslararası düzeyde bu yeni stratejiler çeşitli somut mekanizmalarla desteklenmektedir. Örneğin, ILO’nun serbest ticaret anlaşmalarına eklenen “sosyal hüküm” maddeleri emek

standartlarının yaygınlaştırılmasına hizmet etmektedir (Lee, 1997: 177–179; International Labour Organization, 2013: 15-16). Çok uluslu şirketlerle yapılan küresel çerçeve sözleşmeleri (Global Framework Agreements), şirketlerin işçi haklarını ihlal etmelerini önleyici bağlayıcı düzenlemeler sağlamaktadır (Fichter & Stevis, 2013: 1). Sosyal etiketleme ve şirket davranış kodları ise tüketicilerin ve sivil toplumun baskısıyla şirketleri daha adil çalışma koşulları sunmaya zorlayan bir diğer strateji olarak öne çıkmaktadır (Seidman, 2007). Ulusötesi bilgi paylaşımı sağlayan International Information Exchange mekanizmaları, sendikalar arası koordinasyon ve ortak kampanyaların geliştirilmesinde kritik rol oynamaktadır (Lee, 1997: 185). Özellikle “maddi olmayan emeği” örgütlemeyi amaçlayan dijital emek sendikalarının önünü açmaktadır. Uber, Deliveroo ve Yemeksepeti gibi platform çalışanlarının farklı ülkelerde çevrimiçi dayanışma ağları kurarak hak arayışında bulunmaları, sendikal hareketin küresel ve dijital boyutunun somut örneklerini oluşturmaktadır (Fuchs, 2014: 33). Dolayısıyla, uluslararası sendikaların dijitalleşme, internet etkinlikleri ve taban enternasyonalizmi gibi pratiklerinin analiz edilmesi, hem Türkiye’deki bilimsel literatüre katkı sağlayacak hem de sendikalar için izlenebilecek stratejiler konusunda bilimsel bir rehber sunacaktır.

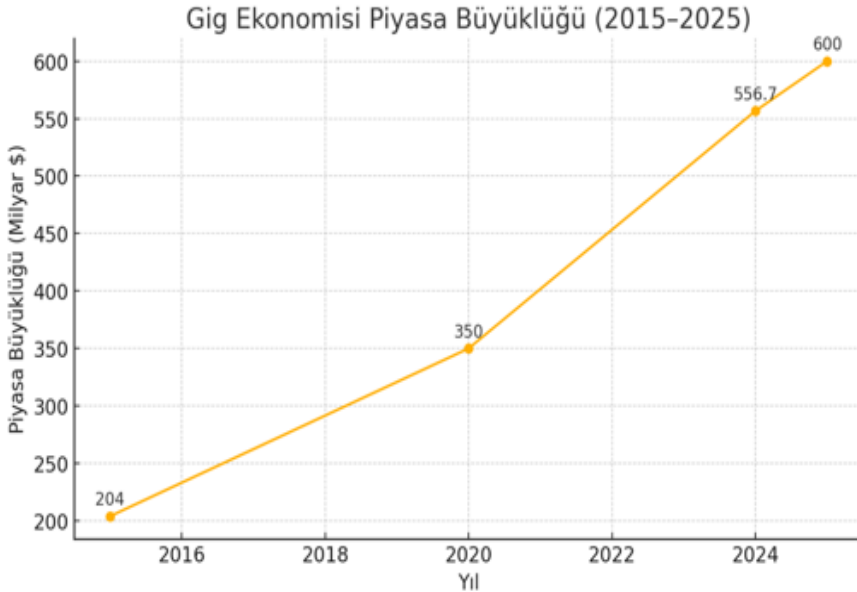
4.1 Küresel Perspektifte Sendikaların Etkinlik Arayışı

COVID-19 pandemi dönemi ile hızla yaygınlaşan ve çalışma hayatının kalıcı bir parçası haline gelen uzaktan çalışma, çalışanların iş-yaşam dengesi noktasında olumlu etki yaparken sendikalaşma ve örgütlenme çabaları yönünden birtakım zorlukları beraberinde getirmiştir (Kaya & Erdoğan, 2023; Serinikli, 2021). Fiziksel işyerlerinin ortadan kalkması, uzaktan çalışanların yüz yüze iletişim ve dayanışma imkanlarını azaltmakta; bu durum da örgütlenme ve toplu pazarlık süreçlerini daha karmaşık hale getirmektedir. İşverenlerin dijital gözetimi (örneğin, çalışanların performanslarını izleyen yazılımlar) işçilerin sendikalaşma girişimlerini takip edip engellemesine olanak tanıyabilmektedir (Ball, 2010; Levy, 2018). Avrupa Birliği’nde uygulamaya konulan Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR), çalışanlara ait kişisel verilerinin korunması konusunda önemli bir adım olarak görülmekte ve sendikaların bu yasal zemin üzerinden yeni hak taleplerinde bulunmalarına imkan sağlamaktadır (Böhme &

König, 2020). Bu ağ tabanlı ve dijital pratikler, Gramsci'nin 'karşı hegemonya' inşası ve Castells'in 'ağlar aracılığıyla güç kazanımı' kavramlarıyla birlikte düşünüldüğünde, sendikaların yeni toplumsal hareketlerle ittifak kurma kapasitesini göstermektedir (Gramsci, 1971: 22; Castells, 2009: 43).

Geleneksel iş gücü yapılarının dışında kalan esnek, kısa süreli ve çoğunlukla dijital platformlar aracılığıyla sürdürülen bir çalışma modeli olarak tanımlanan gig ekonomisi de tıpkı uzaktan çalışma modellerine benzer zorlukları barındırmaktadır. Gig çalışanları ne tam anlamıyla işçi ne de bağımsız girişimci olarak tanımlandıkları için yasal statüleri muğlaktır ve bu durum sendikal hak arayışlarını doğrudan etkilemektedir (Başbuğ, 2022). Gig ekonomisinin parçalı ve akışkan yapısı geleneksel örgütlenme pratiklerini işlevsiz hâle getirmekte ve çalışanların hak mücadelesi daha karmaşıkmaktadır.

Şekil 1. Yıllara Göre Gig Ekonomisi Piyasa Büyüklüğü Oranı

Kaynak: World Economic Forum, 2024

Şekil 1'de görüldüğü üzere gig ekonomisi son on yıl içerisinde önemli bir büyüme kaydetmektedir. 2024 yılı itibarıyla 556,7 milyar dolarlık bir piyasa hacmine ulaşan gig ekonomisinin, 2025 yılında 600 milyar doları aşması beklenmektedir. Bu büyüme, geleneksel iş ilişkilerinin

değişimine işaret ederken, sendikal hareketlerin de yeni çalışma biçimlerine uyum sağlamasını zorunlu kılmaktadır. Gig ekonomisinin yükselişiyle birlikte ortaya çıkan yeni işçi profilleri dijital sendikacılığın önemini artırmakta, esnek ve geçici iş modelleri, geleneksel sendikal yapıların ötesinde daha kapsayıcı ve yenilikçi çözümler geliştirilmesini gerekli kılmaktadır (Anwar & Graham, 2020).

Küresel ölçekte yaşanan bu dönüşümler, sendikaları yalnızca örgütlenme modellerini değil, aynı zamanda stratejik vizyonlarını da yeniden düşünmeye zorlamaktadır. Esnek çalışma, dijital platformlar üzerinden istihdam, göçmen emeği ve genç işgücü gibi dönüşen emek formları karşısında geleneksel sendikal araçların yeterliliği tartışmalı hale gelmektedir. Bu yeni düzende sendikalar, etkinliklerini artırabilmek adına örgütsel yenilikçilik, dijitalleşme, çok aktörlü ittifaklar ve kimlik temelli hareketlerle etkileşim gibi çok katmanlı stratejiler geliştirmeye başlamıştır (Ebbinghaus, 2002). Bu bağlamda sendikaların klasik sınıf temelli temsil biçimlerinin ötesine geçerek, çevreci hareketler, kadın hakları örgütleri, göçmen dayanışma ağları gibi farklı toplumsal aktörlerle kurduğu ilişkiler dikkat çekmektedir. "Adil dönüşüm" (just transition) politikaları üzerinden şekillenen bu yeni birliktelikler, yalnızca çalışanların değil, dünyanın ve geleceğinin korunmasına yönelik daha bütüncül bir sendikal vizyonun ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bu stratejik açılım, Gramsci'nin hegemonya kuramıyla paralel olarak, sendikaların yalnızca ekonomik değil, kültürel ve siyasal düzlemde de yeni ittifaklar kurarak hegemonya üretme çabasını yansıtmaktadır (Gramsci, 1971). Bu süreçte sendikalar yalnızca fiziksel örgütlenme modellerini değil, aynı zamanda iletişim stratejilerini de dönüştürmektedir. Dijital kampanyalar, sosyal medya üzerinden görünürlük artırma çalışmaları ve kamuoyu desteğini mobilize etmeye dönük stratejiler sendikal etkiyi yeniden inşa etme çabasının araçları hâline gelmektedir (Seçer & Denizli, 2022). Bu yönelim aynı zamanda siyasal karar alıcılara doğrudan baskı oluşturma ve toplumsal meşruiyet kazanma anlamında da önemli bir işlev görmektedir (Frege & Kelly, 2004).

Gelinen noktada geliştirilen bu stratejilerin henüz kurumsal bir dönüşüme ve sürdürülebilir başarıya

dönüşemediği açıktır. Girişimlerin çoğu yerel düzeyde sınırlı kalmakta, sendikal kazanımlar ise kalıcı yapılar inşa edememektedir. Dijitalleşmenin doğası gereği çalışanlar arası etkileşimin zayıf olması, iş güvencesi eksikliği, sendikalaşma karşıtı şirket stratejileri ve birçok ülkede sendikal haklara dair hukuki boşluklar bu sürecin önündeki başlıca engeller olarak öne çıkmaktadır (International Labour Organization, 2023; Sum vd., 2025). Bu nedenle sendikal etkinlik yalnızca teknik bir uyum süreci olarak değil, aynı zamanda kültürel ve ideolojik düzeyde yeniden inşa edilmesi gereken bir mücadele alanı olarak değerlendirilmelidir. Bu stratejilerin kuramsal anlamını kavrayabilmek için Antonio Gramsci'nin 'hegemonya' kuramı ile Manuel Castells'in 'ağ toplumu' yaklaşımına başvurmak, dijital çağda sendikal hareketin toplumsal rolünü daha derinlemesine analiz etmeyi mümkün kılmaktadır.

5. GRAMSCI VE CASTELLS'İN HEGEMONYA KURAMI VE AĞ KURAMI KAPSAMINDA GELECEKTE SENDİKALARIN TOPLUMSAL GELİŞMEYİ ETKİLEME ROLÜ

Sendikal hareketlerin dijital çağda karşılaştığı zorluklar yalnızca ekonomik ya da teknik kökenli değildir; kültürel, ideolojik ve toplumsal dinamikler de dönüşümü zorunlu kılmaktadır. Bu noktada Antonio Gramsci'nin "hegemonya" kuramı ve Manuel Castells'in "ağ toplumu" kuramı, sendikaların yalnızca fiziksel yapılar değil aynı zamanda kültürel aktörler olduğunu vurgulayan işlevsel bir çerçeve sunar. Gramsci'nin hegemonya kavramı, sendikal mücadelenin yalnızca ekonomik değil, ideolojik ve kültürel alanlarda da verildiğini; Castells'in ağ toplumu ve iletişim gücü kavramı ise dijital çağda sendikal hareketlerin ağlar üzerinden güç kazandığını ortaya koymaktadır (Gramsci, 1971, p. 15; Castells, 1997, p. 55). Bu iki yaklaşımın kesişiminde, dijital emek sendikaları ve taban enternasyonalizmi gibi pratikler, karşı hegemonya inşasının ağ temelli ve küresel boyutunu somutlaştırmaktadır.

Antonio Gramsci'nin kültürel hegemonya kuramı, yalnızca siyasal iktidarın zora dayalı araçlarla değil, aynı zamanda rızaya dayalı biçimlerde, kültürel alan üzerinden sürdürüldüğünü ileri sürer. Egemen sınıflar, kendi dünya

görüşlerini toplumun genel geçer değerleri haline getirerek fikirsel üstünlük kurar. Bu hegemonik düzen içinde sivil toplum alanı, yalnızca çatışmanın değil, aynı zamanda anlamın üretildiği ve içselleştirildiği bir mücadele zemini hâline gelir (Gramsci, 1971). Bu bağlamda sendikalar, yalnızca ekonomik taleplerin temsilcisi değil; aynı zamanda alternatif bir kolektif bilinç ve karşı-hegemonik kültür üreticisi olarak konumlanmış ve aynı zamanda yalnızca geçmişin sanayi toplumunda değil, günümüzün değişen çalışma ilişkilerinde de açıklayıcı olmuştur. Kültürel hegemonya kuramı, emek hareketlerinin karşılaştığı yeni koşullarda hegemonya üretim ve kırma süreçlerinin nasıl şekillendiğini anlamamıza imkân vermektedir. Dolayısıyla dijital çağın örgütlenme biçimleri ve mekânsal çözümler, bu hegemonya mücadelesinin doğasını yeniden tanımlamaktadır.

Dijital çağda işçilerin ortak fiziksel mekânda bulunma durumunun büyük ölçüde ortadan kalkmış olması, yaşanan mekânsal çözümlerle birlikte artan esnekleşme ve bireyselleşme eğilimleri Gramsci'nin tanımladığı sivil toplum alanındaki kültürel mücadeleyi daha da karmaşık hâle getirmektedir. Çünkü sendikaların kültürel hegemonya kurma yetisi, fiziksel birlikteliklerin çözülmesiyle birlikte zayıflama riskini öne çıkartmaktadır. Buna rağmen dijital mecralar yeni hegemonya mücadele alanları açısından geniş imkânlar da barındırmaktadır. Sosyal medya, dijital içerik üretimi, podcastler ve çevrimiçi platformlar aracılığıyla, işçilerin kültürel temsilleri yeniden şekillendirilebilir, yeni kuşaklarla bağ kuracak dijital anlatılar üretilebilir (Seçer & Denizli, 2022; Eser & Marangoz, 2023). Bu süreçte Gramsci'nin "organik aydın" kavramı yeniden anlam kazanır. Dijital çağın sendikal aktörleri, yalnızca iş yerinde temsil yetkisi olan kişiler değil; aynı zamanda dijital kültür alanında fikir üreten, anlatı geliştiren ve yeni kuşakların düşünsel dünyasına etki edebilen figürlerdir. Çünkü günümüzde sınıf bilinci yalnızca yaşanan ekonomik deneyimlerden değil, aynı zamanda dijitalde paylaşılan içeriklerden, etkileşimden ve sembolik temsillerden de beslenmektedir (Eser & Marangoz, 2023). Gramsci'nin kuramı, kültürel mücadelenin dijitalleşen dünyada sendikalar için ne denli kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yeni dönemde sendikaların varlığı, yalnızca üye sayısı ile değil; oluşturduğu

kültürel iz, yaydığı anlatılar ve kurduğu dijital topluluklarla da değerlendirilecektir.

Gramsci'nin hegemonya kuramı sendikaların kültürel ve ideolojik alanlarda yürüttüğü mücadeleyi anlamamıza imkân verirken, bu mücadeleyi dijital çağın yapısal dönüşümleri bağlamında değerlendirmek için Castells'in "ağ toplumu" kuramı tamamlayıcı bir perspektif sunmaktadır.

Manuel Castells'in "ağ toplumu" kuramı, dijitalleşmenin yalnızca bir iletişim devrimi olmadığını, aynı zamanda toplumsal yapıların, örgütlenme biçimlerinin ve kolektif eylemlerin dönüşümünü de beraberinde getirdiğini vurgular. Castells'e göre günümüz toplumları, artık mekâna değil; bağlantıya, hiyerarşiye değil; ağa, merkezileşmeye değil; çok merkezli etkileşim biçimlerine dayanmaktadır (Castells, 1996: 469). Bu yeni yaklaşım, günümüzde işlevselliğini yitirmekte olan geleneksel sendikacılık öğretilerini terk edilerek örgütlenme alanında yeni modeller arayışlarında yol gösterici olacaktır.

Castells'in teorisinin merkezinde, ağ toplumunun kapitalizmin yeniden yapılanmasından ortaya çıktığı iddiası yer almaktadır. Castells, kapitalizmin artık bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle derin bir şekilde iç içe geçmiş olduğunu savunmaktadır. Küresel kapitalizmin ekonomiler, devletler ve kültürel sistemler dahil olmak üzere çeşitli toplumsal sektörleri birbirine bağlayan ağlar aracılığıyla kendini gösterdiğini ve bu durumun farklı toplumsal aktörler arasında benzeri görülmemiş düzeyde bir karşılıklı bağımlılık ve etkileşime yol açtığını öne sürmektedir (Gioltzidou vd., 2024; Anttiroiko, 2015). Bu toplumda bilginin üretimi ve yayılması öncelikle elektronik ağlara dayanmakta ve insanlar bu ağlar aracılığıyla etkileşime girdikçe kimlikleri ve kolektif eylemleri yeniden şekillenmektedir (Ivan, 2022; Dirckinck-Holmfeld, 2016).

Castells, bilgi akışları ile mevcut sosyal güç biçimleri arasında ayrım yaparak, yeni iletişim teknolojilerinin baskıya karşı hareketleri güçlendirirken, aynı zamanda iktidar sahiplerinin kontrol ve gözetimini de mümkün kıldığını savunmaktadır. Böylece, ağları hem marjinalleşmeyi hem de güçlenmeyi kolaylaştırabilen iki ucu keskin kılıçlar olarak nitelendiren incelikli bir bakış açısı sunar ve sosyal hareketler

ve savunuculuk içinde yaygın olan temaları yineler (Fuchs, 2012: 5; Miconi, 2022: 12). Teorisinin bu yönü, dijital bağlantının daha önce marjinalleştirilmiş grupların sesini güçlendirdiği aktivizmde sosyal medyanın rolüne ilişkin çağdaş tartışmalarda daha da gelişmektedir (Sreedharan vd., 2024; Wijayanto, 2023).

6. SONUÇ

Dijitalleşmenin tetiklediği yapısal dönüşümler, sendikal hareketin yalnızca örgütsel değil; kültürel, ideolojik ve iletişimsel düzeylerde de kapsamlı bir yeniden yapılanma sürecine girmesini zorunlu kılmaktadır. Geleneksel sanayi toplumunun mekâna dayalı ve hiyerarşik örgütlenme biçimleri, dijital çağın esnek, dağınık ve bireyselleşmiş çalışma yapıları karşısında işlevselliğini büyük ölçüde yitirmiştir. Bu durum, sendikaların tarihsel birikim ve deneyimlerini kaybetmeden, çağın gerektirdiği yeni örgütlenme ve iletişim biçimlerini içselleştirmesini ve üyelerine farklı kanallardan erişmesini gerekli kılmaktadır. Bu yeni bağlamda, sendikaların yalnızca geçmişin kazanımlarını koruyan yapılar olmaktan çıkarak; dijital kültürle uyumlu, yenilikçi ve çoğulcu örgütlenme modelleri geliştirmesi gerekmektedir. Bu dönüşüm aynı zamanda sendikaların uluslararası düzeyde yeni ittifaklar kurmasını, küresel bilgi paylaşım ağlarına katılmasını ve dijital emek piyasalarındaki çalışanları kapsayacak stratejiler geliştirmesini de zorunlu hale getirmektedir.

Antonio Gramsci'nin kültürel hegemonya anlayışı, sendikaların yalnızca ekonomik taleplerin değil, aynı zamanda toplumsal anlam ve değer üretiminin de aktörleri olduğunu ortaya koyarken; Manuel Castells'in ağ toplumu yaklaşımı, dijital çağda bağlantı kurma kapasitesinin sendikal etkinlikte merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Bu iki teorik çerçeve, dijital çağda sendikaların yalnızca varlığını sürdürebilmesi için nasıl bir dönüşüm geçirmesi gerektiğine dair güçlü bir perspektif sunmaktadır. Gramsci'nin "karşı-hegemonya" kuramı ile Castells'in "ağlar aracılığıyla güç kazanımı" kuramı birlikte ele alındığında, sendikaların yeni toplumsal hareketlerle ittifak kurma kapasitesi ve kültürel liderlik rolü daha görünür hale gelmektedir. Böylece çalışma, kuramsal çerçeve ile güncel

sendikal stratejileri ilişkilendirerek literatüre özgün bir katkı sağlamaktadır.

Gelecekte sendikaların etkili olabilmesi, üç temel alanda dönüşüm göstermelerine bağlıdır: örgütsel olarak yatay ve dijital tabanlı yapılara evrilmek; ideolojik olarak veri mahremiyeti, algoritmik adalet ve yapay zekâ gibi yeni mücadele alanlarına yönelmek; kültürel olarak ise genç kuşaklarla bağ kurabilecek anlatılar ve dijital mecralar aracılığıyla temsil yetisini güçlendirmek. Bu bağlamda sendikaların platform işçiliği, gig ekonomisi ve algoritmik yönetim gibi yeni çalışma biçimlerine yönelik örgütlenme kapasitesini artırması, yalnızca üyelik sayısını korumak için değil, aynı zamanda toplumsal tahayyül kuran ve dijital çağın değer sistemine müdahil olan kurucu aktörler hâline gelmesi için de gereklidir. Bu perspektif, ileride yapılacak ampirik araştırmalara da zemin hazırlayacak bir çerçeve sunmaktadır.

Sonuç olarak, dijital çağın sunduğu olanaklar kadar yarattığı tehditler karşısında sendikal hareket bir karar eşiğindedir. Ya geçmişin refleksleriyle savunmacı bir pozisyona sıkışacak ya da yenilikçi yaklaşımlarla geleceği inşa eden bir özneye dönüşecektir. Bu tercih yalnızca sendikaların değil; daha adil, kapsayıcı ve demokratik bir toplum arayışının da kaderini belirleyecektir. Bu nedenle geleceğin emek mücadelesi, yalnızca direnerek değil, dönüştürerek kazanılacaktır.

Etik Beyanı: *Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulmuştur. Araştırmada halka açık veriler kullanıldığından etik kurul izni gerekmemektedir.*

Destek ve Teşekkür: *Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.*

Katkı Oranı Beyanı: *Araştırmanın kavramsal kısımlarının hazırlanmasında ağırlıklı olarak ikinci ve üçüncü yazarlar, analiz kısımlarının hazırlanmasında ise ağırlıklı olarak birinci yazar katkı sağlamıştır.*

Çatışma Beyanı: *Araştırmanın yazarları olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanımız bulunmamaktadır.*

KAYNAKÇA

- Aktaş, H., & Göçmen Baykara, A. (2023). Dijitalleşen eğitim süreçlerinin işgücü niteliğine etkisi: Gençlik perspektifinden bir değerlendirme. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 45–60.
- Anwar, M. A., & Graham, M. (2020). Hidden transcripts of the gig economy: Labour agency and the new art of resistance. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 52(7), 1264–1281. doi:10.1177/0308518X19894584
- Anwar, M., & Graham, M. (2020). Between a rock and a hard place: Freedom, flexibility, precarity and vulnerability in the gig economy in Africa. *Competition & Change*, 25(2), 237–258. doi:10.1177/1024529420914473
- Ball, K. (2010). Workplace surveillance: An overview. *Labor History*, 51(1), 87–106. doi:10.1080/00236561003654776
- Başbuğ, G. (2022). Dijital platform işçiliği bağlamında yeni çalışma biçimleri ve sendikal haklar. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22(1), 115–136. doi:10.21560/spcd.931980
- Başol, O., & Sevgi, H. (2020). Sendikaların iş yaşam dengesine etkisi: OECD ülkeleri üzerine bir inceleme. *İş ve İnsan Dergisi*, 7(2), 361–371. doi:10.18394/iid.728363
- Benner, C. (2002). *Work in the new economy: Flexible labor markets in Silicon Valley*. Oxford, UK: Blackwell Publishers.
- Böhme, R., & König, R. (2020). Data protection and privacy: The role of GDPR in the digital age. *Journal of Information Policy*, 10, 34–58. doi:10.5325/jinfopoli.10.2020.0034
- Bureau of Labor Statistics (BLS). (2023). *Union members – 2023*. U.S. Department of Labor. Retrieved from <https://www.bls.gov/news.release/pdf/union2.pdf>

- Carneiro, B., & Costa, H. A. (2022). Digital unionism as a renewal strategy? Social media use by trade union confederations. *Journal of Industrial Relations*, 64(1), 26–51. doi:10.1177/0022185620979337
- Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Oxford, UK: Blackwell Publishers.
- Castells, M. (1997). *The Power of Identity*. Oxford: Blackwell.
- Castells, M. (1998). *End of Millennium*. Oxford: Blackwell.
- Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB). (2024). *2024 Ocak ayı istatistikleri – İşçi ve sendika üyelikleri*. Ankara, Türkiye: ÇSGB Yayınları. Retrieved from <https://www.cs.gb.gov.tr/Media/ylcpy5ok/2024-ocak-teblig-bulten.pdf>
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB). (2024). *Eylül 2024 işçi sendikaları istatistikleri raporu*. Ankara, Türkiye: ÇSGB Yayınları. Retrieved from <https://www.cs.gb.gov.tr/Media/tk4fzyt0/calisma-hayati-istatistikleri-aylik-e-bulten-eylul-2024.pdf>
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2025, Temmuz 24). *İşçi sayıları ve sendikaların üye sayılarına ilişkin 2025 Temmuz ayı istatistikleri* [Tebliğ]. *Resmî Gazete*, 32965.
- Due, J., Madsen, J. S., & Jensen, C. S. (2000). *Decentralisation of collective bargaining: A case study of the Danish labour market*. Dublin, Ireland: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Retrieved from <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2000/dec>
- Erdoğan, S. (2004). *Küreselleşme Sürecinden Uluslararası Sendikacılık*. Ankara: Türk-İş Araştırma Yayınları.

- Eser, A., & Marangoz, A. (2023). Metaverse çağında sendikacılık: Genç kuşakla yeni etkileşim biçimleri. *Yeni Medya Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 89–105.
- Fichter, M., & Stevis, D. (2013). Global framework agreements in the USA: An assessment of their implementation and impact. Washington, DC: FES Perspective.
- Frege, C. M., & Kelly, J. (2004). *Varieties of unionism: Strategies for union revitalization in a globalizing economy*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Fuchs, C. (2012). Some reflections on Manuel Castells' book *Networks of outrage and hope: Social movements in the internet age*. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique. Open Access Journal for a Global Sustainable Information Society*, 10(2), 775–797. doi:10.31269/triplec.v10i2.459
- Fuchs, C. (2014). *Digital Labour and Karl Marx*. New York: Routledge.
- Gandini, A. (2018). Labour process theory and the gig economy. *Human Relations*, 72(6), 1039–1056. doi:10.1177/0018726718790002
- Gioltzidou, G., Mitka, D., Gioltzidou, F., Chrysafis, T., Mylona, I., & Amanatidis, D. (2024). Adapting traditional media to the social media culture: A case study of Greece. *Journalism and Media*, 5(2), 485–499. doi:10.3390/journalmedia5020032
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks* (Q. Hoare & G. N. Smith, Eds. & Trans.). New York, NY: International Publishers.
- Gramsci, A. (1971). *The Modern Prince and Other Writings*. New York: International Publishers.
- Gündoğan, N., Biçerli, M. K., & Özkapanlan, N. (2016). *Çalışma ekonomisi* (1. baskı). Eskişehir, Türkiye: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Heery, E. (2009). Trade unions and contingent labour: Scale and method. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 2(3), 429–442. doi:10.1093/cjres/rsp016
- Hobsbawm, E. J. (1994). *İşçilerin dünyası: Emek tarihi üzerine incelemeler* (M. Küçük, Çev.). İstanbul, Türkiye: İletişim Yayınları.
- Hyman, R. (2001). *Understanding European trade unionism: Between market, class and society*. London, UK: SAGE Publications.
- International Labour Organization. (2013). *Social Dimensions of Free Trade Agreements*. Geneva: ILO
- International Labour Organization. (2015). *Global trends in union density*. Geneva, Switzerland: ILO Working Paper Series.
- International Labour Organization. (2019). *Trade unions worldwide represent 251 million workers*. Geneva, Switzerland: International Labour Office. Retrieved from <https://qery.no/trade-unions-worldwide>
- International Labour Organization. (2021). *World employment and social outlook 2021: The role of digital labour platforms in transforming the world of work*. Geneva, Switzerland: International Labour Office. Retrieved from <https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2021/lang--en/index.htm>
- International Labour Organization. (2023). *World employment and social outlook: Trends 2023*. Geneva, Switzerland: International Labour Office. Retrieved from <https://www.ilo.org/publications/world-employment-and-social-outlook-2023-value-essential-work-summary>
- Işıklı, A. (1996). *Sendikacılık ve Siyaset*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ivan, L. (2022). Interpersonal communication in the information age: Opportunities and disruptions. *American Behavioral*

Scientist, 67(7), 885–897.
doi:10.1177/00027642221092801

- Kaya, M., & Erdoğan, E. (2023). Uzaktan çalışmanın işyerlerinde uygulanmasına dönük bir öneri. *Research Journal of Politics Economics and Management*. doi:10.54429/sevad.1303169
- Labour Research Service. (2023). *South Africa labour fact sheet 2023*. Retrieved from <https://lrs.org.za/publications/>
- Lee, E. (1997). Globalization and labour standards: A review of issues. *International Labour Review*, 136(2), 173–189.
- Levy, K. E. C. (2018). The contexts of control: Information, power, and truck-driving work. *The Information Society*, 34(2), 105–117. doi:10.1080/01972243.2017.1414097
- Makal, A., Ersöz, Ö., & Yücel, O. (2023). Türkiye’de sendikalar ve sanat: Açmazlar ve olanaklar. *Çalışma ve Toplum*, 4(79), 3015–3048. doi:10.54752/ct.1364588
- Marx, K. (2008). *Ücret, fiyat ve kâr* (S. Nişanyan, Çev.). İstanbul, Türkiye: Sol Yayınları. (Orijinal çalışma 1865)
- Marx, K., & Engels, F. (2017). *Komünist manifesto* (M. Belge, Çev.). İstanbul, Türkiye: İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma 1848)
- Moody, K. (1997). *Workers in a lean world: Unions in the international economy*. London: Verso.
- Munck, R. (2010). Globalisation and the labour movement: Challenges and responses. *Global Labour Journal*, 1(2), 218–232. doi:10.15173/glj.v1i2.1068
- Naidu, S., & Yuchtman, N. (2018). Labor market institutions in the gilded age of American economic history. In L. Boustian, C. Frydman, & R. A. Margo (Eds.), *The Oxford handbook of American economic history* (Vol. 2, pp. 329–354). Oxford, UK: Oxford University Press. doi:10.1093/oxfordhb/9780190882617.013.12

- Nurdoğan, A. K. (2025). Modernizasyonun zorlukları. In S. Murat & M. Çöpoğlu (Eds.), *Geçmişten günümüze Anadolu'da çalışma ilişkilerinin dönüşümü* (1. baskı, ss. 111–132). Ankara, Türkiye: Dora Yayınevi.
- OECD. (2020). *Trade union density (indicator)*. OECD Labour Force Statistics. Retrieved April 27, 2025, from https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=UN_DEN
- OECD. (2024). *Collective bargaining in the digital economy: Evidence from OECD countries*. Paris, France: OECD Publishing. doi:10.1787/collective-bargaining-digital-2024
- OECD. (2024). *Trade union density: OECD.Stat database*. Retrieved April 27, 2025, from <https://stats.oecd.org/>
- Schroth, H. (2019). Are you ready for Gen Z in the workplace? *California Management Review*, 61(3), 5–18. doi:10.1177/0008125619841006
- Seçer, B., & Denizli, U. (2022). Eski köye yeni adet: YouTube üzerinde işçi sendikaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 757–777. doi:10.16953/deusosbil.1099485
- Seidman, G. (2007). *Beyond the boycott: Labour rights, human rights and transnational activism*. New York: Russell Sage Foundation.
- Sreedharan, C., Thorsen, E., & Gouthi, A. (2024). Time's up. Or is it? Journalists' perceptions of sexual violence and newsroom changes after #MeTooIndia. In *Journalism, gender and power: A global perspective* (pp. 150–167). Abingdon, UK: Routledge. doi:10.4324/9781003544517-9
- Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. London, UK: Bloomsbury Academic.

- Sum, C. M., Konvicka, A., Wang, M., & Fox, S. E. (2025). The future of tech labor: How workers are organizing and transforming the computing industry. *arXiv*. doi:10.48550/arXiv.2508.12579
- Tokol, A. (2014). *Endüstri ilişkileri ve sendikacılık*. Bursa, Türkiye: Ekin Yayınevi.
- Tokol, A., & Emirgil, B. (2022). Göçmen işçiler ve sendikalar: Sosyal haklar ve ikilemler bağlamında sendikal stratejiler. *Çalışma ve Toplum*, 5(75), 2509–2548. doi:10.54752/ct.1191414
- U.S. Bureau of Labor Statistics. (2025, January 28). *Union members — 2024*. U.S. Department of Labor. Retrieved from <https://www.bls.gov/news.release/pdf/union2.pdf>
- Visser, J. (2021). *ICTWSS database version 7.0*. Amsterdam, Netherlands: Amsterdam Institute for Advanced Labour Studies (AIAS), University of Amsterdam. Retrieved from <https://www.ictwss.org>
- Waterman, P. (1998). *Globalization, social movements and the new internationalisms*. London: Mansell.
- Wikipedia contributors. (2024, May). *All-China Federation of Trade Unions*. In *Wikipedia*. Retrieved August 22, 2025, from https://en.wikipedia.org/wiki/All-China_Federation_of_Trade_Unions
- Wikipedia contributors. (2024, May). *Trade unions in South Africa*. In *Wikipedia*. Retrieved August 22, 2025, from https://en.wikipedia.org/wiki/Trade_unions_in_South_Africa

THE LABOR STRUGGLE OF THE FUTURE: UNION TRANSFORMATION IN THE DIGITAL AGE

Extended Summary

Aim

This study aims to explore how trade unions can sustain their influence and social legitimacy in the context of digital transformation and structural changes in labor relations. With the rapid advancement of information and communication technologies, automation, and new work models such as the gig economy and remote work, traditional forms of unionism face significant challenges. The research specifically evaluates the role of unions within Antonio Gramsci's concept of cultural hegemony and Manuel Castells' network society theory. By combining these two theoretical frameworks, the study seeks to provide a perspective on how unions can reinvent themselves as cultural and political actors capable of shaping collective meaning and sustaining social development in the digital age.

Method(s)

The research adopts a qualitative and conceptual approach, drawing on a wide range of international and national sources including ILO, OECD, BLS, and national statistical offices. In addition, recent scholarly debates on digital labor, platform work, surveillance, and organizational transformation are reviewed. The methodology is based on a theoretical-conceptual analysis, supported by secondary data and literature, rather than empirical fieldwork. The study integrates historical perspectives on union functions, comparative international statistics on union density, and critical interpretations of the changing labor market. It further utilizes Gramsci's and Castells' frameworks as analytical lenses to reinterpret unions not only as economic organizations but also as cultural and communicative actors in society.

Findings

The findings indicate that global union density has declined significantly in recent decades, with notable differences between countries and regions. For example, while Scandinavian

countries such as Sweden, Norway, and Finland maintain relatively high levels of unionization, the United States and the United Kingdom have experienced sharp declines. In contrast, Turkey shows a slight increase in union density in recent years, largely due to legal and institutional adjustments rather than organic union growth. The study identifies digitalization, automation, and neoliberal restructuring as the main drivers of weakening union power. These factors fragment work processes, erode collective identities, and complicate union organizing.

Furthermore, the study shows that new forms of work such as gig economy and remote work have created organizational and legal ambiguities, undermining workers' ability to claim union rights. Digital surveillance and algorithmic management increasingly constrain worker autonomy and union activity, while employers adopt strategies that discourage unionization. Despite these challenges, unions are also beginning to experiment with digital strategies, social media campaigns, and multi-actor alliances, which enhance visibility and help to connect with younger generations. The findings emphasize that unions need to move beyond traditional workplace-based organizing and adopt broader strategies involving environmental movements, gender equality networks, and migrant worker solidarity groups.

The application of Gramsci's hegemony concept reveals that unions are cultural actors whose effectiveness depends on their ability to produce counter-hegemonic narratives and gain societal consent. Castells' network society theory highlights the necessity for unions to leverage digital networks, decentralized forms of organization, and transnational alliances. Together, these theoretical frameworks underscore that unions in the digital age must act not only as defenders of rights but also as creators of meaning, identity, and social cohesion.

Conclusion and Discussion

The study concludes that the sustainability of union influence in the digital age requires a multi-dimensional transformation. Organizationally, unions must evolve into more flexible, horizontal, and digitally integrated structures. Ideologically, they need to address new issues such as data privacy,

algorithmic justice, and the social impacts of artificial intelligence. Culturally, unions must strengthen their narratives to resonate with younger generations, who often view traditional unionism as outdated.

The discussion highlights that unions face a crossroads: they may either remain defensive structures tied to the legacy of industrial society or transform into innovative, forward-looking actors capable of shaping the future of work and society. The study argues that unions will only remain relevant if they engage in coalition-building with other social actors, embrace digital communication tools, and adopt proactive strategies for social justice. In line with Gramsci and Castells, unions should not be perceived solely as remnants of the past but as constitutive actors that shape values, discourses, and practices in contemporary society.

Ultimately, the research demonstrates that the labor struggle of the future will be won not only by resisting adverse conditions but also by transforming organizational structures, discourses, and strategies. The capacity of unions to influence social development in the digital age depends on their ability to act simultaneously as defenders of rights, producers of culture, and agents of democratic transformation.

YAPAY ZEKÂNIN DEMOKRASİYE ETKİLERİ: FIRSATLAR VE TEHDİTLER

Mert Mahir GÖZ *

Öz

Yapay zekâ (YZ) teknolojisinin hızla gelişmesi, toplumsal yaşamın pek çok noktasında değişimlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Seçim sistemleri, oy verme davranışları, seçim güvenliği gibi konularda da etkisini göstermeye başlayan YZ teknolojisi, demokrasi ile çok katmanlı bir etkileşime girmiştir. Bu bağlamda demokrasi kavramı üzerinde bir yandan dönüştürücü fırsatlar sunan YZ teknolojisi diğer yandan demokrasi adına ciddi tehlikeler barındırmaktadır. Siyasal seçimleri daha denetlenebilir hale getirme, kamusal hizmetlerin etkinliğini artırma, seçmen katılımını kolaylaştırma ve karar alma süreçlerini veri temelli hale getirme gibi demokratik katkılarının yanında özellikle etik dışı ve denetimsiz kullanımı nedeniyle dezenformasyon ve manipülasyon, gözetim toplumuna dönüşüm, algoritmik ayrımcılık ve demokratik hesap verebilirliğin zayıflaması gibi riskler de arz eden YZ teknolojisi, demokrasiye kalıcı hasarlar verebilecek bir potansiyele haizdir. Bu itibarla çalışmada, YZ teknolojisinin demokrasi kavramı üzerindeki bu ikili etkisi, hem teorik bir çerçeveye hem de güncel örnekler ışığında ele alınmıştır. Çalışma; seçim güvenliği, ifade özgürlüğü ve kamusal alanın YZ ile yeniden şekillenmesi gibi konulara odaklanarak, demokrasinin temel ilkelerinin, içinde bulunduğumuz yeni teknolojik bağlamda nasıl korunabileceğine yönelik çözüm önerileri sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Dijitalleşme, Siyaset, Yapay Zekâ.

JEL Kodu: D72, O33, O38

The Impact of Artificial Intelligence on Democracy: Opportunities and Threats

Abstract

The rapid advancement of artificial intelligence (AI) technologies has led to significant transformations in various aspects of social life. AI has begun to exert its influence in areas such as electoral systems, voting behavior, and election security, establishing a complex and multilayered interaction with the concept of democracy. In this context, while AI technologies offer transformative

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Güroymak Meslek Yüksekokulu, mmgoz@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2563-7126

opportunities for democracy, they also pose serious threats to its core principles. On the one hand, AI contributes to democratic processes by enhancing the transparency of political elections, increasing the efficiency of public services, facilitating voter participation, and enabling data-driven decision-making. On the other hand, its unethical and unregulated use presents substantial risks, including disinformation and manipulation, the emergence of surveillance societies, algorithmic discrimination, and the weakening of democratic accountability. Accordingly, this study examines the dual impact of AI technologies on the concept of democracy through both a theoretical framework and contemporary case studies. Focusing on themes such as election security, freedom of expression, and the reshaping of the public sphere through AI, the study offers policy recommendations aimed at safeguarding the fundamental principles of democracy within the evolving technological landscape.

Keywords: Democracy, Digitalization, Politics, Artificial Intelligence

JEL Codes: D72, O33, O38

1. GİRİŞ

Giderek artan etkisiyle yapay zekâ (YZ) teknolojisi, bireysel ve toplumsal yaşamın temel dinamiklerinden biri hâline gelmiştir. Sanayi, finans, eğitim ve sağlık gibi birçok sektörde yaygın biçimde kullanılmaya başlanan YZ, insan yaşamını önemli ölçüde kolaylaştıran işlevsel bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, sadece teknik ve ekonomik alanlarla sınırlı kalmayan bu teknolojik dönüşüm, siyaset alanında da etkisini giderek artırmakta ve özellikle karar alma mekanizmaları ile demokratik süreçler üzerinde belirleyici bir rol üstlenmeye başlamaktadır. Nitekim seçim süreçlerinde seçmen davranışlarını analiz etmek suretiyle kampanya stratejilerinin şekillendirilmesinde kullanılan algoritmalar, YZ'nin siyasal alanın temel dinamiklerinden biri hâline geldiğini göstermektedir. Bu bağlamda YZ'nin, demokratik yapılar üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı etkiler oluşturduğu söylenebilir. Ancak YZ'nin demokrasiye yönelik etkileri çift yönlü bir karakter arz etmektedir. Öyle ki bir yandan demokratik süreçlerin güçlendirilmesi, şeffaflığın artırılması ve katılımcılığın teşvik edilmesi gibi alanlarda önemli imkanlar sunan YZ öte yandan etik ilkelere aykırı ve denetim mekanizmalarından yoksun kullanımı bağlamında demokratik değerler açısından ciddi riskler doğurabilmektedir. Dolayısıyla YZ'nin demokratik sistemlerle etkileşimi hem fırsatlar hem de tehditler bağlamında çok boyutlu bir şekilde ele alınmalıdır. Bu doğrultuda nitel araştırma yöntemine dayalı bu çalışma,

literatür taraması yoluyla elde edilen veriler ışığında YZ'nin, demokrasi üzerindeki etkilerini kuramsal bir çerçevede analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Veri toplama sürecinde, konuyla ilgili akademik yayınlar, politika raporları, uluslararası kuruluşların belgeleri ve güncel bilimsel makaleler sistematik bir biçimde taranmış; bu belgeler doküman incelemesi tekniği ile analiz edilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemi çerçevesinde işlenmiş; bu kapsamda verilerden çıkarılan temalar önceden belirlenen kavramsal çerçeveye ilişkilendirilmiştir.

Analiz süreci iki boyutlu olarak kurgulanmıştır. İlk boyutta, YZ teknolojilerinin demokratik süreçlere sağladığı katkılar (örneğin şeffaflık, hesap verebilirlik, vatandaş katılımı vb. unsurlar) ele alınmıştır. İkinci boyutta ise YZ'nin demokrasi açısından potansiyel riskleri (toplumsal kutuplaşmayı artırma, veri gizliliğini ihlal etme, algoritmik önyargılar üretme gibi olumsuz etkiler) değerlendirilmiştir. Bu çerçevede salt kuramsal tartışmalara yer verilmemiş; aynı zamanda farklı ülkelerdeki güncel örnek olaylar bağlamında karşılaştırmalı vaka analizi yapılmıştır. Bahse konu örnek olaylar, YZ uygulamalarının demokratik seçim süreçlerine ve siyasal katılım pratiklerine yansımalarını ortaya koymak amacıyla seçilmiştir. Bu yöntem sayesinde, YZ'nin demokratik süreçler üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ortaya konulmuş ve dolaylı biçimde etki analizi gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın nihayetinde ise mevcut durum betimlemesinin ötesine geçilmeye çalışılarak, elde edilen bulgular üzerinden demokratik değerlerin korunması ve güçlendirilmesi adına YZ teknolojisinin etik, hukuki ve kurumsal çerçevede nasıl yönlendirilmesi gerektiğine dair öneriler geliştirilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu başlık altında, çalışmanın kuramsal sacayağını ihdas eden başlıca kavramlara yer verilmiştir. Bu doğrultuda, öncelikle YZ teknolojisine ilişkin genel ve kuramsal düzeyde bir çerçeve sunulmuş; bu teknolojinin tarihsel gelişimi, işleyiş

prensipleri ve günümüzdeki uygulama alanları ele alınmıştır. Ardından çalışmanın başat dayanaklarından bir diğeri olan demokrasi kavramı, siyaset bilimi literatüründeki ana yaklaşımlar çerçevesinde öz bir biçimde ele alınmıştır. Son olarak ise demokrasinin dijitalleşmesi süreci YZ bağlamında ele alınmıştır. Böylelikle çalışmanın kuramsal zemini, YZ teknolojisi ile demokrasi arasındaki çok katmanlı ilişkiyi anlamaya yönelik bütüncül bir perspektifle inşa edilmeye çalışılmıştır.

2.1. Yapay Zekâ Teknolojisi

YZ teknolojisine ilişkin ilk kuramsal çalışmalar, 20. yüzyılın başlarından itibaren, özellikle Turing testi ile yapay sinir ağlarına yönelik öncül kavramsallaştırmalar çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır (International Idea, 2024: 12).

Günümüzde dijital dönüşümün en dikkat çekici unsurlarından biri olarak değerlendirilen YZ teknolojisine dair literatürde ortak bir tanıma ulaşmak güçtür. Bununla birlikte YZ farklı bağlamlarda; “zeki bilgisayar programlarının geliştirilmesi”, “bilgiyi işleyerek düşünsel süreçleri harekete geçirme” ya da “insan davranışlarını makineler aracılığıyla gerçekleştirme çabası” gibi çeşitli biçimlerde tanımlanmaktadır (Özsalih, 2023: 535). En temel tanımıyla ise YZ, insan zekâsı gerektiren görevleri yerine getiren ya da bu görevlerde insanı destekleyen akıllı sistemler bütünü olarak ifade edilebilir (Hockey, 2021: 13).

Bir makinenin, yaşayan bir canlı kadar akıllı olduğu düşüncesinden yola çıkan J. McCarthy tarafından 1955 yılında ortaya atılan YZ terimi, 2010’lu yıllarla birlikte üzerinde en fazla tartışılan konulardan biri haline gelmiştir (Marr, 2022: 44). Gelişim sacayağını ise büyük veri kaynakları, makine öğrenimi ve bilgisayar işlem gücünün oluşturduğu YZ teknolojisi, söz konusu üç unsurun birbirini tamamlaması sonucu bugünkü etki kapasitesine ulaşmıştır (Sayler, 2020: 5-7).

Zamanla etkisini giderek daha belirgin biçimde hissettiren yapay zeka teknolojisi, toplumsal yapıları, ekonomik piyasaları ve siyasi sistemleri belirleyen temel kuralları yeniden şekillendirmektedir (Duberry, 2022). Öyle ki insan emeğinin otomatikleştirilmesinden meslek ve pazarın dönüştürülmesine

dek kapsamlı bir etkiye haiz olan YZ teknolojisi (Witthof vd., 2022: 12), bilginin en değerli sermaye ve servet kaynağı olarak görüldüğü çağımızda, devletlerin rekabet gücünü belirleyen stratejik bir aktör olarak değerlendirilmektedir.

Ekonomik ya da teknik alanların yanı sıra siyaset bilimi, kamu yönetimi gibi toplumsal disiplinlerde de etkisini giderek artıran YZ teknolojisi; oy verme davranışlarının belirlenmesi, seçim güvenliğinin sağlanmasına yönelik mekanizmaların geliştirilmesi, siyasi partiler ve politikacıların yönlendirilmesi gibi hususlar bağlamında demokrasi üzerinde de doğrudan ve dolaylı etkiye sahiptir (Nemitz, 2018: 2-4). Nitekim çalışmanın temel sorusu da YZ teknolojisinin demokrasi üzerindeki etkisinin ne şekilde ortaya çıktığı, bu etkinin olumlu ya da olumsuz hangi yönleri içerdiği ve söz konusu etkinin demokratik süreçler, kurumlar ve aktörler düzeyinde hangi boyutlarda gözlemlenebildiğidir. Başka bir deyişle, YZ'nin demokratik katılım, temsil, hesap verebilirlik, şeffaflık ve hak ve özgürlüklerin korunması gibi temel unsurlar üzerindeki rolünün kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi, çalışmanın merkezinde yer almaktadır.

YZ teknolojisinin sağladığı veri işleme kapasitesi, öngörü kabiliyeti ve karar destek sistemleri gibi imkânlar sayesinde demokratik süreçlerin daha şeffaf, katılımcı ve hesap verebilir bir hale geleceğini ve böylece YZ'nin, demokrasi üzerinde tamamen müspet etkileri olduğunu iddia edenlere karşılık bu düşünceyi salt *teknoşovenizm* (Broussard, 2018) olarak değerlendirerek, YZ teknolojisinin barındırdığı dezenformasyon ve manipülasyon gibi tehlikelere dikkat çekip, YZ'nin demokrasi adına ciddi riskler barındırdığını ileri sürenler de vardır.

Örneğin Tüfekçi (2015) ve Zuboff (2019), YZ tabanlı veri işleme ve karar destek sistemleri sayesinde kamu kurumlarının faaliyetlerinin daha şeffaf hale getirilebileceğini ileri sürmüştür. Coleman ve Shane ise 2012 yılında MIT'te yayınladıkları *"Connecting democracy: Online consultation and the flow of political communication"* (Demokrasiyi Bağlamak: Çevrimiçi Danışma ve Siyasal İletişimin Akışı) adlı çalışmada, YZ teknolojisinin, dijital platformlar aracılığıyla yurttaşların görüşlerini daha geniş ölçekte karar alma süreçlerine dahil edebileceğini ve böylece demokratik katılımın daha yatay bir

şekilde yaygınlaşacağını belirtmişlerdir. Helbing ve arkadaşları da (2019), doğru bir biçimde tasarlandığında yurttaşları gerçek bilgiye, hızlı bir şekilde ulaştıracak olan YZ'nin bu çerçevede etkin bir kamuoyu oluşturarak demokratik toplumlar inşa edebileceğini ifade etmişlerdir.

YZ'nin demokrasi açısından olumlu etkileri olduğunu ileri sürenlerin aksini iddia eden Feldstein (2019) ise özellikle yüz tanıma ve kitlesel gözetim teknolojilerinde kullanılması durumunda YZ'nin otoriter eğilimleri güçlendirip, demokrasiyi zayıflatacağını ifade etmiştir. YZ'nin demokratik süreçlere ciddi zararlar verebileceğini ileri süren Noble (2018) ve O'Neil (2017) de veri setlerinde önyargı üretme potansiyeli bağlamında YZ teknolojisinin, demokrasi açısından tehdit arz ettiğini belirtmişlerdir. YZ'nin sahte içerik üretme yoluyla dezenformasyona yol açabileceğini söyleyen Bradshaw ve Howard (2019) ise YZ'nin seçim süreçlerini, kamuoyunu ve demokratik karar alma mekanizmalarını sekteye uğratabileceğine dikkat çekmişlerdir.

Görüldüğü üzere, YZ teknolojisinin demokrasiye etkileri konusunda ortaya çıkan iki karşıt görüş, yalnızca teknolojinin teknik olanaklarına değil, aynı zamanda demokrasinin nasıl tanımlandığına ve ne şekilde işlediğine dair farklı anlayışlara dayanmaktadır. Dolayısıyla YZ'nin, demokratik süreçleri nasıl etkileyebileceğini anlamadan evvel demokrasi kavramının tarihsel gelişimi, temel ilkeleri ve çağdaş yaklaşımlar çerçevesinde kuramsal bir zemine oturtulması gerekmektedir. Bu nedenle bir sonraki bölümde, bu kavramsal çerçeve detaylandırılacak ve YZ ile demokrasi arasındaki ilişkinin analizinde temel referans noktaları ortaya konacaktır.

2.2. Demokrasi

Demokrasi kavramı, Eski Yunan'dan günümüze dek uzanan tarihsel süreçte farklı yönleriyle ele alınmış; köklü, çok katmanlı ve karmaşık bir yapı arz etmiştir. Her ne kadar günümüz Batı toplumlarında liberal temsili demokrasi biçimi kurumsallaşmış ve yaygın kabul görmüş olsa da özellikle 1970'li yıllardan itibaren temsili demokrasinin içerdiği yapısal sorunlara dikkat çeken ve bu sorunlara alternatif arayışlar sunan radikal demokrasi yaklaşımlarının, akademik ve

kamusal tartışmalarda ön plana çıktığı gözlemlenmektedir (Aksoy, 2025: 573). Bu durum, demokrasi üzerine kesin tanımlar yapmanın ve net sınırlar çizmenin zorluğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bununla birlikte en temel tanımıyla demokrasi, halkın halk tarafından yönetilmesi, egemenliğin millete veya halka ait olmasıdır (Derdiman, 2006: 12).

Geçmişten günümüze dinamik bir yapıda olan demokrasi kavramı üzerine hala tartışmalar yürütülme ve hangi demokrasi modelinin, ideal demokrasi tipi olduğuna yönelik fikirler ileri sürülmektedir. Çeşitli yaklaşımlar bağlamında ele alınarak ortaya konulan demokrasi modelleri (katılımcı demokrasi, müzakereci demokrasi, doğrudan demokrasi ve radikal demokrasi), günün şart ve ihtiyaçlarına göre işlerlik kazanabilmektedir. Günümüz konjonktürü dikkate alındığında ise gelecekteki siyasetin, geçmişteki siyasetten çok daha farklı olacağı ve bilinen demokratik dinamiklerin yeniden şekilleneceği net bir şekilde ifade edilmektedir (Innerarity, 2024).

Yurttaşın; doğru bilgiye ulaşabildiği, katılım ve ifade için açık kanalların bulunduğu ve kendisini alakadar eden konularda söz sahibi olduğu yönetimlerde, olgun (ya da gerçek) demokrasiden söz edilebileceğinden hareketle dijital teknolojilerin sunduğu olanaklar, söz konusu demokratik olgunlaşma sürecine yeni bir boyut kazandırmaktadır. Özellikle internetin yaygınlaşması ve sosyal medya platformlarının etkisiyle yurttaşlar bilgiye hem daha hızlı ve çok kaynaklı biçimde erişebilmekte hem de siyasal süreçlere katılım sağlayabilecekleri yeni araçlara kavuşmaktadır. Bu çerçevede dijital demokrasi, demokratik normların dijital mecralar aracılığıyla güçlendirilmesi ve genişletilmesini amaçlayan bir model olarak öne çıkmaktadır. Nitekim dünyanın pek çok ülkesinde siyasi seçimlerin gerçekleştirilmesi nedeniyle süper seçim yılı olarak adlandırılan 2024 yılının en önemli konuları arasında demokrasinin dijitalleşmesi ve YZ teknolojisinin bu süreçteki rolü yer almıştır (UNDP, 2024).

Seçimlerin daha az maliyetle, daha hızlı ve güvenilir bir biçimde gerçekleştirilebilmesi adına teknolojinin, seçim sürecine daha yoğun biçimde entegre edilmesi bir yandan dijital demokrasiye yönelik kayda değer bir adım olarak

değerlendirilirken diğer yandan bu dönüşüm süreci, çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Zira bu gelişmeler, vatandaşların yönetime katılımını artırma ve şeffaflığı güçlendirme potansiyeli taşısa da aynı zamanda veri güvenliği, dijital eşitsizlik, algoritmik tarafsızlık gibi yeni risk alanlarını ortaya çıkarmaktadır (Lupton, 2015; Gomes, 2018). Dolayısıyla dijitalleşen seçim süreçleri hem demokratik işleyişin güçlendirilmesi adına önemli fırsatlar sunmakta hem de yeni etik, hukuki ve siyasi sorgulamaları gündeme getirmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın izleyen bölümünde demokrasinin dijitalleşme süreci ile bu süreçte belirleyici bir rol üstlenen YZ teknolojisinin etkileri ele alınacaktır.

2.3. Dijitalleşen Demokrasi ve Yapay Zekâ

Geleneksel temsili demokrasinin sınırlarını aşan dijital demokrasi uygulamaları, son yıllarda YZ teknolojisinin de katkısıyla yurttaşların yönetim süreçlerine etkili bir şekilde katılımını mümkün kılmakta; böylece katılımcı demokrasinin dijital ortamda yeniden inşasına olanak tanımaktadır (Khalil: 2024). V. Dijk'ın (2013: 51) *“her görüşten bireyin çevrimiçi ve çevrimdışı siyasi iletişimde, dijital medya vasıtasıyla demokrasi arayışı”* olarak nitelendirdiği dijital demokrasi, günün şart ve gereklerine karşılık vermesi bağlamında ön plana çıkmıştır.

Haiz olduğu mekanizmalar (e-parlamento, e-seçim, e-oylama, e-dilekçe, e-referandum, e-katılım vb.) bağlamında klasik demokrasi modellerinden ayrılan dijital demokrasi, üretken YZ desteğiyle yeni bir gelişme ve genişleme sürecinden geçmektedir (Crawford, 2021). YZ'nin bilgi işleme, büyük veri analizi ve karar destek sistemleri üretme konusundaki kapasitesi, yurttaşların yönetime katılımını hem nicelik hem de niteliksel olarak dönüştürme potansiyeli taşımaktadır. Bu bağlamda dijital demokrasi, geleneksel temsili kurumların dijitalleştirilmesinin yanında daha kapsayıcı, şeffaf ve etkileşimli bir yönetim modeli sunmaktadır (Hilbert, 2022: 189-191). Özellikle bilgiye erişim noktasında olabildiğince eşit olanaklar sunan dijital demokrasi, bu yönüyle ideal demokrasi adına sağlam bir altyapı hazırlamaktadır. Böylece yurttaşların, kamusal karar alma süreçlerine etkin katılımını önemli düzeyde destekleyen dijital demokrasi, daha hızlı, şeffaf ve hesap verilebilirliğe münasipliği zaviyesinden modern demokratik

yönetim anlayışının kurumsallaşmasına zemin hazırlamanın yanı sıra temsil krizine karşı geliştirilen alternatif katılım biçimlerine de teknik ve normatif bir dayanak sunmaktadır (Freeman & Quirke, 2013: 148).

Sunmuş olduğu tüm bu olanaklar ile sahip olduğu özelliklerini, YZ teknolojisinin üretken desteği ve algoritmaları vasıtasıyla daha da çeşitlendiren dijital demokrasi, vatandaşların kamusal süreçlere daha etkin bir şekilde katılım göstermelerine imkan sağlamaktadır. Bu bağlamda dijital demokrasi, mevcut demokratik yapının dijitalleştirilmesiyle sınırlı kalmayıp, demokratik pratiklerin yeniden tasarlanması noktasında da işlev görmektedir.

YZ destekli dijital demokrasinin söz konusu müspet yönlerinin yanında birtakım olumsuz yanları da bulunmaktadır. Bunlardan en dikkat çeken, yalan ve yanlış bilgiler ile nefret söyleminin dijital ortamlarda çok daha hızlı ve kolay bir şekilde yayılmasıdır (Innerarity, 2024; Şahnagil, 2025). Dijitalleşmenin getirilerinden biri olan ve demokrasinin platformlaşması olarak ifade edilen süreçle birlikte YZ'nin, seçim süreçleri boyunca seçmenlerle nasıl etkili bir şekilde etkileşime geçebildiği ve onları manipüle etme potansiyeli göz önüne alındığında bu durumun demokratik süreci tehdit edebilecek boyutlara ulaşabileceği açıktır (Berg & Hofmann, 2021). Ayrıca, dijital katılım olanaklarının artması her ne kadar geniş bir yurttaş kitlesine ulaşma potansiyeli taşısa da dijital okuryazarlık düzeyinin düşük olması, teknolojik araçlara erişimdeki eşitsizlikler ve veri güvenliği gibi sorunlar, dijital demokrasinin kapsayıcılığına gölge düşürmektedir. Nitekim dijital demokrasinin ikinci büyük sorun alanı, dijital bölünmedir.

Dijital uçurum olarak da adlandırılan bu kavram, gelir durumu, cinsiyet, yaş, kültürel kaynaklar, meslek, zekâ, eğitim düzeyi gibi nedenlerle teknolojiye ulaşabilenler ile ulaşamayanlar arasındaki uçurumu ifade etmek için kullanılmaktadır (Montagnier & Wirthmann, 2011: 5). Örneğin International Telecommunication Union 2023 raporunda; gelir seviyesi düşük olanların, kadınların ve kırsal bölgelerde yaşayanların teknoloji ve internete erişim noktasında dezavantajlı oldukları ifade edilmiştir. Yine aynı raporda

teknoloji ve internete ulaşımın en yüksek olduğu ülkenin 98.2'lik Bilişim ve İletişim Teknolojileri Gelişim Endeksi (ICT-DI ya da kısaca IDI) puanıyla Danimarka, en düşük ülkenin ise 20 IDI puanıyla Çad olduğu açıklanmıştır. Rapora göre Türkiye ise 85.8 IDI puanıyla ilk sıralarda yer almıştır¹ (ITU, 2023).

Bu noktada dijital uçurum sadece bireysel düzeyde değil, ülkeler arasındaki yapısal eşitsizlikler bağlamında da dikkat çekmektedir. I. Wallerstein'ın (2002) dünya-sistem teorisinde işaret ettiği “merkez-çevre” ilişkileri bağlamında değerlendirildiğinde, yüksek IDI puanına sahip gelişmiş ülkeler “merkez” konumunda yer almakta ve bilgi teknolojilerinin üretiminde, altyapısında, kontrol ve kullanımında belirleyici olmaktadır. Buna karşın düşük IDI puanına sahip ülkeler ise “çevre” konumunda kalmaktadır. Bu durum ise gelişmiş ülkelerin (merkez), teknolojik yenilik ve dijital altyapı üzerinden küresel ölçekte ekonomik, kültürel ve siyasi üstünlüklerini pekiştirerek, çevre ülkeleri daha fazla bağımlı hale getirmektedir. Böylece, merkez ülkelerin çevre ülkeler üzerindeki yapısal hâkimiyeti dijital mecrada yeniden üretilip, ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyi ve küresel eşitsizlikler daha da derinleşmektedir. Teknoloji üreten merkez ülkelerin YZ alanında norm koyucu ve yönlendirici konumda bulunması; çevre ülkelerin ise büyük ölçüde bu teknolojilerin pasif kullanıcıları olarak bağımlı hâle gelmesi, küresel ölçekte demokratik özerkliği zayıflatmaktadır. Bağımlılık kuramının da öngördüğü üzere, merkezde yoğunlaşan teknolojik güç, çevredeki siyasal sistemlerin karar alma kapasitelerini sınırlamakta ve böylece asimetric bir düzenin kurumsallaşmasına neden olmaktadır.

¹ Rapora detaylı bakıldığında, Burkina Faso, Burundi, Kongo, Somali, Mozambik, Etiyopya ve Madagaskar gibi düşük gelirli ve az gelişmiş Afrika ülkelerinin öne çıktığı görülmektedir. Bu durum, dijital eşitsizliğin yalnızca dijitalleşme süreciyle sınırlı teknik bir mesele olmadığını; küresel ölçekte toplumsal, ekonomik ve yapısal boyutları olan çok katmanlı bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan dijitalleşme düzeyi yüksek ülkelerde de sosyoekonomik bakımdan kırılgan grupların (yoksullar, yaşlı bireyler, kadınlar ve diğer dezavantajlı kesimler) dijital olanaklara erişim bakımından görece geri planda kaldığı görülmektedir (ITU, 2023).

Görüldüğü üzere seçmen davranışlarının analizinden kamu politikalarının belirlenmesine, çevrimiçi katılım platformlarının kişiselleştirilmesinden dezenformasyonla mücadeleye kadar YZ teknolojisinin sunmuş olduğu üretken destek sayesinde etki alanını daha da genişleten dijital demokrasi, yurttaşların kamusal süreçlere daha etkin katılımını sağlamanın yanı sıra karar alma mekanizmalarının şeffaflık, hız ve verimlilik boyutlarında dönüşüm geçirmesine de zemin hazırlamaktadır. Bununla birlikte dijital demokrasiye YZ'nin de entegre edilmesiyle, demokrasinin içinin boşaltıldığını ileri sürenler de bulunmaktadır. Örneğin demokrasinin sorunlarının teknoloji ile çözülemeyeceğini hatta daha ciddi sorunların ortaya çıkacağını ifade eden Timisi (2003), teknolojinin tarafsız olmadığını ve bu bağlamda dijital demokrasinin yurttaşın tercihlerinden ziyade güçlü kesimlerin tercihlerinden yana bir demokrasi tipi olduğunu dile getirmektedir. Byung Han da (2022) benzer bir yaklaşımla, içerisinde bulunduğumuz dijital çağda, YZ ve algoritmaların etkisiyle bir *enfokrasi*² sürecine girildiğini ve bu durumun demokrasi krizine neden olduğunu ifade etmektedir. Bermeo (2016) ise özellikle YZ ile entegre edilen dijital demokrasinin geriletici etkisine vurgu yaparak, dijital demokrasi ile birlikte demokratik kurumlara ve demokratik işleyişe olan güvenin giderek azaldığını ileri sürmektedir. Ayrıca dijital bölünme nedeniyle teknolojiye herkesin eşit şekilde erişememesinin demokratik işleyişe zarar verip, yeni bir tabakalaşma riskine dikkat çeken dijital demokrasi karşıtları, teknolojiye erişim eşit düzeyde gerçekleşse dahi demokrasinin en önemli unsurlarından biri olan sosyal diyalogun, dijital demokrasi tipinde asgari düzeye ineceğini ve böylelikle bilgisayar başında, türlü manipülatif platformların etkisiyle alınacak kararların “ortak iyi” anlayışının gelişmesine engel olacağını ifade etmektedir (Durdu, 2024).

² “Bilgi” anlamına gelen “enformasyon” sözcüğü ile “iktidar” anlamına gelen “krasi” (yönetim) ekinin birleşmesiyle oluşan “enfokrasi” terimi, özellikle dijital çağda bilgiye sahip olarak onu kontrol etmenin siyasal, toplumsal ve ekonomik güç anlamına geldiğini vurgulamak adına kullanılmaktadır (Mathiesen, 1997: 226). Han’a (2022) göre de “enfokrasi”, algoritmalar ve YZ kullanılarak enformasyonun toplumsal, ekonomik ve politik süreçler üzerinde belirleyici etkiye sahip olduğu bir tahakküm biçimi olarak tanımlanmaktadır.

Sonuç olarak dijital demokrasinin YZ teknolojileriyle entegrasyonu, demokratik katılım ve yönetim süreçlerinde çeşitli olanaklar sunarken aynı zamanda birtakım eleştiri ve endişeleri de beraberinde getirmektedir. YZ'nin karar alma süreçlerini daha hızlı, şeffaf ve verimli hale getirme potansiyeli, demokratikleşme yönünde önemli bir fırsat olarak değerlendirilse de teknolojiye erişimdeki eşitsizlik, algoritmik önyargılar ve yurttaş katılımının niteliksel boyutunun zayıflaması gibi riskler, bu dönüşümün ne ölçüde kapsayıcı ve adil olacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Bu bağlamda YZ'nin, demokrasi üzerindeki etkilerini bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmek adına bir sonraki bölümde YZ teknolojisinin, demokratik süreçlerdeki fayda/fırsat ile risk/sakıncaları detaylı şekilde ele alınacaktır. Böylece, dijitalleşen demokraside YZ, salt teknik bir araç olarak değil, politik ve toplumsal etkileri bağlamında da tartışılacaktır.

3. DEMOKRASİDE YAPAY ZEKÂ: YENİLİKÇİ GÜÇ MÜ, TEHDİT Mİ?

21. yüzyılda demokrasinin yüzleşmek zorunda olduğu en büyük meselelerden birisi, teknolojik gelişmelerdir (Mertek, 2024: 42). 2010'lu yıllardan itibaren yeni bir sanayi devrimi yaşanmaya başlamış ve bu yeni sürecin en önemli aktörlerinden birisi YZ teknolojisi olmuştur (Durdu, 2024: 504). Verimlilik ve daha fazla hız elde etmek amacıyla son yıllarda yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanan YZ teknolojisi, finans sektöründen eğitim sektörüne, sağlık sektöründen sanayiye birçok alanda etkisini hissettirmektedir. Siyasal süreçler ile demokratik işleyişte de rol almaya başlayan YZ teknolojisi, karar alma süreçlerinin otomasyonu, kamu politikalarının veri temelli şekillendirilmesi, seçmen davranışlarının analiz edilmesi ve çevrimiçi katılım platformlarının geliştirilmesi gibi uygulamalarla demokrasiye doğrudan ve dolaylı şekilde etki etmektedir. Ancak bu noktada önemli bir ayrım ortaya çıkmaktadır. YZ teknolojisinin demokrasi üzerindeki etkisinin nasıl ve hangi yönde olduğuna (ve olacağı) dair derin görüş ayrılıkları mevcuttur. Bir kesim, YZ sayesinde başta siyasi seçimler olmak üzere demokratik işleyişin daha doğru, adil, hızlı ve verimli olacağını ileri sürerken diğer kesim ise YZ nedeniyle artması muhtemel dezenformasyon ve manipülasyonlar

nedeniyle demokrasinin başat unsurlarından olan *parrhesia*'nın³ yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu dile getirmektedir (Srivastava, vd., 2023). Bu doğrultuda demokrasi açısından son derece risk ve tehditler barındırdığı ifade edilen YZ teknolojisinin, demokratik süreçlere ne denli entegre olursa o derece zararlı olacağı belirtilmektedir.

Bahse konu bu görüşler doğrultusunda YZ teknolojisinin demokrasi açısından olumlu yönde dönüştürücü bir potansiyele mi sahip olduğu yoksa demokratik süreçler açısından bir tehdit unsuru mu teşkil ettiği sorusu akla gelmektedir. Nitekim Battista da (2024) *Political Communication in the Age of Artificial Intelligence: An Overview of Deepfakes and Their Implications* (Yapay Zekâ Çağında Siyasal İletişim: Deepfake Teknolojisi ve Olası Sonuçlarına Genel Bir Bakış) adlı çalışmasında YZ'nin politik bağlama entegrasyonunun, siyasi karar alma süreçlerinin verimliliğini artırma potansiyeli bakımından umut vadettiğini belirtmekle birlikte bu entegrasyon sürecinde karşılaşılabilecek olası sorunlara da dikkat çekmektedir. Dolayısıyla YZ'nin, demokrasi üzerindeki olumlu (sunduğu fayda ve fırsatlar) ve olumsuz (arz ettiği risk ve tehlikeler) etkilerinin ayrıntılı bir şekilde ele alınıp, mukayese edilmesi gerekmektedir. Bu itibarla çalışmanın bu bölümünde, YZ'nin demokrasi üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri iki ayrı başlıkta ifade edilip, sonrasında genel bir karşılaştırma yapılmıştır.

3.1. Yapay Zekânın Demokrasi Üzerindeki Olumlu Etkileri

European University Institute (Avrupa Üniversitesi Enstitüsü) tarafından yayımlanan *Artificial Intelligence and Democracy: Contemporary Challenges and Perspectives* (2024) başlıklı yazıda YZ'nin demokrasi ve sosyal hayat üzerindeki radikal etkisine dikkat çekilmiştir. Gerçekten de son yıllarda etkisini son derece artırarak, toplumsal yaşamın pek çok

³ En yalın biçimiyle “doğruyu konuşmak” veya “gerçeği dile getirmek” anlamına gelen “*parrhesia*” kavramı, yalnızca ifade özgürlüğünü değil, aynı zamanda bireyin kişisel riskleri göze alarak kamu yararına hakikati söyleme sorumluluğunu da kapsamaktadır. Bu yönüyle, demokratik sistemlerin temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilen “*parrhesia*”, adil ve şeffaf bir siyasal düzenin inşasında, her koşulda doğruyu ifade etmeyi ve hakikate dayalı bilgi üretimini zorunlu kılmaktadır (Foucault, 2011).

noktasında işlevsel bir araç haline gelen YZ teknolojisi, siyaset ve demokrasi alanında da bazı müspet etkiler oluşturmıştır. Öyle ki YZ teknolojisi, yurttaşların siyaseti daha iyi anlamaları ve demokratik tartışmalara daha kolay katılmalarına yardımcı olması nedeniyle demokratik sürecin iyileştirilmesi adına bir fırsat olarak görülmektedir (Adam & Hocquard, 2023).

Her şeyden önce, bilgi çağında karşı karşıya kalınan büyük veri sorunsalına yönelik çözüm sunma kapasitesi, YZ'nin demokratik süreçler açısından dönüştürücü bir araç olarak değerlendirilebilmesini mümkün kılmaktadır. Siyasal alanın dijitalleşmesiyle birlikte bireylerin yalnızca yurttaş değil, aynı zamanda sürekli veri üreten aktörlere dönüşmesi, YZ'nin demokratik işleyişe entegre edilmesini kolaylaştırmıştır. Nasıl ki özel sektör, büyük veri kümelerini analiz etmek amacıyla YZ teknolojilerinden yararlanıyorsa siyasi süreçlerde de YZ aracılığıyla yurttaşlara ilişkin veriler toplanıp-işlenip ve yorumlanıp daha duyarlı kamusal politikalar üretilebilmektedir (Maseko, 2024: 60-62). Özellikle sosyal medya üzerinden üretilen içerikler, dilsel örüntüler ve coğrafi konum verileri gibi çeşitli veri türlerinin YZ aracılığıyla bütüncül biçimde analiz edilmesi, halkın taleplerini, eğilimlerini ve siyasal tercihlerini daha doğru biçimde öngörmeye olanak tanımaktadır (Lazer vd., 2020). Bu yönüyle YZ, temsili demokrasinin ötesine geçen, veriye dayalı bir yönetim anlayışına zemin hazırlamaktadır.

Demokratik siyasal süreçlerin karmaşıklığı karşısında ise ideolojik saplantılar, psikolojik önyargılar ya da bireysel zaaflardan etkilenmeyen YZ sistemleri, sorun çözümüne yönelik daha elverişli araçlar olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda YZ teknolojisi, hükümetlerin hesap verebilirliğini artırma kapasitesinin yanı sıra demokratik katılım, çoğulculuk ve yurttaş eylemliliğini destekleyerek demokratik yapıları, daha kapsayıcı ve duyarlı hale getirme potansiyeline sahiptir (Şahnagil, 2025: 239). Nitekim YZ sistemleri, temsili demokrasinin yapısal sınırlılıklarını aşmak ve doğrudan demokrasiye geçişi mümkün kılmak bakımından önemli bir potansiyel taşımakta; bu yönüyle ideal demokrasiye ulaşma sürecinde stratejik bir unsur olarak görülmektedir (Mert & Özgöker, 2018).

Büyük bir veri havuzu olan YZ teknolojisinin, demokrasiye sunduğu en önemli katkılardan biri de seçim süreçlerindeki rolüdür. YZ destekli elektronik ve blok zinciri tabanlı oylama sistemleri, geleneksel sandık başı oy kullanma yöntemine kıyasla seçimlerin daha hızlı, kolay ve erişilebilir bir şekilde gerçekleştirilmesine imkân tanımaktadır. Bu dijital yöntemler, mühürsüz ya da mükerrer oyların geçerli sayılması, seçmen listelerinde usulsüzlük yapılması, bazı bölgelerde seçmenlerin baskı altına alınması ya da mühürlemenin hatalı yapılması nedeniyle oyların geçersiz sayılması gibi seçim güvenliğini zedeleyen pek çok sorunun önüne geçilmesini sağlayabilir. Ayrıca, seçim verilerinin aktarımı ve güvenli bir şekilde saklanması açısından yüksek hız ve güvenlik kapasitesine sahip olan YZ teknolojisi, tüm yurttaşların erişimine açık ve denetlenebilir bir kayıt altyapısının oluşturulmasına da olanak sunmaktadır (Kırık & Özkoçak, 2023: 423-424). Böylece, demokrasinin başat unsurları arasında yer alan seçimler ve seçim güvenliği noktasında da ön plana çıkan YZ sistemleri, seçimlerin mümkün olabildiğince adil, şeffaf ve denetlenebilir olması noktasında önemli bir işlevi yerine getirmektedir (Kurtuluş, 2023).

Özetle, siyasal katılımı artırması, şeffaf ve denetlenebilir demokratik süreçler için zemin hazırlaması, seçimlerin daha hızlı, adil ve verimli bir şekilde yürütülmesi adına önemli bir potansiyel barındıran YZ teknolojileri aynı zamanda kamu politikalarının oluşturulmasında veri temelli analizlerle karar alma süreçlerinin etkinliğini artırmaktadır. Tüm bunlar bağlamında demokrasiye önemli katkı sunan YZ sistemlerine, kamusal alanın duyduğu güven de giderek artmaktadır (Göksu, vd., 2025). Ancak tüm bu olumlu katkılarına rağmen YZ'nin demokrasi üzerindeki etkilerini sadece iyimser bir çerçevede ele almak indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Zira YZ teknolojileri, özellikle veri mahremiyeti, algoritmik önyargılar, toplumsal kutuplaşmayı derinleştirme riski ve şeffaflık eksikliği gibi demokrasi zaviyesinden birçok olumsuz etkiyi de beraberinde getirebilmektedir.

3.2. Yapay Zekânın Demokrasi Üzerindeki Olumsuz Etkileri

YZ teknolojisinin demokratik süreçlerin şeffaflığını, katılımcılığını ve işleyiş etkinliğini artırma yönündeki

kapasitesi, demokrasi üzerindeki göz ardı edilemeyecek olumlu etkileridir. Bununla birlikte YZ'nin, demokrasi üzerinde birçok olumsuz etkisi de bulunmaktadır. Siddarth (2023) tarafından yapılan bir saha araştırması, katılımcıların önemli bir kısmının YZ'nin demokrasiye yönelik olumlu etkilerinin, olumsuz etkilerine kıyasla daha baskın olduğu görüşünü benimsediğini ortaya koymuştur. Ancak katılımcıların kayda değer bir bölümü de YZ'nin demokrasi üzerinde çeşitli olumsuz etkiler yaratabileceği görüşünü dile getirmiştir.

YZ teknolojisinin, demokrasiye yönelik en ciddi tehditlerinden biri, güç/iktidar ilişkilerindeki asimetriyi artırma potansiyelidir (Keskin, 2021: 349). Özellikle otoriter ya da otoriterleşme eğiliminde olan yönetimlerce kullanılması halinde adeta “*Orwellci*” gözetim ve takibin başat mekanizmalarından biri olabilecek YZ teknolojisi, demokrasi ve özgürlükler noktasında ciddi erozyonlara yol açabilir. Çünkü gelişmiş veri toplama, analiz etme ve öngörü üretme kapasitesi sayesinde YZ sadece mevcut iktidarın konumunu güçlendirmekle kalmayıp, muhalefetin hareket alanını da sistematik biçimde sınırlandırma aracı haline gelebilir. Böylelikle demokratik denge zayıflarken, kamusal alanın çoğulcu yapısı ise yerini homojenleşmiş ve kontrol altına alınmış bir siyasal iklime bırakabilir.

Örneğin Çin Komünist Partisi (ÇKP), başta sosyal medya olmak üzere kendisine yönelik muhalif sesleri belirlemek ve kitlesel gözetim sağlamak amacıyla YZ'den yoğun bir şekilde yararlanmaya başlamıştır (Acemoğlu, 2024: 17). “Sharps Eyes” ismi verilen bir girişimle kamusal alanlara iki yüz milyondan fazla CCTV kamerası kuran Çin yönetimi, elde ettiği görsel kayıtları YZ desteğiyle analiz etmektedir. Çin'den, otoriter yönetimlerin hakim olduğu Orta Doğu ülkelerine de ihraç edilen bu sistem, başta Suudi Arabistan olmak üzere birçok ülkede kullanılmaya başlanmıştır. Öyle ki Suudi Arabistan'da, YZ destekli akıllı kameralar ve uygulamalarla vatandaşlar sürekli izlenmekte; kadınların hareketleri, kıyafetleri ve sosyal etkinlikleri takip edilmekte, bilhassa muhalifler ve aktivistler hedef alınmaktadır. Benzer şekilde Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) yönetimi de devlet veri tabanlarına bağlı 35.000'den fazla akıllı kameranın entegre edildiği “Falcon Eye” adlı uydu

gözetleme sistemiyle vatandaşları kamusal alana çıktıkları andan itibaren izleyip, YZ teknolojisi desteğiyle davranışsal kalıpları analiz edip, etiketleme yapmaktadır (Hunter, 2023). Mısır'daki A. Sisi yönetimi de protesto hareketlerini bastırmak ve sivil toplumu denetim altına almak için sosyal medya gözetimini YZ araçlarıyla desteklemektedir. Bu sayede muhalif grupların örgütlenme kanalları daha erken tespit edilerek bastırılmaktadır (Yılmaz vd., 2025).

YZ teknolojilerinin gözetim amacıyla kullanımı, Çin ve Orta Doğu ülkelerinin yanı sıra Avrupa ülkelerinde de yaygınlaşmakta ve bu durum, Batı demokrasileri açısından potansiyel bir tehdit oluşturmaktadır. Örneğin, Macaristan'da V. Orbán liderliğindeki yönetim, medya alanında kapsamlı bir merkezileştirme ve denetim mekanizması uygulamanın yanı sıra YZ destekli gözetim sistemlerini sınır güvenliği ve iç güvenlik politikaları çerçevesinde hayata geçirmiştir. Bununla birlikte, söz konusu sistemlerin yalnızca göçmenlerin izlenmesi için değil, aynı zamanda muhalif toplumsal hareketlerin kontrol altında tutulması amacıyla da kullanılabileceğine dair tartışmalar gündeme gelmiştir (Spike, 2024).

YZ'nin demokrasiye yönelik arz ettiği ciddi tehditlerden bir diğeri ise makinelerin siyasi karar alma süreçlerinde kullanılmasıdır. Kolektif karar alma biçimi olan demokrasinin niteliklerinin ve özünde var olan karmaşıklığın yansıtılmasında, makinelerin ne derece işlevsel olabileceği tartışma konusudur. Özellikle algoritmaların karar süreçlerine entegre edilmesi, demokratik temsil ilkesinin yerini veri odaklı ve çoğu zaman şeffaf olmayan hesaplama mantıklarına bırakma riskini taşımaktadır. Algoritmalar, sahip oldukları matematiksel doğruluk iddiasına rağmen verinin toplandığı kaynaklardan, kullanılan modelden ve geliştiricilerin bilinçli ya da bilinçsiz önyargılarından etkilenebilir. Bu durum ise seçmen davranışlarının yönlendirilmesinden kamu politikalarının belirlenmesine kadar geniş bir yelpazede, kararların nesnelliğini zedeleyebilir (Jungherr, 2023).

YZ teknolojisinin, seçmenle etkileşime geçme biçimi de demokrasinin objektiflik hasiyetine yönelik bir risk olarak değerlendirilmektedir (König & Wenzelburger, 2021). Seçmenlerin siyasi tercihlerinin, davranış kalıplarının ve

psikolojik eğilimlerinin analiz edilerek kişiselleştirilmiş siyasi mesajlar üretilmesi, bir yandan seçim süreçlerinde tarafsızlık ve eşitlik ilkelerini zayıflatırken diğer yandan demokratik süreçleri manipülasyona açık hale getirebilmektedir. Nitekim YZ'nin en ciddi tehlikelerinden olan veri yanlışlığı, manipülasyon ve dezenformasyon (Landemore, 2020), başta seçim güvenliği olmak üzere demokrasi üzerindeki meşruiyet, şeffaflık ve kamuoyu güveni unsurlarını zedeleyerek siyasal sürecin adil işleyişini tehdit edebilmektedir. Örneğin son seçimlerde ABD ve Kanada'da, deepfake teknolojisi kullanılarak siyasi adaylar ile seçim yetkilileri taklit edilmiş ve seçmenler aranarak seçim süreci hakkında yönlendirme yapılmaya çalışılmıştır (Bond, 2024). Pakistan'da yapılan son genel seçimlerde ise politikacıların, oyları boykot ettiğini iddia eden sahte deepfake videoları yayılarak, seçim güvenliği açısından ciddi bir güvensizlik ortamı oluşturulmuştur (Mughal, 2024). Zira 2024 Dünya Ekonomik Forumu'nda da YZ'nin sorumsuz ve denetimsiz kullanılmasına devam edilmesi halinde önümüzdeki iki yılın en ciddi tehlikesiyle karşı karşıya olunacağı ifade edilmiştir (Torkington, 2024).

YZ teknolojisinin bir diğer tehlikesi olarak ise sosyal diyalog faaliyeti olarak da nitelendirilen demokrasinin *"içini boşaltması"* gösterilebilir. Bilindiği üzere demokrasi, iyi bilgilendirilmiş ve bilinçli vatandaşlara ihtiyaç duyar. Yine demokrasi, farklı bakış açılarının (düşünce ve görüşlerin) ortak bir zemin bulmak adına diyaloga girmesiyle gelişir. Bu bağlamda demokratik siyaset, salt bilgi işlemenin çok daha ötesinde bir faaliyettir. Bilgiyi/veriyi çoğulculuk bağlamında yorumlamayı zaruri kılar. Buna karşılık, haiz olduğu dezenformasyon ve manipülasyon potansiyeliyle, yanlış bilgi ve nefret söyleminin hızlıca yayılmasına sebep olabilecek YZ, halkın bilgiye erişimini, eleştirel düşünme kapasitesini ve toplumsal diyalogu sınırlandırarak demokratik katılımın niteliğini düşürebilir. İlaveten, algoritmaların filtre balonları ve kişiselleştirilmiş içerik sunumu yoluyla seçmeni, farklı bakış açılarından izole edip yankı odaları oluşturabilecek olan YZ, bu doğrultuda farklı ve eleştirel düşünceyi yok edip, kamuoyunda kutuplaşmaya artırarak demokrasiyi zayıflatabilir. (Nadler, vd., 2018).

Şekil 1. Yapay Zekânın Demokrasiye Etkileri

Kaynak: Bu görselin taslağı, yapay zekâ tabanlı bir uygulama olan ChatGPT aracılığıyla oluşturulmuş; ardından, görsel üzerindeki gerekli içerik ve biçimsel düzenlemeler yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Özetle ifade edilirse, demokrasi üzerinde olumlu etkisi olduğu kadar olumsuz etkisi de olan YZ, bir yandan haiz olduğu mekanizmalar sayesinde özellikle temsili demokrasinin eksikliklerine karşı bir alternatif sunarak demokratik katılımı desteklemenin yanı sıra demokratik seçimlerin adil, hızlı ve verimli bir şekilde yapılması adına önemli bir unsur olarak ön plana çıkmaya başlamıştır. Ayrıca seçmenin bilgiye erişimi, veri temelli politika üretilmesi, kamu denetiminin güçlenmesi ve karar alma süreçlerinde verimliliğin artması gibi hususlarda önemli katkı sağlamaya başlayan YZ, bu hasiyetleri bağlamında demokrasi açısından müspet etkiye sahiptir. Bununla birlikte algoritmik önyargılar nedeniyle adaletsiz kararlar alınması, siyasi güç dengesinde asimetriyi derinleştirmesi, manipülasyon ve dezenformasyona yol açarak demokratik süreçlerde kamuoyunun yanlış yönlendirilmesi, salt veri temelli hareket edip yurttaşlar arasındaki sosyal diyalogu zayıflatması ve bu bağlamda demokrasiye sekteye uğratabilme gibi ciddi risk ve sakıncaları da bulunan YZ'nin, demokrasi üzerinde olumsuz etkileri de bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere aynı konular üzerinde dahi hem olumlu hem de olumsuz etkilere haiz olan YZ, tıpkı bir güneş gibi dünyayı aydınlatan yeni bir enerji kaynağına benzetilebilir. Ancak bu kaynağın, demokrasi adına müspet getirileri

olabileceği gibi temel hak ve hürriyetlerin felaketine yol açabilecek bedelleri de olabilir. İşte buradaki o hayati ayrım, tıpkı nükleer enerjinin kullanım amacının barışçıl enerji üretimiyle yıkıcı silahlanma arasında belirleyici bir fark yaratması gibi, bu kaynağın hangi normatif çerçeveye oturtulduğu ve hangi denetim mekanizmalarıyla sınırlandırıldığına bağlıdır. Dolayısıyla, meşruiyet ve etik denetimden yoksun bir YZ kullanımı, demokratik sistemleri güçlendirmek bir tarafa otoriter eğilimleri meşrulaştırma sorununu dahi gündeme getirebilecektir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Dijital çağa geçişle birlikte yeni teknolojilerin, demokrasiye hangi düzeyde ve nasıl etki edeceğine dair tartışmalar artmıştır. Özellikle YZ teknolojisinin, toplumsal ve siyasal yaşamın çeşitli alanlarında etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmasının, demokratik yapıya ve işleyişe olası yansımaları, araştırma ve tartışma konusu haline gelmiştir. Nitekim bu çalışma da YZ teknolojisinin, demokrasi üzerinde müspet ve menfi etkilerinin olduğunu diyalektik bir tartışma ile ortaya koymaya amaçlamaktadır.

YZ ve demokrasi arasındaki kompleks ilişkiyi araştıran bu çalışmada, iki başat argüman öne çıkmıştır. Bunlardan ilki, YZ teknolojisinin demokrasi üzerinde olumlu etkilerinin olduğudur. Siyasal faaliyetlerin daha katılımcı, verimli, adil, güvenilir, hızlı, şeffaf, hesap verilebilir ve daha düşük maliyetli yapılabilmesine imkan sağlayan YZ, bu bağlamda demokrasi üzerinde son derece müspet etkiye haizdir. Nitekim teknoşovenist bakış açısına göre gelecekte derinleşmesi muhtemel demokrasi krizlerinin çözümünde YZ, proaktif bir rol üstlenebilecek kapsama sahiptir. Bununla birlikte YZ'nin demokrasi zaviyesinden ciddi etik, eşitsizlik ve güvenlik sorunları da bulunmaktadır. Yurttaşların sosyal ağlar üzerinden sıkı takibe alınması, sahte içerik üretimiyle seçmen ve seçimlerin manipüle edilmesi, dezenformasyonla yanlış bilgi kaosa yol açılması, hükümetlerin muhalif sesi susturmasında araç olarak kullanılması, toplumsal tabakaların demokratik ve kültürel istemlerinin ağ toplumunda görünmez kılınması YZ vasıtasıyla kolaylıkla yapılabilmektedir. Bunlara

ek olarak, YZ'ye erişimdeki eşitsizliklerin yol açtığı dijital uçurum, belirli toplumsal kesimlerin demokratik süreçlerden dışlanmasına zemin hazırlarken; teknoloji geliştiren merkez ülkelerle çevre ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisi, küresel ölçekte demokratik özerkliği zayıflatarak yeni bir asimetrik düzenin inşasına hizmet etmektedir. Bu durum ise demokrasinin 1970'lerden beri var olan krizinin daha da derinleşeceği endişesini gündeme getirmektedir.

Görüldüğü üzere demokrasi üzerinde pek çok olumlu ve olumsuz etkisi bulunan YZ, aynı hususlarda dahi demokrasi açısından fayda ve zarar arz edebilmektedir. Örneğin bir yandan doğru-güvenilir bilginin temini noktasında işlev gören YZ diğer yandan dezenformasyonun başat unsuru olarak ön plana çıkabilmektedir. Başka bir örnek olarak ise demokrasinin temel unsurlarından biri olan siyasi seçim dönemlerinde, güvenliğin temini açısından son derece etkili bir araç olarak görülen YZ aynı zamanda seçimlerin güvenilirliği ve adilliğine yönelik en ciddi tehditlerden biri olarak da ön plana çıkmaktadır.

Demokrasi açısından fayda üretmesi ya da tehlike arz etmesi hususunda kaygan biz zemin üzerinde hareket eden YZ'nin, "fayda düzlemine" çekilmesi, etik değerler gözetilerek denetimli bir şekilde kullanılmasıyla mümkün kılınabilir. Sunduğu fayda ve tehditler bağlamında ikili bir karakteristik ortaya koyan YZ'nin, demokrasi üzerindeki müspet ya da menfi etkisi, kullanıcıların amaç ve niyetlerine göre şekillenmektedir. İşte tam da burada devreye giren etik kavramı, YZ'nin hangi amaç ve niyetlerle kullanılması gerektiği noktasında öne çıkmaktadır. Nitekim Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu da (UNESCO), yayımladığı Yapay Zekâ Etiği Tavsiye Kararı ile YZ'nin demokratik yönetişiminin güvence altına alınması ve olası kötüye kullanım risklerinin asgariye indirilmesi amacıyla üye devletlere çağrıda bulunmuştur (UNESCO, 2021).

Tüm bunlar bağlamında, Risse'nin (2021) ifadesiyle *"teknoloji, modern demokrasinin işletilmesi için elzem olmakla birlikte onun tabii müttefiki değildir."* Bu nedenle YZ'nin demokrasi üzerindeki faydalarının maksimize edilmesi, sakınca ve zararlarının ise olabildiğince düşürülmesi gerekmektedir. Bu itibarla şu öneriler sunulabilir:

- Her şeyden önce, YZ'nin gücünün; demokrasiyi ve demokratik unsurları (ifade özgürlüğü, şeffaflık, hukukun üstünlüğü vb.) korumak amacıyla kodlanmış ilkelerle tasarlanması gerekmektedir.
- YZ teknolojisinin artık kalıcı bir gelişme olduğu kabul edilip, YZ'nin siyasi dinamiklere nasıl etki edeceği bilinerek adımlar atılmalıdır.
- Başta YZ olmak üzere dijital teknolojideki yeni gelişmeleri takip edebilen, risklerini ve sonuçlarını doğru bir şekilde değerlendirebilen teknik, yasal ve etik açıdan yetkin bir mekanizmanın kurulması gerekmektedir.
- YZ'nin, tamamen veri odaklı bir teknoloji olduğu dikkate alınıp, verilerin demokratikleştirilmesi için çaba gösterilmelidir. Bu kapsamda, veri erişimi yalnızca belirli kurum ve şirketlerin tekelinde olmaktan çıkarılmalı, şeffaf ve adil paylaşım mekanizmaları kurulmalıdır. Ayrıca verilerin çeşitliliği ve temsiliyet düzeyi artırılarak, algoritmik önyargıların önüne geçecek kapsayıcı veri setleri oluşturulmalıdır.
- Demokratik eşitlik, hesap verebilirlik ve şeffaflık ilkeleri, özellikle kamu hizmetlerinde YZ sisteminin temel yapı taşı haline getirilmelidir.
- Dijitalleşme ve YZ için ortak bir alan ve evrensel standartlar oluşturulması hususunda gerek devletler gerek uluslararası örgütler çaba göstermelidir.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Akademik İzdüşüm Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Destek ve Teşekkür: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın tüm süreci makalenin beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çatışma Beyanı: Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D. (2024). *Yapay zekâyı yeniden tasarlamak: Otomasyon çağında iş, demokrasi ve adalet* (H. Dölkeleş, çev.). Ankara: Efil Yayınevi.
- Adam, M., & Hocquard, C. (2023, 19 Eylül). *Artificial intelligence, democracy and elections*. EP Think Tank. Avrupa Parlamentosu Araştırma Servisi. <https://epthinktank.eu/2023/09/19/artificial-intelligence-democracy-and-elections/>
- Aksoy, İ. U. (2024). Yapay zekâ ve demokrasi. In *Yapay zekâ, toplum ve kültür* (ss. 561–576). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Battista, D. (2024). Political communication in the age of artificial intelligence: An overview of deepfakes and their implications. *Society Register*, 8(2), 7-24. <https://doi.org/10.14746/sr.2024.8.2.01>
- Berg, S., & Hofmann, J. (2021). Digital democracy. *Internet Policy Review*, 10(4). <https://doi.org/10.14763/2021.4.1612>
- Bermeo, N. (2016). On Democratic Backsliding. *Journal of Democracy* 27(1), 5-19. <https://dx.doi.org/10.1353/jod.2016.0012>
- Bond, S. (2024, 8 Şubat). *AI fakes raise election risks as lawmakers and tech companies scramble to catch up*. NPR. www.npr.org/2024/02/08/1229641/ai-deepfakes-election-riskslawmakers-tech-companies-artificial-intelligence
- Bradshaw, S., & Howard, P. N. (2019). *The global disinformation order: 2019 global inventory of organised social media manipulation*. Oxford, UK: Oxford Internet Institute. <https://demtech.oii.ox.ac.uk/wp.content/uploads/sites/12/2019/09/CyberTroop-Report19.pdf>
- Broussard, M. (2018). *Artificial unintelligence: How computers misunderstand the world*. MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/11022.001.0001>

- Coleman, S., & Shane, P. M. (2012). *Connecting democracy: Online consultation and the flow of political communication*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Crawford, K. (2021). *Atlas of AI: Power, politics, and the planetary costs of artificial intelligence*. Yale University Press. <https://yalebooks.yale.edu/book/9780630/atlas-of-ai/>
- Derdiman, R. C. (2006). *Anayasa hukukunun genel esasları ve Türk anayasa düzeni*. Bursa: Alfa Aktüel Yayınevi.
- Duberry, J. (2022). *Artificial intelligence and democracy: Risks and promises of AI-mediated citizen-government relations*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Durdu, Z. (2024). Dijital demokrasi: Olanaklar ve riskler. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 5(3), 504–530.
- European University Institute, Florence School of Transnational Governance. (2024, May 30–31). *Artificial intelligence and democracy: Contemporary challenges and perspectives* [Policy dialogue].
- Feldstein, S. (2019). The road to digital unfreedom: How artificial intelligence is reshaping repression. *Journal of Democracy*, 30(1), 40–52. <https://doi.org/10.1353/jod.2019.0003>
- Foucault, M. (2011). *The courage of truth: The government of self and others* (Vol. 2, G. Burchell, Trans.). New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Freeman, J., & Quirke, S. (2013). Understanding e-democracy: Government-led initiatives for democratic reform. *Journal of Democracy (JeDEM)*, 5(2), 141–154. <https://doi.org/10.29379/jedem.v5i2.145>
- Gomes, W. (2018). *Democracy in the digital world: History, issues and themes* (S. A. da Silveira, Ed.). Digital Democracy Series.
- Göksu, O., Yegen, C., & Kırık, A. M. (2025). Yapay zekâ ve siyasal iletişim: Fırsatlar ve riskler üzerine bir değerlendirme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 49, 50-73.

<https://doi.org/10.31123/akil.1540529>

Han, B. C. (2022). *Enfokrasi: Dijitalleşme ve demokrasinin krizi* (M. Özdemir, Çev.). İstanbul: Ketebe Yayınları.

Helbing, D., Frey, B. S., Gigerenzer, G., Hafen, E., Hagner, M., Hofstetter, Y., and Zwitter, A. (2019). *Will democracy survive big data and artificial intelligence?* Scientific American. <http://www.scientificamerican.com/article/1-democracy-survive-big-data-and-artificial-intelligence>

Hilbert, M. (2020). *Digital technology and social change: The digital transformation of society from a historical perspective*. 22(2), 189-194.
<https://doi.org/10.31887/DCNS.2020.22.2/mhilbert>

Hockley, A. (2021). *The computer ate my photos: Artificial intelligence and the future of photography*. Independently published by Aaron Hockley.
www.francoangeli.it/come_pubblicare/pubblicare_19.asp

Hunter, P. (2023, 11 Nisan). *China exports mass AI surveillance tech to the Middle East*. The Middle Land.
<https://www.themiddleland.com/china-exports-mass-ai-surveillance-tech-to-the-middle-east/>

Innerarity, D. (2024). *Yapay zekâ ve demokrasi raporu* (B. Büyük, Çev.). United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) & Latin American Council of Social Sciences (CLACSO).

International Idea. (2024, 29 Nisan). *Artificial intelligence for electoral management*.
www.idea.int/publications/catalogue/artificial-intelligence-electoral-management

International Telecommunication Union. (2023). *Measuring digital development: Facts and figures 2023*.
www.itu.int/itu-d/reports/statistics/facts-figures-2023

Jungherr, A. (2023). *Artificial intelligence and democracy*. *Social Media + Society*, 9(1), 1-14.
<https://doi.org/10.1177/20563051231156767>

Keskin, F. (2021). *Politikada büyük veri ve yapay zekâ tartışmaları*. Himmet Hülür ve Cem Yaşın (Ed.), Yeni

medya, toplum ve iletişim biliminin dönüşümü (s.335-353) içinde. Ankara: Ütopya.

Khalil, L. (2024, Şubat 20). *Overcoming digital threats to democracy*. Lowy Institute.

www.lowyinstitute.org/publications/overcoming-digital-threats-democracy

Kırık, A. M., & Özkoçak, V. (2023). Medya ve iletişim bağlamında yapay zekâ tarihi ve teknolojisi: ChatGPT ve deepfake ile gelen dijital dönüşüm. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (58), 73–99.

König, P. D., & Wenzelburger, G. (2021). Between technochauvinism and human-centrism: Can algorithms improve decision-making in democratic politics? *European Political Science*, 21(1), 132–149.

<https://doi.org/10.1057/s41304-020-00298-3>

Kurtuluş, Ö. (2023, 22 Aralık). *Yapay zekânın seçim kampanyalarında kullanımı*.

<https://ozgurkurtulus.com.tr/yapay-zekanin-secim-kampanyalarda-kullanimi/?utm>

Landemore, H. (2020). *Open Democracy: Reinventing Popular Rule Twenty-First Century*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.23943/princeton/9780691181998.001.0001>

Lazer, D. M. J., Pentland, A., Adamic, L., Aral, S., Barabasi, A. L., Brewer, D. Van Alstyne, M. (2020). Computational social science: Obstacles and opportunities. *Science*, 369 (6507). 1060-1062. <https://doi.org/10.1126/8170>

Lupton, D. (2015). *Digital sociology*. New York, NY: Routledge.

Marr, B. (2022). *Yapay zekâ devrimi*. Optimist Yayın Dağıtım.

Maseko, M. (2024). Understanding digital rights in an era of digital politics in Africa. *Digital Policy Studies*, 3(1), 58-72. <https://doi.org/10.36615/ba9c4567>

Mathiesen, T. (1997). The viewer society: Michel Foucault's "panopticon" revisited. *Theoretical Criminology*, 1(2), 215-234. <https://doi.org/10.1177/1362480697001002003>

- Mert, E. ve Özgöker, U. (2018). *Teknoloji ile gerçeğe dönüşen hayal doğrudan demokrasi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mertek, S. (2024). Dijitalleşme ve demokrasinin krizi. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 20(67), 38-58.
- Montagnier, P., & Wirthmann, A. (2011). Digital divide: From computer access to online activities. A micro data analysis. *OECD Digital Economy Papers*, (189). Paris, France: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/5kg0lk60rr30-en>
- Mughal, N. (2024, 22 Şubat). *Deepfakes, internet access cuts make election coverage hard, journalists say*. Voice of America. www.voanews.com/a/deepfakes-internet-access-cuts-makeelection-journalists-/7498917.html.
- Nadler, A., Crain, M., & Donovan, J. (2018). Weaponizing the digital influence machine. *Data & Society Research Institute*. Erişim adresi: https://datasociety.net/wp-content/2018/10/DS_Digital_Influence_Machine.pdf
- Nemitz, P. (2018). Constitutional democracy and technology in the age of artificial intelligence. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 376(2133), 1-14. <https://doi.org/10.1098/rsta.2018.0089>
- Noble, S. U. (2018). *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism*. New York, NY: NYU Press. <https://www.files.commons.gc.cuny.edu/wpcontent/blogs.dir/6105/files/2018/01/safiya-noble.pdf>
- Özsalih, A. (2023). Yapay zekâ yoluyla oluşturulan sahte haberlerin medya gündemini belirlemesi. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 13(3), 533-550. <https://doi.org/10.7456/tojdac.1285554>
- Risse, M. (2021). *Artificial intelligence and the past, present, and future of democracy*. Cambridge, MA: Harvard Kennedy School.
- Sayler, M. K. (2020). Artificial intelligence and national security (CRS Report No. R45178). *Congressional Research Service*. <https://crsreports.congress.gov>

- Siddarth, D. (2023). How AI and democracy can fix each other [Video]. TED.
www.ted.com/talks/divya_siddarth_how_ai_and_democracy_can_fix_each_other/transcript?subtitle=en&delay=0s
- Solomon, D. (2017). [Review of the book Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy, by C. O'Neil]. *College & Research Libraries*, 78(4), 536–538.
<https://crl.acrl.org/index.php/crl/article/view/16599>
- Spike, J. (2024, 31 Temmuz). *How Hungary's Orbán uses control of the media to escape scrutiny and keep the public in the dark*. Associated Press. <https://www.ap.org/news-highlights/spotlights/2024/how-hungarys-orban-uses-control-of-the-media-to-escape-scrutiny-and-keep-the-public-in-the-dark/>
- Srivastava, B., Nikolich, A., & Koppel, T. (2023). AI and elections: An introduction to the special issue. *AI Magazine*, 44(2), 216–217.
<https://doi.org/10.1002/aaai.12110>
- Şahnagil, S. (2025). Teknoşovenizm kıskacında risk-fırsat penceresinden yapay zekâ ve demokrasi ilişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 83, 232–246. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1578106>
- Timisi, N. (2003). *Yeni iletişim teknolojileri ve demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Torkington, S. (2024, 13 Ocak). *The world is changing and so are the challenges it faces*. *World Economic Forum*. Erişim adresi: <https://www.weforum.org/stories/2024/01/ai-disinformation-global-risks/>
- Tüfekçi, Z. (2015). Algorithmic harms beyond Facebook and Google: Emergent challenges of computational agency. *Colorado Technology Law Journal*, 13(1), 203–218.
- UNESCO. (2023). Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence.
<https://www.unesco.org/en/articles/recommendation-ethics-artificial-intelligence>

- United Nations Development Programme. (2024, Haziran 3). A 'super year' for elections. United Nations Development Programme (UNDP). <https://www.undp.org/super-year-elections>
- Van Dijk, J. (2013). Digital democracy: Vision and reality. In I. Snellen & W. Van de Donk (Eds.), *Public administration in the information age: Revisited* (pp. 49–62). Amsterdam, Netherlands: IOS Press.
- Wallerstein, I. (2002). Modern dünya-sistemi (L. Boyacı, Çev., 2. baskı, Cilt 1). Bakış Yayıncılık. (Orijinal eser 1980'de yayımlandı)
- Witthof, D. N., Kjos, A. ve Steinhoff, J. (2022). *Yapay zekâ ve kapitalizmin geleceği insan dışı bir güç*, (B. Cezar, çev.). İstanbul: İletişim.
- Yılmaz, İ., Mamouri, A., Akbarzadeh, S., & Ömer, M. (2025, May 9). Siber uzayda otoriter yayılma: Mısır dijital otoriterlikte nasıl öğreniyor, taklit ediyor ve işbirliği yapıyor. Avrupa Popülizm Çalışmaları Merkezi (ECPS). <https://doi.org/10.55271/rp0097>
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. New York, NY: Public Affairs. <https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=56791>

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON DEMOCRACY: OPPORTUNITIES AND THREATS

Extended Summary

Aim:

Artificial intelligence (AI) technologies, which are increasingly expanding their scope and impact, have become one of the essential elements of individual and social life, leading to significant changes and transformations in the political sphere, particularly in democratic processes. The role of AI is becoming more prominent in election processes, public opinion formation, political communication, and policy-making mechanisms. While AI contributes to enhancing democratic participation and transparency as well as ensuring electoral security, it also entails risks such as the spread of misinformation, manipulation of voter behavior, and violations of privacy. Therefore, it is necessary to identify the effects of AI on democracy and to regulate them within ethical frameworks. In this context, the aim of this study is to examine the effects of AI technologies on democracy from a holistic perspective, revealing both the opportunities they provide for democratic processes and the risks they entail. Accordingly, this article proposes a balanced approach to the AI-democracy relationship and presents policy, ethical, and legal recommendations to safeguard and strengthen democratic values.

Method:

This study is based on a qualitative research method aimed at examining the effects of AI technologies on democracy from a holistic and critical perspective. During the data collection process, academic publications, policy reports, documents of international organizations, and recent scientific articles related to the subject were systematically reviewed and analyzed through document analysis. The data obtained were processed within the framework of descriptive analysis; in this context, the themes extracted from the data were associated with the predetermined conceptual framework.

The analysis process was structured in two dimensions. The first dimension addressed the contributions of AI technologies to democratic processes (such as transparency, accountability, and citizen participation). The second dimension, on the other hand, evaluated the potential risks of AI for democracy (including adverse effects such as intensifying social polarization, violating data privacy, and generating algorithmic biases). Furthermore, by examining case studies and recent practices from different countries, the study assessed the concrete impacts of AI applications on democratic election processes and political participation.

Thus, the positive and negative effects of AI on democratic processes were presented through a comparative perspective, and an indirect impact analysis was conducted. Owing to this multidimensional approach, the relationship between AI and democracy was analyzed not only within a theoretical framework but also in a practical and empirical context. Ultimately, the study sought to move beyond a mere description of the current situation and, based on the findings, developed recommendations on how AI technologies should be directed within ethical, legal, and institutional frameworks in order to preserve and strengthen democratic values.

Findings:

The findings of this study indicate that AI technology produces both positive contributions and significant risks for democracy. According to the results, AI technologies facilitate the conduct of political activities in a more participatory, efficient, transparent, and accountable manner, while also contributing to the acceleration of information flow, the provision of reliable data, the enhancement of governance processes, and the strengthening of democratic participation. At the same time, the study's findings highlight that AI carries substantial risks for democracy. Specifically, AI's capacity to generate false or manipulative content increases the risk of misinformation in public opinion and electoral processes. Surveillance practices such as monitoring citizens through social networks, suppressing dissenting voices, and rendering societal demands invisible can be more easily implemented through AI. Moreover, in terms of electoral security and fairness, AI emerges both as a

supportive tool and a potential threat, illustrating the ambivalent and dual nature of the technology's democratic effects. At this point, the findings underscore that the impact of AI on democracy largely depends on the purposes and intentions of its users. Indeed, the consideration of ethical values and the supervised use of AI are critical for minimizing potential risks and maximizing democratic benefits. In conclusion, the findings of this study clearly demonstrate AI's dual character in relation to democracy. While AI can provide democratic benefits as a reliable information source and a tool for security, it can simultaneously pose serious threats as a vehicle for misinformation and manipulation. This duality indicates that AI constitutes both an opportunity and a risk within democratic processes, making its ethical governance imperative.

Conclusion and Discussion:

This study demonstrates that AI technologies exert a dual impact on democracy. On one hand, AI can enhance political processes by making them more participatory, transparent, and efficient, thereby strengthening democratic engagement. On the other hand, it carries risks such as the production of manipulative content, increased misinformation, facilitation of surveillance practices, and threats to electoral security. This dual nature indicates that AI functions as both an opportunity and a potential threat within democratic processes. Consequently, the contribution or harm of AI to democracy largely depends on how it is used, the adherence to ethical principles, and the effectiveness of oversight mechanisms. The ethical, transparent, and regulated use of AI can mitigate potential risks while maximizing democratic benefits. In this context, it is imperative for policymakers, decision-makers, and civil society actors to continuously monitor the effects of AI on democratic functioning and to develop appropriate regulatory frameworks.

Geliş/Received: 01/09/2025
Kabul/Accepted: 28/10/2025
Araştırma Makalesi / Research Article

ISSN: 2547-9725

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ ARASINDAKİ GÜMRÜK BİRLİĞİNİN YUMUŞAK ÇEKİRDEKLİ MEYVELER DIŞ TİCARETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Fatime NAS*

Öz

Türkiye'deki meyve sektörünün bir alt bileşeni olan yumuşak çekirdekli meyveler sektörü uluslararası ticarette karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğumuz sektörlerden birisidir. Yumuşak çekirdekli meyvelerin üretim ve ticaretinde avantajlı olmamızın en önemli nedenleri arasında, ülkemizin uygun iklim ve coğrafi koşullara sahip olmasıdır. Türkiye'nin yumuşak çekirdekli meyveler ilgili yürüttüğü dış ticaretin önemli bir kısmı Avrupa Birliği ile yürütülmektedir. Ancak Avrupa Birliği ile yürütülen yumuşak çekirdekli meyveler ticareti statik değildir. Zaman içerisinde önemli bir değişkenlik göstermektedir. 1969 yılında Avrupa Topluluğu'nda gümrük birliği uygulaması başlamıştır. Türkiye-Avrupa Birliği ile yürüttüğü gümrük birliği görüşmelerini 1995'te tamamlanmış ve 1996 yılında gümrük birliğine katılım sağlanmıştır. Bu çalışmada Türkiye-AB arasındaki gümrük birliğinin yumuşak çekirdekli meyveler ihracat ve ithalatı üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Yumuşak çekirdekli meyvelerde Türkiye'nin AB ile yaptığı dış ticarette gerek gümrük birliğine katılmadan önce gerekse sonrasında net bir ihracatçı ülke konumundadır. Toplam ihracat rakamları gümrük birliğine katılmadan sonra ciddi bir şekilde yükselmiştir. Oranlara bakıldığında ayvanının yüksek oranı yakaladığını, onu elma ve armudun takip ettiği görülmektedir. Ayrıca dikkat çekici bir noktada, AB'den yaptığımız elma ithalatında ihracat kadar olmasa da bir artış kaydedilmiş olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Bitkisel Ürünler, Yumuşak Çekirdekli Meyveler, Avrupa Birliği, İhracat, İthalat.

JEL Kodu: F15, F13, F29.

* Dr., fatimenas@hotmail.com, ORCID: 0009-0000-4025-8725

The Effect of The Customs Union Between Turkiye And The European Union on The Soft Fruits Nucleus

Abstract

The soft-seed fruits sector, which is a subcomponent of the fruit sector in Turkiye, is one of the sectors where we have comparative advantage in international trade. Among the most important reasons for our advantage in the production and trade of soft-seeds is that our country has suitable climate and geographical conditions. An important portion of Turkiye's foreign trade in soft-seed fruits is conducted with the European Union. However, pome fruit trade with the European Union is not static. It has varied significantly over time. The implementation of a customs union within the European Community began in 1969. Turkey-EU customs union negotiations were completed in 1995, and Turkey joined the customs union in 1996. This study aims to examine the impact of the customs union between Turkiye and the EU on the export and import of pome fruits. Turkiye is a net exporter country in soft-seeds, both before and after the customs union. Total export figures have increased significantly after joining the customs union. When we look at the rates, it is seen that quince has a high rate, followed by apples and pears. In addition, it is noteworthy that there has been an increase in the amount of apples we import from the union, although not as much as exports.

Keywords: Plant-Based Products, Soft Fruits Nucleus, European Union, Export, Import.

JEL Codes: F15, F13, F29.

1. GİRİŞ

Yumuşak çekirdekli meyveler dış ticarete konu olmaktadır. Türkiye'nin yumuşak çekirdekli meyveler ilgili yürüttüğü dış ticaretin önemli bir kısmı Avrupa Birliği ile yürütülmektedir. Ancak Avrupa Birliği ile yürütülen yumuşak çekirdekli meyveler ticareti statik değildir. Zaman içerisinde önemli bir değişkenlik göstermektedir. 1969 yılında Avrupa Topluluğu'nda gümrük birliği uygulaması başlamıştır. Türkiye-Avrupa Birliği ile yürüttüğü gümrük birliği görüşmelerini 1995'te tamamlanmış ve 1996 yılında gümrük birliğine katılım sağlanmıştır. Yapılan bu çalışmanın amacı; Türkiye'nin AB ile gerçekleştirdiği yumuşak çekirdekli meyveler dış ticareti üzerindeki etkileri değerlendirmek ve bu konuda dış ticaretimizi olumsuz etkileyen çeşitli faktörleri belirlemektir.

Türkiye yumuşak çekirdekli meyve yetiştiriciliği için çok uygun ekolojik koşullara sahip olması, bu grup içerisinde önemli bir üretici ülke konumuna getirmektedir (IPARD, 2021: 16). Yumuşak çekirdekli ürünlerin üretimi gerek ülkemizde gerekse uluslararası alanda önemli bir artış eğiliminde

bulunmaktadır. Elma, armut, ayva ve benzeri ürünlerin üretimin artışının nedenleri arasında insan sağlığı açısından faydalı olması yanında özellikle fenolik bileşikler ve antimikrobiyal etkilerine bağlı olarak benimsenip tüketilmesidir. Yumuşak çekirdekli meyvelerin üretim miktarlarındaki artış eğilimi dış ticarete yansımaktadır (Yaman ve Yıldız, 2023: 32). Türkiye'nin Avrupa Birliği ile yürüttüğü dış ticaret işlemleri kapsamında yumuşak çekirdekli meyvelerden elma, armut, ayva, yeni dünya (Malta eriği) ve muşmula aşağıda ele alınmıştır.

2. LİTARETÜR İNCELEMESİ

Günümüz dünyasında diğer ekonomilerden tamamen izole işleyen bir ekonomi yoktur. Bunun temel nedeni ticaretin çoğu durumda tüm ekonomilere fayda sağlıyor olmasıdır. 27 üyesi bulunan AB dünyada önemli bir ekonomik birliği temsil etmektedir. Türkiye, AT ile 1959 yılında ortaklık için başvuruda bulunmuştur. Türkiye-AB arasındaki ticari ilişkiler uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Türkiye en çok AB ile dış ticareti gerçekleştirmektedir. AB açısından ise Türkiye beşinci sırada yer almaktadır. Gümrük birliği, Türkiye Avrupa Birliği arasındaki ticari ilişkilerde önemli bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği gibi, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkiler uzun bir geçmişe dayanmaktadır. 1963 yılında Ankara Anlaşması ile kurulan ortaklık ilişkisi ile başlamış, 1970'li yıllarda ortaklığın geçiş dönemini düzenleyen Katma Protokol ile devam etmiştir. İki taraf arasındaki ilişkiler 1996 yılında gümrük birliğinin oluşturulması ile daha üst bir noktaya taşınmıştır. Türkiye gümrük birliği ile ekonomi ve ticaretin başta Avrupa Birliği olmak üzere dış dünya ile bütünleştirmiştir.

Türkiye'de gerek AB ve gerekse gümrük birliği ile ilgili bir kısım literatür çalışması bulunmaktadır. Bu kapsamda hazırlanan kitap, makale, rapor, mevzuat gibi örnekler sayılabilir. Yapılan bu çalışma ile; gümrük birliği öncesi ve gerekse gümrük birliği sonrasında yumuşak çekirdekli meyveler dış ticaretinde yaşanan değişimler uzun bir periyod ile incelenmiştir. Bu kapsamda bilimsel çalışma bulunmamakla birlikte güncel yeni bilgilere dayandırılmış ve analiz bir çözümlemede bu veriler kullanılmıştır.

2.1. Gümrük Birliğinden Önceki Dönem (1969-1995)

2.1.1. Elma

Elmanın vatani Avrasya'dır. Ilıman bölgelerin hemen hepsinde yetişir. Doğu Avrupa ve Batı Asya'da 3000 bin yıldır kültür bitkisi şeklinde üretilmektedir (Ketenoglu vd., 2016: 129). Belirtmek gerekir ki, elma halkın beslenmesi, meyve işleyen sanayiye hammadde temin etmesi, istihdam sağlaması, kurutularak daha yüksek katma bir ürüne haline gelmesi ve dış ticarete konu olması bakımından çok önemli bir üründür. Meyve sektöründe elma muzdan sonra ikinci büyük bir sektör özelliğine sahiptir (Yegül, 2021).

Türkiye'de üzümünden sonra yetiştirme alanı en geniş meyve olan elmadır. Türkiye'de 2020 yılı elma üretim alanları yaklaşık olarak toplam 1 milyon 740 bin dönümdür. Alan açısından en fazla elma üretimi 235 bin 150 dönüm ile Niğde ilinde gerçekleştirilmektedir. Elma üretim alanı açısından Niğde'yi Isparta, Karaman, Antalya ve Konya illeri takip etmektedir. Belirtilen beş ilimizdeki toplam elma üretim alanı 912 bin dönümdür. Bu üretim alanı ile beş ilimiz Türkiye'deki toplam elma üretiminin %53,4 gerçekleştirmektedir. Türkiye'nin toplam elma üretim alanlarının %53,4'ünü oluşturmaktadır. Ülkemizdeki toplam elma ağacı sayısı 2020 tarihi itibarıyla yaklaşık 66,5 milyondur (Yegül, 2021).

Yukarıda ifade edildiği gibi, yumuşak çekirdeklielerde Türkiye önemli bir üretici ülke konumunda bulunmaktadır. Ürettiği elmanın bir kısmını ihraç etmektedir. Diğer ürünlerde olduğu gibi, elma dış ticaretimizin bir kısmı Avrupa Birliği ile yürütülmektedir. İncele konusu yaptığımız dönemin başlarında AB'ne yönelik elma dış ticareti çok düşük miktarda iken dönemin sonlarına doğru ciddi bir artış eğilimine girmiştir. Türkiye ağırlıklı olarak elma dış ticaretinde ihracatı ithalatından fazla gerçekleştirmiştir. Avrupa Birliği'nden ithalat dönemin son üç senesinde (1993-1995) gerçekleşmiştir. 1993 yılından önce Türkiye AB'den elma ithal etmemiştir (Tablo: 1).

Türkiye'nin gümrük birliğine katılımdan önceki dönem toplam ihracat ve ithalat rakamlarına bakıldığında; dönemi kapsayan 26 yıllık bir süre zarfında AB'ne toplamda, 29,4 milyon dolar ihracatta bulunulmuş, buna karşılık 117 bin dolarlık bir ithalat gerçekleşmiştir. Dış ticaret farkı yaklaşık 29,2 milyon dolar olarak ihracat lehine gerçekleşmiştir.

Tablo 1: Türkiye-AB Arasındaki Elma İhracat ve İthalatı (1969-1995) (ABD Doları)

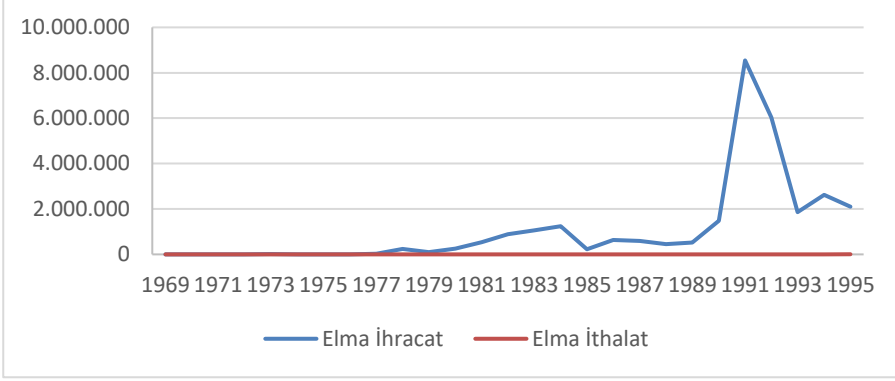
Yıl**	Elma*			
	İhracat	İthalat	Cari Açık veya Cari Fazla	Cari Açık-Fazla Değişim Oranı (%)

Nas,Fatime

1969	-	-	-	-
1970	1345	-	1345	-
1971	-	-	-	-100
1972	1044	-	1044	-
1973	8331	-	8331	698
1974	-	-	-	-100
1975	-	-	-	-
1976	106	-	106	-
1977	31.728	-	31.728	29.832
1978	246.131	-	246.131	676
1979	103.898	-	103.898	-58
1980	250726	-	250726	141
1981	540.226	-	540.226	115
1982	883.775	-	883.775	64
1983	1.064.407	-	1.064.407	20
1984	1.242.501	-	1.242.501	17
1985	231.196	-	231.196	-81
1986	641.166	-	641.166	177
1987	585.494	-	585.494	-9
1988	451.264	-	451.264	-23
1989	522.475	-	522.475	16
1990	1.477.915	-	1.477.915	183
1991	8.544.288	-	8.544.288	478
1992	6.037.074	-	6.037.074	-29
1993	1.855.350	1.345	1.854.005	-69
1994	2.628.233	3.917	2.624.316	42
1995	2.103.639	6.521	2.097.118	-20

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. *Yaş ve kuru dahildir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Şekil 1: Türkiye'nin AB ile Yaptığı Elma Dış Ticareti (1969-1995)

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. *Yaş ve kuru dahildir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Türkiye gümrük birliğine katılmadan önce elma dış ticaretinde net bir ihracatçı ülke olmasına rağmen ihracatın parasal değeri düşük gerçekleşmiştir. İhracattan gelen gelirin düşük olmasının değişik nedenleri söz konusudur. Gelirinin bu kadar düşük seviyelerde gerçekleşmesinin sebepleri arasında; üretimin büyük çoğunluğunun ülke içinde tüketilmesi, maliyetlerin yüksekliği, verimin düşük olması, kalitenin istenilen seviyede olmaması, pazarlamanın yetersiz olması, üreticiler arasında örgütlenmenin yetersizliği, üreticilerin, ölçek ekonomisinden yeteri kadar yararlanamaması ithalatçı ülkelerin korumacı politikaları ve ihracatçı ülkelerin haksız rekabet uygulamalarıdır (Uzundumlu vd., 2009: 22).

Türkiye'nin AB'ne ihracatını daha da artırması için Birliğin aradığı standartlara uygun bir üretimde bulunması gerekir. Üretici ve ihracatçılarımızın Birliğin iyi tarım uygulamalarını Ülkemizin benimsemesi elma ihracatının önünü hızlı bir şekilde açabilecektir. Özellikle elma üzerindeki zirai kalıntıların Birliğin aradığı standartlara uygun olması ve kaliteye önem verilmesi çeşit çok kritik bir öneme sahiptir (Özdemir ve Şengül 2018:127). Marketler tedarikçilerinden ve satın alımı yapılan ülkelerden bu sistemin uygulanmasını istemektedirler.

2.1.2. Armut

Armudun vatanı elma gibi Avrasya'dır (Ketenoglu vd., 2016:130). Armut, bugün dünyada elma kültürünün yayıldığı

hemen her yerde yetiştirilmektedir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, Türkiye’de armut üretimi elmadan farklı olarak yetiştirilme, muhafaza ve değerlendirme özellikleri açısından istenilen gelişme kaydedememiştir. Üretim genel olarak kapama bahçeler şeklinde gerçekleştirilmemektedir. Ülkemizde armut dağınık popülasyon halindeki ahlat veya yabani armutlara aşılansarak üretilmektedir. Bu üretim tarzı nedeniyle bakım işlemlerinin yeterli yapılamaması kaliteli ürün verilmesini zorlaştırmaktadır (ÜİB, 2017 :7). Armuttaki bu duruma rağmen son yıllarda armut üreticilerin daha fazla ilgisini çekmiş, buna bağlı olarak üretim artmaya başlamıştır. (Durmuş ve Yiğit, 2003: 58). İller bazında baktığımızda üretimde Bursa, Antalya, Sakarya ilk sıralarda yer almaktadır (Durmuş, 2022:3).

Yumuşak çekirdekli karpaslarında yer alan armut diğer bir kısım ürünler gibi, AB ile Türkiye arasında dış ticarete konu olmaktadır. 1969’dan 1995’e kadar olan süreçte armut dış ticareti zaman içerisinde özellikle ihracat açısından bir gelişim göstermiştir. İlgili dönemde hiç ithalat gerçekleştirilmemiştir. İhracat dönemin başında zayıf kalmış, 1980 yılından sonra rakamlar çok büyük olmasa bile bir artış eğilimine girmiştir (Tablo 2). AB’ye yapılan armut ihracatı ile ülkemizdeki üretimi arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Armut üretiminin artması beraberinde ihracat artışını getirmiştir.

Tablo 2: Türkiye- AB Arasındaki Armut İhracat ve İthalatı (1969-1995) (ABD Doları)

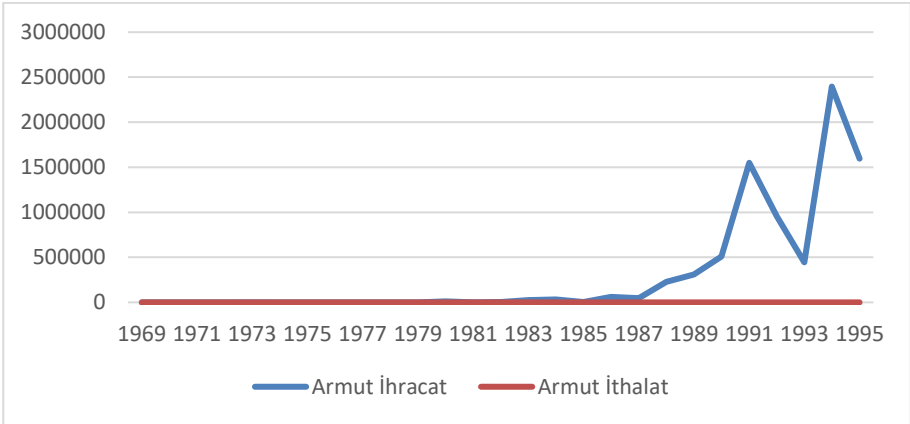
Yıl**	Armut*			
	İhracat	İthalat	Cari Açık veya Cari Fazla	Cari Açık-Fazla Değişim Oranı (%)
1969	-	-	-	-
1970	-	-	-	-
1971	-	-	-	-
1972	-	-	-	-
1973	58	-	58	-
1974	-	-	-	-100
1975	-	-	-	-
1976	-	-	-	-
1977	-	-	-	-
1978	-	-	-	-
1979	-	-	-	-
1980	11284	-	11284	-
1981	69	-	69	-99

1982	3344	-	3344	4746
1983	24671	-	24671	638
1984	33789	-	33789	37
1985	2909	-	2909	-91
1986	61788	-	61788	2.024
1987	44867	-	44867	-27
1988	227430	-	227430	407
1989	310036	-	310.036	36
1990	508912	-	508912	64
1991	1549589	-	1549589	204
1992	956133	-	956.133	-38
1993	446208	-	446.208	-53
1994	2396029	-	2.396.029	437
1995	1595710	-	1595710	-33

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. *Yaş ve kuru dahildir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Gümrük birliğine katılımdan önceki dönemde 26 yıllık bir zaman zarfında Türkiye’den Avrupa Birliği’ne toplamda 8,1 milyon dolarlık armut ihracat gerçekleşmiş buna karşılık hiç ithalat gerçekleşmemiştir. Dış ticarete toplam ihracat kadar bir ticari fazlalık verilmiştir.

Şekil 2: Türkiye- AB Arasındaki Armut İhracat ve İthalatı (1969-1995)

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. *Yaş ve kuru dahildir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Türkiye’nin armutta Avrupa Birliği’ne karşı net bir ihracatçı ülke olmasında, armut üretimi açısından uygun iklim koşullarına sahip olması, verimliliğin uygun olması, ulaşım ve

lojistik açıdan diğer üçüncü ülkelere göre daha uygun bir durumda bulunması, döviz kurlarının ihracat açısından uygun seyretmesi, armut üreticilerimizin ihracat konusunda giderek daha bilinçli hale gelmelerinin etkisi vardır.

Armut ihracatında yukarıda bahsedildiği olumlu gelişmeler olmakla beraber bu durum ülkemizin ihracat potansiyelinin küçük bir bölümünün ancak değerlendirebildiğini göstermektedir. Armut üretiminin Ülkemizde tarımın küçük ölçekli alanlarda yapılması ve sürekli bulunabilirlik olmamasından kaynaklı sıkıntıların payı bulunmaktadır (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2016 :11).

2.1.3. Ayva

Batı Asya'nın (Kafkasya, Türkiye ve İran) doğal bitkisi. Uzun bir süreden beri kültür yapılmasına rağmen yabancı formu fazla bir değişime uğramamıştır (Ketenoglu vd., 2016, s. 131).Türkiye ayva yetiştiriciliği bakımından oldukça uygun ekolojik koşullara sahiptir (Şirikçi ve Gül, 2017: 601).

Ayva üretiminde gerek iklim gerekse uygun doğal yapıya sahip Türkiye ayva üretiminde dünyanın önde gelen ülkelerinin başında gelmektedir. Türkiye'deki ayva verimliliği dünya ortalamasının yaklaşık 3,6 katıdır. Bu verimlilik oranıyla Türkiye dünya sıralamasında İsviçre'den sonra ikinci sırada yer almaktadır. 2019/2020 yıllarında dünya ayva üretiminin yaklaşık 1/18'i ticarete konu olmuştur. Dünyadaki ayva ihracatının %89'u Türkiye Hollanda, İspanya, Yunanistan ve Avusturya tarafından gerçekleştirilmektedir. Türkiye dünyanın en büyük ayva ihracatçısı konumundadır. Dünyadaki ayva ihracatının yaklaşık %41,4'ü Türkiye tarafından yapılmıştır (Özdoğru, 2021a:1).

Türkiye'den Avrupa Birliği'ne gerçekleşen ayva dış ticareti armutta gerçekleşen dış ticaret yapısına büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Dönemin başlarında ihracat zayıf bir gelişim göstermiş daha sonraki süreçte ise parasal değer açısından artış eğilimi göstermiştir. 1969-1995 döneminde 1992 yılı hariç birlikten ülkemize ayva ithalatı gerçekleşmemiştir (Tablo: 3).

Tablo 3: Türkiye-AB Arasındaki Ayva İhracat ve İthalatı (1969-1995)

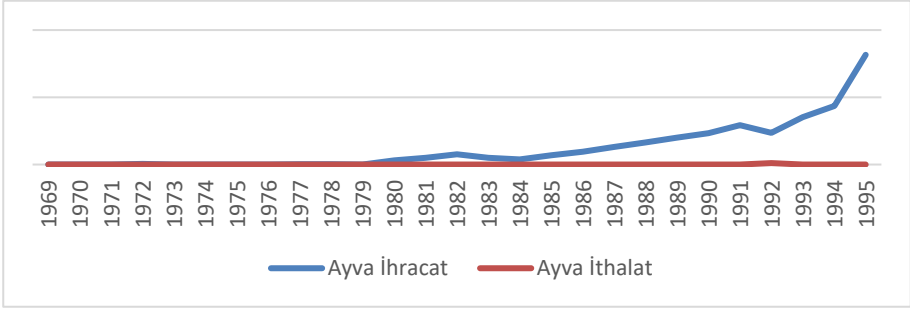
Yıl**	Ayva*		
	İhracat	İthalat	Cari Açık veya Cari Fazla
1969	-	-	-

1970	-	-	-
1971	344	-	344
1972	17.319	-	17.319
1973	2.794	-	2.794
1974	4.514	-	4.514
1975	4.755	-	4.755
1976	2.734	-	2.734
1977	6.542	-	6.542
1978	8.838	-	8.838
1979	1.618	-	1.618
1980	123.418	-	123.418
1981	204.441	-	204.441
1982	301.546	-	301.546
1983	201.642	-	201.642
1984	151.636	-	151.636
1985	275.431	-	275.431
1986	382.682	-	382.682
1987	525.960	-	525.960
1988	654.884	-	654.884
1989	796.610	-	796.610
1990	932.786	-	932.786
1991	1.175.437	-	1.175.437
1992	939.131	42.907	896.224
1993	1.412.800	-	1.412.800
1994	1.746.401	-	1.746.401
1995	3.263.663	-	3.263.663

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. Yaş ve kuru dahildir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Türkiye'nin gümrük birliğine katılımından önceki dönemde Avrupa Birliği'ne toplamda 13,1 milyon dolar ihracatta bulunmuş, buna karşılık gerçekleşen ithalatın toplam değeri ise 42 bin dolardır. Görüldüğü gibi Türkiye ayva dış ticaretinde Avrupa Birliği'ne karşı net bir ihracatçı ülke konumundadır. Türkiye'nin gümrük birliğine katılımından önceki dönemde Avrupa Birliği'ne toplamda 13,1 milyon dolar ihracatta bulunmuş, buna karşılık gerçekleşen ithalatın toplam değeri ise 42 bin dolardır. Görüldüğü gibi Türkiye ayva dış ticaretinde Avrupa Birliği'ne karşı net bir ihracatçı ülke konumundadır.

Şekil 3: Türkiye-AB Arasındaki Ayva İhracat ve İthalatı (1969-1995)

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. Yaş ve kuru dahildir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Belirtmek gerekir ki, Türkiye Avrupa Birliği'ne ayva ürünü açısından daha fazla ihracat yapma kapasitesine sahiptir. İhracatın istenilen seviyede olmaması bazı sorunlardan kaynaklanmaktadır. Bunlar; depolama maliyetlerinin yüksekliği, ihracat olanaklarının yetersizliği, üreticilere doğrudan ihracat yapabilmesine olanak sağlayan teşviklerin yetersiz olması, sözleşmeli ayva üretimi yapılamaması, üreticilerin birleşip bir örgüt altında pazarlama yapabilme gibi bir kültürün yaygınlaşmamış olması ve pazarlamaya yönelik bir kooperatifin bulunmamasıdır (Özdoğan, 2021b).

2.1.4. Yeni Dünya (Malta Eriği)

Yeni dünyanın anayurdunun Doğu Çin tarafları olduğu düşünülmektedir. Ülkemize, 1800'lü yıllarda Cezayir ve Lübnan üzerinden girmiştir. Yeni dünya taze olarak tüketilmesinin yanında özellikle Çin ve Avrupa ülkelerinde; meyve suyu ve şurubu, konserve, dondurma, reçel, jöle, turta, kuru meyve, marmelat, cezerye, kozmetik ürünleri (çiçekleri), sabun (çekirdekleri) yapımında kullanılmaktadır. Ayrıca bu ürün ilaç sanayisinde (kurutulmuş yaprak ve çiçekleri)ön plana çıkmaktadır (Esimek, 2022).

Dünyada yenedünya üretiminin en fazla gerçekleştirildiği ülke Çin'dir. Bu ülkeyi sırasıyla İspanya, Pakistan ve Türkiye takip etmektedir. Türkiye'de genel olarak taze tüketim alanı bulunmaktadır. Yeni dünya üretiminin önemli bir kısmı Akdeniz bölgesinde geri kalan az miktar ise Ege ve Doğu Karadeniz bölgelerinde gerçekleştirilmektedir (Esimek, 2022). Mersin, Antalya ve Adana yeni dünyanın üretiminin en fazla gerçekleştirildiği illerimizdir.

Türkiye yeni dünyada iklim ve doğal yapının sağladığı avantajla dış ticaret kapsamında Avrupa Birliği ile gerçekleştirdiği yenedünya dış ticaretinde net bir ihracatçı ülke konumundadır.

Tablo 4: Türkiye-AB Arasındaki Yeni Dünya İhracat ve İthalatı (1969-1995)

Yıl**	İhracat	Malta Eriği (Yeni Dünya)*		
		İthalat	Cari Açık veya Cari Fazla	Cari Açık-Fazla Değişim Oranı (%)
1969	-	-	-	-
1970	-	-	-	-
1971	-	-	-	-
1972	-	-	-	-
1973	-	-	-	-
1974	-	-	-	-
1975	-	-	-	-
1976	-	-	-	-
1977	-	-	-	-
1978	-	-	-	-
1979	-	-	-	-
1980	-	-	-	-
1981	-	-	-	-
1982	-	-	-	-
1983	-	-	-	-
1984	-	-	-	-
1985	19.869	-	19.869	-
1986	39.665	-	39.665	100
1987	12.644	-	12.644	-68
1988	13.208	-	13.208	4
1989	27.266	-	27.266	106
1990	3.644	-	3.644	-87
1991	71.724	-	71.724	1868
1992	13.950	-	13.950	-81
1993	8.665	7.323	1.342	-90
1994	54.279	-	54.279	3945
1995	50.879	-	50.879	-6

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. Yaş ve kuru dahildir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

1969-1995 yılları arasında toplamda AB'ne 315 bin dolarlık bir ihracat gerçekleştirilmiş olup, buna karşılık 1993 yılı hariç hiç ithalatta bulunulmamıştır. Bahsedilen yılda gerçekleşen ithalat toplam değeri 7,3 bin dolardır. Tablo 4'ten görüldüğü gibi, gümrük birliği öncesi dönemde Türkiye ile Avrupa Birliği arasında gerçekleşen yeni dünya dış ticareti rakamları ihracat lehine olmakla beraber oldukça düşüktür.

Yeni dünya ihracatı özellikle 1984 yılından sonra artış eğilimine girmiştir. Ancak bu eğilim genelde artış eğiliminde olmakla beraber inişli-çıkışlı olmuştur. İhracatın dalgalı seyretmesinde üretim miktarlarında yaşanan gelişmeler etkili olmuştur. Yeni dünya üretiminin büyük bahçeler kapsamında yapılması ve üreticilerin ihracat konusundaki bilinçlenmeleri durumunda ihracatın daha fazla artması imkân dahilinde girecektir.

2.1.5. Muşmula

Muşmula bitkisi Güney Doğu Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar yayılma alanı bulmaktadır. Ülkemizde yabancı olarak Kuzey Anadolu'da yetişmektedir. Çeşitli türleri vardır. Reçel, jöle, marmelat yapımında kullanım alanı bulmaktadır (Ketenoglu vd., 2016: 131).

Türkiye'nin AB ile gerçekleştirdiği muşmula dış ticaretinde fazlalık vermektedir. Gümrük birliği öncesi dönemde (1969-1995) Türkiye ile AB arasında 1984 yılına kadar ne ihracat ne de ithalat gerçekleşmemiştir. 1985 yılından itibaren başlayan ihracat genel olarak bir artış kaydetmiştir.

Tablo 5: Türkiye-AB Arasındaki Muşmula İhracat ve İthalatı (1969-1995) (ABD Doları)

Yıl**	Muşmula*			
	İhracat	İthalat	Cari Açık veya Cari Fazla	Yıllara Göre Cari Açık- Fazla Değişim Oranı (%)
1969	-	-	-	-
1970	-	-	-	-
1971	-	-	-	-
1972	-	-	-	-
1973	-	-	-	-
1974	-	-	-	-
1975	-	-	-	-

1976	-	-	-	-
1977	-	-	-	-
1978	-	-	-	-
1979	-	-	-	-
1980	-	-	-	-
1981	-	-	-	-
1982	-	-	-	-
1983	-	-	-	-
1984	-	-	-	-
1985	131	-	131	-
1986	285	-	285	118
1987	1.471	-	1.471	416
1988	5.544	-	5.544	277
1989	2.281	-	2.281	-59
1990	5.052	-	5.052	121
1991	32.060	-	32.060	535
1992	7.971	-	7.971	-75
1993	6.895	-	6.895	-13
1994	1.127	-	1.127	-84
1995	3.748	-	3.748	233

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. Yaş ve kuru dahildir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Dönem boyunca gerçekleşen ihracatın toplam değeri 66 bin dolardır. İlgili dönemde AB'den hiç ithalat gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla toplam ihracat değeri kadar bir dış ticaret fazlalığı oluşmuştur. Görüldüğü gibi, muşmulada dış ticaret rakamları büyük bir değer ifade etmemekle beraber, Türkiye'nin AB ile yaptığı dış ticarete açık şekilde net ihracatçı bir ülke konumunda bulunmaktadır. Rekabet gücümüzün olduğu bu üründe üreticilerimizin ihracat konusunda bilinçlendirilmeleri ihracat imkanlarını daha fazla gerçekleşmesi üzerinde etkili olacaktır.

2.2. Gümrük Birliğinden Sonraki Dönem (1996-2022)

Bu dönemde nüfus yapısı, turizm ve göçte önemli değişimler yaşanmıştır. Türkiye nüfusu ciddi bir artış kaydetmiştir. Dış turizm kapsamında özellikle dönem sonunda her yıl yaklaşık 50 milyon turist ülkemizi ziyaret eder hale gelmiştir. Ayrıca bu dönemde kırsal kesimden ülkemizin dışında şehirlerimize bir göçte yaşanmıştır. Nüfus artışı, dış turizm ve yaşanan göçler ülkemizde olan bitkisel ürünlere olan talebi

arttırmıştır. Ülkemizde yaşanan bu gelişmeler yanında Avrupa Birliği'nin en büyük genişlemesi yani yeni ülkelerin birliğe kabulü bu dönemde yaşanmıştır. Ancak Avrupa Birliği'nde yaşanan genişleme yanında birlikten çıkışta gerçekleşmiştir. İngiltere *Brexit*'le Avrupa Birliği'nden ayrılmıştır. Gerek Türkiye'de gerekse Avrupa Birliği'nde yaşanan gelişmeler iki taraf arasındaki dış ticaret kapsamında bitkisel ürünleri ticareti etkilenmiştir.

2.2.1. Elma

Türkiye'nin gümrük birliğine katılımından sonra Avrupa Birliği ile yürüttüğü elma dış ticaretinde bir gelişme söz konusudur. Başka bir deyişle gerek ihracat gerekse ithalatta dönem genelinde bir artış yaşanmıştır. Ancak bu artış dalgalı bir seyir izlemiştir. Örneğin elma ihracatında 1996 yılında 3 milyon dolarlık bir ihracat gerçekleşmişken bu rakam 1999 yılında 993 bin dolara düşmüş, dönem sonu olan 2022 yılında ise rakam 8,9 milyon dolara yükselmiştir. İthalatta yaşanan artış 2018 yılından itibaren kendini düşüşe bırakmıştır.

Tablo 6: Türkiye- AB Arasındaki Elma İhracat ve İthalatı (1996-2024) (ABD Doları)

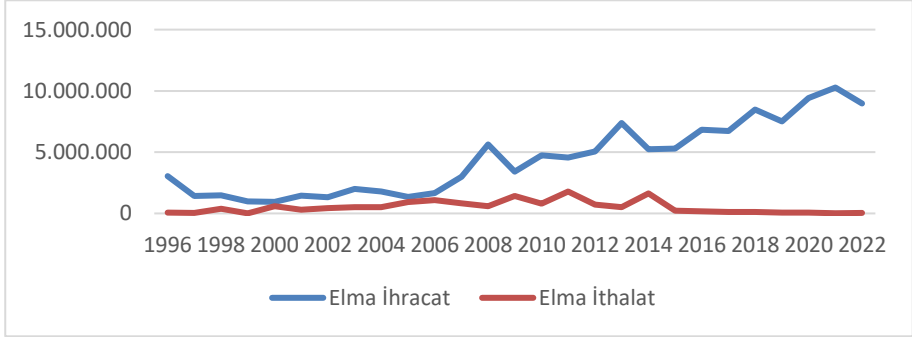
Yıl**	Elma*			
	İhracat	İthalat	Cari Açık veya Cari Fazla	Cari Açık-Fazla Değişim Oranı (%)
1996	3.054.489	72.065	2.982.424	-
1997	1.419.431	41.338	1.378.093	-54
1998	1.473.887	381.465	1.092.422	-21
1999	993.736	7.629	986.107	-10
2000	944.073	583.941	360.132	-63
2001	1.440.048	308.020	1.132.028	214
2002	1.312.770	432.719	880.051	-22
2003	1.989.353	509.408	1.479.945	68
2004	1.787.386	514.516	1.272.870	-14
2005	1.338.911	933.549	405.362	-68
2006	1.651.094	1.087.439	563.655	39
2007	2.992.361	837.800	2.154.561	282
2008	5.622.189	577.075	5.045.114	134
2009	3.400.808	1.417.835	1.982.973	-61
2010	4.751.091	794.491	3.956.600	100
2011	4.566.579	1.786.758	2.779.821	-30
2012	5.053.230	727.046	4.326.184	56

2013	7.373.051	517.697	6.855.354	58
2014	5.227.493	1.643.275	3.584.218	-48
2015	5.280.259	237.370	5.042.889	41
2016	6.832.103	165.482	6.666.621	32
2017	6.736.922	112.502	6.624.420	-1
2018	8.470.835	127.421	8.343.414	26
2019	7.508.122	65.079	7.443.043	-11
2020	9.406.209	68.946	9.337.263	25
2021	10.275.205	23.253	10.251.952	10
2022	8.971.248	40.165	8.931.083	-13
2023	9.346.136	293.900	9.052.236	5
2024	10.247.081	143.287	10.103.794	12

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. Yaş ve kuru dahildir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Gümrük birliğine katılımdan sonra genel ihracat toplamına bakıldığında, dönem boyunca 119 milyon dolarlık bir ihracat yapılmış buna karşılık gerçekleştirilen ithalat ise 14 milyon dolardır. Elma dış ticareti Türkiye lehine 115 milyon dolar bir fazlalık vermiştir.

Şekil 4: Türkiye- AB Arasındaki Elma İhracat ve İthalatı (1995-2022)

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. Yaş ve kuru dahildir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Yukarıdaki Şekil: 4'ten görüldüğü gibi, elma dış ticaretinde ihracat ve ithalat arasındaki makas ihracat lehine açılmaya başlanmıştır. Türkiye elma dış ticaretinde birliğe karşı net bir ihracatçı ülkedir. Türkiye'nin elmada net bir ihracatçı ülke olmasında ülkenin elma yetiştiriciliği konusunda uygun iklim koşullarına sahip olması, özellikle 2000'li yıllardan sonra

büyük elma bahçelerin oluşturulması, verimlikte yaşanan artışlar ve döviz kurlarının etkisi olmuştur.

2.2.2. Armut

Elmada olduğu gibi, armutta da gümrük birliğine katılımdan sonra dış ticarete özellikle ihracatta bir sıçrama yaşanmıştır. Belirtmek gerekir ki, ihracattaki bu artış dönem boyunca değişkenlik göstermiştir. Gümrük birliğine katılımın ilk yılında 1,87 milyon dolarlık bir ihracat gerçekleşmiş, bu rakam 2010'da 422 bin dolara düşmüş 2022 de ise 11,4 milyon dolar şeklinde gerçekleşmiştir. Özellikle 2018 yılından itibaren ihracatta ciddi bir artış söz konusudur. Ancak belirtilen yıllarda ihracatta meydana gelen değişimler ağırlıklı olarak ülkede gerçekleşen üretim miktarı ile yakından ilgisi bulunmaktadır. Armut üretimini belirleyen önemli etkenlerin başında iklim koşulları gelmektedir. Ayrıca armut üreticisi illerimizde elma kadar olmasa bile ihracata yönelik bir kısım kapama bahçelerin oluşturulması ile üreticilerin ihracat konusunda daha bilinçli bir hale gelmesinin etkisi olmuştur.

Tablo 7: Türkiye-AB Arasındaki Armut İhracat ve İthalatı (1996-2024) (ABD Doları)

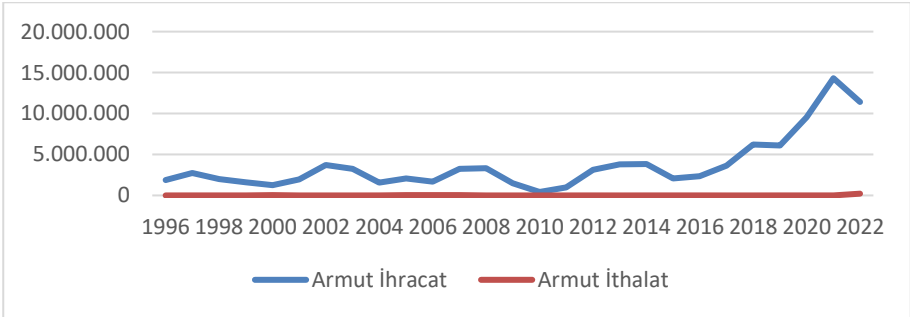
Yıl**	Armut*			
	İhracat	İthalat	Cari Açık veya Cari Fazla	Cari Açık-Fazla Değişim Oranı (%)
1996	1.879.321	-	1.879.321	-
1997	2.748.321	9.003	2.739.318	46
1998	1.994.913	11.236	1.983.677	-28
1999	1.616.961	5.724	1.611.237	-19
2000	1.246.303	57.680	1.188.623	-26
2001	1.949.955	-	1.949.955	64
2002	3.698.298	-	3.698.298	90
2003	3.229.127	-	3.229.127	-13
2004	1.550.537	5.201	1.545.336	-52
2005	2.065.370	40.285	2.025.085	31
2006	1.690.343	28.346	1.661.997	-18
2007	3.249.786	35.967	3.213.819	93
2008	3.335.090	-	3.335.090	4
2009	1.488.051	-	1.488.051	-55
2010	422.242	-	422.242	-72
2011	966.791	-	966.791	129
2012	3.112.163	10.393	3.101.770	221

2013	3.795.480	-	3.795.480	22
2014	3.846.103	22.738	3.823.365	1
2015	2.059.450	8.762	2.050.688	-46
2016	2.359.845	512	2.359.333	15
2017	3.619.192	-	3.619.192	53
2018	6.220.611	-	6.220.611	72
2019	6.115.091	15.843	6.099.248	-2
2020	9.554.504	15.799	9.538.705	56
2021	14.308.662	7.286	14.301.376	50
2022	11.429.974	216.651	11.213.323	-22
2023	12.494.541	58.478	12.436.063	9
2024	15.823.959	107.028	15.716.931	27

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. Yaş ve kuru dahildir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Gümrük birliğine katılımdan sonra AB ile yapılan toplam dış ticaret değerlerine bakıldığında; 99,5 milyon dolarlık bir ihracata karşılık 491 bin dolarlık bir ithalat gerçekleştirilmiştir. Oluşan dış ticaret farkı ihracat lehine yaklaşık 99 milyon dolardır.

Şekil 5: Türkiye-AB Arasındaki Armut İhracat ve İthalatı (1995-2024)

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. Yaş ve kuru dahildir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Şekil: 5'ten görüldüğü gibi, dönem boyunca ihracat ithalattan fazlalık göstermiş, dönem sonunda ihracat ithalat arasındaki makas ihracat lehine daha da açılmıştır. Genel olarak, Türkiye AB ile yaptığı armut dış ticaretinde açık bir farkla fazlalık vermektedir. Türkiye'nin armut dış ticaretinde net bir ihracatçı ülke olmasında armut üretim ve ihracatında karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olmasının önemli bir etkisi vardır.

2.2.3.Ayva

Türkiye ayva üretiminde dünyanda önde gelen ülkelerden birisidir. Ancak Türkiye bu ürünlerdeki üretim gücünü ihracatta kullanmaktan uzak bulunmaktadır. Uluslararası sahada ve bu kapsamda Avrupa Birliği ile yürütülen dış ticarete pazarlama konusu önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin Hollanda ve Avusturya'ya ihraç ettiği bir kısım ayva bu ülkelerde ambalaj ve paketlemeye tabi tutularak gerek AB içine gerekse dışına ihraç edilmektedir. Hollanda ayvada üretici ülke olmamasına rağmen Türkiye'den ithal edip ihraç (*re-export*) ettiği ayva ile dünya ayva ihraç sıralamasında Türkiye'nin arkasında ikinci sırada bulunmaktadır. Pazarlama ve ambalajlama sorununa çözüm bulunması halinde ayva ihracatı daha üst seviyelere gelecektir.

Türkiye gümrük birliğine katılımı olan 1996 yılından 2022 yılına kadar ki süreç içerisinde genel olarak her yıl ihracat artış eğilimi göstermiştir. Örneğin, 1996 yılında 1,97 milyon dolarlık olan ihracat 2008 yılında 5,69 milyon dolara, 2022'de ise 7 milyon dolar olmuştur. Avrupa Birliği ile yürütülen ayva dış ticaretinde ihracat rakamlarını belirleyen en önemli faktör ülkemizde gerçekleşen üretim miktarıdır. Başta iklim olmak üzere değişik faktörler tarafından etkilenen ayva üretimi ihracatı doğrudan etkilemiştir. Ayva ithalatına bakıldığında, AB'den ülkemize kayda değer bir ihracat gerçekleşmediği görülmektedir. 2017 yılına kadar olan süreçte Türkiye AB'den iki yıl hariç hiç ithalat yapmamıştır. 1996 yılından daha sonra ki tarihlerde yıllık bazda ithalat gerçekleşmekle beraber bu ithalat ciddi bir rakama ulaşmamıştır.

Tablo 8: Türkiye-AB Arasındaki Ayva İhracat ve İthalatı (1996-2024) (ABD Doları)

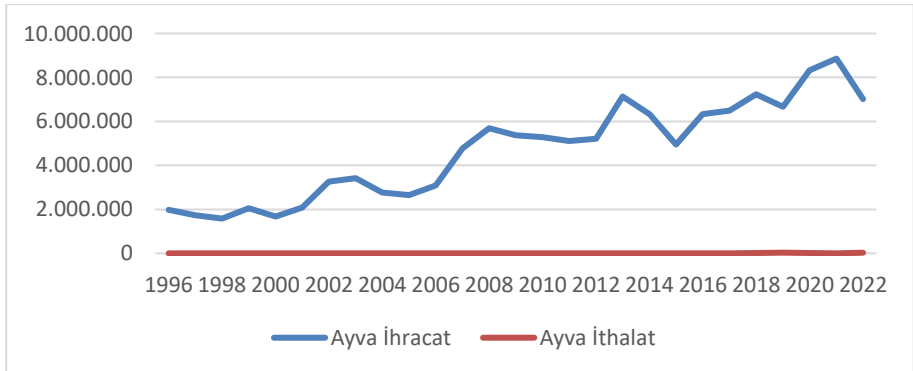
Yıl**	Ayva*			
	İhracat	İthalat	Cari Açık veya Cari Fazla	Cari Açık-Fazla Değişim Oranı (%)
1996	1.975.703	-	1.975.703	-
1997	1.731.961	-	1.731.961	-12
1998	1.582.395	-	1.582.395	-9
1999	2.052.125	1.409	2.050.716	30
2000	1.678.995	0	1.678.995	-18
2001	2.088.163	1.245	2.086.918	24
2002	3.256.230	-	3.256.230	56
2003	3.418.276	-	3.418.276	5

2004	2.759.728	-	2.759.728	-19
2005	2.650.412	-	2.650.412	-4
2006	3.079.291	-	3.079.291	16
2007	4.780.980	-	4.780.980	55
2008	5.692.371	-	5.692.371	19
2009	5.365.098	-	5.365.098	-6
2010	5.278.423	-	5.278.423	-2
2011	5.112.408	-	5.112.408	-3
2012	5.214.815	-	5.214.815	2
2013	7.131.769	-	7.131.769	37
2014	6.338.267	-	6.338.267	-11
2015	4.952.405	-	4.952.405	-22
2016	6.329.488	-	6.329.488	28
2017	6.491.814	-	6.491.814	3
2018	7.229.078	10.834	7.218.244	11
2019	6.672.790	31.887	6.640.903	-8
2020	8.322.403	19.138	8.303.265	25
2021	8.860.322	6.891	8.853.431	7
2022	7.015.117	28.093	6.987.024	-21
2023	9.313.873	16388	9.297.485	32
2024	9.927.712	56.824	9.870.888	7

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. Yaş ve kuru dahildir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Gümrük birliğine katılımdan sonra Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki toplam ayva dış ticaret rakamlarına bakıldığında Türkiye bu dönemde 127 milyon dolarlık bir ihracat gerçekleştirmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen toplam ithalatın değeri 99 bin dolardır. Dış ticaret farkı ihracat lehine 126,9 milyon dolardır.

Şekil 6: Türkiye-AB Arasındaki Ayva dış Ticareti (1995-2022)

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. Yaş ve kuru dahildir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Türkiye'nin AB ile gerçekleştirdiği ayva dış ticaretinde gümrük birliğine katılımdan sonra açık bir farkla net bir ihracatçı ülke konumundadır. Türkiye'nin bu konumu kazanmasında, ülkenin iklim ve doğal yapısının bu ürünün yetişmesine uygun olması, devlet teşvikleri ve özellikle verimliliğinin çok yüksek seviyede gerçekleşmesi etkili olmuştur. İhracatta yakalanan bu yüksek rakamlara rağmen ayva ihracatında potansiyelimizin tam yakalandığından bahsetmek zordur. Paketleme, ambalajlama ve pazarlama ile ilgili sorunların çözülmesi halinde ayva ihracatımızın daha üst rakamlara ulaşması mümkün gözükmektedir.

2.2.4. Yeni Dünya (Malta Eriği)

Türkiye ile AB arasında gerçekleşen yeni dünya dış ticaretinde ihracat ve ithalat değerleri açısından bakıldığında parasal değer yüksek olmadığı görülmektedir (Tablo: 9) Türkiye gümrük birliğine katılımından bir yıl sonra başlayan ve dört yıl süren ithalattan sonra ağırlıklı olarak ihracatçı bir ülke konumuna gelmiştir. Türkiye 2000 yılından sonra genel olarak AB'ne yönelik ihracatı artış trendine girmiştir.

Tablo 9: Türkiye-AB Arasındaki Yeni Dünya İhracat ve İthalatı (1996-2024) (ABD Doları)

Yeni Dünya*				
Yıl**	İhracat	İthalat	Cari Açık veya Cari Fazla	Cari Açık- Fazla Değişim Oranı (%)
1996	21.289	-	21.289	-
1997	28.713	10.836	17.877	-16
1998	433	59.508	-59.075	-430
1999	9.486	38.927	-29.441	-50
2000	-	40.261	-40.261	37
2001	3.331	-	3.331	-108
2002	1.159	-	1.159	-65
2003	3.860	-	3.860	233
2004	2.010	-	2.010	-48
2005	4.410	-	4.410	119
2006	773	-	773	-82
2007	2.263	-	2.263	193
2008	1.353	-	1.353	-40

2009	10.284	-	10.284	660
2010	3.197	-	3.197	-69
2011	12.854	-	12.854	302
2012	251	-	251	-98
2013	1.605	-	1.605	539
2014	1.467	-	1.467	-9
2015	505	-	505	-66
2016	707	-	707	40
2017	-	1.136	-1.136	-261
2018	21.474	-	21.474	-1.990
2019	2.696	-	2.696	-87
2020	3.653	-	3.653	35
2021	431	-	431	-88
2022	9.260	-	9.260	2.048
2023	8.779	-	8.779	-5
2024	6.267	-	6.267	-29

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. Yaş ve kuru dahildir. * *AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Döneme genel olarak bakıldığında toplam ihracat ve ithalatın birbirine yakın gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye'den AB'ne toplamda 147 bin dolarlık bir ihracata karşılık 150 bin dolarlık bir ithalat gerçekleştirilmiştir. Dış ticaret farkı ithalat lehine 3 bin dolardır.

Avrupa Birliği ile gerçekleştirilen yeni dünya toplam dış ticareti genel olarak dengeli gitmesine rağmen, Türkiye ihracat konusunda önemli bir potansiyele sahiptir. Üreticilerin yeni dünyanın gerek üretim gerekse ihracat konusunda bilinçlendirilmelerinin yeni dünya ihracatında önemli bir mesafe kaydetmesine katkı sağlayacaktır.

2.2.5. Muşmula

Diğer yumuşak çekirdekli karpas kapsamında değerlendirdiğimiz muşmula daha öncede ifade edildiği gibi ülkemizde genel olarak yabancı olarak yetiştirilmektedir. Yabancı olarak yetiştirilen muşmulanın kısa dönemde ihracatını artırmak zor gözükmemektedir.

Tablo 10: Türkiye-AB Arasındaki Muşmula İhracat ve İthalatı (1996-2024)

	Muşmula*

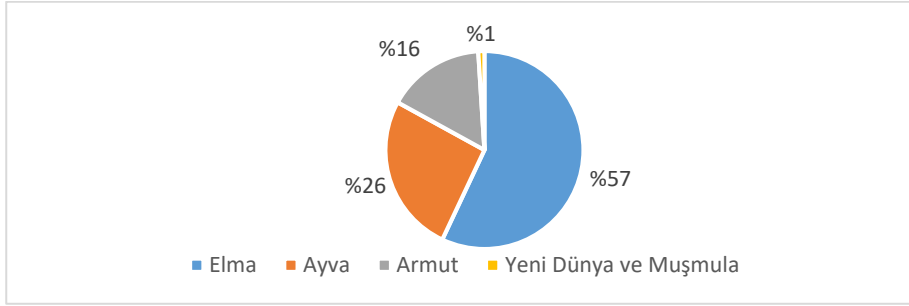
Yıl**	İhracat	İthalat	Cari Açık veya Cari Fazla
1996	10.026	-	10.026
1997	24.016	-	24.016
1998	15.957	-	15.957
1999	9.484	-	9.484
2000	4.525	-	4.525
2001	3.612	-	3.612
2002	7.644	-	7.644
2003	11.888	-	11.888
2004	5.775	-	5.775
2005	1.151	-	1.151
2006	4.922	-	4.922
2007	14.427	-	14.427
2008	8.888	-	8.888
2009	17.201	-	17.201
2010	21.117	-	21.117
2011	9.452	-	9.452
2012	3.159	-	3.159
2013	12.572	-	12.572
2014	5.364	-	5.364
2015	6.018	-	6.018
2016	22.106	-	22.106
2017	17.282	-	17.282
2018	13.854	-	13.854
2019	22.728	-	22.728
2020	101.972	-	101.972
2021	136.077	-	136.077
2022	72.561	-	72.561
2023	108.635	-	108.635
2024	20.946	-	20.946

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. Yaş ve kuru dahildir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

3. GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖNCESİ VE SONRASI TÜRKİYE- AVRUPA BİRLİĞİ ARASINDA YUMUŞAK ÇEKİRDEKLİ MEYVELER DIŞ TİCARETİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Yumuşak çekirdekli meyvelerden olan elma, ayva ve armutta Türkiye gümrük birliğine katılımından önce AB ile yaptığı dış ticarete net bir ihracatçı ülke konumundadır. Ancak bahsedilen ürünlerin toplam ihracattan aldıkları pay farklılık göstermiştir. Toplam ihracattan en fazla pay %57 oranıyla elmaya ait iken, ikinci sırada %26 oranıyla ayva ve üçüncü sırada %16 oranıyla armut yer almıştır. Yeni dünya ve muşmulanın toplan ihracattan aldıkları pay ise %1'dir.

Şekil 7: Türkiye-AB Arasındaki Yumuşak Çekirdekli Meyvelerin Ürün Bazında İhracat Dağılım Oranları (1969-1995)

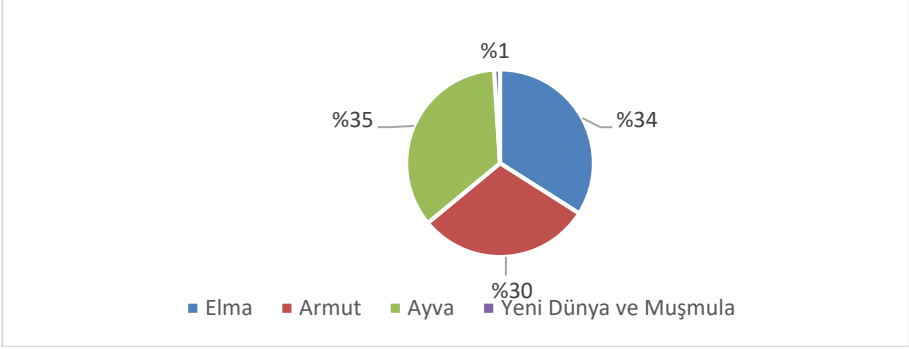

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. Yaş ve kuru dahildir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Yukarıda bahsedilen ürünlerin toplam ihracat rakamlarına bakıldığında elmanın 29 milyon dolar, ayvanın 13 milyon dolar ve armudun 8,1 milyon dolar şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

Gümrük birliğine katılımından sonra yumuşak çekirdekli meyveler ihracatı toplam parasal ve oransal değerler açısından değişikliğe uğramıştır. Elmada toplam ihracat birliğe katılımından sonra 139 milyon dolara, ayvada 146 milyon dolara armutta ise 127 milyon dolara yükselmiştir. Her üç üründe de gerçekleştirilen ihracat rakamları gümrük birliğine katılımından önceki dönemle karşılaştırıldığında oldukça ciddi bir büyüklüğe ulaştıkları görülmektedir. Başka bir deyişle, elma, ayva ve armuttaki ihracata rakamları gümrük birliğine katılımından sonra hacim olarak ciddi bir değere ulaşmıştır.

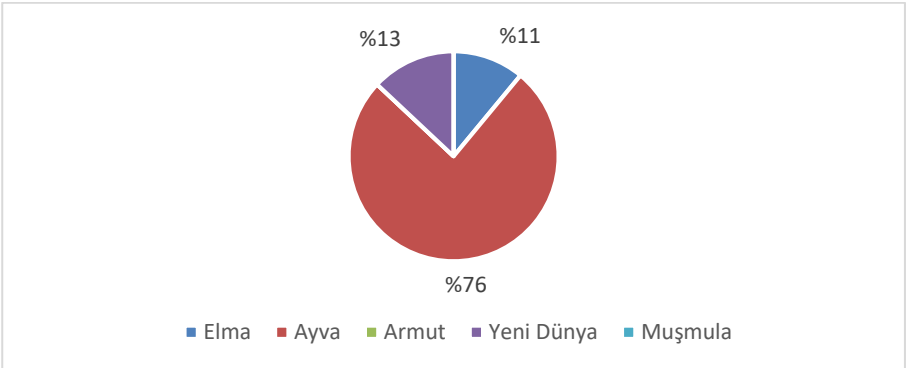
Şekil 8: Türkiye-AB Arasındaki Yumuşak Çekirdekli Meyvelerin Ürün Bazında İhracat Dağılım Oranları (1996-2024)

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. Yaş ve kuru dahildir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

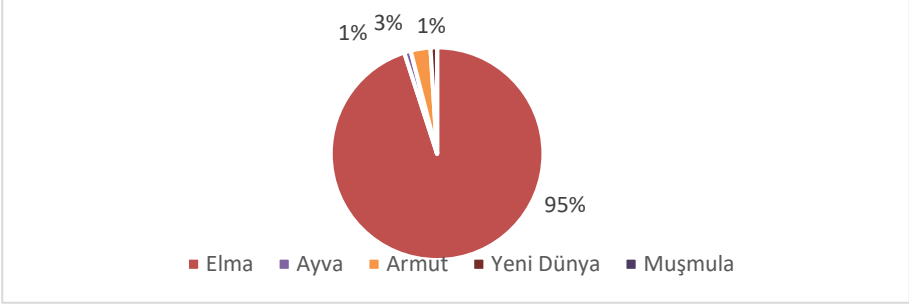
Toplam parasal değer açısından önemli bir sıçrama yapan elma, armut ve ayvanın toplam ihracattan aldıkları payda gümrük birliğine katılımdan sonra değişiklikler olmuştur. Gümrük birliğine katılımdan önce elmanın toplam ihracattan aldığı pay %57 seviyesinde iken birliğe katılımdan sonra %34'e düşmüş, ayva %16'dan %35'e yükselmiş, armut oranı ise %30'a yükselmiştir. Oransal olarak iki dönem kıyaslandığında ayva ve armudun toplam ihracattaki oranlarının yükseldiğini buna karşılık ise elmada oransal olarak bir düşme kaydedildiği görülmektedir.

Şekil 9: Türkiye-AB Arasındaki Yumuşak Çekirdekli Meyvelerin Ürün Bazında İthalat Dağılım Oranları (1969-1995)

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. Yaş ve kuru dahildir. **AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Şekil 10: Türkiye-AB Arasındaki Yumuşak Çekirdekli Meyvelerin Ürün Bazında İthalat Dağılım Oranları (1995-2024)

Kaynak: TÜİK, 2025 verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir. Yaş ve kuru dahildir. * *AB genişleme sürecine göre hesaplanmıştır.

Yumuşak çekirdekli meyveler çeşitlerinde AB'den Türkiye'ye yapılan ithalatların gerek gümrük birliği öncesi gerekse sonrasında elma hariç önemli bir rakam oluşturmadıkları görülmektedir. Gümrük birliğine katılımdan önce elmada 11 bin dolar, ayvada 42 bir dolar ithalatta bulunulmuş armutta hiç ithalat gerçekleşmemiştir. İkinci dönemde ise bu rakamlar, elmada 14 milyon dolar, ayva da 172 bin dolar ve armutta 656 bin dolar olmuştur. Görüldüğü gibi, gümrük birliğine katılımdan sonra toplam değer açısından en büyük artış elmada oluşmuştur. Diğer ürünlerde artış kaydedilmiş olmakla beraber bunlar önemli rakamlar değildir.

4. SONUÇ

Türkiye yumuşak çekirdekli meyvelerde Avrupa Birliği ile yürüttüğü dış ticarete gerek gümrük birliğine katılımdan önce gerekse sonrasında net bir ihracatçı ülkedir. Toplam ihracat rakamları gümrük birliğine katılımdan sonra ciddi bir şekilde yükselmiştir. Oranlara bakıldığında ayvanının yüksek oranı yakaladığını, onu elma ve armudun takip ettiği görülmektedir. Ayrıca dikkat çekici bir noktada elmada AB'den yaptığımız ithalatın miktarında ihracat kadar olmasa da bir artış kaydedilmiştir.

Yumuşak çekirdekli ürünlerden olan elmaya Avrupa Birliği temmuz ayında üçüncü ülkelerden giriş fiyatı altında bir mali yükümlülük uygulamaktadır. Bu fiyat 45,70 Avro/100 kg'dır. Bu fiyatın altındaki ithalata aradaki farka göre %4,8 advalorem gümrük vergisine ilave 0,90 Avro/100 kg-23,80 Avro/100 kg aralığında spesifik vergi uygulamaktadır. Avrupa Birliği En Az Gelişmiş Ülkeler diye ifade edilen EAGÜ'ye gümrük vergisini sıfır olarak uygulamaktadır. Başka bir deyişle, bu

lkeler gümrük vergisini muaf tutulmuşlardır. Türkiye için indirimli bir gümrük vergisi uygulamaktadır. Bu fiyatın altındaki ürünler için spesifik vergi uygulamaktadır. Türkiye nc ülkelerden elma ithalatına %60,3 gümrük vergisi uygulamaktadır (Alkan, 2015, s: 94). Giriş fiyatı uygulamasının kalkması ile birlikte lkemizden AB'ye elma ihracatında artış beklenmektedir. AB ile tarımsal ürünlerde Ortak Gümrük Tarifelerinin kabul edilmesi halinde elmada ithalatında ciddi bir artış yaşanmayacağı değerlendirilmektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi, Avrupa Birliği bazı tarımsal ürünlerin gümrük ve tarifelerinde ciddi bir indirim gitmiş buna karşılık Türkiye tarımsal ürünlerdeki gümrük vergisini belli oranlarda tutmaktadır. Gümrük birliği güncellemeleri kapsamında yumuşak çekirdekli meyve ürünlerin vergisinin düşürülmesi Türkiye ithalat ihtimalini kısmen artıracaktır. Ayrıca AB'nin üçüncü ülkelerle imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) ile, Türkiye, AB'nin üçüncü ülkelerle imzaladığı anlaşmalar çerçevesinde bu ülkeler karşı gümrük vergilerini indirmek zorunda kalacaktır. Bu durum karşısında ithalatımız artabilecektir. İthalatın artması içerideki üretimi düşürecek buna karşılık üreticiler fiyat düşüşlerinden kısa dönemde faydalanacaktır. Orta ve uzun vadede ülke içi üretim düşeceğinden ürün fiyatları tekrar artış trendine girecektir.

Ayrıca Avrupa Birliği'ne dahil ülkeler bazen tarife dışı engellere başvurabilmektedir. Bilindiği gibi, Tarife dışı engeller, tarım sektöründe daha yaygın ve kısıtlayıcı olarak kullanılmaktadır. Uluslararası pazarlarda tarife dışı engellerin türleri ve etkileri genel olarak, firmanın büyüklüğüne, sektöre ya da ithalat veya ihracat yapılan ülkenin durumuna göre farklılık gösterebilmektedir. Görünmez engeller olarak adlandırılan tarife dışı engellerin etkileri tam olarak ortaya koymak her zaman kolay değildir (TAGEM, 2021:43). Avrupa Birliği'nin yumuşak çekirdekli meyveler dışı ticaretinde ülkemize, kalite, standardizasyon ve sertifikasyon gibi tarife dışı engelleri uygulaması durumunda ihracatımızın olumsuz etkilenmesi beklenmelidir.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan ederim. Aksi bir durumun tespiti halinde Akademik İzdüşüm Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Destek ve Teşekkür: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın tüm süreci makalenin beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Alkan, U. (2015). *Türkiye-Avrupa Birliği Gümrük Birliği Alanı'na Tarımsal Ürünlerin Dahil Edilmesinin Hukuki Rejimi ve Muhtemel Etkileri*. (AB Uzmanlık Tezi T.C. Tarım ve Gıda Hayvancılık Bakanlığı). Ankara. T.C. Tarım ve Gıda Hayvancılık Bakanlığı.
- Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği Ar&Ge Şubesi. (2017). *Armut Raporu*.
<https://uib.org.tr/Tr/Kbfile/Armut-Raporu>.
- Durmuş, E., & Yiğit, A. (2003). Türkiye'nin Meyve Üretim Yöreleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), Article 2.
- Durmuş, M. (2022). *Armut*. Tarım ve Orman Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
<https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tarim%20Urünleri%20Piyasaları/2022-Temmuz%20Tarim%20Urünleri%20Raporu/2-armut%20tüp%20temmuz%202022.pdf>.
- Esimek, F. B. (2022). *Yeni Dünya Yetiştiriciliği*. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü Alata BahçeKültürleriAraştırmaEnstitüsü.
<https://arastirma.tarimorman.gov.tr/alata/Belgeler/brosurler/brosur2022/YenidunyaYetistirciligi-F.BelkisESİMEK.pdf>.
- Ketenoglu, O., Obalı, O., Kurt, L., Güney, K., Tuğ, T., Geven, F., Bingöl, M. Ü., & Koruklu, T. (2016). *Ekonomik Bitkiler*. Ankara. Palme Yayıncılık.
- IPARD. (2021). *Meyve, sebze ve diğer bahçe bitkileri sektörü analiz raporu: IPARD III Programının Hazırlanmasında Sektörel Analiz Projesi*. T.C Tarım ve Orman Bakanlığı.
- Özdemir, S. & Şengül, H. (2008). Türkiye'nin Avrupa Birliği Ülkelerine Yaş Meyve-Sebze İhracatı ve Avrupa Birliği Çevre Politikalarından Kaynaklanan Teknik Engeller. *Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Cilt: 18-3*.
- Özdoğan, T. (2021a). *Ayva*. Tarım ve Orman Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.

- <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tarim%20Urunleri%20Piyasaları/2021-Haziran%20Tarim%20Urunleri%20Raporu/Ayva,%20Hazaran-2021,%20Tarim%20Urunleri%20Piyasa%20Raporu,%20TEPGE.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Özdoğan, T. (2021b). *Ayva*. Tarım ve Orman Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tarim%20Urunleri%20Piyasaları/2021-Ocak%20Tarim%20Urunleri%20Raporu/Ayva,%20Ocak-2021,%20Tarim%20Urunleri%20Piyasa%20Raporu.pdf>.
- Şirikçi, B. S., & Gul, M. (2017). Türkiye ve Dünyada Ayva Piyasası. *Turkish Journal of Agriculture - Food Science and Technology*, 5, 600. <https://doi.org/10.24925/turjaf.v5i6.600-606.1087>.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar ve Bölge Müdürlüğü. (2021). *Tarımsal Dış TicaretSektörPolitikaBelgesi2021-2025* https://www.tarimorman.gov.tr/TAGEM/Belgeler/yayin/Tarimsal%20Sulama%20SPB_2021-2025.pdf.
- T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü. (2016). *Yaş Ve Kuru Meyve Sebze İle Seracılık Dış Pazar Çalışması*. https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/IDARI%20İŞLER/Dış%20Pazar%20Stratejileri/Yaş%20Kuru%20Meyve%20Sebze%20ile%20Seracılık%20Dış%20Pazar%20Stratejisi%20Raporu_09112016.pdf.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (1969-2023) *Gümrük Tarife İstatistikleri Pozisyonu (GTIP)*.
- Yaman, M., & Yıldız, E. (2023). Türkiye’de Ekonomik Öneme Sahip Yumuşak Çekirdekli Meyvelerin Üretim Projeksiyonu (Elma, Armut, Ayva Örneği). *Erciyes Tarım ve Hayvan Bilimleri Dergisi*, 6(1), Article 1. <https://doi.org/10.55257/ethabd.1239343>.
- Yegül, Z. (2021). *Elma*. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tarim%20Urunleri%20Piyasaları/2021-Haziran%20Tarim%20Urunleri%20Raporu/Elma,%20Hazaran-2021,%20Tarim%20Urunleri%20Piyasa%20Raporu,%20TEPGE.pdf>.

Uzundumlu, A. S., Işık, H. B. & Işık, N. (2009). Dünya İşlenmemiş Elma Sektörüne Genel Bir Bakış. *Tarım Bilimleri Araltırma Dergisi* 2(1):17-23.

THE EFFECT OF THE CUSTOMS UNION BETWEEN TURKIYE AND THE EUROPEAN UNION ON THE SOFT FRUITS NUCLES

Extended Summary

Aim:

Soft fruits nucleas are subject to foreign trade. A significant portion of Turkiye's soft fruit nucleas foreign trade is conducted with the European Union. However, pome fruit trade with the European Union is not static. It has varied significantly over time. The implementation of a customs union within the European Community began in 1969. Turkiye-EU customs union negotiations were completed in 1995, and Turkiye joined the customs union in 1996. The purpose of this study is to assess the impact of Turkey's pome fruit foreign trade with the EU and to identify various factors that negatively effect our foreign trade.

Method(s):

This study employed historical, descriptive, and comparative methods. For example, the descriptive method was used in the evaluations of the legal infrastructure of the customs union, while historical and comparative methods were used primarily in the economic and trade issues.

Findings:

Turkiye was a net exporter of soft-core fruit, such as apples, quinces, and pears, in its foreign trade with the EU before joining the customs union. However, the shares of total exports among these products varied. Apples accounted for the largest share of total exports at %57, followed by quinces at %26 and pears at %26. Loquat and medlars accounted for %1 of total exports.

The total export figures for these products are 29 million dolar for apples, 13 million dolar for quinces, and 8.1 million dolar for pears.

After joining the customs union, pome fruit exports have changed in terms of total monetary and relative value. Total exports of apples increased to 139 million dolar, quinces to 146 million dolar, and pears to 127 million dolar. Compared to the pre-union period, export figures for all three products have reached a significant increase. In other words, exports of apples, quinces, and pears have reached a significant volume after joining the union.

Apples, pears, and quinces, which saw a significant increase in total monetary value, experienced changes in their share of total exports after joining the customs union. While apples' share of total exports was %57 before joining the customs union, it decreased to %34 after joining, quinces increased from %16 to %35, and pears rose to %30. A proportional comparison of the two periods reveals an increase in the proportions of quinces and pears in total exports, while apples experienced a proportional decrease.

Imports of soft-core fruit varieties from the EU to Turkiye, with the exception of apples, appear to have been insignificant both before and after the customs union. Before joining the customs union, imports of apples totaled 11,000 dolar, quinces 42,100 dolar, and pears were completely unimported. In the second period, these figures rose to \$14 million for apples, 172,000 dolar for quinces, and 656,000 dolar for pears. As can be seen, the largest increase in total value after joining the customs union occurred in apples. While increases were recorded in other products, these figures were not significant.

Conclusion and Discussion:

Turkiye has been a net exporter of soft-stone fruit in its foreign trade with the European Union, both before and after joining the customs union. Total export figures have increased significantly since joining the union. Quinces hold the highest share, followed by apples and pears. Furthermore, it's noteworthy that apple imports from the EU have increased, although not as much as exports.

The European Union has significantly reduced customs duties and tariffs for some agricultural products, while Turkey maintains its customs duties at certain rates. Reducing the duty on pome fruit products within the scope of the customs union updates will partially increase Turkiye's import potential. Furthermore, due to the Free Trade Agreements signed between

the EU and third countries, Turkiye will be obligated to reduce the counter-tariffs imposed on these countries within the framework of the agreements signed between the EU and third countries. This could lead to an increase in imports. Increased imports will reduce domestic production, while producers will benefit from price reductions in the short term. In the medium to long term, as domestic production declines, product prices will return to an upward trend.

ENFLASYONUN SOSYAL AĞLARDA İNŞASI: AKTÖR-AĞ TEORİSİ (AAT) BAĞLAMINDA İKTİSADİ GÖSTERGELERİN TOPLUMSAL KURGUSU

Uğur DOLGUN*

Öz

Bu çalışma, enflasyonu kurumlar, ölçüm protokolleri ve dijital dolaşımın kesişiminde kurulan sosyoteknik bir düzenek olarak ele almaktadır. TÜİK ile ENAG arasındaki ayrışma, Aktör-Ağ Teorisi (AAT) çerçevesinde analiz edilerek; hem nicel verilerin üretilmesi, dolaşıma sokulması ve iktisadi davranışa yansımaları arasındaki bağların açıklığa kavuşturulması hem de göstergelerin yönetimine ilişkin ilke ile tasarım önerilerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Çalışmada kuramsal çerçeveye dayalı nitel araştırma deseni benimsenmiştir: Bu kapsamda, TÜİK ve ENAG'ın metodolojik metinleri ile bültenleri incelenmiş; ulusal basın ve sosyal ağlarda enflasyon verisi etrafında yoğunlaşan belli materyaller içerik analiziyle değerlendirilmiş; elde edilen bulgular resmî serilerle karşılaştırmalı okuma ve tutarlılık denetimleri yoluyla çapraz doğrulamaya tabi tutulmuştur. Bulgular, endeksin kamuya açıklandıktan sonra sosyal ağlar ve medya aracılığıyla beklenti oluşumunu etkilediğini; sözleşme hükümleri, fiyatlandırma kararları ve para politikası iletişimde temel referans noktası olarak kullanıldığını; ayrıca ücret pazarlıklarında belirgin bir yönlendirici etki yarattığını göstermektedir. Farklı ağ kurgularının ölçüm düzeyini, oynaklığı ve tepki hızını değiştirdiği; bunun da beklentilerin oluşumunu ve gelir dağılımına yansıyan sonuçları doğrudan etkilediği saptanmıştır. Bu çerçevede özellikle şu alanlara yoğunlaşmıştır: AAT ve performatiflik tartışmalarını birleştiren analitik yaklaşım; doküman incelemesini basın ve sosyal ağ içerikleriyle bütünleştiren metot; kapsam, harcama ağırlıklarının

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, ugurdolgun@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-4898-1007

kaynağı, basit endeks yöntemi, örneklem kurallarına ilişkin üstveri şeffaflığı ve buna eşlik eden kısa etki değerlendirmesi; sosyal veri takibine dayalı iletişim düzeni. Bir arada ele alındığında, bu unsurlar güvenilirliği kişilerden yeniden üretilebilir süreçlere kaydırır ve karşılaştırılabilir, denetlenebilir ve politika yapımı açısından anlamlı enflasyon göstergelerini destekler.

Anahtar Kelimeler: Aktör-Ağ Teorisi (AAT), Bruna Latour, Enflasyon, İktisadi Göstergeler, TÜİK-ENAG.

JEL Kodu: E31, E37.

Constructing Inflation as a Networked Reality: An Actor-Network Theory (ANT) Approach to Economic Indicators

Abstract

This article treats inflation as a socio-technical arrangement formed at the intersection of institutions, measurement protocols and digital circulation. Focusing on the divergence between TÜİK and ENAG- it uses Actor-Network Theory (ANT) to clarify how quantitative indicators are produced, mobilised and taken up in economic behaviour, and to develop principles for the governance of indicators. A theory-informed qualitative design is employed. Methodological texts and bulletins issued by TÜİK and ENAG are examined through document analysis; national press and social-media content clustered around release periods is analysed using discourse and content analysis; and the resulting evidence is triangulated against official series via comparative reading and consistency checks. The analysis shows that, once released, the index diffuses through news and social platforms into expectation formation; it functions as a benchmark in contract indexation, pricing decisions and monetary-policy communication, and thereby acts as an anchor in wage bargaining. Alternative network configurations alter the measured level, volatility and responsiveness, which in turn shape expectations and have distributional consequences for income. The article contributes, first, an analytical synthesis that connects ANT with debates on performativity; second, a corpus strategy that integrates documentary sources with media traces; and third, a governance package: granular methodological transparency (scope, sources of expenditure weights, elementary aggregation formula - arithmetic or geometric mean- sampling and revision rules), a concise impact brief issued alongside each release, and a

communication regime grounded in systematic monitoring of social-media signals. Taken together, these elements relocate credibility from persons to reproducible processes and support comparable, auditable and policy-relevant inflation indicators.

Keywords: Actor-Network Theory (ANT), Bruna Latour, Inflation, Economic Indicators, TUIK-ENAG.

JEL Codes: E31, E37.

1. GİRİŞ

Modern toplumların -özellikle kriz dönemlerinde- en sık sorgulanan gerçeklik üreticilerinin başında iktisadi göstergeler yer alır. İktisadi hayat yanında kamuoyu için de kritik önemdeki enflasyon oranlarıysa, Merkez Bankası yahut Devlet İstatistik Enstitüsü gibi kurumların teknik hesaplamalarındaki herhangi bir niceliksel veri olmaktan ziyade; bireylerin gündelik algı dünyasına, medyanın gündem inşasına, siyasetin söylem mühendisliğine, vs. yön veren çok boyutlu bir epistemik araçtır (Porter, 1995: 76). Bu bağlamda, enflasyonun ‘ölçülen’ bir değişkenden öte ‘inşa edilen’ bir olgu olduğunun kabulü, modern iktisadi aklın temellerine yönelik eleştirel okumaları da beraberinde getirir.

Enflasyonun teknik bir gösterge olarak iktisadi gerçekliği çoğu kez tarafsız biçimde yansıtmaması, bu olgunun ardındaki sosyoekonomik ve siyasal düzeneklerin sistematik çözümlemesini gerektirir. İktisadi krizler ile belirsizliklerin küresel ölçekte olağanlaştığı çağdaş kapitalist düzende Türkiye istisna teşkil etmediğinden (Bozdağlıoğlu & Yılmaz, 2017: 2), bu durum göstergelerin hem iktisadi işlevlerini hem de bunların derlenmesini, hesaplanmasını ve ilanını gerçekleştiren -resmî istatistik kurumları ile bağımsız araştırma grupları, perakende zincirlerinin ürün grubu yöneticileri ile ödeme hizmeti sağlayıcısı POS ağları, e-ticaret platformları ile fiyat karşılaştırma ve takip servisleri, sendikalar ile işveren birlikleri, ekonomi gazetecileri gibi- aktörlerin etkileşimlerini ayrıntılı biçimde incelemeye elverişli bir çerçeve kurar. Bu koşullarda Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) açıkladığı yıllık enflasyon oranları ile Enflasyon Araştırma Grubu (ENAG) gibi bağımsız oluşumların sunduğu alternatif veriler arasındaki uyumsuzluk, metodolojik farklılıklar yanında göstergelerin dayandığı parametre tercihleri ve hesaplama esaslarına ilişkin derin bir ontolojik ayrışmayı açığa çıkarır.

Bu çalışma iktisat ve sosyoloji disiplinlerindeki yerleşik sınırların ötesine adım atıp, iktisadi göstergelerin doğasını

Bruno Latour'un Aktör-Ağ Teorisi (AAT) üzerinden ele almaktadır. Latour (2021: 70) toplumsal yapı ile toplumsal gerçekliği, insan özneler ile -teknolojik aygıtlar, ölçüm ve kayıt düzenekleri, veri işleme sistemleri gibi- insan-dışı unsurların geçici uzlaşılarla oluşturduğu dinamik ağ yapıları üzerinden kavramsallaştırır. Bu zeminde iktisadi göstergeler, ekonominin* durumu hakkında bilgi sağlayan araçlar oldukları kadar, iktisadi düzenin yapısal sınırlarını çizen, aktörlerin konumlarını belirleyen ve iktisadi gerçekliği örgütleyen kurucu unsurlar olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla bu perspektif, iktisadi göstergeleri epistemolojik olduğu kadar ontolojik düzeyde de yeniden düşünme hususunda bir çağrıdır. Enflasyon oranıysa teknik bir ölçüm olmaktan çıkıp kurumlar, medya, tüketiciler, algoritmalar, vb. arasında örülen çok katmanlı bir inşa sürecinin içinden geçerek anlam kazanan dinamik bir göstergedir (MacKenzie, 2006: 19-22).

İktisadi göstergelere duyulan güven, modern ulus devletlerin meşruiyet inşasının merkezinde yer alır. Porter'ın (1995: 80) ifadesiyle sayısal veriler, demokratik hesap verebilirlik ve uzmanlaşmış teknik otorite arasındaki gerilimi düzenleyen bir "güven rejimi" temin ederler. Ancak bu güven, söz konusu verilerden çok onların temsil ettiği uzmanlık temelli otoritelere duyulan inanca yöneliktir. Espeland ile Stevens (2008: 412), niceliksel gerçekliğin bilgi üretimi yanında normatif sistemler inşa ettiğinin altını çizer; bu açıdan enflasyon oranları, teknik verisel ifadeler olmanın haricinde kamu maaş zamları ve işçi ücretleri, faiz politikaları, yatırım stratejileri, vb. gibi çok sayıda kararın zeminini oluşturan yargısal mimaridir. Dolayısıyla bu, iktisadi göstergelerin etik ve siyasi bir inşayı nasıl mümkün kıldığını da tartışmaya açar.

Burada enflasyonun AAT bağlamında analizi iki temel epistemik öncüle dayandırılmaktadır. İlki, Latour'un (2021: 102-118) ontolojik üretim kavramsallaştırmasıdır. Buradan hareketle enflasyon oranları durağan ve nesnel gerçekliğe indirgenemeyen, çok aktörlü bir üretim süreci sonucunda oluşan göstergelerdir. Bu süreçte iktisatçılar ve istatistikçilerle birlikte, -mal ve hizmet kalemleri, tablolar, endeksler, diyagramlar, anketler, yasa ve yönetmelikler, bilişim teknolojileri gibi- insan-dışı özneler de etkin rol üstlenir.

* *Ekonomi*, gündelik hayattaki pratik eylemleri kapsayan ticari işlemler ile üretim-tüketim faaliyetleri anlamında kullanılmaktadır. *İktisat* ise, kuramsal içerikli bilimsel bir disipline ait adlandırmadır ve ekonomik eylemi açıklama/yorumlama amaçlı tezleri kapsadığından iktisat biliminin karşılığı olarak tercih edilmiştir.

İkincisi, enflasyon göstergelerinin performatif etkisiyle ilgilidir. Sayısal veriler mevcut durumu yansıtmakla sınırlı kalmayıp, iktisadi kararlar ile siyasal tutumları da şekillendirme gücüne sahiptir. MacKenzie'nin (2006: 19) "*kamera değil motor*" metaforu*, enflasyon göstergelerinin iktisadi gerçekliği temsili bir kayıt olmaktan çıkarp performatif biçimde kurduğunu vurgular.

Bu noktada enflasyon iktisadi gerçekliğin pasif yansıması olmaktan çıkarak, karmaşık bir ağın hem aktif hem de geçici sabitleyicisine dönüşür. AAT yaklaşımı, göstergenin kurulumuna katılan insan ve insan-dışı varlıkları, ağların istikrar kazanma ve dolaşıma girme süreçleriyle birlikte inceler. Espeland ile Stevens'in (2008: 409) niceliksel verilere bakmanın tek başına yeterli olmayıp onları mümkün kılan kurumsal-teknik süreçlerin de sorgulanması gerektiğini vurgulayan değerlendirmesi, toplumsal gerçekliğin -yani ölçüm ve sınıflandırma düzenlerinin- nasıl yapılandırıldığına odaklanır. Söz konusu düzenlerde, enflasyon verilerinin hangi kurumsal, teknik ve söylemsel aygıtlar aracılığıyla inşa edildiği; bu inşa sürecine hangi aktörlerin dahil olduğu; niceliksel göstergelerin nasıl 'meşruiyet rejimi'ne dönüştüğü ve enflasyon verilerinin farklı toplumsal ağlar içinde farklı içerimlerle nasıl 'gerçek' olarak sunulduğu soruları kendini gösterir. Bunlara verilen yanıtlar da iktisadi göstergelerin neden bu kadar güçlü toplumsal etkiler doğurduğuna ışık tutar. Kısacası enflasyon, teknik bir veri olmanın dışında piyasa davranışlarını şekillendiren, toplumsal algıyı dönüştüren ve siyasi kararları yönlendiren bir gerçeklik üreticisidir. Nesnel veriler ile teknik hesaplamalara dayanması gereken iktisadi göstergelerin sosyoteknik ilişkiler aracılığıyla oluştu(ruldu)ğunu savunan AAT de, bu çok boyutlu yapının çözümlemesindeki en ideal kuramsal araçların başında gelir.

Tüm bunlar ışığında şunu özellikle belirtmek gerekir ki, ülkemizdeki çalışmalarda enflasyon tartışmaları çoğu zaman teknik yöntemler ve makro sonuçlarla sınırlı kalmakta; gösterge üretiminin sosyoteknik dolaşımı, kurumsal iletişim ritimleri ve toplumsal meşruiyetin birlikte modellendiği bütünleşik çalışmalar göz ardı edilmektedir. Bu çalışma, AAT temelli 'gösterge yönetişi' yaklaşımını, olay pencereli korpus

* MacKenzie'nin "*An Engine, Not a Camera: How Financial Models Shape Markets*" kitabının ardından yaygın bir teorik imgeye dönüşen ve literatüre dahil olan bu metafor, finansal modellerin piyasayı sadece *gözlemleyen/ yansıtan* (kamera) değil, aynı zamanda *şekillendiren/ oluşturan* (motor) yapılar olduğuna vurgu yapar. Bu nedenle cümlede, iktisadi göstergelerin 'temsil etmenin' haricinde 'ürettiği' iddiası öne çıkmaktadır.

analiziyle birleştirmek suretiyle dolaşım motiflerini, meşruiyet iddialarının performatif etkilerini ve politika yapımına aktarılabilir araç setlerini ortaya koymayı hedeflemiştir.

2. ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ

Bu çalışmada, enflasyon göstergelerinin kamusal alanda nasıl dolaşıma girdiğinin ve işlevsel güvenin üretilme ve dönüştürülme süreçlerinin incelenmesi noktasında, olay penceresi (± 3 gün) yaklaşımıyla tasarlanmış karma yöntemli korpus analizi tercih edilmiştir. Veri kaynakları açısından, TÜİK ve ENAG tarafından 2021-2025 yılları arasında yayınlanan aylık bültenler ve yöntem notları; bu bültenlerin yayınlandığı süreçteki X (Twitter) ile YouTube'daki kamusal paylaşımlar; ulusal çevrimiçi medya haberleri; sendika ve meslek örgütlerinin bülten sonrası müzakere ve ücret endeksleme açıklamaları temel alınmıştır. Örneklem, “TÜİK”, “ENAG”, “enflasyon”, “#TÜFE”, “#gerçekenflasyon”, “endeks”, “sepet” gibi anahtar sözcükler ve etiketlerle derlenen başlangıç veri havuzunun yinelenmelerden arındırılması ve otomatik hesap ile istenmeyen içerik (bot/spam) filtrelerinden geçirilmesiyle oluşturulmuştur. Çalışmaya özellikle alışveriş fişi, grafik ya da etiketli görsel gibi somut kanıt içeren, bültenle doğrudan ilişkili ve kurum/medya/uzman/kullanıcı hesaplarından gelen içerikler dahil edilmiş; otomatik hesap etkinlikleri ile istenmeyen içerik (spam), koordineli sahte davranış niteliği taşıyan yeniden paylaşımlar ile platform kurallarını ihlal eden diğer paylaşımlar hariç tutulmuştur. Kodlama şeması; içerik türü, atıfta bulunulan seri -TÜİK, ENAG-, talep alanı -ücret pazarlığı, sözleşme endeksleme, politika yorumu-, meşruiyet iddiası -destek, ret, ikame-, sunum biçimi -fiş, etiket, grafik, haber- ve duygu tonu değişkenlerini kapsamaktadır. Analitik strateji; betimsel zaman çizgisi ile tepe noktası analizini, içerik kümelenmesi ile *n-gram*/anahtar ifade temelli kavramsal eş-oluşum haritalarını, “bülten → sosyal medya → medya → sendika” yönlü dolaşım motiflerinin izlenmesini ve kurumsal iletişim ritmi ile şeffaflık notları arasındaki etkileşimin incelenmesini içermektedir. Etik ve veri yönetimi kapsamında, sadece kamusal veriler kullanılmış ve kişisel veri niteliği taşıyan bilgiler maskelenmiştir. Sınırlılıklar, platform seçiciliği ve erişilebilirlik yanlışlıkları, doğrulanamayan görsel/fiş iddiaları ve kullanıcı demografisine ilişkin belirsizliklerdir; bu riskler resmi seri belgeleri ve basın arşivleriyle yapılan çapraz doğrulama yoluyla azaltılmıştır.

3. TEORİK ÇERÇEVE: AAT VE İKTİSADİ GÖSTERGELERİN SOSYOTEKNİK DOĞASI

İktisadi göstergeler, ekonomik yapının işleyişine ilişkin tarafsız ve nesnel bilgi sağladıkları düşünülen istatistiksel araçlar olarak görülür. Ancak literatürdeki bazı kuramsal yönelimler, iktisadi göstergeleri pasif yansımalar olarak görmekten uzaklaşarak, iktisadi gerçekliği kuran ve geçici biçimde sabitleyen sosyoteknik düzenekler olarak değerlendirmiştir. Benzer şekilde AAT de klasik yapısalcı ya da bireyci yaklaşımlardan ayrılarak, toplumsal düzeni ne durağan şemalara indirger ne de insan aktörlerin niyetleriyle sınırlandırır; -daha önce belirtildiği üzere- toplumsal gerçekliği, insan ve insan-dışı unsurların ilişki ağları üzerinden açıklar.

İktisadi göstergeler, bir yandan teknik ölçüm aygıtlarının tarafsız bilgi üretimine hizmet eden basit araçlarken diğer yandan da siyasal otoriteyi pekiştiren, ekonomik davranışları yönlendiren ve toplumsal algıları dönüştüren etkin aktörlerdir. Enflasyon bunun en çarpıcı örneklerinden biridir; yüzeyde basit bir yüzdelik oran biçiminde görünse de, ardında çok katmanlı hesaplama metotları, kurumsal normlar, medyatik temsiller ile kamuoyu söylemleri, tüketici davranışları gibi geniş bir düzenekler bütünü işler. Latour'un (2021: 102-118) ontolojik üretim kavramsallaştırması ışığında düşünüldüğünde enflasyon oranı, sabit bir iktisadi gerçekliği temsil eden durağan bir veri kümesi olmaktan çıkıp, çok sayıda unsurun etkileşimleri içinde geçici olarak stabilize edilen bir gerçeklik formu halini alır. Bu noktada AAT'nin en özgün katkılarından olan çok parçalı birleşik yapı, göstergelerin oluşumunu anlamak açısından kritik önem taşır; çünkü göstergeler ne iktisatçılar tarafından masa başında tek başına formüle edilir ne de devlet kurumlarının yazılım sistemlerinde otomatik biçimde belirir. Onların oluşumu, ampirik veriler ile algoritmik süreçlerin, kurumsal geleneklerle medya pratiklerinin, bireysel algılarla teknik cihazların ve siyasal stratejilerle iktisadi aktörlerin bir araya geldiği geniş ve dinamik bir ağda gerçekleşir. Enflasyon oranı da bu ağın karmaşıklığında şekillenen ve aktörlerin etkileşimiyle belli bir süre için stabilize edilen, ancak yeniden yapılandırılmaya da açık bir çıktı niteliği taşır. Bu kavrayış, Latour'un bilimsel bilgiye dair temel tezine referansta bulunur. Bilgi, laboratuvarında pasif biçimde keşfedilen bir nesne değildir; aksine pratikler, düzenekler ve ilişkiler aracılığıyla üretilen bir süreçtir (Latour, 1987: 236). Dolayısıyla işsizlik oranı, büyüme verisi ya da enflasyon göstergesi gibi ölçütler, ölçüm cihazlarının ya da teknik hesaplama metotlarının basit sonuçları olarak kalmaz; yazılım protokollerinden anket tasarımlarına, medya temsillerinden

tüketici davranışlarına, kurumsal stratejilerden siyasal otoritenin yönelimlerine kadar uzanan insan ve insan-dışı unsurların etkileşimleri içinde inşa edilir. Latour'un (2021: 112) ontolojik üretim vurgusu, bu karmaşık örüntüyü işaret eder; göstergeler, verili bir gerçekliğin pasif temsillerinden ziyade, belli bir gerçekliği mümkün kılan ve toplumsal düzenin sınırlarını yeniden çizen üretim pratikleridir.

Callon'un (1998: 23-29) geliştirdiği hesaplamalara dayalı ilişkisellik yaklaşımı, ekonomik kararlar ile ölçümlerin sabit rasyonalite kalıplarına dayanan soyutlamalardan çok, aktörlerin karşılıklı konumlanmaları ve ilişkiyel yoğunlukları aracılığıyla gerçekleştiğini ileri sürer. Bu perspektif, zaman zaman TÜİK'in enflasyon oranı hesaplama süreçlerinde görülebilmektedir[†]. Hesaplamalar, koşullar gereği teknik bir prosedürün ifadesi olmaktan uzak düşebilmektedir; yazılım protokollerinden fiyat endekslerine, ağırlık katsayılarından alandaki araştırmacıların tercihlerine yahut kurumsal öznelliklere kadar pek çok unsurun eklemlendiği bir ağ düzenidir söz konusu olan. Aynı veri, farklı ağ konfigürasyonlarında farklı biçimlere bürünebilir; bu nedenle göstergenin kendisi kadar onu üreten ilişkiyel yapı da analizin parçasıdır. Callon'un kullandığı çerçeveleme ve ağ kurma ayrımları bu noktada açıklayıcıdır: Enflasyon gibi göstergeler belirli çerçeveler içinde anlam kazanır ve bunlar teknik hesaplamaların yanı sıra politik tercihler, kültürel kodlar ve söylemsel pratikler tarafından biçimlendirilir. Enflasyon sepetine hangi ürünlerin dahil edileceği, ağırlık katsayılarının nasıl saptanacağı yahut hangi fiyatların referans alınacağı gibi görünürde teknik kararlar, aslında göstergenin sınırlarını

[†]Bu çalışma Türkiye örneğine odaklanmaktadır. Ancak benzeri durumlara uluslararası alanda da rastlamak fazlasıyla mümkündür; göstergelere yönelik güven erozyonu ve istatistiksel meşruiyetin aşınması, farklı bağlamlarda benzer biçimde ortaya çıkmaktadır. Arjantin'de INDEC (2007-2015) tartışmaları, resmî serilerin güvenilirliğini zedeleyerek alternatif göstergeleri meşrulaştırmıştır; Birleşik Krallık'ta RPI→CPIH dönüşümü ücret ve sözleşme endekslemeleri üzerinden metodoloji-politika etkileşimini görünür kılmıştır; ABD'de 'chained CPI' (C-CPI-U) sosyo-ekonomik endekslemelerde 'teknik ayar'ın siyasal tartışmaya dönüşme dinamiklerini açığa çıkarmıştır; Hindistan'da kırsal/kentsel CPI ayrımı ile sepet güncellemeleri, mekânsal heterojenliğin veri kabulü üzerindeki etkisini göstermiştir. Bu örnekler, gösterge güveninin ağırlık merkezini formüsel tercihlerden ziyade kurumsal özerklik ile açıklığa, bu çerçevenin iletişim ritmi ve karşılaştırılabilirlik araçlarıyla sürdürüldüğü bir yönetim pratiğine işaret eder. Çalışmamız bu bulguları denetime açık çoklu gösterge setleri yaklaşımıyla; seriler arası eşdeğerlik katsayıları ve bültenlere yönelik kısa etki değerlendirme notları üzerinden kurumsal iletişim pratiğine aktarılabilir bir çerçeveye yerleştirmektedir.

belirler ve onu bir tür ‘gerçeklik üreticisi’ konumuna taşır. Bu yaklaşım, toplumsal olguların yanı sıra iktisat gibi teknik alanların da yeniden okunmasına imkân verir. Callon’un (1998: 22) kuramında piyasa, bireysel tercihlerin pasif yansıması olmaktan çıkıp; teknik aygıtların, sınıflandırma sistemlerinin, ölçüm protokollerinin ve hesaplama algoritmalarının birlikte işlediği ilişkisel bir ağ yapısına dönüşür. Dolayısıyla iktisadi göstergeler, kendi başına anlam taşıyan nesneler olmanın aksine, teknik düzenlemeler ile toplumsal uzlaşmaların geçici birleşimlerinden doğan kararlılıklardır.

Bu konuyla ilişkilendirebileceğimiz bir diğer çalışma, Mitchell’in (2002: 209-243) enerji altyapılarına ilişkin ayrıntılı çözümlemelerinden elde edilen bulgulardır. Burada, iktisadi göstergelerin teknik ölçüm aygıtı tanımına indirgenemeyeceği; toplumsal düzenin sınırlarını belirleyen ve iktisadi ilişkilerin yönünü tayin eden örgütleyici çerçeveler olarak işlev gördükleri ortaya konur. Enerji sistemlerinin maddi ve kurumsal örgütlenişine odaklanan bu teori, göstergelerin pasif yansımalar olarak görmeyip onların toplumsal alanın düzenlenmesinde etkin rol üstlenen düzenekler olduğunu vurgular. Aynı bakış açısı, enflasyon oranı örneğinde de açık biçimde kendini dışa vurur. Enflasyon oranı, yüzeyde fiyat artışlarını ölçen bir veri gibi görünse de pek çok süreci etkileyen normatif bir kuvvet üretir. Bu nedenle, enflasyon oranı betimleyici ve ölçümsel işlevle sınırlanmaz; düzenleyici, yönlendirici ve performatif bir aygıt niteliği kazanır. İktisadi göstergeler bu işlevler aracılığıyla teknik hesaplamanın ürünü olma sınırını aşarak toplumsal düzenin kurucu unsurlarına dönüşür ve iktisadi karar süreçlerinin işleyişini biçimlendiren organizasyonel yapılar halinde toplumsal gerçeklikte yerini alırlar.

MacKenzie’nin (2006: 12-21) “*kamera değil motor*” metaforu da iktisadi göstergelerin toplumsal işlevini anlamak açısından son derece kritiktir. Bu yaklaşım, göstergelerin dışarıdan gözlem yapan tarafsız araçlar gibi düşünülmesini geçersiz kılar; aksine, onların piyasanın ve ekonominin bizzat içine yerleşerek davranışları yönlendiren, kurumları harekete geçiren ve toplumsal gerçekliği dönüştüren kurucu düzenekler olduğunu iddia eder. Bu çerçevede enflasyon oranı, sadece fiyat hareketlerinin kaydı olarak görülmez; ücret pazarlıklarının seyrini belirleyen, faiz politikalarının çerçevesini tayin eden, yatırım kararlarının mantığını dönüştüren, tüketici beklentilerini yönlendiren ve medyanın gündemini biçimlendiren normatif bir güce dönüşür. Bu gücün kaynağı, - sepete alınacak ürünlerin seçimi, ağırlık katsayılarının hesaplanma metodu, esas alınacak fiyatların belirlenmesi, veri

toplama usulleri, işleme yazılım altyapıları ve nihayet kamuoyuna aktarımın görsel-dilsel formları gibi- göstergelyi oluşturan çok katmanlı teknik, kurumsal ve kültürel düzenlemelerdir. Böylelikle enflasyon oranı, geçmişin pasif bir kaydı olmaktan çıkarak geleceğin ekonomik davranışlarını yönlendiren, toplumsal düzeni şekillendiren, hatta iktisadi alanın sınırlarını yeniden kuran bir güç odağı haline gelir. MacKenzie'nin performativite ayrımında* belirttiği gibi göstergeler, kimi bağlamlarda sadece başvuru noktası işlevi görürken, kimi bağlamlarda iktisadi süreçlere doğrudan etki eder, kimi bağlamlardaysa öngörülerini gerçekliğe dönüştürecek bir döngü yaratarak toplumsal düzeni yeniden inşa eder. Enflasyon oranlarının iktisadi ve siyasal sistemde oynadığı rol, bu döngünün en somut ifadesidir; açıklanan her yüzde, pazarlık masalarından tüketim tercihlerine ve siyasal karar mekanizmalarından gündelik hayatın beklenti yönetimlerine kadar uzanan geniş bir alanı harekete geçirir. Bu nedenle iktisadi göstergeler, ekonomik sistemin arka planında duran basit hesaplamalar olarak görülmemelidir; toplumsal ilişkilerin yönünü tayin eden, iktisadi gerçekliği kuran ve yeniden üreten kolektif aygıtlardır.

* MacKenzie (2006: 17-21) eserinde, İngiliz felsefeci J. L. Austin'in 'dilini, sadece dünyayı betimlemekle sınırlı kalmayıp eyleme de hayat verdiği' tezine dayanan "söz edimleri kuramı"ndan hareketle performativity (edimsellik) kavramını kuramına uyarlamıştır:

Generic Performativity (Genel Edimsellik): Bir ekonomik model ya da gösterge, fiilen kullanıma girdiği anda edimsel hale gelir; örneğin enflasyon oranı açıklandığında, tek başına var olan bir veri olmaktan çıkar ve aktörlerin gündemine girerek onların anlayış ve davranışlarına yön verir.

Effective Performativity (Etkili Edimsellik): Bir model ya da göstergenin gündelik pratiklerde yer almakla sınırlı kalmayıp ekonomik sonuçları somut biçimde dönüştürdüğü durumlarda ortaya çıkar; enflasyon verilerinin kamuoyuna açıklanmasının ardından tüketici harcamalarının hızlanması bu düzeye örnektir.

Barnesian Performativity: Sosyolog S. Barry Barnes'e atıfla geliştirdiği bu görüşte, bir model ya da gösterge aktörlerin davranışlarını öylesine derinden etkiler ki, sonuçlar giderek modelin veya göstergenin öngördüğü değerlere yaklaşır; örneğin, Black-Scholes opsiyon fiyatlama modelinin finansal piyasalarda benimsenmesiyle fiyatların zamanla bu modelin öngördüğü düzeylere yaklaşması gibi.

Counterperformativity (Karşı Edimsellik): Bir model veya gösterge uygulamaya sokulduğunda beklenen sonuçları üretmek yerine onları boşa çıkarabilir ve süreci ters yönde etkiler; örneğin enflasyon beklentilerinin duyuruluş biçimi, tüketici davranışlarını dengelemek yerine daha da istikrarsızlaştırdığında bu durum ortaya çıkar.

Espeland ile Stevens (2008: 409-413), niceliksel verilerin toplumsal etkilerini beş boyutta tartışır: emek ve örgütlenme pratikleri, tepkisellik, disipline edici mekanizmalar, çoğul otorite ve estetik. Bunlar enflasyon özelinde incelendiğinde ise şu sonuçlar ortaya çıkar: Birincisi, açıklanan enflasyon oranlarının arkasında büyük bir kurumsal emek ve örgütlenme vardır. Sepete dahil edilecek ürünlerin çeşitliliği, fiyatların hangi bölgelerden ve ne sıklıkta toplanacağı, bu verilerin ne tür yazılım altyapılarında işleneceği ve hangi uzmanların metodolojiyi belirleyeceği gibi süreçler, enflasyonist göstergelerin teknik olduğu kadar kurumsal bir üretim olduğunun da ispatıdır. İkincisi, açıklanan enflasyon oranları sadece fiyat endekslerindeki dalgalanmaları yansıtmaz; ayrıca tüketici ve yatırımcı davranışlarını da etkiler. Yüksek enflasyon beklentisinin tüketici taleplerini öne çekerek harcamaları hızlandırması, aynı zamanda enflasyonu fiilen artıran geri besleme döngüleri yaratır. Üçüncüsü, enflasyon oranları piyasa aktörleri üzerinde düzenleyici ve disipline edici işleve sahiptir. Merkez Bankası faiz politikalarını enflasyon oranına göre ayarlar; hükümet, bütçe disiplini bu göstergenin sınırları içinde kurar; sendikalar, ücret taleplerini enflasyon verisi üzerinden meşrulaştırır. Dolayısıyla enflasyon oranları hem hane halkını hem de kurumları belli davranış kalıplarına zorlar. Dördüncüsü, açıklanan enflasyon oranları farklı aktörler tarafından farklı amaçlarla kullanılır. Hükümet için bu oranlar ekonomik istikrarın göstergesi olabilirken, muhalefet için kriz kanıtı haline gelebilir; işverenler düşük enflasyon oranını ücret artışlarını sınırlamak için, sendikalar da yüksek enflasyonu ücret taleplerini artırmak için referans alabilirler. Bu nedenle, tek bir sayısal veri, çok sayıdaki piyasa aktörünün ve kamu otoritesinin temel argümanına dönüşebilir. Beşincisi de, enflasyon oranlarının kamuoyuna sunulmuş biçimi ikna gücünü belirler. Grafikler, tablolar veya medyadaki manşetler, niceliksel verilerin çıplak halinden çok daha güçlü etki yaratır. Örneğin %60 gibi bir oran tek başına sadece bir veriyken, kırmızı oklarla yükselişi gösteren bir grafik veya “tarihi rekor” manşeti, toplumsal algıyı çok farklı yönlere çekebilir. Sayısal veriler, bu görsel-estetik araçlarla hem duygusal hem de siyasal bir güce kavuşur. Görüldüğü gibi, niceliksel göstergeler sıradan ölçüm araçları değildir; ölçtükleri alanları dönüştürerek toplumsal düzen üzerinde normatif etkiler üretirler. Bu bağlamda sayısal veriler, kapsam, hesaplama metotları, algoritmik ağırlıklar ve kurumsal prosedürlere dair alınan kararlarla inşa edilen ve normatif bir anlamsallık yüklenen sosyoteknik yapılardır. Chun ve Sauder’ın (2022: 835-871) çalışması ise, bu tartışmayı sistematik hale getirerek ‘sayısallaştırma mantığı’ kavramını ön plana çıkarır ve

sayısal düşünme biçimlerinin kurumsallaşma süreçlerini analiz eder. Bu bakış açısından, TÜİK ile ENAG arasındaki ayrışma teknik bir metot farkı olarak görülmez; her iki kurumun dahil olduğu birbirinden bağımsız sosyoteknik ağlar, kendilerine özgü veri seçimi ve hesaplama yöntemleri aracılığıyla, rakamsal farklılıkların ötesine geçen, birbiriyle uyumsuz ekonomik gerçeklikler inşa eder.

3.1. TÜİK-ENAG Ayrışmasının Sosyoteknik Temeli

Tüketici Fiyat Endeksi'nin (TÜFE) “nasıl” ölçüldüğü sorusu, Latour'un ontolojik üretim fikrinin -aktörlerin bir araya gelerek “gerçeklikleri” kurmaları durumunun- sunduğu perspektifle değerlendirildiğinde, enflasyon göstergesinin a priori ve doğal bir “veri” olmayıp heterojen bir ağın ürünü olarak kavranması gerekliliğini açığa çıkarır.

Enflasyon söz konusu olduğunda TÜFE'nin nasıl hesaplandığı sorusuna dair tartışma, özellikle TÜİK ve ENAG tarafından açıklanan veriler arasındaki farklılıklar üzerinden zaman zaman gündem olmuştur. Bu tartışmaların odağındaki kurum olan TÜİK, yayımladığı metodoloji dokümanlarında endeksin örnekleme çerçevesi, ağırlıklandırma ve sınıflandırmaya ilişkin olarak aldığı kararları, istatistiki dayanaklarla gerekçelendirir. TÜFE hesaplama metodolojisi, hane halkı bütçe anketlerinden elde edilen ağırlıklarla, tanımlı mal ve hizmet sepeti üzerinden, belirlenmiş sıklıkta ve kapsamda derlenen fiyatlarla oluşturulmaktadır (TÜİK, 2024: 3-6). Bu metinler, “ölçüm” denilen şeyin aslında çok sayıda idari, teknik ve bilişsel tercihle icra edildiğini, yani göstergenin bir sosyoteknik cihazlar bütününe yaslandığını gösterir. Alternatif bir ölçüm projesi olan ENAG/E-TÜFE'nin akademik dayanakları ise, yüksek frekanslı -günlük/saatlik- fiyat verilerini web üzerinden veri madenciliği ve algoritmik veri işleme teknikleriyle birleştirir. TÜFE'nin resmi sınıflandırma ve ağırlıklandırma mantığı esas alınırken, kalite izleme yerine “büyük sayılar yasası” ilkesine dayanan yoğun örnekleme ve alt endekslerde geometrik ortalama gibi metodolojik yaklaşımlar yoluyla ayrışma ortaya çıkar; bu yaklaşım, farklı veri kaynaklarına ve işlem adımlarına dayanmanın yanı sıra, enflasyonu da başka bir ağ kurgusu içinde yeniden var eder (Gençer & Ulusoy, 2021: 176-179). Sosyoteknik okuma, bu iki rejimin -TÜİK ve ENAG- “sonuçları” haricinde, sonuçlara götüren cihazlar demetini de karşılaştırmayı gerektirir. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı'nın (TEPAV) farklı tüketici enflasyonu göstergelerinin -resmi TÜFE, özel kapsamlı endeksler, bölgesel göstergeler- nasıl ayrıştığını gösteren

politika notu, sepetteki kapsam ve metot farklarının ölçülen enflasyonda anlamlı sapmalar doğurabileceğini ortaya koymaktadır (Ekinci & Saka, 2023: 2-3). Buradaki kritik bulgu, göstergelerin ağ içindeki yer değiştirmelere -örneklem, frekans, ağırlık- duyarlı olduğunu ve bu yüzden “tekil” bir enflasyon gerçekliğinden söz etmenin kuramsal olarak problemli kaldığını öne çıkarır. Kısacası, esas olarak enflasyonun ontolojik bağlamı -bir ‘gerçeklik’ olarak var edilmesinin koşulları- öne çıkar; çünkü gerçeklik tek ve sabit bir zemine indirgenemez, farklı bağlamlarda yürütülen işlemlerle sürekli yeniden üretilir.

Enflasyona ait rakamlar dışarıdan bakıldığında genellikle objektif bir ‘veri’ izlenimi verir. Ancak, Latour ve Woolgar (2023: 53-65) bilimsel bir olgunun pasifçe keşfedilen nesnel bir veri olmadığını; aksine, maddi düzenekler ve yazılı araçlar* vasıtasıyla sosyal ve teknik bir süreç içerisinde aktif olarak inşa edildiğini ileri sürerler. Bu perspektiften bakıldığında, enflasyon verileri de bu türden bir inşa sürecinin ürünü olarak karşımıza çıkar. TÜFE’nin hesaplanması bu bilimsel üretim sürecine UYGUN bir yapısalılık sergiler. TÜFE, ekonomistler, istatistikçiler, COICOP sınıflandırması, sabit harcama sepeti, ağırlıklandırma katsayıları, anket protokolleri ve veri işleme algoritmalarının istikrarlı şekilde birbirine kenetlendiği heterojen bir sosyoteknik ağına kaçınılmaz ve zorunlu çıktısıdır. Bu ağına istikrarı, TÜFE’yi tartışılmaz bir sosyal ‘gerçeklik’ statüsüne taşır. Bu perspektif, TÜİK ve ENAG arasındaki

* *Maddi Düzenekler (Material Apparatus)*: Bilim insanı deney yaparak “gerçeğe” ulaşamaz, onu kendi ürünü olan süreçler ve araçlar aracılığıyla görünür kılar. Bunlar da, laboratuvarlardaki test tüpleri, mikroskoplar ve deney setleri gibi materyalledir. Bunu enflasyon konusuna adapte ettiğimizde, söz konusu materyallerin yerini fiyat derlemesi esnasında kullanılan elektronik ve dijital donanımlar; toplanan verilerin işlendiği, depolandığı ve nihai endeks değerlerinin hesaplandığı yüksek işlem gücüne sahip -bilgisayar ve sunucu gibi- fiziki altyapılar; mağazalarda fiyat etiketlerini okuyan -barkod okuyucuları ile kasa sistemleri gibi- ölçüm ve kayıt cihazları alır.

Yazılı Araçlar (Inscription Devices): Bir olgunun kaydedilebilir, taşınabilir ve dağıtılabilir kılınmasını sağlayan enstrümanlardır. Laboratuvar ortamında çizelgeler, grafikler, formüller ve yazılım arayüzleri şeklinde tezahür eden bu araçlar, enflasyon ölçümü gibi bir bağlama taşındığında daha somut ve kurumsal bir form kazanırlar. Bu bağlamda, söz konusu araçlar; sepete dahil edilecek ürünlerin belirlenmesi, bu ürünlerin hangi pazarlardan, hangi fiyatla ve ne zaman toplanacağına dair kılavuzluk eden fiyat derleme formları ve protokolleri; ham fiyat verilerini işleyerek onları metodolojik kurallar -ağırlıklandırma, sepet tanımı vb.- çerçevesinde tek bir endeks sayısına indirgeyen algoritmalar ve yazılım paketleri; nihai olarak da üretilen aylık enflasyon verilerini, sepet bileşenlerini ve metodolojik çerçeveyi belgeleyen kamuya açık raporlar ve istatistiki yayınlar olarak karşımıza çıkar.

ayrışmayı, enflasyonun özünde yatan bir gerçekliğin keşfinden kaynaklanan anlaşmazlık olarak görmez; aksine bu ayrışma, her bir kurumun enflasyonu kurmak için kullandığı kurucu pratiklerdeki -sepet tasarımı, veri toplama protokolleri, algoritmik işlemler- belirleyici farklılıkların doğrudan bir yansımasıdır. Farklı ‘laboratuvar’ ortamları ve metodolojik tercihler, rekabet halindeki farklı enflasyon gerçekliklerinin ortaya çıkmasına olanak tanır*. Enflasyon rakamları da iktisadi bir durumun basit yansıması olmaktan çıkıp özgül ölçüm ve hesaplama pratiklerinin performatif bir sonucu olarak kendini inşa eder. TÜİK-ENAG tartışması, bu bağlamda hangi verinin “doğru” olduğu ikilemini aşarak, montaj hattı mantığıyla işleyen bir sistemde verinin ontolojik üretim sürecine ve bu sürecin iktisat politikaları üzerindeki performatif etkilerine odaklanır. Buradan hareketle, iki kurum aynı “gerçekliği” gözlemleyen tarafsız aktörler olmaktan çok, farklı gerçeklikleri inşa eden iki ayrı ontolojik üretim atölyesi olarak konumlanır. Dolayısıyla, enflasyon veya TÜFE benzeri göstergeler, iktisadi gerçekliği yansıtan pasif “temsiller” değil; aksine, onu belirli materyaller, kuramlar ve prosedürler aracılığıyla aktif olarak kuran yapılar olarak anlaşılmalıdır. Bu durum, özünde derin bir metodolojik ayrışmanın tezahürüdür.

Özetle, günümüz iktisadi düzeninde tartışmanın eksenini, klasikleşen “kaynakların dağılımı” meselesinden değerin ve iktisadi gerçekliğin hangi ölçüm araçlarıyla ve nasıl tasarlanıp denetlendiği sorunsalına kaymıştır. Latour’un yaklaşımı, iktisadi çözümlemenin geleceğinin sadece modellere ve denklemlere değil; bu formülleri üreten, dolaşıma sokan ve meşrulaştıran karmaşık sosyoteknik ağların çözülmesine dayandığını gösterir. Enflasyonun inşa edilişi, iktisadi gerçekliğin bizzat kendisinin metodolojik ve kuramsal bir tartışma alanına dönüştüğünü çarpıcı biçimde ortaya koyar; bu çerçevede iktisadi göstergelerin “nesnel veri”nin ötesinde, belirli varsayımlar ve ölçüm tercihleri tarafından biçimlendiği açıktır. Bu perspektiften hareketle, TÜİK-ENAG ayrışmasını “tek doğru” varsayımına indirgemek yerine, kapsam, örneklem,

* Bu farklılığı bir diğer anlatımla şöyle açıklamak da mümkündür: TÜİK’in Laspeyres Fiyat Endeksi’ne dayalı TÜFE tasarımı, COICOP, -yıl boyunca sabit tutulan- sepet/harcama ağırlıkları ve fiyat tespit yöntemi omurgayı oluşturur; aylık bültenler ile metodolojik açıklamalar da bu omurganın kamuya açık yüzüdür. Bu durum, “Nisan 2023 Tüketici Fiyat Endeksi” gibi bültenlerde açıkça görülebilir. ENAG cephesinde ise, e-ticaret platformu fiyat verileri ve yerinde veri toplama yoluyla yüksek frekanslı veriler elde edilir; bunlar Laspeyres yöntemiyle endekslenir, günlük zaman serisi üzerinden aylık oran hesaplanır; böylece veri toplama, hesaplama ve raporlama süreçlerinden oluşan ayrı bir iş akışı kurulmuş olur.

ağırlıklandırma ve iletişim ritmi gibi ağ konfigürasyonlarını birlikte izleyen bir okuma denenmektedir; çalışma, bu yaklaşımı üç düzlemde somutlaştırma uğraşındadır: ANT ile performatiflik tartışmalarını birleştiren ayrıntılı analitik şema; belge, medya ve sosyal ağ izlerini aynı korpus içinde buluşturan yöntemsel düzenek; uygulamaya dönük yönetim paketi olarak açık yöntem belgelemesi, her bültenle yayımlanan kısa etki değerlendirme notları ve seriler arası eşdeğerlik/dönüşüm tabloları.

3.2. TÜİK-ENAG Enflasyonunun Beklenti ve Sözleşme Kanalları

Ontolojik üretim süreci ile göstergelerin performatif etkisi, son derece paralel bir ilişkiselliğe sahiptir. MacKenzie'nin (2006: 24) modellerin ve göstergelerin dünyayı sadece betimlemediği, aynı zamanda davranışları yönlendirerek sonuçları maddi biçimde dönüştürdüğü yönündeki 'kamera değil motor' metaforuyla formüle edilen tezi; enflasyon bağlamında, finansal modellerin piyasaları tanımlamaktan çok icra ederek şekillendirdiği savına uzanır ve TÜİK ile ENAG tarafından üretilen rakamların toplumsal etkilerini kavramsallaştırmak için eleştirel bir analitik çerçeve sağlar. Bu iki kurumun ürettiği farklı enflasyon oranları, iktisadi aktörlerin beklentilerini, kararlarını ve davranışlarını şekillendirerek 'kendilerini doğrulayan kehanetlere' dönüşme potansiyeli taşır. Örneğin, devletin memur ve emekli maaşlarının artışlarında, kira kontratlarında ve bazı vergi düzenlemelerinde TÜİK'in enflasyon oranını referans alması, bu rakamı milyonlarca insanın hayatını doğrudan etkileyen performatif bir ağıta dönüştürür. Bu rakam, söz konusu koşullarda betimleyici konumdan çıkıp performatif bir aktöre dönüşür; yasal ve ekonomik sonuçlar doğurur, bölüşüm ilişkilerinin iç mantığını kalibre eder (Yeldan, Köse & Boratav, 2023: 9-11).

Performatiflik, göstergelerin kurucu etkisini belirginleştirir. Enflasyon oranlarının ilanı, bir yandan ücret pazarlıklarında endeksleme, fiyatlama kararlarına yön veren sinyaller ve para politikası iletişiminde beklenti yönetimini harekete geçirirken, diğer yandan da eşzamanlı olarak kısa vadeli tepkiler ve metnin sunum mimarisi -dili, başlık seçimi, grafik ölçekleri, bülten akışı, vb.- üzerinden karar süreçlerine aktarılır. (Espeland & Stevens, 2008: 409-413). Para politikası açısından resmi enflasyon rakamları, merkez bankalarının toplum nezdindeki kredibilite ve meşruiyetlerini pekiştirmek için kullanılan temel araçlardır; bu niceliksel veriler ile istatistikler, "bilimsel" ve

“tarafsız” bir görünüm sergilemeyi hedeflerler. Ancak enflasyon sepetinin oluşumundaki metodolojik tercihler ve kapsam dışı bırakılan veriler, enflasyon beklentileri ile politika kararlarını yönlendirme amacı taşıyan siyasi bir nitelik barındırır (Porter,1995: 8-10). Örneğin, 5 Kasım tarihinde duyurulan 2018 Ekim dönemine ait %25,24’lük TÜFE oranı, hem bu verinin resmî bültenden ana akım medyaya “15 yılın zirvesi” söylemiyle taşınması hem de piyasa ile hane halkının beklenti oluşumunda referans alınması gibi sonuçları doğurmuştur (TÜİK, 2018; Cumhuriyet, 2018). 3 Ocak 2022 tarihinde Aralık 2021 dönemine ilişkin yıllık TÜFE oranının %36,08 olarak ilan edilmesi ve aynı gün ENAG’ın yıllık artışı %82,81 olarak açıklaması, farklı ölçüm yaklaşımlarının ücret ayarlamaları ile beklenti yönetimi etrafındaki kamuoyu tartışmalarını nasıl şekillendirdiğini açık biçimde göstermektedir. (TÜİK, 2022; Cumhuriyet, 2022). Bu bulgular enflasyon göstergelerinin sadece durum tespiti yapmayıp, ücret belirlemede nominal çıpa olarak kullanıldığını ve beklenti oluşumunda da ortak referans işlevi gördüğünü göstermektedir.

Görüldüğü üzere bu karşılaştırmalar, göstergelerin ontolojik yerleşimi kadar performatif sonuçlarının da bağlamsal olduğunu gösterir. TÜİK’in endeks kapsamında, harcama ağırlıkları, fiyat derleme düzeni, duyuru takvimi ve revizyon ilkeleri kurumsal bir ölçüm çerçevesi tesis eder; ENAG ise, yüksek frekanslı veri derleme ile hesaplama/ güncelleme tercihleri üzerinden parametreleri değiştirerek alternatif bir seri üretir*.

4. ENFLASYON GÖSTERGELERİNE AİT GERÇEKLİĞİN SOSYAL MEDYADA ÇEVİRİMİÇİ MÜZAKERESİ

AAT temelli çerçeve ışığında değerlendirildiğinde, TÜİK ile ENAG’ın kamuoyuna sunduğu alternatif enflasyon serileri, aynı mal ve hizmet sepetini temel alsalar da, enflasyon olgusuna ilişkin birbirinden radikal biçimde ayrışan iki farklı niceliksel gerçeklik ve toplumsal algı inşa ederler. Bu epistemolojik ayrışma, enflasyonun toplumsal ve siyasal alanda sürekli bir müzakere konusu olmasının temel nedenini oluşturur.

* Üçüncü bölüm özelinde, metodoloji açısından şunu bir kez daha hatırlatmak yerinde olacaktır: Çevrimiçi örneklerin bir kısmı kullanıcı kaynaklı/yerel içeriklere dayanmaktadır; görsel alışveriş fişleri ile mikro-sepet paylaşımlarının doğrulanabilirliği değişkendir. Algoritmik sıralama ve koordineli kampanyalar belli açılardan yanlışlık üretebilecek karakteristikler içerebilir. Bu nedenle örnekler illüstratif olarak değerlendirilmiş; resmî seri belgeleri ve basın arşivleriyle sistematik çapraz kontrol uygulanmıştır.

Bu müzakerelerin en görünür olduğu yerlerin başında sosyal medya gelir. Önceki yıllarda enflasyon oranlarının açıklandığı esnada #GerçekEnflasyon gibi etiketlemelerle taraftar bulan bazı paylaşımlar, kullanıcıların kendi ‘kanıtlarını’ dolaşıma soktukları bir veri kültürüne hayat vermişti. Geçmiş dönemlere ait market fişlerinin bugünkü fiyatlarla karşılaştırmalı olarak yeniden dolaşıma sokulması, sepetteki gramaj ve fiyat değişimlerinin paylaşılması yahut etiket görselleri ile mikro-sepet karşılaştırmaları, söz konusu dinamiğin tipik tezahürleridir. Nitekim 21 Haziran 2023’te sosyal medyada yayılan ve bir market fişinin dokuz yıl içinde dokuz kat arttığını gösteren zincir paylaşım kısa sürede gündem olmuş; akabinde basında aynı içerik “*Sosyal medya o market fişini konuşuyor! 9 yılda 9 kat arttı: Abur cubur sepetindeki değişimi gözler önüne serdi*” başlığıyla yer bulmuştu (Onedio, 2023). Bir yıl sonra, 24 Kasım 2024’te, yerel basında 2014 tarihli başka bir satış fişi üzerinden gıda kalemlerindeki farklar yeniden gündem olmuştu. Aynı örüntü, 2021 tarihli bir satış fişinin, 28 Ocak 2025’te güncel fiyatlarla karşılaştırılmasının ardından “*2021 yılından kalan market fişi sosyal medyada gündem oldu*” başlığıyla haberleştirilerek yinelenmişti (Haber Aydın, 2025). Başka bir haberdeyse, 2015 tarihli 100 TL’lik sepetin 2025’te 1.935 TL’ye çıktığını hesaplayan bir paylaşım yer almıştır. (Sabır Gazetesi, 2025) Bu örnekler, sosyal medyada gündelik hayat deneyiminin -metodolojik titizlikleri aynı olmasa da- alışveriş fişlerinin, faturaların ve makbuzların görselleri üzerinden sayısal göstergelere dönüştürülerek sık sık dolaşıma sokulduğunu gösteriyor.

Bunlar, sosyal medyadaki bireysel paylaşımlarla sınırlı kalmamıştır. Sendikalar ve meslek örgütleri, toplu sözleşme müzakereleri esnasında zaman zaman “gerçek enflasyonun dikkate alınması” talebiyle etiket kampanyaları düzenlemiştir. Bu bağlamda, Türkiye Kamu-Sen’in 2021 yaz aylarındaki Twitter etkinlikleri, “gerçekleşen enflasyon” vurgusunu kolektif pazarlık söylemine taşıyan kayda değer erken örnekler arasında yer alır (Türk Kültür Sanat Sen, 2021).

Kamuoyundaki güven ayrışmasını görünür kılan ampirik bulgular oldukça belirgindir. Metropoll’in Haziran 2022 tarihli araştırması, katılımcıların kayda değer bölümünün ENAG’a enflasyon verileri konusunda TÜİK’ten daha yüksek güven atfettiğini göstermiştir; bu, hangi istatistik serisine itibar edileceğine ilişkin tartışmanın teknik boyut haricinde siyasal, psikolojik ve kurumsal meşruiyet katmanları da taşıdığını açığa çıkarmaktadır (Gazete Duvar, 2022). AAT temelli analitik çerçeve, enflasyon göstergelerini sıradan bir niceliksel ölçüm olmanın ötesine taşır ve endeksleme pratikleri, fiyatlandırma

sinyalleri, sözlü yönlendirme politikaları kanalıyla iktisadi aktörlerin karar alma süreçlerini yapılandıran kurumsal araçlar olarak konumlandırır. Bu bağlamda benimsenen istatistiksel seri, ücret pazarlıklarından fiyatlama mekanizmalarına dek uzanan temel iktisadi karar süreçlerinin yapılanmasında belirleyici olan bilişsel ve kurumsal referans çerçevesinin temelini teşkil eder. Bu epistemolojik gerilim alanında anaakım medya, resmî bültenler ile sosyal medyada yayılan alternatif veri ve eleştiriler arasında bağlantı kanalı işlevi üstlenmiştir: 5 Temmuz 2023'te yayımlanan bir haber, TÜİK'in aylık enflasyon verileri bülteninin ardından sosyal medyada yükselen eleştirileri derleyerek, "resmî bülten → sosyal medya çözümlemeleri → yeni itirazlar" şeklinde özetlenebilecek bir tartışma döngüsünün kurumsallaşmakta olduğuna dair ampirik kanıtlara işaret etmektedir (Onedio, 2023). BBC Türkçe'nin "*TÜİK verileri neden tartışılıyor?*" başlıklı videosu ise, sosyal medya tepkileri ile uzman görüşlerini aynı kurgu içinde buluşturmak suretiyle metodolojik tartışmaları görünür kılarken, "hissedilen enflasyon" ile "resmî enflasyon" arasındaki algı farkının büyüdüğünü ortaya koymaktadır. YouTube ekosisteminde de, haber kanalları ile bağımsız içerik üreticileri her ay TÜİK ile ENAG oranlarını grafik karşılaştırmalarıyla yan yana getirmekte ve bu ayrışmanın fiyatlama, ücret ayarlamaları ve tüketim kararları üzerindeki muhtemel etkilerini tartışmaktadır (Gerçek Haber, tarihsiz).

Yüksek enflasyon dönemleri, enflasyon verilerinin toplumsal dolaşım hızını artırır ve hangi istatistiklerin referans alınacağına dair tercihlerin keskinleşmesine neden olur. Örneğin, 2024 baharında yıllık enflasyonun %70'e yaklaştığı koşullarda, ENAG'ın yüksek frekanslı E-TÜFE bültenleri sosyal medyada yoğun şekilde alıntılanmıştır. Bu iki göstergeli -TÜİK-ENAG- yapı, sosyal platformlarda taraflılık eğilimlerini ve algısal pekiştirme döngülerini beslemiştir. Aynı süreç, sendikalar ve meslek örgütlerinin toplu sözleşme müzakerelerinde "gerçek enflasyonun dikkate alınması" talebiyle etiket kampanyaları düzenlemesine de zemin hazırlamıştır. Nihayetinde bu mücadele alanı, piyasa aktörleri ile hane halkları nezdinde nominal çıpa işlevi görececek serinin seçimini kritik hale getirmiştir. Anlaşılabacağı üzere mesele, basit bir veri uyumsuzluğundan ziyade güven, kabul ve referans seçimleri üzerinden işleyen performatif bir alanın oluşumudur. Bu alanın çözümlenmesi ise, ölçüm düzeneklerinin teknik mimarisi -kapsam, ağırlıklar, derleme yöntemi, takvim, revizyon- ile dolaşımın kurumsal örgütlenmesinin birlikte ele alınmasını gerektirir. Ayrıca, hangi başvuru noktalarının -resmî bülten, alternatif seri, uzman yorumu, vs- hangi bağlamlarda öne

çıktığını ve bu tercihlerin beklenti oluşumu ile sözleşme dinamiklerine nasıl aktarıldığını sistematik biçimde izlemek de analizin bir diğer kritik boyutunu oluşturur.

Nihayetinde, sosyal medyadaki bu örnekler ve tartışmalar belli sonuçlara işaret eder. İlk olarak, sosyal medya gündelik fiyat deneyimini görünür kılan gayri resmi bir fiyat izleme ortamı sunar; etiket görselleri, alışveriş sepeti karşılaştırmaları ve bu tür fotoğraflar, TÜİK'in TÜFE göstergesine duyulan güvenin zayıfladığı dönemlerde alternatif bir referans noktası işlevi görür. İkinci olarak, bu alternatif göstergeler, ücret pazarlıkları ile sözleşme metnindeki endeksleme uygulamalarını etkiler ve algılanan enflasyon üzerinden beklenti oluşumuna -dolayısıyla gelir dağılımı dengelerine- nüfuz eder. Üçüncüsü, enflasyonun -grafikler, etiketler, fişler gibi araçlarla- görsel anlatımı, teknik raporların erişemediği bir hızda yayılma kapasitesine sahiptir; haber mecralarıysa, bu akışı derleyip çoğaltarak mevcut dolaşımı daha da güçlendirir. Görüleceği gibi enflasyon, ölçülebilen bir oran olmanın ötesinde, toplumsal dolaşımda yeniden inşa edilen bir olgu halini alır. Tartışmalar artık 'hangi seri' sorusunu aşarak 'hangi ağ tasarımı hangi davranışı tetikliyor?' sorusuna yönelir. Para politikası literatürü, beklentilerin çapalanması ile algılanan-beklenen enflasyon arasındaki ilişkiye dair ampirik bulgular sunar. Bunlar, merkez bankası iletişim stratejilerinin ve endeksleme kararlarının ekonomik koordinasyonu doğrudan etkilediğini kanıtlar niteliktedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Enflasyonun ölçümü ve temsili üzerine yürütülen bu sorgulama, iktisadi bir göstergeyi merkezine alarak iktidar ve bilgi arasındaki kurucu ilişkiyi sorgulayan bir okuma pratiği önermektedir. AAT bu okumanın odağına insan unsuruyla birlikte saha ölçümleri ile kayıt düzeneklerini, hesaplama ve ayarlama bileşenlerini, tüketim sepetlerini, alışveriş fişlerini, vs. koyarak, iktisadi gerçekliğin kuruluşuna dair bütünlüklü ve ilişkiyel bir analitik çerçeve sağlar. Ancak ulaşılan sonuç, metodolojik bir çeşitlilikten çok daha fazlasına işaret etmektedir. Enflasyon, 21. yüzyılın "hakikat sonrası çağ"ında*,

* *Hakikat Sonrası Çağ*: Oxford Sözlüğü 2016 yılında "hakikat sonrası" (*post-truth*) kavramını yılın sözcüğü seçmiş olsa da, kavramın teorik kökeni 2004 yılına, Amerikalı yazar Ralph Keyes'e uzanır. Keyes, 'Hakikat Sonrası Çağ' ifadesini kitabının kapağına taşıyarak, doğruluk ve dürüstlüğün sabit normlar olmaktan çıkıp 'esnetilebilir' hale geldiğini; gündelik aldatma, abartı ve 'yarı-doğru'ların ise medya, siyaset, iş dünyası ve akademide olağanlaştığını savunmuştur. Keyes'in tasvir ettiği bu ortam, kamu söyleminde güven

hakikatin nasıl üretildiğine, kimler tarafından kontrol edildiğine ve ne şekilde müzakere edildiğine dair bir epistemolojik savaş alanıdır*.

Metin boyunca vurgulandığı üzere enflasyon, “ölçülmüş bir oran” olmaktan çıkıp “işletilen bir düzenek” haline dönüşmekte ve tartışmanın odağı niceliksel verilerin teknik doğruluklarından öte hangi bilgi rejiminin iktisadi koordinasyonu daha öngörülebilir, adil ve hesap verebilir kıldığı meselesine kaymaktadır. Niceliksel göstergelerin durağan yansıması olmaktan çok; verilerin derlenme usulleriyle başlayan, kategorik düzenleme ve bilişsel süzgeçlerden geçerek istatistiksel gerçekliğe dönüşen, zamansal ve söylemsel ritimlerle kamusal alana taşınan, nihai aşamada da iktisadi davranış kalıplarıyla toplumsal tahayyülleri şekillendiren çok katmanlı bir kurucu işlemin ürünüdür. Bu noktada, enflasyonun ontolojik üretim mantığı içinde kavranmasının doğurduğu kurumsal, toplumsal, iktisadi ve epistemik sonuçlar, soyut bir tartışma yahut genel bir tekrar yerine somut bulgular halinde tartıya konulabilecek bir çerçevede ifade edilmelidir:

İlk olarak, enflasyon tartışmasının seyrettiği zemin, verinin üretimi ile dolaşıma sokulması arasındaki makasın giderek açıldığı bir ortamda şekillenmektedir. Bu mesafe, ölçüm tekniklerinin ayrıntılarından ziyade, toplumsal güvenin hangi temeller üzerine inşa edildiği sorusunu öne çıkarmaktadır. Güveni belli bir rakam ya da belli bir kuruma devrederek tesis etmeye yönelik yaklaşımlar, kısa vadede geçici bir istikrar sağlayabilse de orta vadede aynı güvensizlik döngüsünü yeniden üretirler. Daha sürdürülebilir bir çerçeve, güvenin bireylere veya kurumsal otoritelere yüklenmesi yerine, izlenebilir ve hesap verebilir süreçlerin bütününe dayanmasıyla mümkündür. Bu çerçevede, yayımlanan her enflasyon verisi setinin amaçları, kapsamı, dayandığı varsayımlar, belirlediği eşik değerler ve izlediği revizyon mantığı açık biçimde görünür kılınmadıkça, tartışma kaçınılmaz olarak ‘hangi kurum?’ sorusuna sıkışacak ve ölçümün toplumsal güven ile ekonomik koordinasyon üzerindeki işlevi gölgede kalacaktır.

İkinci olarak, enflasyon verilerinin sosyal medyada oluşturduğu gündem ve görünürlük, bir zafiyetten ziyade erken

erozyonu yaratır; gerçek, iletişim ve imaj yönetiminin hizmetinde araçsallaşır. En kötüsü ise, iyi bir yalanın çoğu zaman çıplak gerçeklikten daha çekici ve kabul edilebilir görülmeye başlanmasıdır.

* Burada epistemolojik savaş alanı ile kastedilen, verinin üretimi, dolaşımı ve otorite iddialarının çakıştığı; yöntem, temsil ve meşruiyet pazarlıklarının yoğunlaştığı tartışma zemini.

uyarı mekanizması olarak değerlendirilmelidir. Alışveriş fişleri ile fiyat etiketleri gibi görselleri yahut mikro-sepet karşılaştırmalarını görmezden gelmek, endekse kurulan sosyoekonomik ilişkinin gerçekliğini inkar etmek anlamına gelir. Bu veri akışı, metodolojik heterojenliğine ve zaman zaman ölçüm hatalarına rağmen, kurumsal aktörler ile politika yapımcılar için hız ve duyarlılık anlamına gelmekte; kamu kurumlarının erişemediği ayrıntılı veri düzeyinde, hane halkının fiyat algısı ve yaşam maliyetine ilişkin deneyimlerini görünür kılmaktadır. Kurumsal stratejinin amacı, bu akışla rekabete girmek yerine onu eşzamanlı olarak anlamlandırmak olmalıdır; yüksek etkileşimli kalemler için katkı hesaplamaları, tedarik ve kalite göstergeleri yahut veri setindeki olağan dışı fiyat hareketlerinin gecikmeksizin paylaşılması, bilgi dolaşımını savunma düzeyinden çıkarıp ekonomik karar mekanizmalarına entegre eder.

Üçüncü olarak, TÜİK ile ENAG arasındaki ayrışma, ölçümlere ve metodolojiye dayalı güvenilirlik tartışmaları arasında sıkışmak yerine, enflasyon göstergelerinin tasarım ve kullanım amaçlarının sosyoekonomik etkilerini değerlendirmek için son derece uygun bir zemindir. Elde edilen veriler, farklı hesaplama yöntemlerinin ürünü olmanın ötesinde, çeşitli iktisadi uygulamalar ile toplumsal beklenti perspektiflerine işaret eder. Kısa vadeli fiyat hareketlerini izlemek, sözleşmelerde ya da düzenleyici çerçevede endeksin resmi referans olarak kullanılmasından farklı bir çözümleme derinliği gerektirir. Ülke çapında tek bir endeks üzerinden hanehalkı deneyimlerini temsil etmek, iletişim düzeyinde tekil bir anlatı üzerinden beklentilerin kurulmasıyla aynı şey değildir. Bu nedenle enflasyon için amaçlara göre farklılaştırılmış gösterge setlerinin benimsenmesi stratejik önemdedir. Bunlar: politika hedeflemelerinde kullanılacak birincil göstergeler, sözleşme ve düzenleyici çerçeve için resmi olarak tanımlanmış göstergeler, izleme ve duyarlılık ölçümleri için tamamlayıcı göstergeler olabilir. Bu çoğulluk keyfi müdahalelere imkan tanımadan - karşılaştırılabilirlik ve ölçülebilirlik ilkeleri çerçevesinde- tartışmaların dağınıklığını artırmanın aksine sistematik bir düzene kavuşturur.

Dördüncü olarak, enflasyon verisinin davranışlara yansıma kanalları -ücret pazarlıkları, kira endekslemeleri, kamu tarafından belirlenen fiyatlar, para politikası iletişimi, vs- yayınlanan teknik rapordan ayrıştırılamaz ve raporun kurgusu bu kanalları besler. Bu nedenle her açıklamanın kısa bir 'etki notu' ile desteklenmesi gerekir; ilgili dönemdeki temel harcama gruplarının katkıları, belirsizlik kaynakları, tipik sözleşmelere olası yansımalar gibi... Böyle bir not, yayımlanan veriyi sıradan

istatistiki bir veri olmaktan çıkararak, karar süreçlerine yönelik bir destek aracına dönüştürür. İktisadi koordinasyon gereksinimi nicel verilerle sınırlı olmayıp, onların anlamlandırılmasını sağlayan bütüncül bir çerçeveyi de zorunlu kılar.

Beşinci olarak, enflasyon tartışmasının etik boyutu göz ardı edilmemelidir. Sosyal ağlarda paylaşılan her veri parçası, beraberinde bağlamdan kopma, yanlış yorumlanma ve yanıltıcı genellemelere yol açma gibi birçok ihtimali barındırır. Benzer biçimde, resmi açıklamalar da nesnellik iddiasının ardına sığınarak bir kısım belirsizlikleri örtbas etmemelidir. Bu nedenle şeffaflık, tek taraflı bir yükümlülüğten öte karşılıklı bir sorumluluk alanıdır. Kurumlar açısından bu, kullanılan veri setlerinin kapsamının, sınırlarının ve düzeltme gerekçelerinin açık biçimde belirtilmesini gerektirirken; kamusal aktörler açısından da, dolaşıma sokulan gözlemlerin ya da bulguların asgari doğrulama süreçlerinden geçirilmesi anlamlarına gelir. Böylelikle enflasyonun ölçüm ve temsil süreçleri hem teknik bir prosedür hem de tarafların ortak sorumluluk bilinciyle kurduğu güven rejiminin parçası haline gelir.

Sonuç olarak, enflasyona dair önerilen yaklaşım, ne onu tartışmasız bir hakikat nesnesi haline getiren bir fetişizme ne de bütünüyle değersizleştiren bir inkara yaslanmaktadır; daha dengeli bir zemin olarak denetlenebilir çoğulluk* anlayışı öne çıkarılmaktadır. Bu anlayış, ölçümün tasarım ilkeleri ile kamusal dolaşım biçimlerini ve toplumsal davranışlara uzanan etkilerini ortak bir çerçevede buluşturur. Böylelikle enflasyona dair tartışma, kişi ya da kurumların itibarı yerine süreçlerin şeffaflığı ve ilkelerin tutarlılığı etrafında yürütülebilir. Toplumsal güvenin tesisi, belli başlı verilerin ‘nihai hakikat’ olarak sunulması yerine, bu sayıların oluşturulmasında kullanılan metotların, amaçlar bağlamında işlevsellik düzeylerinin ve karar kanallarına nüfuz biçimlerinin şeffaflaştırılmasına bağlıdır. Bu tür bir kurumsal düzenleme, yaşanan güvensizlikleri yatıştırmakla kalmayıp; gelecekteki belirsizlikleri de -karşılaştırılabilirlik, izlenebilirlik ve hesap verebilirlik ilkeleri çerçevesinde- yönetilebilir kılacaktır. Nihayetinde enflasyonun toplumsal geleceği, özellikle ölçümlerin etik zeminine ve şeffaflığın kurumsal siyasetle ne ölçüde bütünleştiğine bağlıdır.

* Denetlenebilir Çoğulluk: Tek, nihai bir seri yerine, amaç-odaklı birden fazla serinin karşılaştırılabilirlik anahtarları ile birlikte yürütülmesi.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan ederim. Aksi bir durumun tespiti halinde Akademik İzdüşüm Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Destek ve Teşekkür: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın tüm süreci makalenin beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- BBC Türkçe (YouTube). (Tarihsiz). *TÜİK verileri neden tartışılıyor?*
<https://www.youtube.com/watch?v=Lyx6FrX08I>
- Bozdağlıoğlu, E. & Yılmaz, M. (2017). Türkiye’de Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: 1994-2014 Yılları Arası Bir İnceleme. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 2(3), 1-20.
- Callon, M. (1998). Introduction: The embeddedness of economic markets in economics. In M. Callon (Ed.), *The laws of the markets* (1-57). Oxford: Blackwell.
- Chun, H. & Sauder, M. (2022). The logic of quantification: Institutionalizing numerical thinking. *Theory and Society*, 51(2), 335-370. doi.org/10.1007/s11186-021-09453-1
- Cumhuriyet Gazetesi. (5 Kasım 2018). *Enflasyon son 15 yılın zirvesinde*.
<https://data.cumhuriyet.com.tr/haber/enflasyon-son-15-yilin-zirvesinde-1131582>
- Cumhuriyet Gazetesi. (3 Ocak 2022). *ENAG: 12 aylık enflasyon artışı yüzde 82,81 oldu*.
<https://www.cumhuriyet.com.tr/ekonomi/enag-12-aylik-enflasyon-artisi-yuzde-8281-oldu-1897290>
- Ekinci, M. F. & Saka, O. (2023). *Farklı tüketici enflasyonu göstergeleri arasındaki farkların arkasındaki olası sebepler*. TEPAV Politika Notu.
- Enflasyon Araştırma Grubu [ENAG]. (Tarihsiz). *ENAGrup E-TÜFE*. Erişim tarihi 3 Eylül 2025, <https://enagrup.org>

- Enflasyon Araştırma Grubu [ENAG]. (Tarihsiz). *Metodoloji*. Erişim tarihi: 28 Ağustos 2025, <https://enagrup.org/?p=metodoloji>
- Espeland, W. N. & Stevens, M. L. (2008). A sociology of quantification. *European Journal of Sociology / Archives Européennes de Sociologie*, 49(3), 401-436. doi.org/10.1017/S0003975609000150
- Gazete Duvar. (7 Temmuz 2022). *Anket sonucu: Halkın yüzde 69'u TÜİK'in enflasyon rakamına inanmıyor*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/anket-sonucu-halkin-yuzde-69u-tuikin-enflasyon-rakamina-inanmiyor-galeri-1572152>
- Gençer, S. & Ulusoy, V. (2021). Dinamik ve yüksek frekanslı fiyat endeksi: Türkiye'nin günlük ve saatlik bazda enflasyon hesaplaması. *Maliye ve Finans Yazıları*, Özel Sayı 2, 173-190. doi.org/10.33203/mfy.846065
- Gerçek Haber. (Tarihsiz). *TÜİK enflasyon verileri ENAG'ın yarısı! Remzi Özdemir: Merkez Bankası 2024'ü kapattı 2025'e bakıyor!* (YouTube-Video). Erişim tarihi 3 Eylül 2025, <https://www.youtube.com/watch?v=IfAWdQR9tOs>
- Haber Aydın. (28 Ocak 2025). *2021 yılından kalan market fişi sosyal medyada gündem oldu*. <https://www.haberaydin.com>
- Keyes, R. (2017). *Hakikat Sonrası Çağ: Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma*, İstanbul: Delidolu Yayınları.
- Latour, B. (1987). *Science in action: How to follow scientists and engineers through society*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Latour, B. (2021). *Nesnelerin kaldıraç gücü: ANT ve sosyal kuram* (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: Heretik Yayınları.
- Latour, B. & Woolgar, S. (2023). *Laboratuvar Hayatı: Bilimsel Olguların İnşası* (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Phoenix Yayınevi.
- MacKenzie, D. (2006). *An engine, not a camera: How financial models shape markets*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Mitchell, T. (2002). *Rule of experts: Egypt, techno-politics, modernity*. Berkeley: University of California Press.
- Onedio. (5 Temmuz 2023). *TÜİK'in hesabı sosyal medyada mercek altında*. <https://onedio.com/haber/enflasyon-detaylarini-ekonomistler-inceledi-tuik-in-hesabi-sosyal->

medyada-mercek-altinda-
1158413?utm_source=chatgpt.com

- Porter, T. M. (1995). *Trust in numbers: The pursuit of objectivity in science and public life*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Sabır Gazetesi. (27 Ağustos 2025). *100 liralık sepet 10 yılda 1.935 TL'ye çıktı*. <https://www.sabirgazetesi.com/100-liralik-sepet-10-yilda-1935-tlye-cikti>
- Türk Kültür Sanat Sen. (2021, 18 Ağustos). *Yüzleri güldürecek yeni bir teklif bekliyoruz*. <https://www.tkss.org.tr/yuzleri-guldurecek-yeni-bir-teklif-bekliyoruz-411.html>
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]. (5 Kasım 2018). *Tüketici Fiyat Endeksi Ekim 2018*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Ekim-2018-27767>
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]. (3 Ocak 2022). *Tüketici Fiyat Endeksi Aralık 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Aralik-2021-45789>
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK]. (19 Mayıs 2024). *Tüketici fiyat endeksi (TÜFE) yöntemsel açıklama*. TÜİK Veri Portalı.
- Yeldan, A. E., Köse, A. H., & Boratav, K. (2023). Türkiye’de derinleşen yapısal kriz eğilimi ve kâr itilimli enflasyonun dinamikleri. *İktisat ve Toplum*, (158), 8-30.

CONSTRUCTING INFLATION AS A NETWORKED REALITY: AN ACTOR-NETWORK THEORY (ANT) APPROACH TO ECONOMIC INDICATORS

Extended Summary

This study reframes inflation as a socio-technical arrangement forged at the intersection of institutions, measurement protocols, and digital circulation. Although TÜİK and ENAG observe the same price universe, their choices regarding basket coverage, sources of expenditure weights, collection frequency, computational flow, and modes of public communication assemble distinct measurement regimes. Actor–Network Theory (ANT) is employed to make this assembly visible: indicators acquire authority not by virtue of an intrinsic essence but through the coordinated work of human and non-human intermediaries; statistical offices, software pipelines, classification schemes, media narratives, and user practices. The analysis shows that monthly releases enter a bulletin - newsroom- social media circuit and, within that circuit, the inflation figure operates less as a static record and more as a coordination device shaping expectations, contract clauses, pricing calendars, and policy communication. To govern this circuit, the article advances a program built around auditable plurality, methodological clarity, and concise impact briefs.

Aim:

The article seeks to explain the TÜİK–ENAG divergence within an ANT framework and to clarify how the production and circulation of inflation data link to economic behaviour. It does so by (i) rendering the heterogenous networks behind indicator construction analytically explicit, (ii) tracing performative pathways -expectations, indexation in wage bargaining and contracts, and monetary-policy communication- and (iii) proposing principles that relocate credibility from persons and offices to reproducible processes.

Method(s):

A qualitative research design grounded in the theoretical framework is adopted. Document analysis is conducted on TÜİK and ENAG methodological texts and bulletins. Discourse and content analysis are applied to national press coverage and social-media material clustered around release periods. Evidence is then cross-checked against official series through

comparative reading and consistency tests. This triangulated strategy brings data production, circulation, and reception onto a single analytical plane and allows the study to follow how an indicator is made, mobilised, and used.

Findings:

Differences in basket scope, sources of weights, elementary aggregation (arithmetic versus geometric means), sampling practice, and revision rules do not merely produce numerical discrepancies; they alter the level, volatility, and responsiveness of the series. Those alterations feed into expectation formation and propagate to wage bargaining, indexation clauses, and pricing decisions. Once the index is made public, its referential power is amplified by media headlines and social-media amplification. In periods of weak institutional trust, user-generated artefacts -till receipts, shelf labels, and household “micro-basket” comparisons- emerge as alternative reference points. While methodologically uneven, these traces carry high frequency and granularity, and thus constitute an early-warning signal that institutions can monitor and explain in real time. Overall, the TÜİK-ENAG controversy is better framed not as a duel over a single “true” value, but as a question of fitness-for-purpose: which design serves which use—policy targeting, legal indexation, or high-frequency monitoring.

Conclusion and Discussion:

The study recasts inflation from a measured outcome to an operated indicator system and draws three policy-oriented principles. First, *auditable plurality*: develop differentiated indicator sets tailored to distinct uses -policy targeting, contractual indexation, and rapid tracking-paired with explicit comparability tools (conversion keys and tolerance bands) so that coexistence does not devolve into arbitrariness. Second, *methodological clarity*: publish a standing methodological dossier that is regularly updated and easy to audit, detailing scope, sources of expenditure weights, elementary formulas, sampling and revision rules, and the handling of quality change; where feasible, open code and processing steps to independent replication. Third, *synchronous communication*: issue a short impact brief with each release that explains item contributions, sources of volatility, and likely implications for standard contracts; complement this with systematic monitoring of salient social-media signals so that institutional explanations meet public narratives in the same cycle rather than after the fact.

Taken together, these proposals move credibility from authority claims to traceable procedures and make inflation indicators comparable, inspectable, and policy-relevant. They also acknowledge that social-media circulation is not mere noise but a channel through which lived price experience is expressed and negotiated. By designing for that channel -rather than designing around it- statistical institutions can align measurement with public understanding and economic coordination. The practical upshot is a governance regime in which disagreement over numbers is replaced by transparent rules about uses, limitations, and conversions, and in which the link between measurement and behaviour is visible, discussable, and ultimately accountable.

DETERMINING DECISION CRITERIA IN SELECTING ERP COMPATIBLE BUSINESS PROCESS SOFTWARE IN THE DIGITAL TRANSFORMATION PROCESS

Hakan AŞAN*

Abstract

Businesses need software to run their processes effectively and efficiently. Companies with complex operations use business process management (BPM) and enterprise resource planning (ERP) software, which they actively utilize. Therefore, selecting the right BPM software is crucial for businesses. This study aims to identify the criteria companies using ERP should consider when choosing BPM software and evaluate the relative importance of these criteria. Since this decision is subjective for each business, the Improved Fuzzy SWARA (IMF-SWARA) method was employed in the research. In the first stage, ten criteria were identified through a literature review, and their importance was assessed based on expert opinions. The analysis found that "integration capability," "ease of use," and "cost" were the most important criteria, respectively. The study evaluates the selection of BPM software for companies operating with an ERP focus. In this regard, the study is expected to contribute to the literature and the industry.

Keywords: Business Process Management Software, Enterprise Resource Planning (ERP), Multi-Criteria Decision Making (MCDM), Fuzzy SWARA

JEL Codes: M15, L86, C61

Dijital Dönüşüm Sürecinde ERP Uyumlu İş Süreçleri Yazılımı Seçiminde Karar Kriterlerinin Belirlenmesi

Öz

İşletmeler iş süreçlerini etkin ve verimli şekilde yürütebilmek için yazılımlara ihtiyaç duymaktadır. Özellikle yoğun iş süreçlerine sahip işletmeler, aktif şekilde kullandıkları kurumsal kaynak planlama (ERP) yazılımlarının yanında iş süreçleri yönetimi yazılımları da kullanmaktadır. Bu anlamda işletmeler açısından doğru iş süreçleri yönetimi yazılımının seçimi önemli bir karardır. Bu çalışma, ERP kullanan işletmelerin iş süreçleri yönetimi yazılımı seçiminde göz önüne alması gereken kriterleri ve bu kriterlerin göreceli önem düzeylerini bulmayı

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Meslek Yüksekokulu, hakan.asan@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9550-3345

amaçlamaktadır. İşletmeler açısından bu önemli karar, subjektif bir karar problemi olması nedeniyle araştırmada Geliştirilmiş Bulanık SWARA (IMF-SWARA) yöntemi kullanılmıştır. İlk aşamada literatür taraması ile on kriter belirlenmiş, daha sonra uzman görüşleri ile kriterlerin önem dereceleri değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda sırasıyla “entegrasyon yeteneği”, “kullanım kolaylığı” ve “maliyet” en önemli kriterler olarak bulunmuştur. Çalışma, ERP odaklı faaliyet gösteren işletmelerin iş süreçleri yönetimi yazılım seçimine yönelik bir değerlendirme sunmaktadır. Bu anlamda çalışmanın literatüre ve sektöre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İş Süreçleri Yönetimi Yazılımı, Kurumsal Kaynak Planlama (ERP – KKP), Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV), Bulanık SWARA

JEL Kodu: M15, L86, C61

1. INTRODUCTION

In the competitive environment created by digital transformation, businesses need integrated information systems to manage their business processes effectively and efficiently. Businesses use ERP software to manage their functions systematically and collaboratively. However, ERP software presents certain shortcomings regarding business process management and organization. It is particularly inadequate in businesses where approval mechanisms are frequently used. At this stage, businesses need business process management software that works harmoniously with ERP. Choosing the right business process management software for a business is a crucial decision-making process that requires the combined evaluation of numerous subjective criteria. Identifying this decision-making problem will ensure the proper management of business processes and operational efficiency.

This study aims to identify the criteria businesses using ERP software should consider when selecting business process management software and determine their relative importance. For this purpose, the Improved Fuzzy SWARA (IMF-SWARA) method, a subjective multi-criteria decision-making (MCDM) method, was chosen. The IMF-SWARA method provides an easy evaluation method for experts. Compared to other MCDM methods such as AHP, ANP, and BWM, it requires at least pairwise comparisons (Alvand, Mirhosseini, Ehsanifar, Zeighami, & Mohammadi, 2021). Expert opinions play a more

prominent role in the IMF-SWARA method than other methods (Zolfani & Saparauskas, 2013).

The study findings are expected to provide a roadmap for businesses planning to select business process management software. It is also expected to provide important information and practical contributions to software development companies developing business process management software.

2. BUSINESS PROCESS MANAGEMENT SOFTWARE SELECTION

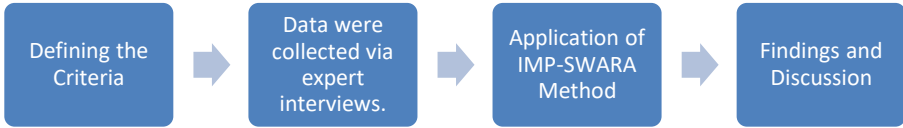
Business Process Management (BPM) is a system developed to design, monitor, analyze, and evaluate business processes. It is also called a Business Process Management System (BPMS). Choosing BPM software is a crucial decision for businesses that will provide operational efficiency and a competitive advantage (Calegari & Delgado, 2018). In this sense, choosing the right BPM software is crucial for a business's sustainability.

Numerous studies address this crucial decision. Štemberger et al. (2019) evaluated BPM software selection using the Analytical Hierarchy Process (AHP), a MCDM method. According to the findings of the study, "integration with other products," "total cost of ownership," and "support" were found to be the most important criteria. Rouhani and Ravasan (2016) used fuzzy TOPSIS as another MCDM method in another study. The study examined 48 functional and non-functional criteria. Lima and colleagues (2017) used the Flexible and Interactive Reconciliation (FITradeoff) multi-criteria approach in their study and applied it to the BPM software selection process. The study found that criteria such as "Purpose," "Participants' Functional Role," and "Data Collection Technique" were the most important. Kocaoğlu and colleagues (2021) used NGT, Delphi, and AHP methods for BPM software selection. A multi-stage approach was used in the study. The most important criteria were "security," "content management," and "integration and workflow management," respectively.

3. METHODOLOGY

This section explains the research methodology used to identify the decision criteria for choosing BPM software for ERP-focused businesses and to assign their relative weights. Figure 1 shows the flow of the research methodology.

Figure 1. Research Framework of this Study

3.1 Improved Fuzzy Step-Wise Weight Assessment Ratio Analysis (SWARA)

The SWARA method determines the relative importance of criteria in decision-making problems (Keršulienė et al., 2010). This method allows experts to rank criteria based on subjective judgment (Çakır & Akar, 2017). To consistently determine importance weights, experts first determine the most important criterion during the evaluation phase and then assign a relative value to each criterion. Consistent weights are determined for each evaluation criterion based on expert opinion (Moniri et al., 2021). However, classical SWARA is insufficient for decision-making problems involving imprecise and complex information. For this reason, the fuzzy SWARA method was developed. The fuzzy SWARA method allows for more realistic evaluations using linguistic expressions in complex and unclear decision-making problems (Mavi et al., 2020). Fuzzy SWARA was developed by Vrtađić et al. (2021) with some methodological innovations and was named Improved Fuzzy SWARA (IMF-SWARA). The Improved Fuzzy SWARA (IMF-SWARA) method offers a robust, structured solution for complex decision-making processes. The IMF-SWARA method offers flexible and practical solutions, particularly for real-world problems.

The IMF-SWARA method is a hybrid model that combines fuzzy logic with the SWARA technique to assess the relative importance of criteria and sub-criteria in a fuzzy environment.

The steps of the IMF-SWARA method are described below (Vrtađić et al., 2021):

Step 1. Per the study's purpose, decision-makers rank the criteria in order of importance.

Step 2. The most important criterion has been determined. Other criteria are compared with the first criterion and scored using the fuzzy linguistic scale shown in Table 1.

Table 1. Fuzzy Language Scale for Improved Fuzzy SWARA

Linguistic Expression	Fuzzy Numbers
Absolutely less important (ALS)	(1, 1, 1)
Dominantly less important (DLS)	(0.50, 0.67, 1)
Much less important (MLS)	(0.40, 0.50, 0.67)
Really less important (RLS)	(0.33, 0.40, 0.50)
Less important (LS)	(0.29, 0.33, 0.40)
Moderately less important (MDLS)	(0.25, 0.29, 0.33)
Weakly less important (WLS)	(0.22, 0.25, 0.29)
Equally important (ES)	(0, 0, 0)

Kaynak: (Vrtađić et al., 2021)

Step 3. The coefficients are calculated as follows: $\tilde{k}_j$ (Equation 1)

$$\tilde{k}_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ \tilde{s}_j + 1 & j > 1 \end{cases} \quad (1)$$

Step 4. Fuzzy weight coefficients ($\tilde{k}_j$) is calculated (Equation 2)

$$\tilde{q}_j = \begin{cases} \tilde{q}_{j-1} & j = 1 \\ \frac{\tilde{k}_j}{\tilde{k}_j} & j > 1 \end{cases} \quad (2)$$

Step 5. Calculate the relative weights of the evaluation criteria ($\tilde{w}_j$) (Equation 3)

$$\tilde{w}_j = \frac{\tilde{q}_j}{\sum_{i=1}^n \tilde{q}_i} \quad (3)$$

Step 6. The fuzzy weights calculated in the last step should be converted to crisp values (Equation 4).

Here, $\tilde{A}$ is a triangular fuzzy number, where "l", "m", and "u" represent the lower value, middle value, and upper value, respectively.

$$d(\tilde{A}) = \frac{(l + 4m + u)}{6} \quad (4)$$

Basic mathematical operations on triangular fuzzy numbers $A_1 (l_1, m_1, u_1)$ and $A_2 (l_2, m_2, u_2)$ (Denklem 5-8).

$$A_1 + A_2 = (l_1 + l_2, m_1 + m_2, u_1 + u_2) \quad (5)$$

$$A_1 - A_2 = (l_1 - u_2, m_1 - m_2, u_1 - l_2) \quad (6)$$

$$A_1 \times A_2 = (l_1 \cdot l_2, m_1 \cdot m_2, u_1 \cdot u_2) \quad (7)$$

$$A_1 \div A_2 = (l_1/u_2, m_1/m_2, u_1/l_2) \quad (8)$$

The list of studies using the improved fuzzy SWARA method is presented in Table 2.

Table 2. Improved Fuzzy SWARA Literature

Year	Writer/s	Purpose / Issue	Method/ Contribution
2020	Agarwal et al.	Strategic solution to supply chain problems	Fuzzy SWARA Fuzzy WASPAS
2020	Ansari et al.	Assessing solutions to mitigate sustainable remanufacturing supply chain risks	Fuzzy SWARA Fuzzy COPRAS
2020	Mishra et al.	Evaluation of sustainability criteria in bioenergy production	Fuzzy SWARA COPRAS
2020	Sahebi et al.	Analysis of obstacles to institutional transformation and solution suggestions	Fuzzy SWARA
2020	Mardani et al.	Examining the challenges of adopting digital health applications during the COVID-19 era	HFS-SWARA WASPAS
2021	Saraji et al.	To assess the barriers to the development of	Fuzzy-SWARA CRITIC COPRAS

		sustainable business model innovation (SBMI)	
2021	Zolfani et al.	Evaluating logistics villages in Turkey	Hybrid IMF SWARA Fuzzy MABAC
2021	Mohammadian et al.	A new portfolio matrix for policy makers to determine IoT applications in the agricultural sector	IVF-TN SWARA ARAS
2022	Kara & Yalçın	Selection of authorized customs consultancies (CBC) by businesses	Fuzzy SWARA F-RAFSI
2022	Akpınar	Evaluation of alternatives in a real machine selection scenario	Fuzzy SWARA Fuzzy ARAS
2022	Vojinović et al.	Analysis for assessment of the healthcare system	IMF SWARA FDWGAPSTEL
2023	Singh et al.	Addressing the challenges of Lean Six Sigma 4.0 implementation in SMEs	Fuzzy SWARA Fuzzy WASPAS
2023	Stojanović et al.	Supplier selection for project organisations	IMF SWARA
2023	Karami et al.	Contractor selection in construction projects	Interval-Valued Fuzzy (IVF)-SWARA IVF-CoCoSo
2023	Wang et al.	Choosing electric vehicles for logistics activities	Fuzzy SWARA MARCOS
2023	Kundakçı & Arman	The problem of choosing a consulting firm	IMF-SWARA F-CODAS
2024	Atlı and Senir	Green supplier selection for agricultural pesticides	IMF SWARA Fuzzy WASPAS

2024	Lo et al.	Prioritization of supplier risk factors	Pythagorean Fuzzy- SWARA PF-TOPSIS integration
2024	Silahtaroğlu et al.	Analysis of critical drug supply risks	Fuzzy M-SWARA DEMATEL
2024	Pajić et al.	Strategic warehouse location selection	IMF SWARA and MARCOS

Table 2 presents the use of the Fuzzy SWARA method in studies across various fields. The studies in Table 2 demonstrate the applicability of Fuzzy SWARA and its improved variants in a wide range of fields. Furthermore, the SWARA method is frequently used in conjunction with other methods (F-RAFSI, F-ENTROPY, ARAS, CoCoSo, MARCOS, F-CODAS, TOPSIS, and DEMATEL) in studies focusing on determining and selecting criteria weights.

3.2. Data

The first step in selecting suitable BMP software for a business is identifying appropriate criteria. A literature review was conducted to this end. The resulting criteria are listed in Table 3.

Table 3. Literature on Criteria

No	Criteria	Source
C1	Cost	Rouhani & Zareravasan, 2016; Kohlenbach, 2018
C2	Security	Rouhani & Zareravasan, 2016
C3	Integration	Rouhani & Zareravasan, 2016; (PAT Research, 2018)
C4	Reporting Ability	Rouhani & Zareravasan, 2016; Silva et al., 2014
C5	Ease of Use	Kohlenbach, 2018; Silva et al., 2014
C6	Technical Features and Performance	Rouhani & Zareravasan, 2016; Kohlenbach, 2018; Silva et al., 2014
C7	Reference and Company Awareness	Rouhani & Zareravasan, 2016
C8	Test Features (Simulation)	PAT Research, 2018

C9	Support Services (Document, Company)	Ma, Kim, Seo, Leem, & Moon, 2012; Silva et al., 2014
C10	Ready Templates for ERP	Silva et al., 2014

Cost (C1): This criterion includes license fees, version updates, and installation costs, contributing to the total cost of ownership for BPM software.

Security (C2): Businesses value information confidentiality in their processes. This criterion covers BPM software's data and information security measures (encryption, authorization, security certificates, etc.).

Integration (C3): Businesses use different systems in many processes. This criterion covers BPM software's technical features like data exchange, API support, and third-party software compatibility.

Reporting Ability (C4): Monitoring and analyzing processes is important for businesses. It is crucial to identify and correct any reporting deficiencies in business processes. This criterion demonstrates the reporting capabilities of BPM software.

Ease of Use (C5): The user factor is critical for software. User use of the software is crucial for a successful project. This criterion encompasses the design and compatibility features designed to ensure ease of use of BPM software.

Technical Features and Performance (C6): Business processes are inherently fast-paced. A single stall in the process will impact many other processes. The performance of BPM software is also crucial for the smooth progress of business processes. This criterion is a technical criterion that considers software performance data.

Reference and Company Awareness (C7): Besides a system's existing features, the software developer's references are also important. This criterion considers the software developer's industry reputation, previous service providers, and user references.

Test Features (C8): In critical business processes, direct process use is impossible. Therefore, the software must allow for designing a testing process. This criterion encompasses the testing and simulation capabilities of BPM software.

Support Services (C9): Businesses are dynamic. It is important to receive support for any challenges during BPM software design or implementation. This criterion encompasses the software developer's technical support, user documentation, training materials, and support services.

Ready Templates for ERP (C10): This criterion evaluates ERP templates (e.g., current, stock, invoice, check, promissory note, bank, cash, and production) that are either integrated into the software or easily added.

Five expert evaluators with experience in BPM software were selected to evaluate the criteria. These experts possess at least 10 years of work experience and expertise.

3.3. Findings of The Study

After the pool of criteria and the designated experts had been determined, the experts evaluated the criteria. Data for the fuzzy SWARA method were collected using the prepared questionnaire. The experts' responses to the criteria are presented in Table 4.

Table 4. Answers from Experts

Expert 1		Expert 2		Expert 3		Expert 4		Expert 5	
Order of Importance	Evaluation	Order of Importance	Evaluation	Order of Importance	Evaluation	Order of Importance	Evaluation	Order of Importance	Evaluation
K3		K10		K3		K4		K1	ES
K1	DLS	K5	ES	K5	WLS	K1	LS	K3	ES
K2	WLS	K3	ES	K6	ES	K2	WLS	K6	WLS
K5	WLS	K2	ES	K9	MLS	K5	ES	K5	MDLS
K6	ES	K9	ES	K8	ES	K6	RLS	K2	ES
K9	ES	K6	MLS	K10	WLS	K3	WLS	K4	LS
K8	MDLS	K1	LS	K1	WLS	K7	MDLS	K9	ES
K10	WLS	K4	LS	K4	ALS	K8	DLS	K8	RLS

K4	DLS	K7	LS	K7	ES	K9	MLS	K7	WLS
K7	DLS	K8	LS	K2	MLS	K10	ALS	K10	ALS

Experts evaluated the criteria. The calculations for evaluating the criteria by Expert 1 are presented in Table 5.

Table 5. Calculating Criteria Importance Weights (Expert 1)

Crite ria	$\tilde{s}_j$	$\tilde{k}_j$			$\tilde{q}_j$			$\tilde{w}_j$			Weight			Fina l Weig ht
C3					1	1	1	1	1	1	0.255	0.284	0.332	0.287
C1	DLS	0.5	0.67	1	1.50	1.67	2.00	0.500	0.599	0.667	0.128	0.170	0.221	0.171
C2	WLS	0.22	0.25	0.29	1.22	1.25	1.29	0.388	0.479	0.546	0.099	0.136	0.181	0.137
C5	WLS	0.22	0.25	0.29	1.22	1.25	1.29	0.300	0.383	0.448	0.077	0.109	0.149	0.110
C6	ES	0	0	0	1.00	1.00	1.00	0.300	0.383	0.448	0.077	0.109	0.149	0.110
C9	ES	0	0	0	1.00	1.00	1.00	0.300	0.383	0.448	0.077	0.109	0.149	0.110
C8	MDLS	0.25	0.29	0.33	1.25	1.29	1.33	0.226	0.297	0.358	0.058	0.084	0.119	0.086
C10	WLS	0.22	0.25	0.29	1.22	1.25	1.29	0.175	0.238	0.294	0.045	0.067	0.097	0.069
C4	DLS	0.5	0.67	1	1.50	1.67	2.00	0.088	0.142	0.196	0.022	0.040	0.065	0.041
C7	DLS	0.5	0.67	1	1.50	1.67	2.00	0.044	0.085	0.131	0.011	0.024	0.043	0.025

Table 6 summarizes the final importance weights. The experts' answers were integrated using the geometric mean.

Table 6. Final Weight

	Expert 1	Expert 2	Expert 3	Expert 4	Expert 5	Geome tric Mean	Final Weight	Rank
C1	0.169	0.070	0.149	0.175	0.071	0.117	0.130	3
C2	0.135	0.023	0.120	0.109	0.142	0.090	0.099	5
C3	0.078	0.205	0.250	0.175	0.142	0.158	0.175	1
C4	0.226	0.035	0.036	0.082	0.053	0.066	0.073	7
C5	0.135	0.164	0.096	0.109	0.142	0.127	0.140	2
C6	0.097	0.164	0.096	0.140	0.094	0.115	0.127	4
C7	0.060	0.035	0.022	0.047	0.040	0.039	0.043	10
C8	0.036	0.109	0.075	0.058	0.030	0.055	0.061	9
C9	0.024	0.109	0.096	0.082	0.142	0.078	0.087	6
C10	0.039	0.087	0.060	0.023	0.142	0.058	0.065	8

The final ranking list resulting from the analysis is presented in Table 7.

Table 7. BMP Selection Criteria

Order of Priority	Criteria	Weight
1	Integration	0.175
2	Ease of Use	0.140
3	Cost	0.130
4	Technical Features and Performance	0.127
5	Security	0.099
6	Support Services (Document. Company)	0.087
7	Reporting Ability	0.073
8	Ready Templates for ERP	0.065
9	Test Features (Simulation)	0.061
10	Reference and Company Awareness	0.043

According to the experts, the three most important criteria were integration, ease of use, and cost. The least essential criteria were ready-made templates, test features, references, and company awareness. Integrating business-process software with ERP and similar systems is critical to business processes.

4. RESULT

Businesses need software to design, manage, analyze, and efficiently organize business processes. ERP software is the most important of these. However, ERP software is insufficient for managing business processes. In particular, businesses with complex business processes need business process management software. BPM software is crucial for monitoring and controlling business processes for businesses with dynamic approval mechanisms.

This research assesses BPM software for businesses using ERP during the digital transformation. In this context, it aims to identify the decision-making criteria they should consider when selecting BPM software. This study identified ten criteria through a literature review and ranked them based on expert opinions. The relative importance of each criterion was

calculated using the IMF-SWARA technique. The figures indicate that "Integration," "Ease of Use," and "Cost" are more important to companies. (According to experts, BPM software integration is highly valuable for connecting all components within the same document.) This integration is not limited to ERP integration; it is multifaceted. BPM software seamlessly connects such tools and systems in businesses that use many simultaneously, through the process and in collaboration with the business, to drive productivity and performance. Another essential criterion is "Ease of Use". BPM software, like ERPs, is used only by professionals with expertise in the domain. It is successfully implemented across all business processes. The analysis, therefore, shows the importance of selecting easy-to-use software. A crucial criterion was further identified as "Cost.

Cost takes priority over any other criterion among a business's software selection criteria. Cost-benefit analysis is often used in software selection. The least important criteria were "Ready Templates for ERP," "Test Features (Simulation)," and "Reference and Company Awareness." This suggests that specialists were more concerned with the application's usability and features than the company's knowledge of it and its ready-made templates. Additionally, software company references were not considered a key factor. Moreover, the results from the previous studies were consistent with those reported by Štemberger et al. (2019). In both studies, integration and cost were important criteria. Furthermore, Kocaoğlu et al. (2021) identified integration as an important criterion in both studies. The study suggests businesses should prioritize integration, technical aspects, and user experience when selecting BPM software. Furthermore, all criteria should be considered, considering different sectors and organizational structures. The study suggests businesses should prioritize integration, technical aspects, and user experience when selecting BPM software. Furthermore, all criteria should be considered, considering different sectors and organizational structures.

A different finding could have been obtained if the study had been repeated with other experts or used different metrics. This is considered a limitation of the study.

The study contributes to the academic literature and provides a roadmap for decision-makers managing ERP processes. For example, future studies can consider how sectoral differences, company size, and user experience affect software selection. Moreover, performance testing of the developed model using alternative MCDM methods might enable more accurate decision-making.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan ederim. Aksi bir durumun tespiti halinde Akademik İzdüşüm Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Destek ve Teşekkür: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın tüm süreci makalenin beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarları olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanımız bulunmamaktadır.

BIBLIOGRAPHY

- Agarwal, S., Kant, R. & Shankar, R. (2020). Evaluating solutions to overcome humanitarian supply chain management barriers: a hybrid fuzzy SWARA–fuzzy WASPAS approach. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 101838. doi:10.1016/j.ijdr.2020.101838.
- Akpınar, M. (2022). Machine selection application in a hard chrome plating industry using fuzzy SWARA and Fuzzy ARAS methods. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 29(1), 107–119. <https://doi.org/10.18657/yonveek.848811>
- Ansari, Z. N., Kant, R., & Shankar, R. (2020). Evaluation and ranking of solutions to mitigate sustainable remanufacturing supply chain risks: a hybrid fuzzy SWARA-fuzzy COPRAS framework approach. *International Journal of Sustainable Engineering*, 473–494. doi:10.1080/19397038.2020.1758973.
- Atlı, H. F., & Senir, G. (2024). Green supplier selection using IMF SWARA and Fuzzy WASPAS techniques for the supply

- of agricultural pesticides. *Black Sea Journal of Agriculture*, 7(4), 377–390.
- Bennani, M., Jawab, F., Hani, Y., Mhamedi, A., ve Amegouz, D. (2022). A hybrid MCDM for the location of urban distribution centers under uncertainty: A case study of Casablanca, Morocco. *Sustainability*, 14(15), 9544. <https://doi.org/10.3390/su14159544>
- Çakır, E., & Akar, G. S. (2016). Bütünleşik SWARA-TOPSIS yöntemi ile makine seçimi: bir üretim işletmesinde uygulama. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(13), 206-216. <https://doi.org/10.23929/javs.376>
- Calegari, D. & Delgado, A. (2018). Systematic evaluation of business process management systems. *Clei Electronic Journal*, 21(2). <https://doi.org/10.19153/cleiej.21.2.7>
- Çıkmak, S. (2025). Sustainable 3PL service provider selection in the pharmaceutical industry using fuzzy-based SWARA and MAIRCA methods. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 306–333. <https://doi.org/10.11616/asbi.1585792>
- Kara, K. ve Yalçın, G. (2022). Customs brokerage company selection problem with a hybrid method. *Pressacademia*. <https://doi.org/10.17261/pressacademia.2022.1649>
- Karami, S., Mousavi, S. ve Antuchevičienė, J. (2023). Enhancing the contractor selection process by a new interval-valued fuzzy decision-making model based on SWARA and COCOSO methods. *Axioms*, 12(8), 729. <https://doi.org/10.3390/axioms12080729>
- Kasradze, M., Saraji, M. ve Štreimikienė, D. (2023). Challenges to corporate social responsibility adoption for sustainability: A picture fuzzy approach. *Integrated Environmental Assessment and Management*, 19(5), 1254–1275. <https://doi.org/10.1002/ieam.4740>
- Kaya, S. K., & Erginel, N. (2020). Futuristic airport: a sustainable airport design integrating hesitant fuzzy SWARA and hesitant fuzzy sustainable quality function

- deployment. *Journal of Cleaner Production*, 123880. doi:10.1016/j.jclepro.2020.123880.
- Keršulienė, V., Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2010). Selection of rational dispute resolution method by applying new step-wise weight assessment ratio analysis (SWARA). *Journal of business economics and management*, 11(2), 243–258.
- Kocaoglu, B., Tuncer, A. H., Aydin, C., Barutçu, E., & Metioğlu, E. (2021). A Multi Staged Method for Selection Of Bpm Software. *Journal of Global Strategic Management*, 15(2).107-131
- Kundakcı, N., & Arman, K. (2023). A Novel Combined Fuzzy MCDM Approach Based on IMF-SWARA and F-CODAS for Consulting Firm Selection. *Ege Academic Review*, 23(4), 639–652. <https://doi.org/10.21121/eab.1214630>
- Lima, E. S., Viegas, R. A., & Costa, A. P. C. S. (2017, October). *A multicriteria method-based approach to the BPMM selection problem*. In 2017, IEEE International Conference on Systems, Man, and Cybernetics (SMC) (pp. 3334–3339). IEEE.
- Lo, H., Wang, L., Weng, A. ve Lin, S. (2024). Assessing supplier disruption risks using a modified Pythagorean fuzzy SWARA–TOPSIS approach. *Journal of Soft Computing Decision Analysis*, 2(1), 169–187. <https://doi.org/10.31181/jsda21202440>
- Mardani, A., Saraji, M., Mishra, A., & Rani, P. (2020). A novel extended approach under hesitant fuzzy sets to design a framework for assessing the key challenges of digital health interventions adoption during the COVID-19 outbreak. *Applied Soft Computing*, 96, 106613. <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2020.106613>
- Mavi, R. K., Goh, M., & Zarbakhshnia, N. (2017). Sustainable third-party reverse logistics provider selection with fuzzy SWARA and fuzzy MOORA in the plastic industry. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 91(5), 2401–2418. <https://doi.org/10.1007/s00170-016-9880-x>

- Mishra, A. R., Rani, P., Pandey, K., Mardani, A., Streimikis, J., Streimikiene, D., & Alrasheedi, M. (2020). Novel multi-criteria intuitionistic fuzzy SWARA-COPRAS approach for sustainability evaluation of the bioenergy production process. *Sustainability*, 12(10), 4155. doi:10.3390/su12104155.
- Mohammadian, A., Dahooie, J., Qorbani, A., Zavadskas, E. ve Turskis, Z. (2021). A new multi-attribute decision-making framework for policymakers by using interval-valued triangular fuzzy numbers. *Informatica*, 45(4), 583–618. <https://doi.org/10.15388/21-INFOR448>
- Moniri, M. R., Tabriz, A. A., Ayough, A., & Zandieh, M. (2021). Turnaround project risk assessment using hybrid fuzzy SWARA and EDAS method: case of upstream oil process industries in Iran. *Journal of Engineering, Design and Technology*, 19(4), 966-988, <https://doi.org/10.1108/JEDT-07-2020-0287>
- Pajić, V., Andrejić, M., Jolović, M., & Kilibarda, M. (2024). Strategic warehouse location selection in business logistics: A novel approach using IMF- SWARA-MARCOS—A case study of a Serbian logistics service provider. *Mathematics*, 12(5), 776.
- Perçin, S. (2019). An integrated fuzzy SWARA and fuzzy AD approach for outsourcing provider selection. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 30 (2), 531-552. doi:10.1108/JMTM-08-2018-0247.
- Rani, P., Mishra, A. R., Krishankumar, R., Mardani, A., Cavallaro, F., Soundarapandian Ravichandran, K., & Balasubramanian, K. (2020). Hesitant fuzzy SWARA-complex proportional assessment approach for sustainable supplier selection (HF-SWARA-COPRAS). *Symmetry*, 12(7), 1152. doi:10.3390/sym12071152.
- Ren, R.X., Liao, H.C., Al-Barakati, A., & Cavallaro, F. (2019). electric vehicle charging station site selection by an integrated hesitant fuzzy SWARA-WASPAS Method. *Transformations in Business & Economics*, 18(2), 103–123.

- Rouhani, S., & Zare Ravasan, A. (2017). Fuzzy TOPSIS evaluation approach for business process management software acquisition. *Intelligent Automation & Soft Computing*, 23(3), 459–468.
- Sahebi, I. G., Arab, A., & Toufighi, S. P. (2020). Analyzing the barriers of organizational transformation by using fuzzy SWARA. *Journal of Fuzzy Extension & Applications*, 1(2), 88–103. doi: 10.22105/jfea.2020.249191.1010.
- Saraji, M., Štreimikienė, D. ve Lauzadyte-Tutliene, A. (2021). A novel Pythagorean fuzzy-SWARA-CRITIC-COPRAS method for evaluating the barriers to developing business model innovation for sustainability. In (pp. 1–31). <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-8426-2.ch001>
- Şengül, D. & Çağır, G. (2020). Bulanık SWARA ve bulanık analitik hiyerarşi prosesi yöntemi ile iş değerlemesi. *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, 11(3), 965-976.
- Silahtaroğlu, G., Dinçer, H., Yüksel, S., Keskin, A., Yılmaztürk, N., & Kılıç, A. (2024). Identifying the most critical side effects of antidepressant drugs: a new model proposal with quantum spherical fuzzy M-SWARA and DEMATEL techniques. *BMC Medical Informatics and Decision Making*, 24(1), 276.
- Singh, P., Maheswaran, R., Virmani, N., Raut, R., & Muduli, K. (2023). Prioritizing the solutions to overcome Lean Six Sigma 4.0 challenges in SMEs: a contemporary research framework to enhance business operations. *Sustainability*, 15(4), 3371. <https://doi.org/10.3390/su15043371>
- Štemberger, M. I., Bosilj-Vukšić, V., & Jaklić, M. I. (2009). Business process management software selection—two case studies. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 22(4), 84-99.
- Stević, Ž., Das, D. K., Tešić, R., Vidas, M., & Vojinović, D. (2022). Objective criticism and negative conclusions on using the fuzzy SWARA method in multi-criteria decision making. *Mathematics*, 10(4), 635.

- Stojanović, I., Puška, A., Selakovic, M., Shafia, S., Shamout, M., & Erceg, D. (2023). Selection of Viable Suppliers for Project Organizations During the Long-Term Disruption of Supply Chains Using IMF SWARA. *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 6(1).
- Ulutaş, A., Karakuş, C. B., & Topal, A. (2020). Location selection for logistics center with fuzzy SWARA and Cocosso methods. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 1-17. 4693-4709.
- Vojinović, N., Stević, Ž., & Tanackov, I. (2022). A novel IMF SWARA-FDWGA-PESTEL analysis for the assessment of the healthcare system. *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 5(1), 139–151.
- Vrtagić, S., Softić, E., Subotić, M., Stević, Ž., Dordevic, M., & Ponjavic, M. (2021). Ranking road sections based on MCDM model: New improved fuzzy SWARA (IMF SWARA). *Axioms*, 10(2), 92.
- Wang, N., Xu, Y., Puška, A., Stević, Ž., & Alrasheedi, A. (2023). Multi-criteria selection of electric delivery vehicles using fuzzy-rough methods. *Sustainability*, 15(21), 15541. <https://doi.org/10.3390/su152115541>
- Zarbakhshnia, N., Soleimani, H., & Ghaderi, H. (2018). Sustainable third-party reverse logistics provider evaluation and selection using fuzzy SWARA and developed fuzzy COPRAS in the presence of risk criteria. *Applied Soft Computing*, 65, 307–319. doi:10.1016/j.asoc.2018.01.023.
- Zolfani, S. H. & Saparauskas, J. (2013). New Application of the SWARA Method in Prioritizing Sustainability Assessment Indicators of Energy Systems. *Engineering Economics*, 24(5), 408–414.
- Zolfani, S. H., Görçün, Ö. F., & Küçükönder, H. (2021). Evaluating logistics villages in Turkey using hybrid improved fuzzy SWARA (IMF SWARA) and fuzzy MABAC techniques. *Technological and Economic Development of Economy*, 27(6), 1582–1612.

DETERMINING DECISION CRITERIA IN SELECTING ERP COMPATIBLE BUSINESS PROCESS SOFTWARE IN THE DIGITAL TRANSFORMATION PROCESS

Extended Summary

Aim:

ERP systems are used by businesses to effectively and efficiently manage all their departments. ERP software, however, needs to be further supplemented for business processes. Such systems are referred to as business process management (BPM) software. So, the present study mainly focuses on choosing suitable BPM software for business process management (BPM) focused organizations with ERPs. Consequently, this study aims to identify the criteria of relevant BPM software and establish their importance.

Method(s):

There are many BPM software programs available in the sector that have diverse features. The business process for BPM software is a subjective decision made under a combination of variables. Thus, the research method adopted for the study was the Improved Fuzzy SWARA (IMF-SWARA), one of the Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods. Through a literature review, ten different criteria were identified. Five sector experts with at least 10 years of experience were then interviewed. Fuzzy linguistic scales of experts' rating were applied to the criteria. The final criteria ranking was achieved by assigning weight values to each criterion, as determined in the analysis

Findings:

Based on these observations, the three decisive factors influencing the choice of BPM software are "integration capability," "ease of use," and "cost." Besides, "technical features," "performance," "security," and "support services" were rated high on the importance scale. The lowest scoring criteria were "ERP-compatible ready-made templates," "test features," and "company references."

More importantly, function-related parameters were more influential in the selection of BPM software in firms focused on ERP.

Conclusion and Discussion:

The study results reveal that integration, ease of use, and cost are three critical factors for choosing BPM software for ERP-oriented organizations. These results demonstrate that integration with other business software systems is essential for BPM software. Equally, it seems that the software should be easy to understand. Cost was also revealed as another key factor for business. Conversely, it suggests that company references are not significant when selecting BPM software and that testing features are unnecessary. Although the scope of the study is more limited, using five experts and a subjective methodology, it is nevertheless expected to add to the literature and practice. It would be recommended in future research to retest the study with other criteria, specialists, and methods.

Geliş/Received: 29/09/2025
Kabul/Accepted: 20/10/2025
Araştırma Makalesi / Research Article

ISSN: 2547-9725

KENTLERDE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ BAĞLAMINDA İKİZ DÖNÜŞÜM: UYGULAMA ALANI, ENGELLER VE FIRSATLAR

Emre DOĞAN*

İbrahim Güray YONTAR**

Öz

İklim değişikliği, iklim ortalamasında ve atmosfer bileşimlerinde uzun vadelerde meydana gelen doğa veya beşeri kaynaklı, karşılaştırılabilir ve gözlemlenebilir değişimlerdir. Beşeri faaliyetlerin iklim değişikliğine etkisi özellikle Sanayi Devrimi'yle birlikte çevre yerine kalkınmayı önceleyen sanayileşme anlayışının yaygınlaşmasıyla belirginleşmiştir. Kentsel ulaşım, enerji, kentsel arazi kullanımı, atık, kentsel binalar ve tarım gibi faaliyet alanlarındaki karbon emisyonları iklim değişikliğinin nedenleri arasındadır. Artan sıcaklık, afetler, kıyı kentlerde yaşanan deniz seviyesi yükselmeleri ve insan sağlığındaki olumsuz sonuçlar da kentlerin iklim değişikliğinden etkilendiğini göstermektedir. Güncel, küresel ve acil bir konu olan iklim değişikliği ile mücadele bu bağlamda yerelden uluslararası düzeye kadar her kademedede belirli değişimleri gerektirmektedir. Çalışmada bu dönüşümlerden biri olan ikiz dönüşüm ele alınmıştır. İkiz dönüşüm esas itibariyle dijital dönüşüm ve yeşil dönüşümün aralarında bir sinerji oluşturularak gerçekleştirilmesidir. Sadace dijital yenilikler ve teknolojik araçlar aracılığıyla iklim değişikliğiyle mücadele etmek mümkün değildir. Teknolojik araçların kaynak yoğun bir sektörü oluşturmaları ve dijital atıkların geri dönüşümünün zor olması, çevreye duyarlı bir dijitalleşmeyi yani ikiz dönüşümü gerekli kılmaktadır. Aynı zamanda temel olarak ikiz dönüşüm kapsamında kentlerde yaşanan değişim ve bu değişimin önündeki engelleri ve fırsatları incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Kentleşme, İkiz Dönüşüm, Dijital Dönüşüm, Yeşil Dönüşüm.

JEL Kodu: Q54, S53, Q55.

* Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, dogan.emre@deu.edu.tr, ORCID: 0009-0009-8397-4321

** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, guray.yontar@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7400-0260

Twin Transformation in the Context of Climate Change in Cities: Application Field, Obstacles and Opportunities

Abstract

Climate change refers to long-term shifts in climate averages and atmospheric composition. These changes must be comparable and observable. The impact of human activities on climate change has become particularly evident since the Industrial Revolution and the subsequent industrialisation process, which focused on development rather than the environment. Carbon emissions from activities such as transport, energy, urban land use, waste, urban buildings and agriculture are among the causes of climate change. At the same time, temperature changes, disasters, sea level rises in coastal cities, and adverse effects on human health caused by climate change also demonstrate that cities are affected by climate change. The current, global, and urgent fight against climate change requires specific changes at every level, from local to international. The twin transformation essentially aims to achieve synergy between the digital transformation and the green transformation. The fact that technological tools constitute a resource-intensive sector and that digital waste is difficult to recycle necessitates environmentally conscious digitalisation, i.e. the twin transition. This study examines the reasons behind the twin transition, its scope and current status. It also examines the changes taking place in cities within the scope of the twin transition and the obstacles and opportunities facing this change.

Keywords: Climate Change, Urbanization, Twin Transformation, Digital Transformation, Green Transformation

JEL Codes: Q54, S53, Q55.

1. GİRİŞ

Kentleşme ve sanayileşme başta olmak üzere doğal kaynakların sınırsızmış gibi kullanımı ve fosil yakıtlara olan bağımlılık sonucu artan karbon salımı hem çevreye hem de insan sağlığına zarar veren sonuçlar doğurmaktadır. Karbon emisyonları atmosfer bileşimini bozarak iklim değişikliğine neden olmaktadır. Kentler ise karbon salımının en fazla olduğu mekanlardır. Hem nüfusun enerji ihtiyacı hem de kentsel hizmet kaynaklı emisyonlar iklim değişikliğinin en önemli sonuçlarından biri olan küresel ısınmaya neden olmaktadır. Kentler aynı zamanda iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarından en fazla etkilenen mekanlardandır. Afetler, küresel ısınma, hava kirliliği, düzensiz yağış rejimleri gibi iklim değişikliğinin sonuçları kentleri hem çevresel hem de ekonomik açıdan olumsuz etkilemektedir. Bu durum, iklim değişikliği ile kentleşme arasındaki karşılıklı bir etkileşimi göstermektedir.

İklim değişikliği ile mücadele pek çok alanda değişim ve dönüşüm gerektirmektedir. Mevcut durum ve davranış kalıplarına devam etmek, iklim değişikliğinin geri dönüşü ve düzeltilme imkânı olmayan sonuçlarına neden olmaktadır. Bu dönüşümlerden biri olan dijital dönüşüm, bilgi işlem teknolojisi temelli bir yaklaşımla, verilerin daha hızlı ve etkili işlenebildiği bir dönüşümdür. Yeşil dönüşüm ise daha kapsamlı olarak çevre odaklı ve doğal kaynakları korumayı hedefleyen bir dönüşümdür. İkiz dönüşüm kavramı da bahsedilen bu iki dönüşümü birbirini tamamlar şekilde gerçekleşmesini hedefleyen literatürde oldukça yeni olan bir kavramdır.

İkiz dönüşüm, iklim değişikliği ile mücadele için önemli bir yol haritası sunmakta ve kentlerde iklim değişikliği ile mücadele için de önemli bir kavramı ifade etmektedir. Kentsel hizmet alanlarında gerçekleşen dönüşümler, ikiz dönüşüm kapsamında daha iyi nasıl olunabileceğini göstermektedir. Fakat her dönüşüm ve değişimde olduğu gibi ikiz dönüşümün de önünde başta ekonomik ve bilgi yetersizliği olmak üzere çeşitli engeller vardır. Aynı zamanda doğru bir ikiz dönüşümün uzun vadede hem kentsel hem de ulusal düzeyde fırsatlar sunacağı düşünülmektedir.

İklim değişikliği ile kentleşmenin etkileşimine odaklanan bu çalışmada ilk kısmında bu etkileşimin nedenlerine, sonuçlarına ve kentsel mekanlardaki önemli karbon salımı gerçekleştiren sektörlerle değinilecek ikiz dönüşüm kavramı ele alınacaktır. Son olarak ikiz dönüşümün kentsel boyutuna bakılıp bu dönüşümün gerçekleştirildiği kentsel faaliyet alanları, önündeki engeller ve gelecekte sunduğu fırsatlara değerlendirilecektir.

2. KENTLEŞME VE İKLİM DEĞİLİKLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Aşırı kentleşme ve hızlı nüfus artışı, 20. yüzyılda ekosistemde kimi bozulma ve dengesizliklere neden olmuştur. Sanayi Devrimi ile birlikte oluşan ekonomik ve toplumsal koşullar çevrenin korunması gerçeğini ortaya çıkarmıştır (Keleş, 2013: 611). Kentleşme, sanayileşme ve nüfus artışları karşısında çevrenin korunması gereği, özellikle 1970'lerde

ortaya çıkmış ve bu anlayış ilerleyen dönemlerde uluslararası alana da taşınmıştır (Toprak Karaman, 1998: 47).

Uluslararası seviyede çevrenin korunması kapsamında ilk önemli adım 1972’de Stockholm’de atılmıştır. Adı “Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı” olan bu toplantıda çevrede insan kaynaklı oluşan zararlara dikkat çekilmiş, yaşam koşullarının iyileştirilmesinden bahsedilmiş ve çevre-insan ilişkisi açısından işbirliği ve dayanışma ilkelerinin altı çizilmiştir (Keleş, Hamamcı & Çoban, 2012: 449-450). Toplantı sonrası 1973’te UNEP’in (Birleşmiş Milletler Çevre Örgütü) kurulması da çevre sorunlarına karşı artan ilginin bir göstergesidir. 1992’de Rio de Janeiro’da toplanan Birleşmiş Milletler Çevre ve Geliştirme Konferansı ve 2002 yılında Johannesburg’da Rio Konferansının değerlendirilmesi toplantısı, Birleşmiş Milletler’in çevre ve çevre sorunları karşısında uluslararası düzeyde önemli bir yerde olduğunu göstermektedir (Sönmezoglu & Erler Bayraktar, 2012: 252-253).

1988 yılında Hükümetlerarası İklim Değişikliği Panelinin (IPCC) kurulmasıyla, spesifik olarak iklim değişikliğine olan ilgi de başlamıştır. 1992 Birleşmiş Milletler Çevre ve Geliştirme Konferansının bir çıktısı olan “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” kapsamında doğrudan iklim değişikliği sorununa değinilmiştir (Türk, 2008: 250).

2.1. İklim Değişikliği ile Kentleşmenin Karşılıklı Etkileşimi

1992 tarihli Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinde (United Nations Framework Convention on Climate Change-UNFCCC) iklim değişikliği; iklim değişkenleri ve ortalamasındaki uzun süreler içinde meydana gelen değişimler, beşeri veya doğal olarak iklim sistemi bileşenlerindeki değişimler, karşılaştırılabilir ve gözlemlenebilir periyotlarda doğrudan veya dolaylı olarak insan etkinliklerinin atmosfer bileşimini bozması ve buna bağlı oluşan değişimler olarak tanımlanmıştır (1992: 5).

İklim sistemleri; dünya ekseninde meydana gelen değişimler, toz bulutları, kıta hareketleri veya volkanik patlamalara bağlı olarak tarih boyunca doğal yollarla değişmiştir (Ersoy, 2006: 6). Fakat günümüzde meydana gelen

iklim değişikliği doğal değil %95 oranıyla insan kaynaklı bir değişimdir (IPCC, 2018: 55-56). İnsan faaliyetleri kaynaklı iklim değişikliğinin en önemli eylemlerinin başında fosil enerji kullanımı gelmektedir. Sanayileşme süreciyle birlikte fosil yakıtlar atmosferdeki sera gazı oranlarının önemli derecede artmasına neden olmuştur. En çok kullanılan fosil yakıtlar kömür ve petrolken, fosil yakıtların en çok kullanıldığı alanlar ise ısınma, ulaşım, enerji üretimi ve sanayidir (Kaba, 2020: 7)

Kentler hem iklim değişikliğine neden olan insan faaliyetlerinin meydana geldiği mekanları hem de iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarından en çok etkilenen mekanları oluşturmaktadır (Uysal, 2022: 332). Kentler, küresel sera gazı emisyonlarının yaklaşık %70'inden fazlasını oluşturmaktadır. Bu kadar fazla emisyon kaynağı olmasına rağmen kentler küresel kara parçasının %3'ünü, toplam dünya nüfusunun ise %68'ini kapsamaktadır (Tuğaç, 2022: 42-43). Kentler hem ekosistemin geleceğinde hem de ülkelerin kalkınma politikalarında önemli bir yere sahiptir.

Kentlerin ekonomik faaliyetlerin merkezi haline gelmesi, nüfus artışının kontrol edilememesi ve sınırların genişlemesi sera gazı emisyonlarını arttırmaktadır (The World Bank, 2009: 100-104). Kentlerin hem nüfus hem de ekonomik faaliyetleri neticesinde fosil yakıtlara olan bağımlılığı devam ettiği sürece 2050 yılı için 2005'e göre 3 kat daha fazla emisyon salımı gerçekleştireceği tahmin edilmektedir. Aynı zamanda, küresel anlamda en fazla karbon ayak izine sahip ilk 100 kentin toplam emisyon oranlarının, küresel emisyonların %20'sini oluşturmaktadır (Mora, Dousset, Caldwell & Powell, 2017: 502-504). Atık, enerji talebi ve kullanımı, yanlış arazi kullanımı ve sera emisyonlarına katkıları, iklim değişikliği açısından kentlerin önemini göstermektedir (Balaban, 2017, 620).

Kentler barındırdıkları nüfus göz önüne alınırsa, iklim değişikliğinden en çok etkilenen mekanları oluşturmaktadır. Su kıtlığı, sel ve taşkınlar, artan sıcaklıklar, deniz seviyesindeki yükselmeler ve hava kirliliği gibi iklim değişikliğinin olumsuz sonuçları kentleri sosyal, çevre, ekonomik ve sağlık alanlarında etkilemektedir. Bu etkilerden ilki olan sıcaklık artışlarının, özellikle küresel ısınmaya bağlı olarak 2000'lerden itibaren sürekli bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Kentte

yaşayanların %30'u yıl içinde en az 20 gün boyunca insan sağlığına zararlı seviyedeki sıcaklıklara maruz kalmaktadır (Mora vd, 2017: 503).

Kentlerdeki sıcaklık artışları yangınlara neden olmakta, kentlilerin sağlığını doğrudan etkilemekte ve ısıtma-soğutma kaynaklı enerji talebini yükselterek sera gazı emisyonlarını arttırmaktadır (Baysal, 2019: 22). Kentlerde meydana gelen yangınların sadece kentle sınırlı kalmadığı, çevre alanlarda da hava kirliliği gibi etkilere neden olduğu bilinmektedir. Aşırı sıcak hava olaylarının kentlerde aynı zamanda düzensiz yağış rejimlerine neden olması, su kıtlığının yaşanması ve buharlaşmanın artmasıyla ekosistemlerin zarar görmesi gibi etkileri de bulunmaktadır. Su kıtlığı yaşanan kentlerde suyun kentin diğer alanlarına aktarılması için gerçekleştirilen tedarik süreçleri ise enerji kullanımını arttırmaktadır (Baysal, 2019: 19-20).

İklim değişikliğine bağlı fırtına, hortum, kasırga gibi afetler de kentleri olumsuz etkilemektedir. 2010-2021 arasında %32 ile fırtınalar en çok görünen afet olurken onu %30'la sel, %17'yle hortum takip etmektedir (Kurban, 2023: 37-38). Sel ve taşkınlar açısından, son yıllarda gerçekleşen afetlerin %90'ının iklim değişikliği kaynaklı olduğu ve bu afetlerden biri olan sellerin ise küresel açıdan 1600 kenti etkilediği görülmektedir (Tuğaç, 2022: 46). Sel ve taşkınlar iklim değişikliği kaynaklı yağış rejimindeki düzensizlik ve aşırılıklar nedeniyle daha da artmakta ve kentin ana problemlerinden birini oluşturmaktadır. Aşırı yağışa bağlı olarak tarımsal alanların zarar görmesi neticesinde kentlerde gıda güvenliği sorunu da meydana gelmektedir (Kahraman & Şenol, 2018: 357-358). Aşırı yağışlarla bağlı olarak kentlerde meydana gelen bir diğer sorun ise su kalitesindeki düşüş ve su kıtlığıdır. Özellikle kentlerdeki yoksul kesimin temiz suya erişimi zorlaşmaktadır. 2050'de yaklaşık 570 kentin su kaynaklarında %10 düşüşün gerçekleşeceği ve bu kentlerde toplam 700 milyona yakın kentin su kıtlığıyla karşılaşacağı tahmin edilmektedir (C40Cities, 2018: 2).

Deniz seviyesindeki artışların kentlere etkisi de önemli derecededir. Bu artışlar hem kıyı kesimlerde göçe neden olmakta hem sosyal ve kültürel yapılara zarar vermekte hem de

denizcilik ve tarım gibi alanlardaki etkileriyle ekonomiyi etkilemektedir. 2050 yılı için yapılan bir tahminde, sera gazı salımlarının bugünkü gibi devam etmesi durumunda yaklaşık 600 kentte yaşayan 800 milyondan fazla insanın deniz seviyesindeki artıştan etkileneceği belirtilmektedir. Sadece Endonezya'nın 11 milyon nüfuslu Jakarta kenti örneği üzerinden konuya bakıldığında nüfusun %60'ını oluşturan yoksul kesimin, deniz seviyesinin yükselmesi durumunda yaşanacaklara karşı savunmasız olduğu belirtilmektedir (C40Cities: 2018: 4).

Böylece iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarının kentler üzerindeki etkileri çevre, sağlık, sosyal yaşam ve ekonomik olarak dört grupta toplanabilir. Çevre üzerindeki etkilerini; deniz seviyesindeki yükseliş nedeniyle özellikle kıyı kentlerdeki toprak kaybı, bu alanlardaki biyolojik çeşitliliğin azalması, kara ve deniz ekosistemleri gibi doğal yutak alanların zarar görmesi, katı ve sıvı atıkların düzensiz olarak çevreye atılmasıyla verilen kirlilikler olarak (Düzgün, 2020: 36-37) sayılabilir. Kentlerde sağlıkları açısından olumsuz sonuçlar ise temiz suya erişim nedeniyle yaşanan salgın hastalık, enfeksiyon gibi hastalıkların artışı, afetler karşısında kentlilerin psikolojilerindeki bozulmalar (Baysal, 2019: 22), hava kirliliği nedeniyle solunum sistemindeki rahatsızlıklar ve ölümler sayılabilir. İklim değişikliğinin kentlerin ekonomisi üzerindeki etkileri açısından da enerji altyapılarının zarar görmesi nedeniyle yaşanan aksamalar, denizcilik ve kıyı faaliyetleriyle geçinen kesimin gelir kaybı, ulaşım sistemlerindeki zararların ekonomiyi sekteye uğratması ve kentin ekonomik açıdan kritik altyapılarındaki zararlar nedeniyle enerjiye ulaşımın zorlaşması sayılabilir (Tuğaç, 2022: 46-47). Sosyal açıdan ise en önemlisi, iklim değişikliğine karşı savunmasız olan yoksul kentsel mekanlarda yaşayanların gördükleri zararlardır.

2.2. Kentlerde Karbon Emisyonunu Azaltmada Önemli Sektörler

Kentlerde iklim değişikliği ile mücadele için emisyon salımına büyük katkısı olan sektörel alanların belirlenip bir yol haritasının çıkarılması ve stratejik planların oluşturulması elzemdir. IPCC'nin 1,5 Derece Özel Raporu'nda küresel sıcaklık

artışının sınırlandırılması ve/veya durdurulması için temel olarak kentlerde sera gazı salımının %85'e kadar azaltılması, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının ise %80'lere çıkarılması gerekmektedir (IPCC, 2018). Kentlerde gerçekleştirilen faaliyet alanlarının küresel ölçekte karbon salımında sektörel alanlarda oransal dağılımı ise enerji sektörü %26, endüstriyel faaliyetler %20, ormancılık sektörü %17, ulaşım sektörü %14, tarım faaliyetleri %14, binalardan kaynaklı emisyon oranları %7 ve atık sektörü kaynaklı emisyon oranı %3 olarak görülmektedir (IPCC, 2018).

Kentlerde en fazla emisyonu neden olan sektörlerin başında gelen enerji sektörü temel olarak fosil yakıtlara olan bağımlılıktan kaynaklanmaktadır. Kentlerde ulaşım araçlarının fosil yakıt tüketimi küresel açıdan emisyonların %37'sini oluşturmaktadır (Tuğaç, 2020: 1133). Yine fosil yakıt kullanılarak kentlerdeki soğutma-ısıtma için gereken enerjinin kullanımı, taşımacılık faaliyetleri ve elektrik kullanımı da enerji sektöründen kaynaklı emisyonları arttırmaktadır. IPCC 2023 Özel Raporu, özellikle güneş ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının verimliliğinin ve kullanılabilirliğinin arttığını, maliyetlerinin ise azaldığını belirtmektedir (IPCC, 2023: 10-11).

Kentsel ulaşım sistemleri de kentlerde emisyon oranına en fazla katkısı olan sektörlerden biridir. Özellikle bireysel araç kullanımının artması, toplu taşıma sistemlerinin yetersiz kalması ve nüfus artışı gibi etkenler, kentlerde ulaşımdan kaynaklanan emisyonları arttırdığı gibi hava kirliliği ve trafik sorunlarına da neden olmaktadır. Ulaşım sektörü kaynaklı emisyonların azaltılması için geleneksel teknolojiden karbonsuz yeni nesil teknolojilere dayalı ulaşım sistemlerine geçiş, bireysel araç kullanımı yerine karbonsuz raylı sistemler, çok modlu ulaşım, sıfır emisyon elektrikli araç kullanımına geçiş önem arz etmektedir. Enerji talebi yüzünden kentsel alanlarda emisyon oranı yüksek olan sanayi ve endüstriyel faaliyetler ise hem çevresel kirliliğe hem de iklim değişikliğine etki etmektedir. Bu sektörde emisyon oranlarının azaltılması için ise enerji kullanımının rasyonelleştirilip minimize edilmesi, geri dönüşümün yaygınlaştırılması ve döngüsel ekonomi modeline geçilmesi gerekmektedir (Lewandowski, 2016: 42-43).

Sayılan bu üç sektörel alan, kentsel emisyon oranlarının yaklaşık %60'ını oluşturmaktadır. Ayrıca bina yapı sektöründeki enerji talebi ve binalarda kullanılan enerji (aydınlatma, ısıtma-soğutma işlemleri gibi), tarım ve ormancılık faaliyetleri kapsamında arazi kullanımı ve mekânsal planlamalardan kaynaklı değişimler, katı ve sıvı atık kaynaklı emisyonla da kentlerde karbon emisyonlarını yükselten temel alanlardır. Bu açıdan kent yönetimleri için günümüzde iklim eylem planlarının önemi tartışılmazdır. Bu planlar hem yönetim eksenli olarak tüm ilgili kesimlere açık olmalı hem de iklim değişikliğinin en önemli sonuçlarından biri olan afetlere karşı kentleri dirençli hale getirmelidir. Bu stratejik eylem planları kapsamında kurulacak olan kurumların sürdürülebilirliği ve kent sistemlerinde söz sahibi olmaları ise kurumların gücünü arttıran unsurlar olacaktır (Urban Climate Change Research Network, 2015: 1-2).

3.İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ KAYNAKLI YAŞANAN DÖNÜŞÜMLER

“Dönüşüm” Türk Dil Kurumu tanımına göre “şekil değiştirme, bir durumdan başka bir duruma geçme, tahavvül” olarak tanımlanmıştır (TDK). Kentler de dinamik yapıya sahip olduklarından tarih boyunca çeşitli dönüşümler geçirmişlerdir. İklim değişikliğinin kentler üzerindeki etkileri düşünülürse günümüzde buna dayalı dönüşümler yaşanması olağandır.

3.1. Dijital Dönüşüm

Dijitalleşme kavramı, analog denene temel bilgi sistemlerinin sayısal formata dönüşümünü ifade etmektedir. Bilgi ve verilerin sayısal forma geçirilmesiyle birlikte bunların bilgisayarda saklanıp işlenebilirliği sağlanmıştır. Özel sektörde olduğu kadar kamu yönetiminde de dijitalleşme sayesinde iş süreçleri kapsamında verilen hizmet ve faaliyetler daha verimli, hızlı ve yenilikçi şekilde sunulmaya başlanmıştır. Dijitalleşme ve dijital dönüşümle elde edilen bilgi ve verilerin iş yapımındaki kullanımı, paylaşımı, iletişimi ve analizi önemli ölçüde geliştirilmiştir (Deniz & Büyük, 2023: 61).

Dijitalleşme ve dijital dönüşüm 2016 tarihinde gerçekleştirilen Dünya Ekonomik Forumu'nda dikkat

çekilmiştir. Bu formda, Endüstri 4.0 benimsenerek yaşanan gelişmelerin dijitalleşmeye dayandırıldığı görülmektedir. Endüstri 4.0 içerisinde dijitalleşmeyle ilgili olarak nesnelerin interneti, büyük veri ve blok zinciri gibi kavramlara dikkat çekilmiştir (Yurtsever, 2023: 677). Bu uygulamalar, aynı zamanda ekonomik açıdan da verimliliği arttırmada büyük öneme sahiptir. Risklerin sık ve çeşitli olduğu günümüzde, karşılaşılan sorunlara ve risklere karşı dijital unsurların optimize edilerek yeni iş modelleri ve ortaklıklar oluşturması, kaynak yaratması en nihayetinde kazançlı olacaktır (Berman, 2012: 22).

Dijital dönüşümü en genel anlamıyla dijital teknolojiler üzerinde inşa edilmiş ve bu şekilde yönlendirilen değişim olarak tarif edilmektedir. Dijital dönüşüm sayesinde kurumlar sosyal medya, büyük veri, analitik ve bulut gibi araçlarla kurumsal geçiş yaşamaktadırlar. Bir diğer tanımına göre ise dijital dönüşüm, kurumların dijital teknoloji uygulamalarını işletme süreçlerine entegre etmesidir. Kurumlar böylece yenilikçi teknolojiler kullanarak yeni değerler yaratmakta, gelişen teknolojileri yakalayarak ekonomik açıdan daha rekabet edebilir hale gelmektedirler. Bu değişim, onların daha hızlı ve verimli olmalarına yaramakla birlikte, müşteri odaklı bir anlayışın da hakimiyet kazanmasını sağlamaktadır. Dijital dönüşüm sadece özel sektörde değil kamu yönetimi kapsamında eğitim, sağlık ve finans kurumlarını da kapsamaktadır ve bu alanlarda yapay zekâ, nesnelerin interneti, büyük veri ve bilişim gibi teknolojik gelişmeler sisteme entegre edilmektedir (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu-BTK, 2020: 10-11).

Dijital dönüşüm kamu yönetiminde özellikle kodlama, yazılım dili ve yapay zekadaki gelişmelerle birlikte merkezi ve yerel yönetimlerde demokratik yönetim anlayışının gelişimine yardımcı olmuştur. 21. yüzyıl içinde kamu yönetimindeki idari reformların dijital devrim olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bu süreç içerisinde sosyal hareketlilik, yönetişim ve küreselleşme kavramları kamu yönetiminde değişimi hızlandırmış, e-devlet ve e-demokrasi gibi uygulamaları ortaya çıkarmıştır. Dijitalleşmeyle birlikte yönetime katılım kolaylaştırılmış, stratejik planlarda veri toplanması ve analizi

hızlı ve verimli hale getirilmiş ve şeffaflık, hesap verebilirlik ilkeleri sayesinde daha demokratik bir yönetim anlayışı egemen kılınmıştır (Coşkun & Yıldırım, 2018: 150-151). Kamu yönetimindeki bu dijitalleşme süreci “dijital çağ yönetişimi” anlayışının gelişmesine katkı sağlamıştır. Yerinden entegrasyon, ihtiyaca dayalı holizm ve sayısallaştırma süreçlerini ana tema haline getiren dijital çağ yönetişimi, kamu hizmetlerinde bilgi teknolojilerinin kullanımını, tüm süreçlerin teknoloji sayesinde basit hale getirilmesini ve rutin işlerin otomatikleştirilmesini sağlamaktadır (Dunleavy, Margetts, Batsow & Tinkler, 2006: 482-485).

Dijitalleşme ve dijital dönüşümün kentlere yansımaları ise en belirgin olarak akıllı kent uygulamalarında görülmektedir. Akıllı kent uygulamalarının merkezinde, kentleşme sonucu ortaya çıkan sorunların çözümünde dijitalleşme, yenilikçi uygulamalar, yeni teknolojiler ve bilgi işlem teknolojisinin etkili olacağı bulunmaktadır (Ulubaş Hamurcu, 2023: 72). Kentlerde hizmet sunumunun etkili ve verimli gerçekleştirilmesi zorunluluğu, kentlerin sürdürülebilirliğinin sağlanması ve iklim değişikliğiyle mücadelede yenilikçi teknolojilere olan ihtiyaç, akıllı kent uygulamalarını ön plana çıkarmaktadır. Dijital çözümler trafik yönetimi, hava kalitesi, kirliliğin önlenmesi, ulaşım sistemlerinin verimli hale getirilmesi ve emisyonların azaltılması gibi alanlarda etkili uygulamaları sunmaktadır. Akıllı kent modelinin bir bileşeni olan akıllı çevre, çevrenin sürdürülebilirliğinde bilgi işlem teknolojisinin kullanılmasını, akıllı sayaç ve akıllı enerji şebekeleri gibi uygulamaları içeren bir kavramdır (Ortaçesme, Atik & Muhammetoğlu, 2023: 11). Bu bileşenin, kentlerde iklim değişikliği ile mücadelede olumlu katkı sağlaması beklenmektedir.

3.2. Yeşil Dönüşüm

Yeşil dönüşüm doğal kaynakların daha verimli kullanılması, iklim değişikliği gibi çevre sorunlarının çözümü, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması gibi hedefleri olan kapsamlı bir dönüşümü ifade etmektedir. Yeşil dönüşüm, geleneksel üretim-tüketim biçim ve süreçlerinin yenilenebilir kaynaklar ve çevre dostu üretim biçimlerine doğru yenilikçi bir dönüşümü ifade etmektedir. Bunlar arasında en önemli

dönüşüm enerji, ulaşım, barınma, arazi kullanımı ve endüstri gibi alanlarda gerçekleşmektedir. Yeşil dönüşümü ortaya çıkaran temel sorun, eski ekonomik büyüme yaklaşımının doğal kaynakları sınırsızmış gibi algılamasıyla hammadde sıkıntısının çıkması ve buna bağlı artan fiyat tehdididir (Cheba, Bak, Szopik & Ioppolo, 2022: 2). Yeşil dönüşümle birlikte sıklıkla kullanılan yeşil kalkınma bu kapsamda, daha sağlıklı, düzenli bir ekoloji ve yaşanabilir ortamlar için gerekli gelişmeleri hedeflemektedir. Bu gelişim, iklim değişikliği ile mücadele kapsamındaki dönüşümlere de itici etken olmaktadır (Liu, Wang, Huang, Zhang & Long, 2023: 4).

Yeşil dönüşümde çevre odaklı üretim-tüketim süreçlerinin öncelenmesi önemli alanlarda değişime neden olmaktadır. Bunlar arasında; fosil yakıtlar yerine yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmek, enerji bağımlılığının azaltılıp enerji verimliliğini arttırmak, sektörel bazlı emisyonların her alan için ayrı planlanıp nötrlemeye çalışmak, doğal kaynakların sürdürülebilirliğini sağlamak ve rasyonel atık yönetimini oluşturmaktır. Yeşil dönüşüm süreci, sürdürülebilir gelişme ve sürdürülebilir kalkınma anlayışıyla yakından ilgilidir. Sadece çevrenin öncelenmesi değil aynı zamanda sürdürülebilir bir ekonomik model inşa edilerek gelecek nesillerin de gezegenden yararlanma hakları göz önüne alınmaktadır (Yurtsever, 2023: 681).

Çevre sorunları, iklim değişikliği, küresel ısınma ve kentleşmenin çevre üzerindeki olumsuz etkileri gibi küresel olan sorunlar, yeşil dönüşüm kavramını küresel bir konu haline getirmiştir (Yu & Khan, 2021: 3-4). Böylece yeşil dönüşüm, sürdürülebilir kalkınma felsefesine dayanarak, ekonomik büyümeyi çevreyi yadsıyarak değil, çevrenin korunması, gelecek nesillerin haklarını sağlama ve yüksek yaşam kalitesi yaratma gibi hedeflerle sürdürmeyi önceler (Cheba vd, 2022: 1). Yeşil dönüşümün kapsamı ve sınırlarının genişliği, evrensel olarak yeşil dönüşüm için kabul edilmiş tek bir yöntem ve uygulamanın da bulunmamasıyla sonuçlanmaktadır (Şengüllendi & Şehitoğlu, 2023: 558). Çevreyi önceleyen bir sistemi hedefleyen yeşil dönüşüm bu kapsamda kentlerdeki gelişmeyi çevre dostu bir boyuta taşımaktadır.

3.3. İkiz Dönüşüm: Dijital Dönüşüm ve Yeşil Dönüşümün Entegrasyonu

Yeşil dönüşüm, dijital dönüşümün çevre üzerinde olası olumsuz etkilerini ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Dijital dönüşüm kapsamında ileri teknolojik araç gereçlerle her ne kadar çevresel sorunlara çözüm aranmak istense de bu teknolojik araçların üretim süreçleri çevreye zarar verebilir. Yeşil dönüşüm bu açıdan “yeşil teknolojik araçlar” aracılığıyla teknolojik gelişmelerin çevresel sürdürülebilirliğini sağlamayı da amaçlamaktadır. Bu araçlar çevresel zararların azaltılması, iklim değişikliği ile mücadele edilmesi ve düşük karbonlu araçların geliştirilmesi için ortaya çıkan araçlardır. Bunlara; e-yakıt, ileri biyoyakıt, karbon yakalama araçları ve sıfır karbon çimento örnek verilebilir (Bianchini & Ghisetti, 2023: 878). Bu çaba, ikiz dönüşüm kavramının ortaya çıkmasını da sağlamıştır.

Yeşil dönüşüm ve dijital dönüşümün birbirlerini tamamlar şekilde gerçekleştirilmesini hedefleyen ikiz dönüşüm, “sürdürülebilir dijital dönüşüm”, “ikiz dijital”, “dijital ve döngüsel” veya “çevresel ve dijital dönüşüm” olarak da adlandırılmaktadır (Zencirli, 2024: 28). Adlandırmalar her ne kadar çeşitli olsa da ikiz dönüşüm ile amaçlanan yeşil dönüşüm ve dijital dönüşümün eş zamanlı gerçekleştirilmesiyle sistematik dönüşümleri gerçekleştirmek, karbon ayak izinin azaltma hedefine ulaşmak ve yeşil bir gelecek meydana getirmektir (Rehman, Giordino, Zhang & Alam, 2023: 7). İkiz dönüşüm sayesinde yeşil ve dijital dönüşüm arasında sinerji oluşturulacak, riskleri yönetmek mümkün olacak ve adil, sürdürülebilir, rekabetçi bir gelecek inşa edilecektir.

Başarılı bir ikiz dönüşümün gerçekleştirilmesi için temelde “endüstriyel, teknolojik ve bilgi seviyesi” gerekmektedir. Endüstriyel seviye için dijitalleşmenin tamamlanması, döngüsel ekonomi için hedeflerin belirlenmesi, sektörel alanda ikiz dönüşümün teşvik edilip stratejik planların oluşturulması gerekmektedir. Teknolojik seviye için döngüsel geçişlerde araştırmaların teşvik edilmesi ve gerekli analizlerin yapılması gerekmektedir. Bilgi seviyesi için gerekli becerilerin edinilmesi ve farklı eğitim girişimleri arasında sinerjinin güçlendirilmesi gerekmektedir (Ortega-Gras, Beuneo-Delgado, Canavate-

Cruzado & Garrido-Lova, 2021: 14). Avrupa Komisyonu tarafından 2022 tarihli “Towards a Green & Digital Future” (Yeşil ve Dijital Bir Geleceğe Doğru) raporunda ikiz dönüşüm için gerekli unsurlardan bahsedilmektedir. Bunlar arasında sosyal, çevresel, ekonomik ve siyasi gereksinimler bulunmaktadır. Sosyal gereksinim; adil dönüşümün sağlanması, çevresel gereksinim; dijital ve yeşil teknolojilerin çevresel ayak izlerinin azaltılması, siyasi gereksinimler ise yatırımların yönlendirilmesi, standartların oluşturulması ve politik tutarlılığın sağlanmasıdır (Muench, Stoemer, Kathrine, Asikainen, Salvi & Scapolo, 2022: 7).

Yeşil dönüşüm ve dijital dönüşümün kaçınılmaz olduğu günümüzde, bu iki dönüşüm arasında sinerji, uyum ve birbirlerini destekleme enerjisini oluşturan ikiz dönüşüm kavramı, uluslararası düzeyde de gündeme gelmiştir. Başta Avrupa Birliği ülkeleri ve ABD olmak üzere, ikiz dönüşümüne uyum sağlanması için belli becerilere ihtiyaç duyulduğu tartışılmaktadır. Çünkü yeni yaratılan işler, eski işlere göre farklı beceriler gerektirebilmektedir. Buna örnek olarak dijitalleşme sonucu vasıflı çalışanlara ulaşmanın veya çalışanlarda bu beceri setini bulabilmenin zorluğu verilebilir (Deniz & Büyük, 2023: 63). Avrupa Birliği, Avrupa Yeşil Mutabakatı başta olmak üzere önemli düzenlemelerinde ve strateji belgelerinde, ikiz dönüşüm kavramının önemini vurgulamaktadır.

UNEP Dijital Dönüşüm Alt Programı’nın (Digital Transformation Subprogramme), “Digital Transformation: Becoming an Innovative, Agile and Collaborative Organization, Fit for Purpose in the Digital Age- 2022 Version 1.0” adlı raporunda yeşil dönüşüm ve dijital dönüşümün uyumuna dikkat çekilerek, dijital araçlarla çevresel sürdürülebilirliğin sağlanabileceği, iklim değişikliği ile mücadelede olumlu etki edeceği ve kirlilik gibi konularda gelişmeler yaşanabileceğine dikkat çekilmektedir. Yeşil ve dijital dönüşümün birlikte ele alınmasının en temel faydalarından biri olarak kaynak kullanımının optimize edilmesi ve karbon emisyonlarının ek %20 azalması olarak belirtilmiştir. Bu faydalara rağmen iklim değişikliği ile mücadelede sadece dijital çözümlere bel bağlanılmaması gerektiği de vurgulanmaktadır. Çünkü dijital

araçların malzeme talebi, e-atık süreci ve bu süreçlerde çevre üzerindeki olumsuz baskı yadsınmamalıdır. Özellikle e-atıkların sadece %20'si geri dönüştürülebilmektedir. (UNEP, 2022: 4-6).

2022 tarihli Towards a Green and Digital Future raporunda yeşil dönüşüm ve dijital çözümün birbirini tamamlayabileceği gibi, bu iki dönüşümün çatışabilme olasılığı da tartışılmaktadır. Dijitalleşme sürecinin kaynak yoğun bir süreç olması, atık üretiminin fazlalığı ve bunların geri dönüşümünün zor olmasının altı çizilmektedir. Rapordaki çarpıcı örneklerden biri olarak; hibrit araç fiyatının düşmesiyle bireysel araçlanmanın artması, uzaktan çalışmanın yaygınlaşmasıyla ısıtma-soğutma başta olmak üzere bina enerji talebinin artması verilmektedir. Bu gibi sakıncaların giderilmesi için proaktif ve bütünleştirici yönetim gerekmektedir (Muench, vd, 2022: 16-18).

İkiz dönüşüm, yeşil dönüşüm ve dijital dönüşümün bir sinerji içerisinde gerçekleşmesini hedeflemesine rağmen bu iki dönüşümün bazen birbirini engelleyebileceği de anlaşılmaktadır. Bu riskin oluşmaması için teknolojik kapasitenin geliştirilmesi ve bu gelişmelerin çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması gerekmektedir. Eğer yeşil dönüşüm ve dijital dönüşüm istenilen gibi birbirlerini tamamlar ve uyum içerisinde gerçekleşirse, iklim değişikliğiyle mücadele olmak üzere pek çok çevre sorununun çözümünün hızlanacağı tahmin edilmektedir. Dijital dönüşüm sayesinde kullanımı yaygınlaşan araçlarla birlikte iklim verilerinin dijital ortamda saklanması, kullanılması ve analiz edilmesi, hava kirliliğinin takip edilip ölçülmesi vb. uygulamalar iklim değişikliği ile mücadelede önemli katkı sağlayacaktır.

4. İKİZ DÖNÜŞÜMÜN KENTSEL BOYUTU

İkiz dönüşüm temel olarak çevre dostu teknolojik dönüşümü incelemektedir. Bu uygulama alanlarının kentsel boyutuna bakmak için kentsel hizmet alanlarında göre hangi uygulamaların önemli olduğuna değinilecektir.

4.1. İkiz Dönüşümün Kentte Uygulama Alanları

Kentlerde enerji sektörü emisyon oranlarında en yüksek paya sahip alanlardan biridir. Değişen toplumsal beklentiler, iklim değişikliğinin enerji politikalarına yansması ve teknolojik gelişmeler enerji sektöründe değişimi hızlandırmaktadır. İkiz dönüşüm kapsamında “kentsel çoklu enerji sistemleri” düşük karbonlu enerji sistemleri açısından önemli bir uygulamadır. Kentsel çoklu enerji sistemleri, yenilenebilir enerji kaynaklarını enerji sistemine entegre ederek, çeşitli altyapılar arasında sektörel birleştirmeye iyileştirilmiş ve verimliliği yüksek sistemler kurmaktadır. Bu sistemler aynı zamanda düşük ve net sıfır emisyon hedeflidir. Yenilenebilir enerji sistemlerinin yerel üretim ve tüketimini teşvik eden, merkezi olmayan esnek bir kentsel enerji sistemi kurulmaktadır. Kentsel alanlarda enerjiye artan talep, artan sayıda enerji taşıyıcıları ve yenilenebilir enerji kaynaklarının dağınık yapısı bu karmaşık sistemler için birbirine bağlı dijital araçları zorunlu hale getirmektedir. Kentsel çoklu enerji sistemlerinde nesnelerin interneti, blok zincir teknolojisi, yapay zekâ, dijital ikizler ve dijitalleşme sayesinde bu alanda yeni iş akışları sunmakta (Koirala, Cai, Khayatian, Munoz, An, Mutschler, Sulzer, De Wolf & Orehounig, 2024: 1-3) ve karmaşık olan sistemi basitleştirmektedir. Dijitalleşmenin sunduğu bu imkanlar aynı zamanda yenilenebilir enerji kaynaklarını enerji sistemlerine daha verimli entegrasyonunu sağlamaktadır. Fakat kentsel enerji sistemlerinin bu şekilde verimli ve çevreye duyarlı hale getirmek için veri güncelleme metodolojisinin sürekli değişim halinde olması ve modellemeler için ölçeklenebilirliğin zor olması, sistemin uygulanabilirliğini güçleştirebilmektedir (Koirala vd., 2024: 17).

Kentsel hizmet alanlarından olan ve karbon salımı yüksek bir diğer sektör kentsel ulaşım ve sistemleridir. Dijital teknolojiler sayesinde fiziksel ulaşım sistemlerinin sanal versiyonunun yaratılmasıyla hem ulaşım sistemlerinin güvenliği sağlanmakta hem trafik ölçümleri yapılmakta hem de sistemin sürdürülebilirliği sağlanmaktadır. Dijital ikizlerde sistemdeki veri odaklı güncellemelerle doğru temsiller kurulmakta ve gerçek zamanlı izlemelere olanak sağlanmaktadır. Bu sistem ulaşım sistemlerinde akıllı karar

olmaya dayalı model destekli ve ölçeklenebilir bir yapı inşa etmektedir (Gao, Jia, Sun & Luo, 2025: 3-15). Ulaşım sistemlerinde ayrıca sensörler sayesinde ulaşım unsurların heterojen bilgileri basitleştirilmekte ve verilerin entegrasyonu sağlanmaktadır. Kentsel ulaşım sistemlerinde uygulanan dijital ikizler sayesinde otoyol, demiryolu, köprü ve tünellerde kontrol ve yönetim kolaylaşmaktadır. Bu sistemdeki temel zorluklar; zorlu inşa süreçleri, çok taraflı işbirliğinin sağlanamaması, uzun bakım döngüleri ve yüksek bakım maliyetleri olarak sayılabilir (Gao, vd, 2025: 1-2). İkiz dönüşümün kentsel ulaşım sistemlerindeki bir diğer uygulama ise elektrikli araçların yaygınlaştırılmasıdır. Bu bağlamda merkezi ve yerel yönetimlerin çevre dostu elektrikli araçları teşvik etmesi, desteği arttırması ve inovasyon yoluyla kentlerde bu araçların kullanımına rehberlik etmesi beklenmektedir. Bu politikalar daha yeşil, sağlıklı ve sürdürülebilir kentler için önemli bir adım olacaktır. Sürdürülebilir ulaşım sistemlerinde uygulanacak bu politikalar çevre kirliliğinin azaltılması, trafik sorununun çözülmesi, sera gazı emisyon oranlarının düşürülmesi ve kaynakların korunmasını sağlayacaktır (Li, Lau & Gong, 2025: 2).

İkiz dönüşümün kentsel alanlardaki bir diğer uygulama alanı ise bina ve bina enerji sistemleridir. Yaşlanan bina stokları eski cepheler, artan enerji talebi, iç mekân konforsuzluğu ve işlev yetersizlikleriyle karşılaşmaktadır. İkiz dönüşüm kapsamında “Kentsel Bina Enerjisini Yenileme Sistemleri” kent merkezlerindeki bu eski ve fazla enerji talebi olan binaları yenileyerek hem iklim direncini arttırmakta hem de bunların karbonsuzlaşmasına yardımcı olmaktadır. Makine öğrenimi, veri odaklı kümeleme, yapay zekâ ve çok amaçlı optimizasyonun entegrasyonu önemli araçlar olarak öne çıkmaktadır. Kentsel bina enerji dönüşümü-yenilemesi kapsamında gerçekleştirilen uygulamalara bakıldığında ilk olarak mekânsal analitik ve kentsel modelleme örnek verilebilmektedir. Bu modellemede bina tipolojileri, mekân düzeni, çevre düzeni, bölge ölçeğinde enerji talebi, yenileme etkinliği ve uzun vadeli dayanıklılık gibi unsurlar saptanmaktadır. Son olarak ilçe düzeyinde planlama için mekân-zaman bağlantısı yoluyla çok boyutlu kentsel etkileşimleri analiz edilerek zamansal öğrenme modeli

aracılığıyla planlamalar yapılmaktadır (Shan, Jia, Su, Xu, Ning & Zhang, 2025: 22-27). Kentsel binalara yenilenebilir enerji sistemi entegre edilerek enerji verimliliği sağlanmakta, jeotermal enerji santralleri sayesinde tüm binalar sıcak-soğuk su ihtiyacı karşılanmakta, güneş enerjisiyle bina dışı aydınlatma sistemleri çalışmakta (Agostinelli, Cumo, Guidi & Tomazzoli, 2021: 15-16) ve böylece kent binalarından kaynaklı enerji emisyonlarının azaltılmasında büyük katkılar sağlanmaktadır.

Kentlerde atık yönetimi, artan kent nüfusu da göz önüne alınırsa önemli bir küresel sorun olabilmektedir. Genel olarak belediyelerin görevi olan katı atıkları etkin şekilde yönetmesi kent sürdürülebilirliği, kent temizliği ve sağlığı açısından son derece önemlidir. Günümüzde artık klasik katı atık dışında yeşil atık, tehlikeli atık ve inşaat atığı gibi çeşitlenmiş bir atık yelpazesi bulunmaktadır. İkiz dönüşüm kapsamında özellikle nesnelerin interneti teknolojisi sayesinde atık konusunda gerçek zamanlı izleme ve veri toplama gerçekleştirilerek etkili bir atık yönetimi yapılabilir. Nesnelerin interneti teknolojisi, kentsel atıklar açısından toplama devreleri, ekipmanlar, çöp kutusu doluluk seviyesi ve çöp kutusu konumları gibi konularda yenilikçi bir yaklaşım sunmaktadır. Kentsel atık yönetimi sisteminde dijitalleşmeyle birlikte doğru atık konum bilgilerinin toplanması, coğrafi bilgi sistemi, haritalama, algoritma tabanlı uygulamalar ve işletme maliyet tahmini gibi teknolojilerden yararlanılmaktadır (Belhiah, Aboudi & Ziti, 2023: 37-38). Böylece kentsel alanlarda atık yönetimi açısından yakıt tüketiminde azalma, performansta tutarlılık ve verimlilik gibi olumlu sonuçlar doğurmaktadır.

Küresel ısınma ve yağış rejiminin düzensizleşmesi kentlerde su yönetimine önemi arttırmaktadır. İkiz dönüşümün kentlerde su yönetimine yansımaları olarak su yönetimindeki dijitalleşme, eskiyen altyapıların tespiti ve onarımı, su kayıplarını önleme, içme suyundaki kirliliğin tespiti gibi sorunların üstesinden gelmektedir. Karar destek sistemleri, süreç optimizasyonu, süreç simülasyonu ve dijital ikiz gibi uygulamalar kullanılmaktadır. Su yönetiminde kullanılan dijital ikizler, simülasyon modeli sunarak kurumsal verileri kullanıp karar desteği sağlamaktadır. Böylece gelişmiş ölçüm

altyapısı ile ayrıntılı basınç kontrolleri sayesinde su kaybını kontrol edilerek su dağıtım sisteminde optimizasyon sağlanmaktadır. Bunun yanında kurumsal kapasite geliştirme, dağıtım sistemi operasyonları ve kamu hizmetlerinde dijitalleşmenin gerçekleşmesi daha verimli bir su yönetimine katkı sağlamaktadır (Grigg, 2025: 6-12). Dijital su yönetimine geçişle birlikte kentlerde su arızasının belirlenmesi, suyun daha etkili kullanımı, su kaybının önlenmesi ve su yönetimiyle ilgili verilerin işlenmesiyle etkili bir su yönetimi gerçekleştirilebilmektedir.

İklim değişikliği nedeniyle afetlerin şiddet ve sıklığındaki artış kentsel direnç konusunu gündeme getirmektedir. Geleneksel afet yönetimi olarak afet sonrası süreçten ziyade bütünsel afet yönetimiyle afet öncesi, sırası ve sonrasını planlama yaklaşımı ön plandadır. İkiz dönüşüm kapsamında kentlerde yangın modelleri, deprem modelleri ve rüzgâr modelleri geliştirilmiştir. Bu modeller kent ölçeğinde bina hasarlarının simülasyonunu sunmaktadır. Deprem modellerinde, kentsel alandaki bina kümelerinin sismik dinamik tepkisinin rasyonel tahmini, deprem senaryolarında doğru hasar tahmini ve bunların görselleştirilmesi yapılmaktadır. Yangın modellemelerinde, yangının yayılma sahneleri görselleştirilmekte, duman mekanizmalarına dayalı yangın simülasyonları oluşturulmaktadır. Rüzgâr modellemesinde ise binalarda rüzgâr hasarının en doğru şekilde tahmin edilmesi için bina cephe bileşenlerinin bir modeli çıkarılmaktadır. Aynı zamanda ikiz dönüşüm kapsamında afet yönetimi açısından tüm aşamalarda dijital çözümler bulunmaktadır. Afet öncesi sokak görünümüne dayalı kentsel veri toplama, afet sırasında yapısal deformasyonla ilgili veri toplama ve afet sonrasında da İHA'lara dayalı hasar veri toplama yöntemleri kullanılarak etkili bir afet yönetimi gerçekleştirilmektedir (Wang, Yue, Lu, Hu, Xu, Tian & Zhang, 2024: 36-40).

Kent planlamasında da dönüşüm gerçekleşmektedir. Dijital coğrafi ikizler ve akıllı şehir uygulamalarıyla birlikte hassas coğrafi bilgiler işlenmekte ve iklim değişikliği başta olmak üzere çevre sorunlarıyla mücadele edilmektedir. Uzaktan algılama, mekânsal verilerin toplanması, havadan lazer

taraması ve İHA ölçümleriyle birlikte kentlerin dijital ikizleri oluşturulmaktadır. Kentsel planlamada kullanılacak bu dijital araçlara ek olarak altyapı ağları, sokak ve kapalı alan ağları, bitki örtüsü ve kentteki karakteristik alanların da haritası çıkarılmaktadır. Dijital dönüşüm sonucu elde edilen tarama ve fotogrametik (photogrammetric) görüntülemelerden elde edilen sonuçlarla kentsel çevrenin yapısı ve parametresi yüksek doğruluk oranlarıyla sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma, bina haritası, arazi örtü tipleri, kentteki bitki örtüsü gibi bilgileri kapsamaktadır. Bu verilerin işlenmesi ise iklim değişikliği ile mücadele ve uyum gibi konularda kent alanının etkili planlamasına katkı sağlamaktadır. Kentsel arazi ve kentsel yapısının karmaşık görünümü böylece sanal temsiliyle planlamada kullanılmak üzere basitleştirilmektedir (Petrov, Dimitrov & Ihtimanski, 2024: 11-13). Kent ağaçlarının coğrafi bilgi sistemiyle kontrol edilmesi ve buna göre planlama yapılması da uygulanan yöntemlerden biridir. Kentsel ağaçların yönetiminin iyileştirilmesi, kentin daha yeşil görünmesi ve kentsel alanlarda ağaçların daha görünür olması için coğrafi bilgi sistemleri kullanılarak planlamalar yapılmaktadır (Reitberger, Kooniyara, Parhizgar, Roetzer & Lang, 2025: 12).

4.2. İkiz Dönüşüm İçin Engeller ve Fırsatlar

İkiz dönüşüm literatürde yeni bir kavram olmasından dolayı karşılaşılan engeller ve yaratılan fırsatlar konusunda kapsamlı deneyimler bulunmamaktadır. Yine de yeşil dönüşüm ve dijital dönüşümün birlikte ele alınmasını karşılayan bir kavram olmasından kaynaklı olarak belli başlıklar öne çıkarılabilir.

İkiz dönüşüm kapsamında gerçekleştirilen uygulamaların en önemli çıktılarından biri enerji verimliliğinin arttırılmasıdır. Kentsel enerji emisyon oranlarının yüksekliği nedeniyle bu fırsatın kentlerde iklim değişikliği ile mücadelede önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Örneğin binalarda yapılan çalışmalarda enerji verimliliği optimizasyonunun sağlandığı ve enerji tasarrufu sağlanarak verimliliğin arttığı görülmektedir. Dönüşümlerle birlikte binalarda enerji verimliliğinin %30-40 oranlarından arttırıldığı ifade edilmektedir (Omar, 2025: 1-2). Enerji verimliliği kapsamında bina enerji sistemlerine güneş

enerjisi paneli, rüzgâr tribünleri ve jeotermal sistemler gibi yenilenebilir ve karbonsuz enerji sistemleri entegre edilebilmekte, enerji israfının algılanması kapsamında erken uyarı ve önleyici uyarılarla enerji verimliliği sağlanmaktadır (Omar, 2025: 11). Enerji verimliliği konusunda, akıllı sayaç sistemleriyle enerji kullanım tahminleri çıkarılmakta, davranış kalıpları tespit edilerek tüketicilerin enerji verimliliğinde farkındalıklar oluşturulabilmektedir (Arsecularatne, Rodrigo & Chang, 2024: 9).

İkiz dönüşümün gerçekleştirilmesi durumunda karbon emisyonlarında da salımın azaltılması hedeflenmektedir. İkiz dönüşümle birlikte karbon emisyonlarının %20 oranında ek azaltım sağlayacağı tahmin edilmektedir (UNEP, 2022: 4-6). Bu azaltımda iklim risklerinin derin analizi, yeşil inovasyona yapılan yatırımlar ve yeşil teknolojilerin payı yüksektir.

İkiz dönüşümün bir diğer fırsat alanı ise inovasyon ve rekabet edebilirlikteki artıştır. Yapılan çalışmalar, yaşanan dönüşümün kurumlarda yeşil inovasyon ve dijitalleşmeyi olumlu etkilediğini göstermektedir. Büyük veri analitiği, bulut bilişim ve yapay zekâ gibi araçlar kullanıldıkça kirlilik azaltma, enerji verimliliği ve çevre dostu inovasyonlarda faaliyetler daha da artmaktadır. İkiz dönüşümle birlikte yeşil inovasyona artan ilgi sadece çevresel etkinin azaltılması ve inovasyon çalışmalarını olumlu etkilemekle kalmaz, kurumların rekabet gücünü, ikiz dönüşüm pazarının büyümesini (Burinskiene & Nalivaike, 2024: 9) ve verimliliği de geliştirir (Yang & Liu, 2024: 17-19).

İkiz dönüşümün kurumlarda yeşil inovasyona yaptığı vurgu, bu sektörlerde çalışacak vasıflı işçi gereksinimi de artırmaktadır. İstihdam açısından yenilebilir enerji sistemlerinde veya dijital sektörde çalışmak üzere yeni becerilere sahip kişilere ihtiyaç artmaktadır. İş gücündeki bu artan talep, yeni iş alanları ve istihdam açısından da bir fırsat olarak görülebilir.

İkiz dönüşümün kentsel mekanlarda uygulanmasını zorlaştıran etmenlerden en önemlisi finansal engellerdir. Özellikle başlangıç için istenen yüksek maliyetler kamu yönetimi açısından bu konudaki politikaları etkileyebilir.

Finansal engel olarak yüksek ilk maliyetler ve sermaye harcama zorlukları önemli bir engel olarak ifade edilmektedir. Geleneksel yöntemlere kıyasla sürdürülebilir bilgi işlem teknolojisi için gerekli altyapı yaklaşık %40 daha fazla sermaye gerektirmektedir. Bunun temel nedeni ise enerji verimli, enerji tasarruflu donanım ve sistemlerin üretim süreçlerinin yüksek maliyetli olmasıdır. Kurumlar için yenilenebilir enerji sistemlerinin kurulumu, sisteme entegrasyonu, depolama ve bakım sistemleri de yüksek maliyetlidir (Amiri, Goswami, Islam, Hossen, Mithila & Akter, 2025: 13-14). İkiz dönüşüm ve yeşil bilişim için kurulan verimli ve az enerjiye ihtiyaç duyan iyileştirilmiş sistemler ancak uzun vadede (5-6 yılda) maliyetini karşılamaktadır (Amiri vd, 2025: 15).

Kent yönetimlerinde katı kamu bütçe sınırlamaları ve yatırımların önceliği her zaman sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyusmayabilir. Kısıtlı pazar, sınırlı farkındalık ve karmaşık uygulama süreçleri kamu yönetiminde bu dönüşümün gerçekleşmesinde finansal engelleri oluşturabilir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin yetersiz yatırımları ve sürdürülebilir ölçüm standartlarının eksikliğinden oluşan karmaşık yapı da bu başlık altındaki engellerden sayılabilir (Amiri vd, 2025: 15-16). Kurulacak yeni dijital ve yeşil sistemlerin, mevcut sistemlere entegrasyonu yıkıcı ve zor olabilmektedir. Ayrıca bu iki sistemin birlikte ele alındığı durumlarda teknik sorunları çözmek ek yatırımlara neden olabilmektedir (Burinskiene & Nalivaika, 2024: 9).

İkiz dönüşümle ilgili diğer engeller ise yeşil ve dijital okuryazarlığın yetersizliğinden kaynaklı çevresel konulardaki bilgi eksikliği, uyumsuzluklar, politik yetersizlikler, mevzuattan kaynaklı olarak uyum süreçlerinde bürokratik zorluklar, gizlilik, veri güvenliği açısından veri toplama yöntemlerinde hassas verilerin korunmasındaki riskler ve eşit erişim sorunu olarak sıralanabilir. Bu engeller aslında kamu yönetiminde her dönüşüm sürecinde yeniliklere karşı sistemin karşılaştığı klasik engeller olarak görülebilir.

5. SONUÇ

IPCC “1,5 Derece Özel Raporu”nda, iklim değişikliğinin %95 oranla insan faaliyetlerinde olduğu belirtilmiştir. İklim

değişikliğinde insan faaliyetlerinin ön planda olmasından kaynaklı olarak sorunla mücadele için bu alana yönelmek gerekmektedir. İklim değişikliğinin nedenlerinden beşeri faaliyetlere bakıldığında enerji sektörü, endüstriyel faaliyetler, ormancılık sektörü, ulaşım, tarım faaliyetleri, binalardan kaynaklı enerji kullanımı ve atıklar ön plana çıkmaktadır. Bu faaliyetler aynı zamanda kentsel alanlarda meydana geldiği için kentlerin iklim değişikliğine olan nedenleri arasında sayılmaktadır. Bu durum iklim değişikliği ile mücadelede kentlerin önemini göstermektedir. Avrupa Birliği başta olmak üzere pek çok uluslararası çalışmada da iklim değişikliği ile mücadelede kentlerin önemi, yapılması gerekenler, eylem planları ve strateji belgeleri dikkat çekmektedir.

İklim değişikliği ile mücadelede yaşanan dönüşümlere bakıldığında, bunların kentlerden bağımsız ele alınamayacağı görülmektedir. Dijitalleşme kapsamındaki akıllı kentler, akıllı ulaşım sistemleri, akıllı köyler gibi uygulamalardan anlaşılabileceği üzere, dijitalleşme kentleri doğrudan etkilemektedir. Yeşil dönüşüm kapsamında da kentlerin çevreye duyarlı yönetim anlayışını benimsemeye başladığı görülmektedir. İkiz dönüşüm ise bu iki dönüşüm arasındaki sinerjinin oluşturulmasını ve birbirlerini tamamlamasını ifade eden bir kavramdır. Dijitalleşmenin çevre üzerindeki etkisinin azaltılması ikiz dönüşümün temel hedeflerindendir. Dijital araçlardan kaynaklı e-atıkların yalnızca %20'sinin geri dönüştürülmesi ve dijital sektörün kaynak yoğun bir yapıda olması, dijitalleşmenin çevre üzerindeki baskısını göstermektedir. Bu yüzden kavramsallaştırılan ikiz dönüşüm oldukça yeni ve önemli bir kavramdır.

Makalenin temel konusunu oluşturan ikiz dönüşümün kentsel mekanlarda uygulama alanlarına bakıldığında, enerji, bina, atık, su yönetimi, kentsel planlama ve ulaşım sektörlerinin ön plana çıktığı saptanmıştır. Başta yapay zekâ, blok zincir teknolojisi, nesnelerin interneti ve akıllı sensörlerin, ikiz dönüşümün kentlerdeki en çok kullanılan araçları olduğu görülmüştür. Kentsel hizmet alanlarında ikiz dönüşümün yararları; enerji verimliliğinin sağlanması, ulaşım sistemlerinde sürdürülebilirliğin oluşturulması, binalarda enerji optimizasyonunun sağlanarak enerji talebinin azaltılması, atık

yönetiminde dijitalleşmeyle etkili bir atık yönetiminin oluşturulması, su kaynaklarında kentlerdeki su kaybının önlenmesi, iklim kaynaklı afetlerin öncesi, sırası ve sonrasında etkili bir afet yönetiminin gerçekleştirilebilmesi ve kent planlamasında güvenilir verilerin elde edilip işlenilmesi olarak sıralanabilir. İkiz dönüşümün önündeki engellere bakıldığında ise öne çıkan konunun finansal zorluk olduğu görülmüştür. Dijital teknolojilerin kurulumu ve bakımının yüksek maliyetli olması bunda önemli bir etkidir. Dijital sistemlerin ilk kurulum maliyetinin yüksek olması, maliyetini karşılamasının uzun vadelerde gerçekleşmesi ve gelişmekte olan ülkelerin kamu yatırımlarının bazen başka önceliklere sahip olması da önemli mali engelleri oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, günümüzde iklim değişikliği artık kaçınılmaz sonuçlar doğuran önemli ve acil bir sorundur. İklim değişikliği ile mücadele ise katılımın sağlandığı, yerelden uluslararası her kademede eylemlerin gerçekleştirilmesi gereken bir alandır. İkiz dönüşüm kavramı her ne kadar yeni bir kavram olsa da iklim değişikliği ile mücadelede özellikle enerji verimliliğinin arttırılmasında önemli bir katkı sağlayacağı görülmektedir. Kentlerde ikiz dönüşümün gerçekleştirilmesi iklim değişikliği ile mücadele ve uyum politikalarında olumlu bir katkı sağlayacaktır.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Akademik İzdüşüm Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Destek ve Teşekkür: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın kavramsal kısımlarının hazırlanmasında ağırlıklı olarak ikinci yazar, analiz kısımlarının hazırlanmasında ise ağırlıklı olarak birinci yazar katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarları olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanımız bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Agostinelli, S., Cumo, F., Guidi, G. & Tomazzoli, C. (2021). Cyber-Physical Systems Improving Building Energy Management: Digital Twin and Artificial Intelligence. *Energies*, 14(8), 1-25.
- Amiri, S.M.H., Goswami, P., Islam, M., Hossen, M.S., Mithila, M. & Akter, N. (2025). Green Computing: The Ultimate Carbon Destroyer for a Sustainable Future. *Education and Computer Science*, July, 1-26.
- Arsecularatne, B., Rodrigo, N. & Chang, R. (2024). Digital Twins for Reducing Energy Consumption in Buildings: A Review. *Sustainability*, 16(21), 1-16.
- Balaban, O. (2017). Küresel Isınma, İklim Değişikliği ve Düşük Karbonlu Şehirler. *Kent Planlama* (Ed. S. S. Özdemir, Ö. B. Özdemir Sarı & N. Uzun). Ankara: İmge Kitabevi.
- Baysal, E. (2019). *İklim İçin Kentler Yerel Yönetimlerde İklim Eylem Planı*. İstanbul: 350Türkiye Yayınları.
- Belhiad, M., Aboudi, M.E. & Ziti, S. (2023). Optimising Unplanned Waste Collection: An IoT-Enabled System for Smart Cities, a Case Study in Tangier, Morocco. *ET Smart Cities*, (6), 27-40.
- Berman, S. J. (2012). Digital Transformation: Opportunities to Create New Business Models. *Strategy & Leadership*, 40(2), 16-24.
- Bianchini, S., Damoli, G. & Ghisetti, C. (2023). The Environmental Effects of The “Twin” Green and Digital Transition in European Regions. *Environmental and Resource Economics*, 84(4), 877-918.
- BTK. (2020). Türkiye’de Dijital Dönüşüm ve Dijital Okuryazarlık Raporu. 14 09, 2023 tarihinde <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/arastirma-raporlari/tu-rkiyede-dijital-do-nu-s-u-m-ve-dijital-okuryazarlik.pdf>. adresinden alındı.

- Burinskiene, A. & Nalivaike, J. (2024). Digital and Sustainable (Twin) Transformations: A Case of SMEs in the European Union. *Sustainability*, 16(4), 1-24.
- C40Cities. (2018). A Summary of The Future We Don't Want Research. 11 09, 2023 tarihinde https://www.c40.org/wpcontent/uploads/2023/04/1789_Future_We_Dont_Want_Report_1.4_hires_120618.original-compressed.pdf. adresinden alındı.
- Cheba, K., Bak, I., Szopik-Depczyńska, K., & Ioppolo, G. (2022). Directions of Green Transformation of the European Union Countries. *Ecological Indicators*. 136(5), 1-15.
- Coşkun, B. & Yıldırım, Ç. (2018). Kamu Yönetimi Açısından Dijital Zekanın İyi Yönetime Etkisi. *Ombusman Akademik*, Özel Sayı 1, 141-162.
- Deniz, N. & Büyük, K. (2023). İkiz Dönüşüm: Yeşil ve Dijital Dönüşüm. *Dijital Teknolojiler ve Eğitim Dergisi*, 2(1), 57-70.
- Dunleavy, P., Margetts, H., Batsow, S. & Tinkler, J. (2006). New Public Management Is Dead Long Live Digital-Era Governance. *Journal Of Public Administration Research And Theory*, 16(3), 467-494.
- Düzgün, S. (2020). *İklim Değişikliği ve Kentsel Alanda Seller: Rize İl Merkezi Örneğinde Bir İnceleme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Giresun: Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ersoy, Ş. (2006). Küremiz Isınıyor. *Bilim ve Ütopya*. 139, 5-13.
- Gao, C., Jia, L., Sun, M. & Luo, J. (2025). Current Status and Future Prospects of Digital Twin Technology Applications in Intelligent Transportation Infrastructure Management. *IET Intelligent Transport Systems*. (19), 1-22.
- Grigg, N.S. (2025). Digital Transformation in Water Utilities: Status, Challenges, and Prospects. *Smart Cities*, 8(99), 1-19.
- IPCC. (2018). Special Report Global Warming of 1.5 °C. 07 10, 2023 tarihinde <https://www.ipcc.ch/sr15> adresinden alınmıştır.

- IPCC. (2023). Climate Change 2023 Synthesis Report Summary for Policymakers. 14 10, 2023 tarihinde https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_SPM.pdf adresinden alınmıştır.
- Kaba, E., D. (2020). İklim Değişikliğine Dirençli Kentler Oluşturulmasında Yerel Politikaların Rolü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Kahraman, S. & Şenol, P. (2018). İklim Değişikliği: Küresel, Bölgesel ve Kentsel Etkileri. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*. Özel Sayı 1, 353-370.
- Keleş, R. (2013). *Kentleşme Politikası*. İmge Yayınevi: Ankara.
- Keleş, R., Hamamcı, C. & Çoban, A. (2012). *Çevre Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Koirala, B., Cai, H., Khayatian, E., Munoz, An, J.G., Mutschler, R., Sulzer, M., De Wolf, C. & Orehounig, K. (2024). Digitalization of Urban Multi-Energy Systems – Advances in Digital Twin Applications Across Life-Cycle Phases. *Advances in Applied Energy*, 16, 1-22.
- Kurban, D. (2023). *İklim Değişikliği Karşısında Kentlerin Eylem Planları: AB ve Türkiye Kentleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lewandowski, M. (2016). Designing the Business Models for Circular Economy – Towards the Conceptual Framework. *Sustainability*, 8(1), 1-28.
- Li, D., Lau, A.D. & Gong, Y. (2025). Electric Vehicles Empowering the Construction of Green Sustainable Transportation Networks in Chinese Cities: Dynamic Evolution, Frontier Trends, and Construction Pathways. *Energies*, 18(8), 1-45.
- Liu, Y., Wang, Q., Huang, B., Zhang, X., Wang, X., & Long, Y. (2023). Status And Challenges Of Green Manufacturing: Comparative Analysis of China and Other Countries. *Resources, Conservation and Recycling*, 197(2023), 1-10.

- Mora, C., Dousset, B., Caldwell, R. & Powell, F. (2017). Global Risk Of Deadly Heat. *Nature Climate Change*, 7(7), 501-507.
- Muench, S., Stoermer, E., Jensen, K., Asikainen, T., Salvi, M. & Scapolo, F. (2022). *Towards a Green & Digital Future - Key Requirements for Successful Twin Transitions in the European Union*. Publications Office of the European Union.
- Omar, O. (2025). Digital Twins for Climate-Responsive Urban Development: Integrating Zero-Energy Buildings into Smart City Strategies. *Sustainability*, 17(15), 1-18.
- Ortaçesme, V., Atik, M. & Muhammetoğlu, H. (2023). Akıllı Kentlerde Akıllı Çevre Uygulamaları: Kashiwonoha ve Antalya. *Peyzaj Dergisi*, 5(1), 1-17.
- Ortega-Gras J.J., Bueno-Delgad M. V., Cañavate-Cruzado, G. & Garrido-Lova, J. (2021). Twin Transition through the Implementation of Industry 4.0 Technologies: Desk-Research Analysis and Practical Use Cases in Europe. *Sustainability*, 13(24), 1-18.
- Petrov, S., Dimitrov, S. & Ihtimanski, I. (2024). Integrated Application of Geospatial Technologies for Digital Twinning of Urbanized Territories for Microscale Urban Planning. *Proc. of Spie*, Vol 13212, 1-15.
- Rehman, S. U., Giordino, Zhang, D.Q. & Alam, G. M. (2023). Twin Transitions & Industry 4.0: Unpacking the Relationship Between Digital and Green Factors to Determine Green Competitive Advantage. *Technology in Society*, (73), 1-15.
- Reitberger, R., Kooniyara, V.P., Parhizgar, L., Roetzer, T. & Lang, W. (2024). Tree growth simulation in Geographic Information Systems: Coupling CityTree and ArcGIS for Solar Radiation Analysis. *Sustainable Cities and Society*. 120, 1-15.
- Shan, R., Jia, X., Su, X., Xu, Q., Ning, H. & Zhanh, J. (2025). AI-Driven Multi-Objective Optimization and Decision-Making for Urban Building Energy Retrofit: Advances,

- Challenges, and Systematic Review. *Applied Sciences*. (15), 1-46.
- Sönmezoğlu, F. & Erler Bayır, Ö. (2012). Çevre Sorunlarına İlişkin Uluslararası Rejimler. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 47(Ekim 2012), 247-289.
- Şengüllendi, M. F. & Şehitoğlu, Y. (2023). Yeşil Dönüşüm Araştırmalarının Kavramsal Dönüşümü: En Temel ve Güncel Araştırma Konularının Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile Tespit Edilmesi. *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(11), 557-574.
- TDK. (2025). “Dönüşüm” tanımı. 01 09, 2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alınmıştır.
- The World Bank. (2009). Climate Resilient Cities A Primer on Reducing Vulnerabilities to Disasters. 10 10, 2022 tarihinde <https://documents1.worldbank.org/curated/en/164671468026943315/pdf/466800PUB0Clim101OFFICIALUSEONLY1.pdf> adresinden alınmıştır.
- Toprak Karaman, Z. (1998). *Çevre Yönetimi ve Politikası*. Anadolu Matbaacılık: İzmir.
- Tuğaç, Ç. (2020). İklim Değişikliğine Karşı Kentsel Dirençliliğin Sağlanması ve Ekonomik Boyutu Üzerine Bir Değerlendirme. *İdeal Kent Araştırmaları Dergisi Kentleşme ve Ekonomi Özel Sayısı*, 11(2), 1126-1155
- Tuğaç, Ç. (2022). İklim Değişikliği Krizi ve Şehirler. *Çevre, Şehir ve İklim Dergisi*, 1(1), 38-60.
- Türk, S. M. (2008). İklim Değişikliği ile Mücadelede Küresel Adımlar: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü. *Demokrasi Platformu*, 4(15), 243-270.
- UCCRN. (2015). *Climate Change and Cities Second Assessment Report of the Urban Climate Change Research Network*. New York: Columbia University.
- Ulubaş Hamurcu, A. (2023). Akıllı Şehirler ve Sürdürülebilir Kentsel Dönüşüm. *Çevre, Şehir ve İklim Dergisi*, 2(4), 70-95.

- UNEP. (2022). Digital Transformation: Becoming an Innovative, Agile and Collaborative Organization, Fit for Purpose in the Digital Age - 2022 Version 1.0. 07 09, 2023 tarihinde <https://www.unep.org/resources/policy-and-strategy/digital-transformation-becoming-innovative-agile-and-collaborative> adresinden alınmıştır.
- UNFCCC. (1992). United Nations Framework Convention on Climate Change-UNFCCC. 17 09, 2023 tarihinde https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf adresinden alınmıştır.
- Uysal, Y. (2022). İklim Değişikliği ve Küresel Isınma ile Mücadelede Yerel Yönetimlerin Rolü: Tespitler ve Öneriler. *Kesit Akademi Dergisi*, 8(30), 324-354.
- Wang, Y., Yue, Q., Lu, X., Gu, D., Xu, Z. & Zhang, S. (2024). Digital Twin Approach for Enhancing Urban Resilience: A Cycle Between Virtual Space and the Real World. *Resilient Cities and Structures*, 3, 34-45.
- Yang, C. & Liu, Q. (2024). Driving Green Innovation Through Digital Transformation: Empirical Insights on Regional Variations. *Sustainability*, 16(23), 1-24.
- Yu, Z., & Khan, S. A. R. (2022). Green Supply Chain Network Optimization Under Random and Fuzzy Environment. *International Journal of Fuzzy Systems*, 24(2), 1170-1181.
- Yurtsever, M. (2023). Yeşil Dönüşüm: Endüstri 5.0'ın Sürdürülebilir İşletmelere Etkisi. *Sosyal İnsan ve İdari Bilimlerde Yenilikçi Çalışmalar*. (Ed. S. Sarıbaş & T. Akkuş) İstanbul: Duvar Yayınları.
- Zencirli, M. (2024). Organize Sanayi Bölgelerinde İkiz Dönüşüm. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*. 8(15), 21-31.

TWIN TRANSFORMATION IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGE IN CITIES: APPLICATION FIELD, OBSTACLES AND OPPORTUNITIES

Extended Summary

Aim:

The study examines the urban dimension of the twin transition concept, which is a current and important concept in combating climate change. It investigates how the twin transition brings about transformation in urban service areas, particularly in urban transport, energy and waste management, and to what extent these changes contribute to combating climate change. The concept of dual transformation is a relatively new concept in the literature. It is thought that adapting this new concept to urban applications in the fight against climate change will contribute to the literature.

Method(s):

The study employed document analysis, one of the qualitative research methods. National and international articles, books, papers, reports and news items were used for the concepts of climate change and twin transformation. Current practices, city reports, international documents and news items were used for the urban dimension of the twin transformation concept. The sources obtained were examined without being taken out of context and were critically analysed.

Findings:

Applications implemented within the scope of twin transformation have been seen to offer various benefits, primarily energy efficiency. In particular, the use of applications such as artificial intelligence, smart sensors and digital twins in urban service areas is providing significant progress in combating climate change. It is said that implementing digital transformation and green transformation together can achieve a 20% greater reduction in carbon emissions than the reduction targets alone. It is also said that emissions from energy use,

transport, waste and building systems in cities can be reduced within this scope.

Conclusion and Discussion:

Twin transformation is an important concept in combating climate change in cities. This is because it encompasses both digital transformation and green transformation. The realisation of this transformation in urban service areas is important in this regard. However, the financial obstacles facing twin transformation must be overcome. At the same time, qualified personnel must be employed and technological advances must be made. If these obstacles are overcome, long-term gains will be achieved through the implementation of twin transformation in cities. Among these, ensuring energy efficiency is one of the most important. This study is important in terms of establishing the connection between twin transformation and cities. There are very few articles in Turkish on the concept of the twin transition. Those that do exist merely outline the conceptual framework. This study, however, takes a more comprehensive approach to the concept of the twin transition, establishes its connection with cities, and discusses areas of application. This study also reveals the obstacles facing the twin transition and points the way to overcoming them.

Geliş/Received: 03/02/2025
Kabul/Accepted: 13/08/2025
Derleme Makalesi / Review Article

ISSN: 2547-9725

MAVERDİ’NİN EL-AHKAMÜ’S SULTANİYYE ESERİNDE DEVLET YÖNETİMİ: GELENEKSEL DEVLET ANLAYIŞININ İZDÜŞÜMÜ*

Serat KÜÇÜKTERZİ**

Öz

Bu çalışmada, 10. ve 11. yüzyıllar arasındaki İslam devlet yönetimi, el-Maverdi’nin önemli eseri “el-Ahkamü’s Sultaniyye” üzerinden incelenmiştir. Abbasi Devleti’nin yaşadığı yönetim krizine çözüm arayışı içinde kaleme alınan bu eser, dönemin siyasi ve toplumsal koşullarıyla şekillenen geleneksel devlet anlayışını yansıtmaktadır. Maverdi’nin eserin temel amacı, devlet yönetiminin iyileştirilmesine yönelik teorik bir çerçeve sağlamaktır. Maverdi, hem dini hem de siyasi otoritenin tek elde toplanması gerektiğini savunmuştur. Eserin incelemesinde, Maverdi’nin devlet yönetimine ilişkin çözüm önerileri, devlet-toplum ilişkisi üzerine geliştirdiği kuramsal bilgiler ışığında ele alınmıştır. Devlet yönetimi, genel, adli, askeri yönetim ve kamu hizmetleri boyutlarıyla incelenmiştir. Ayrıca, yönetimdeki yetki paylaşımının karmaşıklığı ve bu yetkilerin çatışma olasılıkları ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Maverdi, el-Ahkamü’s Sultaniyye, Devlet Yönetimi, Geleneksel Devlet Anlayışı.

JEL Kodu: D73, H83

State Administration in al-Ahkamu’s Sultaniyye by al-Mawardi: A Projection of Traditional State Concepts

Abstract

In this study, the Islamic state administration between the 10th and 11th centuries was examined through the important work of al-Mawardi, “al-Ahkamu’s Sultaniyye”. Written in seeking a solution to the administration crisis of the Abbasid Caliphate the book, reflects the traditional state concepts shaped by the political and social conditions of the time. The core goal of Mawardi’s work is to provide a theoretical framework for improving the administration of

* Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Bilimleri Doktora Programı’nda, Prof. Dr. Birgül Ayman Güler tarafından verilen, Devlet Bilimi Metodolojisi adlı ders için hazırlanan metnin geliştirilmiş halidir.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, kucukterziserat@gmail.com, ORCID: 0009-0002-5372-4419

the state. Mawardi argued that both religious and political authority should be concentrated in one hand. In the review of the work, Mawardi's solution suggestions regarding state administration were discussed in the light of the theoretical knowledge he developed on the state-society relationship. State administration has been examined in terms of general, judicial, military administration and public services dimensions. In addition, the complexity of power sharing in administration and the possibilities of conflict of these powers are revealed.

Key Words: Mawardi, al-Ahkamu's Sultaniyye, State Administration, Traditional State Concepts.

JEL Codes: D73, H83

1. GİRİŞ

11. yüzyılın ikinci çeyreği, Tuğrul Bey'in hükümdarı olduğu Büyük Selçuklular, 1038¹ yılında Gazneli (963-1186) Devleti'nden Nişabur'u aldığında, Abbasi Halifesi Kaim Biemrillah (H. (Halifelik)1031-1075) ile ilk siyasi ilişkilerini kurdular. Kaim Biemrillah, Tuğrul Bey'e elçi gönderip bölgede yağma ve tahribattan vazgeçilmesini ve imara girişmelerini istedi. Tuğrul Bey de bu isteklere uydu. 1040 yılındaki Dandanakan Savaşında, Gazneli Devleti ile savaşan Büyük Selçuklular, tarih sahnesine yeni bir güç merkezi olarak çıkmıştır. Savaşın ardından saltanatının tasdiki için halifeye elçi gönderen Tuğrul Bey, 1043 yılında Rey'e hakim olduktan sonra fethettiği yerlerde Abbasi Halifesi adına hutbe okutmuştur. Kaim Biemrillah 1044 yılında, Baş Kadısı Ebu'l Hasan el-Maverdi'yi Tuğrul Bey'e elçi olarak göndermiş ve Tuğrul Bey'in halka adil muamele etmesini istemiştir. Bir yıl burada kalan Maverdi, Tuğrul Bey'in halifeye itaatkâr ve emirlerine hürmetkar olduğu yönündeki raporunu, dönüşünde halifeye sunmasıyla halifenin Tuğrul Bey'e olan güveninin artmasını sağlamıştır (Yılmaz, 2017: 160; Köymen, 1976: 35-36).

Tarihte böyle anlara tanıklık etmiş, önemli devlet görevleri üstlenmiş, yaşadığı dönemin devleti olan Abbasi Devletinin güçlenmesi için girişimlerde bulunmuş, din alimi ve hukukçu kimliğiyle öne çıkan Maverdi ve Maverdi'nin bir genel kamu

¹ Çalışmadaki olayların tarihlendirilmesinde, Miladi Takvim esas alınmıştır.

hukuku/devlet bilimi eseri olan el-Ahkamü's Sultaniyye bu çalışmanın inceleme konusudur.

Bu çalışmanın amacı, Maverdi'nin ilgili eseri üzerinden devlet incelemesi yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmanın kapsamına farklı hedefler de dahil edilmiştir. Maverdi'nin eserinde devlet olgusunun izlerini bulabilir miyiz? Kamu yönetimini/yönetim bilimlerini, günümüzde devletin yürütme erkinin örgütsel temelde "idare kısmına sıkıştırılmış" boyutundan çıkarabilir miyiz?

Çalışmada ilk olarak, inceleme eserinin yazıldığı dönemin koşullarını anlamak için geleneksel devlet, İslam devleti, Abbasiler ve Maverdi ile eseri el-Ahkamü's Sultaniyye hakkında bilgilere yer verilmiştir. İkinci olarak, belirtilen amaç ve hedeflere ulaşmak için eserin analizi yapılarak devlet bilgisi ve devlet-toplum ilişkisi incelenmiştir.

2. GELENEKSEL DEVLET: İSLAM DEVLETİ VE ABBASİLER

Devlet kelimesi, bazen belirli bir toprak parçasında en yüksek siyasi otoriteyi oluşturan yönetim kurumlarını, bazen de siyasi olarak örgütlenmiş bir toplumu veya siyasi yapıyı ifade etmek için kullanılır (Crone, 2004: 3).

Crone'ye göre Orta Çağ Müslümanları, devlet kavramını hem kurum hem de toplum anlamında tanımlayacak özel bir kelimeye sahip değildi. Yönetimi bireyler üzerinden; halife veya kral gibi kişi odaklı görürlerdi. Siyasi olarak örgütlenmiş toplumu ise ümmet veya dini topluluk olarak adlandırırlardı. "Medine" kelimesi bazı filozoflarca Yunan "Polis" kavramına benzer şekilde kullanılsa da genel anlamda "Şehir" demekti ve siyasi düzen anlamı dar bir çevreyle sınırlıydı. Yine Crone'ye göre, devletin kişisel olmayan bir kurum olarak anlaşılması Avrupa'da 16. yüzyılda ortaya çıkıp Orta Doğu'ya geçmiştir. 19. yüzyılda devlet anlamında Arapça "dawla" (Farsça dowlat, Türkçe devlet) kullanılmaya başlanmıştır. Modern dönem öncesinde "dawla", bir hanedanın iktidar dönemiyle ilgiliydi. Ancak, modern dönem öncesi İslam dünyasında, kelime farklı anlamıyla kullanılsa da devlet olarak tanımlanabilecek yönetim türleri bulunmaktaydı (Crone, 2004: 3-4).

10. ve 11. yüzyıllar arasında yaşamış olan Maverdi'nin el-Ahkamü's Sultaniyye adlı eserinde incelemiş olduğu dönem, modern devlet öncesine denk gelmekte olup bu devleti geleneksel devlet olarak nitelendirmek mümkündür.

Geleneksel devlet, kendi toprakları üzerinde şiddet kullanma tekelini elinde bulunduran ve nüfusunu çalışmaya ve askeri hizmete yönlendirme kapasitesine sahip merkezi bir kurum olarak tanımlanır. Bu devlet, meşru toplumsal düzenin sürdürülmesinde askeri gücün örgütlenmesiyle ilgili önemli işlevleri yerine getirir (Lyubashits vd., 2019: 406). Geleneksel devlet, modern devletten farklı olarak, siyasal düzenini yasa veya halk egemenliği yerine dini meşruiyet, kişisel bağlılık ve karizmatik liderliğe dayandırır; yönetim kadrosu kişisel hizmetlilerden oluşurken, yönetilenler genellikle “arkadaşları” ya da “tebaa” olarak kabul edilir. Bu devlet türünde gerontokrasi, ataerkil, patrimonial ve adem-i merkezi yönetim yapıları bulunmaktadır (Weber, 2017: 63-84).

Genel bir devlet tanımı Güler tarafından “İnsan toplumlarının iktisadi ve toplumsal örgütlenme ve yönetim tarzı” şeklinde yapılmıştır (2023: 34). Ona göre devletin özgün işlevi, toplumu iktisadi ve toplumsal açıdan örgütleyip yönlendirmektir. Devlet, “doğal” ve “toplumsal” bir gerçekliktir. Bu özelliklere bağlı olarak da devletin insanlık tarihinde bir “zorunluluk” olarak ortaya çıktığı yaygın bir görüştür (Güler, 2023: 167).

İslam devlet örgütlenmesinin ortaya çıkışıyla ilgili Müslüman düşünürler ve şarkiyatçılar arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre, devlet hicret sonrasında ortaya çıkmıştır. Medine toplumu da bu dönemde tam anlamıyla bir devletin bütün özelliklerini taşımaktadır. Diğer bir görüş ise, bu dönemdeki örgütlenmenin daha çok cemaat yapısında olduğu, Hz. Peygamber'in de dini bir liderlik oluşturduğu yönündedir (Davutoğlu, 1994: 236).

Maverdi'nin örnek aldığı deneyim, Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünnetinden kaynaklanan ilk İslam devleti dönemine dayanır. Hz. Peygamber, “anayasal belge” olarak nitelendirilen Medine Vesikasını hazırlayarak Müslüman ve gayrimüslim unsurları kapsayan bir siyasi yapı oluşturmuştur.

Hız. Peygamber'in 632'deki vefatından sonra bu devlet, belirlenen hedefler doğrultusunda varlığını sürdürmüş ve hızla büyümüştür (Yazıcı, 1992: Önsöz; Menekşe, 2005: 195). Hız. Peygamber'in İslamiyet'i yaydığı dönemde, Bizans ve Sasani imparatorluklarının birbiri ile devamlı mücadele ederek zayıflaması, Müslümanların bu toprakları hızla fethetmelerine fırsat tanımıştır (Yazıcı, 1992: 1). Hız. Peygamber'in vefatı zamanında, Arap Yarımadası İslam'ın egemenliğine girmiştir (Marriott, 2015: 51).

Hız. Peygamberin vefatının ardından 29 yıllık Dört Halife dönemi başlamıştır (632-661). İslam fetihleri, Hız. Ebu Bekir'in iç düzeni sağlamasından sonra 633'te başlamış, Hız. Ömer'in hilafeti boyunca artarak devam etmiş ve Hız. Osman'ın halifeliğinin ilk yıllarına kadar sürmüştür. Ancak, Hız. Osman'ın şehit edilmesi ve ardından Hız. Ali'nin hilafeti sırasında, devletin iç problemleri nedeniyle fetihler duraklamıştır (Yazıcı, 1992: 2).

Dört Halife döneminin ardından İslam Devleti, 661-750 yılları arasında Emevi Hilafeti (14 halife) tarafından yönetilmiştir. Hız. Ali'nin ölümünden sonra heyet tarafından seçilen halifelik anlayışı sona ermiş ve Muaviye, oğlu Yezid'i halef olarak atamıştır. Böylece halifelik, veraset yoluyla devam ettirilen saltanata dönüşmüştür. Bu anlayış, hanedanlıklar değişse bile bundan sonraki süreçte de devam etmiştir (Yurdaydın, 1971: 18). İslam Devletinin genişlemeye ve birliğini korumaya devam ettiği bu dönemde, Emevi Hanedanı'nın Abbasiler tarafından devrilmesinin ardından İspanya'da Endülüs Emevi Devleti (756-1031) kurulmuştur. Bu devletin çıkarmış olduğu 16 hükümdardan dokuzunun halife ünvanını kullanması, İslam Devlet Başkanlığının temsilinde ikiliğe yol açmıştır (Yılmaz, 2017: 232; Yazıcı, 1992: 2).

Ebu Müslim Horasani'nin liderliğinde bir ihtilal ile Emevi Devleti yıkılmış ve yerini Abbasi Devleti (750-1258) almıştır. İsmi, Hız. Muhammed'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib b. Haşim'den alan bu hanedana, "Haşimiler" de denilmektedir. Abbasiler, uzun süre siyasi alanda hakimiyeti ellerinde bulundurmuş ve belli başlı dönemler hariç, Moğollar tarafından yıkılana dek İslam toplumunun manevi liderliğini sürdürmüşlerdir. Bu sürede, toplam 37 halife devlet başkanlığı yapmıştır (Yılmaz, 2017: 236; Yıldız, 1988: 31-37).

Hız. Peygamber dönemi ve siyasi örgütlenmenin daha da geliştiğı Dört Halife Dönemi, İslam toplumlarının devlet, yönetim ve siyasal egemenlikle ilgili görüşlerinin temelini oluşturan bir dönem örneğı teşkil etmektedir. Emevi ve Abbasi dönemleriyle birlikte devletin kurumsallaştığı ve dönemin şartları, kültür ve gelenekleri doğrultusunda belli bir yapı kazandığı görölmektedir (Menekşe, 2005: 195).

3. MAVERDİ VE EL-AHKAMÜ'S SULTANIYYE'SİNE İLİŞKİN NOTLAR

Maverdi, (Ali b. Muhammed b. Habib Ebu'l-Hasen el-Basri el-Maverdi), 974 yılında Basra'da doğmuştur. 1058 yılında, 84 yaşında Bağdat'ta ölmüştür. Ömrü boyunca, kadılık ve müderrislik yapmış, zamanın devletinde önemli görevler üstlenmiştir. Yazar, babasının gül suyu işiyle uğraşmasına atfen Maverdi (ma'ül-verd) lakabıyla tanınmıştır. İlk fıkıh eğitimini memleketinde, Mu'tezile Alimi Abdülvâhid b. Hüseyin es-Saymeri'den almıştır. 1008 yılı öncesinde, Bağdat'ta öğrenimini sürdürmüştür. Nişabur yakınlarında ve diğer yerlerde kadılık yaptıktan sonra Bağdat'a dönmüş, Fıkıh ve Hukuk Müderrisi olarak görev yapmıştır. Fıkıh, usül-i fıkıh, tefsir ve ahlak dersleri vermiş, hadis rivayet etmiştir. İslam coğrafyasında yaşayan en büyük hukukçu bilgin olarak görölen Maverdi, ünü yayılınca Halife el-Kaim tarafından "Baş Kadı" (Akda'l-kudat) olarak atanmıştır (Maverdi'den aktaran Kallek, 2004: 221; Arslan, 1987: 74).

Maverdi'nin yaşadığı dönem, Abbasi Devletinin oldukça zayıfladığı bir döneme tekabül etmektedir (Yıldız, 1988: 31; Çakır, 2009: 8). Abbasi Devletinin zayıf olmasının nedeni, Mısır'da Fatımilerin, Endülüs'te Emevilerin hilafeti ilan etmeleri sonucu, Abbasilerin İslam coğrafyasında tek otorite olma özelliğini yitirmesi olarak görölmektedir (Hasan, 1985: 48). Abbasi Hilafetinin zayıf olmasının bir başka nedeni, Büveyhi Emirlerinin devlet yönetimindeki etkin konumlarıdır. Dini otoritelerini devam ettiren Abbasi halifeleri, devlet yönetiminde fiili hakimiyetlerini kaybetmişlerdir. Devletin yönetimi Büveyhilerdedir. Büveyhi emirleri, kendilerine verilen bir ünvanla yetinmeyip birçok ünvanı halifelerden almışlardır. Şia mezhebinden olan Büveyhiler, Hilafette Abbasilerin hiçbir

hakları olmadığını, devleti yönetme hakkının kendilerinde olduğuna inanıyorlardı; bir dönem Abbasi hilafetinin yerine, Şia hilafetini yerleştirmeyi akıllarına koysalar da siyasi ve kavmi engellerden dolayı bu düşüncelerinden vazgeçip mevcut hilafet aracılığıyla iktidar ve gücün kendi ellerinde bulunmasını tercih etmişlerdir. Bu nedenle Abbasi Halifesinin Büveyhi Emirleri ile yönettiği bir devlet görünümü ortaya çıkmıştır (Sarıbyık, 1996: 5-6; Güner, 2002:11-12).

Abbasilerin bu döneminde, belirli sosyal tabakalar da oluşmaya başlamıştır. Halifeler, emirler, vezirler, komutanlar, valiler, kadılar, tüccarlar, halife yakınları ve ikta sahipleri, bu sosyal tabakanın yüksek kesiminde bulunuyorlardı. Alt tabakayı ise çiftçilik ve zanaatçılık yapan kimselerle hizmetçiler ve köleler oluşturuyordu (Sarıbyık, 1996: 6). Bu sosyal tabakanın yanı sıra insanların dini inançlar ve etnik yapılaraya göre çeşitli sosyal gruplara ayrıldığı söylenmektedir (Hasan, 1985: 388). Abbasilerin bu döneminde kıtlık ve açlığın var olduğu, fiyatların yüksek oluşu aktarılanlar arasındadır (Kesir'den aktaran Sarıbyık, 1996: 7).

Maverdi böyle bir dönemde, emirler arasında ve emirler ile halife arasında barışı sağlamak için görevlendirilen bir elçi, önemli bir konuda kendisinden fetva istenilen bir kadı, yöneticilere öğütler veren bir nasihatçi olmuştur (Sarıbyık, 1996: 6). Maverdi, Halife Kâim-Biemrillah (H.1031-1075) tarafından muhtelif tarihlerde verilen çeşitli diplomatik görevler üstlenmiştir. Büveyhoğullarından Irak emiri Celalüddeve ile yeğeni Ahvaz emiri Ebû Kâlicâr'ın ve Halife ile Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in arasını bulmak bu görevlerden bazılarıdır. Halifeye biat edilmesi, hutbelerde isminin okunması, hilafete ait cizye gelirlerine dokunulmaması, kendilerine şeref payeleri verilmesi, aralarındaki çatışmaları durdurmaları konularında Maverdi'ye diplomatik görevler verilmiştir (İbnü'l Esir, İbnü'l-Cevzi, İbn Kesir'den aktaran Sarıbyık, 1996: 9; Kallek, 2004: 222). Yapmış olduğu elçilikler sırasında, meliklere doğru bildiği konularda yapıcı eleştiriler yönelten Maverdi, 1038 yılında, İslam tarihinde ilk olan Baş Kadı ünvanıyla ödüllendirilmiştir. 1045 yılında, Reîsürrüesâ İbnü'l-Müslime'nin vezir olmasından sonra, diplomasi görevinden çekilmiştir (İbnü'l Esir, İbnü'l-Cevzi, İbn Kesir'den aktaran Kallek, 2004: 222).

Maverdi'nin eseri Ahkamü's Sultaniyye'nin anlamına baktığımızda ahkam, hükümün çoğuludur. Hüküm ise kaide, kural, emir, anlamlarına gelmektedir. Sultan; kudret sahibi emir, bir bölgenin bağımsız hükümdarı, iktidar, hakimiyet anlamlarını taşır. Bu durumda Ahkamü's Sultaniyye, İslam devletinin başındaki halifenin hak ve görevlerini belirleyen ve uyması gerekli bütün dini kuralları bir arada bulunduran genel kamu hukukudur (Aydın, 2001: 73).

Maverdi'nin eserini hangi halifenin emriyle ve hangi tarihte oluşturduğu tartışmalı görülmektedir. M. A. Ebu Faris, eserin 1030 yılından önce yazıldığını belirtir. Bu yıl esas alındığı takdirde eserin yazılmasını isteyen Abbasi Halifesi Kadir Billah (Ö. 1031) olduğu düşünülmektedir. Hamilton A. R. Gibb ise eserin Kadir Billah ya da K. Billah'ın oğlu Kaim Biemrillah tarafından yazdırılmış olabileceğini söyler. Bu dönemde Abbasi Hilafeti üzerindeki Büveyhi hakimiyeti zayıflamaya başlamış, Abbasi hilafetinin güç kazanması ve Sünniliğin tekrar egemen olması için çalışılmıştır. Bahsedilen siyasal ve toplumsal ortamda, konuya teorik bir bakış sunmak ve siyasi mücadeleye hukuki bir zemin yaratmak için İslam hukuku alanındaki bilgisi ve diplomatik tecrübesinden dolayı Maverdi'den söz konusu eseri yazması istenmiş olabilir (Erkal, 1988: 555).

Hangi sebeple ve kimin isteğiyle yazılmış olursa olsun Maverdi'nin bu çalışmasıyla daha önce örneği olmayan bir şekilde, halifeliğin meşruiyetini savunan gelişmiş bir siyasi düşünce geleneğine olan ihtiyacı karşıladığı düşünülmektedir (Marlow, 1999: 61). Eserin asıl önemi, mevcut Müslüman siyasi düşünce ve uygulama mirasını tutarlı ve sistematik bir yapıya kavuşturmuş olmasında yatmaktadır. Tanımlanmamış teorileri şekillendirmiş, dağınık fikirleri sistemleştirmiştir. Maverdi yalnızca mevcut uygulamaları kaydetmekle kalmamış, aynı zamanda ideal bir yönetim düzeni de tasvir etmiştir. Dini otoritenin dünyevi otorite üzerindeki üstünlüğünü savunarak yöneticilerin mutlak gücünü sınırlamayı amaçlamıştır (Jafri, 1994: 821-822).

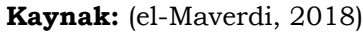
Maverdi, el-Ahkamü's Sultaniyye eserini kaleme alırken kendi yaşadığı dönemi, yaşadığı dönemden önceki İslam öncesi ve sonrası tüm devlet geleneklerini incelemiş ve eserinde buralardan örneklerle yer vermiştir. Özellikle Hz. Peygamber'in

ve ondan sonra gelen dört halifenin devlet yönetimine ilişkin uygulamalarını göz önünde bulundurmuştur. Buna ek olarak kendisi Şafii olmasına rağmen diğer fıkıh mezheplerinin (Hanefi, Maliki) de görüşlerine başvurmuştur. Eserinde birçok konuda tarihsel örnekler bulunmaktadır (Bakınız Ek). Maverdi'nin eserinde, farklı yönetim gelenekleri ve farklı fıkıhçıların görüşlerine yer vermiş olması, yönteminin karşılaştırmalı hukuk ve karşılaştırmalı yönetim olduğunu göstermektedir.

Eser, birçok araştırmacı tarafından ilgi görmüştür. 1853 yılında, Alman Şarkiyatçı Max Enger tarafından Arapça aslından ilk baskısı Bonn'da (Almanya) yapılmıştır. 1862 yılında S. Keijzer, Doğu Hollanda Antiller Hukuku ile ilişkili olarak eseri yayınlamıştır. 1875 yılında Alfred von Kremer, İslam devleti konusunu tartışmak için eseri analiz etmiş ve İslam Medeniyet Tarihi çalışmasında esere yer vermiştir. Arapça metin, 1880 yılında Kahire vatan matbaasında basılmış, bu baskının ardından 1895'te Fransızca tercümesiyle birlikte bir başka baskısı daha yapılmıştır. Daha sonraları Mısırda pek çok kez baskısı yapılmıştır. Leon Ostrogot, eserin imamet ile cihad emirliği kısımlarının Fransızca tercümesini, 1901-1906 yılları arasında yayınlamıştır. Eserin Fransızca tam tercümesi ise Edmond Fagnan tarafından 1915 yılında yayınlanmıştır. En son baskısı, 1989 yılında Kuveyt Üniversitesi hocalarından Ahmet Mübarek el-Bağdadi'nin araştırma ve ilaveleriyle Kuveyt'te gerçekleştirilmiştir (Sarıbiyık, 1996:13; Erkal, 1988: 556; Little, 2004: 192).

Eserin Türkçe baskısı ise Ali Şafak'ın çevirisiyle 1976 yılında Bedir Yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Bu çalışmada, eserin yine aynı yayınevinden çıkan 2018 baskısı inceleme aracı olarak kullanılmıştır. İnceleme eseri, toplam 504 sayfadan oluşmaktadır. Eser, devleti inceleyenlere, toplum ve devlet ilişkisini gösteren bir genel kamu hukuku bilgisi sunmaktadır. Bu ilişki, Maverdi'nin eserinde yirmi (20) başlıkta ele alınmıştır. Başlıkların her biri, 10. ve 11. yüzyılların devlet bilgisine ulaşma açısından önemlidir. Eserin konu başlıkları nelerdir? Dönemin “İslam devlet yönetimi” nasıl tahayyül edilebilir? Bu soruların cevabını bulmada, eser kapsamında oluşturulan Şekil 1 yardımcı olacaktır.

Şekil 1: el-Ahkamü's Sultaniyye ve "İslam Devlet Yönetimi"

783 *Akademik İzdüşüm Dergisi, Yıl:2025 , Cilt:10 , Sayı:2 , s. 774-805*

olarak incelenmiştir. Bu yönüyle eser, bir devlet yönetimi anlatısının ötesinde devlet-toplum ilişkisini konu almaktadır.

4. DEVLET YÖNETİMİ/HALİFELİK

Maverdi, Halife'nin emrinde çalışacak idarecileri ve görevlileri temel olarak dörde ayırmıştır: Genel idare yetkisine sahip olan halife naibi vezirler; görev yerleri belli ve bu yerlerde hareket serbestisine sahip özel işlerde genel idare yetkileri bulunan eyalet, bölge ve belde valileri (emirleri); genel işlerde özel idare yetkisi bulunan Baş Kadı, Başkomutan, sınır muhafızları, haraç ve zekât toplama görevlileri; bir ülkenin ya da bölgenin içerisinde özel işlerde özel idare yetkileri bulunan hâkimler, haraç ve zekât toplama, sınır koruma, ordu komutanı gibi görevliler (el-Maverdi, 2018: 55-56; Ayrıca bakınız Şekil 1).

Görüldüğü gibi Maverdi, devletin görevlerinin yerine getirilmesinde görev dağılımı yoluna gitmiştir. İlk sırada yer alan Vezirler için genel bir yetkiden bahsetmiştir. Yani onlar için bir yer ya da görev sınırlaması yoktur diyebiliriz. Örneğin ülkenin sınırları (halifelüğün hüküm sürdüğü coğrafya) nereye kadar uzanıyorsa vezirler de bu alanda mutlak yetkilidir. İkinci sırada yer alan Valiler için özel işlerden bahsetmiştir. Aslında burada görevleri değil, görev alanı sınırlı olan bir yöneticiden bahsedilmektedir. Yani Vali, hangi belde, bölge veya eyalette yöneticiyse o yörede kendisine verilen görevleri yapmada genel bir yetkiye sahiptir. Yani burada, vergi de toplayabilir, hacı da idare edebilir, yargılama da yapabilir.

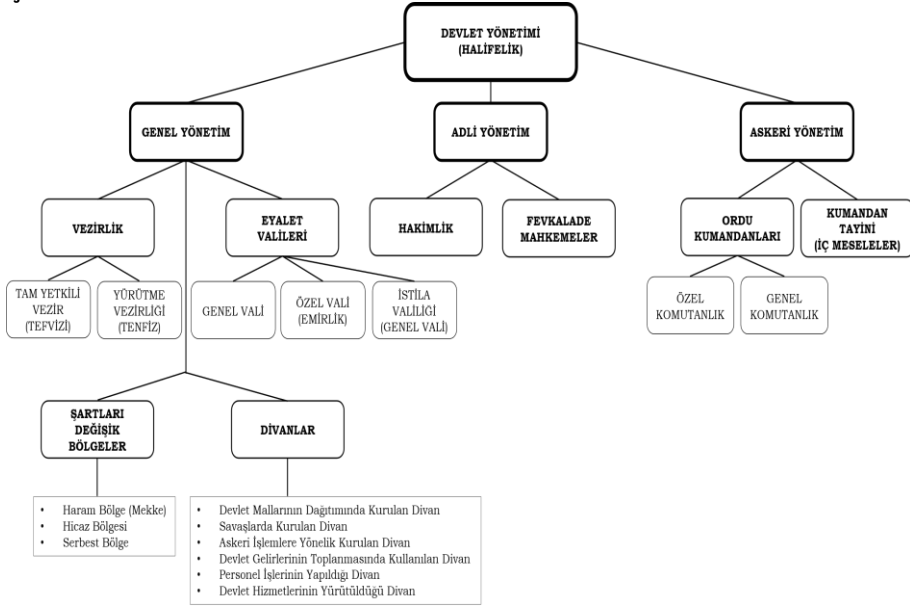
Üçüncü sıradaki görevlilere baktığımızda, bunların genel işlerde özel yetkileri bulunmaktadır. Genel işler nedir? Tüm ülkeyi ilgilendiren işlerdir. Örneğin Baş Kadı, tüm ülkede yargılama yapabilir, görev alanı tüm ülke sınırlarıdır. Buradaki yetkisi ise özeldir. Çünkü o sadece yargılama işi yapabilir. Dördüncü sıradaki görevliler ise hepsinden farklı olarak özel işlerde özel birtakım yetkilere sahiptir. Bir bölgede hâkimsen sadece o görev alanında hâkimlik yapabilirsin ve bu hâkiminde özel yetkisi yargılama yapmaktır.

Görev dağılımına gidilmesi, Maverdi tarafından devlet birliğinin sağlanmaya ve devlet yönetiminin sistemli ve işlevsel bir temele oturtulmaya çalışıldığını göstermektedir. Görevli

kişilerin yetki alanlarının açıkça sınırlandırılması hem yönetim verimliliğini artırmayı hem de istikrarı korumayı amaçlar. Bu yapı aynı zamanda, merkezi otorite (halife-vezir) ile yerel otoriteler (valiler, kadılar) arasında bir denge kurma çabası olarak yorumlanabilir.

Ancak devlet görevlilerinin görevlerini derinlemesine incelediğimizde, görev alanlarının ayrılması kadar görevlerin net bir şekilde ayrılmadığı ve Şekil 1'deki gibi bir devlet yönetimi ortaya çıktığı görülecektir. Bu da Maverdi'nin tasnifindeki klasik İslam devletinin yönetim yapısını, sistemli ve işlevsel olmaktan alıkoymakta ve sistemin yeterince rasyonel ve verimli olmadığı sonucunu doğurmaktadır.

Şekil 2: Devlet Yönetimi

Kaynak: (el-Maverdi, 2018)

Eserin içeriği ve detaylı incelenmesi sonucu, Maverdi'nin yönetim modelinde devletin (halifeliğin) yönetim yapısının; genel yönetim, adli yönetim ve askeri yönetim alanlarından oluştuğunu söyleyebiliriz. Genel yönetim alanı içerisinde, valilikler ve vezirlikler bulunmaktadır. Devlet işlerinin yürütülmesinde kurulan çeşitli divanlar ile şartları değişik bölgelerin yönetilmesi işlerini de bu alan içerisinde görmek mümkündür. Devletin yönetim yapısında yer alan diğer bir

yönetim alanı, hâkimlerin ve fevkalade mahkemelerin oluşturduğu adli yönetim alanıdır. Bu yönetim alanlarının sonuncusu, devletin iç meselelerinde güvenliği sağlamak üzere görevlendirilen kumandanlar ve dış meselelerle ilgilenen ordu kumandanlarının oluşturduğu askeri yönetim alanıdır. Devletin yönetim yapısını oluşturan bu alanların ve dolayısıyla bu alanlar içindeki görevlilerin, Halife ile mutlak bir ilişkisi bulunmaktadır (Bakınız Şekil 2). Ancak bu sınıflandırma kullanılırken halifelik kurumunun tüm bu yönetim alanlarının üstünde olduğu ve yukarıda bahsedilen görevlerin birbirine geçmesi durumu unutulmamalıdır.

5. DEVLET BAŞKANI/HALİFE

Maverdi Halifelik kurumunu merkeze alan bir İslam devleti tasarlamıştır. Eserinde de ilk olarak halife konusuna yer vermiştir.

Maverdi'ye göre halife (imamet), Hz. Peygamber'in halefi olarak dini ve dünyevi işleri yürüten bir kurumdur. Maverdi, Müslümanların devlet başkanına uyması gerektiği konusunda ortak bir görüş olduğunu savunur. Halifeye uymak ile ilgili iki görüş vardır: İlki, halifenin halkı kötülük ve zulümden koruduğu, insanlar arasında düşmanlıkları giderdiği için akla uygun olduğu; ikincisi ise aklın kötülük yapmayı engelleyip dine ve kanuna bağlılığı emredemeyeceği için devlet başkanına uymanın dinin bir gereği olduğudur. Ona göre akla uygunluk, insanı başkalarının düşüncesinden yararlanma konusunda çekincede bırakabilirken; din, yaptırım gücü nedeniyle insanların daha kolay itaat etmesini sağlar (2018: 29-30).

Maverdi, bazı görevlerin İslam topluluğunun bir kısmı tarafından yerine getirilmesiyle diğerlerinin bu yükümlülüğten kurtulduğunu belirtir. Halifelik de bu tür görevlerdendir; toplumdan biri bu görevi üstlenmezse seçmenler ve halife adayları olarak iki grup ortaya çıkar. Halife seçiminin gecikmesinde, diğer Müslümanlar için zorluk ve günah bulunmamaktadır (el-Maverdi, 2018: 30-31).

Hilafet seçme görevinin ya seçmenlerde ya da önceki halifede olduğunu ifade eden Maverdi (2018: 32-33), geçmiş uygulamaları onaylar görünmektedir. Halife seçimi için

seçmenler heyetinin (ashab-ı akd ve hallin) çoğunluğunun bağlılığı sağlanmalıdır. Seçmen sayısı en az beş olmalı ve halife bu kişilerin arasından seçilmelidir. Bazı alimlere göre üç kişiyle bile seçim yapılabilirken, tek kişiyle dahi hilafetin kurulabileceğini savunan görüşler vardır (el-Maverdi, 2018: 33).

Maverdi'ye göre halife aday; adil olmalı, içtihat yapacak bilgiye sahip olmalı, organları sağlam olmalı, kamu işleri ve halk yönetimi konusunda bilgili olmalı, düşmanla savaşacak güç ve cesarete sahip olmalı ve Kureyş soyundan gelmelidir (2018: 31-32). Halifenin seçimi için toplanan seçmenler heyeti, öncelikle halife adaylarının niteliklerini değerlendirir. Daha sonra üstün ve faziletli olan adayı tercih ederler. İki hilafet adayı arasında vasıflar eşitse, yaşı daha büyük olan seçilir. Yaşları da eşitse, olgun olan tercih edilir. Bilgili bir aday ile cesaretli bir aday bulunduğu karar, dönemin şartlarına göre verilmektedir. Halife seçiminde kararsızlık devam ederse, her iki adaydan da vazgeçilip başka bir adaya başvurma, kura çekimiyle halife belirleme veya seçmenler heyetinin bir adaya biat etmesi yöntemlerine başvurulabilir (el-Maverdi, 2018: 34-35). Bu bağlamda Maverdi, ideal yönetim veya yönetici arayışından ziyade dönemin koşullarını göz önünde bulunduran bir yaklaşım benimsemiştir.

Seçim ve uzlaşma olmaksızın bir kişinin halife olup olamayacağı konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Bazılarına göre, seçmenler heyetinin biat etmesine gerek yoktur ve bu durumda halkın bu kişiye itaat etmesi gerekmektedir. Diğer bir görüş, hilafetin rıza ve seçim esasına dayalı olması gerektiğini ve kendiliğinden bu makama gelen kişinin halifelığının kabul edilemeyeceğini savunmaktadır (el-Maverdi, 2018: 36). Bu belirsizlik, halifelik kurumunun oluşumu itibarıyla çelişik nitelik taşımaktadır. Yukarıda da bahsettiğimiz şekliyle aslında toplum arasından birisi çıkıp bu görevi üstlenmiştir. Eğer böyle olmasaydı, seçimle ya da bir önceki devlet başkanının halefini seçmesi ile halifelik kurulmuş olacaktı.

Maverdi'ye göre, bir devleti yönetme yetkisi iki kişiye verilmişse ikisinin de halifelığı geçerli sayılmaz. Ancak, vefat eden halifenin yerinde seçilen kişinin önceliği olacağı, karışıklığı

önlemek için her iki halifeliğin kabul edilmemesi veya kura çekilmesi gibi farklı görüşler bulunmaktadır (2018: 37-38).

Halife seçiminin ikinci yolu, mevcut halifenin kendinden sonraki halifeyi belirlemesidir. Bu yöntem, Hz. Ömer'in Hz. Ebubekir tarafından halife olarak gösterilmesi ve Hz. Ömer'in halife seçim işini meclise devretmesi örnekleriyle kabul görmüştür (el-Maverdi, 2018: 39-40). Bu konuda da iki görüş bulunmakta olup Maverdi ikinci görüşe katılmaktadır. Birincisi, veliaht tayin eden öldüğü zaman tayin edilen kişi, halifeliği kabul ettiğini açıklamalıdır. İkincisi, veliaht tayin eden ölmeden önce kabul beyanı açıklanmalıdır (el-Maverdi, 2018: 42).

Maverdi'ye göre, veliaht tayininin geçerliliği için halife tarafından tayin edilen kişinin bu görevi kabul etmesi gerekmektedir. Veliahdın hilafet görevini kabul etme zamanı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bir görüşe göre, tayin edilen kişinin, tayin eden kişinin ölümünden sonra halifeliği kabul ettiğini açıklaması gerekmektedir. Maverdi'nin de benimsediği diğer görüşe göre, kabul beyanının, veliaht tayin eden kişinin ölümünden önce yapılması gerekmektedir (el-Maverdi, 2018: 42).

Halife olan Sultan, tayin ettiği veliahdı durum değişmedikçe azledemez; başka birini tayin ederse bu geçerli olmaz. Veliaht istifa ederse Halife bunu kabul etmelidir. Veliahdın halife olabilme şartlarını taşıması gerekir. Kendisi yeni bir veliaht tayin edemez çünkü halifeliği kesinleşmemiştir (el-Maverdi, 2018: 42-43). Maverdi, halifenin birden fazla veliaht tayin edebileceğini belirtir. Mevcut halife, sırayla iki veliaht tayin ederse bu geçerli olur ve hilafet sırasıyla el değiştirir (2018: 48). Sonuç olarak ister seçimle ister tayinle belirlenmiş olsun, halifenin kim olduğunu bilmek bütün İslam toplumunun görevidir (el-Maverdi, 2018: 51).

Maverdi'nin bu görüşleri, sadece teorik değil, aynı zamanda dönemin siyasi gerçekliklerine -özellikle Fatımi Halifeliği ve Endülüs Emevi Halifeliği gibi Abbasi merkezli otoriteyi tanımayan yapılara, devletin yönetiminde Abbasi Halifesi değil Büveyhi Emirlerinin etkin olmasına- bir cevap olarak da değerlendirilebilir. İslam toplumunda siyasi birliğin sağlanması ve Müslümanların bütünlüğünün korunması adına

tek bir otoriteye ihtiyaç duyulması ile halifelige ilişkin meşruiyet tartışmalarının sonlandırması isteği bu cevabı şekillendiren nedenler olarak sayılabilir.

Halifenin yapması gereken görevler, konumuz açısından önemlidir. Maverdi'nin halifenin yapmasını gerekli gördüğü görevler temel olarak dini yaymak ve korumak ile toplumu yönetmek şeklinde ikiye ayrılmaktadır (el-Maverdi, 2018: 52-53):

Dini korumak; dinden şüphe edenlere, yenilik ortaya koymaya çalışanlara, doğru yolu göstermekle ilişkilidir. Halkın kötülükten uzaklaştırılması için gereken cezaları uygulamak da bunun bir parçasıdır. İslamiyet'in bütün dinlere üstün olduğunun ispat edilmesi, gerekirse İslamiyet'e girinceye kadar bu kişilerle savaşılmaması da sayılan görevler arasındadır.

Toplumu yönetmek; topluluğun can ve mal güvenliğinin sağlanmasının yanı sıra insanların geçinme ve kazanç elde etmelerinin sağlanmasıyla ilgilidir. Allah'ın koyduğu emir ve yasakların aynen uygulanması, insanların haklarının korunması, toplumda Müslüman ya da diğer dinlere mensup kişilerin can ve malına kastetmek isteyenlere ya da dini ortadan kaldırmaya çalışanlara karşı savaşılmaması ve bunun için gerekli yapıların inşa edilmesi görevleri vardır. Ayrıca, dine ve içtihatlarla göre kendilerine farz olan kişilerden zekât ve benzeri vergileri almak, savaş ganimetini toplamak ve bu işlerin yerine getirilebilmesi için nasihatçiler ile emniyet memurları tayin etmek gereklidir. Hazinesinden ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmak, toplumun diğer işleriyle alakadar olmak da yine halifenin görevleri arasındadır.

Halife, söz konusu görevleri yerine getirirken toplumun ona itaat etmesi ve yardımda bulunması zorunludur. Bunun için halifenin adaletten ayrılmaması ve bedensel engellerinin ortaya çıkmaması gerekir (el-Maverdi, 2018: 55-56).

11. yüzyılda, belki de daha öncesinde ve sonrasında, bir bakıma devlet, halifenin bedeninde ve ruhunda vücut bulduğu için "devlet eşittir halife" diyebiliriz. Çünkü Şekil 1 ve Şekil 2'de görüldüğü üzere devletin toplumla ilişkisinde, devletin görevlerinin/kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde ve devletin kurumsal işleyişinde, halifelik makamı bu yönetsel

sistemin ana omurgasını oluşturmaktadır. Atadığı idarecilerle veya toplum için yapılan işlerle halifenin organik veya fonksiyonel bir bağı bulunmaktadır. Geleneksel bir devlet olan Abbasi Devleti, bu yönleriyle günümüz yönetimlerinden farklıdır. Her ne kadar yönetsel işleyişin her kademesinde halife bulunsa da yine o dönemin şartları itibarıyla bu temel görevleri ve bunların altında sıralanan diğer görevleri sağlıklı yerine getirebilmek için halife birtakım idarecilere ve devletin daha alt kademesinde yer alan görevlilere, görevlerinin bir kısmını devretme yoluna gitmiştir. Buna rağmen halife, hem bu görevleri yapmaya devam etmekte, hem de sorumluluğu üstlenmektedir.

6. GENEL YÖNETİM

Genel yönetim faaliyetleri, halifenin yerine getirdiği görevler ile onun tarafından atanan vezirler ve valilerin yaptığı görevlerden oluşmaktadır. Ayrıca bu yapı altında, şartları değişik bölgelerin yönetimi ile çeşitli devlet işlerin yürütüldüğü divanların kurulması ve bunların işleyişine ilişkin oluşumlar da yer almaktadır (Bakınız Şekil 2).

6.1. Vezirlik

Halife'den sonra en yetkili ve görev alanı en geniş olan yönetsel makam, Vezirlik makamıdır.

Vezirlik; Tam yetkili (Tefvizi) vezir ve Yürütme (Tenfiz) vezirliği şeklinde ikiye ayrılmaktadır (Bakınız Şekil 1, 2). Tam Yetkili Vezir, halife tarafından tayin edilmektedir. Görevlerini, kendi görüş, fikir ve içtihadına göre serbestçe yerine getirebilir. Halifenin, kamu işlerini görmede vermiş olduğu vekalet sınırlıdır (el-Maverdi, 2018: 63-64). Maverdi, tam yetkili vezirin tayininde, soy bağı şartı dışında, bir halifede aranan şartların bulunması gerektiğini söyler (2018: 64). Tam yetkili vezir genel olarak; veliaht tayini, halktan azil ve af isteme, halifenin tayin ettiği memuru azletme yetkileri dışında diğer bütün görevleri yapar. Örneğin; yargılama yapma, yargı işleri için hâkimler tayin etme, fevkalade mahkemelere bakma, savaş işlerini yürütme, komutanlar tayin etme veya tüm bu işleri yapacak vekil tayin etme (el-Maverdi, 2018: 68-69).

Halife ve vezir tarafından aynı işe farklı idareciler tayin edilmesi konusunda Maverdi, bir üstlük astlık ilişkisine yer vermemiş, öncelik sonralık ilişkisine yer vermiştir. Halifenin tayin ettiği daha önce ise onun idareciliği geçerlidir. Vezirin tayin ettiği önce ve bu tayin işlemi, halife tarafından bilinmiyor ve ikinci bir idareci tayin ediyorsa bu durumda, Vezirin tayin işlemi geçerlidir. Vezir tarafından yapılan tayin işlemi, eğer Halife tarafından biliniyorsa, Halife bir başka idareci tayin ederse vezirin tayin ettiği idareci azledilmiş, halifenin yaptığı tayin ise geçerli olmuş olacaktır (el-Maverdi, 2018: 69-70). Burada bilinçli bir işlem söz konusudur. Halife, devletin başı ve dolayısıyla vezirin üstü olduğu için onun atadığı görevliyi görevden almaktadır.

Yürütme vezirliği, yetkileri daha az olan vezirliktir. Yürütme vezirinin görev sınırını, halifenin fikir ve iradesi belirler. Halifenin emirlerini uygulamak ve yerine getirmek temel görevidir (el-Maverdi, 2018: 70-71). Halife, toplum işleri için birden fazla yürütme vezirliği seçebilirken; sadece bir tane tam yetkili vezir seçebilecektir. Çünkü bu vezir, onun vekilidir ve böyle bir tayin durumunda çatışmalar, siyasi ve idari anlaşmazlıklar çıkabilir (el-Maverdi, 2018: 74).

6.2. Eyalet Valileri

Valilik makamı; genel vali, özel vali ve genel vali ile aynı özelliğe sahip olan istila (zor) valiliği olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Bakınız Şekil 1, 2).

Genel valilik, halifenin atamasıyla gerçekleşir. Genel vali, bir ülke veya bölgeyi yönetmek üzere tam yetkili olarak atanır. Görevleri arasında ordu sevk ve idaresi, yargılama ve hâkim tayini, haraç ve zekât gibi vergileri toplama ve bu işler için memur tayin etme, zekât dağıtımı, dini emirlerin uygulanması ve dini koruma, suçlulara (Allah ve kul hakkını ihlal edenlere) ceza verme, namaz imamlığı yapma ya da görevlendirme, hacıların uğurlanması ve geride kalan yakınlarının güvenliği, ülkeyi düşman tehlikesinden koruma ve savaş sonu ganimetlerin taksimi ve bir kısmını hazine adına alma bulunur (el-Maverdi, 2018: 78-79).

Eyalet valisinin tayin işlemine baktığımızda, söz konusu vali, halife tarafından atanmışsa tam yetkili vezir onu azledemez, başka ülkeye gönderemez. Eğer vali, tam yetkili vezir tarafından halifenin izni ile tayin edilmişse tam yetkili vezir bu valiyi de azledemez ve başka yerlere gönderemez. Ancak, halifenin izni olmadan direkt kendisinin atadığı vali hakkında işlem yapabilir (el-Maverdi, 2018: 79-80). Burada hiyerarşik ilişkiden kaynaklı olarak bir işlemi yapma veya yapamama durumu vardır. Ast, üstün yerine geçip işlem yapamamakta ancak üst, olayda irade sahibi olması halinde astın işlemini etkileme gücüne sahiptir.

Maverdi valinin, halifenin emri olsun veya olmasın bizzat ülkesinin işlerini yürütmesi için yürütme veziri atayabileceğini, eğer tam yetkili bir vezir atayacaksa halifenin izni ve emri olması gerektiğini söylemiştir (2018: 80). O zaman bu durum, yukarıda bahsedilen tam yetkili vezirin birden fazla olamayacağına ilişkin kural ile çelişmektedir. Burada eyalet ile sınırlı olan ikinci bir tam yetkili vezirliğin varlığı söz konusu olabilir.

Son olarak eyalet valisiyle ilgili şunu söyleyebiliriz: Eyalet valisi, halife tarafından atanmışsa halifenin ölümünden sonra görevine devam eder. Vali, vezir tarafından atanmışsa vezirin ölümüyle görevi sona erer. Çünkü halifenin ataması kamu adına yapılırken, vezirin ataması şahsi iradesine dayanır (el-Maverdi, 2018: 82).

Özel Vali (Emirlik), orduyu sevk ve idare eder, görev yerindeki toplumu yönetir, topluluğun haklarını korur, halkın yasaklara uymasını sağlar. Yargılama, vergi ve zekât toplama işlerine karışamaz (el-Maverdi, 2018: 82).

Üçüncü valilik tipi olan İstila Valiliği, bir yerin askeri güçle ele geçirilmesi sonucu zorunlu atama ve tanıma sonucu oluşur (el-Maverdi, 2018: 78). Halife, ele geçirilen bölgeyi yönetme görevini işgalciye verir. Bu tür bir valilik, dini işlerin düzenli yürütülmesi ve zararlı durumların iyileştirilmesi amacıyla meşru kabul edilir (el-Maverdi, 2018: 85). Maverdi, bu konuda da dönemin koşullarına göre hareket edilmesi gerektiğini savunmuştur.

6.3. Divanlar

Divan; devlete ait mallara, yapılan işlere, bu işlerde çalıştırılan asker ve diğer memurlara ait kayıtları tutmak ve bu kayıtları saklamak için kurulan yerlerdir (el-Maverdi, 2018: 373). Divanlar; malların insanlara dağıtımında bir düzen ve sıranın yaratılması, savaşlarda (harp divanı), askere alınacakların kayıt işlemlerinde, askerlerin bağış ve ücretlerinin verilmesinde, devlet gelirlerinin toplanmasında, memur tayin ve azil gibi işlerde, devlet hizmetlerinin ve yatırımlarının yapılmasında kurulmakta ve kullanılmaktadır (el-Maverdi, 2018: 374-404).

6.4. Şartları Değişik Bölgeler

Şartları değişik bölgeler üçe ayrılır: Haram bölge, hicaz bölgesi ve serbest bölgeler. Haram bölge, Mekke ve çevresini kapsar. Hicaz bölgesi, Mekke'yi kuşatan alandır. Serbest bölgeler, Müslüman nüfusun yaşadığı topraklar, Müslümanlarca ihya edilen topraklar, savaşla alınan yerler ve anlaşmalı topraklardır. İlk üçü öşür toprakları, sonuncusu fey arazisi olarak haraç vergisine tabidir (el-Maverdi, 2018: 296-297, 315, 323).

7. ADLİ YÖNETİM

Devlet yönetiminde adli yönetim alanı; hâkimlik ile fevkalade mahkemelerden oluşmaktadır (el-Maverdi, 2018: 137-187). Bunların dışında Halife, Tam Yetkili Vezir ve Genel Vali adli yönetime ilişkin işlemleri yapmaktadır (Bakınız Şekil 1, 2).

7.1. Hâkimlik

Maverdi'ye göre, yargı görevinde bulunan bir kişinin kararlarının geçerli olabilmesi için şu özelliklere sahip olması gereklidir: İlgili alanda bilgi sahibi olmak, iyiyi kötünden ayırabilecek zekaya ve karmaşık sorunları çözebilecek yeteneğe sahip olmak, hürriyet sahibi (köle olmamalı), Müslüman, adaletli, sağlıklı ve hukuki konularda ve buna bağlı diğer meselelerde (Kuran'daki hükümler, Hz. Peygamber'in hadisleri vb.) bilgili bir erkek olmak. Kadınlar, şahitliklerinin gerekli olduğu durumlarda hâkim olabilir (2018: 137-139).

Hız. Peygamber (P) ile Valisi (V) Muaz arasında şu şekilde bir konuşma geçtiği söylenmektedir (Ebu Davud'dan aktaran el-Maverdi, 2018: 140):

P: Ne ile hkmedeceksin?

V: Allah'ın kitabıyla.

P: Onda bir şey bulamazsan?

V: Resulullah'ın sünnetiyle.

P: Onda da bir şey bulamazsan?

V: Kendi Rey'imle içtihatta bulunurum.

Bu konuşma, İslam hukuk düşüncesinin metodolojik yapısını, kaynak hiyerarşisini (Kur'an, Sünnet, hâkimin kendi düşüncesi) ve içtihadın yeri ile sınırlarını açık şekilde ortaya koymakta ve yöneticinin bilgiye ve muhakemeye dayalı hareket etmesi gerektiğine dair de önemli bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca, hukuki kaynak hiyerarşisinin son aşaması, günümüzde hukukta bir boşluk olması durumunda hâkimin hukuk yaratmasına ilişkin hukuksal işleyişe bir temel olarak değerlendirilebilir.

Maverdi'ye göre hâkimlik genel ve özel olarak iki türdür. Genel hâkimler, delillere ve yemine dayalı kararlar vererek sulh yoluyla veya verdiği kararları zorla uygulayarak anlaşmazlıkları ve hak ihlallerini zmek; hukuki engeli (akıl yetmezliği, yaş küçüklüğü gibi) olanlara veli veya vasi atamak, zevke düşkün olanlar ile iflas edenlerin hak ve mallarını koruyup düzenlemek; nafaka işlerine bakmak, st soyun hakkını korumak, alt soyun geçimini sağlamak; yetim ve kimsesizleri evlendirmek; suçlulara ceza vermek, Allah'ın hakkını ve kanunu ihlal etmemek ve davaya tarafsız bir şekilde bakmak; iyi işleri kontrol etmek, kamu yararını korumak, yollara tecavüzleri engellemek, kabahatten ağır cinayetten hafif olan suları, haksız inşaat ve taşkınları ortaya çıkarmak görevlerini yapar. Ayrıca mezalim işlerine bakan hâkimler, şahitleri dinlemeli ve eşit ve adaletli hüküm vermelidir (2018: 145-147). Özel hâkimler ise sadece atanma sırasında belirtilen işleri yapar ve belirlenen yetkilerin dışına çıkamaz (2018: 149).

Ayrıca Maverdi eserinde, hâkimlerin yer bakımından yetkileri, bir yere birden fazla hâkim tayini, duruşma zamanı belirleme, hkimliğe tayin olunma işteği, hâkimlerin taraflardan

veya başkalarından hediye almaları gibi konulara yer vermiştir (2018: 149-155).

7.2. Fevkalade Mahkemeler

Üst yetkili olan bu mahkemelerdeki hâkim, diğerlerinden daha fazla yetkiye sahiptir. Bu hâkimin; kudretli, emirlerinde etkili, nüfuz sahibi, azametli, namuslu, dürüst, tamahkar olmayan takva sahibi bir kimse olması gerekir. Görevleri arasında ihtilafları çözmek, hakları ihlal edenleri uyarmak, geçimsizlikleri gidermek ve kötülükleri önlemek yer alır (el-Maverdi, 2018: 156). Bu hâkimin, davalara bakmak için vezirlerden ve özel valilerden izin alması gerekmez. Alt mahkemelerdeki hâkimler (normal işlere bakanlar), verdikleri kararı uygulamakta zorlanırlarsa davayı üst mahkemeye yönlendirirler. Üst mahkeme, bu işleri emrindeki zabıta kuvvetlerine yaptırırlar (el-Maverdi, 2018: 157). Üst mahkemede görev yapan hâkim, görevlerini yerine getirirken polis ve bekçilere, hâkim ve hakemlere, hukukçu ve bilirkişilere, katipler ve şahitlere ihtiyaç duyarlar (el-Maverdi, 2018: 161-162). Bu mahkemelerin taşıdığı özellikler, geleneksel devlet yapısı içerisinde görece bağımsız bir yargı sisteminin, yargı hiyerarşisinin ve yardımcı kadroların olmasıyla birlikte nispeten geniş bir yargı ağının varlığına işaret etmektedir.

Fevkalade Mahkemelerin bazı görevleri şunlardır: İdarecilerin zulmünü ve cebir hareketlerini incelemek, vergi toplama zorluklarını önlemek, devlet mallarının kayıtlarını kontrol etmek, hazine yardımlarını denetlemek, gasp edilen mal ve hakları geri vermek, vakıf mallarını korumak, hâkimlerin kararlarını uygulamak, devlet memurlarına görevlerinde destek olmak, ibadetlerin yerine getirilmesini kontrol etmek ve anlaşmazlıkları çözmek (el-Maverdi, 2018: 162-167). Bu yönüyle fevkalade mahkemeler, yalnızca bir yargı kurumu değil, aynı zamanda bir tür devlet içi denetim ve kamu düzenini koruma aracı olma özelliği taşımaktadır.

8. ASKERİ YÖNETİM

İslam devletinin özellikle İslam'ı yaymak için sürekli savaştığı bu dönemde, ordunun yönetimi ve ülkenin iç güvenliğinin sağlanması işleri oldukça önemlidir. Bu dönemde

savaş işi, genel olarak tüm halkın görevi olarak görülebilir. Ancak yönetsel anlamda bu işi yürüten makamlar, özellikle ülke sınırları dışında ordu kumandanı ve iç meselelerde ise tayin edilen kumandanlar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Başkomutan sıfatıyla Halife, Tam Yetkili Vezir ve Genel Vali bu görevleri yerine getirmektedir (Bakınız Şekil 1, 2).

8.1. Ordu Kumandanları

Savaşlarda müşriklerle savaşmak için tayin edilen ordu kumandanları; özel komutanlık ve genel komutanlıktan oluşmaktadır. Özel komutanlık, ordu politikası ile harbi sevk ve idare için tayin edilir. Genel komutanlık ise savaş konusunda kendisine tüm yetki ve görevlerin verildiği, ganimeti taksim eden ve sulh anlaşması yapan komutanlıktır (el-Maverdi, 2018: 88).

8.2. İç Meseleler

Halife, ülke içindeki karışıklıkları önlemek, buradaki sorunları çözmek için tıpkı devletin dıştaki düşmanlarıyla savaşmak için tayin ettiği komutanlara benzeyen komutan tayinleri yapar. Maverdi, iç meseleleri (savaşı) üç gruba ayırmıştır. Bunlar; dinden çıkanlar, kanuna karşı gelen ve taşkınlık çıkaranlar, savaşa teşebbüs edenlerle savaştır (2018: 121).

9. DEVLETİN GÖREV(Lİ)LERİ VE TOPLUM

Bu başlık altında anlatılacaklar, devletin toplumu yönetme ve onlara kamu hizmeti sunma şeklindeki temel görevlerini yerine getiren devlet görevlilerinin toplumla kurduğu ilişkidir. Halife başta olmak üzere vezir, vali, ordu komutanları ve hâkimler gibi devlet görevlilerinin yerine getirmiş olduğu görevler ile kamu hizmetleri için kurulan divanlar ve şartları değişik bölgelerde yürütülen yönetsel faaliyetler genel bir devlet görevi, aynı zamanda bir kamu hizmetidir (Bakınız Şekil 1).

9.1. Nüfus İşleri

Nüfus İdareciliği, özel ve genel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İlki; kabilenin soyunu koruma, kolları ayırma, yeni doğan kişilerin cinsiyetlerini kaydetme, şerefli olanlara ahlaklı davranma, halkı kötü ve günaha sebep olan işleri

yapmadan alıkoyma, insanların şan ve şerefleri düşünülerek başkalarına yapacakları veya yapmaları muhtemel kötülükleri önleme, insanların maddi ve manevi olarak zayıflamamaları için haklarının verilmesine yardımcı olma, ganimet dağıtımında kabilesinin hisselerini alma, kız çocuklarının evlenmelerini sağlama, kötülük yapanlara had cezası (zina, hırsızlık gibi suçlara uygulanır) dışında kanlarını akıtmayacak cezalar verme, büyük ve küçüklere hürmet ve itaatleri, sevgileri sağlama, vergi memurlarının yokluğunda uygun görülen vergileri toplama gibi görevleri vardır (el-Maverdi, 2018: 188-189). İkincisinin ise kabileler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek, yetim olanların mallarını korumak, suçlulara ceza vermek, velisi belli olmayan kız çocuklarını evlendirmek, kişilerin zihin yeteneğini yitirmiş veya yaşlı olmaları durumunda ehliyetlerini sınırlamak ve durumları düzeldiğinde kısıtlılığa son vermek gibi görevleri vardır (el-Maverdi, 2018: 190).

Özel nüfus idareciliği görüldüğü üzere, daha çok kabile içi düzeni ve bireylerin sosyal-manevi durumlarını gözeten bir yöneticilik türüdür. Bu yapı, modern anlamda bir nüfus idareciliği değil hem ahlaki hem de idari sorumluluğun iç içe geçtiği bir geleneksel yönetim anlayışına işaret eder. Genel nüfus idareciliği ise daha çok toplumun tümüne veya kabileler arası ilişkilerle ilgili alanlara yöneliktir. Bu iki ayrım, Maverdi'nin devlet kuramında çok katmanlı yöneticilik anlayışına örnek teşkil etmekte olup yalnızca siyasal iktidarın değil, yerel ve toplumsal alanlardaki ahlaki, hukuki ve sosyal düzenlemelerin de önemsendiği gösterir.

9.2. Dini İşler (Namazlara İmam Tayini ve Haccı İdare)

Namazlara imamlık üçe ayrılmaktadır: Beş vakit namaza imamlık, Cuma namazına imamlık (Halife imamlık eder, dilerse başkasına bu görevi verir), nafile (mendup) namazlara (bayram namazı, yağmur duası namazı, ay ve güneş tutulması namazı gibi) imamlıktır (el-Maverdi, 2018: 194-207).

Hac görevlileri, hacı kafilesinin yolculuğu ile hac ibadetini yerine getirme konusunda görevlidir (el-Maverdi, 2018: 208).

9.3. Mali İşler (Zekât, Fey, Ganimet, Cizye ve Haraç Gelirlerinin Toplanması)

İslam toplumlarında, Müslüman olanlardan alınan zekât ile gayrimüslimlerden alınan fey, ganimet, cizye ve haraç gibi gelirler bulunmaktadır (el-Maverdi, 2018: 218-296). Dolayısıyla bu tür mali işlerin de ayrı bir idaresi gerekmektedir.

9.4. Araziler Üzerinde Yapılan İşler

Arazileri ihya ve suların çıkarılması işleri, otlak yerlerinin durumu ve irtifak haklarına ilişkin yapılan işler ile arazilerin şahıslara verilmesi şeklindeki işleri kapsamaktadır (el-Maverdi, 2018: 331-373).

9.5. Kamu Düzeninin Korunması ve Denetlenmesi

Maverdi eserinde, genel ahlakı ve kamu düzenini koruma ve denetleme işlerini yapan hisbe teşkilatını anlatmıştır. Ona göre hisbe; iyiliklerin yapılmasını emretmek, kötülüklerin yapılmasını önlemektir. Bu işleri yaptırana, muhtesip (belediye görevlisi), nafile işleri yaptırana mütetavvi (fahri memur) denilmiştir (2018: 448).

10. SONUÇ

Bu çalışmada, Maverdi'nin Abbasi Devletindeki yönetim krizine çözüm getirmek amacıyla kaleme aldığı el-Ahkamü's Sultaniyye adlı eserinde, geleneksel bir devleti inceleme imkânı bulduk. Maverdi eserinde, dini ve siyasi yetkileri elinde bulunduran bir devlet başkanlığı tasarlamıştır. Bu tasarısına, temel oluşturması sebebiyle de başta kendi yaşamından önceki Hz. Peygamber ve ondan sonra gelen Dört Halife dönemindeki yönetim geleneklerine başvurmuş ve kendi yaşadığı dönemdeki devletin yönetim ve toplum yapısını incelemiştir. Yine aynı sebeple farklı fıkıh mezheplerinin görüşlerine yer vermiştir. Maverdi'nin böyle bir eseri kaleme alması ve eserinde bu şekilde bir yöntem benimsemesi, hiç şüphesiz dönemin şartlarından kaynaklanmaktadır. Fatımiler ile Emevilerin halifelik kurumunun temsilinde ikiliğe yol açması ve devletin yönetiminde Abbasi Halifesi değil Büveyhi Emirlerinin etkin olması devletin yönetiminde krize yol açmıştır. Maverdi de bu krize çözüm üretmek amacıyla meşru gördüğü eski yönetim

geleneklerine ve İslam dininin çeşitli öğretilerine başvurmuş, bu kaynakları, mevcut tarihsel, toplumsal ve siyasal gerçekliklerle birlikte yorumlamıştır.

Maverdi'ye göre, dini ve siyasi otorite tek bir elde toplanmalıdır. Tüm yetkilerin tek elde toplandığı makam, halifeliktir. Çünkü Maverdi'ye göre halkın itaat edebileceği tek otorite, halifelik makamıdır. Bu yüzden, İslam devlet başkanı olan Halife, devletin ana omurgasını oluşturmakta, devletin idaresi ve toplum için yapılan tüm faaliyetler, halifelik makamı ile kesişmektedir. Bu durum, Maverdi'nin dini sorumluluk içerisinde bir devlet yönetimi tasarladığını, İslamiyet'in ilk zamanlarında var olan bu yönetim şekline tekrar ulaşmak istediğini göstermektedir. Bu dönemde, “devletin eşittir halife olduğu” ve “devletin, halifenin bedeni ve ruhunda vücut bulduğu” söylenebilir.

Halife'nin otoritesinin sağlanması ve bu otoritedeki toplumsal meşruiyetin devamı için devlet yönetiminin iyi bir şekilde örgütlenmesi ve devlet-toplum ilişkisinin iyi tesis edilmesi gerekmektedir. Yapılan incelemede, Maverdi'nin söz konusu gerekliliklerin sağlanması için devlet yönetimini; genel, adli ve askeri yönetim şeklinde örgütlediği sonucuna varılabilir. Genel, adli ve askeri yönetim alanı içerisinde yer alan halife, vezir, vali, hâkim, ordu komutanı gibi pek çok devlet görevlisine eserinde tek tek yer vermiş olan Maverdi, onların görevlerinin ne olduğunu, bu görevlerini nasıl yerine getirmeleri gerektiğini ve onların toplumla olan ilişkisini ayrıntılarıyla ele almıştır. Buna rağmen devlet yönetimi; yetki, görev ve sorumlulukların iç içe geçtiği bir yapı görünümündedir. Her ne kadar bu paylaşım yapıldıysa da görev, yetki ve sorumlulukların paylaşımında bir çatışma hali söz konusu olup benzer görevlerin birden fazla görevli tarafından yerine getirilmesi sorunludur.

Maverdi'nin gerek genel yönetim dışındaki yönetim alanlarına devlet yönetimi içinde yer vermiş olması, gerekse devletin görev(li)leri/kamu hizmetleri bağlamında yapılan işler üzerinden kurduğu devlet-toplum ilişkisi, “yönetimin” sadece genel yönetim içinde yer alan yöneticilerin faaliyetlerinden ibaret olmadığını, onun adli ve askeri yönetim boyutları ile toplumsal faaliyetleri de içeren geniş bir boyuta sahip olduğunu

ve belki de en önemlisi, devletin tarihsel olarak modern devlet öncesinde de var olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Maverdi, tarihsel, toplumsal ve siyasal birtakım gerçeklikleri de göz önünde bulundurarak meşru gördüğü geçmiş dönem yönetim geleneklerine ve farklı dini öğretilere başvurma yoluyla yaşadığı dönemin devleti olan Abbasi Devletindeki yönetim krizine çözüm bulmayı amaçlamıştır. Eserinde, bu amaç doğrultusunda, devletin genel işleyişinin teorik bilgisi oluşturulmuş, devlet nasıl daha iyi yönetilirin bilgisi verilmeye çalışılmıştır. Eserde devletin toplum ile olan boyutuna yer verilmişse de bu boyut, devletin yönetsel işleyişinin, özellikle de halifelik makamının oldukça gerisinde kalmıştır.

Ek: el-Ahkamü's Sultaniyye Eserindeki Tarihsel Örnekler

Örnek Verilen Devlet Gelenekleri
Hız. Peygamber: sayfa; 30, 32, 48, 101, 122, 128, 140, 157, 187, 360. Dört Halife Dönemi: sayfa; 32, 33, 40, 44, 45, 95, 96, 106, 124, 126, 127, 128, 129, 132, 141, 147, 158, 163, 181, 182, 211, 219, 246, 247, 273, 275, 289, 305, 306, 315, 326, 327, 351, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 383, 428, 463, 464, 465, 466, 467.
Emeviler Dönemi: Halife Süleyman b. Abdî'l-Melik (715-717) s. 48; Halife Ömer b. Abdülaziz (717-720) s. 162, 165; Halife b. Melik b. Mervan (685-705) s. 163, 322, 380, 381; Halife Muaviye (680-683) s. 335, 427.
Abbassiler Dönemi: Halife Harun Reşid (786-809) s. 49; Halife Seffah (750-759) s. 49; Halife Me'mûn (813-833)'ün veziri Muhammed b. Yezdan s. 72; Halife Ebu Cafer el-Mansur (754-775) s. 163-164; Halife El Mühtedi Biilah (869-870) s. 163; Halife Me'mûn (813-833) s. 164, 165, 170.
Sasaniler s. 373.
Mezhepler
Şafii Mezhebi: Sayfa; 49, 70, 116, 133, 134, 141, 144, 171, 175, 180, 195, 199, 200, 203, 211, 224, 225, 228, 229, 247, 261, 274, 285, 288, 231, 314, 325, 333, 357, 358, 387, 409, 418, 419, 422, 424, 433, 455, 468.
Hanefi Mezhebi: Sayfa; 115, 116, 122, 123, 131, 132, 136, 137, 143, 171, 175, 180, 199, 200, 219, 221, 222, 225, 228, 229, 242, 243, 250, 259, 260, 261, 262, 264, 265, 268, 274, 285, 286, 287, 288, 313, 314, 315, 316, 331, 357, 358, 359, 361, 364, 387, 409, 418, 419, 422, 424, 425, 426, 427, 430, 432, 433, 434, 435.
Maliki Mezhebi: Sayfa; 122, 131, 135, 139, 171, 180, 200, 203, 204, 221, 222, 223, 229, 260, 261, 265, 266, 285, 286, 289, 338, 424, 433, 435.
Nakledenler
Alim el-Esam s.29; Cahiliye devri Arap Şair El-Af ve hül Evdi s. 29; İbn Abbas s. 44; Alim Süleyman b. Cerir s. 51; Sahabi Ebu Süfyan s. 99; Amr b. Meymun s. 326; Abdurrahman b. Cafer b. Süleyman s. 128.
Dini Hükümler

Sayfa; 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 118, 119, 129, 132, 133, 138, 153, 212, 215, 231, 264, 266, 271, 278, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 311, 331, 423, 448.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan ederim. Aksi bir durumun tespiti halinde Akademik İzdüşüm Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Destek ve Teşekkür: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın tüm süreci makalenin beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarı olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanım bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Arslan, M. (1983/1987). İslam'da Devlet Düşüncesi ve Kutadgu Bilig. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 13, 67-108.
- Aydın, H. (2001). İslam Hukuku, Devlet ve Ahkam-ı Sultaniye İlişkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 57-79.
- Ayman Güler, B. (2023). *Devlet Bilimi: Göçebe ve Yerleşik Devlet*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Crone, P. (2004). *Medieval Islamic Political Thought*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Çakır, K. (2009). *Maverdi'nin Siyasal Düşüncesinde Meşruiyet Sorunu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Davutoğlu, A. (1994). Devlet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9, 234-240.
- El-Maverdi, E.-H. H. (2018). *El-Ahkamü's Sultaniyye*. (A. Şafak, Çev.) İstanbul: Bedir Yayınevi.

- Erkal, M. (1988). El-Ahkamü's-Sultaniyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1, 555-556.
- Güner, A. (2002). Maverdi'nin Hilafet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (I). *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 3-36.
- Hasan, İ. (1985). *İslam Tarihi*. (Komisyon, Çev.) İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Jafri, S. W. H. (1994). Muslim Theories of State During Abbasid Caliphate: A Study of Ahkamus Sultaniya of Abul Hasan al-Mawardi: Summary. *Proceedings of the Indian History Congress*, 55, 820-822.
- Kallek, C. (2004). Maverdi'nin Ahlaki, İçtimai, Siyasi ve İktisadi Görüşleri. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 17, 219-265.
- Köymen, M. A. (1976). *Tuğrul Bey ve Zamanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Little, D. P. (2004). El-Ahkamü's Sultaniyye'ye Yeni Bir Bakış. (A. T. Yüksel, Çev.) *İstem Dergisi*, 2(3), 191-202.
- Lyubashits, V. Y., Razuvaev, N. V., Mamychiev, A. Y., Duravkin, P. M., & Hotsuliak, S. L. (2019). A Traditional State: Principles of the Organization of Power and Managerial Practice in the States of the Ancient World and the Middle Ages. *Journal of History Culture and Art Research*, 8(3), 397-409.
- Marlow, L. (1999). Rewiewed Work: Al-Mawardi: The Ordinances of Government: Al-Ahkam al-Sultaniyya. *Journal of Islamic Studies*, 10(1), 60-62.
- Marriott, E. (2015). *Bir Nefeste Dünya Tarihi*. (E. Yılgür, Çev.) İstanbul: Maya Kitap.
- Menekşe, Ö. (2005). İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Maverdi ve Nizamülmülk Örneği. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(2) 193-209.
- Ramadhan, F. A., Maulia, S., Al Alif, M. Z., Salsabila, F. & Faiza, A. N. (2025). The Political Ideology of Islam as Expounded

- by Imam al-Mawardi and Its Practical Implementation In Indonesia. *Journal Eduvest*, 5(3), 3259-3271.
- Sarıbıyık, M. (1996). *Maverdi'nin Nasihatül-Müluk'u ve Siyasi Görüşleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Weber, M. (2017). *Bürokrasi ve Otorite*. (H. B. Akın, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Yazıcı, N. (1992). *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yıldız, H. D. (1988). Abbasiler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1, 31-48.
- Yılmaz, H. (2017). *Abbasiler ve Abbasi Halifeleri*. Ankara: Elips Kitap.
- Yurdaydın, H. G. (1971). *İslam Tarihi Dersleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

STATE ADMINISTRATION IN AL-AHKAMU'S SULTANIYYE BY AL- MAWARDI: A PROJECTION OF TRADITIONAL STATE CONCEPTS

Extended Summary

Aim:

The purpose of this study is to conduct a state analysis through work of al-Mawardi, "al-Ahkamu's Sultaniyye". Can we find traces of the state phenomenon in this work, which provides theoretical information about the functioning of general public law in the 10th and 11th centuries? Moreover, can we today remove public administration/administration sciences from the dimension of the state's executive power, which is squeezed into the administrative part on an organizational basis?

Method(s):

Maverdi and his work, are the subject of this study. The Turkish edition of the work was published by Bedir Publishing House in 1976 with the translation of Ali Şafak. In this study, the 2018 edition of the work, published by the same publishing house, was used as a review tool. First of all, in order to reach the conditions of the period in which the study was written, the study includes notes that are considered important regarding Islamic state knowledge, the Abbasid Caliphate, and our study work, el-Ahkamü's Sultaniyye, and its author Maverdi, in terms of providing a theoretical basis. The most important issue examined here is the conditions in which the work was written and the method Maverdi used in the work. Secondly, in order to reach the stated objectives, the state knowledge and the state-society relationship in this period were examined through the analysis of the work.

Findings:

The period examined in the work corresponds to the pre-modern state, between the 10th and 11th centuries. Therefore, it is possible to describe the state that is the subject of the work we examine as a traditional state. In order to find a solution to the state's administration crisis, Maverdi resorted to old administration traditions and various teachings of the Islamic religion, and interpreted these sources together with the current historical, social and political realities.

Conclusion and Discussion:

In his work, Maverdi designed a presidency that held religious and political powers. In this period, it can be said that “the state equals the caliph” and “the state embodied itself in the body and soul of the caliph”. In the examination, it can be concluded that Maverdi organized the state administration as general, judicial and military administration. Although the work included the dimension of the state’s relationship with society, this dimension remained well behind the administrative functioning of the state, especially the caliphate.

Geliş/Received: 07/05/2025
Kabul/Accepted: 09/07/2025
Kitap İncelemesi / Book Review

ISSN: 2547-9725

SAVAŞ ERKİ POLİS ERKİ (Kitap İncelemesi)

Erdinç ÖZDEMİR *

1. GİRİŞ

Sosyoloji ve siyaset teorisi alanında önemli bir akademisyen olan Mark Neocleous, çalışmalarında güvenlik ve devletin rolünü ele alırken, modern toplumlardaki güvenlik paradigmasını ve bu paradigmanın toplumsal düzenin inşasındaki işlevini sorgulamaktadır. Ayrıca eserlerinde güvenlik ve şiddet arasındaki ilişkiyi, devletin güvenlik stratejilerini ve kapitalizmin güvenlik uygulamalarındaki etkisini analiz etmektedir.

Lisans eğitimini Londra Şehir Üniversitesi Felsefe ve Sosyoloji Bölümü'nde tamamlamış olan Mark Neocleous, Birkbeck Üniversitesi'nde Siyaset ve Sosyoloji alanında yüksek lisans ve Middlesex Üniversitesi'nde Felsefe alanında doktora derecelerine sahiptir. Profesör Neocleous, hâlen İngiltere'deki Brunel Üniverstesi Sosyal ve Siyasal Bilimler Bölümünde Eleştirel Ekonomi Politik dersleri vermektedir. Kendisini eleştirel bir teorisyen olarak tanımlayan Neocleous'un teorileri, devletin ve kapitalizmin toplum üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik geniş bir perspektife sahiptir. Çalışmaları, özellikle

* Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, erdincozdemir1919@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2713-2858

modern toplumların siyasi, ekonomik ve sosyal yapılarına ilişkin önemli eleştiriler sunmaktadır. Özellikle eleştirel teori perspektifinden devletin şiddet üretme biçimlerini anlamak isteyenler tarafından Neocleous'un eserlerine sıklıkla başvurulmaktadır.

Türkiye'de yayımlanan bazı eserleri ise şunlardır: Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi (*The Fabrication of Social Order: A Critical Theory of Police Power*), Canavar ve Ölü: Burke, Marx, Faşizm (*The Monstrous and The Dead: Burke, Marx, Fascism*), Sivil Toplumunu Yönetmek (*Administering Civil Society: Towards A Theory of State Power*), Devleti Tahayyül Etmek (*Imagining The State*), Faşizm (Fascism), Savaş Erki Polis Erki (*War Power Police Power*), Güvenliğin Eleştirisi (*Critique of Security*), Evrensel Hasım: Güvenlik, Sermaye ve 'Tüm İnsanlığın Düşmanları' (*Universal Adversary: Security, Capital and 'The Enemies of All Mankind'*)

2014 yılında Beyza Sümer Aydaş tarafından Türkçeye çevrilerek 'NotaBene' tarafından yayımlanan "Savaş Erki Polis Erki" (*War Power, Police Power*), Neocleous'un dikkat çekici eserlerinden biridir. Bu kitapta savaş ve polis gücünün nasıl iç içe geçtiğini, toplumsal düzenin korunması hususunda nasıl bir arada işlediğini inceleyen Neocleous, modern devletin güvenlik politikalarını ve şiddet stratejilerini hem iç hem de dış güvenlik bağlamında değerlendirirken, savaş erki ve polis erki arasındaki bağlantıyı tartışmaktadır. Kitabın ana konuları arasında, devletin uyguladığı kontrol, şiddet ve toplumsal denetim gibi konular yer almaktadır.

2. DEĞERLENDİRME

Kitap "savaşı kapitalist hâkimiyet tarihinden ayrılmaz düşünerek savaş erki tartışmasını savaş çalışmaları olarak görülenin, askerî tarih ve stratejik çalışmalar gibi alt alanlarının, uluslararası ilişkiler ve jeopolitik gibi komşu alanların ve liberal teorideki daha geniş ideolojik temellerinin alelade aşinalığından uzağa taşımayı amaçlamaktadır" (Neocleous, 2014: 16).

Yazara göre, günümüzde "askerî ihtilafı ve siyasi olarak şiddeti tartışmak için hızla öne çıkan ve sonra aynı hızla

kaybolan” birçok kavram olmasına rağmen nadiren savaş terimi kullanılmaktadır (Neocleous, 2014: 10). Artık savaş kategorisi o kadar belirsizleşmiştir ki “savaş ile barış ayırt edilemez” duruma gelmiştir. Toplumsal hayatta âdeta savaş ile barış arasındaki ayrımın imkânsız olduğu sürekli bir olağanüstü hâl yürürlüktedir (Agamben, 2020: 22). Ancak bu iddiaların aslında savaş ile barışın ayırt edilebildiği klasik bir dönem olduğu fikrine dayalı sorunlu bir tarihsel varsayımı gerektirdiğine işaret eden yazar, savaş kavramının ve koşullarının net olduğu klasik bir dönemin varlığından şüphe duymaktadır (Neocleous, 2014: 12). Ona göre, aslında “eleştirel perspektiften savaş ile barış arasındaki ayrım *her zaman* tartışmalıdır”. Bu ayrımın hâlen devam etmesi ise, siyasi olarak çok işe yaradığını akla getirmektedir. “Bu kitabın amaçlarından biri, bunu sorgulamak ve böylece liberal barış dilinin bir eleştirisini sunmaktır. Kitabın özel ve siyasi amacı ise, aynı zamanda söz konusu sorgulamayı savaş erkinin bir eleştirisinin temeli olarak kullanmaktır” (Neocleous, 2014: 15).

Kitap, liberal barış tezinin aksine, “liberalizmin başlangıcından itibaren siyasi bir savaş felsefesi olduğunu, bunun tamamen bilincinde olduğunu ve bundan dolayı söz konusu gerçeği barış ve güvenlik, kanun ve düzen, polis gibi muhtelif başlıkların altına gömmeye çalıştığını ileri sürmektedir (Neocleous, 2014: 19). Yazara göre “liberalizmin anahtar kavramı daha az hürriyet ve daha fazla güvenlidir” (Neocleous, 2014: 178). Çünkü “liberalizm çalışmasında güvenlik hiçbir zaman savunmanın pasif formuna yapılan bir atıf değildir, daha ziyade aktif militaristik bir pratiği ifade etmektedir” (Shapiro, 1993: 15).

Eserlerinde burjuva toplumlarda iktidar kullanımının en iyi polis kavramı üzerinden anlaşılabileceğini öne süren Neocleous’a göre “polis erki nosyonunu kullanmak, zapt etmenin belirli bir kurumu tanımlarken kullandığımız *polise* indirgenemeyecek bir dizi kurum ve süreçten meydana geldiğini anımsatır. Ayrıca *polisin*, siyasal yönetimin diğer yöntemleriyle bağlantılı olduğunu ve onların içinden, onlarla birlikte hareket ettiğini de gösterir” (Neocleous, 2022). Polis, “bir kurumdan öte, toplumsal düzenin inşa edildiği ve öznelere kurulduğu, devlette

ve sivil toplumu idare eden kurumlarda yer alan çok sayıdaki polislik kuruluşu tarafından uygulanan geniş bir erkler grubudur.” (Neocleous, 2014: 24)

Birçok kez Michel Foucault’nun düşüncelerine atıfta bulunan yazar, onun iki ayrı aygıt olarak ele aldığı ve güvenlik şiarıyla aralarında ilişki kurduğu (Foucault, 2014: 289) savaş erki ile polis erkini birlikte düşünmek gerektiğini savunmaktadır. Ancak bu da liberal polis kavrayışını tekrarlayarak açıklamaktan ziyade mistikleştirmeye yarayan “savaş polise dönüşüyor” yaklaşımı ile olmamalıdır. Neocleous’a göre eleştirel teorinin savaş ile polisin her zaman zaten beraber olduğunu varsayan, savaş erkiyle polis erkini birbirini doğrulayıcı olarak gören bir sava ihtiyacı vardır (Neocleous, 2014: 29). Savaş ile polis, daha ziyade devlet erki olarak beraber işleyen süreçler olarak düşünülmelidir. Bir yandan polis erkinin kullanılmasını düzenin düşmanlarına karşı sürekli bir savaş hâlinde kavrarırken, diğer yandan savaş erkinin düzenleme becerilerini kavramak gerekmektedir (Neocleous, 2014: 30).

“Barış Olarak Savaş, Pasifize Etmek Olarak Barış” başlıklı birinci bölüm, modern güvenlik anlayışının ve devletin güvenlik araçlarının nasıl birbirine bağlı olduğuna dair önemli bir eleştiri sunmaktadır. Eserlerinde “devletin polislik işlevinin hayata geçirildiği bir idare biçimi (*mode of governing*) ya da siyasi teknoloji (*political technology*) olarak pasifikasyon kavramını genel bir açıklayıcı olarak öne çıkaran” (Bedirhanoğlu, 2016: 238) Neocleous’a göre pasifikasyon (pasifize etme), toplumların barış içinde tutulması, bireylerin kontrol altına alınması ve sistemin sınırlarını aşmalarının engellenmesi anlamına gelmektedir. Pasifize etmenin odağında ise “toplumsal düzenin inşası, sivil toplum yoluyla güvenlik denilen mitsi şeyin yayılması ve barış ve güvenlik mantığı etrafında düzeni sağlamlaştırma çabası” (Neocleous, 2014: 59) yer almaktadır. Foucault’ya göre ise “hukuk pasifize etmek değildir çünkü hukukun altında savaş, iktidarın tüm mekanizmalarında şiddetle devam eder. Savaş, kurumların ve düzenin arkasındaki motordur. En küçük dışlilerinde, barış gizli bir savaş yürütmektedir” (Foucault, 2003: 50). Ancak yazara göre, hukuk pasifize etmek demektir, “hukuk vasıtasıyla ve hukukun polisle bozulmuş ilişkisi yoluyla savaş hiddetlenmeye devam eder”

(Neocleous, 2014: 61). Liberal düzende hukuk ile şiddet iç içe geçmiştir. “Şiddet hukukun dünyada hareket etme yollarından biri ve hukuk şiddet uygulama yollarından biridir.” Hukukun üstünlüğü ideolojisi, belli şiddet türlerini gayrimeşru ve yasa dışı, diğer şiddet türlerini ise meşru ve yasal hâle getirerek işler. (Neocleous, 2014: 74). Polis erki, toplumsal düzeni sağlamak için bireyleri pasifleştirir. Neocleous, devletin bu ‘barış’ anlayışının, aslında toplumsal itaatsizliği ve isyanları önlemek için kullanılan bir tür baskı aracı olduğunu savunur. Aslında “eski Orwellci slogan "Savaş Barıştır" sonunda gerçeğe dönüşmektedir” (Neocleous, 2010: 8). Çünkü devletin ve polis gücünün sürekli bir şekilde güvenlik sağlama amacı taşıması, aslında sürekli bir savaş durumunun varlığını gerektirir. Ancak barışın sadece bir pasifikasyon aracı olarak görülmesi ve toplumsal barışın yalnızca şiddetle korunması gerektiği anlayışı dar bir bakış açısı dayatmaktadır. Barışın mümkün ve sürekli olması için kişisel (doğrudan) şiddetin yokluğu (negatif barış) yeterli değildir; açlık, yoksulluk, ayrımcılık, sosyal adaletsizlik gibi yapısal (dolaylı) şiddetin de var olmaması gerekmektedir (Galtung, 1969).

“Atık Savaşı ya da İlk(el) Birikim Olarak Uluslararası Hukuk” başlıklı ikinci bölümdeki argümanlar kapitalizmin, sömürgeleştirmenin ve devlet şiddetinin nasıl birbirine bağlı olduğunu anlamak için güçlü bir eleştirel bakış açısı sunmaktadır. Atığın modernitenin önemli bir niteliği olduğunu öne süren Bauman’a göre “sefil sokaklar kent planlamasının atığıdır, muhalefet ideolojik birliğin atığıdır, sapkınlık ortodoksluğun atığıdır, yabancılık ulus devlet inşasının atığıdır” (Bauman, 1991: 15). Bauman’dan “atık” fikrini devralan Neocleous’a göre “burjuva düşüncesinde modernitenin en önemli atığı avamın temsil ettiği ekilmemiş toprak ve atıl iş gücüdür” (Neocleous, 2014: 95) ve burjuvazi tarafından gerekli görülen bu atık toprak ile atık iş gücünün ıslah edilmesi çabası ise bir atık savaşıdır. Sömürgelerde yaşayan yerlileri “pasifize etmek, atık savaşıyla mümkün hâle” gelmiştir (Neocleous, 2014: 109). Yazar, sömürgelerde barış ve güvenlik için oluşturulan liberal yönetimin hem bu topluma hem de kanun tanımaz unsurlara karşı sürekli bir şekilde savaş erkinin uygulanmasından farklı bir şey olmadığını iddia etmektedir.

Çünkü “egemenlik merceğinden bakıldığında bu unsurlar güvenliğin düşmanıdır; mülkiyet merceğinden ıslahın düşmanıdır; polis merceğinden (ise) düzeni bozmaktadırlar” (Neocleous, 2014: 125-126). Neocleous’a göre “ilk(el) birikim kapitalist ilişkilerin ortaya çıkışındaki bir döneme veya gelişmiş ya da medenileşmiş aşamasından önce sermayenin tarih öncesi bir dönemine özgü bir geçiş fenomenine atıfta bulunmaz ama daha ziyade kapitalizmin sürekli pazarlar oluşturma ve emek arzlarını yeniden yaratma ihtiyacını kast eder” (Neocleous, 2014: 128). Yazar, liberalizmin temelinde yer alan uluslararası hukukun bu maksatla kullanıldığını öne sürerek ABD’nin terörle savaşını örnek göstermektedir. “Söz konusu savaş durumuna büyük ölçüde IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların aracılık ettiği göz önüne alındığında, Vitoria tarafından tesis edilen, Grotius tarafından geliştirilen ve Locke tarafından rafine edilen formülasyonlarda uzun ve derin kökleri bulunmaktadır (Neocleous, 2014: 131).

“Efeminelik! Efeminelik!: Askerî Güç, Erkeksi Güç, Liberal Barış” başlıklı üçüncü bölüm, savaşın yalnızca askerî bir araç olmadığını, aynı zamanda toplumsal cinsiyet ve güç dinamikleriyle nasıl şekillendiğini tartışmaktadır. Neocleous, özellikle liberal barış anlayışının, erkek egemen güç yapılarının yeniden üretilmesinde nasıl rol oynadığını sorgulamaktadır. Yazarın bu bölümdeki eleştirisi, savaşın ve barışın toplumsal ve cinsiyet temelli olarak nasıl şekillendiğini sorgulamak açısından önemli teorik çıkarımlar sunmaktadır. Bu bağlamda “feminist çalışmaların önemli başarılarından biri, savaş erkinin ve polis erkinin hem erkeksi koruma zihniyetine ne kadar iyi geldiğini hem de bunu nasıl sürdürdüğünü göstermek olmuştur” (Neocleous, 2014: 140). Savaşın erkeksi, barışın ise efemine olarak tanımlanması, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin hegemonik güç yapılarındaki yansımalarına dair önemli bir perspektif sağlamakla birlikte, cinsiyetlendirilmiş bu bakış açısı, barışın gücünü ve potansiyelini küçümseme riski taşımaktadır. Barış, yalnızca zayıflık ya da pasiflik olarak görülmemelidir çünkü barışı güçlü bir toplumsal hedef, eşitlik ve özgürlük için bir mücadele biçimi olarak tanımlamak da mümkündür.[†] Ayrıca,

[†] Bu bağlamda feminist perspektiften birer değerlendirme için bkz. Cockburn, C. (2009). *Buradan Baktığımızda: Kadınların Militarizme Karşı Mücadelesi*. İstanbul:

liberal barışın her zaman hegemonik ve polisvari bir yapı olarak işlemediğini, bazen daha olumlu etkiler yaratabileceğini vurgulamak, bu argümanı dengelemek adına önemlidir. Bazen liberal barış, barışı koruma operasyonlarıyla özellikle savaş sonrası toplumlarda barışı sağlama ve yeniden yapılandırma çabalarını içerebilir. Özellikle silahlı çatışmaların ardından yaşanan kaotik dönemlerde liberal unsurların uygulanması, askerî unsurların yeniden harekete geçirilmesini caydırmada ve güvenliği istikrara kavuşturmada olumlu bir etkiye sahip olabilir (Mac Ginty et al, 2019: 482).

“Uygarlık Polisi: Uygarlaştırma Taarruzu Olarak Savaş” başlıklı dördüncü bölüm, modern devletin, polis erki ve hukukun uygarlık olarak tanımlanan bir düzenin inşasında nasıl işlediğini tartışmaktadır. Neocleous, bu bölümde savaşın sadece fiziksel çatışmalardan ibaret olmadığını, ‘uygarlık’ adı altında toplumsal düzeni sağlama ve toplumu şekillendirme çabası olarak da işlediğini savunur. Modern polis erki ve hukuk, bu ‘uygarlık taarruzunun’ araçlarıdır. Yazar, uygarlığın hukuki yapılarla şekillendiğini ve hem hukukun hem de polisin toplumsal düzenin korunmasında birer araç olarak kullanıldığını öne sürmektedir. Çünkü “uygarlık, polis gibi insan öznelğini şekillendirmek ve sivil toplumu düzenlemek üzere siyasi yönetimin bir dizi mekanizmasını oluşturur ve (bunları) kullanır” (Neocleous, 2014: 204). Ancak Neocleous, hukukun sadece baskı aracı ve meşrulaştırıcı bir yapı olduğunu vurgulamak isterken hukukun devletin iktidarını sınırlayan ve toplumda eşitlikçi bir düzen kurmayı amaçlayan işlevini göz ardı etmektedir. Ayrıca polis, toplumda güvenliği sağlayan, adaleti uygulayan ve suçla mücadele eden bir aktördür. Bu bakış açısının gözden kaçırılması, polis gücünün rolüne dair dar bir değerlendirme yapma riski taşımaktadır. Dahası uygarlık, her ne kadar hegemonik bir düzene hizmet etse de, birçok toplumda özgürleşme, eşitlik ve toplumsal iyileşme anlamında kullanılmaktadır. Uygarlığın ‘taarruz’ olarak

Metis; Harders, C. (2011). Gender Relations, Violence and Conflict Transformation. In Beatrix Austin, Martina Fischer & Hans J. Giessmann (eds.). *Advancing Conflict Transformation: The Berghof Handbook II* (131-155). Opladen, Germany: Barbara Budrich Publishers.

tanımlanması, bu süreçlerin sadece olumsuz bir çerçevede değerlendirilmesine yol açacaktır.

“Polis Erki Olarak Hava Gücü I” başlıklı beşinci bölümün amacı, hava gücünü polis erki olarak düşünmek için esas çalışmaların bir kısmını ortaya koymaktır. Bölümün ilk kısmı, 20. yüzyıl hava savaşının belli bir anının analizini yaparken, geri kalanı da polis erki kavramının, hava teknolojisindeki yeni gelişmeleri, yani insansız hava araçlarını kavramak üzere nasıl kullanılabileceği hakkında bir tartışma başlatmayı amaçlamaktadır. Neocleous, insansız uçakların sadece askerî hedefleri vurmaktan öte, toplumsal düzeni kontrol etme ve gözaltına alma işlevi gördüğünü savunur. Ona göre “insansız uçağı, en başından beri hava gücüne içkin olan polis mantığının bir devamı olarak okumalıyız” (Neocleous, 2014: 239). Çünkü “başlıca işlevleri bombalamak veya suikast yapmak değil, bilgi toplamak ve tertipleme” (Neocleous, 2014: 240). Hatta Neocleous, insansız uçakları “topraklar (ülke) üzerinde tatbik edilen hazır ve nazır ve daimî polis erki” olarak tanımlar (Neocleous, 2014: 249). İnsansız hava araçlarının savaşlardaki ve toplumsal denetim süreçlerindeki rolü konusunda Neocleous’un yaptığı analiz, teknolojinin devletin şiddet araçlarına nasıl entegre olduğunu anlamak için önemli bir bakış açısı sunmaktadır.

“Polis Erki Olarak Hava Gücü II” başlıklı altıncı bölümde Neocleous, polis erkinin kara üzerindeki denetimden başka, hava ve deniz alanlarında da geçerli olduğunu iddia eder. Bu, polis erkinin devletin egemenliğini yalnızca kendi sınırları içinde değil, aynı zamanda uluslararası düzeyde de güçlendirmenin bir aracı olarak işlediğı anlamına gelir. Ancak Neocleous’un uluslararası polis anlayışı, egemenlik karşıtı bir eleştiriyi barındırmakla birlikte, küresel iş birliği ve kriz çözme gibi uluslararası polis operasyonlarının başka boyutlarını göz ardı etmektedir. Ayrıca yazar, uçuşa yasak bölge kavramını hava gücünün toplumsal düzeni sağlamak için kullanıldığı bir başka aracı olarak ele alır. “(U)çuşa yasak bölge, uluslararası düzenin inşası için bir polis erki formudur, devletleri belli şekillerde davranmaya mecbur etmek için bir teknolojidir; savaş erkinin bir savaş ilanı olmaksızın tatbik edilmesidir” (Neocleous, 2014: 290). Libya, Suriye, Irak ve Bosna’da uygulandığı üzere “askerî

ve insani bir gerekçeye sahip olan uçuşa yasak bölge yaygın olarak başvurulmuş jeopolitik bir eylem biçimi gibi görünmektedir” (Neocleous, 2014: 256). Ancak uçuşa yasak bölgelerin işlevi, yalnızca devletin hava gücünü bir denetim aracı olarak kullanmakla sınırlı değildir. Bu bölgeler, genellikle insan hakları ihlallerine karşı bir koruma sağlamak veya sivil halkın güvenliğini korumak için oluşturulmaktadır.

“Güvenlik Şiariyle: Travma, Terör, Dirençlilik” başlıklı yedinci bölüm, devletin güvenlik ve şiddet politikalarını derinlemesine incelemeye devam etmekte ve özellikle kaygı, travma ve direnç ilişkisini tartışmaktadır. Neocleous’un kaygıyı direncin bir biçimi olarak ele alması, güvenlik devletin uyguladığı politikaların, toplumdaki bireylerin kaygılarını artırdığına dair önemli bir noktaya parmak basmaktadır. Yazara göre devletin güvenlik politikaları, bireylerin kaygılarını ve travmalarını besler, bu ise toplumsal hayatta polis erkinin ve savaş erkinin daha da pekişmesine yol açar. “Travma, sürekli bir savaş durumu içinde ve dolayısıyla bir anlamda savaş erkinin kendisi içinde, güvenlik (içindeki) öznesini örgütlemenin bir aracı hâline gelmiştir” (Neocleous, 2014: 326). Yazara göre direnç, yalnızca toplumsal travmalara bir tepki değil, aynı zamanda mevcut düzenin ve güç yapılarının yeniden inşa edilmesine yönelik bir stratejidir. “Dirençlilik gelecek kaygısından başka bir şey değildir ama felaket/saldırı ve ondan sonra, daha da önemlisi, felaketi/saldırıyı atlama olarak tasavvur edilen bir gelecektir” (Neocleous, 2014: 310). Bununla birlikte Neocleous, direncin yapısal düzeydeki ve stratejik boyutlarını ele alırken, kaygıyı sadece güvenlik bağlamında ele almakta ve direncin toplumsal sınıf, etnik kimlik veya toplumsal hiyerarşi gibi dinamiklerle nasıl şekillendiğini yeterince vurgulamamaktadır.

3. SONUÇ

Kitap, devletin güvenlik uygulamaları ve şiddet kullanımının kapitalist toplumlardaki rolüne ilişkin derin bir analiz sunmaktadır. Yazar, polis erki ile savaş erkinin birbirine benzer işlevler gördüğünü ve her ikisinin de toplumsal kontrolü sağlamak için sistematik bir şekilde yapılandırıldığını savunmakta, bu iki gücün birbirine nasıl eklemlendiğine ve

toplumsal düzenin korunmasında nasıl kritik bir rol oynadığına odaklanmaktadır.

Yazar, polis erkinin sadece iç güvenliği sağlamakla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda devletin şiddet uygulama gücünü pekiştiren bir araç olduğunu ileri sürmektedir. Savaş erki ve polis erki arasındaki ilişki, devletin şiddet ve kontrol uygulamaları üzerinden toplumdaki denetim ve yönetim biçimlerinin nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olur. Yazar, bu iki gücün toplumdaki eşitsizlikleri sürdürmek ve toplumun daha geniş kesimlerini kontrol altında tutmak için nasıl işlediğini analiz etmektedir. Polis erki, şiddeti toplumu koruma adına meşru bir eylem olarak sunar ve bu şiddet, toplumsal düzenin korunması için gerekli bir araç olarak kabul edilir. Kitap, güvenlik stratejilerinin sadece toplumsal düzeni sağlamakla kalmayıp, kapitalist çıkarları ve ekonomik düzeni koruma amacı taşıyan stratejiler olduğunu tartışmaktadır.

Kitabın literatüre yaptığı katkılar şu şekilde sayılabilir. Neocleous, polis gücünün giderek savaş mantığıyla çalıştığını, özellikle şehirlerde icra edilen güvenlik operasyonlarının askeri stratejilere benzer hâle geldiğini savunur. Bu tespit, sonrasında polis şiddeti ve güvenlik politikaları üzerine yapılan çalışmaları derinden etkilemiştir.

Kitap, güvenlik söyleminin özgürlükle çelişen değil, özgürlüğü yapılandıran bir unsur olduğunu iddia etmektedir. Yani güvenlik, bireyleri korumak için değil, onları belirli davranış kalıplarına sokmak için vardır. Bu yaklaşım, güvenlik çalışmaları alanında güvenliğin eleştirisi bağlamında yeni bir paradigma yaratmıştır.

Neocleous, modern devletin barışçıl bir organizma olmadığını, aksine sürekli bir düşman ve tehdit üretimiyle işleyen bir savaş makinesi olduğunu öne sürmektedir. Bu yaklaşım, Agamben'in istisna hâli kavramına benzer fakat Neocleous bu durumu bir istisna değil norm olarak görür.

Kitap, liberal düzenin varsayılan barışçıl doğasının aslında kurumsal şiddetle iç içe olduğunu gösterir. Bu, özellikle post-kolonyal çalışmalar ve eleştirel hukuk kuramları açısından da önemli bir katkıdır.

Sonuç olarak kitap, eleştirel bir bakış açısı sağlayarak uluslararası hukukun temeli olarak kabul edilen fikirlerin doğruluğunu ve geçerliğini sorgulatmakta; güvenlik, şiddet ve toplumsal düzen üzerine düşündürmektedir. ‘Savaş Erki Polis Erki’ özellikle devletin şiddet üretme biçimlerini anlamak isteyen akademisyenler, güvenlik politikaları üzerine çalışan araştırmacılar ve eleştirel teoriye ilgi duyanlar için temel bir kaynaktır. Neocleous, bu eserinde savaş ve polis erkinin sadece iki farklı güç değil, aynı iktidar mantığının farklı tezahürleri olduğunu göstermesiyle literatüre çok önemli bir katkı yapmıştır.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti hâlinde Akademik İzdüşüm Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Destek ve Teşekkür: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Araştırmanın tüm süreci makalenin beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarı olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanım bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Agamben, G. (2020). *İstisna Hâli* (Çev. Kemal Atakay). 2. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (1991). *Modernity and Ambivalence*. Cambridge: Polity Pres.
- Bedirhanoglu, P. (2016). Mark Neocleous Külliyatı Üzerine İçerden Bir Eleştiri. *Praksis* 40, 229-39.
- Cockburn, C. (2009). *Buradan Baktığımızda: Kadınların Militarizme Karşı Mücadelesi*. İstanbul: Metis.

- Foucault, M. (2003). *Society Must Be Defended (Lectures at the College de France, 1975-76)*. New York: Picador.
- Foucault, M. (2014). *Güvenlik, Toprak, Nüfus (Collège De France Dersleri 1977-1978)*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları Sosyoloji Dizisi.
- Galtung, J. (1969). Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research*, 6(3), 167–191.
- Harders, C. (2011). Gender Relations, Violence and Conflict Transformation. In Beatrix Austin, Martina Fischer & Hans J. Giessmann (eds.). *Advancing Conflict Transformation: The Berghof Handbook II* (131-155). Opladen, Germany: Barbara Budrich Publishers.
- Mac Ginty, R., Joshi, M., & Lee, S. (2019). Liberal Peace Implementation and the Durability of Post-war Peace. *International Peacekeeping*, 26(4), 457–486.
- Neocleous, M. (2010). “War as peace, peace as pacification”, *Radical Philosophy* 159, 8–17.
- Neocleous, M. (2013). *Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi*. İstanbul: h2o Kitap.
- Neocleous, M. (2014). *Savaş Erki Polis Erki*. İstanbul:NotaBene.
- Neocleous, M. (2022, 15 Ocak). *Sistemler ve Bedenler (Mark Neocleous ile Söyleşi)* [Röportaj]. Ayrıntı Dergi. <https://ayrintidergi.com.tr/sistemler-ve-bedenler-mark-neocleous-ile-soylesi/>
- Shapiro, M.J. (1993). *Reading Adam Smith: Desire, History and Value*. London: Sage.

DÜZELTME | ERRATUM

“E-DEVLETİN GÜVENLİK BAĞLANTILI SORUMLULUKLARI VE E-VATANDAŞIN HAKLARI” BAŞLIKLİ MAKALE İLE İLGİLİ DÜZELTME

Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi’nin 2020 yılı 5. cilt 1. sayısında yer alan “Karaman, Z. T. (2020). E-Devletin Güvenlik Bağlantılı Sorumlulukları ve E-Vatandaşın Hakları, 1-20. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/beuiibfaid/issue/53285/687089>” referanslı makalenin yazar künyesinde maddi hata olduğu yazar tarafından beyan edilmiştir. İlgili makalenin yazar künyesinde yapılan düzeltme aşağıda sunulmuştur:

Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, zerrintoprak@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7153-2838